

ÉRTEKEZÉSEK.

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

ELSŐ KÖTET. 1807—1870.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

PESTEN.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1873.

Pest 1873. Az Athenaeum nyomdájából.

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

Első kötet. 1867-1870.

I.	Szám. Az uzsora törvényekről. Szinováczy Györgytől. 1867. 17 l.....	Ára	12 kr.
II.	Szám. A magyar mezőgazdaság. Keleti Károlyié l. 1867. 19 l.....		12 kr.
III.	Szám. A nemzet szellemi élete a párizsi kiállításon. Dr. Konek Sándortól 1867. 42 l.....		30 kr.
IV.	Szám. A magyar Korona országainak legújabb népesedési moz- galmi. Dr. Konek Sándortól 1868. 52 l.		35 kr.
V.	Szám. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulá- tól. 1868. 38 l.....		25 kr.
VI.	Szám. A statistika hivatalos és tudományos művelése. Keleti Károlytól. 1868. 41 l.....		30 kr.
VII.	Szám. A római jog s az újabbkori jogfejlődés, Pulszky Ágostontól. 1869. 27 l.....		20 kr.
VIII.	Szám. Gaius. Rentmeister Antaltól. 1869. 116. l.....		70 kr.
IX.	Szám. Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1869. 26 l.....		25 kr.
X.	Szám. A törvénykezés reformja. Ökröss Bálinttól. 1869. 18 l.....		25 kr.
XI.	Szám. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbünte- tésről Poroszországban, Pauley Tivadartól 1870. 26 l.		25 kr.
XII.	Szám. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. Baintner Jánostól. 1870. 37 l.		25 kr.

AZ
UZRATÖRVÉNYEKRL
SZINOVÁZ GYÖRGY
M. T. AKAD. L. TAGTÖL.

PEST,
EGGENBERGER FERDINAND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL,
1867.

P E S T,

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV MAGY. AKAD. NYOMDÁSNÁL

1867.

É R T E K E Z É S AZ UZSORATÖRVÉNYEKRŐL.

SZINOVÁ CZ GYÖRGY

L. TAGTÓL.

(Olvastatott az 1867. jan. 21-diki ülésben).

A társadalmi téréen nem egy hamar merült fel valami oly köz érdekeltséget tanusító rohammal, mint az uzSORatörvények általánosán óhajtott megszüntetésének kérdése. Ezen kérdés mind törvénytudományi, mind főleg nemzetgazdasági tekintetben kiválólag fontos lévén, korszerűnek tartottam az iránti nézeteimet jelen értekezésemben a tisztelt Tudományos Akadémia előtt fejteni ki; mert az Akadémiának rendeltetésénél fogva a fő czélja lévén a tudomány növelése, terjesztése, midőn ebbeli működésében azt a létező színvonalon fölül emelni törekszik, világító szövétnekként jár elől a haladás ösvényén, s megvilágítja a tért különösen azok számára is, kiknek a főnebbi kérdés czélszerű eldöntése törvényhozóilag illetékes feladatul jutand.

Értekezésemet 3 részre osztám.

Az I. az uzSORatörvények körüli tanulmányt foglalja magában, hogy megismerkedjünk azok keletkezésének indokaival, s tisztába jöjünk a fogalommal, mely egyedül alkalmas képesíteni bennünket arra, hogy a kérdés fölött, a tárggyal összefüggő mindannyi szempontokból, okszerűleg vélekedhessünk.

A II-ban általános kritikai vázlatot kívántam adni, hogy kellőleg értelmezhesük a k a m a t természetét, s észlelhessük az azt megszorító törvények hatályát.

A III. a tárgyra vonatkozó törvényhozási eszmékkel foglalkozik.

I. RÉSZ.

S z e m l e .

A kamatlábat megszorító törvénynek nyomai a homályfödte ó korbá vezetnek vissza. Már az ó testamentomban (Mózes II. 22. 25. III. 25. 20. s V. 23. 19.) találkozunk az uzorát szigorúan tiltó rendeletekkel. Az ó Rómában a XII. tábla törvényei kárhóztatták az uzorát, későbbi törvények szerint azonban a jogügyletekből származó kamatok, ha kereskedőket vagy gyárosokat illeltek, 8°/i,-ra, ha előkelő személyeket illeltek, 4%-ra, más személyekre nézve pedig 6%-ra voltak megszabva. Egyéb viszonyokban a kamatokat többnyire a bíró, önbélatása szerint a helyi körülményekhez képest határozta meg, figyelemben tartván mindazáltal a törvényes kamatláb korlátait; és nevezetes, hogy a római törvények értelmében, jelesül f. 44. d. 22.1. Const. 26. §. 1., az uzora nem esett f e n y í t ő eljárás alá, hanem a kamatlábat megszorító törvények áthágása csupán az ügylet érvénytelenségét vonta maga után, minélfogva a fölőstleg Ígért összeg nem követeltothetett, a mennyiben pedig már lefizettetett volna, megtérítendő volt.

A római jogból a kamatmegszorító rendeletek átszármasztak egyéb, jelesül a német törvényhozásokba, és miután a középkor, vallásos irányánál fogva, az uzorás kamat tilalmát szigorúbb sanctio alá vonta, és subjectiv erkölcsi képletek terére vitte, a hova azt a pénzviszonyok és a nemzetgazdasatróli higgadtabb eszmék nem követheték, az uzoratórvények a legtöbb vijabbi államokban máig is fentartották magukat.

Franciaországban, mint a Code Napóleon 1905. s következő §-ai mutatják, t ö r v é n y e s és s z e r z ő d é s - b e l i kamat közt tétetik különbség, az utóbbi azonban a tör-

vényszabta határokat át nem hághatja. A francia törvény a tárgy tisztább felfogását jelezvén, úgy látszik, útmutatóul szolgált a német törvényhozásoknak, jelesül a legújabb szász törvénykönyvnek, mely szinte külön szerződési kamatlábnak ad helyt; a codificatio ezen legújabb műve azonban 684. §-ában a római jogra támaszkodik, a mennyiben a jogügyleteket, melyek a kamattilalmat sértik, érvényteleníti.

Angolhonban az uzsoratörvények nagyobbára megszűntetvék, miután minden egy évet meg nem haladó időtartamra szálló váltók, és 10 font sterlinget meghaladó kölcsönök, minden kamatmegszorítástól mentesek.

Az észak-amériakai szövetségben csak némely államokban áll fen a törvényes kamatláb 10%-ig, míg legtöbb nyugati állam törvényhozása a kamatláb megszorítását nem ismeri.

Osztrákhonban már 1787-ben II. József császár minden uzsoratörvényt eltiltott, de azok később ismét visszaállítottak.

A legközelebb, jelesül múlt 1866-ik évi december 14-én kelt törvény által a kamatmegszorításra vonatkozó rendeletek az osztrák örökös tartományokra nézve újból megszüntetettek ugyan, azonban ezen törvény, miután az uzsoráról kellő fogalomhatározatot nem nyújt, másrészt pedig több rendbeli fenytendő uzsoravétségi eseteket sorolván fel (§. 3), ezen utóbbi körülmény az uzsoratörvényeknek nem annyira megszüntetésére, mint inkább azoknak továbbá is fentartására mutat; azon ózdinak, mely a korlátlan érintkezések által egyedül elérhető pénzforgalom megszilárdítása tekintetéből, az uzsoratilalom megszüntetése által eldrettetni szándokoltatik alig fog kielégítőleg megfelelni.

Hazánk törvényhozására vonatkozólag az 1622. 46. t. czikkból ítélve úgy látszik, hogy Magyarországon a kamatvétel általában el volt tiltva, mely nézetet az 1647. 144. t. ez. is támogat, a mennyiben megengedi, hogy a hitelezők adósaiktól ezentúl „deinceps“ 6% kamatot követelhessenek. De az élet parancsoló szükségletei erősebbek valának, mint a törvény tiltó szavai. A hitelezők nem elégedvén meg 6% kamattal, a törvények kijátszására törekedtek, minek ellenében az uzsoratilalmak fokonyként szigorúbbak lettek. Így az 1715. 51. t. ez. a 6%-on felüli kamatnak elvesztését állapítja meg, az 1723-

120. az uzorásokat nem csak a kamattöbblet, hanem a tőke elvesztésével is bünteti, az 1802-iki 21. t. ez. pedig ezeken főül még pénz, sőt fogsági büntetést is szab a törvényszegőkre.

Ezen fokoként növekedő szigorúsággal előlépő tilalmi intézkedésekkel kétségkívül ellentétben áll a „hierum cessans“ eszméje, melyet korábbi törvényeink elfogadnak (dec. 773.), a nélkül azonban, hogy határait körvonaloznák.

Az ezen törvények által hirdetett eszme magában hordja azon újabbszerű fogalmak magvát, melyeket a tényleges uzoratorvényekkel szemben felmerülni tapasztalunk.

Miután a váltótörvények azon védfalán, melyet afőnebbi törvények az úgynevezett „usuraria pravitas“ és „avaritia“ ellen emeltek, nagy rést törtek, a törvényhozási praxis mindinkább eltávozik a régi ethikai elvek által kijelölt térről, sejtven, hogy azt a korszellem behatásai ellenében, a törvények elégtelensége mellett, megtartania nem lehet.

Az újabb osztrák törvényhozás az 1852-iki május 27-iki fenytő törvény alkotásánál (Bevezet. VI. cikk) az uzorát a v é t s é g e k körébe vonván, a korábbi repressiv törvények szigorúságát még inkább tetézte, de ezzel élénkítette a kamatláb felszabadítása felé irányuló köz óhajtást is.

A közvélemény eme szózatára a kormány 1856-ban indítva érzé magát az uzoratorvények megszüntetése kérdésében a törvényszékek és egyéb szakavatos testületek véleményét felhívni; minek folytán a testületek oly öszhangzásban nyilatkoztak az uzoratorvények megszüntetése mellett, mely a kormányt meggyőzhető, hogy ama törvények elavult fogalmakon alapulnak, és a mai jognézetek világánál az emberek érzelmeiben és felfogásaikban gyökeret nem verhetnek.

Az Ausztriában is érvényes közönséges német kereskedelmi törvény: szerint (992. cz.) kereskedési ügyleteknél 6%-nál magasabb kamatok csak annyiban köttethetnek ki, a mennyiben azt az illető ország külön törvényei megengedik.

Midőn a főnebbi rövid szemléből látjuk, hogy az uzora fogalma a setét ó korban eredvén, azon ezredévi szellemirány, mely a magasabb kamatok lekötését kárhoztatja, a legújabb törvényhozási művekre is kiterjeszkedik ezen feltűnő történelmi tény méltán tűzhetjük ki némi tanulmányozás tárgyául,

és kérdezhetjük: miből magyarázható, hogy míg a tisztultabb jognézetek, a kereskedelem érdekei a kamatláb megszorítását rendszerint helytelenítik, az ebbeli repressiv intézkedések a törvényekben kisebb nagyobb szigorral máig is fenmaradtak?

A polgári törvények hozatalára a tisztán jogtani nézeteken kívül az erkölcstannak is (Ethika) mindig nagy befolyása volt. Nem csak az ó világi, hanem az újabbkori törvénykönyvekben is számos rendelettel találkozunk, melyek nem a szoros jog elveiből származnak, hanem a köz erkölcsiség érzelmében' feneklenek. — Messze vezetne e helyen részletes fejtegetésekre terjeszkedni, elég állításunk igazolására a gyámságról, gondnokságról, öröködségről, szerződésekről, házasságról s a t. szölvő törvényekre utalnunk.

Így van az uzoratorvényekkel is. Az önző kapzsiság, a szűkkeblű pénzszomj, és élhetlenség minden népeknél megvetés tárgyai valának. A pénzsegélyre szoruló szegény családjával szemközt a szívtelen uzorás, a telhetlen kamathúzó képe indignatióval [tölti el az érző ember keblét, és ezen kárhoztató érzés, mely honi törvényeinkben (1715-15. „plurimi salutis et charitatis immemores, usurariae pravitatis et avaritiae dediti“) éles kifejezést is nyert, fő kútforrásául tekintendő oly törvényeknek, melyeknek rendeltetése volt a polgárokat az uzorások károsításaitól megóvni („ad avertendam quorumvis damnificationem“ 1802.21. t. ez.)

Azonban a tapasztalás hosszú sora tanúsítja, hogy a kamatkorlátozó törvények erkölcsi ezélatukat, a törvényhozások szándoka szerint, nem csak el nem érték, sőt ellenkezőleg nehezítették azon pénzkeresők sorsát, kik csak személyi hitelt igényelvén, minthogy biztosítékot nem nyújthattak, a magasabb kamatláb eltiltása miatt pénzkölcsönökhöz épen nem juthattak.

Az erkölcsi motívumok tehát épen ellenkezőjét eredményezték annak, a miért törvénybe ígtattattak, és azt, ki rögtöni pénzkölcsönre szorult, a sújtó feltételektől meg nem óvták.

Napjainkban azonban helytelennek tartatik oly törvény, melynek végrehajtása nem eszközölhető, mely az államélet céljaival, a pénzviszonyok kényszerűségével ellentétben

áll; es minden haladó törvényhozástól méltán elvárható, hogy érzelmi fölfogásait az okszerűség követelményeinek alárendelje.

II. RÉSZ.

Kritikai vázlat.

Tekintsünk végig a világ bölcselkedő nagy jogtudósainak iratain, és tapasztalni fogjuk, mikép azon felfogásban mindnyájan egyetértenek, hogy a pénzkölcsön használásáért kiköthető kárpótlási díjnak vagyis kamatnak törvény általi korlátozása az egyezmény szabadságával, s az önelhatározás jogelveivel egyenes ellentétben áll.

A régibb tekintélyek közül a jogtudományban korszakot alkotó Hugó Grotius szól ezen igazság mellett, ki (de jure belli ot pacis lib. II. cap. XII. 21. 22.) elősorolván azon címeket, melyeknél fogva magasabb kamatok szoktak kikötetni, így nyilatkozik: „Leges verò humanae, quao concedunt aliquid stipulari pro usu pecuniae aut rei alterius, ut apud Hollandos jam pridem concessum est aliis quidem octo nummos in centum, mercatoribus autem duodecim pro usu annali exigere, siquidem vere stant intra compensationem eius quod abest, aut abesse potest, non pugnant cum naturali aut divino jure.“

Ezen tan, melyet pár század befolyása szentesített, viszliangját találja az újabbkori tudósoknál. Így Kottek (Lehrbuch des Vernunftrechts I. §. §. 45. 47.) alaposan jegyzi meg, hogy a természetjog szerint minden ár igazságos, melyre nézve a szerződő felek valódi akarat-nyilvánítás mellett meg-egyeznek.

E nézet ama jogaxiomára „volenti non fit iniuria“ vezet vissza, és azon törvényes elvvel találkozik, melynél fogva prout se quis obligat, ita iustitiam recipiat, mert senki sem kényszeríthetik nyomasztó kölcsönadási feltételeket elfogadni, ha azonban azokat valaki elfogadja, bizton következtethető, hogy az előny, melyet a kölcsönből merít, túlhaladja azon kárt, melyet a magasabb kamatláb által szenved. A kérdés tehát jogi szempontból tisztában áll.

De nem csak a jogtan, hanem a nemzetgazdászati cdevei is kárhoztatják a kamatláb megszorítását. A pénzforgalom ugyanis a nemzetgazdászati körébe tartozik, melynek természeti törvényén az államok pozitív kamattilalmi hajótörést szenvednek, mint a tapasztalás tanúsítja, mely szerint a kormányok minden időben vádakkal, vizsgálatokkal, büntetésekkel üldözték az uzorát, de mindig hasztalanul, mert a világforgalomban a kínálás és keresés, a szükséglet és kielégítési eszközök saját megdönthetlen törvényeik szerint iparkodnak egyensúlyba helyezkedni, és a hatalmas, ellenállhatlan fluctuatio elsodorja a rövidlátó törvényhozások által ellene megkísérlett gátolat, s mert azon megmérhetlen csereviszonyban, melylyel a világ kereskedelme az emberiséget összefűzi, leghatalmasb tényező az önérdék, de egyszersmind legbiztosabb regulatora a nagy világforgalomnak, melynek holmi szűkkörű prohibíciók által útját állni akarni hiú kísérlet volna.

Ma már, midőn az államgazdászati tudománya a fejlődés magas fokán áll, e tan szövétnékénél tanulmányozzák az uzorakérdést, a nemzetgazdászati tana pedig az uzorakérdésről fellebbenti az érzelő etliika ködfátyolát, melybe azt a Canonisták takarni jónak láták.

A kérdés megoldásának kulcsa a „kamat“ értelmezésében rejlik. A kamat azon egyenérték (aequivalens), melyet valaki bizonyos mennyiségű fungibilis dolgok használatáért, vagy ezen használatnak mástóli elvonásáért pótlásul fizetni köteles.

E szempontból véve tehát azon érdek, mely valamely pénztőke használatával összefügg, vagy mely a tőke nélkülvése miatt kérdés alatt áll, egyenes arányban áll a kamat magasságával.

Ezen érdeket, melynél fogva a pénzkölcsönadók a pozitív törvényesnél magasabb kamatokat szoktak kikötni, és melyben az 1715-ik év törvényhozói nem láttak egyebet mint „avaritiát“, a mai buvárló nemzetgazdászok alkotó elemeire bontják fel, és úgy találják, hogy abban nem csak a tőkeélvezet átruházásáért járó kárpótlás, hanem egyéb jogcímek is rejlenek, minők: biztosítási díj a kölcsönadót

érhető veszteségért, a tőkével elérhetendett nagyobb nyereség pótlása s a t.

Ezen észleléseket a tapasztalás bőven igazolja. Tudjuk ugyanis, hogy az úgynevezett uzsora nyomásának legnagyobb mérvben ki van téve az, ki a vett kölcsönért sem elegendő személyi, sem vagyoni biztosítékot nyújtani nem képes. Ekkor a veszély az, mit a kölcsönadó magának a magasabb kamatokkal fizettet.

Azért az újabb tudomány nem ismer uzsorát, hanem nyers kamatot, és ennek ellenében tiszta kamatot.

A pénz használatának ára akaratában találván kifejezését, valamint valamely ingatlan vagyon használatának ára a haszonbér által képviseltetik, — azon összeg, mely az adós által fizetett kamatból a biztosítási, kár- és veszélypótlási díjak levonása után fenmarad, az átruházott tőkehaszonvételnek tiszta ára vagyis tiszta kamat.

Napjainkban, midőn ezerféle vállalatok bő alkalmat nyújtanak a tőkétet hasznothajtólag befektethetni, általában véve a természetes önérdék a kamatjövedelmek kiegyenlítése felé vezet. A szerint a mint a vállalatok és tőkék magasabb vagy alantibb jövedelmet ígérnek, növekszik vagy alábbszáll az egyszerű kölcsönök utáni kamatok iránti igény is.

A tőketulajdonosoknak természetes tendenciája pénzüket lehetőleg előnyös gyümölcsötetésre fektetni. E gyümölcsötés mértéke azon concurrentia nagyságával áll arányban, melylyel a tőkék elhelyezésre felajánltanak. Azért míg a vállalkozók kölcsöntőkék alkalmazása által üzletükben a kölcsönkamaton főiül tiszta nyereségre számolhatnak, addig a kölcsöntőkék folyton fognak kerestetni, mi által a kamatláb is oly fokon emelkedik, melyen végre a tiszta nyereséget egyensúlyozhatja.

A tőkék keresése és kínálása közti fluctuatióból ered tehát a kamat viszonylagos magassága. A tiszta kamat természetes magassága pedig akkor éretik el, midőn a tőkehaszonvétel keresése annak kínálásával tőkéletesen fedeztetik.

A mondottakból kitűnik, hogy a jogos önérdék legtermészetesebb és legbiztosabb regulatora a kamatlábnak.

Azért, ha azon természetes hullámvázba, melylyel az

érdekek egymást kielégíteni törekszenek, egy heterogén elem vegyül, minő a tilalmazó törvény, mely amaz érdekküzdelem szabadságát korlátozza, ezzel is azon érdek sértetik leginkább, melynek megóvása czélba vétetett.

Nem annyira a tőkepenzes szenved az uzoratorvények alatt, mint inkább a t ő k e p é n z k e r e s ő ; mert kétségtelen az, hogy addig, míg az uzoratorvények Damokles kardja a tőkepenzesek feje fölött lebeg, ezek pénzüket (3%-on fölül gyümölcsöz tetni akarván, nem fogják magánkölsönökre fordítani, mi által már a pénzkeresők és kínálók közt az előbbieik hátrányára aránytalanság idéztetik elő.

Ha pedig a tőkepenzesek mind amellett kedvet találnak magán kölsönökre, bizonyos az, hogy az uzoratorvények kijátszására törekednek, mi a kölesönkeresőre nézve annál szigorúbb, mert a kölcsönadó rendszerint a v e s z é l y t is számításba hozza, melynek az uzoratorvények áthágása tekintetéből a bíróságok irányában ki van téve.

A tőkepenzesek megfélemlítésének káros hatása abban is nyilvánul, hogy iparosok, kereskedők, gyárosok, kik üzleteik emelése végett pénzre szóródván, 6%-nál magasabb kamatot is készek volnának megadni, magán kölcsönpenzeket oly nehezen találnak.

Vége, ha tekintetbe vétetik a váltóintézet, a köz tapasztalás mutatja, hogy a mellett a fenálló uzoratorvényeknek a legtörvényszerűbb formák közti kijátszása nem csak lehetséges, de sőt a váltóintézetnek mintegy kiváltsága, mely alatt azonban leginkább a föld népe szenved, mely, ha a köz pénzintézetekből szükségletén nem segíthet, épen a váltóüzérek csekély száma miatt is, a legsúlyosabb feltételeket elfogadni, és álügyletekbe bocsátkozni kényszerül.

A mondottakból tehát látjuk, hogy az uzoratorvények nem csak a jogtudomány, hanem a nemzetgazdaszat szempontjából sem védelmezhetek.

III. RÉSZ.

T ö r v é n y h o z á s i e s z m é k .

I.

Az államéletnek egészséges elvek szerinti kifejlődését mi sem gátolja inkább, mint azon disharmonia, mely a haladó

eszmék követelményei, és az elavult törvények rendeletei közt támad. A fogalmak, melyekből némely régibb törvényeink erednek, a szellemi műveltség mai fokán többnyire a túlhaladt álláspontokhoz tartoznak, és minél inkább távoznak a haladó kor elutasíthatlan igényei, a más viszonyok között, és más szempontokból hozott pozitív törvényektől, annál mélyebben süllyed az utóbbiak hatása és tekintélye. De másrészt a tudomány által érlelt legtisztább fogalmak sem vergődhetnek életrevaló érvényre, ha az állam törvénye által nem támogatnak; sőt a mit a fejlődő tudomány a jogosság és észszerűség postulatumaként felállít, azt az elmaradozott pozitív törvény a törvényszegés vagy kijátszás gyanújával bélyegzi, mely ellentétes irányzatok közt a polgári élet intézvényeinek szerves kifejlesztése fölötté nehéz.

Azonban tagadhatlan, hogy oly társadalom, melyben a tudomány szövétneke hasztalan világít, és azt a törvényhozás nyomban nem követi, nem képes polgárosító missióját betölteni.

Vessünk egy tekintetet hazai uzoratorvényeink, jelesül az 1715. 51. t. ez. indokaira: „quandoquidem plurimi *s a l u t i s e t c h a r i t a t i s i m m e m o r e s, u s u r a r i a e p r a v i t a t i o t a v a r i t i a e d e d i t i s u p e r p e c u n i i s s u i s m u t u o e r o g a t i s n o m i n e i n t e r e s s é v e i l u e r i c e s s a n t i s, a u t) t i t u l o d i s e r e t i o n i s d e s i m i l i b u s s u i s e l o c a t i s c a p i t a l i b u s a d m i s s o s e x p e r C e n t u m i n t e r e s s é n o n c o n t e n t a n t u r, s é d s i b i 8, 10, o t p l u r e s e t i a m p r o C e n t o t l o r e n o s n ö m m é i n t e r e s s é a u t e t i a m c u i u s c u n q u o d i s e r e t i o n i s t i t u l o o b l i g a r i o t e x s o l v i p r o c u r e n t*“ — és megleendünk győződve, hogy a vallás nimbusában a törvénybe igtatott kétes értékű erkölcsstan nem foglal magában oly elvet, mely a pénzforgalom szabályozása, a helyesen felfogott magánjogok megőrzése tekintetéből, a mai kor törvényhozásainak irányul szolgálhatna.

De azon másik vezéreszme is, melyből uzoratorvényeink kiindulnak, minélfogva t. i. a polgárok károsodása *m e g e l ő z t e t n i* szándokoltatik (ad avertendam quorumvis damnificationem) oda mutat, hogy azon törvények hozatala korábban a jog és gazdaszattan fejlődési fokozata messze alább állott ezen tudományok mai színvonalánál; mert miután senki ügynevezett *u z o r á s* kamatok lekötésére nem kényszeríthetik, oly kötelezvények pedig, melyek „*vi, metu, dolo*“ vagy

„fraude“ eszközöltetnek ki, „ipso jure“ semmisek, nem lehet szó jogi értelemben vett károsodásról, ha magasabb kamatok a kölcsönvevő szabad bejegyzésével köttetnek ki; hisz „volenti non fit iniuria“, és az, ki pénzzavarban létezvén magát magasabb kamatok fizetésére elhatározza, a kölcsönüzletből, mely által viszonyain rögtön segíthet, kétségkívül oly előnyt húz, mely a magasabb kamatláb okozta látszólagos kárt túlsúlyozza, miután fel sem tehető, hogy valaki fizetési kötelezettségeket abszolút kárára akarna elvállalni.

Megengedjék egyébiránt, hogy a magyar uzoratorvények alkotóit atyai jóakarattal vezérelte, legalább üdvös megfélemlítés által remélték a pénzkeresők érdekein segíthetni, de százéves tapasztalás által constatált tény az, hogy a törvényhozók, gyámkodó gondoskodásuk daczára, céljukat egyik irányban sem érték el. Sem a kölcsönadók pénzszomjának nem szabtak határt, sem a pénzkeresőket nem óvták meg a károsodástól, sőt ellenkezőleg az uzoratorvények nem ritkán kíméletlen, minden esetre zaklató kezelése, midőn a magánüzereket a kölcsönzési ügyletektől visszariasztván, állampapírokkal!, és egyéb vállalatokra utasítá, nem annyira ezeket, mint inkább a pénzkeresőket, főleg azon iparosokat sújtá, kik nem bírván elég reálhitellel, miután a takarékpénztárakhoz, és egyéb pénzüintézetekhez nem folyamodhattak, pénzsegélyt maguknak vagy épen nem, vagy csak úgy szerezhettek, hogy a kölcsönadónak az uzoratilalmak irányábani kockázata fejében is kamatokkal áldozni kénytelenültek.

Uzoratorvényeink hatálytalanságát leginkább tanúsítja azon tény is, hogy azokat törvényhozóink időnként szigorúbb sanctiókkal láták szükségesnek körülsánczolni, és inig okkép a kérdéses törvények önmagukat ítelték el, a jelen korban marad fen azokat a jogtörténelem tárházának átadni.

De nem csak Magyarországon, hanem más államokban isjtöbbnyire sikerteleneknek mutatkoztak az uzoratorvények, sőt célzatukkal másutt is ellenkező hatást idéztek elő, mert a forgalmi élettel, a közigazdászat szükségleteivel ellentétbe jutottak, és végrehajthatók nem valának, miért is, mint főnebb már érintetett, több nyugati állam a kamattilalmat vagy égé szón, vagy bizonyos határig, eltörlé, mert a jelen korban már

elismert elv az, hogy ellenkezőleg a régi törvényekkel, melyek a pénzforgalom kamatszarlásokban mutatkozó kinövéseinek azon forgalom korlátozásával akarták elejét venni, a baj gyógyszerét ép a pénzforgalom, a kölcsönügylet teljes szabadságában kell keresni. E mellett a magánosok versenyzése, pénzintézetek, népbankok felállítása kaput nyit a pénzkeresőknek, és a kamatlábat egyen súlyba hozza, mely mérlegelési mozgalom biztosabban óvja meg őket a túlterhelés ellen, mint az inkább rendőri, mint jogállamhoz illő előző tilalmi intézkedések.

Itt is a szabadság az, mely a társadalmi bajokat gyökeresen orvosolja, mely nem tűr szellemet, akaratot lebilincselő gyámkodást, hanem fölemeli az egyént, felvilágosodott okszerű törvények paizsa alatt, az akaratnyilvánítás önállóságára.

E szempontból indulva úgy lehetünk meggyőződve, hogy jövő codificáló törvényhozásunk időszerűnek fogja találni a Corpus Juris régiségtárában megőrzött uzsoratörvényeket az élet színpadáról örökre eltörölni, és a pénzkölcsön ügyet a jogtan és nemzetgazdaszat magaslatán álló törvény által szabályozni.

II.

Midőn az uzsoratörvények megszüntetését javalló nézetnek, a főnebbiek nyomán, pártolói vagyunk, mind a mellett fen akarjuk tartani a törvényes 6% kamatlábat. Ezt parancsolják az állami, közigazsági tekintetek, nem is ismerünk műveit államot, melyben törvényes kamatláb megállapítva nem volna. De ugyanazon állami és közigazsági tekintetek, melyek a 6% törvényes kamatláb megtartását parancsolják, fenállanak a 6%-it túlhaladható szerződési kamatláb irányában is, miért is azon kérdés merül fel: mily viszonylatban áll a közigazság érdeke a kamatkikötés (stipulatio) szabadságához, és mikép lehet azon ellentétesnek látszó két érdeket kiegyenlíteni?

A választ a következőkben kísértjük meg, körvonalozván néhány igénytelen eszméinket a hozandó törvény körül.

a) Azon jogelvnek, miszerint tulajdonával mindenki szabadon rendelkezhetik, abból a lehető hasznot húzhatja)

világos corollariuma az, hogy a tőkepénzes is ebbeli vagyónának gyümölcsöztetése iránti szabadságában nem korlátozható; azért a kölcsönügylet minden gyámkodó megszorítás alól felmentendő, és a kamatkikötés szabadsága e l v i l e g elismerendő volna. Tekintve azonban az alsóbb néposztály tapasztalatlanságát, az új törvényhez átmenet állapotát, és a kölcsönös érdekek megóvásának szükségét, a következő szabályok lennének megállapítandók:

A 6%-nál magasabb kamat csak í r á s b e l i nyilatkozással stipulálható.

Minden kötelezvény vagy egyéb okmány, melynél fogva 6%-nál magasabb kamat fizetése köttetik le, a 6%-it meghaladó kamattöbbletre nézve csak úgy bír érvényesüléssel, ha a magát lekötő olvasni írni tudván, nevét sajátkezűleg írja alá két tanú jelenlétében, kik az aláírás valódiságán kívül azt is bizonyítandják, hogy a kötelezvény az adós előtt felolvasatott.

Efféle kötelező okmánynak mindenkor legfőleg ½ évi felmondásra kell kiállítva lenni, vagy ha nem, az adósnak törvény szerint szabadságában álljon, ½ évi felmondás mellett teljesítendő fizetés által a terhes kamattól megszabadulni.

Oly kötelezvényekben, melyek fizetésére a hitelezőnek ingó vagy ingatlan b i z t o s í t é k nyújtatik, 6%-nál magasabb kamat le nem köthet, és azon 6%-nál magasabb kamatról szóló kötvényekre is, melyek később ingó záloggal fedeztetnek, vagy telekkönyvileg bekebeleztetnek, vagy előjegyeztetnek, a zálogadás vagy telekkönyvi bevezetés napjától 6%-nál magasabb kamat nem követelhető.

Az utóbbi rendszabály abban találja igazolását, hogy miután, mint a tapasztalás mutatja, a kölcsönadók törvényesnél magasabb kamatokot többnyire p é n z k o c z k á z á s címe alatt követelnek, ezen ürügy, biztosító zálogkötés mellett elesik, az ország közhiteleinek tekintete pedig parancsolja, hogy a betáblázott adósságokkal terhelt fekvőségek veszélyes rázkódtatásoknak ki ne tétessenek, mely veszély kétségkívül beállana, ha a hitelezők magasabb kamatra vágyódva, ezt adósaiktól, felmondás fenyegetése mellett kisajtolhatni, s így azokra nyomást gyakorolni szabadságot nyernének.

A hitelező, ki csak biztosítékának feláldozása mellett tehetne szert a törvényesnél magasabb kamatokra, vonakodni fog adósát a kölcsön elvonása által veszélyes zavarba ejteni.

b) Tudjuk mily fontos momentum jogrendszerünkben a joggyakorlás. — A jogok kellő időbeni használat által fentartatnak. Így például a tulajdonjog megerősítéséhez, régi törvényeink szerint, feltételül kívánatik az usuroboratio. Valamely követelésnek kellő időbeni érvényesítése megszakítja az elévülést. A váltónak lejáratkori bemutatása fentartja a kamatkövetelhetési jogot, sat. Ezen joggyakorlás, vagy nevezzük jogszorgalom momentumát az új törvénybe is óhajtánók bevezetni következő indokokból és módon:

Főnebb már fejtegettük, hogy a tőke kamataiban sokféle érdekek fedezete foglaltatik. Azok részint veszélypótlást, biztosítási díjt, nyereségvesztést sat. képviselhetnek, a tiszta vagyis törvényes 6% kamatláb csupán a tőkehaszonvétel árát képviselvén; azt tartjuk tehát, hogy a főnebbi érdekek, melyekből a magasabb kamatkikötés keletkezik, nem állandó viszonyokban feneklenek, hanem csak múlandó körülményektől függnnek. Ha ezen érdekek, mint feltenni kell, valódiak, s nem színlettek, akkor mind a hitelező, mind az adós iparkodni fognak, hogy a kamatfizetés pontosan teljesítsék, a hitelező azért, hogy a kölcsönzött pénz nélkülözése okozta veszteségeit mielőbb pótolja, az adós pedig, mint a ki a magasabb kamatú kölcsönnel viszonyain tetemesen segíthetett, azért, hogy a tőke további élvezetét magának lehetőleg biztosítsa. A pontos kamatfizetés minden esetre az ügylet szilárdságára, benső valóságára mutat.

E tekintetből a törvény is megkívánhatja, hogy az, ki a törvényesnél magasabb kamatlábat kiköt, vagy lekötelezz, a kamatok szabatos beszedése, illetőleg fizetése által megóvja azon érdeket, mely azoknak alapjául szolgál, jelesül pedig a hitelezőnek ez iránybani jogszorgalmától (diligentia) feltételezheti a törvény abbeli ítéletét is.

Úgy hisszük, hogy az osztrák polg. törvénykönyv is (1480. §.) hasonló indokból indult ki, midőn a 3 éven át nem követelt kamatokat elévülteknek nyilvánítja.

Ezeknél fogva tehát úgy vélekedünk, hogy a 6%-ol meghaladó szerződési kamatok csak annyiban ítéltessenek meg, a mennyiben bizonyos meghatározott időtartamra, például 1 évre, hátralékban vannak. Azon kamatok ellenben, melyek egy év elforgása alatt törvényesen nem követeltetnek, csak 6%-ira reducálva legyenek megítélendők, valamint a több mint egy évről hátramaradt kamatok is.

Ha azonban a hitelező a kamathátralékot egy éven túli időre fölnövekedni nem engedi, az ez iránt az utolsó kamatfizetéstől egy év elforgása alatt beperelt adós elmarasztaltatván, a kamatokat, habár azok netáni végrehajtás miatt csak egy év, vagy hosszabb idő után behajthatók, a szerződésbeli mérték szerint köteles fizetni.

c) A késedelmi vagy csőd alatti kamatok legfőbb csak 6%-ira szorítkozhatnak, miután a közhitei érdeke, és a méltányosság egyformán követelik, hogy a bukott adós, illetőleg tömege, a csődper folyama, vagyis azon idő alatt, melyben a magasabb kamat mellett kölcsönvett tőkéből eredeti szándoka szerint hasznot nem húzhat, a törvényeseknél magasabb kamatok által ne terheltessek.

d) Ezek mellett azonban a formszerűleg kiállított kötelező okmány tartalma ellen, — hamisítás vagy egyéb csalás esetén kivéd — semmiféle kifogásnak, minő az oktalan *exceptio non numeratae pecuniae*, mely által a kiállító képtelenül foljogsíttatnék önmagát meghazudtolni, és a hitelezőre okmányilag ruházott jogait utólag megcsorbítani, semmi szín alatt hely nem adathatik; végre

e) E törvény csak kihirdetésétől számítandó például 1 év múlva lépjen életbe, hogy az illetők pénz viszonyaikat rendezhessék, és netáni kölcsönintézetek is felállíthatassanak.

Efféle törvény az átmeneti korszakot megóvná veszélyes rázkódtatásoktól a pénzviszonyokban, mert a terhelt ingatlan birtokot érintetlenül hagyván, a kamatláb szabadságát csak a fedezetlen kötelezvényekre szorítná.

Fő érdeme azonban kétségkívül abban fogna állani, hogy a pénzkölcsön ügyét az uzsoratorvények tarthatlan bilincseiből kiszabadítsa.

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG.

KELETI KÁROLY TÓ L.

PEST,
EGGENBERGER F. M. AKAD. KÖNYVÁRUSNAK.
1867

Nyomatott Emich Gusztáv magy. akad. nyomdásznál, Pesten.

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG.

KELETI KÁROLYTÓL.

(Olvastatott az 1867. júl. 1-jei ülésben.)

A magyar irodalomnak ritkán jut alkalmja megemlíteni, még kevésbé a M. Tud. Akadémia színe előtt említeni külföldön megjelent oly könyvet, mely Magyarország társadalmi vagy anyagi viszonyait tárgyalja. Jelent ugyan meg a külföldi, nevezetesen a német irodalomban sok, Magyarországra vonatkozó, kisebb nagyobb mű, de tartalmok, kevés dicséretes kivétellel, badarságok halmaza, mely reánk nézve mulattató lehetett ugyan, de tanulságos aligha volt.

Annál figyelemre méltóbb jelenség tehát az oly mű, mely részrehajlatlan objectivitással szemléli tárgyát, elfogulatlansággal Ítélt rólunk s viszonyainkról, és, méltányos tudván lenni, tanulságossá lesz nemcsak honfitársaira, de reánk magyarokra nézve is. Ily mű azon *nemzetgazdasági jelentés* Magyarországról, melyet a Münchenben lakó Dr. *Ditz Henrik* a királyi bajor kereskedelmi és közmunkák államministeriuma elé terjesztett, s amely „*Die Ungarische Landvirthtschaft*“ cím alatt, könyv alakjában, az imént jelent meg Wigand Ottó kiadásában Lipcsében.

Az 1861-diki magyarországi nagy gabonakivitel után bekövetkezett roppant csökkenés a mezei termények árában, melyet egyébiránt mi is éreztünk, a mellett a nyugateuropai szokatlan bő termések s egyéb pénzügyi természetű okok is oly válságot szültek, mely nevezetesen Franciaországon az összes termelési viszonyok alapos tanulmányozására és hosszszas megvitatására vezetett, azonkívül pedig Németország

egynémely kormányát arra is bírta, hogy saját országa mezőgazdaságának érdekében kutassa e válság okait, s iparkodják kideríteni, vajjon a mezei gazdára nézve oly káros árcsökkenést a gabonafélékben csakugyan a külföld, nevezetesen Magyarország roppant gabonakivitelének kell-e tulajdonítani? minők e félelmes Magyarország termelési viszonyai? s oly kifogyhatatlanok-e természeti kincsei, hogy Nyugat-Eropa mezőgazdaságát ily válságba sodorhatták?

Ilyféle nézetek indíthaták a bajor kormányt arra, hogy *Ditz Henriket* a magyar mezőgazdaság tanulmányozásával megbízta. Ez ugyan se könyvében megírva nincs, se, később említendő, leveleiből ki nem tűnik, de kitűnik könyve hangjából s azon folytonos törekvéséből, melylyel mind kormányát mind honfitársait Magyarország termelési viszonyainak a külföldre nézve ártatlan voltáról meggyőzni s így mindkettőt megnyugtatni iparkodik.

Valószínűleg a bajor kormány meghagyásából utazta be Magyarország egy részét, mire annál alkalmasabb volt? miután azon kevés külföldi tudós közé tartozik, ki nyelvünket nem csak érti, de valamennyire beszéli is. *Ditz* a múlt év ápril és május hónapjaiban megfordult hazánkban s itt fölkereste *Lónyay Menyhért* urat is, kinek Szakavatott útmutatásai, mint maga is hálával említi, sokban nagy hasznára voltak. Visszatérvén Münchenbe, elkészíté munkáját, s a lefolyt télen két fejezetet belőle a „tőkéről és hitelről“, valamint „az adókról“ szólókat megküldte *Lónyay* úrnak áttekintés és bírálat végett. *Lónyay Menyhért* pénzügy minis tér urat folytonos bokros teendőin kívül már ekkor az ország politikai átalakulása s tevékeny részvéte mellett a velejáró országos gondok vették igénybe, s így engem volt szíves megbízni e fejezetek átnevezésével, s a *Ditz* által kívánt adatok megszerzésével. *Ditz* érdemen fölül megbecsülte a nyert adatokat s jegyzeteket, nem csak *Lónyay* úr iránt, de irántam is hálára kötelezettnek vallá magát, melyet több levélben kifejezett. Ez előzmény szolgáljon mentségemül ha nem tag létemre a T. Akadémiának oly külföldi művet bátorodom bemutatni, melyet arra minden tekintetben érdemesnek tartok.

Ditz főérdeme ugyanis, hogy bejárva országunk egy ré-

szét, alkalma volt, de lelke is hozzá, hogy a hazánkról eddig megjelent gyöngébb műveket kellő értékökre leszállítsa, mindarra nézve pedig, mit szemtől szembe nem láthatott? magyar forrásokot használjon. Sokhoz, külföldi létére, nem juthatott, de a mit használt, a jávából szedte, s művén keresztül akárhányszor találkozunk jeles idézetekkel *Hunfalvy János*, „A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása,“ *Lányárt Menyhért* „közügyekről“, *Galgóczy Károly* „Mezőgazdasági statistika“ czírnü munkáiból; ismeri *Fényest*, forgatja s gyakran használja az Akadémia „Statistikai s nemzetgazdasági Közleményeit“ a „Gazdasági Lapokat“ s az orsz. m. gazdasági egyesület egyéb kiadványait, nevezetesen a mágócsi uradalom leírását, mely uradalmat maga is látogatott; olvassa a „P. Naplót“ és sokat használ a „Pester Lloyd“ jelesen szerkesztett közgazdasági rovatából, nevezetesen többször idéz a több éven át megjelenő „Rückblick“ czírnü cikk-sorozatból, mely hazánk gazdasági, ipari s kereskedelmi viszonyait alaposan ismerteti. Mindez a külföldi író tapintatossága mellett bizonyít forrásai kutatásában.

Ily eljárás mellett igazolva van, mit szerző bevezetésében mond, hogy „a németre nézve könyve legnagyobb része új lesz.“ A mellett szerényen megjegyzi, hogy — németek számára vane könyv leginkább írva. Lehet, hogy a magyar is nem minden haszon, sőt talán nem is érdek nélkül olvassa. Idegennek ugyanis könnyebb valamely ország nemzetgazdaságát fővonalaiban fogni fel, holott a benszülött, környezve a részletek által, sokkal nehezebben szerzi meg az egésznek áttekintését. Még jobban fejezi ki ezen gondolatát egyik levelében, melyben a magyar olvasóra nézve művét azért reméli némi érdekléssel bírónak, hogy megtudja az ítéletet, melyet idegen, s ennél fogva tárgyilagosabb néző mond hazánkról. Valamely ország első látásában — írja — valami divinátori rejlik: a részletről lehet hamisan ítélni az illető; de az összesnek benyomása, melyet inkább sejt és érez, mint öntudatosan nyer, többnyire helyesebb, mint ha az egyesből és részletekből az egész iránt akarunk okulni. Másrészt pedig — s ezért bocsánatot is kér, hogy kimondja — a magyar szeretete hazája iránt többnyire sokkal nagyobb, semhogy összes viszo-

nyait elég objectiv szemlélhesse, talán szemlélni is akarná. Ezzel mintegy indokolni akarja több helyt szigorú Ítéletét, de e szigorúságát is megbocsáthatjuk, mert ugyan ez idézett levelében alább azt mondja, hogy ha csak szívem szerint mondanám el ítéletemet, úgy Magyarország még sokkal rózsaszínűbb világitásban jelennék meg, mert Magyarország, úgyszólván, első szerelmem.

Előszavát pedig így fejezi be: E lapokon Magyarország földe és népe oly elismerésben részesül ugyan, minő külföldön nem épen szokásos. Ez elismerés azonban valószínűleg még határozottabban nyilatkoznék, ha a magyarnak nem épen gazdasági oldala volna szemünkben leggyöngébbike, de nekünk ezúttal csak evvel van dolgunk.

Ily szempontokból indulván ki szerző, annál kellemesebben hat igazságos ítélete; itt-ott feltűnő félszegsége, inkább hiányossága pedig onnan magyarázható, hogy vizsgálataiban, saját vallomása szerint, leginkább csak a két magyar síkságra szorítkozott; tanulmánya fő tárgyául pedig az alföldet tévé, a gabonatermelés e voltaképi hazáját. Mivel pedig az országot nem fogja föl kellőleg egészben, földterülete ropant változatosságát s egyes részei egymást kiegészítő, kölcsönösen támogató voltát kellőleg számba nem veszi, ezért mondható félszegnek, de csakis abban, ami az egész országot* s nem abban, mi az alföldet illeti.

Szolgáltat is igazságot mindjárt műve kezdetén, hol „a terület“ című fejezetben hazánk talaját s gazdálkodási módját ismerteti. Helyes különbséget tesz a kis és nagy birtok külön műveltetése között; elismeri, hogy nagyobb uradalmaink némelyikében a legokoszerűbb gazdálkodás foly, de hogy egészben azon gazdasági rendszerre vagyunk utalva, melyet országszerte követünk. Képzeltetni, mennyire elborzadt a rationell gazda, láttára azon szörnyű pocsékolásnak, melyet a trágyával üzünk, de rögtön beismeri, talajunk minősége mit kíván, illetőleg mennyire nem kívánja még sokhelyt a gazdagabb trágyát, mely után a gabona könnyen megdől s elromlik. Belátja szükségét annak, hogy a magyar gazdagabb földet valamennyire teljes erő kifejtésében meg kell gátolni, minélfogva szűz földben, vagy erősebb trágyázás után, egy-két

erősen kiszívó vetést alkalmazunk. Ezt ugyan — úgymond — Németországon is teszzik, csakhogy ott a kiszívó vetés termését akarjuk ez által fokozni; a magyar azonban a többi termést akarja általa biztosítani oly módon, hogy a megdőléstől megóvja. Mi németek a csekély termőképességet iparkodunk trágyázás által kellőképp fokozni; a magyar földje fölös termőerejét iparkodik szivattyúzó növények által kellő mértékére leszállítani.

S habár Németországon rabló-gazdaságnak czímeznék földmivelésünk legnagyobb részét, s a racionalitással meggyeztetni sehogy sem tudnák: ö gazdasági rendszerünket jelen viszonyaink között nem csak okszerűnek tartja, de más rendszert egyelőre nagyrészt lehetetlennek is; mert Magyarország az extensiv gazdaság hazája, s benne nagyobbára korlátlanul uralkodik a természet hatalma. Munka és tőke csak annyiban szabnak irányt a magyar gazdaságnak, a mennyiben hiányoznak, s ez által azon helyzetbe kényszerítik a gazdát, hogy gazdasága a talaj és éghajlat természetes viszonyaitól lesz függővé. Azért, szerinte, bizonyos nemzetgazdasági jogszerűséget földmivelésiinktől megtagadni nem lehet. A föld ugyanis — úgymond — nem önmagáért létezik, hanem az emberért van, emberi czéloknak kell szolgálnia. Csak arról lehet szó, mely úton felel meg rendeltetésének leginkább. Ha a talaj erejét az által értékesítem legjobban, hogy gabona alakjában külföldre szállítom: ugyan mi megróvni való van ebben? S ha talajerőnk egy részének külföldre szállítása által vagyont szerzünk, s ezt ismét jövedelmezőleg beruházzuk, vájjon utódaink ezért meg fognak-e róvni, s átkozni fognak-e, hogy gazdagságot gyűjtöttünk számukra, mert e gazdagságot cserében ama talajerőért előnyösnek láttuk?

Alföldi utaink járhatatlansága állandó bajaink közé tartozik, melyek orvoslását óhajtjuk ugyan, de várni alig merjük. E mellett útaink ezen állapota gúny és élez tárgya volt éveken át német szomszédainknál, sőt ma gunknál is. *Ditz* e bajról is másképp ítél. Számba veszi ugyanis a kellő útépítési anyag hiányát és azt mondja: Ha idegenek az utak e szomorú állapotát vázolván, melleleg észrevételeket tettek a ocp indolentiájára, s a hatóságok tétlenségére, akkor elfelejtették

azt, hogy a természet e viszonyokat majdnem mellőzhetle-
nekké tette. Kevésbé könnyű lenne ez ittak javítására cél-
szerii eszközt ajánlani, mint rász állapotuk fölött élezeket
faragni. Mind a mellett nem old fel bennünket minden hiba
alól, de — úgymond — talán még sem fekszik a vasutak hi-
vatásán kívül, hogy lassan-lassan jó anyagot szállítsanak a
magyar síkságra. Mellőzték ugyan már azon nézetet, hogy a
világforgalom szüli a helyi forgalmat; inkább azt tartják,
hogy az élénk helyi forgalom idézi elő a világforgalom élénk-
ségét, s ennélfogva immár többet tartanak a jó mezei s köz-
ségi utakra; a magyar alföldre nézve azonban a megfordított
fejlődésnek kell tért foglalni: előbb vasutak, és csak aztán
lesznek jó országutak; mert csak amazok segítségével szál-
lítható a magyar síkságra a szükséges anyag.

A mondottaknál talál szerző alkalmat a Tiszaszabályo-
zás méltánylására is. Ezt igazolásul hozza fel annak, hogy
a magyar nemzet kellő tetterővel bír nagyszerű eszméknek
nem csak tervezésére, hanem foganatosítására is. Es felsorolva
e helytt a szabályozás által elért eredményeket mégis félszeg-
nek tartja, hogy csak a mentesített négyszög mérföldeket tar-
tók szem előtt, s hogy a földet a víz lecsapolásával nem ja-
vítottuk, hanem részben rontottuk, a mit csak későn láttunk
be. Ismertük ugyan a víz átkát; de áldását csak hiányából
tanultuk megismerni.

Hazánk éghajlati viszonyainak vázlatában nagyobbára
Hunfalvi/ János kezdetben idézett jeles munkáját használja,
de tudomást vett *Érköynek* az 1863-ki aszályosságról meg-
jelent röpiratáról is, s ez alkalommal az erdők éghajlati fon-
tosságára is kiterjeszkedik. Tudja ugyan, hogy újabban meg-
tagadják az erdőtől az esőmennyiségre gyakorolt hatását, s
hogy csak rendező befolyást engednek neki a csapadékokra.
Azt is megengedi, legalább igaz lehet, szerinte, hogy az eső
mennyisége szaporodott, noha erdőt irtottak; mert nem az
erdő maga okozza és sűríti a csapadékokat, hanem az erdő-
nek s mezőnek változósága. Nem az alacsony hőmérsék okoz-
za az esőt — hiszen akkor a sarkoknál folyvást esőnek kel-
lene lenni — hanem a légnek melegebb területről hidegebb-
re vonulása, tehát melegebb s hűvösebb helyek váltakozása.

Ha ezt előidézzük, szaporítjuk az csót is, akár szigeteket helye-zünk a világtengerbe, akár az őserdő egy részét irtjuk, akár tavakat ásunk az országban, vagy erdőket ültetünk a síkon.

Fájdalom, hogy meg nem czáfolhatjuk szerzót, midőn országunknak az erdők iránti ellenszenvéről beszél; de nem — úgymond — nem az ország esküdt ellensége az erdőnek, hanem a népe. A magyar az ázsiai fensíkon megszokta volt a fátlan pusztát, ez legjobban is felelt meg nomád gazdaságá-nak: a fa, az erdő megfosztá legelőjétől, s ezért iparkodott azt kikerülni vagy kiirtani. S ez alkalommal eredeti meg-jegyzést tesz, melynek megítélését nyelvészeinkre bízom, de a mely világosan mutatja, mily különös benyomásokat sze-rez az idegen hazai földünkön és nyelvünk által. „A mint nek-em látszik — úgymond — alig nyilatkozhatik a magyar idegenkedése az erdő és fa iránt világosabban, mint nyelvé-ben. Magyarul a „Baum“ egyszerűen fa. De hogy a magyar bizonyossá legyen az iránt, hogy természetes élő állapotában le-vő fáról van szó, azt mondja *él'ófa*; mi (németek t. i.) legalább fölteszük a fa életét, ha egyszerűen fáról beszélünk. Azontúl szereti a magyar az élőfák nevéhez a fa szótagot is hozzá bi-gyeszteni: többnyire azt mondja „tölgy«, *fényűfa*, nyírfa,“ ha egész általánosságban beszél s a mikor mi egyszerűen azt mondjuk „Eiche,“ stb. „Nekünk ez kezdettől fogva úgy tetszett — folytatja szerző — mintha a magyarnak előbb a genus (fa) iránt kellene tisztába jönni, ha a species (tölgy)-ről be-szél. Talán bebizonyítja a nyelvkutatás abbéli hypothesisün-ke, hogy a nyelv ott legszabatosabb, a hol ismert elemben mozog, ott pedig kiszélesedik, a hol kevésbbé érzi magát otthonosnak.“

A mondottakból is kitűnik, mily fontosságot tulajdonít az erdőknek, még nagyobbat a földöntözésnek; mert a magyar alföld vízhiányán csak ez által fog lehetni segíteni. Ez a jelen nagy eszméje, mely remélhetőleg közeljövőben tetté fog vál-ni. Ámde azért óva int, ne ámítsuk magunkat a végrehajtás nehézségei iránt, melyek nagyrészt az alföldi síkság csekély lejtőségében rejlenek, s ne hivatkozzunk Lombardia példájára. Ez intését iparkodik be is bizonyítani. Lombardiában ugyanis olcsó a töke, még olcsóbb a munka, azontúl ha ott valamely

területet öntöznek, akkor tiszta jövedelme tán tízszeres, földértéké pedig még nagyobb, mint hasonló területé Magyarországon. Lombardiában ugyanis egy hold föld tiszta jövedelme 50—60 fitba véve nem épen túlságos, s ez egy □ mfdre 600,000 fit. Magyarországon örülnek 6 fit. tiszta jövedelemnek holdjától, mi □ mfdenkint csak 60,000 fit. s így szerinte minden egyéb tényezőket is számba véve, világos, hogy a területhez arányos hason költségű öntözés Magyarországon a tiszta jövedelemnek sokkal nagyobb százalékát emészténé meg, s hogy bizonyos nagyságú területtől Magyarországon nem lehet a földöntözés költségeihez hasonmagyságú járulékot igénybe venni. Ahhoz pedig — úgymond — hogy az alföld a magyar hazája, büszkesége és gazdagsága, valaha csakugyan oly virágzó bájos kertté legyen, minőt Széchenyi hazájának megjósolt, ahhoz az alföldnek másnak kell lenni, mint a természet sűtő serpenyőjének, melyet az éghajlat néha néha magához ragad, hogy a gazda legszebb tavaszi reményeit füstté változtassa, egyebet nem hagyván hátra jajveszélő nyomornál. — Az erdősítésen kívül csakis a földöntözés varázsolhatja ily viruló kertté az alföld aszályos rónáit, de fogja is tenni, előbb vagy utóbb jön el bár országa.

Eddigelé nem lelkesíti szerzőt az alföld. Egyéni szenv s a természet nagyszerűsége vegyes érzületet támaszt benne s épen a mi a benszülöttnek oly drágává teszi az alföldet, a tömeges az, úgyszólván, végtelen, az nyomja őt. Szerinte mindenütt túlrad a tömeg, a tagozás, az alakok változatossága csekély. Szintúgy roszul hat reá az apró vizek hiányasa sokszáz mérföldnyi nagy folyók visszatetszenek neki. Továbbá az alföldi városok., melyek és a falvak közt szerinte egyéb különbség nem létezik, mint hogy a gulyás vagy kanász emezekben nagy csordát hajt ki, amazokban meg igen nagyot.

A tanyai és szállási gazdaságot saját szemlélése folytán ismeri, jól festi és a jövő okszerűbb földmivelésnek ebben látja alapját, de jövő fejlődésnek csak is ezekben lehetőségét. A magyar konyháját s mindenben — a lakást kivéve — fényes életmódját azonban úgy látszik, nem helyesli, s kinek alkalmá volt — úgymond — ezeket szemlélhetni, az meg fog győződni; hogy a házi gazdaság eddig intensivebb volt a mezei gazdaság-

nál s innen meg fogja magának magyarázhatni, hogy amarra több gondot fordítottunk, mint emerre.

Mind a mellett még a pusztai betyárok iránt is gyöngéd Ítéletében, s létezésökből nem kohol vádat se az ország se lakói ellen. Föltűnt ugyan neki is a sok statarium-hirdetés, de ebből mindössze azt következteti, hogy az alföld végtelen pusztáin tovább volt alkalma garázdálkodni a magyar betyárnak, mint a német rablólovagoknak saját hazájokban.

Magyarországot műve több helyén a közvetítetten elmentétek hazájának mondja. Így mezei munkafelosztásunkat határozottan roszalja, mely mindjárt aratás idején iparkodik az egész nyomtatást, csépléstis elvégezni, mi fölösen összpontosítja az amúgy is rövid időre szorított munkát s hosszabbra nyújtja az év nagy részének tétlenségét. Ebben a végletek iránti hajlamot, közvetítés nélküli ellentétet lát. Vagy tömeges munka, vagy tömeges tétlenség. Ez tökéletesen illik szerinte az óriás falvak és mérföldnyi pusztaságokhoz, a nagy folyamok és patak nélküli rónához, valamint egyik termény legbujább s legterjedtebb virulása s mások teljes hiányához vagy kiveszéséhez,

Alföldi népünk lakhelyéről, gazdálkodásáról, s a birtokok tagosításáról szólván, ismét nyelvészeti kitérést enged magának és megakad a „puszta“ szó sokféle értelmezésén. Ha föladata volna — úgymond — a magyarok mivelési történelmét megírni, a „puszta“ szó különféle jelentéseit fogadná el fölosztási alapú. Az első korszakban o szó a merő pusztaságot (Wüste, Steppe) jelenti; a második legelő jelzésére használja; a harmadikban az elszórtan fekvő gazdaságoknak és földeknek adja elnevezésüket. Mindenütt azonban azt mutatja e szó, hol kereshető és hol fekszik a magyar gazdaságnak s vele a magyar életnek magva.“

A földművelőkről magokról szólván, elismeri ugyan, hogy a magyar sokkal gondosabban, szabatosabban végzi munkáját, mégis azt tartja, hogy csak a német üz nálunk intensív gazdaságot. A szerző ezen nézete természetesen foly azon félszegségből, melylyel kezdetben vádoltuk, hogy ugyanis Magyarországnak csak egy részét ismerve, ebből ítél az egészre. Mindamellett e helyit is fgyelemre méltó megjegyzést tesz.

Megczáfolja ugyanis azon, külföldön általánosan elterjedt hiedelmet a magyar parasztbirtok roppant terjedelméről, és, noha a nagyobb területet ő is elismeri, a tőkehiány s egyéb általa bő" von tárgyalt okoknál fogva az extensiv gazdaság csekélyebb jövedelmére utal, mely gazdaságot mind a mellett a magyar paraszt még sokáig lesz kénytelen folytatni. S ezeknél fogva úgy találja, hogy a magyar paraszt közelebb áll a törpegazdasághoz, mint a külföldi német a legtöbb vidéken, habár amaz háromszorta nagyobb területtel bír. Nagy különbséget pedig Magyar- és Németország kisebb gazdaságai közt abban talál, hogy nálunk igen kevés az úgynevezett munka- birtok, vagyis az oly földbirtok, melyen a család nem a föld jövedelméből, hanem azon munka után él, melyre a földbirtok alkalmat szolgáltat. Magyarország szerinte csak az úgynevezett élelmi birtokokat ismeri nagyobb számmal; és a munka-birtokok azért is ritkák, mert a magyar földművelés nem enged rendes munkálkodást, hanem csak lökésszerű túltengést egy időben, és teljes munkahiányt az év másik részében.

Ez állítás egészben ugyan el nem fogadható, mert az olyan nemcsak a felvidéki, a lehetőségig felaprózott, birtokok szólnak, hanem ellene szól az alföldi fertályos gazda, a zselér és dohányos gazdaságai, ellene szólnak a kisebb haszonbér-lők, de a kikről szerző maga később részletesebben értekezik.

Nagyjából azonban igaza van annyiban, hogy Magyarországon, legalább az alföld nagy részében, a földbirtoknak csak két véglete található: roppant birtoktömegek a földesurak kezén és aránylag csekélybirtokú parasztok. A végletek közvetítése hiányzik, hiányzik a közép nagyságú birtok s a hol ez nincs, ott lehetnek ugyan *egyének*, de nincs *osztály*, mely egy úttal munkás és hatalmas legyen. A hatalom, legyen bár míveltség vagy vagyon, szellemi vagy gazdasági tőke, itt igényt ad a henylésre s a munka nem a törekvés kifejezése, hanem szegénységet, hatalomhiányt jelent.

E túlszigorú ítélet általánossága ellen tiltakoznunk kellene, ha szerzőt félszogségről előbb már nem vádoltam volna, a mennyiben ismét csak az alföldön sok helytt található viszonyaiból egész országunkra következtet; tiltakoznunk kellene továbbá, ha a kivételeket maga is nem tisztelné és

valljuk be, ha e kivételeket leszámítva, nagyban igaza nem volna.

A nagy és kis birtok egyensúlyba hozására szerző hasznot látna Magyarországra nézve oly intézetek működésében, minő a belga bank, mely a többek közt, mint tudvalevő, nagyobb birtokok fölprózását és törlesztés melletti eladását tűzte ki egyik föladataul. Ily intézeteknek Németországban ugyan nincs nagy hitelük, de Magyarországon jól működhetnének, ha nem annyira az intézet saját hasznát tartanák szem előtt, minélfogva az ilyen nehezen fog középbirtokokat hasítani a nagyobból, hanem újra törpe birtokot, melyre aránytalanul több vevő akad. Hogy tehát az országnak haszna legyen ily intézetből, olyannak kell lennie, mely lemondhat az osztalékról, mely részvényeseit azon érzéssel fizeti, hogy hazafias cselekvényt műveitek, mint az a m. földhitelintézetnél történt, melyről szerző részletesen s nagy elismeréssel szól. Ily intézet azután más elvek szerint is járhatna el s nem saját legfőbb hasznát volna kénytelen mindenekelőtt szemügyre venni.

Felette sok tért és időt venne igénybe, ha szerzőnek rendszeresen felosztott műve minden fejezetét az eddigi arányban akarnám ismertetni. Még csak egy-egy megjegyzését emelem ki itt-ott.

Ránk nézve kevésbbé érdekes, de tanulságosabb szerző honfitársaira nézve, hogy a magyar úrbéri viszonyoknak történelmi fejlődését ismerteti; az úrbéri váltság hiányait, a földesúrra nézve nagy hátrányait híven ecseteli, de bajait csak átmenetieknek tartja. Szerinte csak az átmenet volt nyomasztó, állandó következményei Magyarországon is megmutatták, hogy a telek és munka szabadsága mellözhotlen föltételek arra nézve, hogy a mezőgazdaság azon magas polezra vergődjék, mely korunknak megfelel.

Jeles két fejezet a „hitel és tőke“ című, valamint az „adókról“ szóló. Mindkettőben igazolja szerző többszörös állításunkat, hogy méltányolni tudja viszonyainkat, s habár politikai ellenszenvünket a megszánt kormányrendszer iránt, legalább gyűlöletességét egészen föl nem fogja, mégis kellően számba veszi, mennyi hátrányt okozott gazdasági fejlődésünk-

ben, mennyire zsibbasztotta a hitelforgalmat s bénította összes termelésünket a felette nyomasztó adórendszer.

Nagy elismeréssel nyilatkozik továbbá gabonakereskedésünkről, melynek főérdemet tulajdonít arra nézve, hogy gabonakivitelünket szervezvé, a termelésre is üdvösen hatott s azt tetemesen fokozta, s mert ily szerves kereskedésünk terményeink minden fajára nézve még nincs, azért nem tudtunk, szerinte, eddigelé nagyobb eredményeket fölmutatni, például a bornál s egyéb ugyancsak a világ piaczára való cikkekinknél.

Kiemelendő itt egy újabb értelmezése az *activ* és *passiv* kereskedésnek. Nem ragaszkodik az elavult mercantilrendszer elcsépelet fogalmaihoz, hanem egészen más, — mint hiszem — helyesebb értelemben használja e szókat. Szerinte ugyanis sokáig *passiv* volt a magyar gabonakereskedés annyiban, hogy a magyar külföldről várta a tudakozást; a külföldi vevő maga jött az országba vásárlás végett, de azt csak akkor tévé' ha megszorult, máskülönben cserben hagyta a termelőt. Ha Magyarország rendszeres elkelést kívánt külföldön, magának kellett utána fáradnia, magához kellett szoktatnia a fogyasztót, s mert ezt teszi, mert erre iparkodik: ez szerző szerint a legjobb út, hogy kereskedelmünk *activvá* legyen. E czélnak igen megfelelő intézkedés, hogy például Svajcz főbb városaiban több év óta vannak magyar gabonakereskedők, kik ott vevőket szereznek árúiknak. Ez intézkedés nélkül nehezen volna Svajcz a magyar gabonának oly erős fogyasztója.

Ugyanez elismerés alkalmával azonban keményen megróvj a mezőgazdasági statistikánk hiányát. Miután Magyarországról — úgymond — agrarstatistika nem létezik, még kevésbé lehet szó megbízható aratási statistikáról. Az egyedüli, a mi történik és történhetik, az, hogy a kereskedelmi testület gyűjti azon adatokat, melyek ránézve hozzáférhetők. Pest és Győr kereskedelmi statistikája nyújt ugyan némi áttekintést az ország évi forgalmi viszonyairól; de az ország termeléséről csak többé kevésbé bizonytalan becslések léteznek. Csak ha a magyar statistikára nézve valaha több fog történni — s vajha meghallgatnák az idegen fohászát magyar honfitársaink, — csak ha az előző év termeléséből, a hazai fo-

gyasztásból s a kivitelből fog lehetni meghatározni a létező készletet, s ha előbbi termékek összehasonlításából az idej aratás minőségére fog lehetni következtetni, csak akkor fog a gabonakereskedés biztosabb alapon működni, s az ingadozások, melyek alaptalan nézetekből erednek, szűkebb határok közé lesznek szorítva.

Meg kell még jegyezni, hogy szerző földrajzi és éghajlati viszonyainknak legmegfelelőbbnek a gabonatermesztést tartja, hogy állattenyésztésünknek nagy jövőt legalább közelben nem jósol, mert elmúltak az idők, hogy pusztán legelő mellett jövedelmező állattenyésztést lehetne folytatnunk. E téren a nálunknál műveletlenebb orosz, lengyel és dunafedelemségi síkok, csekélyebb adójok, szóba sem jöhető földjáradékuk mellett mindinkább győzedelmesebben fognak velünk versenyezni. Magyarország politikai szerkezeténél fogva s a földjéhez kötött számtalan igény mellett, már a culturállamok közé tartozik, s okszerűbb gazdasági rendszerre van utalva. Ily okszerű gazdasági rendszer pedig állattenyésztésre nézve az istállózás és takarmány termesztés. Csak hogy erre éghajlatunk legalább a roppant síkokon nem alkalmas, s ezért nem hiszi, hogy sokáig oly nagy arányban fejlődjék összes mezőgazdaságunk, mint az utóbbi két évtized alatt.

Ez ugyan igen rövid kivonata szerző érdekes fejtegetésének, melyeket „a gazdaság kezelése,“ „takarmánytermesztés és állattenyésztés“ és „az állattenyésztés ágai“ című fejezeteiben bőven tárgyal és sok helyett helyesen indokol. A kit közelebről érdekelnek *Ditz* mindenestre megfontolandó nézetei, magára művére kell utalnunk. Hm szükséges ugyan ezt tennünk „a kereskedelmi növények“ és „a mezőgazdasági ipar“ című fejezetekre nézve, melyeket minden tekintetben gyöngébbeknek tartok.

E téren szerző nemcsak nem szerzett magának kellő ismereteket, de hiányzik a más helyeken oly elismerésre méltó tájékozottság is. Egyáltalában itt üti ki magát leginkább a többiben említett félszégesség, melynélfogva az alföldön tapasztaltak vitán az egész országról s nem épen helyesen Ítélik. Igaz, hogy iparunk még zsenge korát éli, de nem lehet állí-

tani, hogy nincs iparunk, mint nem lehet állítani, hogy a magyar népnek ellenszenve van az ipar iránt. Legalább nem szabad vele szembe állítani a németet vagy éppen a tótot, mert ha e kettő csakugyan számosabban foglalkozik az iparral a magyarnál, ez onnan ered, hogy az iparnak kedvezőbb hazai vidékeket nagyobb számmal ez lakja. A hol pedig a mezőgazdaságra van utalva, mint éppen az alföldön, szerző saját szemlélése által tapasztalhatta volna, hogy se a német, se a tót nem mond le, a hol űzheti, a mezőgazdaságról, hogy mesterember legyen.

El kell egyébiránt ismernünk, hogy nem könnyű föladat idegent fölvilágosítani az iránt, mi okozta iparunk hanyatlását, illetőleg mi gátolta fölvirágzásában. A látszat ellenünk van s nem követelhetjük, hogy más is oly szemmel nézze iparunk csiráit, mint mi, kik nem hogy ellenszenvvel nem viseltetünk iránta, hanem ápolni szeretnők minden módon, kivéve a szabad fejlődés rovására s a nagy többségre vetett fölös adózás által. Ezért a ki iparos viszonyainkat nem fogja fel kellőleg, nem is Ítélné vámpolitikai nézeteinkről sem. Mindenesetre azonban rosszul értesült szerző, midőn híres magyar nemzetgazda állítása után mondja, hogy nálunk a legolvasottabb nemzetgazdasági írók *Wirth Miksa* és *Carey*. Tehát — mint hozzá megjegyzi — az ipar imádója azon országban, mely az ipart csak neve után ismeri, s a védvámot ott, hol a védvám legkevésbé bírná az ipart életre kelteni. — Megnyugtathatjuk ezért, hogy e nagy ellentétek nálunk nem igen uralkodnak, s habár *Carey* újabb időben föl is kapott, s fölkapott, mert, azt hiszem, sokan rosszul értik, *Wirth* még is nem szabott irányt.

De ha hibáztatjuk is a külföldi író ítéletét, mert csonka információ alapul, ne tagadjuk magunk közt, hogy nemzetgazdasági politikánk, illetőleg iránya iránt egészben nem vagyunk még tisztában, s főleg tudományos fejlesztése csakugyan oly irányban mozog, melybe a komolyan gondolkodó csak nehezen nyughatik bele, s tán elérkezett már az idő, hogy azt kissé szigorúbban szellőztessük hazai szempontból.

Ideje, hogy rátérjek a szóban levő irodalmi termék végfejezetére, melyben szerző „nézeteit“ valamennyire össze-

foglalta, de a melyeket ismételni nem szándékunk. Kilátásai nem épen fényesek, de hiszem, nem fosztana meg bennünket jövőben vetett reményeinktől.

Szerző *Széchenyink* azon unalomig idézett nagy szavát tűzi e fejezet élére, hogy „Magyarország lesz“, s nem kutatva politikai s nemzeti lételünk önállósága a múlté már, vagy még csak a jövőtől várható, bizonyosnak állítja, hogy hazánk nemzetgazdasági jövője még csak ezután következik. E tekintetben tehát szerinte a fiatalság korát éljük, de előre törekvésünk módjait nem helyesli. Elismeri ugyan a magyar önfeláldozó hazaszeretetét, de még a nemzetiség és szabadság legszentebb kincseit sem látja biztosítva az által, ha csupán halni tudunk a hazáért. A mai kor többet kíván, ma már élni is kell tudni érte. Kicsinyli a külső tüntetéseket, melyekben kétségbevonhatatlan hazaszeretetünk nyilatkozik, s azt hiszi, ez sokkal erélyesebben nyilatkozhatnék, ha a hazáért egy óráig se politizálnánk hiába, de annál serényebben iparkodnánk az ország hatalmának emelésére az által, hogy mindenki saját gazdaságában törekednék mind előbbre; akkor az egész is gyarapodni fog — s ha mindegyikünk saját körében iparkodik előmozdítani a művelődést: akkor az egész nemzet műveltsége gyarapodik és fokozódik.

Nem hiszi továbbá. mint már említve is volt, hogy Magyarország ugyanoly arányban gyarapodjék, mint az utóbbi két évtizedben! Miben látja szerző e nagy gyarapodást, mi dön országos elemi csapások beláthatlan során kívül sújtottak ennyi ellenséges kormány félszeg intézkedései — nehezen megérthető. Pedig szerző a letűnt kormány hatását helyesen festi, midőn azt mondja, hogy a centralisatio rendszerétől hihetetleneket vártak Magyarország fejlődésére nézve. Csak a magyar maga nem várt semmit; s inkább igaza volt, mint elleneinek. Igaz ugyan — úgymond — hogy ha az ember a múlt évtized hivatalos és félhivatalos lapjait olvassa, akkor majd minden hasábon találkozik azon hihetetlen fejlődés hirdetésével, mely Magyarországon évről évre tapasztalható. A következmény azonban, fájdalom, megmutatta, hogy itt a hihetetlenre több súlyt kellett volna fektetni, mint a fejlődésre. Azon fejlődés, melyet Magyarországnak a centralisatio ho-

zott, majdnem kizárólag az adóbudget számaira vonatkozik. És ha egyébkint is fejlődött az ország, nehezen a centralizatio volt oka.

Csalódik egyébiránt szerző, ha azt hiszi, hogy Magyarország semmit se tanult azon rendszertől, melytől szerinte több jót kellett volna tanulnia. Tanultunk mi, legalább megtanultuk az egyet, mit nem kell s hogyan nem kell valamit tenni az ország fejlesztésére. És az ellenszenvtől, melylyet ama rendszer iránt viseltetünk, ismét hibásan következtet szerző, hogy a magyar sokkal türelmetlenebb a nemmagyar iránt, mint bármely más nemzet az idegen iránt. Es e tevé-állítása után szabad tán azon további állításán is kételkednünk, hogy Magyarország szegényebb mint lennie kellene, ha az idegen jónak előnyt nyújtana a rosszabb belföldi előtt, mert erősen meg vagyok győződve, hogy sokban hibáztunk és sokat helyesebben teszünk vala, ha többre becsüljük sajátunkat és sok ipari, művészeti vagy irodalmi czikkre nézve fölényt nem keresünk az idegenben csak azért, mert külföldi.

Szerző igen jól ismeri a mezőgazdaság és ipar közötti szoros viszonyt s ennek roppant fontosságát a mezőgazdaság fejlesztésére. Igaz az, hogy fejlett ipar mindenkor jele a nemzetgazdasági virágzásnak, miután ez a mezőgazdaságot is emeli, s a hol e kettő egész erővel termel, ott a kereskedés sem hiányozhatik. Igaz az is, hogy valamely ország mezőgazdasági virágzása távol eshetik az összes nemzetgazdaság virágzásától. Ha ugyanis hiányzik az ipar, akkor a föld terménye csak külföldön értékesíthető s ezért benn az országban csekély értékű; a mezőgazdaságnak hiányzik az erő a vásárláshoz s minden virágzása mellett tehetetlen marad. Ott pedig a ke-feskedés is gyöngye lesz, hol a nyers terményeken kívül egyéb forgalom nem létesíthető.

Mindez való, de mert szerző a magyar nép és az alföld iparképességét gyöngének ismerte föl, abból nem következik, a mit szintén állít, hogy Magyarország ipara kevésbé képes fejlődésre, mint Nyugat-Europa bármely más államé. S ha az előzményt kétségbe vonjuk, nem szükséges szerző következtetéséhez sem csatlakoznunk, hogy t. i. mezőgazdaságunk sem fog azon magaslatra emelkedni, melyre emelkedhetnék, ha

belföldi iparos gyártmány a mezőgazdasági termelésnek magasabb értéket adna s a földet elszegényedéstől megóvná.

Magyarországot egész terjedelmében kell tekintenünk, ha gazdasági és iparos viszonyait alaposan szemlélni, jövőjük iránt valamennyire bekövetkezhető jóslatot akarunk mondani. És mert Magyarországnak az alföld s a dunamelléki róna, habár tekintélyes tért foglalnak, mégis csak részeit képezik; s mert hazánk többi része mindazon előfeltétellel bír, mely hatalmas ipar fejlesztésére szükséges; mert végre, nem találni népünkben általában ellenszenvet az ipar iránt, mit látszólag csak azon körülmény bizonyít, hogy többen foglalkoztak eddig a jobban jövedelmező mezőgazdasággal: azért lehet reményünk hazánk jobblétéhez és ezért örömmel csatlakozhatunk szerző végszavaihoz, melyekkel mintegy maga is el akarja törülni itt-ott szigorúbb ítélete lehető rász benyomását. „Mi is hiszünk — úgymond — Magyarország jövőjébe; de ez nagy és tartós csak anyagi alapon lehet. Nem is Széchenyi a politikus volt az, ki hazájának nagy jövőt jósolt, hanem a nemzetgazda, ki a nemzetgazdasági jövőből következtetett a politikai és nemzeti jövőre. Hiszünk a magyar nemzetgazdaság fölvirágzásában, habár még sok stúdiumon kell áthaladnia, még sok akadályt le kell győznie, s mert ebben hiszünk, azért meg is vagyunk győződve, hogy Magyarországot s nemzetét még nagy jövő várja.

A NEMZETEK SZELLEMI ÉLETE

A PÁRIZSI VILÁGKIÁLLÍTÁSON.

DR. KONEK SÁNDOR

RENDES TAGTÓL.

PEST,
KOGKNBERGER FERDINAND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.
1868.

Nyomatott Emich Gusztáv magy. akad. nyomdásznál, Pesten. 1867

A NEMZETEK SZELLEMI ÉLETE

A PÁRIZSI VILÁGKIÁLLÍTÁSON.

Dr. KONEK SÁNDOR RENDES TAGTOL.

(Olvastatott az 1867. october 28-dikai ülésben.)

Jóllehet minden haladás, melyet valamely nemzet a termelés bármely terén tesz; minden vívmány, melylyel akár az őstermelés, akár a műipar, akár a tudomány és művészet vagy a társadalmi élet bármelyik mezején dicsekedhetik, némileg azon nemzet szellemi életét tükrözteti vissza, és így a világkiállítás minden osztálya képes tanúságot adni a kiállító nemzet szellemi mozzanatairól: mindazonáltal a népek magasabb szellemi élettörekvései leginkább azon termelényekben jutnak kellő felismerésre és teljes érvényre, melyek a szellemi foglalkodásnak legsajátlagosb szüleményei, értem *a tudomány és művészet* közvetlen productumait.

E tekintetben a jelen párizsi világkiállításon úgy a be rendezés, mint az osztályozás megfelelőbb szervezete folytán kettős szempontból örvendetes haladás mutatkozik; egyrészt t. i. a nemzet collectiv törekvéseinek öntudata hatalmas lendületet nyert, és az egyes kiállítók versenyzése fölé vagy legalább mellé az egész állam productiv ereinek, összes anyagi és szellemi kincseinek lehető teljes bemutatására irányzott köztörekvés lön helyezve; másrészt a szellemi élet egyes szálainak egy külön csoportozatban lett meglehetőss összefoglalása annak kellőbb feltüntetését tévé lehetőbbé.

Nincs tagadás benne, hogy az eddig volt világkiállításon legalább a kevésbbé éléhaladt államok részéről az egyes iparosok és kiállítók inkább önmaguk mint országuk

közérdekét tartván szem előtt, kevésbbé azon voltak, hogy hazájok egyetemleges iparossága, mint inkább, hogy abban való saját érdemök jusson teljes kifejezésre. Ha igaz is, hogy az egyes iparosok magántörekvéseiből képződik az összes iparállapot fokozata, és hogy ennél fogva az egyesek ebbeli érdemeik elismerése, nemzetközi megjutalmaztatása mintegy visszazivárog az egész nemzetre, a közügy ily versenygés mellett mégis annál nagyobb kárt vallhat, minél kevésbbé általános az efféle magánversenyzési ösztön, és minél kevésbbé egyenlően terjed ki az minden képesebb termelőre, minden tekintélyesb iparüzőre; mert így sajnos hézagok keletkezhetnek és keletkeznek is, számos ágak vagy épen nem, vagy legalább oly mérvben nem lévén képviseltetést, mely annak valódi állásáról megfelelő képet nyújthatna.

Valamely ország, valamely nemzet ily körülmények közt a társországok és nemzetek közküzdterén könnyen jóval szegényebbnek, jóval hátrábbállónak látszhatnak, mint ez valóban van, csak azért, mivel hiányzik a közszellem, mely az egyesekkel elfelejtetné vagy csak háttérbe szoríthatná az önérdeket akkoron, midőn a haza közérdeke forog kérdésben; mivel hiányzik a tisztultabb honszeretet, a valódi hazafiság, mely az egyeseket saját előnyük eltagadásával áldozásokra készíti még akkor is, midőn abból reájok sem dicséret, sem kitüntetés nem háramlik.

Nem a szűkkeblű, önző magánérdek, hanem a közérdek szempontjából kell kiindulni, midőn világkiállításról van szó; békés harc az, mely a világ népei közt foly, attól nem szabad senkinek elmaradnia, ki harczra képes, senkinek nem szabad megjelenni másként, mint a legjobb fegyverrel, mely felett rendelkezik; a harczképesek elmaradása épúgy mint a megjelenők silány felfegyverkezése csatavesztésre vezet, pedig ezen békés küzdelem terén is minden vereség súlyos, sajnos veszteség.

Mellőzve azt, hogy mennyire sértő valamely nemzet büszke öntudata, ha midőn a világ népei bármely tekintetben megmérkőznek egymással, akár fiai közönyössége, akár az efféle international megmérkőzésben rejlő közérdek fel nem ismerése folytán, nem fejtheti ki ama dús nemzeti erőt, mely különben

rendelkezésre állana, — a termő erőknek s a meglevő terményeknek hiányos félszeg bemutatásából még tetemes anyagi hátrányok is keletkeznek, mert a világforgalom terén való szerepelésre nem elégséges a merő öntudat, a saját erejében való nyugott elbizakodás, hanem kell, hogy azt mások is felismerjék és megbecsülni tanulják, mivel csak így remélhető a megérdemelt hatalompolczra való juthatás, csak így biztosítva lehet a már elfoglalt állásban való megmaradhatás, vagy még magasabb fokra leendő felemelkedés.

Hol a közszellem ki van fejtve, hol a hazának közbeszülete az összes honpolgárok, de különösen az iparosok és termelők körében ha nem is magasabb, legalább egyenlő vonalon jelenkezik saját czégbecsületünkkel, ott már olynemű megállapodott közérzület és tapintat vezérli az egyeseket a világtárlatra szánt tárgyak kiszemelésében, mely nem engedi, hogy országuk egyik másik tekintetben vagy épen nem, vagy csak a valónál gyöngébben képviselve legyen. A termelők és iparosoknak kiképzett és az önérdelkel szerencsésen egybeolvadó közszellem öntudatlanul mind azon elemeket fogja közszemlére juttatni, melyekben mint főtényezőkben rejlik az ország ereje, hatalma és nagysága. Minden culturnépnek legutóbbi kiállítását ez irányban jellemezve találtam, mindegyikén az egyetemlegesség jellege tűnt fel, mindegyiken többet kevesebbet a collectiv képviseltetés, az országos és nemzeti erőhatalom öszkifejeztetésére irányzott köztörekvés vala észlelhető.

Így példaképen Helvetia szorgalmas népe, mely szülőföldje égalji és természeti viszonyainál fogva inkább csak a baromtenyésztés és vadászatra látszik utalva lenni, de bámulatos erély, lankadhatlan kitartás és páratlan akaratszilárdság folytán minden természeti akadályon keresztül hatolva feltűnőleg rövid idő alatt a legelső iparos nemzetek körébe tudott felküzködni, nagy mértékben áthatva van azon öntudattól, hogy a viláckiállítások ama tér, melyen meg kell mutatniok, hogy a természet-adományokból szerény adagot nyert hazájok biztos sikerrel képes versenyt futni még a leghatalmasabb államokkal is, ha mindjárt azok kedvező éghajlatban, nagyszámú és gazdag népességben, közlekedési könnyűségben

és számos egyéb előzményekben mindannyi szövetségessel dicsekedhetnek iparuk óriási és gyors kifejtésében. És midőn a jelen világkiállításon ez államnak talán inkább területe vagy népe szám viszonyához, mint termelési tevékenységéhez arányítva kihasított belső tér korántsem fogadhatta be a kiállításra beküldött tárgyakat, a svoiczi nép a neki jutott szerény térség magaslatait épügy mint a külső párk osztályrészeit használta fel műszorgalmi becses kincsei bemutatására. Egy általán a sveiczi osztály a jelen kiállításon legszembetűnőbben constatalja a collectiv kiállítások nagy előnyeit, a jó benyomás, melyet szült térre szorított ugyan, de azért még is csinosan felszerelt és választékos kiállításuk minden szemlélőre tesz, jobbára a collectiv képviseltetésnek műve.

Hol a közszellem nincsen még kellőképen kifejtve, hol a particulari'ismus mindenütt útjában van az összevalóság és egybeolvadás közérületének, s így az iparosok valamint minden egyében, úgy a világkiállítás fontos ügyében is pusztán cégérdekük által hagyják magukat vezetetni, ott a közszellem, az érdekközösség alapján, ha szükséges, még tényleges eszközökkel is kifejtendő, mi vagy közvetlenül történhetik a világkiállítás érdekében működő országos bizottságnak erélyes és buzgó utánjárása vagy közvetlen a társulási és egyesülési hajlam ébresztése és folytonos táplálása által; addig is pedig, az e miatt a világkiállításon netán támadható hézagos képviseltetés kipótlásáról egyéb úton kell gondoskodni, mire nézve leelőbb tekintve a nemzetek szellemi életének helyesebb képviseltetését, bátor leszek némely ujjmutatásul szolgáló módokat javaslatba hozni.

Az országok collectiv képviseltetéséről kellő gondoskodásnak szüksége talán egy világkiállításon sem vált annyira érezhetővé, mint a jelen párizsin. A világtárlati palotának helyes beelrendezésénél fogva egyfelől a felvett csopoit'ozatok szerint létesített körvonalú csarnokokban az egyes államok által kiállítva lett homogentárgyak egymás mellé sorakozva kerültek közszemlére, mi által azon tökélyesedés és haladási fok magától szökik szembe, melyen az egyes államok ugyanazon iparág terén eddig vergődtek, míg másfelől a körvonalat sugárokként átmetsző csarnokok és termek az egyes

országok minden csoportból való kiállítványait együttesen és egyszerre állítják szem elé; ezen átmetsző vonalok annál-fogva legvilágosabban tüntetik fel az egyes államok gazdagságát vagy szegénységét, egyszersmind alkalmas anyagot szolgáltatván a világ nemzetei közti tanulságos párhuzamokra.

Ezen csarnokok előtt fájdalmas érzet foghatja el mindazon népeket, és azok közt nevezetesen bennünket magyarokat is, kik hol egyes iparosaink és termelőink közönyössége, hol általunk el nem hárítható egyéb bajok miatt országunk kincseit nem találjuk azon mértékben versenyre juttatva, mely a biztos siker reményével kecsegtethetne; igen, meg kell valanom, hogy hazánkat sok tekintetben, de kiváltképen tekintve nemzetünk szellemi életét, korántsem találtam olyformán képviselve, hogy a culturnépek családjában hennünket különben jogosan megillető hely kiállítványaink szerény voltában vagy távolról lelhetne némi igazolást.

E szomorú észlelet annál sajnosabb, minthogy épen a jelen kiállításon legelőször sikerült Magyarországnak, legalább részben, külön képviseltetést kivíni, mi egyrészt a magyar kir. bizottság főközegeül működő hazánkfia *Térey Pál* bölcs mérséklettel, akarat szilárdságot, ildomossággal férfias elszántságot párosító époly erélyes mint eszélyes fellépésének, másrészt pedig a közös ausztriai bizottság első biztosa *Schciffer* udv. tanácsosnak a körülményeket helyesen méltató tapintata és szívélyes készségének köszönhető. Es talán nagyon is jó, hogy a magyar korona területének a többi örökös tartományoktól való elkülönzése csak is a nyers terményekre szorítkozott, miben bár itt is felette sok kívánni való maradt, mégis diadalmasan jelentkezünk a kiállító országok és népek díszes sorában, holott az egyes iparágakban, jelesen a szellemi életet feltüntető körökben, a különvállás csak annál kirívóbban tüntette volna fel a sok tekintetben még a legelmaradottabb népekénél is hiányosabb képviseltetésünket.

De épen azon keserű tapasztalásban nagy reményt keresek a jövőre. Azon számos őstermelő, iparos, kereskedő, azon sok szak- és nem szakember, tudós és nem tudós, művész, stb. szóval azon minden osztályú és foglalkodású hazánkfiak, kik a világtárlat megszemlélésére hazánkból époly nagy,

vagy talán aránylag meg nagyobb számmal mint bár honnan indultak vagy meg jelenleg is indulnak Párizsba, kétségkívül azon meggyőződést fogták vagy csak fogják magukkal hazavinni, hogy minden honfinak elutasíthatlan egyik kötelessége: telhetőképén oda törekedni, nehogy ezentúl szülőföldünk valaha bármely alkalommal is a valónál mostohább színben tűnjék fel, hogy mindnyájunknak erőinkhez képest azon kell lennünk, nehogy nánálunk sok tekintetben hátrább álló népek merőben csak a nemzetközi küzdelem terén kínálkozó alkalom eszélyesebb felhasználása által és így csak látszólagos felülszárnyalás folytán bennünket a világ színe előtt háttérbe szorítsanak.

Kétségkívül a világtárlat megszemlélésére elég nagy számmal Párizsba rándult iparüzöink többjei megbánkodva nézték a másországbeli ipartársaiknak kiállításra jutott és érmekkel kitüntetett olynemű készítményeit, melyeknél jelesebbeket maguk is képesek szolgáltatni, mások bizonyosan megtisztelni tanulták azon általános tökéletesbülési köztörekvésfi mely a kiállított iparczikkek tanúsága szerint másutt honos, mindnyájan pedig hihetőleg azon belső meggyőződéssel tértek haza, hogy ily alkalommal sem időt, sem költséget nem szabad kímélni, miszerint kiki legalább tehetsége szerint a küzdők közt helyt foglaljon, nem annyira saját czégének magán-, mint az egész országnak, az egész nemzet közbecsületére.

Minél inkább fog az egész országok és nemzetek collectív képviseltetésének szükségérzete az egyes kiállítóknak eddig még nagy mértékben túlnyomó volt önérdéke helyébe lépni, annál hamarabb el fog enyészni a világkiállításoknak azon eddigi árnyoldalaik egyike, mely egyedül csak a czégérdeknek szűkkebléséből veszi eredetét, és elég károsan abban nyilvánul, hogy túlságos dicsvágytól, félreismert és balra magyarázott becsületérzetből, főleg pedig a jutalmak osztogatásánál elkerülhetlen elmellőzésekből származó agyarodás, féltékenykedés, és képzelt sérelem miatti neheztelések olykor a legjelesebb czégeket is távol tartják a közverseny-zéstől. A magasztos öntudat, hogy a kiállítás nem az illető kiállítóknak, hanem nemzetének érdekében történik, növeli egyfelől a kitüntetés becsét, de egyszersmind másfelől mér-

sékli a meghiúsult remény keserveit, gátolja vagy csak nehezíti a megjutalmaztatásnak önző czélokra való kizsákmányolását, kitepi végre a czég képzelt sértéséből eredő fájós érzelem fulánkját.

Erős meggyőződésem hogy a világkiállítások történeti fejlődésében egyik legközelebbi haladás azon átalakulásban fog mutatkozni, mely szerint az egyes kiállítók helyébe mindinkább a nemzetek fognak lépni; a világtárlatok valóságos internationalis küzdtérré fognak válni, hol a kiállítók mint egyes tényezők teljesen háttérbe fognak vonulni a nép összessége előtt; az egyéni rivalitás nemzeti versenygés által, az önérdek a közügy melletti lelkesedés által, az elziláltság és izolált erő egyetemleges közreműködés és vállvetett tömeg-concurrentia által, végre az egyéni kitüntetés utáni kapkodás, a félrevezető czégbeli dicsvágy a nemzet közmegebecsülésének kivívására irányzott nemes törekvés által fog felváltatni. Saját hírneve által megállapítani maga nemzetének dicsőségét, és a nemzet fénykörében keresni öndicsőségét, ez, úgy hiszem, jövőben inkább mint a múltban leend vezércsillaga a világkiállításra készülőknek.

Csak is ily átalakulás mellett a világkiállítások meg fognak felelni a napjainkban tetemesen felfokozódott követelményeknek. Megismertetni a nemzetek és államok productiv ereit, feltárni az összes termelés kínálkozó dús forrásait, és megmutatni, hogy mikép és micsoda eredménnyel aknáztatnak ki azok az egyes országokban, mily fokonkinti haladás mutatkozik ebben évről évre, és mi ennek kihatása az általános forgalmi életre: ez épúgy egyik feladatuk, mint a világot az egyes iparosok, gyámokok és termelőknek e cél elérésére való magántörekvéseikkel és magával a tökélyesbített termelénnyel megismertetni. Minél öntudatosabban fejlődik ki azonban ama cél, annál alárendeltebb szerepre fog jutni az utóbbi, és csak is ily természetszerű alárendeltség mellett az egyes kiállítók vágyai, reményei és követelései vezethetők vissza azon mértékre, melyre kell hogy a gyakran túlcsapkodó magánigények szórhassanak, ha nem akarjuk, hogy a világkiállítások merő magánérdekek tusájává, vagy merő reclamokká elfajuljanak.

Hogy ezen átalakulás már a jelen világkiállításon mintegy előre veti árnyékát, némileg azon körülményből is tűnik ki, hogy a statistika, mely minden világtárlaton egyik mellözhetlen kalauz, mivel a kitett holt kincseknek époly élő tolmácsa, mint az ott hiányzóknak kipótolója, hogy, mondom, a statistika, mely különben is a tévedéseknek legjobb correctivuma, és a nemzeti erőknak egyedül igaz súlymérője, maga is a jelen kiállításkor némikép már a mondott átalakuláshoz mért irányban mutatkozik.

Eddigelé t. i. csak a hó tudósításokban, melyek a világkiállítások felett utólag keletkeztek, az egyes kiállítmányokra vonatkozó adatok használtattak fel az összes iparág teljes statistika! képeinek készítésére, míg az előlegesen kiadott catalogusok rendesen csak a kiállítók üzlettelepét illető stat. adatokra szorítkoztak; holott a jelen kiállítás alkalmával legtöbb államok részéről megjelent igen becses specialajstromokban már az egész államnak a kiállított egyes tárgyakra vonatkozó iparállása és forgalma statistikailag feltüntetve találtatik.

E tekintetben is a mintaszerű statistikai szervezetnek egyáltalán példányképeül elismert *Belgorszag* első vonalon említendő. Igen becses, több mint 50 ívre terjedő Specialcatalogusa nem csak a kiállításra vonatkozó hivatalosmányokat egész terjedelmükben közli, és az ország általános statistikájának rövid vázlatát adja, hanem a felvett 95 osztály mindegyikénél az egyes kiállítók elősorolása előtt az ama osztályba vágó czikkek általános termelési és forgalmi viszonyait a lehető legrészletesebb adatok segélyével akkép illusztrálja, hogy az összes állambeli fejlődésnek legújabb története innen 1861-től egész 1865-ig szem elé állítatik. Ezenkívül minden nevezetesebb gyár és mütelepnél a termelő képesség, az évi termelés nagysága, valamint a forgalmi üzlet ritka pontossággal közöltetik, mi által Belgiumnak világtárlati catalogusa egyúttal az ország megbecsülhetlen statist. kézikönyvévé válik.

Ily kalauz mellett azután a mily könnyű époly érdekes és tanulságos a bécsi kiállítást szemügyre venni; de ily munka csak is ott keletkezhetik, hol a hivatalos statistica oly példás szerkezettel bír mint épen Belgiumban

Nagy Brittanía különben a gyakorlati statistica e szülő földje szinten ha nem is oly terjedelmes, de szűkebb keretben igen sok adatot szolgáltató catalogussal lepett fel, melyben a három törvényesen egyesült országnak a legújabb időkg terjedő általános statist. rajzán kívül, minden egyes osztályról szintén a legutóbbi termelési és forgalmi adatok utánzásra méltó szabatossággal közölve találatnak.

Szintoly terjedt sőt béltartalma és jeles szerkesztésére a belgországot megközelítő ama becses stat.munka, mely a kiállítás alkalmából az olaszországi bizottság részéről e cím alatt: *L'Italie économique en 1867. avec un aperçu des industries italiennes à l' exposition universelle de Paris*, adatott ki, melynek első részében az olasz királyság köz gaz dászati helyzete az 1867-ik év elején rövideden ecsetelve van, a második részben pedig minden egyes iparágak legújabb állását és történeti alakulását egész a jelen évig részletesen feltüntető statistika foglaltatik, míg végre a harmadikban az egyes kiállítók névszerint elősorolják rövid stat. jegyzetekkel, melyek iparvállalatuk terjedelmére, termelési és forgalmi üzletére, valamint egyéb tudnivalókra vonatkoznak, úgy hogy ezen speciál Catalogua is az ország valóságos statist. kézikönyvének beillenék, mi annál becsesebb, minél tanulságosabb, és érdekesebb egyrészt a nem rég egy összállammá alakított olasz királyságnak jelen gazdasági állapota, és minél nehezebb volt eddigelé másrészt ezen gazdasági viszonyokkal egész totalitásukban megismerkedetni.

Ausztria is Speciál Catalogusában nem csekély figyelemre méltatta a birodalmi statistikát, csak hogy több gondlön fordítva az egyes kiállítók magánvállalataikat illető speciál adatokra, mint az egész iparágat összefoglaló egyetemleges adatokra, noha mindenütt legalább is az 1865-ik évi forgalmi üzlet, sokhelyt még ugyanazon évről való termelési nagyság is elismerésre méltó szorgalommal feljegyezve található.

A jó példa ezen, mint sok más tekintetben, a magyar bizottságnál is készséges utánzásra talált, a külföldnek szánt és azért francia nyelven megindított s Catalogue speciál du royaume de Hongrie cím alatt csak keveset elkésve meg-

jelent magyarkiallítási Catalogusban a rendelkezésre álló termelési adatok meglehetősen terjedelemben felvételén, sőt a magyar bizottság a statistika tisztének helyes felfogásáról az által is szóló tanúságot adott, hogy egyik külön termében három nagy táblán honunk főtermelési statistikáját feltüntetni igyekezett, hogy így a számok döntő nagysága némiképp helyre-pótolná a dús terményeinkből csaknem megbotránkoztatásig csekély mérvben kiállításra jutott mutatványaink parányiságát! számoknak kellett szólniok ott, hol tényeknek lehetett volna helyök!

Ausztria és a vele e téren is önállóan fellépett Magyarország minden esetre a statistikának ilyforma felhasználása, valamint a nemzeti képviseltetés ilyképeni felfogása által számos európai államot, sőt magát Poroszont is túlszárnyalta, mely utóbbi speciál Catalogusában szoroson csak az illető kiállítások ipartelepére vonatkozó statist. adatoknak engedett helyet, mi annál sajnosabb, miután az egyúttal az észak-német szövetség államaira is kiterjedvén, felette kedves alkalom nyílt volna a világtárlatra megjelenőket az új szövetségnek az anyagi és szellemi culturélet terén való összserőivel egyetemlegesen ez úton megismerkedtethetni. Ennek ellenében a déli német államok, névszerint Bajor, Würtembergkirályság, Baden és Hessen nagy herczegség részéről megjelent Catalogusokban a statistikát megint többet kevesebbet azon irányban látjuk szerepelni, hogy az illető államok összproduclivitása juttattatik kifejezésre.

Egyáltalán nem csak Európának többi államait, még orosz és törökbirodalmat is a statistika ezen újabb felhasználásának teljes mértékben látjuk hódolni, a részükről megindított Catalogusokban, eddig teljesen ismeretlen maradt társadalmi vidékeket statistikailag felderítő igen becses adatokra akadhatván, hanem e példát még több délamerikai köztársaságok részéről is utánozva találjuk, mint péld. a Notice statistique sur le Chili et catalogue des minéraux és több más efféle az illető országbeli kiállításnak mintegy commentárjául megjelent érdekes közlemény.

Minden esetre már az eddig csak példaképen felhozottakból elég világosan tűnik ki, hogy már a speciálcatalogok

készítésénél az egyes államoknak a kiállítók által nagyobb kisebb mérvben kifejezésre juttatott iparossága inkább maga totalitása, mint az egyesek közreműködési osztályrésze szerint lőn felvéve, szóval hogy a nemzetek collectiv termelőképességére nagyobb súly lőn fektetve, mint az egyes termelőkére, és így már a kiállítás kezdetén a fenérintett átalakulás némileg vala észrevehető; még inkább fog ez a kiállításról szóló értesítésekben helyt nyerni, miután már maga a kiállításnak belső elrendezése a tudósítókat arra fogja utalni, hogy az egyes országokat azon szempont szerint is vegyék szemügyre, mely szerint azoknak összes kiállítványaik együttesen jelentkeznek, névszerint szemközt ugyanazon államok máshonnan ismeretes iparfejeményével. *)

Miután pedig alig foroghat fenn kétség, hogy a jelen kiállításon alkalmazásba jött és megfelelőnek bebizonyult világtárlati elrendezés azontúl is sinórmértékül szolgáland, sőt miután igen valószínű, hogy épen az előbbi világkiállítás-kor, úgymint a jelenlegi alkalmával az egyes iparúzők részéről tapasztalt, pusztán az önérdék előtérbe való nyomulásából származott viszályok és idegenkedések ellen leghatályosabb gyógyszerül fog a jánlkozni, ha az önérdék fölé a közérdek, a magánproductio részletesbemutatása helyébe, vagy csak a mellé az össztermelés általános feltüntetése fog helyeztetni,

*) Erről többi közt kétségtelen tanúságot tesz az ausztriai központi bizottmány részéről dicséretre méltó gyorsasággal megindított és egyes füzetekben már megjelent végtudósításhoz csatolt programm, mely szerint minden egyes tárgynál a tudósítók fő tekintettel lesznek arra a) hogy mennyiben a termelési feltételek a mezei, és műipar egyes ágaiban a legutóbbi időben lényeges változást szenvedtek; b) hogy minemű változások álltak be a legújabb találmányok folytán úgy a fogyasztási viszonyokban, mint a termelények kellendőségére nézve; c) hogy miféle haladás észlelhető a kiállító nemzetek részéről az egyes termelési ágakban, és miféle eszközök segítségével sikerült azt kivívni; végre d) mindenütt azon a természetzen vagy állami intézményeken sarkalló okok bővebben fognak megvizsgálatni, melyek miatt Ausztria némely termelési ágakban más országok mögött maradt, és meg fognak vitattani azon módok és eszközök, melyek által egyrészt a fejlődési akadályok eltávolíthatók, másrészt a kivívott túlsúly tartósan biztosítható, szóval mindenütt az újabb haladásoknak a milvoldési és gazdasági közállapotokra való befolyása ki fog emeltetni.

közel fekszik a kilátás, hogy ezen átalakulási processus lehetőleg gyorsan fogja befutni műfolyamát, a nemzetek és az internacionál kiállításoknak, úgy mint az egyes kiállítók kétségtelen üdvére.

Hogy azonban erre szükséges leend a világkiállítások közti határidőt hosszabbra szabni, mint ez a legutóbbi alkalommal történt, jelesen hogy legalább egy évtizednek lefolyása kívántatik, alig vonható kétségbe. A rövidebb időközben, nevezetesen a minden öt évben ismétlődő hason nagyszerű színmutatványnak hátrányai úgy technikai, mint nemzetgazdasági szempontból jóval szembeszökőbbek, sem hogy a hosszabb időköznek szükségessége iránti meggyőződés jövőben mindenfelé magának utat ne törjön.

Minden óriási, gyors haladás mellett, mely napjainkban a gyakorlati élet összes köreibben, de kivált műtani irányban észlelhető, néhány év alig mutathat fel oly általános fejleményt, mely akár a productiv erők kibontakoztatásában, akár a termelények tetemesb tökélyesítésében, akár a műtani eljárások lényeges javításában, akár végre a még oly nagyszerű felfedezések és találmányoknak kellő hasznosításában és általánosításában kézzelfogható előhaladást engedne felismerni. Az egyes kiállítók részéről elkerülhetlen nagy áldozatok pénzben, időben és személyes fáradaalmakban, párosulva a felcsigázott becsületvágyból eredő termelési túlhajtással, valamint a rendjelek, érmek és egyéb kitüntetések utáni vadászattal oly lázas állapotot idéznek elő, mely csak úgy válhatik tűrhetővé sőt némileg még üdvössé is, ha a kiállítás után huzamosb időköz engedtetik lefolyatni, minthogy különben az iparos, ki alig heverte ki a túlságos erőfeszítés szülte bajait, ki alig hogy visszakerült rendes üzletének kerékvágásába, újra felriasztatik a közeledő új kiállítás csábingere által, a kitüntetés utáni vágyakodás, álhírszomj elvonván őt a termelés hétköznapi pályájától, oly ösvényre sodorja, melyen öndicsőítésére rendkívülit igyekszik előállítani, remekműveken törí fejét, és nem dolgozik többé biztos közönség, hanem kétes világdicsőség számára, nem maga az ipartermelény, hanem csillogó érem kedvéért.

A nemzeti termőképességnek előtérbe helyezésével ellen-

ben lassankint meg fog szünni azon balhiedelem, hogy csak az ünnepies köntösben bemutatott czikkek, csak az eredetiség által remeklő művek számolhatnak elismerésre, mert nemzetek tömeges fellépésénél kevésbé rendkívüliségek, mint a természetes folyamában megszülemleni szokott termények és készítmények képezik ama súlyokat, melyek az internationál mérleg serpenyőjébe vetendők.

Ily átalakulás mellett kevesbedni fog az egyes kiállítókra háramló fejenkinti költségosztalék, lejjebb fog szállni a kiállítványok válogatott fényűzési felszerelésére eddig szükségesnek látszott költsékezés miatt már oly magasra rúgott kiállítási budget, és a komolyabb cél kétségkívül egyszerűebb kiállítási modort fog létrehozni, mi által valamint egyfelől a kiállított tárgyak soliditása és belbecsének megbírálhatása érezhetően fogna megkönnyebbítenni, úgy másrészt ez által a világkiállításnak komoly tanulmányozása nem csekély mértékben volna elősegítve. Természetes, hogy ezen az utón a világkiállítások egyszersmind meg fognak szabadulni azon sokféle, főleg a mostani párizsin, a tulajdonképi cél rovására felhalmozódott sallang és salaktól, nem fognak többé úgy mint most Párizsban a világ minden zugjaiból legheterogenebb, a kiállítással semmi összeköttetésben nem lévő, merő szemléleti tárgyak összehordatni, csupán azért, mivel csábzerek gyanánt szolgálnak a kíváncsi néptömegnek a kiállítás termeibe való becsődítésére, mert épen ezen a dologhoz nem tartozó cifraságok a látogatók nagy részét a komolyabb célzattól t. i. a kiállított tárgyakkal való bensőbb foglalkozástól, azoknak tanulmányozásától elvonják, sőt még a komoly szándékú szakférfit is rendes tanulmányaiban annyiban akadályoztatják, a mennyiben minduntalan útjában vannak, ötét ok nélkül kifárasztják, és vele csakhamar az egész kiállítást eluntatják, mit bizonyosan sokan az oly nagyszerűnek látszó jelen párizsi kiállításon magukon tapasztalhattak.

A világkiállításoknak, hogy jövőjük legyen, vissza kell térniük első conceptiójuk eredeti feladatához, mely szerint hivatvák a népek közt folyó szellemi harcznak végetlen mezejéül jelentkezni, a hol pedig népek jelennek meg a küzdorompók előtt, oda nem valók sem szemfényvesztő színpalak,

vagy hézagfedező díszítmények, sem a merő kíváncsiság vagy épen nyereszkesedésre számított mutogatások. De csak úgy, ha ily átalakulás mellett a világkiállítási eszme phoenixként saját hamvaiból tisztulva fog kikelni, remélhető, hogy nem fog teljesezésbe menni azon Párizsban sokfelé hallatott jóslatszerű aggodalom, mintha a jelen párizsi kiállítás jóformán örökre, vagy csak hosszú, igen hosszú időre fogná befejezni a világkiállítások sorát.

Egy másik előnye a párizsi kiállításnak a szellemi élet nyilvánulásainak könnyebb feltüntetésére azon körülményben keresendő, hogy a homogén tárgyak egyáltalán bizonyos csoportozások alá kerülven, a művészet és irodalom termelői is, valamint azokhoz rokon többi termelési ágak két főcsoportba beosztva együttesen kerülhettek statisztikai vizsgálódás alá; és ha mindjárt a felvett 10 csoportnak további osztályozása ellen sok tekintetben alapos kifogások tehetőek is, mindazonáltal az 1-ső és 2-ik csoport egyes osztályai mind oly tárgyakat tartalmaznak, melyek a szellemi élet létketéseinek felismerésére szolgálnak, míg másfelől azokban jóformán mindent találhatunk, mi e cél elérésére vezethet, főleg ha még a 10-ik csoportozat első két osztályát liozzáveszszük.

Az első csoport merően a művészet tárgyait, névszerint olaj és egyéb festvényeket, rajz és szobrászati műveket, metszvényeket sat. foglalván magában, melyek inkább belső műértékiik mint nemzetgazdászati fontosságuk szempontjából veendő figyelembe, ezekről mint nem szakember, tüzetesen nem is fogok szólni, de a 2-ik csoportból sem fogok minden osztályra tekintettel lenni, jelesen nem a fényképészetet, és a hangszereket tartalmazó osztályra, ellenben a nyomda- és kiadói üzlet tárgyait, mint a szellemi élet legközvetlenebb tényezőit, behatóbb tárgyalás alá fogom vonni, és ez a mai felolvasásom tárgyát képezendi, míg a sajtóiparral rokon ágakat, nevezetesen a papírgyártást, a művészetnek egyes iparágakra való alkalmaztatását, a természet vegytani és egyéb tudományos készülékek körüli ipart feltüntető osztályokról más alkalommal szerencsém leendő nemzetgazdászatiilag értekezni, mely alkalommal egyszersmind tekintettel leendő a 10-ik csoportban előforduló 89 és 90. osztályra, melyeknek egyike a gyer-

az egyik és másik iparosságnak megbírálásánál, névszerint a nyomdászatnál leginkább azon technikai haladások vetendők latba, melyek a nyomtatványoknak minél correctebb formában, minél csinosabb és ízletesb alakban, minél nagyobb gyorsasággal és olcsóbb áron való kiállíthatását lehetővé teszik: míg a könyvkiadói és kereskedelmi üzletnél leginkább azon vállalkozó szellem veendő tekintetbe, mely a szellemi és anyagi erők kellő hasznosításában, a társadalmi élet igényeinek, valamint a forgalmi constellatiók szerencsés kielésésében és ezek segélyével a szellemi kincsek gyors és általános folyamatba való vételében nyilvánul.

Jóllehet tehát az egyik és másik is különböző téren mozog, mindazonáltal közös a cél, melyre mindkettő törekszik; jóllehet továbbá a nyomdászok inkább jelentkeznek mint közvetlen képviselői a sajtóiparnak, mégis a könyvkiadói és eladási üzletnek is abban jelentékeny osztályrésze van, és mindkettőnek egybefoglalása valamint együttes szemügyrevétele annál igazoltabbnak látszhatik, minél gyakrabban mind a két iparossági ág úgy foly össze ugyanazon egy vállalkozó kezében, hogy czélszerűen egymástól el sem választhatók; sőt ha a világkiállításokon a nemzetek szellemi tevékenységét olyformán mint anyagi termőkéességük és az egyetemlegesség szempontjából kívánjuk érvényre juttatni, teljességgel nem is lehetne e két tényezőt egymástól elkülöníteni, mert az egyik a másiknak kiegészítője, az egyik a másiknak épúgy előzménye mint egyúttal természetes szüleménye, és nem tudom a nemzeti irodalom gyors és biztos felvirulása inkább sarkall-e a nyomdászat, vagy pedig a könyv-árú üzlet megfelelő szervezésén és sikeres fejlődésén.

Miután pedig a nyomdászatnak mint minden, a munkások egyéni ügyességén gyökerező, iparának biztos fejleménye sok tekintetben a nyomtatás vezényletével és technikai kivitelével megbízott személyzetnek képzettségi fokától függ, a nagyobb tökély, mely a nyomdászat terén valamely államban észlelhető, egyszersmind kedves tanúságot tesz az abban közreműködő munkások magasabb szellemi képességéről.

Ezt a párizsi világkiállítási grand jury igen helyesen felfogta, mert alig van osztály, melyben a segédszemélyzet

oly bő mértékben részeltetett a „cooparateur“-ek számára nagyon is bölcsen rendelt külön kitüntetésekben, mint épen a 6-ik osztályban; 10 segédlő ezüst, 34 bronzéremmel, és 42 dicsérő okmány által, összesen tehát 86 segédmunkás lévén kitüntetve.

A mi a sajtóiparnak a jelen világkiállításon észlelhető képviselését illeti, első sorban *Franciaország* említendő, mely már az elfoglalt térség nagyságánál, a kiállítványoknak a hely színére való könnyű és olcsó juthatásánál, és egyéb a lielybenlevés szülte előnyöknél fogva, valamint a többi ágakban úgy a nyomdai ipar terén is tömeges fellépésével az egyes kiállító államokat természetesen jelentékeny mérvben felülhaladta; kezdve a császári nyomdától, majd minden tekintélyesb cég telhetőleg igyekezett a legújabb kiadású munkák, betűöntvények, szín-nyomatványok és egyéb nyomdászati termelények époly ízletes mint tömeges bemutatása által a francia sajtóiparnak kellő elismerést szerezni, miért Franciaország, tekintve a kiállításra került nyomtatványok általános létszámát, első helyen sorakozik. Találkoztak különben itt is és pedig jelentékeny forgalommal dicsekvő némely telepek, mint például Lakuro, Lecoffre, Lévy Mihályé és másoké, melyek, nem tudni mi okból, szerényen visszavonultak a nagy küzdelem elől. A francia kiállítás különben nem annyira az utolsó világkiállítás óta a nyomdászat terén tett szembetűnő haladás által, mire a közbe esett 5 évi időszaknak rövidsége szintén károsan látszott kihatni, mint inkább a legújabb kiadásoknak teljesebb bemutatása által tündöklött, noha egy egész ága az irodalomnak, nevezetesen a különben oly bő termésű francia jogtudományi irodalom, végképen elmaradt.

Mind a mellett a betűöntésben, az öntvények utáni lenyomatokban, továbbá a galvanoplastikai tömörnyomatásban, különösen pedig a chromo-lito- és typografiában a legutóbbi években félreismerhetlen haladás mutatkozik, mely, párosulva tökéletesebb gépsajtóknak évről évre észlelhető nagyobb elterjedésével, a nyomdaiiparnak oly fejleményt kölcsönöz, hogy Franciaországban mintegy 900 könyv és 800 könyvnyomda számíttatik, és ezek közül 89 könyv- és 391

könyvnyomda telep maga Párizs városában található, ez utóbbi azonfelül még valami 131 rézmetsző és 318 olvasó termén kívül 548 könyvkereskedői teleppel bír, míg a többi Franciaországban körülbelül 3900 könyvkereskedés számíttatik. A sajtó évi termelése igen jelentékeny, névszerint 1866-ban 13,883 munka jelent meg, köztök valami 2000 politikai és valóságos, 1500 történeti, földrajzi és népisme, 1900 egyéb tudományos tartalmú, 1000 a mezői mű és kereskedelmi ipart tárgyazó, a többi mind szépirodalmi; továbbá az időszaki iratok száma 1771-re rüg, köztök 336 politikai tartalmú hírlap, végre a kő- és réznyomatok évi mennyisége 30,000 darabra becsültetik, mihez még mintegy 9000 zenedarab járul, úgy hogy a kiviteli forgalomban a nyomdaipar termelényei évenként 8—10 millió forint értékben szerepelnek.

A kiállítók közt, kiknek összes száma 144-re rügött, a császári nyomda-intézettel is találkozunk, mely nem csak az ország roppant nagyságú és becses tartalmú földismeit térképével, hanem különösen azon számos mintákkal tündöklőit, melyeket a birtokában levő régi modorú nyelvű nyomataiból és nyomdabetüiből kiállított, jelesen valami 140 efféle mintanyomatok egybegyűjtve következő feliratú táblázaton lettek bemutatva: *tableau des principales formes graphiques employées par les peuples anciens et modernes a diverses types étrangers*. Mily gazdag ezen intézet oly betűkben, melyek a különböző korszakbeli francia nyelvre vonatkoznak, az érintett táblázaton előforduló következő jegyzetből elég világosan tűnik ki: *la série des types français conservés dans les collections remonte à 1640; cette série continuée sans interruption jusque à nos jours forme maintenant un ensemble de 28,000 poinçons et de 48,000 matrices.*“

A magánkiállítók közül legmagasabb kitüntetésre, t. i.

*) *Kclb* (Handb. der vegl. statistik Lipcse 1865) a franciaországi könyvnyomdák számát 1037-re teszi 9500 szedővel és 3000 egyéb nyomdászsal; az 1863-ki évnék sajtó mozgalmát pedig jóval kevesebbre becsüli mint a mennyit az újabb hivatalos adatok a múlt 1866-ki évre eredményeztek, t. i. Kolb szerint 1863-ban csak 4768 munka és mintegy 318 politikai és 6—700 egyéb tartalmú időszaki lap jelent volna meg egész rancziabirodalomban.

a nagy díjra, érdemesnek találtatott *Maim* Alfréd és fia czége ismeretes ház Tours városában. — E czégben Franciaország nem csak első rangú egyik nyomdászát és szintoly magas rangú könyvkiadóját és kereskedőjét, hanem egyszersmind oly vállalkozót tisztel, ki nagyszámú munkásai anyagi és szellemi jólétéről kitűnően gondoskodik. A több mint 2000 munkásnak biztos keresetet nyújtó vállalatban oly társadalmi rend és harmónia létezik, hogy épen ezen a dolgozó személyzet javára irányzott lelkes buzgalom megjutalmaztatására oda Ítéltetett a nagy díj. Kiadásai különben époly díszesek mint jutányos bolti árúak; így a számos nevelés és hittani, valamint egyéb tudományágbeli könyveknek némelyei nyolczadrétben csak 80 centimes, azaz 32 kron; 16-d rétbén 25, sőt 32-d rétbén épen csak 10 centimes vagy 4. o. é. kron kelnek; de nyomatnak is 30000 — 100000 példányban.

A kiállítás dűssága, épúgy mint az évi üzletnek terjedelme és a vállalatnak társadalmi és gazdasági helyes elrendezése tekintetében az előbbi czéggel méltán versenyt futó *Hachette*-ház arany éremmel lőn kitűntetve, mivel csak a könyvkereskedési és nem egyúttal a könyvnyomtatási üzletnek is képviselője; különben kiváló érdemei igazgató és kezelő személyzetének juttatott többrendű kitűntetések által bőségesen lőnek elismerve. Arany érmeket nyertek még *Best* a *Magazin pitoresque* kiadója, ki újabban indított többféle kiadásokban foglalt illusztrációk csinosbításával régi hírnevét újra megalapította; továbbá *Claye* ismeretes jelességű kiadásai miatt, noha újabban ez alkalommal nem lépett fel; nem különben *Morei* építészeti és szépirodalmi kiadványaiért, *Crété* üzletének a legutóbbi időben adott figyelemre méltó terjedelméért, *Goupil* gyöngyörű metszetei, és *Hangard-Mauge* szép chromolitografiáiért.

Az ezüst és bronz-érmek nagy száma (48, illetőleg 51) mely ez osztálybeli francia kiállítóknak jutott, elég szőllőan mutatja, mily sűrűn foglalók el a francia czégek a világtárlat termeit; és csupán azon körülménynél fogva, hogy a kiosztandó érmek száma már előre lett meghatározva, és különösen az aranyérmeké aránylag csekély mértékre szorítva,

megtörtént, hogy a kiállítók közül többen kénytelenek lettek ezüst éremmel beérni, kik különben minden egyéb viszonyok közt méltán arany éremre tarthattak volna igényt, mint péld. Dupont Pál, ki már egy félszázad óta a közigazgatási czélokra, valamint számos nagyobb magánvállalatok számára kívánt nyomtatványokat szolgáltatván, könyv- és könyomdai, valamint kereskedelmi üzletét oly dimenziókra tudta hozni, hogy 120 tisztviselő, 1200 munkás, 116 részben gép-, részben kézisajtó és két papírszárító gőzerőmű segélyével évenként mintegy 30 millió ív nyomtatványokat hoz létre és több millió forintra menő évi forgalmat idéz elő. Azonfelül olcsó lakosztályok, közfürdők, külön iskolák, könyvtár-segélyzési társulat s több más társadalmi intézkedés létesítése által munkásai anyagi és szellemi jólétének emeléséről buzgón gondoskodik, ebbeli nemes törekvései a vezénylő és segéd személyzetének osztogatott több rendű kitüntetésben lelvén némi elismerő megjutalmaztatást. Így szintén a strassburgi Silbermann, ki fölséges színnyomtatványaival messze haladja meg minden többi vetélytársait, és e tekintetben a legelső francia iparosok sorában foglal helyet, minden más körülmények közt arany éremre lett volna méltatva, nem különben iparostársa Berger-Levrault is (szintén strassburgi cég), ki azonban az ezüst érmen felül a becsületrend jellel lőn földíszítve. Említsem még Massont, Martinét Plon, Didót testvéreket, Jónást Hetzelt, Kenouard, de Morgues testvéreket, Garnier, Guerier, Jouvett Didier, Charpentier, Delatage és másokat, kik különféle munkák és könyvekért, vagy Gouthier-Villirs és Durod-ot, kik specifice tudományos munkákért, Le Clercet, ki liturgiai, Baudayt, ki építészeti, Lievret, ki szépművészeti, vagy Goupyt, ki külirodalmi munkákért, vagy Armengaudot, Curmer és Charpentiert (nantesi), kik képes könyvekért, vagy végre Sahnnon A. Bertaut, Derriey, Laurent, Chardon, Delálre, Becquet, Leovillet, Bry, Hetié és Sirey testvéreket, kik hol különféle könyv- és könyomtatványokért, hol réz és egyéb metszetekért, hol másféle kő- és könyvnyomtatási eszközökért ezüst éremre érdemeseknek ítéltetnek; és hol van még hosszú sora azon kiállítóknak, kik más kitüntetésre méltóknak találtattak.

Nagybritanniának ritka tökélyre emelkedett nyomdászati ipara a párizsi kiállításon is fényes diadalt ült. A hírlapbélyegnek, valamint a papírra előbb kivetve volt fogyasztási adónak megszüntetése, mi által a nagyobb hírlapoknak mesés olcsó áron való előállítására s eladására, valamint ezzel karöltve a szükséglet roppant növekedő arányában magának a nyomtatásnak tökélyesbítése vált lehetővé, nem különben a gépek használata úgy a betüöntésre mint a betűszedésre és a betűk széthányására, a vízirányos sajtók nagyobb mérvbeni alkalmazása, a stereotypiának jelesen a nagyobb forgalmú hírlapoknál általánosabb felhasználása, végre a munkabérnek darabszám szerint helyesebb szervezése mindannyi kedves tényezők a sajtóipar örvendetes felvirágoztatására, mihez még a véső és metszés művészetben valamint a színnyomtatásban tett szerencsés haladások járulnak, úgy, hogy jelenleg jóval jelesebb minőségű nyomtatványok csekélyebb áron állíthatók elő, mint ezelőtt sokkal silányabb termelények.

Már az 1861-ik évi census szerint a nyomdaipar egyes ágaiban a britbirodalom európai népességéből összesen 37,905 egyén nyert alkalmazást és biztos keresetet, ezek közül nem kevesebb mint 13937 a londoni könyvnyomdáknak volt elfoglalva; az évi forgalom pedig nyomtatott könyvekkel még internacionális szempontból is oly nagy, hogy a ki- és bevétel évenként 6—7 millió forintra rúg; névszerint 1865-ben a bevétel 1,19,4000 frtra, a kivétel ellenben 5.100,000 forintra ment.

Főmunkásága a brit sajtóiparnak a roppant hírlapüzletben nyilvánul, miután a három törvényesen egyesült országban péld. 1864-ben nem kevesebb mint 1657 újság és folyóirat jelent meg. Igen szerencsés, általán utánzásul ajánlható gondolat volt Nagybritanniának hírlapgazdagságát a világkiállításon felette gyakorlati módon közszemlére juttatni; ugyanis négy spanyolfal alakjára készített állványon, melyeknek mindegyike három szárnyból állott, a legközelebbi 1866-ki évben megjelent hírlapok s egyéb időszakos iratok egy-egy példányban akkép lettek kiállítva, hogy minden egyes hírlapnak címe és feje vala látható, és miután minden egyes ily állvány 370 — 400 számot magában foglalhatott, a kiállított lapszám szintén mintegy 1600-ra rúghatott.

Ha mindjárt nálunk az időszaki sajtó összehasonlíthatanul szűkebb körben mozog is, mégis érdekes lett volna efféle csekély fáradságba és még csekélyebb költségbe kerülő collectio által a magyarországi napi sajtónak mozgalmát bemutatni, hiszen az 1863—65-ki adatok szerint csak a magyar nyelven megjelenő hírlapok, folyóiratok és szaklapok száma egy-egy évben 75 — 76-ra rúg, mely szám bármennyire is összetörpül szemközt a tekintélyes britországgal, még is jobb véleményt kelthetne a magyar nemzet ebbeli szükségletei és haladása felől, mint az ebbeli adatoknak teljes elhallgatása. Mily jó benyomást tett péld. Angolországnak azon gondoskodása, hogy gyarmatai részéről is hason kiállítás létre jöjjön; mily jól esett például déli Ausztráliának, és Victoria gyarmatának, vagy Canada és Új-Skótiának, a jórcményfoki s Sz. Móricz szigetének, valamint Natal afrikai birtokának az 1865-ki évről való összes hírlapjait és folyóiratait egybeállítva megsemlélhetni, mily dicső fényben mutatkozott ezen szellemi mozzanatokban a brit népnek a gyarmatosítás ügyében különben is köztudományos gyakorlati képessége.

Britországnak sajtótermelény-kiállítása ép oly tömeges mint választékosnak mondható, csak az önálló kiállítók száma a félszázat meghaladta, többen pedig együttesen collectiv kiállításra szerencsésen egyesültek. A chromolitografliában oly remekművekkel lépett fel, hogy *BrooJcs* ismeretes londoni ezég arany, *Hanhart* és *Botoncy* szintén londoni ezégek ezüst *Dickes*, *Macdonald* és *Mac Gregor*, s mások bronz éremmel lőnek kitüntetve leginkább jeles színnyomatú mutatványaikért. A könyvnyomtatás terén *Spottiswoode*, *Chambers*, *Brudbury*, *Evans Sirtue*, *Stephenson*, *Cassel Petter* és *Galpin* ismeretes londoni vállalatok, a glasgowi *Mackenzie* ezüst érmekre méltóknak találtattak, míg számos más kiállítók és segédjeik hol bronz éremmel, hol dicsérő okmánynyal megjutalmaztattak. Az angol gyarmatok kiállítói közül péld. a melbourni *Ferres*-féle ezégnek, a Sydney *Richard* nak, az új délwalesi (Brisbane városából) *Belbrige* ezégnek, az Adelaide városából való *Cox* vállalkozónak, a Quebec canadai fővárosból való *Desbaratz* és *Brousseau* testvéreknek stb. bronz érmek jutottak ebbéli törekvésük nagyon is kiérdemlőit elismeréséül.

Olaszországból, hol a könyvnyomtatás még a XV-ik században gyors terjedést és a tudományok akkori virulásával karöltve járt tartós fejlődést nyert, utóbb azonban a politikai és társadalmi átalakulások szülte viszályoknál fogva majd tespedés és sajnos hanyatlásnak indult, majd kiemelkedve mély álmából pillanatnyi lobot vetett, hogy újra visszaessék méla tétlenségébe, hol végre legújabban az országnak politikai önállóságra jutásával a sajtó is új életre ébredt — összesen 54 kiállító jelent meg, és a kiállításra jutott nyomtatványok kedves tanúságul szolgáltak, hogy a nyomdaipar újra és pedig megfeszített erővel törekszik régi hírnevét ezen iparágban helyre állítani.

Egész Olaszthonban (oda nem értve a pápa eddigi birtokát) jelenleg mintegy 600 nyomda létezik 2000 sajtóval és 8 —101,000 ezen és a rokoniparágakban elfoglalt személyelyel. De a könyvkereskedés, mely hivatva van a nyomtatványoknak kelendőséget szerezni, és közvetítése által a nyomdaipart éleszteni, az olasz államban még igen hiányos szerkezettel bir, az egyes könyvkereskedők közt még nem található amaz érdekközösség és solidaritás szülte associatio, mely e téren inkább talán mint a forgalmi élet bár mely más ágában szükségesnek bizonyul nagyobb eredmények kivívására, minthogy ily hiányos szervezés mellett a szellemi termékek nem kerülvén kellő forgalomba, holt kincsek gyanánt sem a vállalkozó kiadónak, sem magának a társadalomnak nem hajthatnak kellő hasznot; kitűnik ez azon zsenge kivitelből is, mely a különben nagyobb olvasó közönségre méltán igényt tartható olasz munkák részéről mutatkozik, így az utolsó négy éven át 1862 — 65-ig átlag valami 800000 frtra menő bevétel mellett az egész olaszországi ebbeli kivitel egy-egy évben csak 220000 frtra rügött.

Addig, míg az egyes könyvkereskedelmi telepek nem fognak egy közös hálózatba akkép egybefűződni, hogy az egyik a másiknak ápolására és viszonyos támogatására szolgáljon, a sajtóipar sem fog örvendetes fejleménynek indulhatni. Ez valamint Olaszországra nézve, úgy nálunk is áll, a könyvkereskedők közt inkább mint bármiféle más kereskedelmi ágánál a testületi szellem szerencsés kifejtése nem csak

az illetők magán-, hanem az ország közérdekében is fekszik, mert attól függ sok tekintetben az irodalomnak és azzal a nemzet összes szellemi tevékenységének többé-kevésbé gyors kibontakozása és megerősülése. Az olaszországi kiállítók közül különben a mechitaristák velencei nyomdaintézete III. Napóleon Julius Caesarjának örmény nyelven eszközlött kiadásáért ezüst éremmel, a florenczi *Bariéra Cellini* és *Le Móniért* a pisai *Nistri* testvérek, a nápolyi *Mutlei* és *Nobile*, végre a turini *Pomba-féle* czégek bronzérmekkel lőnek kitüntetve, míg a pápai államterület részéről megjelent összesen bárom kiállítónak egyike sem méltattott kitüntetésre.

Tekintve a könyvkereskedés czélszerű szervezését, valamint a könyv és mű-árúforgalom élénkségét, Olaszonnak némi ellentétje *Németország*, mely e tekintetben igen díszes helyet foglal el az európai államok sorában, és ehhez képest a párizsi világtárlaton is tiszteletet gerjesztő mérvben szerepelt, nem annyira talán a kiállítók száma, mint czégiük tekintélye és a kiállítmányok becses volta által; ugyanis az észak-német szövetség részéről 30 kiállító jelent meg, ezek közül pedig 15, tehát éppen fele része kitüntetésre méltónak találtott, sőt a mennyiben a versenyen kívül maradt porosz kir. nyomda, mely leginkább értékpapírok és bélyeg-féle mutatóványokkal szerepelt, figyelmen kívül hagyatik, több mint minden másod kiállító részesült kitüntetésben. Jelesen az arany éremre érdemesnek ítélt Szász királyságnak egyik újabb vállalata t. i. a *Giesecke Annin* és *Devrient* Alfonstól Lipcsében csak 1852-ben alapított, azóta pedig a legújabb időkig évről évre folytonosan oly mértékben gyarapított mű és nyomdaintézet, hogy minden a nyomtatásba vágó műtelepekkol bőségesen felszerelve nem csak több német kormány számára a szükséges értékpapírokat, valamint a közhitelintézeteknek a bankjegyeket, váltóleveleket stb. szolgáltatja, hanem stereotyp és egyéb becses nyomtatványai mint jelesen a kiállított *codex siriaticus*, *monumenta sacra palimpsesta*, *nóvum testamentum vaticanum* — *appendix codicum celeberrimorum* — *codex diplomaticus Saxoniae regiae* s egyebek által a közfigyelmet méltán magára vonta.

Az ezüst éremmel feldíszítettek közt első vonalon em-

ütendő a jelen század első éveiben (1805) megalakult és viláfgazalmi jelentőségre emelkedett *Brockhaus* ismeretes cége Lipcsében, mely könyvkereskedelmi ágában 53 főre menő személyzettel régi és új könyvek eladását, névszerint a bizományi üzletet oly terjedelemben űzi, hogy mintegy 100 külföldi kereskedéssel áll szoros összeköttetésben és 150000 kötetre terjedő antiquarius-könyvtárt tart folytonos rendelkezésre, a könyvkiadói üzlettel is évről évre fokozódó mértékben foglalkodván, olyannyira, hogy évenként körülbelül már 120 új munkára vállalkozik, és általa cége fenállása óta legutóbbig kiadott mindenféle nyelvű és tudományágú munkák száma 2600-ra rúg (köztök többrendbeli magyar is). Nyomdaintézete e háznak 17 gép és 16 egyéb sajtót valamint 306 egyént foglalkodtat; a betűöntés, a fametszés, a tér- és képnymatok készítése mindannyi külön telepeken gyakoroltatik, úgy hogy egész személyzete jelenleg 562 főre rúg; kiállítmányai, úgy tekintve a beküldött munkák számát, mint válogatott bétartalmukat és kiállításuk csinoságát, teljesen megfeleltek a cég világhírűvének.

Egy másik kitűnő cége az északi szövetségnek az 1780. óta Braunschweig városában létező *Vicweg*-féle, mely a könyvkereskedéssel szintén egybekötven a nyomdászatnak minden egyes ágait, sőt még külön papírgyárt is, oly terjedt üzlettel bír, hogy 380 személyt közvetlenül foglalkodtat, és Némethonon kívül az összes polgárosodott világgal áll forgalmi összeköttetésben. Kiállítmányai az újabb irodalom dísztermelényei közül válogatva szintén teljes összhangzásban voltak a ház régi hírnevével.

Trowitzsch berlini könyvnyomda-, betűöntőde és könyvkiadói vállalata, mely már 1711 óta fenáll, névszerint naptárak és a szentírásnak különböző nyelven tömeges kiadása által jeleskedik, rendszeren minden évben 28 és több önálló külön naptárt indít meg, egyet mást 120000 és több példányban; a szent írás népies kiadását illetőleg elég említeni, hogy pél. csak a brit bibliai társulat számára innen 1857-től kezdve nem kevesebb mint 1.783.000 példány az intézetben lőn előállítva. Az említett cég különben még a stereotypiának valamint a betűöntés nagyszerű fejlesztése körül különösen

érdemesült, és az abba vágó kiállítmányai ezüst éremmel lőnek kitüntetve.

Egy másik berlini czég t. i. *Ernest* kiadói vállalata az építészeti, régészet és műtani munkák kiadása körül nagy érdemekkel bír; 16 éven át, mióta t. i. e vállalat létezik, már 235 a fennebb mondott irányú, jobbára igen becses és költséges munka került szilire, mely e vállalatnak köszönheti létét, és pedig némelyeknek egy-egy példánya 1850 tallérba, vagyis 2775 forintba jő. Az e czég által a jelen kiállításra nagy mennyiségben hozott munkák, képek és ábrák teljesen megfelelték azon közvátrakozásnak, melyet neki már az első párizsi kiállításon sikerült felkelteni; mi is a nemzetközi bírálók részéről az odaitélt ezüst érem által elismerve lett.

Duncker berlini udv. könyvárus, ki 1837 óta nem csak részletes könyvkereskedéssel, hanem történelmi, biográfiai, katonai- és szépirodalmi munkák, legújabbán még nagyobb-szerű művészeti, névszerint Kaulbach-féle rajzművek kiadásával foglalkodik, ebbeli kiadványai folytán szintén ezüst éremre érdemesnek találtatott. Hason kitüntetésben részesített *Lorch* lipcsei nyomdaintézete, melyben 1830. óta minden elkövetetik a hieroglif, sanscrit, káldéi, siriai, arab, héber, aethiopiai és más régi nyelvű munkák lehető correct és csinos kiadhatása érdekében, és a bemutatott újabb kiadványok kedves tanúságul szolgáltak ezen szép törekvések jó sikeréről. Az említettekén kívül még *Decker* és *Dressler* ezüst, a düsseldorfi *Schulgen* és *Breidenbach*-féle czég, valamint a berlini *Gronau* és *Gerold* bronz érmekkel, végre *Ebhardt* nyomdája Hannovera városában dicsérő okmánynyal lettek megjutalmazva.

A mi, tekintve a könyvkereskedést, Lipcse városa az északi német szövetségre, az a déli Németországra nézve *Stuttgart* városa, mint általán egyik gyúpontja a német birodalmi könyvkiadó-üzletnek. *Württemberg* királyság a nyomdaipar terén tiszteletre méltó helyet foglal el; e kis ország 106 nyomda- és 125 könyv és műáru eladási teleppel bír, és csak a könyvforgalmi üzlet évenként 3 — 4 millió forintra becsültetik, melyben Stuttgarton kívül leginkább Ulm, Tübingen, és Reutlingen városok részesítvék; volt is ezen az anyagi és szel-

lemi művelődés magasabb fokára emelkedett állam a párizsi kiállításon kellően képviselve, 23 kiállító jobbára tekintélyes mennyiségű nyomtatványokkal igyekezvén a nemzet abbéli productiv állapotát kellő világosságba helyezni; közöttök első sorban említendő *Cotta* világhírű kiadó üzlete, mely közel 100 külön munkával jelentkezett a versenytéren; *Elmer* és *Saulert* 31 jobbára építészeti mű és természettani munkával; de ezen, valamint egyáltalán más állambeli kiállítók részéről kitett munkák közt több régibb kiadással is lehetett találkozni. Ha igaz is egyrészt, hogy valamely nyomda vagy könyvkiadói vállalat, a mennyiben üzletét egész terjedelmében és minden irány felé kívánja megismertetni, némelykor régibb kiadványokra is kénytelen visszatérni, de nem téveszthető szem elől másrészt, hogy az időszakilag rendeztetni szokott világkiállításoknak egyik feladatuk leginkább az utolsó kiállítás óta észlelhető haladásokat feltüntetni; és valamint erre már a francia grand jury ez alkalommal több ízben ügyelt) úgy még inkább jövőben annál általánosabb vezérnézetté fog válni, minél inkább a nemzet öszproductivitása és így az összes nemzetéleti fejlődés fog bírálat alá vonatni; mert ellenkező eljárás mellett gyakran a haladás helyett a megállapodás és a kivívott babérokon való kényelmes kipihenés fogna megjutalmaztatni, vagy a már más alkalommal kitüntetett érdem ok nélkül új dicsőséget fogna aratni, sokszor másoknak újabb és azért dicséretre méltóbb törekvéseik rovására. A felemlített két czégen kívül Würtembergiából még *Hallberger* Ede kiadó és nyomdaüzletnek tulajdonosa 23 válogatott, jobbára újabb kiadású munkákkal jelent meg, és szintén ezüst érmet magának kivívott, míg mások, mint *Mncken*, *Nitzschke*, *Hochdanz*, *Baeumer* és *Schnorr*, valamint *Thienemann* bronzéremre, *Lieschiug* végre dicsérő okmányra méltóknak találtattak. Általán a württembergi könyvkiállítók igen jól felfogták, hogy tömeges kiállítás által nem csak a cég érdekében nagyobb hatást lehet gyakorolni, hanem az ország képviseltetését is tetemesen előmozdítani, miért közülök többben 80 munkával is megjelentek, mi különben a hely közelség és nagyobb közlekedési könnyűségnél fogva nekik természetesen kevesebb áldozatba került, mint a péld. annyira távo-

labb eső és a forgalom ezer akadályával küzködni kénytelenül magyarországi kereskedőknek.

Bajorország leginkább a regensburgi nyomdából kikerülő liturgiái munkákkal szerepelt. A *Pustet*-féle cég által kiállított háromrendű missale, a többféle breviáriumok, missae defunctorum és egyéb rokontartalmú nyomtatványok, melyek miatt a kiadó már több alkalommal pápai nagy aranyérmekkel, rendjelek és díszczímekkel megjutalmaztatott, ez alkalommal is magukra vonták a bírálók figyelmét és ezüst éremben adatott meg a babérkoszorú; míg egy másik regensburgi cég az ismeretes *Manz*-féle, (ki az idén elhalt testvéreinek bécsi üzletét is megszerezte) továbbá egy kempbeni cég t. i. *Koesselé* szintén igen jeles mise és egyéb egyházszerzetartási könyvekért, a müncheni *Schnicker* és *Braun* féle xylografi intézet végre különféle nyomtatványokért bronz éremre érdemesítették. *Hessen* nagyberczesség csak 3, *Baden* n. hgg. pedig 4 kiállító által vett részt a nyomdaipar képviseltetésében, az előbbieik közül egy (*Kdler* Giessenben) ezüst) egy pedig bronz érmet kapott, míg az utóbbiak, jobbara magánszerzők, kik saját műveiket maguk juttatták kiállításra, semminemű kitüntetésben nem részesültek. *)

Belgiomban a könyvnyomtatás 1852 óta, mely évben Franciaországgal kötött szerződés folytán az előbb a sajtóiparnak kétségkívül nagy lendületet kölcsönzött utánnomás az írói és művészi tulajdonjog biztosítása végett meg lön szüntetve, lassúbb ugyan, de annál szabályosabb fejlődésnek indul; az előbb ingatag alapú volt sajtóipar ezáltal biztosabb talpköre lévén fektetve, és az utánnomtatás helyébe mindinkább az eredeti béig művek kiadása jutván. A Sajtó és vele

*) Németországnak a párizsi kiállításon volt tekintélyesebb képviselése teljes összhangzásba van azon élénk irodalmi üzlettel, melynek színtere az összes Németbirodalom, így az 1661-ik évre vonatkozó hivatalos adatok folytán a német vámszövetségben 1543 könyv- 1221 kő- réz és egyéb nyomda, és 1714 könyvkereskedői telep számítottak; és az évenként megjelenő munkák száma 1862-ben 9779-re, 1863-ban 9889-re, 1864-ben 9564-re rúgott, mihez még 1200 — 1300 hírlap és folyóirat járul; az irodalmi és művészeti tárgyak a mintegy 530 millió forintra rugó évi kiviteli forgalomban, másfél százalékkal szerepelnek, tehát 7 — 8 millió forintra megy e cikkek évi kivitele.

egybekötött iparágakkal mintegy 5 — 6000 egyén foglalkodik és a könyvnyomtatási sajtók száma 500-nál többre rúg, miknek felerésze Brüsszel városára esik, hol valami 250 sajtó áll működésben (köztök 75 gépsajtó). A könyvek be- és kivitele hanyatlásra látszik ugyan mutatni, miután a behozatal, 1855 — 1865-ik évi 554800 frtól 1,273,200 frtra emelkedett, míg a kivitel 802000frtól 365600 frtra szállott alább; de számbavéve azon arányt, melyben a belfogyasztás időközben növekedett, a könyvnyomdászatnak az utóbbi korszakban való örvendetes emelkedése kétségbe nem vonható; tanúsítja ezt ama dús kiállítás, melyly el Belgországnak ez ágban is dicsekedett, kivált a kath. istenszolgálatra szánt szertartásos könyvekkel, melyek *Dessain*, ismeretes mehelni czég által jutottak kiállításra. E czég t. i. legtöbb kath. államnak szolgáltatja a liturgiái könyveket; jelesen a missale romanum a nevezett nyomdából már 9 kiadásban, a breviárium 11, az egyes szerzet rendi külön breviáriumok 6, a horac diurnae 8 kiadásban jelentek meg, és az egyes államokban használt külön liturgiái könyvek több mint 600 toldalékkal adattak ki, mindezekből több mutatvány a világtárlaton kiállítva, és ezüst éremmel megjutalmaztatva lett. E kívül még más 22 kiállító jelent meg, hol újabb kiadású munkákkal, hol könyvnyomatokkal és egyéb nyomdai czikkekkal, közölök *Muquardt* Brüsszelből válogatott főleg illusztrált mutatványaiért szintén ezüst éremre ítéltetett méltónak; hason kitüntetésben részesültek még a Gént városából való *Van-Dosselaere* és *Annoat-Brökman*, mely utóbbi különféle tudományos és egyéb tartalmú munkákkal, névszerint 90 kötetten jelentkezett a világkiállítás küzdterén. A szomszéd *Németalföld* szintén 21 kiállító által volt ez ágban, jelesen a keleti (kínai és japáni) irodalom ágában képviselve, de sem ezen, sem a *londoni* kiállításon nem vala képes nagy figyelmet gerjeszteni, mi már a csekély osztalékból is kitűnik, mely nekik a grand jury részéről ez osztálynak odaitélt kitüntetésekéből jutott.

El mellőzve Európának többi államait, melyekre nézve csak általán megemlíthető, hogy az *Oroszbirodalom* már azon körülménynél fogva is, hogy a szellemi élet lüktetési e ropant államtestben még igen zsenge természetűek, főleg ugyan

azon birodalomnak más osztályokban volt képviseltetéséhez képest igen gyöngén volt repraesentálva, de hogy *Spanyolhon* is főleg szemközt az annyival kisebb szomszédállammal *Portugalliával*, nem különben a minden egyéb tekintetben dús adagokkal jelenkezett *Helvetia*, nyomdászat szempontjából sok kívánni valót hagyott fen, míg másrészt péld. *Norvégia*, és a mi mindenesetre örvedetes tünemény, mind a *Törökbirodalom*, mind pedig *Görögország*, és ez utóbbi különösen elég szép számú eredeti sajtó termelénynyel, léptekfel a kiállítók sorában. Az *észak-amerikai* szövetség részéről, tekintve az ottani nyomdaiparnak époly óriási fejlődését, minőt legtöbb más iparágban ott megszoktunk, nem mutatkozott annyira élénk részvét, minő méltán várható lett volna, a 9 kiállító által beküldött nyomdászati mutatóványok korántsem képviselték a szövetségnek dús irodalmi életét akkép, mint ez péld. csak a brit Canada részéről történt.

Ellentétül megemlítendő, hogy a *Hawaii* vagy *Sandwich* szigetek országából az eredeti munkák és nyomtatványok igen szép adaga került a világtárlat színterére. Ezen csak 283 □ mfdnyi területtel és nem egészen 70,000 főnyi népséggel bíró királyság a jelen kiállításon is fényesen tanúsította, hogy a nagy Óceanon nincsen szigetcsoport, mely oly felköltött culturélettel dicsekedhetnék, mint ezen egy szabadelvű alkotmány alatt az anyagi és szellemi művelődés összes téren különös örvedetes fejlődésnek induló nagy-oczeáni állam. Már évek előtt 900 siirűen látogatott elemi tanoda több főtanintézet, és igen mozgékony napi sajtó birtokában volt, és hogy legújában e téren nem állapodott meg, hogy jelesen a nyomdászat mily dicséretes tevékenységet fejt ki, legjobban a párizsi kiállítványokból kivehető. Így maga *Honolulu* fővárosból 5 kiállító jelenkezett merőben eredeti munkákkal és nyomtatványokkal, névszerint: az ottani evangélikus társulat liawai nyelven nyomatott bibliákkal, földrajzi, számtani és egyéb a vasárnapi iskolák számára megjelenő kézi könyvekkel; a liawai kormány részéről különféle füzetek s folyóiratok küldettek be, jelesen a polgári és büntető törvénykönyv, az 1841 és 1852-ik évi alkotmánylevelével, hawai zászló név alatti hírlap; a törvényhozó testület által 1845 — 1865-ig szavazott

törvények gyűjteménye, „The Polynesian,” „Hawaiian Reports” és „Hawaiian Spectator” című hírlapok és folyóiratok stb.; C?ii/iÉ és *Whitney* honolulu-i nyomdatulajdonosok Független sajtócímű képes újságot, egy hawaii-angol szótárt, egy hawaii szótárt, énekeket és legendákat, *Damon* ugyancsak Honolulu-ból egy tudományos szaklapot mutattak he sth. Valóban ezen polynesiái állam, mely a világcultur áradattól félre látszik esni, a párizsi világtárlaton szellemi tekintetben volt képviseltetésével több európai államot megszégyeníthetett. Pedig ha valamely kiállító nemzetre, úgy bizonyosan a hawaiiakra nézve a helyszínétől való távolság mentségül szolgálhatott volna, ha történetesen egészen el is maradt volna. — Mindenesetre a mezői ipar terén is épúgy mint a szellemi műveltség mezején, dicséretesen előretörő *hawaii* királyság buzdító példájára lehet jóval több előzménnyel dicsekvő sok európai államnak.—

A sajtóipar terén az ausztriai birodalom a jelen világiállításon nem csak szemközt a helybenlevés szülte előnyök-nél fogva valamennyi kiállító államok közt kimagasuló Franciaországgal, vagy a közelség miatt szintén előnyös helyzetben volt Brit és Belgországgal, hanem szemközt a több német állammal, különösen pedig szemközt a birodalomnak a többi osztályokban jutott tekintélyesebb képviseltetésével, aránylag szerény szerepet játszik, és még szerényebb, mondhatni megszégyenítőleg szegény képviseltetés jutott az e téren alig jelentkezett hazánknak.

Ugyanis az összes ausztriai birodalomból, hol különben 360 könyv-, 206 kő- és 50 réz-nyomda, végre 544 könyvkereskedelmi telep számíttatik, egészben csak 42 kiállító volt bejelentve, és azok közül is 6 elmaradt, úgy hogy az egész ausztriai nyomdaipar, odaértve a cs. k. udvari államnyomdat, meg a birodalmi földtani intézetet is, csak 36 cég által lón képviselve; sőt ezek közt Magyarország, mely pedig hivatalos adatok folytán 84 könyv- és 42 könyomdával együtt, tehát 126 nyomdateleppel bir, épen csak 6 iparvállalat szerepel, holott hazánk iker-fővárosa Buda-Pest maga 38 nyomda-intézettel dicsekszik.

A csekély részvét, mely e tekintetben az ausztriai iparosok részéről mutatkozott, már azon körülményből is elég

világosan tűnik ki, hogy jobbra csak Becs városa iparosai jelentek meg a világkiállítás küzdterén, a fenérintett csekély számú kiállítóknak több mint 70 %-ja a birodalmi székvárosra esvén, pedig a kiállítók soraiban a szoros értelemben vett iparüzők mellett még több magánszerző is szerepel, kik szellemi termelényeiket maguk mutatták be a nagy világnak. . . . Igaz másrészt, hogy több munkák a térképeket és földrajzi egyéb eszközöket tartalmazó osztályban lettek kiállítva, a nélkül, hogy akár térkép alakjával, akár szorosan vett geo- és cosmografiai tartalommal bírnának; így jelesen ezen osztályban a bécsi statistikai hivatal mindennemű kiadványai jutottak kiállításra, tehát nem csak a térkép alakjában megjelenő stat. táblázatok, hanem a többi stat. munkálatok is. Az ábrázatos tabellák közt a 12 ipar-kép érdemel némi figyelmet, azokon a czukor-, dohány-, üveg-, papír-, bőr- és vegytani ipar; nem különben a vas- kőszén- len- és gyapjú-termelés rajzilag feltüntetve találtatik; de azon nagyobb mérvű táblázat, melyen a búzának piaczi árai 1856 — 66-ig grafiice be vannak mutatva, nem bir nagy jelentőséggel, miután csak négy forgalmi helyről, névszerint Prága, Mosony, Győr és Újvidékről szóló adatokon nyugszik, és így beléi'tékre nézve nagyon is hátra áll, a más államok, jelesen Angol-vagy Poroszország részéről kiállítva lett hason statistikai tartalmú ábrák mögött. Egyáltalán a birodalomnak eddigelé központi statistikai orgánusaként működött bécsi stat. hivatal részéről nagyobb választékosság és a kiállítványok megrostálásában való nagyobb gond méltán várható lett volna; minek péld. b. Czörnignek már több világkiállítás-on figuráit néprajzi dolgozatait, vagy az 1857-ki bécsi stat. congressusról szóló tudósítást, valamint egyéb az 1849—59-ki évre vonatkozó, ma már jobbra elavúlt stat. dolgozatot újólag színre hozni? hiszen statist. kimutatások, ha egy túlélt időszakból valók, nemcsak hogy a stat. közlegek ajánlatára nem szolgálnak, hanem inkább szegénységi bizonyítványnak vehetők. Mily egészen más színben tűnik fel pld. csak a svédországi hivatalos statistikának azon közleménye, melyben a születések és némely egyéb népesedési mozzanatok innen 1710-től egész 1865-ig tömör rövidséggel kimutatvák e cím

alatt: Diagramme représentant les naissances et la population par âges de la Suede depuis 1710 — 1865.; sőt meg *Rumania* ifjúkorú statis't. hivatalának is elég terjedelmes és a legújabb időre vonatkozó közleményeivel lépett fel; figyelemre méltó ujjmutatás a nálunk nem rég létesült magyar statis. osztályra nézve, hogy egy jövő világkiállításon szintén önálló dolgozataival megjelenni törekedjék.

Ugyanezen a térképeknek és szorosán vett földrajzi munkáknak szánt osztályban elég sajátzeriileg még az ipar és kereskedelmi kamarák tudósításaival is találkozunk, és még sajátserűbb, hogy a 40 és több iparkamara közül csak nyolcznak tudósítása lón bemutatva, köztök egy sem a magyar korona területéről; itt csakugyan könnyű lett volna általános, collectiv és kimerítő kiállítást létre hozni, vagy talán helyesebbnek találtatott a bróodi, vagy czernoviczi, pilseni és krakói kamarák jóval csekélyebb érdekű tudósításait a világ színe elé hozni, mint péld. a prágai, vagy bármelyik magyarországiét: noha bizony a kamarák tudósításai is újabban kevés kivétellel nem szolgáltatnak többé különös jelentőségű statist. kincseket. —

Hogy Ausztria egyéb kiállítványaihoz mérve könyvészeti tekintetben gyöngén képviselve találtatott, már azon csekélyebb osztalékból tűnik ki, mely neki ezen osztálybeli kitüntetésekéből jutott, noha különben a francia nemzetközi bíráló testület, ami a jutalmak odaítélését illeti, Ausztria, névszerint Magyarország, irányában nem csak hogy nem kiváló szigorral, hanem ellenkezőleg félreismerhetlen előzékenységgel, mondhatni szembetűnő kegyeletességgel járt el, oly annyira, hogy az ausztriai kiállítók és köztök különösen a magyarországiak, aránylag nagyobb mértékben lettek megjutalmazva mint bármely más állambeliek.

Így az ausztriai kiállítók az összes többi kiállítók nem egészen 6 százalékját képezik, holott az eddig kiosztott érmek és dicsérő okmányokból az ausztriaiaknak egyáltalán több mint 6 százalék (6. 3 %), sőt némely termelési és iparágaknál, mint péld. a bórdíszművek, szák fonálbeli szövemények, finomított üveg árúk, szerszámok s különféle erdő- bányá- és huta- termelényekre nézve 10 — 14 % ju-

tott, ellenben a 238 kitüntetésből, mely a nyomdaipart tartalmazó 6-ik osztálynak odaítéltetett Ausztriának csak 11 jutott vagy is 46% sőt a segéd munkásoknak engedélyezett 86 kitüntetés közül egy sem adatott az ausztriai nyomdászsegédeknek, kiosztott t. i. a 6. osztály javára:

	a kiállítók közt	a segédők közt	Ausztriának jutott
nagy díj	1	—	—
arany érem	10	—	—
ezüst „	85	10	6
bronz „	116	34	5
dicsérő okmány	26	42	—
összesen :	238 *)	86	11

*A 6-ik osztálybeli kiállítóknak odaítéltetett 238 kitüntetés közt, eltekintve a nagy díjtól, mely csak egy franciaországi iparosnak jutott, a többi államok nyertek

	arany ó r	ezüst m e	bronz t	dicsérő okmányt	összesen
Franciaország és gyarmatai	7	48	51	22	129
Britannia gyarmataival együtt	1	10	17	1	29
Belgium	—	4	9	—	13
Ausztria	—	6	5	—	11
Poroszbon	—	5	5	1	11
Vürtembergia	—	3	5	1	9
Olaszország	—	1	7	—	8
Bajorország	—	1	3	1	5
Orosz birodalom	—	—	5	—	5
Szász királyság	1	2	—	—	3
Portugallia	1	1	—	—	2
Hessen u. hgg.	—	1	1	—	2
Németalföld	—	—	2	—	2
Ész. amer. szövets.	—	—	2	—	2
Spanyolország	—	1	—	—	1
Braunschweig	—	1	—	—	1
Egyptom	—	1	—	—	1
Helvetia	—	—	1	—	1
Dánhon	—	—	1	—	1
Görögország	—	—	1	—	1
Hawaii királyság	—	—	1	—	1
Együtt :	10	85	116	26	238

De nem csak hogy az ausztriai kiállítók száma aránylag igen csekély, hanem azonkívül az egyes kiállítók oly zsenge mutatóványokkal vagy oly kis adaggal léptek fel, hogy még ott is, hol az osztrák birodalomban különben általán szunyadozó társulási szellemnek pillanatnyi felébredése folytán némiképp sikerült collectiv kiállítványt hozni létre, mint péld. a bécsi könyv és műúrusok testületé részéről, az oly soványan ütött ki, hogy a csak 5 fiókból álló szekrény, mely a kiállítványt magában foglalja, noha közéjük még elég sajátzeriien az egri érseki nyomdának két kiállítványa is juttott, felsőbb részében egész üresen maradt. Hozzájárul, hogy a kiállított munkák elhelyezése, magas állványokon vagy elzárkóztott üvegszekrényekben egyáltalán oly helytelen, hogy legtöbb esetben sem a nyomtatványok tipografiai minősége, sem a megjelenése, sem a munkák béltartalma nem vala kivihető, nem legalább a kiállítást látogató nagyobb közönség részéről. Holott péld. Britország a könyveket nagyobbbrsztt csillag formájára összeállított kirakatokban, vagy saját tengelyük körül forgó szárnyablákkal ellátott állványokon akkép juttatta közszemlére, hogy az egyes tábláknak mind két oldalán az egyes irodalmi ágak szerint rendszeresen egybeállított munkák tetszés szerint forgathatók, egész terjedelmük szerint átlapozgathatók és minden tekintetben könnyen megbíráhatók, ezen kevés tért elfoglaló és nem csak nyomtatványok, ábrák, jelesen fényképeknek, hanem egyéb tárgyakknak is helyes megszemléltetésére ajánlkozó állványok könyv s műúrusainknak, valamint többi iparosainknak figyelmébe méltán ajánlhatók; legalább a párizsi világtárlatban több más tárgyra nézve is igen ozélszerűen alkalmazva találtam, így péld. a britországi gyarmatokban előforduló különféle fanemek ezen époly sommás mint tökéletes átnézetet nyújtó módon igen helyesen vannak bemutatva.

Az ausztriai nyomda- ipar képviselői közt *Gerold*, ismeretes czége kiemelendő, úgy az ő kiadása alatt megjelent, mint csak nyomdájából kikerült többféle szakmunkákkal, tan és kézi könyvekkel, továbbá *Braumüller udvari és egyetemi* könyvárus kinéklfélreismerhetlen egyik érdeme, hogy részint a tekintélyesebb német tudósok s szakférfiakkal való összeköttetése által az

ausztriai könyvkiadói üzletet tagadhatlan elzárkozottságából mindinkább kiemelni, másrészt az irodalmi termelényeknek csinosabb kiállítása által műtani szempontból is a belföldi könyvkereskedésnek nagyobb lendületet törekszik kölcsönözni. A párizsi kiállításon e cég különböző szakú munkákkal főleg erdészet s állatorvostaniakkal, valamint többféle tan- és kézi könyvekkel jelentkezett, melyekkel akkép mint az utolsó volt londoni kiállításon sikerült neki nem csak saját ebbeli érdememéinek elismerését kívívni, hanem a birodalomnak általános irodalmi tevékenységét és nyomdászati előhaladását legalább is részben kellő kifejezésre juttatni.

E kettőn kívül még *Engel, Naumann, Förster és Zarrunki* bécsi cégek különféle könyv- kő- és horganynyomatú kiállítmányaikkal, *Paterno, Reifferslein, Reisi* és *Stnifts* szinten Bécs városából való iparezégek jobbára színnyomatványaikkal (Chromolitografia, és lithochromia) tüntették ki magukat, és hol ezüst, hol bronz éremmel jutalmaztattak meg.

Hazánkból *Emich* Gusztáv magyar akadémiai nyomdász többrendű munkákkal és színnyomatványokkal jelentkezett a párizsi küzdterén, és ebbeli dicséretes igyekezete ezüst éremmel lón kitüntetve; kívüle még csak kevés kiállítónk volt, és azok közül egy sem részesítettetbármiféle kitüntetésben, névszerint az egri érseki könyv és könyomda intézet részéről az ismeretes Bartakovics féle Album, meg a Guttenberg című és az ottani érseki nyomdász Tóth István szerkesztése alatt megjelenő első magyar nyomdászati szaklapból egy mutatóvány lón beküldve; a többi elég nagyszámú könyvkiadóink és vállalkozóink közül még csak *Laufer* testvérek egypár könyvvel, *Hercz* pesti cég a Forray- Albummal, és a szintén nem megvetendő üzlettel dicsekvő, napról napra nagyobb technikai ügyességet tanúsító könyomdászaink közül egyedül *Pollák* testvérek szakjokba vágó némely mutatóványokkal elég szerény modorban képviselik hazánk ebbeli iparát a nagy világ színe előtt.

E bajon segítni kell, nem szabad, hogy jövőben a világkiállításokon nemzetünk szellemi élete oly szegényen képviselve legyen, szükséges tehát röviden érinteni a módokat

és utakat, melyek megfelelőbb kép visel tetősünkre vezethetnek.

Legtöbb termelési ágaknál, főleg azoknál, melyek világforgalmi czikkeket állítanak elő, az egyes termelők érdeke, tekintve a világkiállításokon való képviseltetésüket, annyiból foly össze az állam közérdekével, hogy minden egyes termelő érdekében van saját czégét a világ előtt minél kecsgetőbb színben bemutatni, hogy nem csak eddigi fogyasztó közönységét magának jövőre is biztosítsa, hanem még újabb és újabb hódítmányokat tegyen: ezekre nézve tehát a kormánynak közvetlen hozzájárulása nélkül is rendesen oly kiállítás fog létre jönni, mely az egyenkinti termelők és iparüzőknek, és azzal magának az államnak összes termőképességét lehető tökéletesen fogja szembetüntetni. Vannak azonban oly termelési ágak, kivált azok, melyek túlnyomólag a belfogyasztásra szánvák, hol kevésbbé érdekében van az egyeseknek azok előtt kitárni termelési kincseiket, s műtani haladásait, kikre mint fogyasztókra úgy sem igen számolhatnak, s mikre nézve épen a nemzet becsülete inkább talán mint más irányban teljes képviseltetést igényelne.

Ez utóbbiak közé különösen a sajtóipar sorolható, jelesen oly államban, melyben a könyvkereskedés akármi oknál fogva világforgalmi jelentőséggel még nem bír, vagy a hol, mint névszerint Ausztriában és különösen Kazánban, nincs is igen kilátás, hogy részint az irodalom polyglot természeténél, részint a különböző nyelvű irodalmi ágaknak geográfiai szűk körzeténél fogva könyvárú üzletünk a nemzetközi könyvkereskedés terén egyhamar szerepvivővé váljék.

Itt tehát a kormánynak, az egyes társulatok, tudós testületek és intézeteknek a hiányt helyre kell pótolniok. Mert nem lehet sem az államra, sem tudományos intézeteinkre közönyös, hogy nemzetünk szellemi élete és cselekvősege mi csoda színben tűnik fel a világ előtt, nekünk nem szabad túrnünk, hogy szellemi kincseink kezelésével és szaporításával megbízott egyesek nem törődésével szegényebbeknek, hátramaradottabbaknak lássunk, mint az valóban van.

A kormány e hiányon úgy segíthet, ha a kiállítóban, kiket inkább hazafias érzet, mint önérdék a kiállítással járó

áldozatok elvállalására vezethet, a hazafias érzelmet ebbeli érdemük alkalmas megjutalmaztatása által, névszerint az oly varázserővel bíró országos kitüntetés segélyével ébreszteni és táplálni törekszik.

A társulatok, tudományos testületek és intézetek pedig e bajon segíthetnek, ha vagy magok a kiállítók sorába lép' nek, vagy legalább a felett örködnek, hogy sajnos hézagok ne keletkezzenek. Nagybritannia részéről a bibliai társulatok szép könyvkészlettel lepték meg a párizsi kiállítást, mi ha mindjárt inkább hittérítési czélból, mint az angol sajtómozgalmak hívebb feltüntetése végett történt is, mindazonáltal nem megvetendő arányban járult Brittország szellemi hatalmának megfelelőbb képviseltetéséhez.

Mi magyarok oly társulattal bírnak, mely tekintve a közmívelődésnek olcsó könyvek általi terjesztésére irányzott nemes buzgalmát, tekintve az általa esztendőnként megindíttatni szokott nyomtatványok terjedelmét, és a csekély erőhöz képest kifejtteni szokott társulati tevékenységét, bátran megmérkőzhetik bármely más állambeli hason törekvésű társulattal, értem a Szent István társaságot. És nem esett volna-e jól, e társulattal is a magyarországi kiállítók közt találkozni, nem foglalhatott volna-e el díszes helyet a világtárlat sorompóin belől, nem részesült volna-e a nemzetközi jury osztatlan méltatásában, ha azon nyomtatványok nagy sorát mutatja be, melyek csak az utóbbi időben közvetlen vagy csak közvetített hozzájárulása folytán kerültek napfényre, főleg ha még azon olcsó árak is kitétettek volna, melyek azon nyomtatványoknak megszerzését még a szegénysorsuaknak is lehetővé teszik. Ha másutt nem, bizonyosan a 90 osztályban oly positiot vehetett volna be e társulat, mely hazánk társadalmi viszonyaira egészen más fényt árasztott volna, mint azon sajnos vacuum, mely ez osztályban hazánk részéről tátongott, és a magyar-óvári felsőbb gazdasági tanintézet részéről kiállított, különben ezüst éremmel kitüntetve lett taneszközök és gyűjtemények által csak némiképp betöltetett.

Tudós intézetektől, jelesen a tisztelt akadémiától senki nem várhatja, hogy maga jelenkezzék szellemi termelényeivel a világtárlat sorompói elé, nem ez a tér, melyen a tud.

akadémiáknak kell harcot vívniok, hanem hogy a magyar tud. akadémia is némi jótékony befolyást vehet illőbb szellemi képviseltetésünk kivívásában, kétséget sem szenved. Az egyes kiadók buzdítása, költségesebb és nagyobb becsű saját kiadványainak az illető nyomdász részéről leendő kiállításának eszközlése, a kiállításra bejelentett tárgyaknak választottjai általi szemmeltartása, és a talált hézagok kipótlásáról való gondoskodás talán nem oly igen kívülről fekszenék szellemi feladatainak körén, hogy az efféle, merőben a nemzet érdekében elvállalendő, önkényes testületi működés bárki által balra magyarázható lenne.

Még közvetlenebb tevékenységi tér nyílik e tekintetben egyetemi könyvtárunknak, és az annak igazgatásával megbízott közlegeknek. A jó példa vonzereje bennünket utánzásra készíthet. Norvégia részéről a párizsi kiállításon az ország legújabb irodalma *Botten-Hansen* a norvégiai egyetem könyvtárainak főigazgatója által egyetemleg e cím alatt van bemutatva: *choix de la literature de Norvége pendant les dernières années sat.* — Nálunk a fenálló szabályrendeletek értelmében minden az ország határain belől sajtó alól kikerülő munkának, minden nyomtatványnak egy-egy példánya az egyetemi könyvtárnak megküldendő. A könyvtári főnök ennélfogva jobban mint bárki más ismerheti a hazai irodalom összes évi productumait, és az egyes kiadók, nyomdatulajdonosok úgy könyvkereskedők mulasztásaiból támadt hézagokat legkönnyebben szemügyre veheti, és az időszaki sajtó termelényeit, a folyóiratokat és hírlapokat, úgy mint az Angolország részéről a mostani világkiállításon történt, egy koszoruban egybefűzve közszemlére hozhatja. A helyes tapintat és bírálói képesség, melyet a kiállításra bocsátandó szellemi termelényeknek kellő válogatása kétségkívül feltételez, tudós intézeteink tagjaiban bizonyosan nagyobb mérvben lesz felfedezhető, mint bárki másban. Ha borainknál, anyagi termelésünk ezen főkincsénél szükségesnek látszik, csak a jeleseknek elismert fajokat a világküzdelem terére bocsátani, miért ne lehetne szellemi termelésünk kincseit is ily előleges megrostálás alá vonni? Vajha efféle megelőző bírálat és kimustrálási rendszer minden, a világkiállításra bejelentett tárgyra lel-

ne alkalmazást, hazánk sok tekintetben másként volna képviselve a világ versenypályáin, nemzetünk a külföldön más fogalmakat keltene maga felől, mint a jelen párizsi kiállításon való szegény képviseltetésünk képes volt kelteni, és nem lennénk kénytelenek mindég csak azon öntudatban vigaszt keresni, miszerint jobbak vagyunk hírünknel.

A
MAGYAR KORONA ORSZÁGAINAK
LEGÚJABB
NÉPESEDÉSI MOZGALMAI.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

DR. KONEK SÁNDOR

RENDES TAGTÓL.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINAND MAGVAS AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.
1868.

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAINAK

LEGÚJABB

NÉPESEDÉSI MOZGALMAI.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

K O N E K S Á N D O R

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott 1808. jan. 20-kán.)

Az akadémiai alapszabályok egyik bölcs intézkedése, hogy minden választott tag a benne helyezettett bizalom mint egy elismerésül, egy év leforgása alatt székfoglaló értekezéssel köszönjön be. Mennél mélyebben éreztem teljes súlyát azon ritka kitüntetésnek, melyben a tisztelt Akadémia csekély érdemeim fölül részesíteni kegyeskedett, midőn rendes tagjainak díszes sorába bevásztani szíveskedett, annál szilárdabb vala elhatározottságom ezen határidő lepörgése előtt ebbeli kötelességemet leróvni, és pedig a magyar korona országainak valamelyik társadalmi vagy közgazdászai viszonyál feltüntető újabb adatok bemutatásával.

Megvallom, minél jobban közeledtem a fatális év vég-határához, annál nagyobb lett aggodalmam, mivel politikai és állami átalakulásunk jelen korszakában, midőn az alig szerveződött magyar statistikai osztály még nem képes hivatalos úton szerzett adatokkal kedveskedni, a magán adatgyűjtés pedig kimondhatlan nehézségekkel kénytelen küzödni, tökéletes vagy legalább csak nem merőben töredékes adatoknak bizton megszerzése, fájdalom, csak jámbor óhajítás.

Sikerült azonban az összes ausztriai birodalomnak és így a magyar szent korona országainak is az 1865-ki évre vonatkozó népmozgalmi adatait hiteles és hivatalos forrás

után legközelebb megszereznem, melyek miután egyrészt a legújabb adatok, másrészt eddigelé még egyáltalán nincsenek közzétéve, mindenesetre képesek némi érdeket gerjeszteni.

De ha lennének is közzé téve, mint fognak a bécsi központi statist. bizottmány által kiadatni szokott statistikai évkönyvnek azon újabb folyamában közöltetni, mely nyilván nem sokára meg fog jelenni, mint merő absolut számok csak becses anyagul szolgálhatnak populationistikai dolgozatokra, de magukban nem képesek világos tiszta fogalmat nyújtani sem a társadalmi és állami életről, melynek különben oly fontos tényezői, sem a népmozgalom egyáltalán nagy jelentőségéről.

A hivatalos kimutatásokban a magyar korona országai nincsenek elkülönözve ő felsége többi országai és tartományaitól; a hivatalos kimutatásokban a számadatok a dolog természete szerint nincsenek viszonyítva a fenlevő politikai, társaséleti és közgazdasági állapotokra, hiányzik azokban minden combinálás és következtetésekre önkényt vezető minden további okoskodás.

Ezt pótolni a tudomány feladata, mely hivatva van az adatok helyes groupirozása által érthetővé tenni a néma számoknak sokat jelentő logikáját. A statistikai tanulmányozás ennél fogva, mely a népmozgalom árjait az állam- s társadalmi viszonyok ismervéül feltüntetni törekszik, a mily érdekes époly tanulságos is.

Habozás nélkül véltem tehát ez úton nyert eredményeket székfoglaló értekezésem tárgyául választhatni, annál is inkább, minthogy egyrészt az 1865-ki év populationistikai szempontból általán igen szabályos, sőt sok tekintetben a magyar korona országaira nézve különösen kedvező évnek mutatkozik, másrészt pedig, mivel, fájdalom, hihetőleg megint hosszabb időszak fog beállamilag e fonalt újra fogjuk felvehetni.

De továbbá szemközt azon számos visszaéléssel, mely napjainkban a statistikával üzetik, hol sokan válogatás nélküli adatok összehordásában, koholt vagy mások után gondolatlanul leírt számok felhalmozásában, vagy épen ily kétes eredetű, töredékes adatokra fektetett genialis okoskodás-

ban keresik a statisztikai bölcsességet, egy oly tudományos testületnek mint a magyar akadémiának szoros kötelessége azon lenni, hogy e tanszaknak tudományos jellege megóvassék; midőn nem csak nálunk, hol gyakran más tudományágban is épen nem avatottak minden előkészület nélkül merészkednek a legkomolyabb tárgyakhoz bámulatos önhittséggel hozzászólni, hanem még az alapos tudományosságról, higgadság és lelkiismeretes iparkodásról méltán elhírhedt német irodalomban is újabban u. n. statisztikusok merülnek fel, kik a statisztikát merő adatgyűjtési methodologiának tekintvén, kívánt államtudományi készülség nélkül a kínálkozó adattömeg oczeánjából mindent kihalásznak, a mire csak szert tehetnek, nem törődvén azzal, hogy micsoda forrásból fakadnak azok, vájjon hitelt érdemlők-e vagy sem, és elég merészek az ily agregatumot tudományos statistika czéje alatt bemutatni; kettős kötelessége a statisztikát mint tudományt művelőknek, az efféle eljárástól óvakodni, és annál nagyobb gondot s figyelmet fordítani a forx-ások mivoltára, melyből statisztikai dolgozatuk anyagát merítik.

Szemközt az efféle gondatlan, mondhatni tudománytalan adatösszeférczeléssel, a statisztikai dolgozatoknak belbecse mindinkább a szerző individualitásától válik függővé, és minden statisztikai munkálatnak tárgyilagossági értéke elleni gyanakodás, fájdalom, annál igazoltabbnak látszhatik. Ezen ok miatt is elhatároztam magamat, hogy székfoglaló értekezésemben távol ezen csalfa iránytól nem valami szokatlan, új tárgy után kapkodjak, vagy holmi töredékes, a valóság minden garantiája nélkül készpénz gyanánt keringő adatok felhordásában keressem az újdonság szemfényvesztő dicsőségét. Jóval helyesebbnek tartottam, hivatalos úton gyűjtött hiteles adatokat tanulmányozásom alapjául venni, és sokféle, gyakran igen fáradságos, sőt első pillanatban háladatlanul látszó számmivelet útján, a holt adatokat életre kelteni. Ha nem sikerült is ez utón új felfedezéseket tenni, legalább sikerült már régiebb adatok fonalán szerzett tapasztalásokat újabb számérvekkel hol megerősíthetni, hol pedig helylyel-közzel kiigazíthatni. E tekintetben is igénytelen nézetem szerint egy mákszem igazság tudományos szempontból többet ér

igényel, remélhető, hogy a mi annak idejében elmaradt, ezen túl fog helyreütnetni, és így a támadt két évi hézag hiteles úton szerzett adatok segítségével ki fogna tölteni.

Addig is annál parancsolóbb szükségnek mutatkozik a rendelkezésre levő 1864 és 1865-ki adatokat párhuzamban az előbbi évek és a lajtántuli tartományok adataival tudományosan feldolgozva rendes képpé összeállítani, hogy így az országos magyar statisztikai osztálynak annyival könnyebben essék az annak idejében begyűlendő új adatokat ugyanazon keretbe foglalva, így némileg már feldolgozott adatkészletet közre bocsáthatni.

I. Az esketések.

A népmozgalmi adatok közül egy sem tükrözteti vissza hívebben valamely évnék gazdasági életviszonyait, mint az esketések, melyekre nézve t. i. az ember kevésbé alá van vetve a természet kényszerű törvényeinek, hanem inkább szabad akaratát és legfeljebb természeti hajlamait követve, némileg függetlenül a külbefolyásoktól szánja el magát e lépésre. De épen e fontos lépésnél mindenki rendesen fontolóra veszi, hogy képes-e nejét s jövő családját eltartani; a szabad elhatározásra tehát leginkább a társadalmi momentumok gyakorolnak döntő befolyást, úgy hogy válságos nehéz idők uralma alatt közönségesen az esketések száma csökken, ellenkezőleg kedvező gazdasági életviszonyok beköszöntével az esketések száma is azonnal emelkedik, és pedig annál ma gasabb arányban, minél érezhetőbb volt az előbbi nyomasztó állapotnak sorvasztó vagy gátló kihatása.

Az *esketéseket* illetőleg, mire nézve a magyar korona országai különben is igen kedvező arányt tanúsítanak, az 1865-ki év különösen kedvezőnek mutatkozik, ez évben több esketés számíttatott, mint átmérőleg az utolsó évtized egyes éveire átlag esik, sőt e tekintetben közvetlenül 1856-ki év után sorakozik, a midőn a megelőzőtt esztendőben dühöngött Cholera-járvány folytán tetemesen megapadt esketési szám annyival magasabbra emelkedett, hihetőleg az 1863-ik évi aszály okozta nagy ínség és általános nyomor az évben is

érezhetően apasztotta meg az esketéseket, mit hazánk fiai már 1864-ki, de még inkább az 1865-ki évben helyre ütni siettek, ez utolsó évben 142962 esketés fordult elő, és így tekintve a magyar tartományok ez évi általános népszámát már 105 lélekre jött egy esketés, holott korábbi tízévi átlag szerint a magyar korona területén csak 108 lélekre esnék egy új házassági frigy. E tekintetben jóval kecsgetőbb arány van a Lajtán-innen mint túl, ő felsége többi országai és tartományaiban csak 128 lakóra esvén egy esketés; ugyanis ha az 1860—63-ig terjedő időkörtől elnézünk, mire a magyar birodalmat illető adatok hiányzanak, 1852—65 nyúló évtizedben következő az évi esketéseknek általános és viszonylagos számereje a Lajtán innen és túl is:

	a m. kor. országaiban		a többi örökös tartom.		Ausztriában	
	általán	egy esketés hány lélekre	általán	egy esketés hány lélekre	általán	egy esketés hány lélekre
1852	157408	85	140379	124	297787	106
1853	126006	107	137621	127	263627	112
1854	117541	115	124254	127	241799	135
1855	113292	119	115223	152	228515	137
1856	146196	93	147474	119	293970	107
1857	133986	103	147657	122	281643	113
1858	125625	111	155073	119	280698	116
1859	111855	131	130656	143	242511	139
1864	124888	118	160740	122	285628	120
1865	142962	105	153492	128	296451	117
tíz évi átlag:	130006	108.,	141257	128.,	271263	121.,

Tekintve a magyar korona terület egyes alkatrészeit legkedvezőbb az esketési viszony a katonai végvidéken és Horvát-tórországbán, legkevésbé kedvező Erdélyben, mint a következő összeállításból kivehető, volt esketés:

	1864		1865	
	általán	hány lélekre	általán	hány lélekre
Kat. örvidék.	11406	98.,	13266	85.,
Hor. tót.	8992	105.,	10832	88.,
Magyarorsz.	86815	123.,	102789	105.,
Erdély.	17675	117.,	16075	130.,
	124888		142962	

Legkevesebb esketés volt ennél fogva 1859-ben az olasz hadjárat miatt és 1855-ben a cholera pusztító fellépése foly-

tán, de 1852-hez képest évről évre inkább csökkenés mint szaporodás észlelhető, és pedig 1858-tól kezdve azért leginkább, mert ez évben léptetett életbe egy újabb katonaszedési szabályzat, mely a 20 és 21 éveseket mint a katonaköteles kor első két évében álló férfiakat eltiltja a házasságtól, pedig a magyar korona területén a házasság túlnyomólag fiatalabb korban kötetik, úgy hogy leginkább a fiatalkorú esketéseknél és különösen a magyar korona területén érzeni a beállott csökkenést, így 1852—59-ig 8 évi átlag szerint az évenként esketett vőlegények közt még 50.4, % vagy több mint felerész volt egész 24-ik évig, míg 1864-ben már csak 35.8, és 1865-ben 37.4 % vagy még mindég 13 száztólival kövesebb ilyen korú vőlegény esketett fel; a lajtántúli tartományokban e sorvasztó befolyás korántsem érezhető oly mérvben mint nálunk, miután ott a súlyosb társadalmi viszonyoknál fogva már előbb is a fiatalabb kor jóval szerényebb mértékben vala képviselve mint nálunk, hol az ország mezőipari jellege a fiatal korban egybekeléseket valamint egyrészt inkább lehetségesíti, úgy másrészt szükségesíti is, mert a Lajtán túl már az 1852 egész 1859-ki átlag szerint is csak 24—25 százalékba az eskettetett vőlegényeknek 24 éven alól volt, és így a csökkenés 1864 és 1865-ben midőn egy-egy évben azokra 19.g %o eset, egészben csak 5—6 %.

Miután pedig a magyar tartományokbeli esketéseknek egyik főjellelvonása a két házasulók közti koregyenlőség, igen természetes, hogy a fiatalabb korú vőlegényekre beállott arány-csökkenés apasztólag hatott ki a fiatal menyasszonyok számarányára is, és pedig ezeknél még magasabb mértékben, minthogy az 1852—59-ki átlag után a 20 évig való nők a magyar tartományokban évenként esketett menyasszonyok közt még 44.0 %-al, 1864-ben ellenben csak 27.4 és 1865-ben 29%-al szerepeltek, a rosszabbulás tehát még az utolsó e tekintetben is némileg kedvezőbb évben mindég még 15.6 percentet tesz, vagyis *100 esketett nő közt ezen utóbbi évben 15 el kevesebb jutott férjhez a 20-ik év eltelte előtt, mint az újonczosági szabályt megelőző időszakban*, miért az 1858-ik évi újonczsedési szabályrendeletnek ezen megszorító intézkedése ellen, honleányainknak még inkább lehet méltó pana-

szuk és teljesen igazolt kifogásuk. E tekintetben még kevésbé érezhető a többi örökös tartományokban ez aránynak ott is ugyan észlelhető lejjebb szállása, mert ott ez előtt is kivált a menyasszonyok részéről még gyengébb volt a 20 éven alóli zsenge kornak képviselése, 1852—59-ig az egybekeltek közt 17—18%, 1864-ben 15.4, cs 1865-ben 14.6% a 20 évig való korunkra esvén, ott tehát csak 2—3%-li roszabbulás állott be. Jóllehet azonban a fiatal korbani egybekelések újabban a magyar korona országaiban tetemesen megritkultak, még is a magyar korona területe e tekintetben még a legújabb adatok szerint is jelentékeny mérvben szárnyalja léiül a többi örökös német-szláv tartományokat, ugyanis az utolsó két évben esketett felek közt volt:

	völegény egész a 30-ik évig		menyasszony egész a 24-ik évig	
	1861	1865	1864	1865
a magyar korona tartományaiban	69.3 ^o / _o -al	71.9 ^o / _o	59.6 ^o / _o	62.4 ^o / _o
a többi örökös tartományokban	54.9 ^o / _o	55.7 ^o / _o	42.6 ^o / _o	41.2 ^o / _o
a magyar korona területén	+ 11.4 ^o / _o	+ 16.2 ^o / _o	+ 17.0 ^o / _o	+ 20.2 ^o / _o

vagyis az 1865-ki a normális viszonyokat populionistikai tekintetben mind jobban megközelítő adatok is a fiatalabb kornak a magyar korona tartományokbeli esketések közt szembetűnően magasabb szereplését minden kétségen kivül helyezik, minden 100 ez évben megnősült férfi közt 16-altöbb a 30-ki életkor előtt, és minden 100 ez évben férjhez jutott nő közt 20-al több a 24-ki életkor lefolyta előtt lépven házasságra mint a Lajtán túli tartományokban. Jelesen ez utóbbiak közül e tekintetben is az alpesi tartományok a legmosztohább viszonyokat tüntetik fel, felső Ausztriában, Salzburg, Tirolban alig több mint 7—8% esvén a 24-ki életkorig nősülő völegényekre, míg másrészt a magyar korona területén mutatkozó kedvezőbb viszony leginkább a katonai végvidéken és Horvát-Szlavoniában létező házközösségi intézménynek egyik természetes szüleménye, és e tekintetben épen a katonai határörvidéken semmi változás nem állott be, miután ott az 1858-ki ujenezozási rendszabály nem jött alkalmazásba, annál érezhetőbb lett annak befolyása a szoros értelemben vett Magyar és Erdélyországban, mi következő egybeve-

tésből önkényt tűnik szembe, volt t. i. az évenként esketettek közt, és pedig:

	a völegények közt			a menyasszonyok közt		
	egész a 21-ik évig való			egész a 20-ik évig való		
	előbbi évek	1855	%	előbbi évek	1865	%
	átlag szerint	általán		átlag szerint	általán	
Katonai határörvidékeken	65,2 ^{0/0}	8736	65,8	51,7 ^{0/0}	6622	50,0
Magyarországban	52,9 „	33324	32,4	48,6 „	27405	26,4
Horvát-Slavoniában	45,3 „	5022	46,3	40,3 „	3874	35,7
Erdélyben	43,0 „	6338	39,4	32,6 „	3613	22,6

Ebből világos, hogy a fogyatkozás legfeltűnőbb magában szorosán vett Magyarországon, hol 1865-ben 20 perccel kevesebb férfi és 22 perccel kevesebb nő a 24 illetőleg 20 ik életkorig keltek egybe mint 1858 előtt; hogy pedig ez egyedül a többször említett újonczozási szabályzatnak műve, még világosabban szökik szembe, ha az utolsó két évben esketett személyek korosztály szerint sorozva állítatnak össze, és az egyes korosztályokra eső arányosztalék az 1858-ki évet közvetlenül megelőzőtt 1857-ki év hasonarányával tétetik párhuzamba, mert akkor kiderül, hogy a mely arányban újabban a 24 évig való völegényeknek és a 20 évig való menyasszonyoknak osztaléka csökken, ugyanazon mérvben a legközelebbi korosztályé, t. i. a 24 — 30 éves völegényeké és a 20 — 24 éves menyasszonyoké emelkedett, már a 30 — 40 éves völegényeknél, valamint a 24 — 30 éves menyasszonyoknál csak 3 — 4% növekvés, a többi korosztályúaknál pedig épen semmi változás nem tapasztalható, annak tanulságául, hogy a magyar tartománybeli férfiak kora házasságuk iránti hajlamuknál és közgazdászati viszonyaink közt arra való utaltságuknál fogva is az ujjonczozás által elejökbe gördített akadályt, amint lehetséges, legyőzni törekszenek, és így a kik a katonaköteles korban a házasságtól eltiltatnak, a mint azon koron túl vannak, azonnal házasságra lépni sietnek, és azért 1864 és 1865-ben oly magas procentuatio is esik a 24—30 éves völegényekre szemközt az 1857-ik évi arányosztalékkal, oly annyira, hogy ezen korosztálynak az egész 24 évig valókkal egybeadtván,

alig van már különbség a két időszaki közös procentuatio közt (71.9 és 73.5) mint ez a következő összevetésből kitűnik az esketett *férfiak* közt volt:

vőlegény	magyar korona országaiban			a többi örökös tartom.		
	1857	1861	1865	1857	1861	1865
egész 24 évig	49. ⁰ / ₁	35. ₃	37. ⁰ / ₀	21. ₁	19. ₄	19. ₃
24—30 „	23. ₉ „	33. ₅	34. ₅ „	30. ₃	35. ₇	35. ₉
30—40 „	15. ₃ „	19. ₉	17. ₉ „	31. ₉	30. ₂	28. ₉
40—50 „	7. ₀ „	7. ₀	6. ₃ „	10. ₂	9. ₃	9. ₃
50—60 „	3. ₂ „	2. ₃	2. ₃ „	4. ₃	3. ₃	4. ₁
60 éven felül	1. ₉ „	0. ₃	0. ₃ „	1. ₄	1. ₅	1. ₅

az esketett *nők* közt pedig:

menyasszony	magyar korona országaiban			a többi örökös tartom.		
egész a 20. évig	40. ₃	27. ₄	29. ₀	16. ⁰ / ₀	15. ₄	14. ₆
20—24	25. ₂	32. ₂	33. ₃	25. ₃ „	27. ₂	26. ₃
24—30	17. ₁	22. ₅	20. ₆	29. ₇ „	31. ₂	31. ₁
30—40	10. ₁	11. ₃	10. ₈	20. ₉ „	18. ₃	19. ₄
40—50	4. ₇	4. ₃	4. ₀	6. ₁ „	5. ₃	6. ₂
50 éven felül	1. ₁	1. ₃	1. ₁	1. ₁ „	1. ₄	1. ₃

kötteni szokott házasságokra nézve a többi örökös tartományok mennyivel magasabb procentuatiót tanúsítanak mint a magyar koronabeli tartományok, és hogy az elkésett esketések t. i. a 60 évet meghaladott vőlegények vagy az 50 éven túl levő menyasszonyok részéről a Lajtán innen és túl is csak igen mérsékelt arányban szerepelnek; feltűnőnek látszhatnék, hogy a magyar birodalmi esketések közt a nők nagyobb mértékben fordulnak elő mint a férfiak az ily magas korban, mi absolute is áll, valóságosan évről évre több nő az 50-ik éven felül menvén férjhez, mint 60 éven felül férfi megnősül, mi azonban a katona-határörvidéken és sok helyt Horvát-Szlavoniában meghonosult házközsségben leli magyarzatát, a nőkre szálló ház-és földbirtok csa k úgy lévén fentartható, ha fitag vétetik be a közösségbe, mi természetesen rendszerint házasság útján történik.

Hogy pedig az esketett felek koránézve nem csak a százalékos aránylatban, hanem még az absolut számokban is az egyes években, a mennyire e viszony valami külső tételes intézkedés által nem zavartatik meg, nagy egyformaság mutatkozik, legjobban kitetszik, ha a két utolsó évben esketett

személyek abszolút létszámát mind a Lajtán innen, mind túl vesszük vizsgálóra, mert abból csakugyan a különben is a népesebbi mozgalom terén és pedig gyakran csodálatos mértékben mutatkozó egyenlőség szökik szembe, főleg a többi örökös tartományokban, hol, mint már említve volt, az újabb ujonczozási szabályzat e viszonyt kevésbé influalja, így számitattott.

az esketett férfiak közt:

	a m. korona országaiban		a többi örökös tartom.	
	1864	1865	1864	1865
vőlegény				
egész a 24 évig	44703	53420	31133	30347
24—30	41853	49343	57300	55136
30—40	24801	25580	48589	44245
40—50	8726	9296	14908	15079
50—60	3602	4056	6361	6283
60-on felül	1203	1267	2149	2402
együtt:	124888	142962	160740	153492

az esketett nők közt:

menyasszony				
egész a 20 évig	34284	41541	24800	22385
20—24	40181	48320	43668	41212
24—30	27872	29457	50068	48319
30—40	14786	15123	30440	29731
40—50	5897	6570	9471	9569
50 felül	1868	1948	2293	2276
együtt:	124888	142962	160740	153492

Már fenebb megemlítettett, hogy a magyar korona területbeli esketéseknek egyik felette örvendetes jellemvonása az egybe; kelők közti helyes kor-arány, rendesen ugyanazon vagy csekély mértékben egymástól eltérő korban állók kelvén egybe jelesen fiatalabbkoru vőlegényeink t. i. egész a 24-ik évig több mint négyötödrészben egykorú nővel szövetkeznek, míg a 24 éven túl levő honfiaink jobbára 6—8 évvel fiatalabb vagy velők egy vonalon álló életkorú nőt vesznek el, mi tekintve úgy magát a gyermeknemzést, mint a gyermekek életrevalóságát, azoknak neveltetését és szabadszárnyra való bocsáthatását, valamint számos egyéb physiologiai és társadalmi igényeknél fogva felette kedvező momentumnak tekintendő, miután így még az eléhaladtabb korúak részéről helyt nyerő egybekeléseknél is a koregyenlőség sok tekintetben

kiegyenlíti az abból különben keletkezhető visszás állapotokat, és így az elkésett házasságok is e körülménynél fogva nálunk általában véve kevésbé tűnnek ki abnormitásnak vagy épen társadalmi bajnak.

Hogy pedig a házasulók közti helyes korarány csakugyan egyik jellemzője a magyar koronaterületi esketéseknek az 1864 és 1865-ki adatokból is félreismerhetlenül tűnik ki, mint ezt következő két A és B alatti táblázat kézzelfoghatólag törekszik szem elé állítani, főleg egybevetve a többi örökös tartományokbeli esketések ugyanazon arányviszonyát feltüntető C és D táblázatokkal, így az A és B tabellában egyenlőképen az esketések maximuma a vőlegény életkorához legközelebb álló ifijabbkoru menyasszonyok rovatára esik, holott a többi örökös tartományok esketéseinél már jóval több eltérés és szabálytalanság fordul elő, mint ezt a maximumokat kifejező, vastagabb számjegyekkel nyomtatott százalékok első pillanatra szöktetik szembe.

A.

1864.

a magyar korona területén

eskettetett völegény

	egész 24-k	24—30	30—40	40—50	50—60	60	összesen
	évi	é l e t k o r b a n					
menyaszonynyal egész 20-k évig	20151 45,1	10679 25,5	3044 12,4	345 3,3	47 1,3	18 1,3	34284
20—24 évi életk.	15849 35,4	16111 38,3	6991 28,1	1046 12,0	152 4,2	32 2,6	40181
24—30	5959 13,4	11905 28,4	7656 30,3	1912 22,0	373 10,4	67 5,6	27872
30—40	2081 4,7	2631 6,3	6213 25,0	2871 32,3	843 23,3	147 12,3	14786
40—50 évi életk.	553 1,3	456 1,1	826 3,1	2350 26,9	1383 38,4	329 27,4	5897
50 éven felül	110 0,3	71 0,2	71 0,3	202 2,3	804 22,2	610 50,7	1868
Összesen :	44703	41853	24801	8726	3602	1203	124888

B.

1865

a magyar korona területén.

eskettetett völegény

	egész 24-k	24—30	30—40	40—50	50—60	60	összesen
	évig						
menyaszonynyal egész 20-k évig	24931 46,1	13002 26,4	3244 12,7	312 3,4	44 1,1	11 0,4	41544
20—24	19513 36,3	20072 40,3	7458 29,2	1093 11,8	162 4,0	22 1,4	48320
24—30	6436 12,1	12943 26,3	7681 30,0	2000 21,5	351 8,7	46 3,4	29457
30—40	1944 3,4	2804 5,7	6269 24,4	3064 32,9	913 22,4	129 10,3	15123
40—50	475 0,9	461 0,9	855 3,1	2648 28,3	1728 42,4	403 31,4	6570
50 éven felül	121 0,2	61 0,1	73 0,3	179 1,9	858 21,3	656 51,4	1948
Összesen :	53420	49343	25580	9296	4056	1267	112962

C. 1864 a német szláv örökös tartományokban.
eskettetett vőlegény

	egész 24-k évig	24—30	30—40	40—50	50—60	60 éven felül	összesen
menyas- szonnyal egész 20-k évig	9845 31. ₆	10190 17. ₈	4130 8. ₆	520 3. ₂	77 1. ₂	38 1. ₆	24800
20—24	12136 40. ₀	18556 32. ₄	10598 21. ₈	1689 11. ₃	323 5. ₁	66 2. ₇	43668
24—30	6748 21. ₇	20800 36. ₃	17237 35. ₄	3998 27. ₀	1064 16. ₇	221 9. ₀	50068
30—40	1786 5. ₇	6717 11. ₇	13805 28. ₄	5429 36. ₂	2124 33. ₂	579 23. ₆	30440
40—50	256 0. ₈	914 1. ₆	2548 5. ₂	2909 19. ₅	1975 31. ₁	869 35. ₃	9471
50 éven felül	62 0. ₂	123 0. ₂	271 0. ₆	363 2. ₅	798 12. ₄	676 27. ₆	2293
összesen :	31133	57300	48589	14908	6361	2449	160740

D. 1865. az ausztriai német szláv tartományokban.
eskettetett vőlegény

	egész 24-k évig	24—30	30—40	40—50	50—60	60 éven felül	összesen
	é l e t k o r b a n						
menyas- szonnyal egész 20-k évig	8909 29. ₄	9237 16. ₈	3646 8. ₂	479 3. ₂	82 1. ₃	32 1. ₄	22385
20—24 évi életk.	12089 39. ₈	17796 32. ₃	9337 21. ₁	1634 10. ₃	294 4. ₇	62 2. ₆	41212
24—30	7086 23. ₄	20289 36. ₈	15781 35. ₆	3966 26. ₃	968 15. ₄	229 9. ₆	48319
30—40	1945 6. ₄	6758 12. ₂	12720 28. ₈	5637 37. ₅	2081 33. ₁	590 24. ₆	29731
40—50 évi életk.	274 0. ₉	934 1. ₇	2504 5. ₇	2951 19. ₅	2076 33. ₀	830 34. ₇	9569
50 éven felül	44 0. ₁	122 0. ₂	257 0. ₆	412 2. ₇	782 12. ₅	659 27. ₁	2276
összesen :	30347	55136	44245	15079	6283	2402	153492

Az évi egybekelések *polgári állapotát* illetőleg, közönségesen a protogam esketéseknek magasabb aránya kedvező népesedési mozzanatnak szokott tekintetni, először azért, mert mennél nagyobb a protogam esketések aránya szemközt a palingam esketésekkal, annál nagyobb tartamára a fenlevő házasságoknak lehet következtetni, pedig mennyivel hosszabbra nyúlik a házasszövetség köteléke és így mennyivel kevesebben jutnak özvegyiségre, annál kedvezőbb ez nem csak egyéni, hanem társadalmi szempontból is, miután kétségkívül a házas együttlét hosszabb vagy rövidebb tartalmától függ a gyermekek teljes felnevelésének nagyobb-kisebb lehetősége, valamint a házasfelek egymásiránti vonzalom és kölcsönös tiszteletnek nagyobb-kisebb megszilárdulása. De más oknál fogva is a protogam-esketések magasabb aránya kedvező népesedési mozzanatnak szokott tekintetni, a menyinyben t. i. némileg annak jele, hogy egyáltalán sokan első ízben jutnak házasságra; de különösen a protogam-esketések arányánál észlelhető folytonos és tartós emelkedés, mint a házassági hajlam és lehetőség örvendetes fejlődésének biztos fokmérője, különösen kedvező momentumnak szokott vétetni.

De ez föltétlenül nem áll, mert ha egyedül azért emelkedik a protogamesketések aránya, mivel a palingamoké csökken, ez könnyen arra is mutathat, hogy az esketési arányra egyáltalán visszásán kiható körülmények inkább az ismételt, mint az első ízben létrejövő egybekeléseknél teszik magukat érezhetőkké, minthogy a dolog természetében fekszik, miszerint súlyos, nehéz idők uralma alatt legelől az övegyiségre jutott házas felek fognak óvakodni e lépés ismétlésétől, és így csökkenni fog a palingamesketések absolut száma, ezzel pedig természetesen karöltve a protogamesketések relatív számviszonya emelkedni fog, a nélkül hogy azt kedvező tüneménynek mondhatnák.

A protogamesketéseknek növekvő számaránya tehát csak azon feltét alatt tartható kedvező momentumnak, ha, azokkal egyaránt az esketések általános száma is növekszik különben nem, névszerint ott nem, hol mint a magyar korona országaiban a fiatalabb korbéli esketések sokaságánál

fogva a palingamesketések rendszeren nagyobb mértékben szerepelnek, sőt szemközt az általános esketési arány folytonos és állandó csökkenésével, szemközt különösen a palingamesketések feltűnő apadásával a protogamesketéseknek folytonos nagyobbodása inkább csak egy új illusztrációja a közigazgatási viszonyok általános rosszabbulásának.

Ez jelesen áll a magyar korona területére nézve, miután itt a protogamesketések számaránya újabban tetemesen növekedett ugyan, de jobbára a palingamesketések rovására olyannyira, hogy c tekintetben már jóval közelebb jutottunk a Lajtántuli tartományokhoz, ugyanis ha azon esketéseket általán protogamoknak vesszük, melyeknél legalább az egyik házasuló legelőször teszi e lépést, ellenben palingamnak, hol hacsak az egyik fél is ismételve lép házasságra, akkor az esketések közt volt:

	a m. korona országaiban			a többi tartományokban		
	1852—59-ki átlag szerint	1864	1865	1852—59-ki átlag szerint	1864	1865
protogam esketés	74%	79 ₉	81 ₃ %	81 ₆	86 ₄	85 ₈
palingam „	26 „	20 ₁	18 ₇	18 ₄	13 ₆	14 ₂

A palingamesketések számaránya tehát a Lajtán innen és túl is érezhetően alábbszált, de mégis szembetűnőbb mérvben a magyar korona területén; mindazáltal, ha e viszonyt tovább elemezzük, és a tiszta protogam és a tiszta palingamesketéseket azon esketésektől elkülönítjük, melyeknél csak az egyik fél özvegy állapotú, mégis szembeszökő a különbség, mely e tekintetben főleg a tiszta palingam esketéseket illetőleg a magyar korona és ő felsége többi országai közt, még a legutóbbi adatok fonálán is fenforog, így volt:

esketés :	a magyar korona tartományjaiban		a többi örökös tartományokban	
	1864	1865	1864	1865
tiszta protogam	71 ₃ %-al	73 ₄ %	76 ₈ %	76 ₂
tiszta palingam	11 ₃ „	10 ₇ „	4 ₁ „	4 ₃
özvegy férfi hajadonnal	12 ₁ „	11 ₀ „	13 ₃ „	13 ₆
özvegy nő nélkül férfivel	5 ₁ „	4 ₀ „	5 ₈ „	5 ₃

A tiszta palingam esketésekre nézve tehát 6—7%-nyi különbség forog fen, vagyis a magyar korona országaiban még az utóbbi időben is minden 100 esketés közt hattal hét-

tel több olyan volt, hol mind a két fél már özvegyiségre jutott egyén volt, mint a birodalom többi részében, pedig épen e viszony nálunk újabban tetemesen megváltozott, mert ezelőtt nálunk 15—16,5% jutott a tiszta palingam esketéseknek, úgy hogy 5—6%-li fogyatkozás állott be, mi legjobban tűnik ki, ha az utolsó évtized első és utolsó két éve közt t. i. az 1856 és 1865-ki év közt párhuzam vonatik, annál is inkább, miután mind a két év, tekintve az esketések általános létszámát is igen közel áll egymáshoz, és mind a két esztendőben, az egyikben a cholera-járvány pusztításai alól, a másikban társadalmi és politikai viszályok alóli kiszabadulás folytán kedvezőbb esketési viszony mutatkozik; a mondott két évben pedig volt a magyar korona területén:

	1856-ban		1865-ben		tehát
		%		%	%
tiszta protogam esketés	98067	67,0	104958	73,4	+ 7,0
tiszta palingam „	22612	15,4	15347	10,7	— 32
özvegy férfi hajadommal	18619	12,7	15754	11,3	— 15,4
özvegnő legénnyel	7194	4,9	6903	4,9	— 4,0
együtt	146496		142962		

ebből kitűnik, hogy a protogam esketések az utolsó évben nem csak viszonylagosan, hanem absolute is gyarapodtak, mi megint az 1865-ki évnek normalisabb populationistikai természete mellett szól, nálunk még a mostohább külbefolyások sem képesek leven oly ritkító hatást gyakorolni az első ízbeni házasságkötésekre, mint a birodalom túlsó részében, mi kevésbé nagyobb könnyelműség vagy meg gondolatlanságnak, mint a magyar birodalom közigazgatási jellegének és ebből némileg folyó nagyobb kereseti könnyűségnek egyik természetes kifolyománya.

Igen természetes, hogy általán jóval több férfi lép ismételt házasságra, mint özvegy nő, mi már a nők társadalmi állásából is könnyen megfejtető, de e tekintetben is a magyar korona tartománybeli özvegnőkre jóval kecsgetetőbb viszonyok forognak fén, mint a többi örökös tartományokban, noha újabban erre nézve is rosszabbodás tapasztalható, így az előbbi évek átlaga szerint még egész 12 perczentig több özvegnő jutott nálunk újra férjhez mint a Lajtán túl, holott most a másodférjhez való mehetésnek nagyobb kilátása szem-

közt a többi örökös tartományokkal csak 6%, mi az 1865-ki adatok következő combinalásából világosan derül ki, ez év adatai szerint t. i. van

	protogam esketés		palingam esketés	
	finemnél	nönemnél	finemnél	nönemnél
a magyar korona országaiban	78. ₂ %	84. ₅ %	21. ₄ %	15. ₂ % ⁰
a többi örökös tartományokb.	82. ₁ „	90. ₄ „	17. ₉ „	9. ₄ „
ausztriai birodalomban	80. ₃ „	87. ₂ „	19. ₇ „	12. ₈ „

A magyar korona területének a palingam esketésekre való túlnyomósága a többi örökös tartományok felett, mely különben fiatalkorú esketéseink nagy arányában leli legtermészetesebb magyarázatát, nem csak a százalékos arány után, hanem az absolut számok után is önkényt szokik szembe, mert általán véve is több mint kétszer nagyobb nálunk a tiszta palingam esketések létszáma, mit a következő egybeállítás minden kétségen kívül helyez, volt:

1864.			
	magyar korona országaiiban	a többi örökös tartományokban	ausztriai birodalomban
eskettetett :	%	%	%
nőtlen hajadonnal	89007 71. ₃	123518 76. ₄	212525 74. ₀
özvegy férfi özvegy asz.	14383 11. ₃	6565 4. ₁	20948 7. ₄
özvegy férfi hajadonnal	15142 12. ₁	21344 13. ₁	36486 12. ₄
özvegy nő nőtlen férfival	6356 5. ₁	9313 5. ₈	15669 5. ₄
együtt	124888	160740	285628

1865.			
	magyar korona országaiiban	a többi örökös tartományokban	ausztria birodalomban
eskettetett :	%	%	%
nőtlen hajadonnal	104958 73. ₄	117010 76. ₂	221968 74. ₄
özvegy férfi özvegy növ.	15347 10. ₇	6716 4. ₃	22063 7. ₅
özvegy férfi hajadonnal	15754 11. ₀	20755 13. ₄	36509 12. ₃
özvegy nő legénnyel	6903 4. ₉	9011 5. ₂	15914 5. ₁
együtt	142962	153492	296154

A házasságkötésre számos társadalmi és állami mozzanatok határozó befolyást vesznek, azok közül csak egyről másról legyen itt szó, jelesen a gabonáarak befolyásáról. Kétséget nem szenved, hogy a gabonának magas piaczi ára, miután a szerint jobbára a többi élelmi cikkek árai is képeződnek, csökkentő befolyással van és pedig még ugyanazon év esketéseire. Az osztrák birodalombeli feljegyzések e tekin-

tetbeu sokkal rövidebb időre vonatkoznak, és sokkal hézagossabbak, sem hogy azokból biztos következtetések lennének levonhatók; mind a mellett az 1852—65-ig terjedő időszakban is tapasztaljuk, hogy 1854 és 1855-ben, a midőn a gabonának piaci ára legmagasabban állott, legkevesebb, ellenben 1851, 1852 és 1865-ben, midőn legalacsonyabb volt a gabonaár, legtöbb esketés fordult elő, úgy hogy ezen rövid időszakból is az egész ausztriai birodalomra nézve némileg bebizonyítható, miszerint az esketések maximuma rendszerint a gabonaárak minimumával jár, és megfordítva, a gabonaárak maximuma rendszeren az esketések minimumát vonja maga után, mit a következő összeállítás világosan tüntet fel; volt a közbirodalomban átlag piaci ára bécsi mérőnként:

	buzának		rezsának		közbirodalmi esketések	
1852	3 f.	85 kr.	3 f.	11 kr.	árminimum	297787 maximuma
1853	4 „	55 „	3 „	28 „		
1854	5 „	81 „	4 „	36 „	ármaximum	241799 minimuma
1855	6 „	4 „	4 „	43 „	„	228515 „
1856	5 „	48 „	3 „	62 „		
1857	4 „	43 „	2 „	80 „		
1858	4 „	32 „	2 „	62 „		
1859	4 „	46 „	2 „	96 „		
1864	3 „	75 „	2 „	50 „		
1865	3 „	54 „	2 „	50 „	árminimum	296454 maximuma.

mint merőben agronom országokra, tehát inkább a Lajtán túli mint inneni tartományokra nézve áll; így jelesen Magyarországon zsenge műipara, ellenben kifejtett mezőiparos jellegénél fogva, épen a nyomott gabonaárak, mint a lakók legnépesebb osztályát képző földművesek keresetét szűkítő körülmény az esketéseket előbb apasztják, semhogy azokat növesztenék. Hogy pedig mindamelllett a magyar korona területén is a fenérintett időszakban az esketések maximuma történetesen a gabonaárak minimumával és viszont találkozik, inkább más tényezők befolyásából magyarázható, mert másrészt például 1864-ben, midőn csaknem époly alacsony volt a gabona-félék piaci ára, mint a reá következő 1865 ki évben, legkevésbé sem találjuk, hogy a magyar korona országaiban kedvező esketési viszony mutatkozott volna, holott a Lajtán túli tartományok ezen, úgy

mint a megelőzőtt, olcsó gabonáról ismeretes 1861. 1862 és 1863-ik évben csakugyan a relatív legtöbb esketéssel dicsekedtek, és hogy az élelmi cikkekben való drágaság inkább az iparos osztályokat mint a mezőgazdákat sújtja, tehát azok közt az esketésekre nagyobb mérvben érezteti sorvasztó kihatását, mint az utóbbiak közt, onnan is kitetszik, hogy például 1856-ban magasabb gabnaárak mellett az esketések a többi örökös tartományokban nem gyarapodhattak oly mérvben mint a magyar korona országaiban, noha különben ott is a cholerauszítások megszűntével ez évben felköltöttebb házassági hajlam mutatkozott.

A nemzetiségnek befolyása az esketési arányra hivatalos feljegyzéseinek fonalán teljességgel ki nem mutatható, som a jegyesek esketésénél, sem egyéb népmozgalmi viszonyok contatálásánál a nemzetiségi momentum nem jővén tekintetbe. Jóval biztosabban lehet a valláskülönbségnek befolyását kimutatni, miután a különböző felekezetű esketések külön anyakönyvekbe szoktak bevezettetni, ezek után pedig készülnek a népmozgalmi kimutatások, csakhogy hiányzik az álló népességnek valláskülönbség szerinti eloszlását feltűntető biztos adat, mert 1857. óta újabb népszámlálás nem eszközöltetvén, az egyes hitfelekezetek általános száma egyedül valószínű calculus útján puhatolható ki; hiányzik tehát a mérv, mely szerint az egyes vallások szerinti esketéseknek viszonylagos számereje és különösen azon körülmény lenne megítélhető, vajjon az esketési arány gyorsabban vagy lassabban emelkedik-e, mint ugyanazon vallású hitsorsosok általános létszáma, mert csak így lenne a vallásnak befolyása kellően méltányolható; mind a mellett, miután a népesség növekvése jóformán valláskülönbség nélkül egyenlő, a számmivelet útján kideríthető vallásfelekezeti számok nem igen fognak eltérni a valótól, de különben elnézve is attól, már maga az absolut száma is az esketéseknek, tekintve az egybekelők vallását, vagy öregbülést, vagy bizonyos egyformaságot, vagy végre nagyobb-kisebb fogyatkozást tanúsít, mi főkép összehasonlítva az esketések általános mozgalmával, képes elég biztos támpontot nyújtani a vallásbeli momentumnak némi megbíráására.

E tekintetben azt tapasztaljuk, hogy újabban leginkább a görög-keleti egyház hívei közt mutatkozik nagyobb gyarapodás ellenben a római katolikusok közt annál nagyobb gyarapodás, míg t. i. ezelőtt a magyar korona területén már 93 görögkeleti lakóra egy esketés jött, most csak 109-re esik egy, ellenben a római katolikusok közt legalább 1865-ben, az átlagot jóval meghaladó arányzat észlelhető; ez legjobban kitűnik, ha az 1857-ki évet, melyre vonatkozólag az akkori népszámlálás különben is biztosabb adatokat szolgáltat az egyes hitsorsosok általános számviszonya iránt, a legutóbbi 1865-ki évvel párvonalba tesszük, és nem csak az általános, hanem a viszonylagos számokat egymással összevetjük, annál is inkább, miután az esketések általános számerejére nézve is e két év nem igen távol áll egymástól, volt t. i. a magyar korona országaiban:

	1857-ben		1865-ben		több vagy kevesebb
	általán	egy esketés hason vallású	általán	egy esketés hason vallású	
róm. kathol. esketés	65367	190 lakóra	73492	91,3 lakóra	+ 12,4%
görög kathol. „	13158	105,1 „	13852	109 „	+ 5,3 „
görög keletegyh., „	26176	93,3 „	24097	109 „	- 7,3 „
ágostai hitvallású	9327	108 „	9665	113 „	+ 3,0 „
helvét „ „	17512	104 „	18209	109 „	+ 4,0 „
unitárius „ „	424	115,6 „	408	130 „	-
mózeshitű	2022	201 „	3239	136 „	+ 60,0%
együtt:	133986		142962	105 „	

míg tehát az esketések általános száma 1865-ben a párhuzamba tett 1857-ki évhez képest 6,7%-li növekvést mutat; ennél gyorsabb szaporodás, elnézve az izraelita esketésektől, melyeknél a feltűnő gyarapodás nyilván csak a feljegyzéseknek azótai nagyobb pontosságából megfejtendő, csak a római katolikusoknál észlelhető, a többi hitfelekezetbeliek az átlagos növekvésnél csekélyebbet tanúsítanak, sőt a görög nem egyesülteknél épen határozott fogyatkozás állott be, mely még nagyobb az 1856-ki év adataihoz mérve, a hol épen 28688 vagy csaknem 4600-al több esketés számított mint 1865-ben, különben a legközelebb megelőzőt évben t. i. 1864-ben is hasonló sőt még magasabb mérvű apadása a görög keletegyházi esketéseknek tapasztalható, mert habár általában ez évben 18000 esketéssel kevesebb számított

mint 1865-ben, mégis az egyes hitfelekezetekre eső arányosztalék mind a két évben nem igen tér el egymástól, csak a görög-kelet egyháziaké még ez évben is kisebb, érdekes e tekintetben következő összeállítás; volt:

esketés	1864.		1865.		az 1865-ik évben az összes népesség közt van ugyanazon vallásbeli százalékkal
	általán	ezen évből való % osztalék	általán	ezen évből való % osztalék	
római katolikus	64513	51.,	73492	51.,	48
görög katolikus	14080	11.,	13852	9.,	10.,
görög keletegyházi	19089	15.,	24097	16.,	17.,
ágostai hitv.	8349	6.,	9665	6.,	7.,
helvét hitv.	15338	12.,	18209	12.,	13.,
unitárius	531	0.,	408	0.,	0.,
mózes hitű	2989	2.,	3239	2.,	3.,
	124888		142062		

kétségkívül tehát a legújabb időben görögkeletegyházi bontársaink közt tetemes esketési roszabbulás vehető észre, és míg előbb az évi esketések közt magasabb percentuatióval szerepeltek mint az általános népesség közt, most ellenkezőleg az általános percentuatióal kisebb esketési arányosztalékkal jelenkeznek. —

Vallás szempontjából érdekes még a vegyes esketések számviszonya, mire nézve a magyar korona országaiiban mindenkor magasabb arány mutatkozott, mint a többi európai államok bármelyikében, sőt a vegyes vallásit esketéseknek úgy általános, mint viszonylagos száma a legutóbbi időben még tetemesen emelkedett, így volt:

az 1852—59 átlag szerint	a magyar korona országaiiban		a többi örökös tartományokb.		ausztriában
	szám	%	szám	%	szám
1852—59 átlag szerint	2850	75%	932	25%	3782
1864	3381	76 „	1079	24	4460
1865	3951	80 „	979	20	4930

vagyis nálunk az utolsó évben már minden 36-ik esketés vegyes vallású volt.

Érdekes még az esketéseket a szerint vizsgálódás alá venni, a mint azok az egyes hónapok szerint oszlanak el, nem csak azért, mert erre a valamely országban túlnyomólag képviselt egyik vagy másik hitvallásnak, vagy a túlnyomólag el-

terjedt gazdasági főkeresetnemnek határozott befolyása van, hanem azért is, mert *Villermé* állítása ellenében, legalább a magyar korona területén tett tapasztalatok szerint, az esketéseknél az egyes hónapok szerinti eloszlása csakugyan érezhető kihatással van a születésekre, és ez által magára a halandósági viszonyra is, mint ezt alantabb bővebben fogjuk megmutatni.

Az esketések minimuma a Lajtán innen épügy mint azon túl *december* meg márczius és ápril hóra esik ugyan, és pedig az ádvent és nagyböjt miatt, a katolikusoknál ez zárt időnek tekintetvén, melyben az esketés tilos, mind a mellett e hónapokban is nálunk nem csak aránylag, hanem absolute véve négyszer ötször annyi esketés fordul elő, mint a többi örökös tartományokban, miután nálunk a többi vallásfelekezetek jóval magasabb mérvben szerepelnek mint a Lajtán túl, melyek pedig a szentes időt nem ismerik mint esketési tilalmat, sőt e tekintetben a concordatumnak befolyása a Lajtántúli tartományokban világosan felismerhető, ott t. i. ezelőtt a zárt időben csak az ünnepies esketés volt tiltva, ellenben a concordatum még a csendes esketést is megtiltotta, úgy mint ez Magyarországon régtől fogva az itteni particularis jog szerint fenállott és mai napig is fenáll, mert az előbbi évek átlaga szerint ott a concordatum előtt mégis a mondott hónapokra magasabb esketési procentuatio esett, mint ez a lentebb előforduló táblázatos kimutatásból könnyen kivehető.

Az esketések *maximuma* a Lajtán túl *február* hóra, innen pedig *november-re* esik, noha nálunk is november után közvetlenül február hó, valamint amott február után mindjárt november hó sorakozik, mind a két körülmény onnan lévén magyarázható, hogy a szentelt időt megelőző két hóban természetesen legtöbb esketés összeszorul, a házassulni készülőket sietvén a tilalmat, mennyire lehet, megelőzni; de hogy nálunk a november hó határozott magasabb aránnyal szerepel, mint február hó, onnan van, mert itt általán a késő őszi és téli szakra, mint a mezőgazdasági munkák szünetelésének idejére hagyatnak leginkább a házasság-kötés, miért a magyar korona országaiban egyrészt *január* hóban majd kétszer több esketés szokott számíttatni, mint a birodalom másik részében

és még a tavaszi hónapokban is, jelesen májusban magasabb procentuatio észlelhető, másrészt pedig a nyári hónapokban júniustól egész szeptemberig határozottan kevesebb esktés van a közbirodalom magyar mint nem magyar részében, mivel nálunk a mezőgazdasági munka e hónapokban és pedig természetesen valláskülönbég nélkül, mint fontos társadalmi akadály jelenkezik, mely a műipar és kereskedésre inkább utalt túlsó részben kevésbé jó latba, mint ez következő, a legutolsó évet, az ausztriai közbirodalomra 14 évi átlag után (1851 —1864) *Schimmer* a bécsi stat. hivatal egyik tisztje által tett számítással párhuzamozó összeállításból kivehető; esett t. i. az évi esktésekéből:

	ausztriai biro-	a magyar korona		a többi örökös tarto-	
	dalomban	országaiiban 1865		mányokban 1865	
	14 évi átlag ut.	általán	%	általán	%
Január	12. ₆ ⁰ / ₁₀	22413	15. ₇	12797	8. ₃
Február	21. ₈ „	30915	21. ₇	42512	27. ₇
Márczius	2. ₅ „	2488	1. ₈	530	0. ₈
Ápril	3. ₉ „	4355	3. ₀	2177	1. ₄
Május	7. ₇ „	13256	9. ₂	13075	8. ₅
Június	5. ₃ „	6972	4. ₉	9603	6. ₂
Julius	4. ₄ „	5393	3. ₈	9258	6. ₀
Augusztus	4. ₁ „	4594	3. ₂	8201	5. ₄
Szeptember	4. ₅ „	5396	3. ₈	8570	5. ₆
Oktober	7. ₉ „	11320	7. ₁	15758	10. ₅
November	23. ₃ „	33063	23. ₁	30296	19. ₈
December	1. ₂ „	2767	1. ₉	715	0. ₅
együtt :	100. ₀	142962	100. ₀	153492	100. ₀

A születések

Kedvező esketési aránynak egyik természetes eredménye a magasabb születési arány, miért a magyar korona és ő felsége többi országai közt e tekintetben is a mérleg a magyar birodalom felé hajlik, vagyis nálunk a kedvezőbb esketési viszony minden tekintetben kedvezőbb születési momentumokat is szül. Így a születések évi *absolut számát* illetőleg, mi a propagatív erő nagyobb vagy kisebb hatálya mellett tanúskodik, az utolsó 10 évi átlag szerint a magyar korona területén évenként 605372 újszülött számíttatván, minden 22.₈ lakóra egy újszülött esik, míg a többi örökös tartomá-

nyokban évi átlagos 711,718 újszülött mellett csak 25,6 lélekre jő egy újszülött, mely különbség még érthetőbb, ha százalékokban kifejeztetik, miszerint t. i. a születési arány a magyar korona területén 4,4%-lit, a többi örökös tartom, pedig 3,9%, lit tesz, vagyis nálunk épen fél %-al magasabb a születési arány, *tehát nálunk ezer lakó közt évenként ötten töhök születik mint a közbiródalom Lajtántúli részében*, mi a magyar birodalmi népességnek kedvező házasulási viszonya folytán nyilvánuló magasabb propagatív erejét minden kétségen kívül helyezi.

E tekintetben az 1865-ki év különösen kedvezőnek mondható, miután ez évben a 633118-ra menő újszülött nem csak a tíz évi átlagot tetemesen meghaladja, hanem az egész lejárt évtizedben, ha az 1859 ki évtől elnézünk, melyre Horvát-Slavoniára nézve a hiányzó adatokat helyettesíteni kellett, nem volt egy esztendő sem, mely hason abszolút számmal dicsekedhetnék, ugyanis volt újszülött:

	a magyar korona országában		a többi örökös tartományokban		összes ausztriai birodalomban	
	általán	egy születés hány lélekre	általán	egy születés hány lélekre	általán	egy születés hány lélekre
1852	621213	21	681027	26	1302240	24
1853	600300	22	678926	26	1279226	25
1854	541872	25	666981	27	1208853	26
1855	562389	24	588650	30	1151039	27
1856	579170	23	675650	26	1254120	25
1857	632749	21	741239	24	1373988	23
1858	618979	23	745926	24	1364905	24
1859	613951	22	770029	23	1413983	23
1861	619979	24	806927	24	1426906	24
1865	633188	23	762229	26	1395347	25
10 évi átlag:	605372	22,6	711718	25,6	1317090	24,6

Tekintve a magyar koronaterület egyes alkatrészeit, azok születési szempontból is épúgy sorakoznak, mint fennebb az esketési arányt illetőleg kimutattuk, első helyen t. i. a katonai határőrvidék, utána Horvát-tót, majd Magyarország, végre Erdély, mely utóbbi valamint csekély esketési, úgy gyenge születési arányt tanúsít, mint következő az 1865-ki év adatait feltüntető összeállításból kitetszik, volt t. i. ez évben:

	új szülött	hány lélekre egy
Katonai örvidéken	55219	20. ₅
Horvátországban	41679	23. ₀
Magyarországban	463550	23. ₄
Erdélyben	72640	28. ₈
együtt: 633188		

Ebből egyszersmind félreismerhetlenül azon kölcsönös viszonyosság világlik ki, mely az esketési és születési arány közt, a dolog természete szerint mindenkor fenforog, es mely szerint például a magyar korona országaiban, szemközt különösen az osztrák birodalom tartományaival, az esketési aránnyal járó oly feltűnő születési különbség mutatkozik, hogy nálunk 1000 lakó után 15-el több újszülött fordul elő, mint a mondott alpesi tartományokban: Tirol, Karantán, Salzburgban stb. —

A születések *polgári állapotát* illetőleg sajnos tapasztalás, hogy a *törvénytelen ágyúak* száma a magyar korona országaiban is boszantó mérvben növekszik. Midőn a magyar korona területén minden előzmény megvolna, hogy ezen társadalmi baj a lehető legkisebb mértékben nálunk fellelhető legyen, t. i. a magyar népnek kétségkívül erős nőszülési hajlama és a törvényes egybekeléseket gyámolító mezőgazdasági főfoglalkodása, népes nagyvárosok csekély száma, a síkon mindenütt mutatkozó nagyobb erkölcssimaság, különösen pedig a törvénytelen születéseket leginkább megritkító azon szerencsés körülmény, hogy itt általán fiatalabb korban lépnek házasságra, valóban leverő észleletnek mondható, hogy itt 1851 óta a törvénytelen születések többre mint megegyezően annyira felszaporodtak. Nem is szolgálhat vigasztalásunkra, hogy daczára ezen sajnos növekvésnek, e viszony még jelenleg is a magyar korona országaiban annyira kedvezőbb mint a többi örökös tartományokban, hogy ez utóbbiakban még most is aránylag kétszer, háromszor több gyermek születik házasságon kívül, mint nálunk; mert a többi örökös tartományoknak ebbeli aránya oly exorbitans, hogy nem leli párját egész Európában, legalább nem a culturállamok sorában; mily sajnosán emelkedett ez arány mind a Lajtán innen, mind túl, következő, a kétes évekről elnéző összeállításból elég szomorúan tűnik ki; volt t. i. törvénytelen születés;

	a magyar korona országáiban		a többi örökös tartományokban		ausztriai összes birodalomban	
	általán	az összes születésekből	általán	az összes születésekből	általán	az összes születésekből
1854	20244	3. ₉ ‰	92455	13. ₉ ‰	112699	9. ₁ ‰
1855	21090	3. ₈ ‰	77585	13. ₂ ‰	98675	8. ₆ ‰
1856	24180	4. ₂ ‰	92094	13. ₂ ‰	116274	9. ₃ ‰
1857	33799	5. ₃ ‰	115118	15. ₃ ‰	148917	10. ₃ ‰
1864	42747	6. ₃ ‰	121811	15. ₉ ‰	161561	11. ₅ ‰
1865	43115	6. ₉ ‰	112409	14. ₈ ‰	155521	11. ₂ ‰
6 évi átlag:	30862	5. ₂	101913	14. ₅	132775	10. ₁

A magyar korona országáiban tehát az utolsó két évben már közel 7 százaléka az összes születéseknek törvénytelen származású volt, pedig az arányra még igen mérséklőleg foly be a katona végvidéken az ottani házközösségmentvény folytán mutatkozó igen kedvező viszony, mi nélkül még magasabb lenne a magyar korona területnek ebbeli arányoszléka, mert külön tekintve a magyar birodalom egyes alkat-elemeit, azt találjuk, hogy az összes születésekből a házasságon kívüliekre jött:

	1851—57 átlaga		
	szorint	1864.	1865.
a katonai örvidéken	1. ₃ ‰	1. ₄ ‰	1. ₅ ‰
Magyarországban	3. ₄ ‰	7. ₇ ‰	7. ₅ ‰
Erdélyben	3. ₉ ‰	6. ₄ ‰	7. ₉ ‰
Horvát-tótországban	4. ₈ ‰	6. ₃ ‰	5. ₄ ‰

Magyarországban és Erdélyben, mindkettőben több mint kettőzötteve találjuk az ezelőtt csakugyan csekély volt arányviszonyt. E tekintetben nem csak Magyarország, hanem az egész magyar koronaterület is jóval mostohább helyzetben van mint Európának legtöbb culturállama, ugyanis nem csak az Oroszbirodalomban kedvezőbb viszony található, hol a népben kifejtett patriarkalis érzület, és családi élet iránti vonzódásnál, valamint nagyobb kereseti könnyűségénél, nagy-szerű városok csekély száma, és a lakók nagyobb részének ezelőtt volt földhözköttőségénél fogva a törvénytelen ágyuak csak 4.₁ %-át képezik az összes születéseknek, nem csak a komolytermészetű, takarékos északi lakók honában *Német-*

alföldön, hol ez arány 4.7%, a ritka iparosságú *Helvetiában*, hol 5—6% van, és az olasz királyságban található kedvezőbb viszony, hol a legújabb adatok szerint 5.2%-ja a születéseknek törvénytelen ágyi, hanem a sűrű népségű, jobbára már a túlfeszítéshez határos mérvben kimerített keresetforrású Nagy Britanniának több mint fele részben roppant népszámu városokban lakozó népe is mérsékeltbb arányt mutat, mint az ellenkező befolyásoknak örvendő magyar koronaterület, a nagy britt birodalomban csak 6.0% esvén a törvénytelen születésekre.

Hogy fővárosunk is ez irányban gyors előhaladásokat tesz, annál sajnosabb, minthogy ez könnyen azon amúgy is igen terjedt balvélemény meggyökeredzésére vezethet, mintha a culturélet fejlődésével szükségképen járna a törvénytelen születések szaporodása, mi legkevésbé sem áll, és Angol, Béig, Franciaia, Poroszország és egyéb culturállamok fővárosai által meghazudtoltatik. Pest városában a törvénytelen születések aránya 25.5%-tól az 1851—57-kig terjedő korszakban egész 37%-ig emelkedett 1863-ban, 1865-ben pedig 6691 születés közt 2402, és 1866-ban 7158 születés közt 2532 törvénytelen számíttatván, ez arány 35.3 illetőleg 35.8%-tet tett. Noha tehát fővárosunk még nem érte el az ausztriai birodalom többi városaiban talált átlagos arányszázalékot, igen óhajtható, hogy inkább másban keresse a culturélet valódi haladását, és valamint sok egyéb társadalmi és culturéleti intézményre, úgy ezen viszonyra nézve is ne keresse mintapéldáját a Lajtántúli tartományokban, melyeknek nem épen túlnépes városai átlag már 44 százaléknyi törvénytelen születésekkel dicsekszenek.

A *holtan-szülöttek* száma 1864 és 1865-ben a magyar korona területén jóformán ugyanazon arányban van az összes szülöttekhez, mint az már évek óta mutatkozik, t. i. nem egészen egy percent, mi mindenesetre jóval kedvezőbb arány, mint akár a Lajtántúli tartományokban, akár az európai államok többjeiben lelhető, a német szláv örökös tartományokban a holtanszülöttek absolut száma kétszer-háromszor, és a viszonylagos szám is több mint kétszer akkora, így volt holtan szülött:

	a magyar korona országáiban		a többi örökös tartományokb.		ausztriai összes birodalomban.	
	általán	az összes szülöttekb.	általán	%	általán	%
1855	5305	0,9 %	11473	1,9	16778	1,6
1856	5465	0,9 „	13078	1,9	18543	1,5
1857	6453	1,0 „	15901	2,1	22358	1,6
1864	5945	0,9 „	17106	2,1	23045	1,6
1865	6075	0,9 „	15774	2,0	21859	1,9

Vájjon e mérsékelt számviszony legalább részben nem onnan magyarázható-e, hogy nálunk a feljegyzések ez irányban nyilván még elég hiányosak, bajos meghatározni, minden esetre több körülményből méltán lehet következtetni, hogy e viszonyoknak nálunk mindenesetre kedvezőbbnek kell lennie mint a birodalom másik részében, jelesen a holtanszülöttek számarányát apasztó körülmény, hogy nálunk a házasságok jobbára fiatalabb korban és rendszeren egyenlő korosztályúak közt szoktak létre jönni, továbbá az is, hogy a nőknek a mezőgazdasági munkák körüli foglalkoztatása folytán a teherben lévő anyák nálunk nagyobb részt természetszerűbb életmódot visznek, mint a kizárólag műipar körül foglalkozó nők, tehát a megszüendő gyermekek is rendszerint nagyobb életrevalósággal bírnak, kivált pedig nagy befolyással van azon körülmény, hogy nálunk, legalább szemközt a többi örökös tartományokkal, mégis mérsékelt számú törvénytelen születések fordulnak elő, pedig a törvényes házasságbóli születések közt koránt sincs annyi holtanszülött, mint a törvénytelen ágyúak közt, ezeknél még a magyar tartományokban is aránylag kétszer-háromszor annyi holtanszülött számíttatván mint a születések közt egyáltalán; így ha az utolsó évekből pusztán a törvénytelen ágyúak közti holtanszülötteket vesszük tekintetbe, azt találjuk, hogy volt törvénytelen ágyú holtanszülött:

	a magyar korona országáiban		a többi örökös tartományokban	
	általán	viszonyítva a törvénytelen születésekhez	általán	viszonyítva a törvénytelen születésekhez
1856	600	2,9 %	3178	3,4 %
1857	732	2,3 „	4092	3,0 „
1864	761	1,6 „	4303	3,3 „
1865	779	1,4 „	3765	3,3 „

Az újszülöttek nemét illetőleg az 1864 és 1865-ki adatokban is csak újra megerősítve találjuk azon másutt is és a birodalom mind két részében hosszú évek során át egyenlően tett tapasztalást, miszerint a finem a születéseknél egyáltalán, és még jóval nagyobb mértékben a holtanszülöttek közt, túlsúlylyal bír a nőnem felett, mindkét évben a szülöttek közt egyáltalán 100 leány-szülöttre 106.₆, a holtanszülöttek közt pedig 131.₂ fiszülött esvén, úgy hogy ezen általános észlelet csak megint egygyel több új érv által igazolva találtatik; a finemnek túlszárnyalása különben az utolsó két év adatai szerint is gyöngébb a többes születéseknél, így volt a magyar korona országaiban és pedig:

	kettős születés	két fiú	két leány	egy fiú egy leány
1855	7235	2280	2093	2862
1856	7408	2258	2207	2943
1857	5058	2471	2748	3209
1864	7118	2386	2031	2731
1865	7872	2462	2354	3056

e tekintetben is az 1865-ki év magasabb propagatív erőt mutat, mert a többes születések száma nem csak absolute véve, hanem aránylag is emelkedett, szintúgy a hármes születésekre nézve is tetemes szaporodás mutatkozik, mi azonban a rendes folyamom kívül létezvén, nem igen lehet populationistikai következtetéseknek akár tám-, akár kiinduló pontja.

Jóval érdekesebb a *születéseknek az egyes hónapok szerinti eloszlása* e tekintetben a magyar korona országai ö felsége többi országai és tartományaitól annyiban térnek el lényegesen, hogy noha itt is a születések egyformábban oszlanak el az egyes hónapok szerint, mint az esketések, miután erre nem csak az új esketések folytán, hanem a már fenálló házasságokban nemzett gyermekek is befolyanak, mindamelllett az esketéseknek az egyes hónapokra aránylagos eloszlásának e viszonyra való befolyása nálunk jóval szembetűnőbb mint a többi örökös tartományokban; nálunk t. i. csakugyan a január és február hóban előforduló esketési nagy osztaléknak megfelel a *szeptember* és *október* hóban, mint a fogamzás utáni 9-ik hónapban a *születések maximuma*; holott a többi tartományokban márczius és január hóra esik a születések maximuma, mi semmiképen sem áll közvetlen viszonyításban az

ennek megfelelő július, illetőleg május hóban észlelhető esketési arányosztalékkal, nyilván mert ezen tartományokban a törvénytelen születések nagy szerepet visznek, ezek pedig semmi időhöz nem lévén kötve, e kölcsönös viszonylatot nem engedik tiszta kifejezésre juttatni.

A *születések minimuma* a magyar korona országaiban, szintén megfelelőleg a márczius és ápril hóban, mint a conceptio havában, észlelt esketési minimumnak, (*lecznmber* és *január* hóban, ellenben a Lajtán túli tartományokban december meg augusztus hóban fordul elő, jóllehet különben a születések általában az időszak szerint a Lajtán túl is nagyobb egyformaságot tanúsítanak, mint a tétéles intézkedésektől inkább függő esketések. A feníorgó különbség kellőbb szembeszöktetésére, itt is az utolsó 1865-ki év adataival párhuzamba teszszük azon számarányokat, melyeket *Schimmer* az 1851—64-ki időkör átlaga gyanánt az egész ausztriai birodalomra kiderített; esett t. i. az évi általános születésekből:

	ausztriai összes birodalomban	a magyar korona országaiában		a többi örökös tarto- mányokban	
	1851—64-ki átlag szerint	1865.		1865.	
Január hóra	8,2 %	47960	7,6	69975	9,2 %
Február „	9,1 „	50997	8,1	67719	8,9 „
Márczius „	8,3 „	56634	8,9	71966	9,5 „
Ápril „	8,1 „	53983	8,5	68271	8,7 „
Május „	8,2 „	52761	8,4	65716	8,6 „
Junius „	7,9 „	48282	7,7	60227	7,9 „
Július „	8,0 „	51714	8,9	60729	8,0 „
Augusztus „	8,0 „	55449	8,7	59092	7,7 „
Szeptember „	8,3 „	57004	9,0	58424	7,6 „
Oktober „	8,4 „	58681	9,8	62145	8,2 „
November „	8,3 „	51837	8,2	59543	7,5 „
Deczember „	7,9 „	47817	7,6	58128	7,7 „
		633118		762229	

Ebből világos, hogy valamint egyrészt, legalább tekintve a magyar korona tartományait, nem áll Villermének már egyszer megemlített azon állítása, mintha az esketéseknek az egyes hónapokra mikénti eloszlása semmi befolyással nem látszanék lenni a születéseknek ugyanazon elosztási módjára, nálunk e viszonynak csakugyan némi a dolog természetében

fekvő befolyása leven a születeknek az egyes hónapokban hol növekedésére, hol apadására; úgy másrészt, legalább a magyar koronaterületi adatok által, nem igazolható azon különben elterjedt föltevés, mintha a születési maximumnak okvetlenül a téli hónapokra kellene esnie, miután az azoknak megfelelő fogamzási időszakban, t. i. tavaszkor, a természet productív ereje, valamint a növényzet és állattenyésztés világában, úgy az emberi nem szaporodásában is hatályosabbnak mutatkozik; ez egyáltalában csak ott lenne némi megnyugtató kimutatható, hol az első-szülöttek elkülönözve a másod vagy később szülöttektől külön vétetnek fel, mi azonban az ausztriai birodalombeli kimutatásokban nem történik; itt tehát minden támpont hiányzik a fennebbi állítvány támogatására s kétségtelen megczáfolására.

A halálozási viszony.

Ha a *halandósági* arány már magában véve biztos ismerve a társadalmi és közgazdászati viszonyoknak, a meny nyiben t. i. a csekély halandóság mindenesetre kedvező, ellenben a nagy halandóság minden körülmények közt kedvezőtlen momentum, akár mi legyen annak oka: annál inkább a halandósági viszonynak minden javulása kedves népesedési tünetnek veendő, főleg akkor, ha az karöltve jár kedvezőbb esketési és születési aránnyal; mert csak midőn mind a három tényező közreműködik, midőn emeltebb születési aránnyal egyúttal mérsékeltebb halálozási arány párosul, lehet bizton állítani hogy a népmozgalom árajai szabályosan folynak, csak mind a három tényező szerencsés találkozásánál lehet valóban szó ép népesedési mozgalomról.

Pedig az 1865-ki évet épen némileg kedvezőbb halandósági viszony jellemzi, oly annyira, hogy nem csak magában véve ez év kimúlásai tetemesen a tízévi átlag mögött maradnak, hanem különösen szemközt a többi örökös tartományokkal a halálozási arány úgy megjavult, hogy az egész 15 éven át t. i. 1851—65 ez az első esztendő, melyben a Lajtán innen kisebb a mortalitás mint a Lajtán túl; mert ez évben összesen 454243 haláleset számíttatván, csak 33., lélekre jött egy ha-

láleset, míg a többi örökös tartományokban 598863 elhunyt mellett már 32.0 lakó után egy halt meg. De egy ily kivételes év még nem döntő, jelesen ez évnek mérsékeltebb halandósága nyilván csak következménye ama sűrűbb halálozásnak, mely 1863-ban az itteni országos Ínség folytán bizonyosan helyt foglalt, de az adatok hiányánál fogva számokban ki nem fejezhető, hanem hogy felette nagy lehetett, már azon körülményből is kitűnik, hogy még a reá következett évben is, t. i. 1864-ben, szokottnál nagyobb mortalitás uralkodott, ez évben még 516124 egyen múltán ki, tehát egy minden 28. lakos után; már pedig köz tapasztalás szerint minden rendkívüli halálozás után a reá következő években rendszeren mérsékeltebb halandóság szokott beállni, ezt tapasztaljuk különösen a cholera pusztításaitól bélyegezett 1855-ki év után következett két évben, t. i. 1856 és 57-ben; a természet mintegy restelvén az okozott rombolásokat, nem csak a productivitás felfokozása, hanem még a destructív erők mérséklése által is törekszik a felzavart egyensúlyt helyre állítani.

Különben valamint az ausztriai összes birodalomról és még a Lajtán túli tartományokról sem mondható, hogy egyáltalán kedvező halandósági aránnyal dicsekedhetnének: úgy még kevésbé lehet ezt a magyar korona országairól állítani; t. i. 1852—65-ig a tízévi átmetszet szerint minden 28.^s, a többi örökös tartományokban ellenben csak 32 lakos után számíttatván egy haláleset, vagy világosabban szólva, a halandósági arány a Lajtán túl csak 3.1%, nálunk pedig 3.5% lévén, *a magyar korona területén rendszerint 1000 lakó közt évenként négygyel több szokott meghalni, mint a birodalom túlsó részében.*

Hogy miféle általános és aránylagos halálozási viszony mutatkozott az 1852—65-ig terjedő időközön egyes éveiben úgy a Lajtán innen mint túl, következő összeállításból kitetszik: elnézve t. i. a holtanszülöttektől, volt haláleset:

	a magyar korona országáiban		a többi örökös tartományokban		ausztriai összes birodalomban		
	egy haláleset általában hány lélekre		egy haláleset általában hány lélekre		egy haláleset általában hány lélekre		
1852	437294	30 ₅	550799	32 ₅	988093	32 ₀	
1853	525234	26 ₀	570885	32 ₁	1.096119	29 ₀	
1854	555193	24 ₈	622695	29 ₉	1.177888	26 ₈	
1855	648300	20 ₅	787619	32 ₈	1.435949	22 ₈	
1856	460181	30 ₀	541887	35 ₀	1.002068	31 ₃	
1857	443902	31 ₀	503915	34 ₅	947817	33 ₁	
1858	503228	28 ₅	532920	34 ₀	1.036148	31 ₅	
1859	463820	32 ₁	540475	34 ₀	1.004295	33 ₃	
1864	516124	28 ₇	585142	33 ₅	1.101266	31 ₂	
1865	454243	33 ₁	598863	32 ₇	1.053106	33 ₀	
10 évi átlag : 500751		28 ₅	583523		32 ₀	1.084274	30 ₄

E tekintetben a magyar korona terület egyes alkatrészei épen ellenkező sorrendben követik egymást, mint a születési arányt illetőleg; t. i. az 1864-ki és 1865-ki adatok szerint volt a holtan születteken kívüli haláleset:

	1864.		1865.	
	általán	hány lélekre	általán	hány lélekre
Erdélyország	52379	39 ₂	51262	40 ₅
Magyarország	381687	27 ₁	329210	32 ₈
Horvátország	35131	27 ₁	31605	30 ₄
Katonai végvidék	46927	23 ₈	42166	26 ₈
együtt : 516124			454243	

Tehát szemközt a születési arány szerinti sorozattal az egyes országok épen megfordított sorozatban jelenkeznek, mi kétségtelenül azon szoros viszonyra mutat, mely a születési és halálozási mozzanat közt a nagy gyermek-halandság folytán létezik.

Minden államban t. i. bár az anyagi és szellemi műveltség még oly magas fokán álljon is, nagy a gyermek halandság, mivel a zsengekorúak, főleg a születés első évében, mint gyöngö, érzékeny lények, leginkább ki vannak téve a végpusztulásnak; a még meg nem edzett gyermeknek test-szerve könnyebben esik martalékul a romboló befolyásoknak, a kár azok természeti, akár társadalmi és közigazgatási viszonyokból eredjenek. Mennél nagyobb a csecsemők ápolása körüli gondoskodás, mennél több szülő van oly kedvező anyagi helyzetben,

hogy gyermekeiket az életromboló behatások ellen védhetik, mennél csekélyebb mérvben szoktak dühöngni a kisdedeket kivált tömegesen pusztító különféle járványok, szóval, mennél jobban van rendezve a társadalom: annál kisebb szokott lenni a gyermek-halandóság; ellenkező viszonyok közt ellenben annál borzasztóbb, úgy hogy minden nagyobb calamitas, minden nagyobb socialis baj legelőször a gyermek-halálozás felfokoztatása által teszi magát érezhetővé, miért azt némi-kép ismérvül lehet felállítani az egyetemleges társadalmi és közgazdaszat! viszonyoknak megítélésére.

A magyar korona területén, névszerint annak egyes országaiban mutatkozó, kevésbé kedvező, sőt tekintettel más európai államokra, mondhatni határozott kedvezőtlen halandósági viszony, leginkább az itt általán tapasztalt roppant gyermekhalandóságnak szüleménye.

Míg t. i. köz tapasztalás szerint más európai államokban az évi elhunytak közt az egész egy évig való gyermekek rendesen 25, egész az ötödik évig valók pedig 40 százalékkal szerepelnek: a magyar korona országaiban amazok 31—34, az utóbbiak 50 és több százalékját képezik az összes elhunytaknak; így jelesen a születéstől fogva egész az első évi életkorig kimúlt gyermekek általános és viszonylagos száma a magyar tartományokban volt:

	általán	az összes elhunytaknak
1856	140341	30 ₃ százaléka
1857	150827	34 ₀ „
1864	156847	30 ₄ „
1865	141566	31 ₂ „

születéstől egész bezárólag az ötödik évig elhunytaknak száma pedig következő:

	általán	az összes elhunytaknak
1856	220861	47 ₀ százaléka
1857	231108	52 ₀ „
1864	259753	50 ₀ „
1865	230411	50 ₈ „

Ha pedig az első évi életkorig évenként kimúló gyermekek számát viszonyítjuk az ugyanazon évben szülöttek számviszonyához, azt találjuk, hogy a magyar korona országaiban a két utóbbi évben az újszülöttek közül, éspedig 1864-ben 25.3% és 1865-ben 22.3%, még ugyanazon évben halt el; sőt több évi tapasztalás szerint, valamint az utóbbi két év

adatai fonalán is, épen egy tized része az újszülötteknek még az első hónapban hagyja el az élet színpadát, cs e tekintetben a törvényes ágyból valók a dolog természete szerint hátrózott előnyben vannak a törvénytelen szülöttek felett, mert egész az első évi életkorig rendesen 10%-al nagyobb köztök a halandóság mint a törvényes származásúak közt; az 1864 és 65-ki évben e különbség csak 8 percentig megy, mint a következő összeállításból kitűnik; meghalt t. i. a magyar korona országaiban csecsemő:

a születéstől	1864.			
	törvényes		törvénytelen	
	általán	viszonyítva a törvényes születésekhez	általán	viszonyítva a törvénytelen születésekhez
egész egy hónapig	62644	10,8 %	5385	13,1 %
1—6 hónapos	45098	7,3 „	5353	12,3 „
6—12 hónapos	35259	6,1 „	2908	6,5 „
egy éves	143001	21,7 %	13846	32,4 %

a születéstől	1865.			
	törvényes		törvénytelen	
	általán	viszonyítva a törvényes születésekhez	általán	viszonyítva a törvénytelen születésekhez
egész egy hónapig	60379	10,2 %	5216	12,1 %
1—6 hónapos	39268	6,3 „	4825	11,2 „
6—12 hónapos	29346	4,3 „	2502	5,7 „
egy éves	128993	21,8 %	12573	29,1 %

Miután pedig, mint már fennebb alkalmam volt megmutatni, a törvénytelen ágyúak közt aránytalanul több holtan szülött is fordul elő: világos, mennyire károsan hat ki a törvénytelen születések magasabb létszáma és arányviszonya az összes halandósági mozzanatra.

Egyáltalán az elhunytak életkorát tekintve, úgy találjuk, hogy az elhalálozásnál az egyes évek közt, a mennyiben rendkívüli tünemények, mint járványok, éhség, hadjáratok stb. a természet rendes folyamát fel nem zavarják, különben csodálatos összhangzás és összevágó egyformaság mutatkozik, mely az 1864 és 1865-ik évi adatokban is kifejezésre jut, csakhogy a magyar korona és ő felsége többi országai közt er-

re nézve is, és pedig azon különbség létezik, hogy nálunk a magas korúakra jóval csekélyebb procentuatio jön; mi nem pusztán onnan van, mert nálunk a csecsemők, és a fiatalabb korúak egyáltalán magasabb jutalékot szolgáltatván, a hajlott korúak annyival; kisebb százalékkal kénytelenek beérni, hanem nálunk csakugyan, még a kimúltak közt előforduló agastyánok abszolút számáttekintve is, jóval kevesebb ily hajlott korú találhatik, mint a többi tartományok halottai közt; ez a következő egybeállításból kivehető: volt az elhunytak közt:

1 8 6 4.

hány éves	a magyar korona országában		a többi örökös tartományokban	
	általán	az összes el-	általán	az összes el-
		hunytak közt		hunytak közt
		%		%
0—5	259753	50,3	230444	50,8
5—15	39356	7,6	34605	7,6
15—25	27708	5,4	24830	5,4
25—45	65308	12,6	57659	12,7
45—65	75777	14,7	66005	14,5
65—85	44293	8,6	37575	8,3
85—100 } és a felül }	3423	0,7	2746	0,6
ismeretlen koru	506	0,1	379	0,1
összesen :	516124	100,0	454243	100,0

1 8 6 5.

hány éves	a magyar korona országában		a többi örökös tartományokban	
	általán	az összes el-	általán	
		hunytak közt		%
		%		%
0—5	290867	49,0	299753	50,1
5—15	31275	5,4	32482	5,4
15—25	26694	4,5	27730	4,7
25—45	62946	10,7	61886	10,8
45—65	89711	15,4	91864	15,3
65—85	76907	13,2	75808	12,7
85—100 } és azon felül }	6554	1,2	6119	1,0
ismeretlen koru	188	0,0	221	0,0
összesen :	585142	100,0	598863	100,0

Ezen kétségkívül tanulságos összeállításból kitűnik, hogy az egész ötödik évig való gyermekek mind a két tar-

omány-csoportban jóformán egyenlő arányban épen 50 százalékkal szerepelnek a halottak lajstromain, de már az 5 — 15 évesek a Lajtán túli tartományokban egész két százalékkal, a 15—25 évesek egy, végre a 25—45 évesek megint két teljes százalékkal csekélyebb mértékben vannak képviselve az évi elhunytak közt, mint a Lajtán inneni tartományokban, vagyis nálunk ezen korosztályok aránylag annyival magasabb halandóságot tanúsítanak, mi mindenesetre kedvezőtlen momentum, mert ezen korbeliek nagyobb mortalitásával nemzetgazdasági szempontból is nagy veszteség jár úgy a productiv erőben, tehát élő tőkékben, mint azoknak fejlesztésére annak idejében fordított anyagi tőkékben.

Ezzel karöltve jár ama további sajnós észlelet, hogy a magasabb korban állókra a többi örökös tartományokban annál emeltebb arány osztalék jut, mint nálunk; így a 45—65 évesek egy százalékkal, a 65—85 évesek pedig vagyis épen a hajlott korúak 4—5 százalékkal, sőt még a szó legszorosabb értelmében vett aggkorúak is, t. i. a 85 egész 100 évesek és azon felül, még mindig négy, egész öt tized vagyis félperccenttel nagyobb mértékben vannak képviselve az elhunytak közt a Lajtán túl, mint innen; mi kétség kívül ama reánk nézve legkevésbé kecsegtető következtetésre vezet, hogy a többi örökös tartományokban aránylag jóval többen érik el a zöld öregségnek mondatni szokott magas életkort, mint a magyar korona országaiban.

Tekintve a magas korunkra eső halandósági arányosztalékot, a magyar korona egyes országai épen azon rendben sorakoznak, mint az általános halandósági arányra nézve fenebb láttuk; első helyen van Erdély, hol a relatív legkedvezőbb mortalitás mellett legtöbb hajlott korú is szerepel az évi kimúltak közt; utána szorosan vett Magyarország következik, majd Horvátország, és utolsó helyen a katonai örvidek jelenkezik, melyben még az átlagnál is 3—4 perccenttel kevesebb aggkoru fordul elő az egy évben meghalálzottak közt, mi mindenesetre az ottani társadalmi és közgazdasági állapotokra oly verőfényt vet, mely szöllöbb, mint a lehangzatosabb phrasisok; így az 1865-ki évnek, mint e te-

kintetben a legszabályosabb évek egyikének adatai szerint volt az elhunytak közt:

	65 egész 85 éves		85 - 100 éves és azon felül	
	általán	%	általán	%
Erdélyben	6615	12,9	681	1,3
Magyarországban	26565	8,0	1790	0,3
Horvát-tórorságban	2069	6,6	102	0,3
Katonai végvidéken	2326	5,3	173	0,4
a magyar korona területén:	37575		2746	

Különösen feltűnő nagy az erdélyi elhunytak közt a 85 évet meghaladottak számaránya, sőt tekintve a 100 éven túl levő aggastyánokat, nincs a birodalomban ország, mely vele mérkőzhetnék; ugyanis tíz évi átlag szerint több mint egy ötöd része, sőt némely években több mint negyedrésze az összes birodalmi 100 évet meghaladott elhalálozottaknak Erdélyre esik, t. i. 100 évnél öregebb meghalt:

	Ausztriáb.		Erdélyben			Ausztriáb.		Erdélyben	
1852	290	71	1857	178	30				
1853	314	77	1858	215	19				
1854	281	52	1859	207	54				
1855	300	49	1864	248	47				
1856	211	42	1865	191	44				
			tíz évi átlag:	213,3	51,3				

vagy 21,2%.

mi kétségkívül a román népnek azon populationistikai sajátossága mellett látszik tanúskodni, mely szerint az oláhok kora testi fejlődés mellett köztudomásos tapasztalás szerint általában felette magas kort szoktak elérni; mennyire áll ez a magyarországi románok közt, onnan némileg kivehető, hogy itt is az oláh lakta kerület, t. i. a tiszántúli, aránylag legtöbb 100 évet meghaladottat mutathat fel évi meghalálozottai közt; így például 1864-ben egész Magyarországon 94 e magas korban elhunytak közül 43 a tiszántúli vidékre, és jelesen 11 Bihar megyére esett; különben a románok, mint szintén az oroszok, köztudomás szerint is hosszú életűek.

A *nemre* nézve úgy találjuk, hogy évről évre több fi mint nőnemű hal el, és pedig oly mértékben, hogy ez által nem csak a születéseknél a finem javára mutatkozó túlsúly volta-képen ellensúlyozva találhatik, hanem a finemnek elhalálozási túlnyomósága, legalább a magyar korona országaiban, a szü-

kintetben is a legszabályosabb évek egyikének adatai szerint volt az elhunytak közt:

1864.			
	fi	nőnemből	100 elhunyt nőnembelire esik
a magyar kor. ország.	268766	247358	108. fi
a többi örökös tart.	300207	284935	105. „
Ausztriai birod.	568973	532293	106. „
1865.			
	fi	nőnemből	100 elhunyt nőnembelire esik
a magyar kor. ország.	235694	218519	108 fi
a többi örökös tart.	307911	29952	105. „
Ausztriai birod.	543605	509501	106. „

Tehát a magyar korona országaiban minden 100 elhunyt nőnembelire 108—108,6 finemből való esik, holott a születésnél 100 leányra 1864-ben 106 és 1865-ben csak 105,8 esett; tehát mindenesetre jóval kisebb a finemnek túlsúlya a születéseknél, mint a haláleseteknél.

Ezen a halandóságra nézve a fi és nőnem közt fenforgó aránykülönbség azonban korántsem egyenlő az élet egyes éveiben, hanem különböző a külön korosztályok szerint; jelesen, a legszegébb korban, nevezetesen a születéstől egész 5-ik évig, a finemnek túlszárnyalása egész 15 —16 percentig emelkedik, és míg az 5—15 évesek közt is néhány percenttel több a fi mint a nőnembeli, de 15—45-ig a nőnem vergődik túlsúlyra, 6 — 8%-al kevesebb férfi halván meg mint nő, a 45—65 évesek közt jóformán egyensúly szokott beállani, de a magyar korona országaiban, legalább az utolsó két évben, a finem érezhetőleg praeponderált, végre a 65—85 évesek és még inkább a 85 —100 évesek és ennél korosabbak közt a magyar korona országaiban a finem, a többi örökös tartományokban ellenben a nőnem határozott túlsúlylyal képviselve taláztatik, miből méltán következtethetni, hogy a Lajtán innen inkább a férfiak, azon túl ellenben a nők jutnak zöld öregségre; vájjon ezen észlelet áll-e közvetlen összefüggésben a magyar tartományokban a nőknek a mezei munkákra való általánosabb alkalmaztatásával, míg azok a Laj-

tán túl inkább iparüzletek körül alkalmazvák, vagy a magyar koronaterületbeli nőknek a magasabb szülési aránynál vagy a korábbi férjhezmenésnél fogva e tekintetben való nagyobb igénybe vételével: bajos lenne meghatározni; minden" esetre érdemes tárgya lenne további physiologiai búvárkodásnak.

A tényleg fenforgó halandósági aránykülönbséget a ti és nőnem közt a következő kimutatás törekszik kellő világosságba helyezni:

a magyar korona országaiban:

1864.

1865.

évesek	finemből		nőemből		finemből		nőemből	
	általán	a fi elhunytak	általán	a nőbéli elhunytak	általán	a fi elhunytak	általán	a nőbéli elhunytak
0—5	137853	51,3 ^o / _o -ja	121900	49,2 ^o / _o -ja	123486	52,4 ^o / _o -ja	106958	48,9 ^o / _o -ja
5—15	19843	7,4	19513	8,0	17612	7,3	16993	7,8
15—25	13668	5,0	14310	5,9	12022	5,4	12808	5,9
25—45	32177	12,0	33131	13,4	27913	11,9	29716	13,6
45—65	40303	15,0	35474	14,1	33868	14,3	32137	14,7
65—85	23062	8,5	21231	8,0	19103	8,1	18472	8,5
85—100 stb.	1847	0,7	1576	0,6	1441	0,6	1305	0,6
ismeretlen korú	313	0,1	1934	0,1	219	0,1	160	0,0
együtt:	268766		27358		235694		218549	

a többi örökös tartományokban

0—5	156739	52,3 ^o / _o -ja	134128	47,9 ^o / _o -ja	161521	52,4 ^o / _o -ja	138232	47,5 ^o / _o -ja
5—15	15652	5,2	15623	5,4	16298	5,4	16184	5,6
15—25	13626	4,5	13068	4,6	13855	4,5	13875	4,8
25—45	29639	9,8	33307	11,7	30669	10,0	34217	11,7
45—65	41666	14,9	45045	15,8	45912	15,9	45922	15,8
65—85	36527	12,3	40380	14,3	36532	11,9	39276	13,5
85—100 stb.	3235	1,1	3319	1,2	2947	0,9	3172	1,1
ismeretlen korú	123	0,1	65	0,0	147	0,0	74	0,0
együtt:	300207		284335		307911		290952	

A halálozás okát illetőleg főfontossága azon arányosztalék, mely a járványok okozta kimúlásoknak jut, főleg ott, hol, mint fájdalom, a magyar korona országaiban, a járványok nem rendkívüli, hanem évről évre szabályosan felmerülő rendes tünetény; itt elnézve a cholera pusztításaitól évenként ezrek esvén áldozatul, hol egyik hol másik uralgó járványnek, e tekintetben nálunk jóval mostohább viszonyok léteznek mint a Lajtán túli tartományokban, még a rendes lefolyású években is nálunk aránylag közel háromszor annyi esvén valamely járványnak martalékul, mint a birodalom túlsó részében; sőt az európai culturállamokhoz képest ebbeli viszonyaink éppen feltűnő sötét színben jelenkeznek; ugyanis még az utolsó két különben teljesen szabályos évben, midőn a cholera is csak igen szórványosan lépett fel, az epidémiák majd 5 %-ját szolgáltaták az összes elhunytaknak; mi annál sajnosabb, mivel arra mutat, hogy nálunk amint az egyik vagy másik kóralak járványos természetet ölt magára, nem csak tömeges áldozatokat igényel, hanem ezen epidemicus jellegből nem egykönnyen vetkőzik ki, sőt még a többi közönséges betegségekre is annyiból károsan hat ki, hogy azok is a járvány uralma alatt rendszeren alfajéinak és veszélyesebb alakot vesznek fel, tollát a halandóság ez által is gyarapíttatik; mindenesetre komolyabb gondolkodásnak méltó tárgya lenne, a járványoknak a magyar korona területén, de különösen magában Magyarországon, gyakoriabb keletkezésének és gyorsabb elterjedésének okait ki-fürkészni.

A különbség a magyar és ausztriai nem magyar tartományok közt a következő összeállításból tűnik ki: t. i. a cholera és a himlőn kívüli járványokban halt el:

	a magyar kor. országaib.		a többi örökös tar.		Ausztriában	
	általán	viszonyítva az összes elhunytak.	általán	viszonyítva	általán	viszonyítva
1854	23948	4,7 ⁰ / ₁₀ -al	17257	2,7 ⁰ / ₁₀	43206	3,4 ⁰ / ₁₀
1855	26360	1,0 „	1640	2,3 „	45000	3,1 „
1856	16399	3,3 „	13127	2,4 „	29526	2,3 „
1857	16404	3,7 „	9388	1,8 „	25792	2,2 „
1861	20609	4,0 „	8601	1,5 „	29210	2,2 „
1865	21036	4,6 „	9861	1,6 „	30897	2,3 „
együtt vagy	126756	62 ⁰ / ₁₀	76875	38 ⁰ / ₁₀	203631	

Szintoly magas a magyar korona országaira eső arányosztaléka azon áldozatoknak, melyeket a *cholera* hol szórványos megjelenésével évenként rendszeren, hol hatalmas fellépésénél némely években rendkívüleg szokott igényelni; így cholérában halt el:

	a magyar korona országaiiban	a többi örökös tartományokban	ausztriai közbirodalom.
1854	3352	4012	7364
1855	169762	100386	270148
1856	1799	696	2495
1857	1326	234	1560
1858	970	110	1110
1865	933	422	1355
együtt:	178142	105890	284032
vagy:	68,8%	37,2%	

Az 1866-ik évben előfordult choleraáldozatokból mennyi jutott a magyar korona összes területére, nincsen még kimutatva, hanem a Magyarországra esett osztalék dr. *Tomim*/által számokba foglalva lett, miszerint országunk 1817 helyén összesen 126672 egyén esett cholérába, és azok közül 58,818 el is halt, minden esetre kevesebb mint 1 855-ben, a midőn csak Magyarországon 104262 személy múlt ki cholérában. Egyáltalán valamint a cholera, úgy egyéb járványok is legdúsabb aratást szoktak tartani a szorosan vett Magyarországon; ugyanis ha a két utolsó év choleránkívüli járvány-áldozatait a magyar terület egyes országai szerint veszszük tekintetbe, úgy találjuk, hogy martalékul esett közönséges járványoknak:

	1864.		1865.	
	általán	%	általán	%
Magyarországon	18692	90.	19072	90.
Horvátországban	430	2,1	397	1,9
Erdélyben	1395	6,8	1104	6,0
Katonai végvidékben	92	0,4	163	0,8
együtt:	20609	100,0	21036	100,0

Himlőben is a magyar tartományokban aránylag majd háromszor annyi hal meg, mint a többi örökös tartományokban; közel három negyede a birodalmi jutaléknak a magyar korona terület által állíttatván ki; így himlőben halt el:

	1854—59-ki évi átlaga		1864		1865	
		%		%		%
a magyar korona ország.	12152	72 _o	21902	76	11281	72 _o
a többi örökös tartom.	4726	28 _o	7088	24	452	27 _o
ausztriai birod:	16878		28990		15823	

A *nehéz szülés* következtében beállani szokott halálozások szintén kedvezőlenebb viszonyt tanúsítanak a magyar korona mint ő felsége többi országaiban; és sajtószzerű, hogy hosszú évek során át tett tapasztalás szerint nálunk több szülő anya, a Lajtán túl több gyermek vész el a nehéz szülés folytán; így jelesen meghalt:

	a magyar korona országaiiban		a többi örökös tar- ományokban	
	szülő anya	született gyermek	szülő anya	született gyermek
az 1854—1859 átlag szerint évenként	2709	3426	2398	6973
1861-ben	2611	3674	2134	5841
1865-ben	2440	3654	1797	4827

Tehát ezen mozzanatra nézve is elég határozott és állandó aránykülönbség mutatkozik.

A hivatalos feljegyzések Ausztriában egy rovatot tartalmaznak „*helyi betegségek*“ felírásával, a nélkül azonban hogy tüzetesebben meghatározva lenne, miféle kórságok e cím alá foglalják; de e rovatra nézve is a magyar korona országai feltűnő nagyobb osztalékkal szerepelnek, mint a Lajtán túli tartományok, így halt el efféle közelebb meg nem határozható helyi betegségben:

	a magyar korona országaiiban	a többi örökös tar- ományokban
1855	21019	9374
1856	17150	7511
1857	18339	6347
1864	16440	6976
1865	12714	7433
5 évi átlag:	17144	7534

tehát még az abszolút számviszonyra nézve is nálunk mintegy másfél annyi haláleset fordul elő, melynek oka valamely endemikus betegségben kerestetik.

Az évi elhunytak legnagyobb részét (80 — 88 %-ját) magában foglaló rovat, mely „*közönséges betegségek*“ ruganyos feliratával bír, nem nyújt anyagot okoskodásra; de au-

nál több elmékedési érveket szolgáltatnak az erőszakos módon történt kimúlásokat feltüntető egyes rovatok; ezen rovatok összege, a hova különösen az öngyilkolás, ebdüh, különféle balesetek, agyonütés és gyilkolások, kivégzések, valamint ismeretlen okok folytán bekövetkezett természetellenes kimúlások esetei soroltnak, szintén a magyar korona területre nézve aránylag nagyobb számokat tüntetnek fel, mint a lajtántúli tartományokra; így jelesen efféle külerőszak folytán múlt ki:

	a magyar korona országáiban	a többi örökös tar- tományokban
1854—59-ki		
átlag szerint évenként	5506	7436
1864-ben	7152	7159
1865-ben	7385	7896

de különösen feltűnő nagy aránytalanság létezik az *agyonverések* s *gyilkolásokra*, valamint a kivégzésekre nézve; e tekintetben a következő, reánk nézve legkevésbé kecsgetető párhuzam áll fen, mert az 1854—59-ig terjedő időkörben a többi örökös tartományokban évenként átlag 423, nálunk pedig 590 egyén hol agyonveretett, hol meggyilkoltatott, és ott évenként 15, nálunk 60 vagy négyszer több vérzett el hóhérek alatt, és e viszony a két utolsó évben szánandó mérvben még megszabult, t. i.

	agyonveretett vagy meggyilkoltatott		kivégeztetett	
	1864	1865	1864	1865
a magyar korona országáiban	738	868	119	43
a többi örökös tartományokb.	522	625	15	7
Ausztriai birodalomban :	1260	1493	126	58

tehát az agyonverések és gyilkolások mind a két évben, a kivégzések pedig különösen 1864-ben valóban aggasztó magasságra emelkedtek.

Érdekes lenne még az *öngyilkolások* statistikájával tüzetesen foglalkodni; de mivel egyrészt feljegyzéseink e tekintetben még elég hiányosak, másrészt e tárgyról már másutt, t. i. a statisztikai és nemzetgazdasági közleményekben tüzetesen értekeztem, elég itt csak általán megjegyezni, hogy hivatalosan van kimutatva öngyilkos:

az 1854—59-ki átlag szerint évenként	a magyar korona országában	a többi örökös tar- tományokban
	539	1120
1864-ben	748	1306
1865-ben	718	1161

Az utóbbi két évben a korábbi évtized átlagához mért tetemes szaporodása a magyar korona területi öngyilkosoknak, nyíl van a feljegyzések nagyobb pontosságának, mint egyedül a számnövekvésnek szüleménye.

Elmellőzve a többi kisebb-nagyobb mérvben a halandóságra befolyást vevő tényezőknek statistikai elemzését, amúgy is már hosszúra terjedt értekezésemet még csak azzal fejezem be, hogy a halandóságot még az *időszak* szerint kívántam vizsgálóra venni.

Az időjárás s az égalji viszonyok a halandóságra jóval döntőbb befolyással bírnak, mint az évi születésekre, mivel e tekintetben az ember jóval inkább a természet uralma alatt áll, nem lévén teljes hatalmában azoknak ellenséges befolyása alól végképen kiszabadulhatni, vagy az életromboló tényezőkkel mindenkor szembeszállhatni, holott a születések inkább az ember akaratától függenek, a szaporodási ösztön a körülmények szerint többet-kevesebbet fékezhető lévén; e tekintetben tehát a természet törvénye az emberre, valamint minden élő organicus testre, szabadabban gyakorolja kényszerű hatalmát, noha a culturélet haladásával ezen befolyás is tetemesen korlátozható, és ha nem is egészen, de nagy részben paralyzálható. Minden esetre nagyobb lévén a halandóságra nézve a természettől való függőség, annál érdekesebb a haláleseteknek az egyes évszakokra megoszlása körüli észlelet.

Tekintve az év szokásos négy szakát, nálunk is a téli és őszi szakra esik a maximum, nem csak mivel a télnek romboló hatása jobban éreztetik a szegénysorsúak és kivált a zsengekorúak által, ezek pedig leginkább népesítik a halottak lajstromait; hanem az őszi időre eső nagy osztalék tagadhatlan összefüggésben van az ugyanez időtájban észlelhető magasabb születési aránnyal; de hogy ez ügyben kellő tájékozottsággal járjunk el, szükséges az egyes hónapokra eső

rányosztalékot szemügyre venni; csak e szerint lehet biztosabban igazodni, erre nézve az 1865-ki, mint e tekintetben is szabályosabb évnek adatait a Lajtán innen és túl, a *Schimmer* által 14 évi átlag után az egész birodalomra kiszámított százalékokkal párhuzamba helyezük, jött t. i.

	a közbirodalomban	a magyar korona országai- ban	a többi örökös tartományokban
	az 1851—64.	az 1865-ki adatok szerint	
	átlag szerint	általán	%
Január	10,0 %	41183	9,1
Február	10,0 %	11386	9,1
Márczius	9,4 %	49297	10,8
Ápril	8,2 %	41301	9,2
Május	7,2 %	35422	6,3
Junius	6,2 %	29628	7,0
Július	6,4 %	31826	8,1
Augusztus	7,2 %	36846	7,4
September	7,8 %	35428	7,2
Október	7,4 %	31926	7,0
November	8,4 %	35316	7,0
Deczemb.	8,4 %	38684	8,1
		451324	598563

Tekintve már most e szerint az egyes hónapokat, a magyar korona és ő felsége többi országai közt csak annyiban találhatik összevágó egyformaság, a mennyiben itt is, ott is, márczius és ápril hóra esik a *maximum*, ezekhez az osztalék nagyságát illetőleg közvetlenül január és február hó sorakoznak; de a *maximumra* nézve azon tetemes eltérés mutatkozik, hogy nálunk a minimum *junius* és *július* hóra, a Lajtán túl pedig *október* és *november* hóra esik, holott ellenkezőleg e két hónap nálunk elég magas procentuatiót mutat; egyáltalán a különbség még szembetűnőbbé válik, ha az évet nem a szokásos téli, nyári stb szakokra, hanem négy-négy hónapból álló rendes három szakaszra osztjuk, mert akkor az 1865-ki adatok szerint, melyek e tekintetben is teljesen szabályosak az év utolsó négy havában nálunk majd 3 százalékkal több hal el, mint a többi örökös tartományokban, nyilván mivel ezen 4 hónapon át nálunk ugyanannyival több születik, pedig éppen az első hónapban való elhalálozások erre tetemes befolyással vannak, holott az év első és másod négyhavi részében

nálunk csekélyebb a halandósági osztalék, mint a Lajtán túl, minthogy a születési arány is ez időközben nálunk hol egyenlő, hol még gyöngébb is mint a többi tartományok csoportjában, mint ez a következő összeállításból elég világosan kitűnik; jött t. i. az 1865-ki adatok folytán:

		a halálozásnál		a születéseknél	
		a magyar kor. tart.	többi tar.	a magyar kor. tart.	többi tar.
Januártól bezárólag	áprilig	38, ² / ₁₀ „	39, ² / ₁₀ „	33, ² / ₁₀ „	36, ² / ₁₀ „
Májustól	augusztus.	29, ⁴ / ₁₀ „	31, „	32, „	32, „
Szeptem.-től	december.	31, „	29, „	34, „	31, „

Világos tehát, hogy a születések túlszárnyalásával karöltve jár a halandóság túlnyomósága is, és megfordítva; úgy hogy alig foroghat fen kétség, miszerint a születéseknek az egyes évszakok és hónapok szerinti mikénti eloszlásától némiképp függ a halandóságnak is az időszakok szerint különböző megoszlása; és miután, mint fenebb megmutattam, a születéseknek az egyes hónapok szerinti eloszlása megint többetkevesebbet az esketéseknek különböző eloszlásától függ: világos, hogy minden pozitív intézkedés, mely az esketéseknek egyenlő eloszlását akadályoztatja, közvetve a születési és halandósági viszonyra is kihat; mi egyszersmind mintegy új érv azon, különben a dolog természetéből folyó, és mindennapi tapasztaláson gyökerező észleletnek constatirozására, miszerint a népesedési mozgalom mind a három tényezője egymással legszorosabb összefüggésben és kölcsönös viszonyosságban áll.

JOGTUDOMÁNY

ÉS

NEMZETGAZDASÁGTAN.

KAUTZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

PEST.

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV, M. AKAD. NYOMDÁSNÁL.

1868.

JOGTUDOMÁNY
ÉS
NEMZETGAZDASÁGTAN.

KAUTZ GYULA
RENDES TAGTÓL.

(Olvastott az 1868-ki April 20-án tartott (ülésben.)

I.

Az újabb tudományos vizsgálódásoknak, kivált a társadalmi tudományok körében, egyik félre nem ismerhető vonása, illetőleg eredménye az, hogy a szakemberek, párvonalosan az e téren szintén uralkodó *különítési törekvésekkel*, viszont azon benső összefüggést és kölcsönhatást is iparkodnak kideríteni, mely a különböző, de egy tudománykörhöz tartozó szakok közt létezik. — E törekvésnek első vonalban kiválóképp tudományos és elméleti értéke van, a mennyiben a tágértelemben úgy nevezett *sociális tudományok* helyesb rendszerére és csoportosítására vezet, s egyik ismeágnak a másik általi támogatását, kiegészítését könnyíti meg. Másod vonalban azonban gyakorlati hatálya is lehet a jelzett eljárásnak, névszerint a mennyiben az egyes tudományszakoknak az étellel szorosb viszonybahozását lehetségesíti, — másfelől az ily úton talált resultátumoknak különböző irányokbani felhasználására, különösen pedig a *felsőbb oktatásügy*, sőt maga a *törvényhozás* körében való értékesítésére is vezet.

E szempontból indulva ki, s áthatva a feladvány nyomós voltától, kísértem meg én is a következőkben némi adalékkal járulni azon kérdés megoldásához: mily bensőbb összefüggés létezik a társadalmi tudománykor e két főbb ága: „*jogtudomány* és *nemzetgazdaságtan*“ közt, és mily kö-

vetkeztetések vonhatók le ez összefüggésből általában, s a nevezett tudományok tovább fejlesztése- meg a gyakorlati életre nézve különösen.

Sokszor mondatott már és teljes joggal, hogy a népélet épügy, mint az egyéni élet: *szerves egész*, melynek minden elemei, nyilvánulásai legbensőbbben összefüggnek, s egymást kölcsönösen föltételezik. — Elismerték ezt már az ókorban a görög és római állambölcselek, kiknek ethikai rendszereikben jog és politika, gazdaság és morál a legszorosb kapcsolatban jelenkezik, épügy mint az újkor igen sok nagy történetírója, társadalombuvára és statusférfia; a mint köztudomású tény az is, hogy e felfogásmód az utóbbi évtizedekben egyes tudományszakokban *külön iskolák* megalapításában is nyilatkozott; mire nézve legyen elég a história terén Schlosser, Ranke, Gervinus, Macaulay, Grote, Buckle, Mommsen, Duncker, Curtius, Prévost-Paradol és az úgy nevezett miiveltségtörténészekre, — a *jogtudomány* terén az Eichhorn, Puchta-Savigny iskolára, az *államtan* köréből Mohi, Bluntschli, Dahlmann, Rémusat, Stuart Mill, Toqueville, Lorimer, Gneist, Laboulaye, Széchenyi és Eötvösre, — a *nemzetgazdaságtudományban* pedig Knies és Schafflle, Baudrillart és Leplay, s mindenek felett e nézletmód legkövetkezetesb s legsokoldalúbb képviselőjére: Roscherre utalnunk.

Az imént jelzett ténynek, hogy t. i. a népélet szerves egész, melynek minden elemei, és nyilatkozásai bensőleg összefüggnek és egymást föltételezik, — természetes folyománya az, hogy egy oldala sem érhető alaposan a nemzeti életnek, ha ennek *egészét* föl nem fogjuk, valamint viszont az egész csak úgy méltányolható teljesen, ha annak minden oldala és minden részei ismertetnek; másfelől az, hogy azon tudományszakok közöl, melyek e különböző életköröket visszatükrözik és felölelik, mindegyik minden többiekét részint föltételezi, részint megalapítani segíti.

A népélet e különböző oldalainak figyelmesb szemlélete már most azon megismerésre vezet, miszerint a népélet tüneményeinek magyarázatával foglalkodó tudományszakok széles terjedelmű rokonságában *három szak* van, a mely egy külön s mintegy szorosb közösségű családot képez, jelesül:

a jog, az állam és a gazdaság tüneményeit fejtegető s elvrendszerbe foglaló *jog-, státus-, és gazdaságtan*.

E három isméteg közös jellemvonása ugyanis az, hogy ellentétben a népelet többi, inkább az *ideális* érdekeken alapuló oldalaival, a kiválólag tevékeny emberi *cselekvőségben* gyökereznek, a practikus akarat nyilatkozatai- és hatásaival függenek össze, s reális érdekeket hoznak kifejezésre; megjegyezvén, miszerint e határokon belül a nevezett tanszakok köre épűgy mint szerepe majdnem összeeső, s hogy csak a szempontok, melyekből illető tárgyaikat vizsgálják, kiilömbözök és eltérök.

E rövid tájékoztató megjegyzést előrebocsátva, áttérünk kitűzött feladatunkra, és mellőzvén egyelőre az álláméletre vonatkozó tekinteteket, először is a jog és gazdaság jelenségköreinek párvonalba állítását, s egymáshoz viszonyának kiderítését kísértjük meg.

II.

Tekintve a szóban lévő két jelenségkör természetét: *a jog*: a társas ősziet észszeres szabályzata, az emberek békes, s igazság és humanitással őszhangzó együttlétezetésének föltétele *); *a gazdaság* ellenben a hasznosság és jólét eszméjében gyökerezik, s a polgári társaság azon törekvéseit hozza kifejezésre, melyek a különböző életcélokra szükségelt küleszközűk és javak előállítására irányúinak.

Lélektanilag véve tehát a jogban az igazság és a társaséleti őszhang, a gazdaságban a haszon és jólét eszméje és követelése a mérvadó momentum. — A jog előkelőleg, habár nemis kizárólag, *formai* momentum, a gazdaság túlnyomólag *anyagi*, amennyiben amaz a társadalmi ősziet szabályozványja, a rend és béke, a közbátorság és biztonság föltétele; emez pedig a polgárzat anyagi fennállhatásának és mívelődésének

*) Vagyis mint már *Plató* kifejezte magát: a jog az, a mely minden résznek és minden elemnek az őt megillető helyet és kört kijelöli; — vagy mint *Aquinoi Tamás* a jogról mondá: „ratio gubernativa totius universi est jus.“ Lásd még *Minghetti*: Des Rapports de L'Economie Publique avec le droit. (1861) 461 s következő lapokon.

nélkülözhetlen kelléke. — A jog a polgári közület szervezeteinek alaki, a gazdaság anyagi alapjait és fejlődési keretét határozza meg. Mely szempontból nem indokolatlan *Steinnak* azon állítása: hogy a polgári jog igen sok categoriái, például: szerződés, adásvevés, zálog, kötelezettség, örökség stb. első vonalban nem joginstitutiók, hanem *oekonomiai tények*, melyek polgárosult államokban szabályoztatnak, rendeztetnek: a jog által. — Mindegyik a socialis rend nagy érdekében gyökerezik és találja biztosítékát, de valódi terük mégis különböző, mert míg a jog végkövetkezésben az igazságosság és törvényesség követelésére vezet, a gazdaság az anyagi jólét, a köz- és magánszükségletek minél könnyebb és teljesebb kielégítését veszi célba. És így alig vonhatni kétségbe, miszerint a jog, mint a *szabályzott együttlét* s hatalmi egyensúly föltétele, inkább a közállapotok bizonyos állandóságára czéloz; míg a gazdaság, mint a melynek főelemét az egyéni erők és érdekek szünetlen tusája, a verseny és vetélykedés, a folytonos javítási irány és az üzérleti combinációk szüksége képezi, — inkább a *mozgás* és *változatosság* elvét hozza kifejezésre; vagyis míg a jogban a főtekintet az: mi van és mi áll a törvényekben fenn, addig a gazdaságban az, a mi leendő s a mi megvalósítandó a mérvadó momentum.

Tekintve *psychikai rugóit* a jognak és gazdaságnak: míg amabban az igazság és méltányérzet az uralkodó, emebben az önosság és haszonvágy a kiindulási alap; vagyis míg a jog a társadalmi igazságosságot és aequitast, a „*sum cuique*“ jelszóval hozza kifejezésre: addig a gazdaságban a nyervágy és az élvezet a határozó rúgó e jelmonddal: *amor incipit ab ego*. Különbözők azonkül gazdaság és jog annyiban, hogy az utóbbinak érvényesítése, legalább szabályszerűleg, egy fensőbb *társadalmi hatalom* activ cselekvőségét föltételezi, névszerint pedig a kényszer elvét involválja, úgy, hogy a jog és jogosság megvalósítása egyesek ellenében az egészet képviselő államhatalom által erőhatalommal is eszközölhető; ellenben a gazdaság terén e közvetlen kényszerelv ki van zárva, az államhatalomtól függetlenség a szabály, mely alól csak annyiban és azon esetre létezik kivétel, ha a gazdálkodó alany a jogosság és törvény korlátain áttör,

vagy egyoldalú üzleti törekvéseiben az *egészet*, vagy a jogos öszlét érdekeit veszélyeztetné.

Van azonban a jog és gazdaság közt *analógia* is. Először jelesen annyiban, hogy mindkettő egy és ugyanazon forrásból, a tulajdonképeni emberi természetből veszi eredetét, mint organismus s *létszeres egész*, a népélettel egyidejűleg keletkezik és fejlődik, tehát nem emberi találmány, sem isteni kinyilatkoztatásnak műve, hanem természetszerű és szükséges *productuma* azon képességeknek és ösztönöknek melyek az embert *emberré* teszik, s a társadalmak alakulását és fennállását határozzák el. Úgy, hogy joggal mondható egyike korunk legnagyobb szakembereinek: „Recht und Wirttschaft sind zwei gleich ursprüngliche, gleich nothwendige, dem innersten Kérné dér menschlichen Natúr gleic nahe Lebensgebiete“¹⁾•

Félreismerletlen hasonlatosság létezik továbbá jog és gazdaság között annyiban, hogy mindkettő lényegileg az emberek *társadalmi* állapotát föltételezi, s névszeriut a folytonos érintkezés és *közlekedés eszméjében* gyökerezik. — Ugyanazon üzleti és sociális forgalom, jelesül, mely az emberek viszonyos szolgáltatásaiból és adás-vevési cselekvényeiből áll, s melyre a gazdaság szükségleteinek fődözését alapítj a, egyszersmind forrása és színtere is azon számtalan perlekedéseknek és viszályoknak, melyeket a jog vagy elhárítani, vagy kiegyenlíteni törekszik. — A mi további következeiben egyebek közt ép annak tanúságául is szolgál, mire már fentebb figyelmeztettünk, hogy jog és gazdaság szoros viszony osságban állanak egymáshoz, egyik a másakra utal-tatik, egyik a másikat föltételezi²⁾).

Megegyez ezenkívül jog és gazdaság annyiban, hogy mindkettő az egyéni és társasági élet *külszerű vonatkozásaiban* gyökerezik, a polgárok kül törekvései és anyagi együttlétez-

¹⁾ Roscher: Vorwort zu Dankwardts ..National oekouomisch-civilistische Studien.(1862) IV. 1.

²⁾ „Ein geregelter Wirtschaftsverkehr unter den Menschen muss auf gemeinsames Recht der Verkehrenden gegründet sein; — das Recht selbst aber wird durch die Wirthschaft gestützt und gesichert“ mond egy jeles szakember.

hetése föltételeivel és eszközeivel áll kapcsolatban. Így, míg a jog a sociális ösziet és szabadság általános szabálymértvét nyújtja, s a tényleg vagy látszólag ellentétes érdekeket *harmóniába* hozza; addig a gazdaság az egyéni és közületi fennállhatás és tevékenység *anyagi eszközeit* és erőközegeit valósitja meg, a minek folytán egyik a másiknak szükséges complementuma- és biztosítékaként is tűnik fel.

Mind a jog, mind a gazdaságat categoriája végre egy *fensőbb*, és pedig mindkettőt magában egyesítő és összefoglaló *eszmét* involvál, t. i. az *állam* eszméjét, mely utóbbi mind a jogban, mind a gazdaságban mintegy ébrényszerűleg és virtualiter meg van, az egyik úgy, mint a másik teljesb érvényesülhetésének biztosítéka, kétségtelen lévén, miszerint az embereknek rendezett politikai egészszé alakulása, azaz egy közös főhatalom alatt meghatározott térségen időtartamhoz nem kötött és politikailag szervezett társadalommá egyesülése, s innét minden haladás és tökélyesedés főföltétele, az *egyedüli alap*, melyen a gazdaságati épügy, mint a jogi élet biztos és akadálytalan fejlődésnek mehet elébe. Valamint másfelől, ép a mondottak azt is bizonyítják, hogy jog és gazdaságat nélkül álladalom nem létezhetnék, mert az elsőnek hiányában az általános igazító, szabályozó, érdekegyeztető tényezőt, az utóbbi nélkül pedig materiális fennállhatásának leglényegesb erőközegét, az anyagi javakat nélkülözné.

A *jognak és gazdaságnak* e kapcsolatából az állammal foly:

1-ör: hogy miután a társadalmi tagok ezer meg ezer irányú gazdaságati törekvései és cselekvényei bizonyos fensőbb, külső akarat-igazgató és szabályzó intézményeket föltételeznek, s az emberek szerzési vágya és üzlettevékenysége, tömeghatásaiban csak meghatározott *jogi rend* alapján foglalhat helyet, tehát állami létet föltételez ¹⁾: minden gazdaságat, mint jogilag és államilag körülhatárolt, egyidejűleg *politikai jellemű* is; épvígy mint az állam, mint a megvalósult jogélet-

¹⁾ V. ö. *Rümelin* szellemiis értekezését a sociális törvény fogalmáról a Tübingeri Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft 1868-iki foly. a 187 1.

rend, az egyes gazdaságokra nézve mintegy mindnyájukat föltételező és külsőleg támogató nagy *közgazdaságként* jelenkezik ¹⁾).

A jognak és gazdaságnak e szoros összefüggését az állammal, és így egyidejűleg politikai jellemét is, tanúsítja

2-or: az, hogy tekintve a társadalmi rend és szervezet szempontjából, a jog és a gazdaság végelemzésben ugyanazon pszichológiai alapokon nyugszik, mint maga az álladalom, névszerint: az *önfentartás* ösztönén, a politikai *közszellem* és a nemzeti *jogérzületen*, melyek mint megannyi éltető elemek és irányadó factorok minden rendezett közületi életben uralkodnak és annak alakulását elhatározzák.

A társadalmi élet e bárom fő körének benső kapcsolatát minden kétségen felül helyezi végre az *egyetemes történelem* és különösen a míveltségi história, a mennyiben hangosan tanúságot teszen a mellett, hogy a népek életében a jog, gazdaság és állam mindenkor és mindenütt egészen párvonalosan fejlődött, egymást föltételezte és támogatta; egyidejűleg jutott virágzásra, valamint egyidejűleg hanyatlott is vagy bomlott fel véglegesen.

III.

Az előrebocsátottaknak *folyományai* életre épűgy, mint tudományra nézve kiváló fontossággal bírnak.

Azokból ugyanis, miket eddig kifejtettűnk, önként foly, *először is* az, hogy jogtudomány és nemzetgazdaságtan közt a legszorosb *összefűggés és viszonyosság* létezik. Így a tárgyak, melyekkel a jogtudomány és a nemzetgazdaságtan foglalkozik, majdnem egészen azonosak, külömbőség csak abban lévén, hogy azonegy tárgy mindenik tudományszak által külömböző szempontból és külömböző oldalai szerént vétetik vizsgálóra. Így nem ismerhetni félre, miszerint a szorosb értelemben vett nemzetgazdaságtan majdnem minden fejezetének a *polgári jogban* megvan párhuzamos szakasza,

¹⁾ E felfogást illetőleg l. Dietzel: „Das System der Staatsaaleiben“ (1855) 16 és 76 l., — s értekező akadémiai székfoglalóját: „Az államadó-ságot elméletéhez.“

valamint minden egyes főbb pénzügytani feladványnak a neki megfelelő fejezet az *államjogban* nem hiányzik. Vagy gondoljunk csak a javak, érték és ár kérdésére; a forgalom, a pénz, a hitel, a tőkeamat categoriáira; jövedelem és zálog, család és háztartás, szerződvények és kötelezettségek, regálék és monopolok, adók és államhitelügyre ¹⁾! Szem előtt tartván, hogy a jogtanban a szabályzott társadalmi ősziet és egybehangzás az uralkodó szempont, míg a *közgazdaságtan* az emberek közötti *forgalomszükségletre* s az azon alapuló jóléti követelésekre fekteti a fősúlyt ²⁾.

A tárgy e különböző szempontbóli vizsgálatából ered, illetőleg megfejthető, azon látszólagos ellentét, mely azonegy fogalom nem egy juristikai és közgazdasági definitiója közt tapasztalható, s melyre az elméletnek épúgy mint az oktatásnak különösen figyelnie kell.

Vegyünk egy gyakorlati példát. — Közismeretű dolog, miszerint a *papírpénz* juridikai fogalomhatározatában főszerpet a kényszerforgalom játszik. A nagyhírű szakférfiú *Thöl* e tekintetben (Kereskedelmi joga I. r. 51. §-ban) azt mondja: „oly papír, melyet az, a kinek pénzre joga van, nem köteles elfogadni, hanem visszautasíthat, nem lehet papírpénz; mert a papírpénz fogalmában természeteskép a kényszerfolyam rejlik.“ Ellenben a nemzetgazdái'a nézve a könnyű és *biztos forgalom* áll előtérben, tehát a papírpénznek mindenhái beválthatósága is reál értékkel; előtte a kényszerfolyam, melyet tényleg érvényesíteni szükséges, a papírpénz kórállapotát jelenti. — Innen foly, hogy a jogtudomány és a nemzetgazdaságtan felfogásmódja közt mélyebben rejülő ellentét létezik. A *jogász* ugyanis, mint olyan, minden jogilag fennálló törvényt, ha tartalmát nem helyesli is elvhűen tartozik

¹⁾ V. ö. Stein fentebb érintett megjegyzését.

²⁾ Az itt kifejtett eszmének méltányolásában, az ismeretes jogphilosoph Ahrens néhány évvel ezelőtt közzétett Jogtudományi Encyclopédiájában (374-ik és 663 s köv. lapokon) egyenesen követeli, hogy a magánjog tanulmányozását a közgazdaságtan némely részének tanulmányozása előzze meg, s bővebben utal arra, miszerint a magánjogban különösen a magán-gazdászati jog, és ebben a vagyoni, termelési, forgalmi és fogyasztási-jog volna megkülönböztetendő stb.

magyarázni, és az arra vonatkozólag előforduló pereskérdésekben alkalmazni. A *nemzetgazda* ellenben, a kinek figyelme mindenkor a közlekedő emberek és társadalomtagok szükségére irányul, mint olyan, nem is kerülheti ki minden általa kezelt törvényszabálynál arra tekinteni, vajjon az a nevezett szükségnek csakugyan megfelel-e, vagy sem! — Ez ellentétes, de egymást mégis sokban kiegészítő felfogásmód kitűnik még különösen a *tőkekölcsön* közelebbi figyelembevételénél. Míg, ugyanis, a jurista lényegesen megkülönböztet fungibilis és nem fungibilis tőkékbeni kölcsönt, addig a nemzetgazda e megkülönböztetésnek legalább lényegességét tagadja. A jogász tehát kényszerül az adóst a kölcsönvett pénztőke tulajdonosának tekinteni (Paulus szerint „*appellata est mutui datio ab eo, quod de meo tuum fit*“); kényszerül a koczkázatot az adóssal viseltetni, mert egyébként a kölcsönadó és kölcsönvevő közt támadható per esetében, az utóbbi rőszakaratulag kifogásokat tehetne, melyek a pénz fungibilis természeténél fogva soha sem czáfolhatók meg teljes bizottsággal. Amint azonban a hitelező kielégítése elmarad, nem rősz szándékból, hanem az adós fizetési képtelenségénél fogva: akkor a *nemzetgazdasági felfogásmódnak*, mely szerint a hitelező még mindég a kikölcsönzött tőke tulajdonosa és koczkázatviselőjének tartatik, s melynek folytán a neki járó kamatfizetés kimagyaráztatik, helyes volna azonnal kiderül. Szükségtelen itt említeni, mily nagy haladás volt az közgazdasági tekintetben, hogy *Claudius Salmasius* a jogilag helyes tant a „*mutui datio*“-ban rejlő elidegenítésről, megtámadta. — Azt vélhetné az ember ily esetekben, hogy a jogtudomány csak a dolog külfarmáját tekinti, míg a nemzetgazdaságtan annak lényegével és tartalmával foglalkoznék, ha az ellentét forma és tartalom közt nem volna oly folyékony és ingadozó, s ha nem tudnók, hogy mindenik tudományág azt lielyzi előtérbe, a mi épen reája nézve a lényeges ¹⁾).

¹⁾ I. még *Roscher*: Dankwardthozi Előszavában VII és VIII., *Riedel*: Nationaloekonomie (1839) I. 131 l. és *Arnold*: Recht und Wirthschaft (1863) 33 s köv. lapokon.

Legyen szabad a mondottakat bővebben indokolni, s különösen a *magánjogi* intézmények körében a felállított alapnézet némely folyományaira utalni; megjegyezvén egyébiránt, miszerint nem kimerítő rendszeres fejtegetést, hanem csak *eszmetöredékeket* kívánunk nyújtani ez alkalommal.

Bizonyos mindenek előtt, hogy a közgazdasági fejlődés iránya és formái mindenkor és mindenütt határozó befolyást gyakoroltak az összes *civiljogra* és ennek intézményeire, így, hogy csak egy példát említsünk, mely egyidejűleg annak tanúságául is szolgálhat, hogy a jognak igen nagy része, (mint egy tekintélyes szakférfiú legújabban megjegyzé) nem egyébb, mint az öntudatba fölvetett s formulázott rendszere a nemzetgazdásztnak, közismeretű tény, hogy a praetori jognak érvényre jutása Rómában, épúgy mint a római jogé Németországban előkelleg az *ingó vagyon-elemek* uralomra emelkedése és megerősödésének tulajdonítandó. — Ép így alig vonható kétségbe, miszerint azon két alap-categoria, mely a gazdaszatnak tulajdonképeni lételemét és forrását képezi, a *tulajdon* és a *szabadság*: az egész magánjogi rendszeren is mint uralkodó elv és elem vonul keresztül, s különböző érvényesülési formái és irányai szerint a civiljog valamennyi institutióira, s névszerint adás-vevés, szerződés, örökösödés, kötelem és zálogra stb. határozó befolyást gyakorol¹⁾. — Vessünk egy pillantást magára a *tulajdonjog* forrása és eredetének kérdésére, nem egy gazdaszati categoria, a *munka-e* az, mely e kérdés helyes megfejtését lehetségig ²⁾! — Nem találjuk-e teljes öszhangban a jogosság és gazdaság követelését azon minden rendezett társadalmi életnek alapú szolgáló világelvvel, hogy minden munkának és fáradságnak megfelelő jutalma és ennek zavartalan élvezése legyen biztosítva!? — Szükségtelen-e utalni arra, miszerint

¹⁾ V. ö. *Minghetti*: Oeconomie Publique 413 s köv. 1

²⁾ V. ö. Deutsche *Vierteljahrschrift* 1864 Nr. 106, hol a szellemdús Schäffle az új német socialistikus jogásznak *Lassalle-nak* tanait fejtegeti főleg 255 s köv. 1.

³⁾ Ugyancsak Lassalle figyelmeztetett a tulajdon, a munka, a tőke stb. kategoriáinak jogi és gazdaszati jellemére tüzetesen: System der erworbenen Rechte című nagy munkájában (1861).

az örökösödés intézményének helyes vagy helytelen volta, a jogtudomány, s különösen a *jogbölcselet* alapján egyedül alig dönthető el, s a közgazdászattannak segítségül vétele ép oly mellőzhetlen, a mint megnyugtató eredményt szolgáltató ¹⁾. Valamint viszont alig gondolható polgárjogi intézmény, mely oly határozó fontosságú volna igen számos közgazdasági alakulatokra, mint a szabad vagy *korlátolt tulajdon* ²⁾, s különösen *örökgyói jog* (Testamentsfreiheit), melylyel, mint egyebek közt legújabbán a nagyhírű francia társadalombúvár *Leploy* „La Reforme sociale en France“ című munkájában, és utána a szellemdús német nemzetgazda Schäßfle kimutatá: a családjog és házassági élet, a nagy és kis birtok, a gyarmatosítás, a népességi viszonyok, a szegényi ügy stb. a legszorosb összefüggésben állanak ³⁾.

Menjünk tovább, s vizsgáljuk, nem képez-e például a *szabad verseny* egy gazdaszatilag épúgy mint jogilag az összes népéletre nézve kiváló fontosságú elvet, melynek kisebb nagyobb mérvbeni érvényesülése az egész magánjog rendsze-

¹⁾ V. ö. még- *Minghetti* idézett munk. 459 és 511 s köv. l.

²⁾ Hogy a tulajdonjog korlátlan vagy korlátolt volta jogilag épúgy mint gazdaszatilag felette nyomatékos momentum a népek összes fejlődésében és társadalmi szerkezetében, szükségtelen említenünk is. Felette tanulságos fejtegetés található e tekintetben, és pedig a római és germán, továbbá a közép- és újabbkori jogalakulás és jogfelfogás, valamint ennek közgazdászaid folyományait illetőleg *Lassalle*: *System* dér erworbenen Rechta című munkája I. 259 s köv. l. és erre vonatkozólag a „*Deutsche Vierteljahrsschrift* érintett füzetének 257 s köv. lapjain.

³⁾ Legyen szabad e tekintetben csak egykét pontra figyelmeztetnünk. Azt mondja a nevezett két szaktudós: a *szabad örökgyományozási jog* föltétlenül áll fenn Angliában és Amerikában, — *fele része* tekintetében a legtöbb német államban és Olaszországban. Ez elv egyik alapja az angol és amerikai társadalom szabadsági és gazdaszati szerkezetének; a hatalmat a család szerzőjének és fejének teszi kezeibe, legnemesb biztosítékául tartatik a nevezett országokban a tulajdonnali szabad rendelkezetésnek, s egyaránt távol áll a középkorias hitbizományi és a modern communistikus-ízű kényszerítő *egyenlő megosztási* rendszertől. Frankhonban ellenben az egyenlő örökségmogsztás törvényileg erőszakoltatik a családokra, a mi ép oly felszeg institúció, mint az azelőtti kényszerített fenn-tartása örök fidei-commissumoknak és törzsjóságoknak stb. l. részletesen *Leploy*: *La Reformé sociale* (1861) I. 300 l. és *Schäßfle*: *System der nat. Oeconomie* (1867) 360. l.

rére határozólag befoly. Mérlegeljük jelesül e momentumot figyelemmel a munkabér, a piaczi forgalomból eredő szerződvények, a tőkejövedelem, és a kamatlábra. Vonatkozva különösen az utóbbira, melynek számos törvényhozás által célbavett szabályozása az úgynevezett *uzsora-törvények* alapján közismeretít tény, kell-e közelebből kimutatni, miszerint a magánjog ez egyik elsőrendű feladványa csak a közgazdaságtan segítségével fejthető meg, s hogy tényleg a kor követeléseivel s a dolog természetével egyedül megegyező megoldása legújabb időben (illetőleg az uzsoraszabványok eltörlése) csakugyan a *nemzetgazdaságtan* agitatója és visszautasíthatlan érvelése folytán eszközöltetett!?

Forduljunk egyes nagyobbjelentőségű társadalmi intézményekhez, például a germánok „*Gewere, Mundium*“ stb. institutiójához, vagy hazánkban az *adományozás* és az *ösiség* rendszeréhez. Nem volt-e ezen jó részben gazdasági természetű institutiók megalapítása a germán és illetőleg a magyar államélet első századaiban, épúgy mint megszüntetése az újabb időkben, lényeges hatással az összes magánjog rendszerére; a mennyiben, hogy csak egyet érintsünk meg, egyfelől a nemesi családok fennállásának biztosítása s az ingatlan birtokkai rendelkezés korlátolása volt egyik kifolyománya; a másik irányban pedig a birtok, a vagyonszállítás, a zálog, az örökösödési jogintézmények átalakulása s névszerint a birtokkai szabad rendelkezés biztosított a nevezett alapokon¹⁾. A gazdasági-élet szakadatlan továbbfejlődése új meg új *jelenségeket* és viszonyokat szül, melyek tekintetében a fennálló jog rendszerében szabványok egészen hiányzanak, s azért a polgárjogi törvényhozás és codificáció mindég új meg új feladásokat vesz. Gondoljunk csak a kereskedés²⁾ ezer meg ezer üzletformáira és viszonyaira, a

¹⁾ Ki vonhatná kétségbe, hogy a váltóképeesség kiterjesztése az újabb időben a társadalom minden szerződés-képes tagjára, mely roppant gazdasági és jogi változásokat vont maga után a közpolgári életben, s mely sok nyomós feladványa a szociális reformnak áll e momentummal összefüggésben.

²⁾ Azt mondja *Dankwardt*: „Die Entwicklung des Handels ist die Entwicklung des Rechts.“ id. m. III. füz. 33 l.

pénzüzet és az értékpapírok legkülönbözőbb nemeire, melyek tekintetében a magánjogi régibb törvénykönyvek mit sem tartalmaznak; a *részvénytársulati*¹⁾ vállalatok, a jelzálogi viszonyok, a gazdasági egyesület, vagy a pénz- és hitelügy körében minduntalan felmerülő új meg új jelenségekre, melyek napjaink magánjogi (sőt perjogi is) legislatiója figyelmét egész mérvben magukra vonják, s jogi szabályozást követelnek. Oly mozzanat, melynek fontossága azon arányban nő és fokozódik, a melyben valamely ország a műveltségi népek polgárosulási közösségébe belép, szociális fejlődésében *nemzeti sajátosságait* levetkezteti, s a közcultura egyenlősítő s nivellirőző befolyása alá kerül. — Nem szükséges bizonyítgatni ezek szerint, hogy azon arányban, a melyben a közgazdasági élet fejlődése egyes speciális ügy-ágakban is behatóbb átalakulást von maga után, az ez ügyágakra vonatkozó speciális jogintézménykor megfelelőleg kiegészítendő vagy megjavítandó, legyen elég e tekintetben a *váltójogra*, a *bányajogra*, a tengerészeti jogra, a szabadalmazási törvényekre utalnunk.

Sokat lehetne ez irányban még a *jog- és gazdasági* intézmények köréből felmutatni, annak bebizonyítására, mily szoros összefüggés és kölcsönösség létezik e két fogalom-sorozat közt; így például a törzsvevőséget, a specificatiót, az emphyteusist, a szolgálmat, a reál-tartozásokat stb, — minek részletes elemzését azomban más alkalomra hagyván, áttérünk feladványunk másik részéhez, vagyis a *közgazdaság* és *államélet* tüneményeinek egymással kapcsolata és kölcsönhatásából eredő folyományoknak szemügyrevételére.

A mit a jogtan és gazdaságtanról mondtunk teljes mérvben alkalmazható a *politikára* és *közgazdasáttanra* is. E két tudomány ugyanis szintén szoros viszonyban áll egymáshoz, ugyanazon tárggyal: t. i. a népelettel foglalkozik, ugyanazon társadalmi egészet: törekvéseiben és fejlődési mozzanataiban vizsgálja, csak hogy a kiindulási pont a kettő közt eltérő, a mennyiben a politika a népeletet az államformák s országos hatalmak szervezete- és működésében szem-

¹⁾ Ép most foglalkozik a német jogtudósok nagy része azon szabályelvek kifejtésével, melyek szerint a gazdálkodó egyesületek és társaságok vagyoni állása és viszonyai tüzetesebben meghatározhatatlanak.

leli, a közgazdaságtan pedig ipari és forgalmi rendszere s a anyagi érdekek kielégítésére czélzó törekvései szerint veszi fontolóra.

A *jog és politika*, illetőleg a gazdaság és közgazdaságtan viszonyossága- és kapcsolatának egyik folyamánya az is, hogy nemcsak az általános népelet fejlődési stádiumai mind az egyik mind a másik körben egészen egyidejűleg kezdődnek, emelkedés, virágzás és hanyatlás bennök egészen párvonalosan jelenkezik: hanem még a gyakorlati státuséletben uralkodni szokott *pártiránylatok* is egészen egyformán mutatkoznak mind az egyikben, mind a másokban; a conservatismus és progressismus, stabilismus és radicalismus a közgazdaságban épűgy szerepel, mint a politikában, s hogy tekintve a jobb jövő előkészítésére s a fennállónak átalakítására czélzó státusférfiui és törvényhozói feladatokat, valamint a szorosb értelemben vett állami élet, úgy a nemzeti ipar- és forgalom fejlődési folyama tekintetében is szerfelett nehéz a gyakorlatembernek és törvényhozónak azon helyes és *biztos közép-utat* eltalálni, mely a rideg jogosság és a méltány, a túlsebes újítás és a reform közt létezik, s minden valódi haladás és emelkedés nélkülözhetlen föltétele.

Az im mondottak természetyszerű következménye egyebek közt az, hogy a nemzetgazdaságtannak valamennyi nagy kérdései egyszersmind *politikai* kérdések is, és viszont, hogy a gyakorlati államtan számos feladványa egyidejűleg közgazdaságtani feladványnak is tekinthető. — Lássuk ezt *valamivel* közelebbről ¹⁾.

A népek életének *kezdeményei* valamint az államra nézve csak ébrényszerű formákat, úgy a birtokközösségben csak sarjait a valódi gazdaságnak mutatják. *Vad népeknek*, kikenél bizonyos egyszerű foglalkozás az egész törzsben egyformán űzetik, állása nem egyéb, mint ép e primitív gazdasági állapotaik kifolyása. Valami pusztán technikai haladás, például a trágyahasználás, vagy egy új földművelési rendszer alkalmazásának megkezdése, ily népeknél az összes nép- és államélet teljes átalakítására vezethet. — Hogy mily

¹⁾ V. ö. *Treitschke*: Die Gesellschaftswissenschaft. (1859) 46. 1.

szoros kapcsolatban állanak a *városok kezdeményei* a czéhek és ipari testületekkel, a falusi községekéi a föld közös birtoklásával, s mint hatnak ez állapotok kölcsönösen egymásra, — szükségtelen bizonyíthatni. Vagy ki bírná a feudális intézménykor, a magyar nemesség, a középkori arisztokratia vagy a hűbéri formák természetét s jelentőségét helyesen felfogni, hogy ha nem indulna ki egyidejűleg a politika ép-ügy, mint a nemzetgazdaságtan szempontjából!? — Nem látjuk-e, hogy minden politikai fejlődésszaknak, vagy műveltségi foknak ép úgy meg van *bizonyos államalkata*, mint gazdasági rendszere, vagy iparüzleti formája!? — Ki ne venné észre, hogy a naturalgazdasági fejlődés-stádium egészen más közjogi institutiókkal jár, mint a pénzgazdasági, hogy jelesül míg amott az előjogok és kiváltságok classikus földjükre találunk, emitt a demokratikus egyenlősítés és nivellirozás az uralkodó irány; amott a születési, emitt a vagyoni arisztokratia szerepelvén mint elsőrendű társadalmi factor. — Elismert tény, miszerint a *gazdászati foglalkozások* aránytalan és öszhangzás nélküli elosztása, például a személyes szolgálatok szerfeletti túlnyomósága Spanyolországban vagy Rómában, tompítólag hat a státusra; valamint megfordítva, egy oly államban, hol a nevezett foglalkozások igen is csekély arányban lennének képviselve, az ország legfontosb erkölcsi közigazgatási vagy kulturai érdekei veszélyeztethetnének. Másfelől mind mai napig hiúknak kell neveznünk azon jelentékeny közigazdaságtani *kérdésnek*: mit kelljen nagy és mit kis földbirtoknak neveznünk, megoldására czélzott kísérleteket, mert megoldását csak azon állásban leli, mit a földesurak a *nép politikai öszslétében* elfoglalnak. — Hogy mennyire határozó valamely állam egész jellemére nézve azon érték, melyet az a gazdászati dolgoknak tulajdonít, mutatja egyebek közt *Aristoteles* rajza Oarthagoról ¹⁾, hol minden polgárt a legnagyobb kincsszomj tölte el, és a Hellenekről, hol az anyagi és politikai érdekek cultusa helyes arányban és öszhangban állott; mutatja *Thukydides* történetirati remek-példányú ismertetése a Perikles-féle idő-

¹⁾ V. ö. *Aristoteles*: Politicorum L. II. 11 és II. 9.

nek¹⁾). Gondoljunk továbbá a politikai szabadság és egyenlőség eszméire, mely egészen különböző alakulatban fognak ezek mutatkozni egy egyszerű, hason foglalkozásnemet űző, kis népnél, meg egy nagy terjedelmű s változatos iparú műveit álladalomban. Említeni sem kellvén azon szoros viszonylatot, mely a közgazdaság és a *nép osztályok* szerinti tagosulata közt létezik; az úgynevezett harmadik rendnek, az eleven és mozgékony ipart és kereskedést képviselő osztályoknak a nyughatlan demokratikus elemekkel, a negyedik rendnek a proletariátussali szoros egybefüggését; vagy azt, hogy a lényegileg gazdasági jellegű rabszolgai intézménynek, vagy a földhöztapadtság és jobbágyi viszonyoknak eltörlése ép oly gyökeres átalakulását vonja maga után az államszerkezetnek, a mely mélyenható változásokat szült a politikai világban a nagy ipar és a gépekkeli üzlet már eddig is, és a milyeket sociális és állami életünkben az idézne elő, hogy ha az úgynevezett *sociális kérdés* a munkás-osztály helyzetét illetőleg a francia és német socialistikus rajongárok tervezete szerint csakugyan megoldatnék! — Merné-e valaki tagadni, hogy az európai népeknek a *merkantilismus* uralmi szakában eszközlőbe vett közgazdasági elzárkódása és egymástóli elkülönülése a leghathatós tényező volt arra nézve, hogy megannyi külön (politikai) nemzetiségekké tömörültek; — vagy azt, hogy a németországi *vámegyesület* jelentősége sokkal inkább rejlik annak politikai hatásaiban és eredményeiben, mint gazdasági iránylataiban. Utaljunk-e különösen arra, hogy az absolut uralkodók kísérletei: az anyagi jólét előmozdítása által népeikben a *politikai eszméket elfojtani*, még mindég meghiúsultak, sőt nagy Sándortól kezdve egész Lajos- Fülöpig és III. Napóleonig majdnem mindenütt ép az ellenkezőt idézték elő!? — Vagy igazoljuk-e azon állítást, hogy a világ kezdetétől fogva egészen a legújabb korig majdnem minden jelentékenyebb *forradalom*: oekonomiai indokokból vette eredetét, vagy azok által készítettetett elő, — vagy azt, hogy az újabbkori népeknél az adómegszavazás és a budget megállapíthatási jog története

¹⁾ *Thukydides*: De bello peloponnesiaco II. 40. ff.

egszersmind az alkotmányos és a parlamentáris életnek története is! — Lehetséges-e megczáfolni amaz állambölcselet, ki nem régiben azt jegyzé meg, miszerint a kórunkból! iparműveltség, nagy-productio, társasulási törekvés és gépüzlet ép úgy áll kapcsolatban a modern — szabad mozgalmat, jogegyenlőséget, individuális függetlenséget, adó- és újonczmegszavazási jogot alapú vevő — *constitutionalmussal*, a mint összefüggött a kézművesség s a czéhrendszer a középkori községállammal, vagy a mezőgazdaság egyoldalú túlnyomósága minden időben majd a főrenduralommal, majd az autokratismussal!? — Vagy tekintsük az *adó- s államhitelrendszert*, nem felel-e meg ennek majdnem minden különformája bizonyos politikai állapotoknak és áramlatoknak; nem emelik vagy sújtják e bizonyos adónemek bizonyos elemeket és osztályokat, valamint viszont meghatározott politikai nézetok és törekvések uralma az egész státus-háztartási rendszert forgatja fel vagy alakítja át! — Szükséges-e különösen hazánkban utalni arra, mi szerint minden jelentékenyebb politikai reform-korszakunk egyidejűleg mélyenmenő közigazdasági átalakulást is vont maga után, s hogy gazdasági fejlődésünk nagyobb fordultpontjai állami átalakulásunk *válpontjaival* egészen összeesnek és azonosak.

Gondoljunk végül arra, nem forgattatnék-e sarkaiból ki összes fennálló társadalomrendünk — politikai úgy mint jogi és ipari értelemben véve ezt — s nem szolgálna e kiinduláspontul egy egészen új, az eddigitől gyökeresen eltérő közigazdasági, közjogi és kulturai szerkezet életbeléptetésének: ha az újkori polgárzatnak csak egy nagy vezérelve is, például az *önfelelősségi*, lerontatnék, s a *Lassalle-féle* állam-mindenhatóság és államgondoskodás elve érvényre jutna!? — Vagy lehet-e kétség az iránt, hogy a communisták és a birtokközösség apostolai eszményeinek megvalósulása ép oly nagy mértékben fenyegeti veszélylyel és végpusztulással a népjólétet, mint a népszabadságot és a népműveltséget, s ezekkel az egész politikai világrendet! — s hogy mindezek szerint csakugyan a legfelszegebb rövidlátóság volna föl nem ismerni azon szoros viszonyosságot, öszszefüggést és

solidaritást, mely az *anyagi és a politikai érdekek*, a gazdasági és az állami törekvések, életformák és feladványok közt létezik.

IV.

Az itt körvonalozott felfogás a jogi és gazdasági élet benső kapcsolatát és ennek nagyhorderejű folyamányait illetőleg nem áll elszigetelten az eddigi tudományos irodalomban, sőt néhány kitűnő szakférfiában, jelesül *jogászban* épűgy mint *nemzetgazdában* és államphilosophban buzgó képviselőre s öntudatos érvényesítőre is talált már. — így nevezetesen, mellőzve a régiek közül *Aristotelest*, azután *Leibnitset*, Wolfot és *Thomasiust*, és a nagy tekintélyű *Hume* Davidot, a 18. század két legnagyobb lángelméje *Smith Adam* a nemzetgazda, és *Kant Immanuel* a philosoph, halhatatlan irataik nem egy helyén juttatják hason meggyőződésüket kifejezésre; amaz különösen arra utalván, mily benső kapcsolat és viszonyosság létezik a szabadsági és egyenlőségi eszmék meg a közgazdasági alakulatok közt, s mily szent és elidegeníthetetlen joga van minden embernek erői szabad érvényesítése, valamint munkája gyümölcseinek zavartalan élvezésére; — emez párhuzamba állítva jogtheoriai cathegoriáit némely gazdaszattani sarkfogalmakkal, s kiindulási pontul szolgálván ez irányban is azon egyetemes bölcselemi felfogásnak, mely az élet gazdagváltozatosságú tüneményeinek synthesisét uralkodó dogmái fogadva, az összes újabbkori tudományosságra döntő hatást gyakorolt. — Még öntudatosabban állott ez alapra a századunk első tizedeiben uralomra emelkedett *jogtörténelmi iskola*, s ennek legfényesbnevű mesterei Hugó, Puchta, Savigny, kik a jognak a népelet minden köreivel s különösen a gazdaszattal is szoros összefűggését felismervén, a tudomány hasonlíthatlanúl alaposb és eredményteljesebb művelésére törtek utat. — Nem egészen jelentéktelen mozzanat ez irányban a *Hegel*, a *Rerbart* és a *Krause-féle* bölcseleti rendszerek azon tételei, melyek tüzetesen a jog- és a gazdaszattal viszonyok egymásrahatását tüntetik fel, s ezen egymásrahatás némely gyakorlati folyamányaira utalnak. — Hasonlót mondhatunk

az egyidejű hírneves olasz bölcseletről *Romagnosiról*, a ki „Opuscoli Economici“ című dolgozatában a jog-és gazdaszat vonatkozásait tüzetesen nyomozza, és ez irányban a geniális *Buoncampagni* „Introduzione alia scienza del diritto“-jában, meg *Marescotti* „Discorsi deli' Economia sociale“ és *Bianchini* remek: *Scienza del ben vivere sociale e dell' Economia pubblica degli Stati* címii művében talált további magyarázók és követőkre. — Rokon nézletkörben mozog Franciaországban a nagyhírű szakférfiú és statusbölcselelő *Rossi* a „Révue de Legislation“ 1837-ki folyamában erre vonatkozólag közzétett értekezésében; a jeles nemzetgazdasági író *CourceUe-Seneuil* nem rég kiadott terjedelmes kézikönyvében „Traité theorique et pratique de l' Economie politique“, hol a gazdaszati institutiókat a jogtudomány világában elemezi és magyarázza, — *Baudrillart* az ismeretes közgazdasági szaktanár a párisi Collége de Francéban, s több kitűnő értekezések szerzője; főleg pedig az élelsmű társadalombuvár *Leplay*, a ki 1863-ban közzétett „Reformé sociale en France“ című két kötetes művében e synthetikus felfogásnak egyik elsőrendű úttörőjeként szerepel, s különösen a család- és örökösödésjog, a birtok szabad vagy korlátozt kezelési rendszere, meg az igazgatási és politikai formák körül ez új nézletmód alapján a legmélyebbreható nyomozások nagybecsű eredményeit állítja szem elé. — Ezekhez csatlakozik napjainkban: *Rénonard* „Droit industriel“ című munkájával, *Gomés*: „Essai sur la théorie de l' Economie Politique et de ses rapports avec la morale et le droit“ (1866, Paris), *Rivet*: „Du rapport du droit et de la Legislation avec l' Economie politique“ (1863 Paris) tudós szerzője, főleg pedig az olasz nemzetgazda és államférfiú *Minghetti*: „Rapporto deli' Economia Publica col diritto“ című jeles és kimerítőbb munkájában, (Parisban 1863 francziául), hol oly formán mint Courcelle-Seneuil és Leplay a különböző jogin tézményeket nemzetgazdasági szempontok szerint bírálja, s az egyiknek a másakra való hatását rendszeresen fejt ki.

Nem kis mértékben járult legújabbban a tudományosság classikus honában Németországban ez új felfogásmód érvényrejutásához egyfelől az európai tekintélyű *Gneist* politi-

kai dolgozataival, melyekben a nemzetgazdasági, pénzügyi és alkotmányi institúciók és állapotok kölcsönhatását és összefüggését mutatta ki; az érdemőszült heidelbergi nemzetgazda *Rau* némely monographiájában ¹⁾, továbbá *Treitschke* a szellemdús fiatal történelem-tanár: *Die Gesellschaftswissenschaft* című kis terjedelmű, de a maga nemében igen nagybecsű monographiájával, *Robert Mohl* némely idevágó értekezéseivel, az önálló irányú és termékeny tübingai szaktanár *Schäffle* jeles nemzetgazdasági rendszere és Számos monographiáiban, *Lindwurm* Arnold: *Grundzüge der Staats- und Wirtschaftslehre, nebst Darlegung deren Verhältnisses zur Jurisprudenz* című (1866-ban közzétett) munkájában,—mindenekfelett pedig a nemzetgazdaság történelmi irányú iskolájának nagynevű alapítója *Roscher*, a ki a jogtudomány, nemzetgazdaságtan és állambölcselet összetartozandóságát és kölcsönösségét kiderítvén „*System der Volkswirtschaft*” című nagy művében, úgy mint már 25 évvel ezelőtt megjelent „*Grundrisz der Staatswirthschaft*”-jával, a jelen felfogás mód következményeinek és resultatumainak mintáid szolgálható egybeállítását kezdte meg.

A mi a tulajdonképeni *jogtudományi írókat* illeti, ezek sorában is találkoznak újabb időben többen, kik az itt jelzett felfogást igazoltnak és helyesnek tartják. Így közismeretű tény, hogy a legnagyobb német jogtudós Savigny, továbbá Kierulff, Renaud, Gerber, Auerbach, Thöl ²⁾, Vangerov és Unger ³⁾ a positiv civiljog körében; *Röder, Ahrem, Rössler,*

¹⁾ V. ö. *Rau*: Archiv der politischen Oekonomie II. 88. és *Lehrbuch der politischen Oekonomie* I. 9. §.

²⁾ Remek „*Handelsrecht*”-jében (több kiadásban) ép úgy mint *Eschenmeyer* már 1809-ben kiadott: *Lehrbuch über das Staatsökonomie-recht* című művében.

³⁾ E jeles tanára a német és osztrák polgári jognak 1857-ben közzétett monographiájában: „*Die rechtliche Natur der Inhaberpapiere*” (Lipscse), nemkülönben ismeretes: „*System des allgemeinen oesterreichischen Privatrechts*” (Lipscse 1856—1861) című nagy művében, a jogelveknek és a gazdasági fogalmaknak szoros kapcsolatát tüzetes fejtegetéseknek tette tárgyává. — Felette nagybecsű monographiák birtokába jutottunk e tekintetben az utóbbi évek folyamában, így például *Neumann*: *Geschichte des Wuchers in Deutschland* (1865), *Endemann*: *Der Credit*

Stein, Lassalle a bölcséleti jog terén: a gazdasági momentumoknak fontosságát egész mérvben elismerik, s ebbeli felfogásukat practikus alkalmazásban egyes nagyobb kérdéseknél érvényesítik is. Az utóbbiakat illetőleg érdekes mozzanatként említhető fel, hogy míg például *Röder* és *Ahrent* az általuk felállított új jog-definitio alapján a tulajdon- és birtokjogot, az örökösödési és a családjogi kérdéseket elemezik¹⁾, *Rtein* többhelyütt egyenesen kimondja, miszerint a nemzetgazdaságtan a jogphilosophiának valódi alapja, *Rössler Hermann* pedig „Die Grundlehre der Smith'schen Volkswirtschaftstheorie“ című (1867-ben megjelent) kritikai irányú monographiájában nemzetgazdasági deductióit egyenesen „Adalékának” címezi a bölcséleti jogtan műveléséhez: addig a hírhedt socialista-apostol *Lassalle*, egyébként eszmedús „System der erworbenen Rechte“ című terjedelmes művében a jogi és gazdasági categoriák és állapotok fejlődési kapcsolatát és világtörténeti párvonalos alakulását iparkodik feltüntetni, s sok oly eszmét pendít meg, mely a nemzetgazdaságtan épúgy mint a jogtudomány szükséges reformja s tökéletesítéséhez nagybecsű adalékot szolgáltat -).

Nem akarok ez irányban további részletekbe ereszkedni, — s mellőzve annak fölemlítését, miszerint napjainkban a jogtörténelem sok alaposb művelője irodalmi dolgozataiban a gazdasági viszonyokra ügyelettel van, mások a régi nagy jogászok és törvényhozók munkáiban foglalt nemzetgazdasági eszmék és elvek kiderítésével foglalkoz-

als Gegenstand der Rechtsgeschäfte (1861), *Auerbach*: Das Gesellschaftswesen in juristischer und Volkswirtschafts. Hinsicht. (1861.) s némely francia egvediratban.

²⁾ V. ö. mindegyiknek jeles szakművét: Das Naturrecht oder die Rechtsphilosophie 1816-, s főleg az előbbnevezetnek positivjogi gazdag idézeteit és Összehasonlításait.

³⁾ Napjainkban ismét több jeles szakember utalt e felfogásra, például a jogász *Jaques* a vaspályaügyre vonatkozó irataiban, a nemzetgazda *Lindwurm*: Die Nationalökonomie in ihrem Verhältnis zur Jurisprudenz (1866) *Dühring*: Neue Grundlegung der Volkswirtschaft (1866). *Hildebrand*, Rodbertus és Mannequin

nak ¹⁾, csak még egyikét legújabbán feltűnt jeles szakférfiúnak műveire akarok utalni, kik az itt kifejtett új felfogásmód különösen szerencsés képviselőjéül tekinthetők: értem a svájczi jogtudóst és műveltségtörténészt: *Arnoldot*, a ki *Recht und Wirtschaft* című (1863. közzétett) könyvében igen sok szellemdús és figyelemreméltó eredményeit rakta le elmékedéseinek, *Dietzelt* és *Jaques-t*, a kik az itt jelzett elveket különösen a nemzetgazdasági élet terén, s egyes konkrét kérdésekben törekszenek érvényre juttatni²⁾ főleg pedig egy fiatal német ügyvédet *Dankwardtot*, a ki 1857 óta *National-Oekonomie und Jurisprudenz* című füzeteket szakadatlan sorozatban tévén közzé³⁾ ez új nézletiránynak különösen a *civiljog* terén époly sikeres, mint geniális módon szerez érvényt, a mennyiben minden egyes főbb joginstitutió gazdaszattani analysisébe ereszkedvén, s a római és német jognak alapján, természetét és jellegét nyomozván, az egész polgári jog és a jogtörténet átalakítására nézve becses kezdeményezési iránypontokat jelöl ki.

V.

Forduljunk most a mondottakból vonható következtetésekhez, s vizsgáljuk különösen, minő befolyással lehet ez új felfogásmód a társadalmi tudományok művelésére és továbbfejlesztésére.

Első és természetszerű következése a fentebbieknek az, hogy a jogtudomány és nemzetgazdaságtan, mint két valódi *testvértudomány*, szorosan egymásra utalvák, és a nemzetgaz-

¹⁾ Például *Hermann*: *Dissertatio exhibens sententias Romanorum ad oeconomiam universam sive nationalem pertinentes* (1823), *Tydemann*: *Disquisitio de oeconomiae politicae notionibus in Corpore Juris Civilis Justiniani* (1838), *Calcoen*: *Over oenige Statshuishoudkundige gevoelens en Stellingen in de geshriften der ouden 1831* és *Scheel*: *De Corporis Juris Civilis principiis oeconomicis* (1867).

²⁾ V. ö. *Dietzel*: *Die Besteuerung der Actiengesellschaften* 1859. és *Jaques*: *Die Rechtsverhältnisse der Eisenbahnactiengesellschaften*. 1864.

³⁾ *Jelesen*: *Nationalökonomie und Jurisprudenz* 1857—1864.4. füzet. — *Nationalökonomisch-civilistische Studien* 1862 és *Negotiorum gestio* 1856.

daság a jogtudománynak, s a jogtudomány a nemzetgazdaságtannak tekintetbevétele nélkül sikerrel nem művelhető.

Lássuk ezt közelebbről és a két tanszakra nézve egyenként.

A *jogász*, ha hivatásának meg akar felelni, közgazdasági ismereteket nem nélkülözhet, lépten-nyomon a nemzetgazdaságtan világitó fáklyájára szorul. Midőn ugyanis ez utóbbi a különböző életviszonyokat tényleges állásuk és természetük szerint elemezi, egyidejűleg azon alapot is jelöli ki, melyből minden tudományos jogalakításnak vagy jogmagyarázatnak szükségkép ki kell indulnia. Csak a nemzetgazdaságtan segítségével lesz a jogász képes helyes Ítéletet magának képezni számos társasági intézmények felett, melyek a közös magánjogélet körében nevezetes tényezőkként szerepelnek, vagy azon ezer meg ezer ügyletek iránt, melyek a jogi törvényhozás útján szabályozva, megannyi jogügyletek lánczolatát képezik, s a polgári codexek tartalmának fő alkatrésze és elemeként ismeretesek.¹⁾

A *nemzetgazdaságtan* teszi a jogászt és törvényhozót képessé a gazdag változatosságú ipari és forgalmi élettüneteményeket benső összefüggésükben felfogni; a tényleges viszonyok halmazában az egységet és rendet felismerni, a szükségest a véletlentől, a maradandót és lényegest a mulandótól és lényegtelenőtől megkülönböztetni.

A nemzetgazdaságtan ilymódon a jogászt a jog és *jog-institutiók szellemének* fölismerésére vezeti, sinórmérvet nyújt kezébe ez institutiók és jogelvek hiányai- és fogyatkozásainak megbíralására; pótolja nem ritkán jogforrásaink hézagait; s mint Roscher is megjegyzi: „in zahllosen Fällen giebt uns die Rechtswissenschaft nur das äusserliche *Wief* und erst die Nationaloekonomie fügt das tiefere *Warum* hinzu“²⁾!

¹⁾ Jól jegyzi meg azért már *Vollgraaf* (Staats- und Rechtsphilosophie III. rész 434 l.) és utána *Ahrens* Jurist. Encyclopädie 374 l.) hogy magánpolgárjogi tan- és kézi könyveinkben számtalanszor emlegettetik: kötelezések szerződvényekből erednek; de az, hogy szerződvények miből erednek, nem mondatik meg. Föltételeztetik tehát itt valami, a mi teljesen hiányzik, t. i. a forgalom elméletének ismerete, a mi csak a közgazdaságtanból meríthető.

²⁾ V. ö. még *Lindwurm* idézett művét 158 s. köv. lapokon.

Nem tévedünk talán, ha azt mondjuk, hogy a nemzetgazdaságtan viszonya a jogtudósok irányában majdnem ép olyan phásisokon ment keresztül, mint például a *vegytané* és a *physikáé* az orvosok irányában. Száz évvel ezelőtt az utóbbiak legnagyobb része ugyanis chemiát és természettant pusztá curiositásnak tekintett, melynek legfeljebb egyes különleges esetekre tulajdonítottak érvényt. Ma már nem is gondolható alapos szakműveltségű orvos, kinek kiképezte-tése jórészen a nevezett tudományokon nem sarkallana!

Tovább megyek. Valamint nem gondolható, hogy a *jogász*, például: a birtok és örökségi jog, szerződések s adósági törvények, a hitelügy és zálogintézmények, ár- és értékmozgalmak, jobbágy-tartozások és hűbérállapotok, bérlet és kölcsön, szolgalmak és üzletjogok, szerzési társulatok és ipari egyesületek stb. felett helyes ítéletet alkothasson magának közgazdasági tanulmányok nélkül ¹⁾: úgy nem szenved kétséget az sem, hogy a nemzetgazdaságtan kiválókép a *jogtörténészre* bír fontossággal; a mennyiben jelesül az egyes joginstitutiók fejlődésének és érvényének alapját kideríti, a különböző jogtételek mélyebb okait és motívumait feltárja, a gyakorlati életviszonyok, meg az ezekre számított jogformák pragmatikai összefüggése- és kölcsönösségének megismerésére vezet ²⁾. — A tudomány mai színvonalán álló jogtörténelemnek *többnek* kell lennie, mint lelketlen adatok és idézetek halmazának s kül elősorolásának; s azért az egyéni épúgy, mint a nemzeti élet szükségleteinek, törekvéseinek

¹⁾ Azt mondja erre nézve *Rössler*: Da alles Recht, das öffentliche so gut, als das Privatrecht, grösstentheils Normen über Vermögensverhältnisse enthält, oder darauf beruht, so ist sein volles Verständniss und seine gehörige Fortentwicklung ganz und gar abhängig von der positiven Erfassung der Wirtschaftsverhältnisse; beides lässt sich durchaus nicht von einander trennen, i. m. li 9 1.

²⁾ Azokon kívül, miket ez irányban már jelzettünk, legyen szabad figyelmeztetnünk arra, mily lényeges szolgálatot tehet a közgazdaságtan egyes népek jogfejlődésének helyesb fölismeréséhez, például a *római* vagy a *germán tulajdonjog* alakulásáéának, ha a népéletot gazdasági stádiumai szerint vizsgáljuk, s jelesül a forgalmi elkülönültség s naturalgazdaság, vagy a már beállott munkamegosztás és pénzgazdasági állapotok mérvét alkalmazzuk. — V. ö. még *Dankwardt* id. m. I. 12 1. és *Schwerl*: „Beiträge zur Bearbeitung des röm. Rechts“ 1852 II. Nro. XI.

teljes ismeretére s felfogására kell alapíttatnia, ha az ez alapokon nyugvó jogintézetek s törvényszabályok koronkénti változásait, módosulásait vagy hatályát helyesen mérlegelni és megítélni akarja. Honnan egyebek közt, vonatkozással hazai tudományos törekvéseinkre, nem lesz nehéz belátni azt is, hogy igazi *magyar jogtörténet* nemzeti életünk gazdasági fejlődésének alapos vizsgálata és ismerete nélkül, alig léssen construálható. — Azt mondja e tekintetben egy jeles nemzetgazda: a jogászok oly gyakran beszélnek joginstitutióknak önfejlődéséről, ép oly formán, mint a teológok vagy a bölcsezsékek a dogmák és eszmék önfejlődéséről; de ne hagyjuk magunkat ámítani e kitételek tisztán képletes természete által, melyek mindig egy, a maga szakmájában elmélyedt bűvár igenis nagy mérvű abstractiójáról tanúskodnak. A valóságban mégis csak mindég az emberek azok, a kikben és a kik által joginstitutiók, és bölcselemek képződnek és változásokat szenvednek. Az, a mit az emberek ez ügyben gondoltak és éreztek, a mire törekedtek, vagy a mit elértek: az valódi tárgya a történelmi nyomozásnak; s ez, mint látók, a civiljogra nézve jó részben összeesik a közgazdasági szükségletek- s eszközökkel. — S miután ép ez irányban a *jogtörténészek* még mindeddig igen keveset tettek, azt mondja Dankwardt ¹⁾, hogy daczára az annyira bálványozott históriai jogiskolának valódi *belszerű* történetével a civiljognak mind mai napig sem bírunk, vagy legfeljebb kezdeményeket mutathatunk fel ²⁾.

A mit a jogtörténetről mondunk, állani fog, nem sokkal csekélyebb mérvben a joghistoria ellentétéről a *jogbölcseletről is!* Az által ugyanis, hogy a gyakorlati életviszonyokat benső összefüggésükben megmagyarázza, a hozott törvények érteményét s indokait épúgy, mint a hozandóknak alapjait, feladásait és szükséges tulajdonait kijelöli: a nemzetgazdaságtan legbiztosb alapjává válik minden valódi jogbölcészeti okoskodásnak és következtetéseknek. — Nem is

¹⁾ V. ö. *ennek* Studien című munkája 19. lapját.

²⁾ Hogy az ókori classikus népek jogtörténete is ezen az alapon sokkal eredményesebben és alaposabban műveltetetik, kitetszik egyebek közt Dankwardt többször idézett műveiből.

kellvén utalni arra, hogy (mint fentebb is már megérintők) a természetjog alap- és vezérelvét képező *igazság* és *aequitas* eszméje ép a közgazdaságtan segélyével alapítható meg tökélyesen; s hogy sok jogintézmény ideális értéke és feladása is csak úgy fogható fel alaposan, vagy bizonyítható be, ha a gyakorlati élet alapján álló s realistikusb irányú közgazdaságtant veszszük segélyül¹⁾. Így tekintve e kérdést, kifogástalannak kell neveznünk a jeles állambölcseletnek Steinnak azon megjegyzését, hogy a nemzetgazdaságtannak egyik főfeladása: a jogtudomány *alaptanává* válni²⁾, — valamint Dankwardt azon állítását: hogy a nemzetgazdaságtan számos jogtételekre nézve a valódi, azaz: *praktikus jogphilosophia*, ellentétben a még sok jogbölcésésznél túlnyomó jogbölcseleti phraseológiával, melynek értéke igen csekély³⁾. Mire nézve legyen szabad megjegyeznünk, hogy több mint valószínű, miszerint a közgazdaságtan szilárd rendszerével viszonyba helyzeti jogtudomány egyedül képes a jogphilosophiai meg a joghistoriai felfogásnak visszás hatású *ellentétességét is megszüntetni*; másfelől, hogy csak a modern nemzetgazdasági alapra fektetett jog- és állambölcseletnek sikerülend azon nagy társadalmi kérdéseket megoldani, illetőleg reformokat kijelölni, melyek a jelenkor fensőbb kívánalmainak és humanitárius irányú törekvéseinek: a birtok- és forgalomviszonyok, valamint a socialis élet s a politikai állapotok javítása körül, megfelelők volnának.

Nem szükséges utalnom arra, hogy azok után, miket imént kifejtettünk, a *törvényhozónak*, a *bírónak*, az *ügyésznek*, a *közhivatalnoknak*, szóval a gyakorlati jogásznak mulhatlanul szükségesek *közgazdasági* alaposb *ismeretek*. A törvényhozónak ugyanis, hogy üdvösen hathasson, legbehatóbb ismeretével kell felruházva lennie minden emberi szükségleteknek és az ezek kielégítésére czélzó eszközöknek, ha arra vállalkozik, hogy ama szükségégek kielégítését helyesen sza-

¹⁾ V. ö. *Dankwardt*: Studien, 118—121 11.

²⁾ V. ö. *Stein*: Lehrbuch der Volkswirtschaft (1858.) Előszó.

³⁾ V. ö. *Dankwardt*: Studien 121.1., és *Lindwurm*: Staatswirthschaft stb. 164. lapon.

bályozza ¹⁾. — Gondolható e jó *bíró* vagy *ügyész és jogved* logteljesb életismeret nélkül; használhat-e az igazán, ha practikus tapasztalatokkal nem bír!? Hogyan képviseljen valaki a békéi jogküzdelemben mint ügyész, hogyan döntsön el megtámadhatlan módon mint bíró valamely ügyet, hogyha a legrészleteseb tárgyismerettel nem bír, az illető ügyyei összefüggő viszonyoknak emberi szükségékből eredetét, s az emberek jó vagy balsorsára való visszahatását nem méltányolja.

Mindé tapasztalatokat és ismereteket azonban a jurista *egyedül saját életéből* és tapasztalásaiból nem merítheti; mily későn, mily hézagosan, mily drága tanpénzért, önmagára vagy clienseire nézve, juthatna el oda az egyes, ha csakugyan mindent magából akarna meríteni! De szerencsénkre nincs is erre szükség, mert *van egy tudományunk*, mely rendszeres és okulásra igen alkalmas alakban legnagyobb részét ama gyakorlati ismereteknek és élettapasztalatoknak összefoglalja s rendelkezésünkre adja, és ez: a *nemzetgazdaságtan*.

Annak, ki az ókori classikus jogászok iratait ismeri nem lehet kétsége az iránt, miszerint ezek telcintélyöket s jelességöket jórészben közzgazdasági dolgokbani mély belátásuknak köszönik. Túlzás nélkül lehet ugyanis mondani hogy az *ókor* összes eszmekörében közzgazdászati tárgyakat illetőleg a nagy juristák szellemtermékei legtöbbet foglalnak magukban. A római világoralom alapításához e nagy nép gazdászati tulajdonságai ép oly nagy mérvben járultak, mint politikai és katonai tulajdonai; amint kétségtelen is, miszerint valódi állam- és hadhatalom: erős gazdászati alapok

¹⁾ Igen találó a mit e tekintetben *Dietzel* fentebbidézett művében a részvény társulatokról mond, hol tüzetesen utal arra, miszerint a jogtudomány számos nagy gyakorlati kérdés megoldására elégtelen, hogy csak a közzgazdászattan alaposb ismerete nyújt kellő felvilágosítást igen sok ügyben, s hogy ennélfogva minden törekvésnek oda kell irányozva lennie, a jogtudomány és nemzetgazdaságtan közötti kapcsolatot mielőbb s minél teljesb mértékben megvalósítani. (V. ö. Besteuerung der Actiengesellschaften 52 s köv. lapok.) Ugyanez áll napjaink két elsőrangú fontossággal bíró kérdésére, úgymint az állami kamatbiztosítás, meg a státuskölcsön-szerződésék kérdésére nézve is, melyek csak jogtudomány és nemzetgazdaságtan szoros s egyidejű figyelembevételével oldhatók meg!!

nélkül fenn sem állhat. Gondoljunk egyebek közt csak ismeretes számító rendszeretökre a Rómaiaknak, kifejtett könyvvitelügyükre, szélesb alapú hitel-rendszerökre, okszerű mezőgazdaságukra és az erre vonatkozó classikus irodalomra; — mind megannyi erőelemei egyrészt, s tanúbizonyosságai másrészt a nép *közgazdasági hatalmának* és benső szilárdságának; nem is említve félreismerhetlen nemzeti képességeket és hajlamukat nagyobbyszerű vállalatokra nézve, melyeknek voltak például bankári üzleteik, útéptítményeik, számos állami és hadászati intézeteik. — S mindennek, mond *Roscher* a klasszikus jogászok mintegy szellemi örököseik és hagyományosaik voltak, mindennek kifejezést és érvényt örökbecsű jogtudományi dolgozataikban kölcsönöztek.

A római nagy jogászok e helyen való felemlítése azonban, nem oly czélből történik, mintha azoknak kelletinél nagyobb fontosságot akarnánk tulajdonítani! — A római jog, úgy mint az az institutiók és digesták alakjában reánk jutott, koránt sem képezi a jogtudomány és jogsystematika *ne továbbját*, melylyel ma is még be lehetne érni. Jelesül azért nem, mivel a római jog rendszere, egy oly fejlődési szakában az emberiségnek keletkezvén, midőn az anyagi műveltség ipar, forgalom, pénz- és hitelviszonyok még jórészben fejletlenek valának, igen nagy részére nézve azon fogalmak- intézmények és törekvéseknek, a melyek az újkor e tekintetben bámulatos polczra emelkedett közgazdasági műveltségének folyamán, — semmi felvilágosítást sem nyújt; másfelől azért nem, mivel a mai jogélet, ép az oly gazdagváltozatosságú ipari és forgalmi mozzanatok stb. folytán, melyek korunkban az e téren lázas tevékenységet kifejtő, folyton haladó és előre törekvő társadalomban jelenkeznek, a *jogász* és *törvényhozó* iránt sokkal nagyobb és messzebbható követelésekkel lép fel, semhogy azokat egy körülbelül másfél ezer év előtt alkotott és rendszerezett jogintézményi kör alapján kielégíteni lehetne.

Hanem viszont az sem szenved kétséget, hogy ép ezen a jogtudósra nézve még ma is roppant fontosságú szak (a római jog) — mely a világtörténet legnagyobb nemzetének legnagyobb alkotványát képezi, s mélysége, a jogászai felfo-

gást élesítő tanrendszerénél s dogmatikájánál fogva minden tudományos jogművelés kiinduláspontjául tekintendő: — a *közgazdaságtan fáklyájával* vizsgálendő, s az ósrómai gazdasági állapotoknak az eddiginél tüzetesb tanulmányozása segítségével, a gyakorlati élet terén való nagyobb mérvű hasznosíthatás tekintetében is, sokkal sikereseb és gyümölcsözőbb módon művelhető ¹⁾

Mindezek nyomán tehát bátran állíthatjuk, hogy valamint például az igazán műveit *orvos*, korunkban *chemia*, *physiologia*, vagy *physika* nélkül, *criminalista* *psychologia* nélkül, vagy *publicista* *financztudomány* és *országlat* nélkül, úgy jogász (civilista, jogtörténész és jogbölcse) nemzetgazdaságtan nélkül el nem lehet, — és hogy igaza van egy nagy szakférfinak, midőn azt mondja: „Jogászokra nézve mindig szükséges leszen, ismereteiket és tapasztalataikat egy nagyobb s önállóbb egészbe való beillesztés által *esetlegességökből* kivetkeztetni. E szükségnek pedig legjobban s legtökélyesebben a nemzetgazdaságtan fog megfelelni, jelesül kiválólag exact és gyakorlati hasznosságú lényegénél fogva“! — A mi azonban nem veendő oly értelemben, mintha a nemzetgazdaságtan a jogtudományt absorbeálni volna hivatva, vagy mintha az e két tanszak közt fennálló *válaszvonalak* és határok összevegyítése kívánatosnak tekintethetnék ²⁾.

Nem kevésbé fontos és szükséges azonban a *jogtudomány* is a nemzetgazdára; az ipari és forgalmi élet elméletét és praxisát nyomozó szakemberre. — Szem előtt tartandó

¹⁾ Erre nézve *Dankvoardt*: *Nationaloekonomie und Jurisprudenz* ezimű munkája 1. füz. 1 s köv. lapjain többeket említ fel, s egyebek közt arra is utal, hogy a római *jus gentium* és *civile* fogalmainak helyesb értelmezése is ily alapon eszközölhető.

²⁾ Mint ezt némileg *Lindwurm* többször idézett könyvében hinni látszik, midőn egyebek közt azon túlzásra vetemedik, hogy azt mondja: az, a mit népi jognak (*Volksrecht*) nevezünk, tulajdonkép nem egyéb, mint a népnek egyetértő felfogása a forgalomban uralkodó gazdasági elvek felől.

ugyanis a nemzetgazdaságtanban, hogy valamint a jogintézetek és ügyletek legnagyobb része gazdasági tartalommal és czéllal bír, úgy majdnem minden gazdasági cselekvény bizonyos *jogformákat* is föltételez. Igaz, hogy a legtöbb önálló ember e jogformák közt helyesen fog mozogni tudni, valódi mester azonban e téren mégis csak a *jurista!*¹⁾ (Áll ez különösen a törvények megértése és magyarázata tekintetében, mire nézve vonatkozással a mindenháí törvényhozásnak az özszes köz- és magánjogéltre való óriási befolyására egy jeles német szakember azt jegyzi meg: „welch' uner-messliche Bedeutung haben die Gesetze in jedem höherkultivirten Staate, nicht bloss für die praktische Entwicklung der Volkswirtschaft, sondern schon für die blosse Erkenntniss ihrer Zustände: aber auch auf den niederen Kulturstufen, wo der Einfluss der Gesetzgebung extensiv und intensiv geringer ist, so z. B. im Mittelalter der neueren Völker, verdanken wir unsere Kenntniss des volkswirtschaftlichen Lebens zum grössten Theile: Quellen juristischer Art und neueren rechtshistorischen Untersuchungen“).

A nemzetgazdának nem szabad megfeledkeznie arról hogy a *birtok és forgalmi*, szóval: gazdasági intézmények nagyobbrészt jogintézmények is; hogy minden helyes közgazdasági elméletnek a köz jogi rend formái alapja, s hogy tudománya mindenkor azon föltevésből indul ki, s azon jogi elvre alapítja okoskodásait és következtetéseit, hogy a társadalomtagok üzleti és ipari cselekvényei megállapított jogszabályok keretében mozognak, s hogy például: idegen javak nem csalárdság vagy erőszak, hanem a birtokossali szabad megegyezés és szerződvény alapján szerzettethetnek meg és vehetők birtokba.

Ezeknek természetes folyománya az is, hogy minden jelentékenyebb *gazdasági* kérdés *egyidejűleg jogi kérdés*, — minden fontosb gazdasági reformfeladvány legtöbb esetben társadalmi, jogi, publicistikai feladvány is; mely tehát csak úgy oldható meg teljesen és megnyugtatólag, ha a jog elvei és követelése is szem előtt tartatnak.

¹⁾ V. 8. *Roscher*: Elöbeszédét Dankawrdt művéhez XII. lapon.

Kitűnő szolgálatot tehet a helyesen felfogott jogtudomány a nemzetgazdasági elmélet rendszerének az által, hogy az egyéni önösség és *magánhaszon* elvére fektetett némely közgazdasági deductiókat: a jogosság és méltány, az igazság és közhaszon tekinteteire való utalással kellő korlátok közé szorítja, megigazítja s kiegészíti! — Annak, ki a nemzetgazdaságtan mai állását tekinti, s elmélet-rendszerének hiányait és hézagait ismeri: nem leszen továbbá kétsége az iránt, hogy ez ismeág továbbfejlesztése egy irányban legalább a jogtudomány támogató segélyét nem nélkülözheti. Azon *igen is anyagias*, a hasznosságot szerfelett hangsúlyozó, és a jog és igazság követeléseivel kevesebbet törődő felfogásmód ugyanis, mely a nemzetgazdaságtan némely képviselői- sőt tanaiban is tapasztalható: egy új, okszerűbb, az igazság és méltányosság tekinteteit is fontolóra vevő nézletiránnyal helyettesítendő¹⁾); a mi azonban csak úgy fog sikerülni, ha érveléseink és deductióink közben a jog örökfontosságú követeléseit is számbaveszszük, a *hasznosság mellett az igazságosságot* is szem előtt tartjuk; szóval: a nemzetgazdaságtant csak a jogtudománnyal való összefüggésben műveljük.

Mindezekhez járul kitűnő *methodologiai* haszna annak, hogyha a nemzetgazda valami jó juristikus iskolán megy keresztül. Azt mondja e tekintetben egy jeles szaktudós: már maga főczélja a jogász szakának viszálykodásokat elhárítani, vagy elintézni, kényszeríti azt minden szavát latra vetni; a honnan megmagyarázható az is, hogy a jó jogfogalomhatározatok és megkülönböztetések ép úgy jeleskednek világosság és szabatoság által, mint a jó bölcseleti fogalomhatározatok mélység által. Így már *Leibnitz* is helyesen jegyezte meg a jogtudományról, hogy az bizonyos számítás fogalmakkal, s épúgy kétségtelen, hogy a juridikus tanulmány, valamennyi társadalomtudományokra nézve ép oly fontos és üdvös bevezető iskola, mint a *tiszta mathesis* a természettudományokra, vagy mint a philosophiaiakra nézve a logika.

¹⁾ Erről értekező: nemzetgazdaságtan műveiben több helyütt részletesen nyilatkozott.

Így szemlélve e két tudományt, teljes joggal mondhatjuk, hogy a nemzetgazdaságtan és jogtudomány *két egyenjogú testvér*, egyenlő viszonylatban a közös anyához, az igazsághoz és a közös vizsgálódási körhöz: a nép- és társadalmi élethez. Mindegyik önálló a maga elve szerint, s mégis ép ez utóbbinak igazi érvényesítésére a másik tanszakot is szükségli. A jogtudomány a nemzetgazdaságtan nélkül igen könnyen jut oly tévállításokra, a melyektől az ismeretes közmondás: „fiat justitia, pereat mundus“, s „summum ius summa injuria,“ bennünket óvakodni tanít; — de ép oly nagy félszegség, és ép oly hamis nézet, ha a jog pusztá eszköznek tekintetik a közigazdaság jobb rendszerére nézve; mire meg jól alkalmazható Kant ismeretes mondata: „Wenn die Gerechtigkeite untergeht, so hat es keinen Werth mehr, dass Menschen auf Erden loben“¹⁾.

Azok nyomán, miket fentebb a nemzetgazdaság és az államélet jelenségeinek szoros viszonyát és kölcsönhatását illetőleg részletesebben kifejtettünk: nem volna nehéz az itt jelzett új felfogásmód szerint a *közigazdaságtan és az államjog*, (illetőleg gyakorlati államtan) közti szoros összefüggést is kideríteni, s jelesül megmutatni azt, hogy a mily fontos és nélkülözhetlen a nemzetgazdára nézve az államtan és a közjog alapos ismerete, ép úgy viszont emez utóbbi a nemzetgazdaságtanra szorúl, hogyha következtetéseiben és tanai megalapításában sikerrel eljárni, s egyidejűleg a gyakorlati életre is termékenyítőleg hatni akar²⁾.

Mellőzve azonban egyebeket, csak egy-két észrevételt akarunk ide csatolni a már mondottak kiegészítéséül. Így először is azt, hogy a tudomány mai állásánál minden felme-

¹⁾ V. ö. *Kant*: Metapliysische Anfangsgründe der Rechtslehre pag. 181.

³⁾ *Villiaumé*: Traité uouveau d'Économie Politique 1858 és 1866. — *Ott*: Économie Sociale. 1851—*Bianchim*: La scienza del ben-vivere sociale 1847, — és *Schäffle* id. iratait, hol e felfogás kellő képviselőre talál.

riülő nagyobb fontosságú szociális vagy törvényhozási kérdés csak úgy oldható meg teljesen, hogyha mind a politikai, mind a közgazdasági és közjogi tekintetek egyidejűleg vétetnek fontolóra, s a társadalom minden jogos érdeke, s minden valódi szükséglete együttes méltánylásra és kielégítésre talál.

Ide vonatkozik tulajdonkép azon fentebb már megérintett körülmény, hogy valamint az *általános nemzetgazdaságtan* majdnem minden egyes fejezetének a civiljog rendszerében a maga megfelelő párhuzamos szakasza vagy, épűgy a finacztudomány majdnem minden egyes tanának egy megfelelő fejezete a statusjogban, — mivel további összefüggésben *Proudhon* azon sok igazat rejtő állítását találjuk ¹⁾, hogy az egész jog- és államtannak hamisnak kell lennie, ha a nemzetgazdaságtan hamis; s *Roscher* azon állítását: hogy nem létezik emberi vagy társadalmi viszony, melynek nem volna bizonyos *anyagi* oldala is, de viszont nem is létezik oly viszony, mely csak és egyedül anyaginak lenne tekinthető.

Egy további folyománya a társadalmi tudományok ez összefüggésének az, hogy az úgy nevezett jog- és államtudományi tanszakok *helyest csoportosítása*, egymás mellé helyezése, jobb kapcsolatba hozza, szóval: az eddiginél czélszerűbb rendszerezése ép oly fontos gyakorlati, mint tudományi követelés¹⁾. Másfelől az, hogy elérkezett az idő arra, hogy megszűnván az államtant pusztá *formák* halmazául tekinteni, bölcselemi elvont gondolat-evolútiókból leszármaztatni, az álladalmat mint a polgárzat anyagi és erkölcsi erőinek, szükségének és törekvéseinek valódi szüleményét fogjuk fel, a politikai intézmények beható *nemzetgazdasági analízisét* kísértsük meg, s azon tárgyilagossá s fensőbb álláspontra emelkedjünk, a honnan kitekintve, a társadalmi élet minden oldalának, és iránylatainak egységesb és összefoglalóbb méltányolása lehetségessé válik!

1) V. ö. *Proudhon*: Contradictions Économiques, ou la philosophie «le la misère (1815) I. 24. 1. és *Treitschke* ici. m. 49 1.

2) Ez irányban sokat tett legújabbban *Stein*: Die Verwaltungslehre című terjedelmes művében; és »System der Staatswissenschaften (185'i) című dolgozatában.

Szükségünk van szóval: a társadalom-tudományok rendszerének és tanainak gyökeres reformjára, mely az élet és elmélet magasb követeléseinek megfelelően, a népek és országok fejlődése és feladásai új s teljesb felfogására legyen alapítva, s különösen oda is czélozzon, hogy államtani és *politikai theoriánk* az eddiginél valárdabb irányúvá váljék, s a positivismus azon határok közt, melyek jogosak és igazoltak, e téren is uralomra juthasson. Mire nézve megjegyzzük még, miszerint ez új felfogás nagybecsű kezdeményei sem hiányzanak már az irodalomban, s névszerint John *Stuart Mill* classikus munkáiban a közgazdaságtan- a szabadság és a képviseleti államformáról; a kitűnő angol állambölcselelőnek *Lorimernek* több jeles értekezéseiben, *Baudrillart*, *Toqueville*, *Laboulaye*, és *Leplay* nemzetgazdasági és moralpolitikai dolgozataikban, a nagy német nemzetgazda *Roscher* rendszerében, *Treitschke*: *Die Gesellschaftswissenschaft* czimű monographiájában, hazánkban báró *Eötvös*: *Uralkodó eszmék* czimű remek művében, végre a szellemdús tübingai szaktanárnak *Schäfflenek*: *Mensch und Gut in der Volkswirtschaft*, — *Die Concurrrenz der Organe des Staatlebens*, zur Revision der Grundbegriffe der Staatslehre, s számos egyéb értekezéseiben¹⁾ elég hathatósan és fényesen képviselvék!

Az itt jelzett felfogásnak praktikus consequentiáit a tudományos élet terén a legkülönbözőbb irányokban lehet értékesíteni. Mellözve egyebet csak a tanrendezés, és névszerint a *jog- és államtudományi oktatás-ügyre* hívjuk fel a figyelmet, s azon nézetünket fejezzük ki, miszerint, tekintve a kifejtett elvek szempontjából a fennálló tanulmányi tagosulatot és szervezetet: ez egyfelől módosításokat szükségei, másfelől gondosan megőrizendő és távoltartandó oly újításoktól, melyek oda czéloznak: a jog és államtudományoknak, jelesül hazánkban is fennálló, indokolt és természetszerű *kapcsolatát*

¹⁾ Melyek részint a *Deutsche Vierteljahrsschrift*, részint a tübingai államtudományi folyóiratban jelentek meg.

felbontani, a jogtudományokat az államtudományoktól elszakítani, s mindeniknek önálló szak és karok szerinti organisatiót kölcsönözni.

A mi ugyanis először a szükségelt módosításokat illeti, ezek két pontban foglalhatók össze. Egyrészt jelesül nagyobb súly és szélesb kör tulajdonítandó a *társadalmi* tudományok tanításában a politikai, igazgatási és közgazdasági szakoknak, a mennyiben e nélkül a jogász szakképzettsége hézagoss, nem akarom mondani, pusztán *formai* marad; s sem a mélyebben látó bíró, sem az avatott közhivatalnok vagy törvényhozó feladatainak megfelelni nem bír. — Kétszeres nyomatékú momentum alkotmányos országokban, s jelesül hazánkban, hol a jogász előtt a nyilvános élet minden pályái megnyitnak, s hol az évszázados mulasztások helyreütésének szüksége sokszorososan fokozott követelésekkel lép minden egyes hazafi elé. — A másik pont abban áll, hogy felette kívánatos volna, miszerint a *jogász*, tanulmányainak már legelső idejében is, a nemzetgazdaságtannak legalább *általános* részével megismerkednék, s e fontos, s az összes köz- és magánjog rendszerének, névszerint pedig a civiljogban oly kiváló helyet elfoglaló dologi és kötelmi jogtannak felfogásához nélkülözhetlen alapot képező tanszak már a jogi stúdium első szakjaiban kellő figyelemre méltattatnék¹⁾.

A mi pedig a jog- és államtudományok általunk fenntebb kárhozottatott *elkülönítését* egymástól illeti: ez irányban, elnézve azoktól, miket itt a jog-és státustani szakok szoros és szerves összefüggéséről kifejtettünk, s nem vizsgálva azt, vajjon hol van a jog- és államtudományok közti választvonal, s csakugyan lehetséges-e ép ez okból is a tényleges elkülönítés, — szem előtt tartandó különösen az, hogy e szétszakítása a természetüknél fogva is összetartozó tanszakoknak magával a társadalomtudományok nemesb hivatásával is ellenkeznék; az elválasztott karoknak sok tekintetben nélkülözhetlen összműködését nehezítené; a hazánkban majdnem egy évszázados s nem eredmény nélkül fennállott tan-

¹⁾ Ez eszmét körülbelül tíz évvel ezelőtt egyike korunk legkitünőbb szak férfaiinak: a jogbölcselel *Ahrens* már megpendítette.

szervezeti alapot, (s vele ép egyiket azon kevés intézményeknek, melyekben a külföldet kétségtelenül meghaladtuk) lerontaná, sőt arra is vezethetne, hogy az egyetem mint olyan, fensőbb tudományos jellemével ellentétben, névleges szak-képzettséggel bíró köz- és jogpályai jelöltek *idomító* iskolájává válhatnék ¹⁾.

Legyen szabad ez igénytelen előadásomat azon megjegyzéssel befejeznem, miszerint erős hitem, hogy az itt körvonalozott felfogásmód a *codificációra* is általában s annak egyes ágai- és szakaira nézve különösen, a legjótékonyabb s legtermékenyítőbb befolyást gyakorolhatná, s hogy alig létez egy nyomósb feladat is a magánjogi és a közgazdászai törvényhozás terén, melyének megoldása ilyképen lényegileg meg nem könnyítették, vagy nem tökélyesbítették.

E tételeknek egyes nagyobb kérdések alapjáni tüzetes bebizonyítását azonban egy más alkalommal kísértendjük meg.

¹⁾ Igen figyelemreméltók azért egyebek közt a kitünő szakférfiúnak és tanárnak *Dietzelnek* (id. műnk. előszav.) mondott ezen szavai „Die Gründung staatswissenschaftlicher Facultäten und ihre innige Verschmelzung mit den juristischen ist eben so sehr durch die Interessen der Wissenschaft, wie der Ausbildung der Staatsbeamten geboten.“

A

STATISTIKA

HIVATALOS ÉS TUDOMÁNYOS
MÍVELÉSE.

KELETI KÁROLY.

LEVELEZŐ TAGTÓL.

PEST,

EGGENBERGER FERDINAND AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN.

1868.

Pest, 1868. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában

V.
**A STATISTIKA HIVATALOS ÉS TUDOMÁ-
NYOS MIVELÉSE**

Keleti Károly 1. tagtól.

(Székfoglaló értekezés, olvastatott a M. T. Akadémia 1868.
október 19-ikei ülésében.)

Azon ismert politikai viszonyoknál fogva, melyek alatt közel két évtizeden át élni kénytelenek valánk, távol maradtunk a tetteges részvétől több oly kérdésben, melyek szomszédainknál általában a mívelt külföldön évek óta foglalkoztatják a tudomány férfiai. Egyik ily kérdés a hivatalos és magán statistika egymáshoz való viszonya, külön előnyeik és hátrányaik, kölcsönös támogatásuk szüksége, szóval mindaz, mi a statistika tudományának növelésével, még pedig kétoldalú, külön-külön úton járó növelésével kapcsolatos.

Magának a statistikai tudománynak általános feladatairól és fontosságáról, növelésének szükségességéről szólni, ily tudományos testület előtt nemcsak fölös munka volna, de valamennyire méltóságába is ütköznék. Tudvalevő ugyanis, hogy a statistika feladata tényeknek szemlélése és gyűjtése, mi által fő célja: az ö n i s m e r e t megszerzetővé, támogatása lehetővé válik.

Itt valóban rosszul illenék ismételnem, hogy a statistikára a magánéletben nem kevésbé van szükségünk, mint a közéletben. Jól tudjuk, hogy az állam legfőbb érdekei csak általa nyernek magyarázatot, hogy a statistika által napfényre hozott számok legfőbb bizonyítékai az állami- és magánvállalkozás célszerűségének, a szándékolt beruházások hasznosságának. — Nem szükséges arra sem figyelmeztetnem, hogy

után legközelebb megszereznem, melyek miután egyrészt a legújabb adatok, másrészt eddigelé még egyáltalán nincsenek közzétéve, mindenesetre képesek némi érdeket gerjeszteni.

De ha lennének is közzé téve, mint fognak a bécsi központi statist. bizottmány által kiadatni szokott statistikai évkönyvnek azon újabb folyamában közöltetni, mely nyilván nem sokára meg fog jelenni, mint merő absolut számok csak becses anyagul szolgálhatnak populationistikai dolgozatokra, de magukban nem képesek világos tiszta fogalmat nyújtani sem a társadalmi és állami életről, melynek különben oly fontos tényezői, sem a népmozgalom egyáltalán nagy jelentőségéről.

A hivatalos kimutatásokban a magyar korona országai nincsenek elkülönözve ő felsége többi országai és tartományaitól; a hivatalos kimutatásokban a számadatok a dolog természete szerint nincsenek viszonyítva a fenlevő politikai, társaséleti és közgazdasági állapotokra, hiányzik azokban minden combinálás és következtetésekre önkényt vezető minden további okoskodás.

Ezt pótolni a tudomány feladata, mely hivatva van az adatok helyes groupirozása által érthetővé tenni a néma számoknak sokat jelentő logikáját. A statistikai tanulmányozás ennél fogva, mely a népmozgalom árjait az állam- s társadalmi viszonyok ismervéül feltüntetni törekszik, a mily érdekes époly tanulságos is.

Habozás nélkül véltem tehát ez úton nyert eredményeket székfoglaló értekezésem tárgyául választhatni, annál is inkább, minthogy egyrészt az 1865-ki év populationistikai szempontból általán igen szabályos, sőt sok tekintetben a magyar korona országaira nézve különösen kedvező évnek mutatkozik, másrészt pedig, mivel, fájdalom, hihetőleg megint hosszabb időszak fog beállamilag e fonalt újra fogjuk felvehetni.

De továbbá szemközt azon számos visszaéléssel, mely napjainkban a statistikával üzetik, hol sokan válogatás nélküli adatok összehordásában, koholt vagy mások után gondolatlanul leírt számok felhalmozásában, vagy épen ily kétes eredetű, töredékes adatokra fektetett genialis okoskodás-

ban keresik a statisztikai bölcsességet, egy oly tudományos testületnek mint a magyar akadémiának szoros kötelessége azon lenni, hogy e tanszaknak tudományos jellege megóvassék; midőn nem csak nálunk, hol gyakran más tudományágban is éppen nem avatottak minden előkészület nélkül merészkednek a legkomolyabb tárgyakhoz bámulatos önhittséggel hozzászólni, hanem még az alapos tudományosságról, higgadság és lelkiismeretes iparkodásról méltán elhírhedt német irodalomban is újabban u. n. statisztikusok merülnek fel, kik a statisztikát merő adatgyűjtési methodológiának tekintvén, kívánt államtudományi készültség nélkül a kínálkozó adattömeg oczeánjából mindent kihalásznak, a mire csak szert tehetnek, nem törődvén azzal, hogy micsoda forrásból fakadnak azok, vájjon hitelt érdemlők-e vagy sem, és elég merészek az ily agregatumot tudományos statistika czéje alatt bemutatni; kettős kötelessége a statisztikát mint tudományt művelőknek, az efféle eljárástól óvakodni, és annál nagyobb gondot s figyelmet fordítani a források mivoltára, melyből statisztikai dolgozatuk anyagát merítik.

Szemközt az efféle gondatlan, mondhatni tudománytalan adatösszeférczeléssel, a statisztikai dolgozatoknak belbecse mindinkább a szerző individualitásától válik függővé, és minden statisztikai munkálatnak tárgyilagos értéke elleni gyanakodás, fájdalom, annál igazoltabbnak látszhatik. Ezen ok miatt is elhatároztam magamat, hogy székfoglaló értekezésben távol ezen csalfa iránytól nem valami szokatlan, új tárgy után kapkodjak, vagy holmi töredékes, a valóság minden garantiája nélkül készpénz gyanánt keringő adatok felhordásában keressem az újdonság szemfényvesztő dicsőségét. Jóval helyesebbnek tartottam, hivatalos úton gyűjtött hiteles adatokat tanulmányozásom alapjául venni, és sokféle, gyakran igen fáradságos, sőt első pillanatban háladatlanak látszó számmivelet útján, a holt adatokat életre kelteni. Ha nem sikerült is ez utón új felfedezéseket tenni, legalább sikerült már régibb adatok fonalán szerzett tapasztalásokat újabb számérvekkel hol megerősíthetni, hol pedig helylyel-közzel kiigazíthatni. E tekintetben is igénytelen nézetem szerint egy mákszem igazság tudományos szempontból többet ér

lásnál: sikerülhet kijelölni, legalább nagyjából, azon határokat, melyek a statistika két főalakját, a hivatalos és magánstatistikát, egymástól elválasztják. E szerint mind az, a mi egy egész ország területére terjed, mind az, a mi egy ország határain belül létező hasonló viszonyok, rokon állapotok és egyforma jelenségek számbavételét illeti, a hivatalos, mindaz a mi egyes, különleges czélok elérésére szükséges működést követel, a magánstatistikának esnék birodalmába. Ugyancsak a magánstatistikának esik műkörébe mindaz, a mi egy ország vagy állam határain túlterjed, mert valóban egy statistikai állandó hivatal sem fogja munkaerejét okszerűen arra fordítani, hogy például az európai államok összehasonlító statistikáját készítse el, mi mindenkorra a magánvéte-kenységnek lesz feladata.

A hivatalos elnevezés ily értelemben azonban nem tételez föl épen kormányhivatali működést. A bizonyos kötelezettséggel, valamely központból sugár alakban elrendelt adatgyűjtés a maga nemében szintűgy lehet „hivatalos,“ ha nem is kormány rendeli el azkat. Ha például valamely biztosító-társulat, mely országszerte ügynökökkel bír, bizonyos előre megállapított terv és minta szerint valamennyi ügynökei által gyűjtet és szolgáltat be magának hasonló, csupán saját üzletére vonatkozó adatokat, a belőlök alkotott statistikai összeállítások a biztosító társulat szempontjából, de bármely, azokat később használandó magánstatistikus szempontjából is, szintén hivatalosak lesznek. Miután végre ily adatok gyűjtésére, habár a jelzett úton, gyakran valamely központi kormányhivatal sarkal, leggyakrabban pedig felhasználja, ez által és méltán államhivatalos jelleget nyernek.

Viszont pedig a statistikai hivatalok, ha főadatukat hohyosan akarják megoldani, egész készséggel fognak hozzájárulni, hogy eredeti adatgyűjtéseik a szomszéd, jobban mondva a világ, összes mívelt államaival, a mennyire lehet, egyformán eszközöltessenek, mely irányban a nemzetközi statistikai értekezletek oly nagyot lendítettek a statistikai tudományon. Ez által azonban nem lépik át a hivatalok a nekik feljebb kiszabott természetes határt, s mint a hivatalos statistika közegei csakis országos fölvételekre szorítkoznak, de ilyenekre terjednek is.

De a nemzetközi statisztikai értekezletek is csak úgy felelhetnek meg feladatuknak, ha határaikon túl nem csapnak. Bármily fontos azon körülmény, hogy az egyes államok hasonló adatai összehasonlíthatók legyenek s bármennyire kívánatos erre nézve, hogy már az eredeti fölvételek bizonyos, előleg megállapított, a mennyire lehet egyforma minták szerint készüljenek: az összehasonlíthatásra való törekvésnek soha sem szabad annyira menni, hogy általa az egyes országoknak, úgy szólván, egyénisége menjen veszendőbe. Minden országban léteznek bizonyos nemzeti tulajdonságok, melyeket az ország hivatalos statisztikájának számba kell venni, és melyeket föl nem áldozhat csupán azért, mert általa az összehasonlíthatás más államok adataival kissé megnehezülne. De nem szabad minden áron kiterjeszkednie a másutt netalán kívánatos fölvételek erőszakos eszközésére sem, ha nála ily fölvételekre az anyag, vagy legalább fontossága hiányzik. Főleg pedig kerülnie kell a hivatalos statisztikának oly fölvételek eszközését, melyek másutt bizonyos czélok szempontjából üdvöseknek látszhatnak; de változott viszonyok között, előre is megbízhatlan eredményt, a reáfordítandó költségekkel arányban nem álló munkát helyeznek kilátásba.

A statisztikai kongressusok eredetileg csak a statisztikai közlemények összehasonlíthatására törekedtek s e tekintetben lényeges haladást idéztek elő az összehasonlító statistika használhatóságában. Miután azonban az összehasonlítható adatok, illetőleg tárgyak nem számtalanok s csakhamar azon pontig érhetni, hol az összehasonlítás épen eltérő nemzeti, földrajzi, ethnografiai stb. viszonyoknál fogva megszűnik: roppant tere n arad az egyes országok hivatalos statisztikájának, mely emez eltérő viszonyokra tekintettel lenni tartozik, sőt számbavételüket csak is így eszközölheti. A túlságosan egyforraásító törekvésnek hiányai vannak s Engel aligha téved azon véleményével, melyet az 1863-iki, Berlinben tartott nemzetközi statisztikai értekezőlet előmunkálatai közben mondott, hogy „Bármily nagyok legyenek az alalakjuk szerint teljesen összevágó és egyforma statisztikai közlemények kényelmei és előnyei, a statistika érdekében korán sincsenek. Valamint a codificatio a mélyebb jogi tanulmányokra káro-

san hat, úgy a statistika általános egyformásítása megsemmisíti az úttörőknek kutatásait és törekvéseit e szellemi téren. Egyformaságról és összehasonlíthatóságról csak a főszempontoknál lehet szó. Ha ez elvet elhagyjuk, könnyen különféle aprólékosságokra vetemedünk. Így például a tébolydái statistikának mintája 16,000 specialitást szab meg. Hol marad ekkor a szabad kutatás? Hol maga a statistika?“

Van azonban a nemzetközi értekezletek törekvéseiben bizonyos irány, mely ez értekezletek nyíltan kimondott célján, t. i. a hivatalos adatok egyforma, összehasonlítást engedő gyűjtésén kívül esvén, közvetlen tudományos érdeklődéssel és becsesei bírással, s ez a *statistika tudományos rendszerének* megállapítása. E törekvések minden újabb értekezleten újabban nyilvánulnak, s annál jogosultabbak, minél eltérőbbek a nézetek az iránt, mi tulajdonképpen a statistikának, mint tudománynak tárgya, s az állam jelen helyzetének ismertetése, mi a statistika leglényesebb feladatául van kitűzve, voltaképp mely állapotok ismertetésére kell hogy terjeszkedjék?

Eddigélé a statistikai tudomány osztályozása és rendszeresítése koránsem befejezett tény. Habár a statistika feladatának korábbi értelmezésében alig van eltérés, maga a beosztás, maga a fogalom: mi értendő voltaképpen az állam jelen helyzete alatt? sokkal tágabb, semhogy számos, gyakran indokolhatatlan kitéréseknek, túlradadásoknak helyet nem engedne. Sokszor nemzetgazdasági, gyakran rendőri, legtöbbször közigazgatási alapon történik a meg-megjelenő könyvek beosztása, melyeket összevetvén, könnyen igazolható azon kérdés felmerülése: hogy mi is az a feladat, mint tudománynak tárgya?

Senkisem veheti rósz néveu, ha a rendszer megállapítását a nemzetközi statistikai értekezletek egyik főfeladatául tekintik. Hogy pedig ily rendszer megállapítása szükséges, de ta'án épen ez értekezletek feladatát és méltán képezné: ez óhaj jogosultsága maguk az értekezletek eddigi tárgyalásai által van igazolva. Hány mindenféle ügybe fogtak már azokon, több kevesebb tüzetességgel s ismételt reá-reátéréssel, de hányat fejeztek be vagy oldottak meg végleg? S nem csodála-

tos-e a már említett részletesség, hogy ne mondjuk ajn'ólé-
kosság, melyre az utóbbi értekezletek úgyszólván vetemed-
tek, holott a statistika egész terére még körvonalaiiban
sem hatoltak, rendszeres megállapításába az anyagnak még
nem is fogtak.

Engel megkísérlette a berlini kongressus előmunkálatait
ily rendszer alapján készíteni, síkra is szállt rendszere mel-
lett, de az se meg nem támadtatott, se helyben nem hagyatott,
hanem a nemzetközi értekezet megnyugodott az anyagnak
Engel által nyújtott beosztásában s tán halk elfogadása által
szentesítette is. Nem tagadhatni, hogy van okszerűség e be-
osztásban, sőt van gyakorlati alkalmazása is, a mennyiben a je-
lesen működő porosz statistikai hivatal ez alapon munkálkodik.

Ezen rendszer szerint:

1. A terület, az ország természeti felosztása;
2. az ország közigazgatási felosztása;
3. a lakhelyek;
4. a népesség;
5. a földbirtok képezik az alapot, mely egyúttal va-
lamennyi állam statistikájának alapja. Ezen, úgyszólván, alap-
rajznak a többi felosztás csak többé ltevésbbé lényeges rész-
lete. A legfontosabb köz- és magánintézmények egész sora
származik például a földbirtokból. A különféle ipar, például
a népesedési mozgalomban, a lakosság testi, szellemi, erköl-
csi, társadalmi és politikai természetében nyilatkozik. Ez öt
pont alá volnának tehát az állam elemei foglalhatók. — A
részletek közül főfontosságúak:

6. A földművelés, kertészet, szőlőszet;
7. az erdőművelés és vadászat;
8. a halászat;
9. a bányászat;
10. a kéz- és műipar;
11. a közmunkák;
12. a pénz, mérték és súly;
13. a kereskedelem;
14. a közlekedés és szállítás;
15. a bank- és hitelintézmények;
16. a biztosítás,

Ezen pontok, melyek egymásutánja nem épen lényeges, a nemzet összes tevékenységét vagyis anyagi növelését tárják fel előttünk, s az anyagi termelés minden phásisait képesek föltüntetni.

A következő három cím, úgymint:

17. a termelés és fogyasztás;

18. az ár és bér;

19. a munkás osztályok;

mintegy csak összefoglalása az előbbi tizenegy pontban tárgyalható legszembeötlőbb jelenségeknek. Külön csak azért soroltattak fel, hogy az állam állapotainak tanulmányozását könnyítsék, a 6—11 pont alatt foglalt mindennemű termelés részletezése pedig csonka volna, ha egyúttal az állam összes termelése és fogyasztása nem vétetnék tekintetbe, valamint a 12—16. pont alattiak is tökéletlen felosztásnak volnának tekinthetők, ha egyúttal a termékek áraival, a munkások helyzetével összevethetők nem volnának.

A következő nyolcz cím az ország szellemi és erkölcsi mívelődését festi, és pedig:

20. társadalmi gondviselés, előrelátás, kölcsönös segélyezés;

21. jótékonyság, közsegély;

22. közegészség és közegészségügyi rendőrség;

23. vallás;

24. nevelés, közoktatás;

25. tudomány és művészet;

26. időszaki sajtó és irodalom;

27. közbiztosság, rendőrség, börtönügy;

28. polgári és bűnügyi igazságszolgáltatás.

Ezen felosztást igazolja az, hogy az anyagi jóllétet emeli a társadalmi előrelátás, mely takarékpénztárakba gyűjti fii léreit, betegek, özvegyek, árvák számára gyűjt, takarékosági s bitelegyleteket alkot stb.

Végül a politikai míveltség általános czlme alá volnának foglalhatók következő pontok, u. m.:

29. a hadsereg;

30. a hajóhad;

31. a pénzügy;

32. az alkotmány, törvényhozás;
33. az állam alaptörvényei;
34. a megyei és járási szervezet;
35. a községi rendszer.

És csakugyan alig van társadalmi jelenség, mely a felső olt keretben helyet nem találna, s ha első pillanatra olyanokul is tűnnének fel, melyek benne természetesen el nem férnek, csak alkatrészeikre kell azokat fölbontanunk s azonnal rendszeresen fognak sorakozni.

Ha a statistika ezen rendszere általánosan elfogadtatnék, vagy ha czélszerűen módosítottat is, csak megállapodás jöjjön benne létre, s a tudomány nagyot fog haladni mivelhetőségében. Amúgy is tág köre, ha általa meg sem is szorul, de szabályosul, s az egyes csoportok jobban kikerekítve, szabatosabban is munkálhatok. — De ha a rendszerre nézve ily megállapodást még mind Injába várunk, a módszerre nézve többé alig létezik eltérés a tudósok nézetében. Hajdan ugyanis a statistika az inductio módszerére támaszkodván, jó szerencsére haladt, jelenségekből következtetett tényekre, tények minőségéből számukra, s a ki magában tehetséget érzett s a kinek reá hajlama volt, habár a számba veendő tényeket a tér nagysága miatt föl sem karolhatta, statistikus lehetett. Ma egyszerűbb, noha tágabb alapokra, természetesebb módszerre van fektetve a statistikai kutatás. Ma többé nem következtetés útján sűtünk ki tényeket, hanem az egységek följegyzése, lajstromozása által gyűjtjük az anyagot. De gyűjteni naponkint kell, lajstromozni kell rendszeresen, keretbe kell rakni az elemeket, melyekből később az összes anyagot magukban foglaló rovatos táblázatok alakúinak.

Ezen hosszadalmas, fáradságos, nagy munkaszervezetet és tömérdek munkaerőt igénylő, de viszont eredményekkel is biztató módszert a magánerő csak vajmi ritka esetben alkalmazhatja. Még kevésbé vállalkozhatik magánerő ily munkára, ha a rendszeres statistika összes, egész országból szerzendő anyagáról van szó. Ily esetben a kívánt adatoknak országszerte kell jegyeztetni, hasonlólag lajstromoztatni, időnkint bizonyos központra átszolgáltatni; ezt pedig csak erre kiszemelt külön közegek, többnyire hatóságok vagy hi-

vatalok tehetik megbízhatóan, s innen a *hivatalos statistika* elnevezése.

Az ilykép gyűjtött adatok összeállításából készülnek aztán azon többnyire nagybecsű művek, melyek, mint az illető államok hivatalos közleményei megjelenvén, miután minden további, a magánstatistika által még felhasználandó anyagot magukban foglalják, *forrásműveknek* nevezetnek.

Rendszerint csak a szokott értelemben vett hivatalos statistika teremthet ily forrás-műveket, csak ez bírván a különféle eredetű anyagot oly általánossággal, egyszersmind oly kimerítően gyűjteni, hogy e tömörült forrásművekből a magánstatistika is haszonnal meríthessen.

Hosszú ideig tartó anomál politikai helyzetünk s azon körülmény, hogy kormányügyeinkre minden befolyás nélkül szűkölködtünk, ez általános elvvel való daczolásra bírt. Volta képi hivatalos adatok nélkül, kiszáradt vagy meg sem eredt források medrében haladt például a M. Tud. Akadémia statistikai bizottsága, s hogy dicső fáradozásaiban hajótörést nem szenvedett, a kimondott jelv mellett s nem ellene bizonyít. Igaz ugyanis, hogy nem volt hivatalosan rendelkezésre ezen bizottságnak a hivatalos anyag; de nem tagadhatni, hogy a m. kir. helytartótanács 1860. után mégis más szellemű vala, mint előtte a cs. k. helytartóság, mely kizárólag Bécs számára gyűjtötte, habár válogatás nélkül, az adatokat. A tudományért lelkesülő férfaiink közül többen találtak módot és alkalmat, hogy egyik-másik ágban a hivatalos statistikai adatgyűjteményt, noha többnyire csak kéz alatt, megszerezzék, s ez anyagnak feldolgozása a „közlemények“ legérdekesb tárgyai közé tartozik. A tudomány iránti közös rokonszenv építé a hidat Becsbe is, melylyel akkor még ellenséges lábbon álltunk, s így kerülő úton ugyan, mégis csak visszaszivárgott némi magyar anyag hazánkba, s a M. Tud. Akadémián belül és kívül álló férfiak dicséretes buzgósággal fogtak feldolgozásához.

De a hol az Akadémia, habár mint testület, habár mint az ország legelső tudományos areopagja s így a magánmunkásnál jóval felette álló, majdnem hatóságnak tekinthető erkölcsi személy, közvetlen adatgyűjtéshez fogott, ott kénytelen

volt feladni a tért, s az általa 1860-ban megindított népszámlálás, noha csak a lehető legegyszerűbb kérdésekre szorítkozott, eredményre nem vezetett. A „Stat. Közlemények“ I. kötetében még olvasható ama lelkes körlevél, melylyel a stat. bizottság „a tudomány érdekében kezdeményezett ezen kísérletének sikerülését a magas egyház szíves gyámolításától várván, ismételve fölkerlte a papságot, hogy szokott lelkesedésével ez ügyet fölkarolja.“ A kísérlet nem vezetett eredményhez, s a stat. bizottság tagjai hiába ajánlkoztak a tömegesen begyűlendőnek vélt anyagnak feldolgozására. Talán czáfolatul fel lehetne hozni azon érdekes munkálatot, mely az elemi tanügyet legalább a római kath. egyházmegyékből kiűnteti; de mellőzve azt, hogy majd öt éven át gyűlt ez anyag folytonos sürgetés mellett, állításom mellett bizonyít, hogy e tekintetben is a helytartótanács segítségét volt kénytelen igénybe venni a stat. bizottság.

Ha azonban eredménytelenségnek látszhatik, hogy a bizottságnak a közvetlen adatgyűjtés nem sikerült, úgy viszont szerencsének kell tekintenünk, hogy munkássága a lefolyt korszakban meg nem bénult. Noha ugyanis az Akadémia „Stat. Közleményei“ Magyarország rendszeres statistikájának előállítására nem is gyűjthették az anyagot, mi egyéb-iránt feladatuk se volt, viszont gazdag medenczévé váltak a sok apró ereken csörgedező, habár nem is hivatalos mederbe ömlött statistikai anyagnak. Kincs, drága, megbecsülhetetlen kincs van lerakva ama közleményekben, mely az Akadémia stat. bizottságának nem léteben szerte folyt volna az országban, és központra alig, földolgozásra soha sem talál.

A földolgozásban rejlik pedig a tudományos statistika más, nem kevesebbre becsülendő feladata. A hivatalos forrásművek szerűskertekhez hasonlók, melyekben a gazdag aratás szálban levő, kévékbe gyűjtött szemei, asztagokra rakva, kincset képviselnek ugyan az illető birtokosra nézve, de közhaszonra még nem fordíthatók. Minél gazdagabb volt az aratás, annál tovább marad asztagban, csűrben, de szalmában is a szem, s habár benne van élető ereje, míg csépeles után szórva, megörülve, kenyérré dagasztva nincs, tápláló anyagát ki sem fejtheti. E szórás, őrlés stb. — ha nem is köl-

tői hasonlatossággal — a magánstatistikus munkája. Csak feldolgozva jöhetnek a hivatalos adatok forgalomba, csak a magánérő reá fordított munkássága által válhatik a statisztikai tudomány közhasznúvá. És a felhozott példa szerint nem lehet aláírni *Engel* oly találónak fogadott nyilatkozatát, mely szerint a hivatalos statistika képviselői a *termelők* (Producen-ten) a magánstatistikusok *fogyasztók* (Consumenten dér Statistiek). A hivatalos statistika, mint láttuk, csak a mezei munkát, a sarló és kasza, a kévekötés, behordás és asztagbarakás munkáját végzi, legfeljebb a csépelés, szórás tartozik még feladatai közé. Az őrlés, dagasztás, sütés, de még az árulás is a magánstatistika feladata, mely e szerint szintén termelő, termelő ama magasabb értelemben, melyet az ipar nemesítő munkájának tulajdonítunk, s mely már a művészzel is rokon, fogyasztó pedig mint mindenben, úgy a statistikában is a nagy közönség: az állam és nemzet, a kormány és nép egyaránt.

Ha a fogyasztandó cikk nem egyedárúság tárgya, a fogyasztó közönség szokott legilletékesebb bírálója lenni, a mennyiben megszerzésekor oda fordul, honnan azt legjobb minőségben s legjutányosabban kaphatja. Ez állítás szellemi termékekre, főleg statisztikaiakra csak kevéssé illik. A szellemi terméknek fogyasztója ugyan szintén a közönség, s ízlésének nyilvánulása által befoly a termelésre is; de gyakran Ízlése is rősz, a bíráló tisztet pedig ritkán maga viseli, hanem többnyire egyesek gyakorolják. Ep, egészséges viszonyok között azonban mégis elvesznek a silányabb szellemi termékek, mert fogyasztójuk nem akad.

Nem úgy a statistikában, mely e szempontból inkább az egyedárús gyártmányhoz hasonlít. Termelése ugyanis sokkal nagyobb beruházást kíván, semhogy egyesek nagy szerencsével vállalkozhatnának, s így gyakran kénytelenek vagyunk elfogadni azt, mi igényeinknek teljesen meg nem felel. De a bírálati jog nincs megvonva sem a közönségtől, sem egyesektől, s ez okból csakugyan kérdezhetjük, hogyan állunk voltaképen, vagy álltunk a legközelebb múltig hazai statistikánkkal?

Magyarországnak a statistika dolgában csodálatos hely-

zete volt eddigelé, mely egyébiránt közel és távol múltunk abnormis politikai viszonyaiban leli magyarázatát. Magyarországot a statisztikailag legmíveltebb, valamint a statisztikailag leghanyagoltabb államok közé egyaránt méltán sorolhatni, csak a szemponttól függ, melyet ítélethozáskor elfoglalni szándékunk.

A közel kapcsolat Ausztriával, melyben Magyarország az utóbb lefolyt évtizedek alatt nem épen kedve szerint állott, mindazon műveleteket, melyek Ausztriát a kevésbé tisztán látó külföld előtt statisztikai tekintélylyé emelték, hazánkra is kiterjesztette. Ha tehát csak a címek után ítélünk, melyekre az újabbkori haladás a statisztikai tudományt úgy szólván világszerte, ha nem is egyöntetű rendszer szerint felosztotta, majd minden címre nézve Magyarországból is hozhatunk fel számokat, s a ki az abszolút számokkal beéri, azon hitnek élhet, hogy íme, van Magyarországnak is s pedig elég haladott statisztikája. De ha a számokat mérlegeljük, ha a használt címek velejére hatolunk, Ítéletünk is megváltozik.

Az úgynevezett állami alaperőkre, a területre és népességre nézve például, a lehető legrészletesebb adataink vannak, és nevezetesen a népesedési mozgalom adatai, melyek mikénti számbavétele iránt Ausztriát, és méltán, például emlegetik, Magyarországra nézve is, csekély megszakítással 1865-ig legalább elég érdekes összeállításban lettek feltüntetve. De ama csekélynek mondott megszakítás 1861-ben, s azon körülmény, hogy az 1865. utáni adatok megszerzése iránt eddigelé csak reményt táplálhatunk, do bizonyossággal nem bírunk, ez adatok érdemét is tetemesen leszállítja. Mit mondjunk azonban az általános népességről, melynek utolsó számba vétele 1857-ben, tehát oly időben eszközöltetett, midőn a közreműködés csak a nyers hatalomnak való engedés következménye volt? pedig tudjuk, mily becse lehet épen a népszámlálásnak, melyben a számba veendő, az annyiféleképp érdekelt lakosság csak kényszernek engedve vesz részt, vagy épen részvéte nélkül is a hatalom ügynökei által jól-rosszul vétetik számba. Ismerjük mindnyájan a közelmúltat s a haza jelesbjei több ízben felsóhajtottak a letűnt kormányrendszer azon sajnos utóhatásán, mely a népnek, hogy gyöngéd kifeje-

zessel éljek, titkolódzási hajlamát fokozta. A mindenfelől igénybe vett, érdekeiben sértett, terhekkal elárasztott nép bizalmatlanná válik, s mert számot se tud magának adni a számbavétel céljai iránt, bizalmatlanságában tagadáshoz, legalább titkolózáshoz folyamodik, s a statisztikai fölvetel célja, gyakran, s mint ez esetben is, a lehető legjobb cél, nagy részt el van tévesztve.

Mondhatjuk erre: küszöbön az új népszámlálás, melyet a felelős magyar kormány, a nép saját közreműködése mellett, választottjai által fog végrehajtani, s a mi az 1857-ki népszámlálásban hamis adat volt, az 1868-ki vagy későbbi talán helyre fogja igazítani. Igaz, ezt remélnünk kell, remélnünk még akkor is, ha meg vagyunk győződve, hogy a nép bizalmatlansága országszerte még le nem csillapodott, s az annyiszor zaklatott s annyiszor csalódott lakosság egy-két rövid év alatt nem szokhatik le megrögzött tulajdonairól. De mind ez alapos reményünk mellett is a kilátásba helyezett népszámlálás csak a jövőnek statisztikája, s midőn a statistika jelen állapotáról szólunk, csak a meglevőt lehet számba vennünk, s a kimondott bírálat csakis a meglevőre vonatkozik.

Méltán fenhetjük pedig a bírálat élet, ha az úgynevezett állami alaperők másik tényezőjére, a *területre* fordítjuk figyelmünket. Magyarország területe „incognita quantitas“, ismeretlen mennyiség, noha, vagy épen mert több rendbeli adatokkal bírunk reá nézve, de melyeknek hitelességi fokozata iránt senki felvilágosítással nem szolgálhat. Vannak adataink *Lipszkytől*, *Fényestől*, s azokat, bár eredetüket nem ismerjük, idézni szoktuk, valamint újabb időben divattá vált *Czoernig* és *Haiti* adataira hivatkozni. Ezekhez járultak a földadó ideiglen adatai, melyek valamennyi korábitól ismét eltérnek, de, az ország részletesen mindekkoráig sem lévén fölmérve, nagyobb hitelességre szintoly kevéssé tehetnek szert.

Maradjunk az úgynevezett „alaperőknél“, a terület- és népességnél, mint a melyek az állami hatalom és erő alapját képezik, s ennélfogva legfontosabb tényezőkül bizonyulnak az államéletben; de nevezzük egészségesebb magyarsággal *hatalmi tényezőknél*.

A népesség számbavétele vagyis a népszámlálás, eddigelé a legeltérőbb rendszerek szerint készült a különféle államokban, melyek azt az utóbbi másfél évtized alatt eszközölték. Nem tagadhatni, hogy az újabb népszámlálások többé-kevésbébe számba vették a nemzetközi stat. értekezletek megállapodásait, s a tervezett magyar és ausztriai népszámlálás, ha foganatosítása a tervezet szerint sikerül, talán egyik legelső helyet küzd ki magának az újabbkori népszámlálások között. De népszámlálás csak hosszú időközönként ismétlődhetik, minek oka szintannyira nagyszerű munkagépezetében, mint költséges voltában rejlik. E bosszú időközök változásai se maradhatnak számon kívül, bármely állami vagy magánstatistikai műveletnél. Gondoskodni kell tehát a népességnek folytonos számbavételéről, hogy úgy mondjam, evidentiában — nyilvántartásáról. E célra szolgálának a már hosszabb idő — nálunk a 18-ik század második fele — óta létező s az illető papság által vezetett anyakönyvek vagy egyházi lajstromok.

Mindenkép helyesnek látszik, hogy az egyház s a papság, melynek szellemi működése s voltaképi rendeltetése, a lelkiatyaság, elég időt enged neki, hogy közvetlen állami céloknek is szolgáljon, e célok megközelítésénél közre is működjék. Magyarország, számos vallásfelekezetével s ennek következtében számos egyházi személyzetével épen czélszerűen jár el, ha a voltaképen világi hatóságokat illető ezen teendőket egyházi személyzetére ruházza, s általa munkát s mi több, tekintélyes költséget kiméi meg az államnak. Csak zsidó hazánkfiairól kellene még gondoskodni, s a rabbikat a keresztyén vallásfelekezetbeli papság azon jogaival felrubaáni, illetőleg azon kötelességek teljesítésére bírni, hogy híveik népesedési mozgalmait, hasonló módon jegyezzék s közvetlenül — nem mint eddig, a község vagy kerületbeli római kath. lelkész útján — szolgáltassák be a kormánynak. Közlebről tekintve azonban mégis van hiánya ezen intézménynek. Mellőzve ugyanis azt, hogy itt tulajdonképen politikai tevékenység kívántatik a társadalom egyházi személyzetétől, a különböző vallásfelekezetek papsága által vezetett anyakönyvek, főleg a vegyes házasságoknál és magzataiknál két-

tós feljegyzéseket vagy kihagyásokat eredményeznek, melyeknek elejét venni legkevesebb esetben sikerül; de fenmarad még azon legnagyobb hiány, hogy kellő ellenőrködés és felvigyázat alig gyakorolható, ha csak a politikai hatóságra nem ruházzuk azon jogot, hogy ő őrkdjék az egyháziakban is, mi könnyen sűrűlódásokra ad alkalmat.

Mind e bajok fokozódni fognak, minél közelebb jut a világ a politikai házasság általánosításához, melyre nézve mi kivételt képezni aligha fogunk, de talán akarunk is. Ez intézmény meghonosításánál pedig többé nem lesz kikerülhető az, mi voltaképp járuléknak tekintendő: a *polgári törzskönyvek* vezetése, melyekbe a házasulandó, az újonszülött s a meghalt nem mint vallásfelekezetbeli, hanem mint létező, keletkező vagy megszűnő politikai egyéniség, szóval, mint honpolgár vezetetik. Olaszország nem az egyedüli állam, mely ily polgári törzskönyveket vezet, de talán az, mely az utóbbi változások következtében, segítségül vevén a tudomány mai haladását, s tekintetbe vevén összes igényeit, legújabbán alapította meg ezen czélszerű társadalmi intézményt.

Torelli, Olaszország földmivelés-, ipar- és kereskedelmügyi minisztere a népességi törzskönyv alkalmával tett előterjesztésében mondja, hogy hivatalba lépése óta nem szűnt meg állása és mozgalma minden mozzanatában tanulmányozni a népesség kérdését, mely méltán minden más statisztikai elmélkedés szükséges előkészítője és biztos alapja. 1861-ben eszközöltetvén Olaszországban részletes, és mondhatni kitünően szervezett népszámlálás, a miniszter, alig hogy tudomására jutott a lakosság összes számának, hogy annyi gond, fáradság és költség gyümölcse kárba ne vesszen, sietett oly intézmény létesítésével, mely nyomról nyomra követni engedé a népesség tömegét, a házasulás, szülés és elhalálozás természetes menetében.

Nehéz vállalat valóban — mint a miniszter maga is bevallja — a törvények és szokások annyi változatossága mellett, melyek a nép családi viszonyait amaz országban szabályozzák, megfelelni a tudomány követeléseinek s úgy vinni a dolgot, hogy az okmányok különböző természete s a kútforrások sokfélesége ne tegyen kárt a statisztikai eredmények

elengedhetetlen egységében és egyöntetűségében. S noha a népesedési mozgalmakról, melyek számbavétele csak 1862-ben lett elrendelve, már 1863-ban lehetőleg kimerítő adatokat nyújthatott be királyának, beismerte mégis, hogy a nép-leirási statistika oly tág mező, a kérdések, melyekre válasz kerestetik, oly nagy munkát kívánnak, hogy nem hiheti fölöslegesnek a gondot és költséget, melyek szükségesek arra, hogy nyomozásai teljessékké és tökéletesékké váljanak.

E cél elérése végett *népességi törzskönyvet* alapított meg községenkint, teljesen akarván adni azon tények sorát, melyek által nemzedék nemzedékre következik, s a népesség vegyül és váltakozik. Ezen törzskönyvbe ízről Ízre vezetettnek be mindazon változások, melyek a személyek és családok állapotában történnek, hogy meg legyen a népességnek maradandó s mintegy örökös összeírása.

Ily intézmény haszna pedig kétségbevonhatlan, nem csupán statistikai tanulmányok szempontjából, hanem és talán még sokkal inkább a községek helybeli kormányai s az ország egyetemes közigazgatása javára. A lakosok számának és állapotának szabatos följegyzései folytán, mindkettő képes lesz több szabályossággal és gondossággal teljesíteni kötelességeit, melyek őket a honvédelemre, politikai, törvényhozási és közigazgatási választásokra, a közbiztosságra az adók kivetésére és a közjótékonyágban való részeltetésre nézve illetik.

Valóban, ha Olaszország példáját valamiben követni akarnók, ily népességi törzskönyv megalapítása és folytonos vezetése volna az, melyet összes honpolgári viszonyaink rendezése tekintetéből bizvást átvállalhatnánk, hiányát pedig száz meg száz esetben méltán kell fájlalnunk.

Gyakran felhozott s mintegy már czáfolhatatlan állításnak látszik, hogy a centralizált államok sokkal jobb statistikával bírnak, mint a szabadabb, decentralisáltabb alkotmányok. Es ha a két előnyt, melyet a szabadabb alkotmány s a tökéletesebb statistika nyújtani képesek, egymással összevetjük, okvetlenül inkább a statistika tökélyét nélkülözzük. De kérdés, vajjon oly egészen czáfolhatatlan-e ezen állítás, és bizonyos mennyiségű centralisatio nem fér-e

meg szabad alkotmánynyal, végre pedig helyes dolog-e centralisaimról rögtön absolutismusra is következtetnünk; mert Franciaország és nem régen meg Ausztria példája is a mellett bizonyítanak? Ausztria jelenleg szabad alkotmánynak örvend, statistikája nem hanyatlott. Franciaország pedig minden centralisatiója mellett leginkább tudta megőrizni a társadalmi szabadságot, a teljes egyenlőséget, s a mit politikai szabadságában nyerni fog, mert nyernie kell, az aligha le fogja rombolni statistikája előnyeit, melyek nem annyira az alkotmányos szabadság elnyomásán, mint a közigazgatás rendszeres szervezetén alapulnak.

Vannak azonban, hála az égnek, még országok, melyekben a személyes-, politikai és társadalmi szabadság semmivel sem áll a mögött, melyet magunknak óhajtunk, s melyek mégis helyes, sőt részben kitűnő statistikával rendelkeznek. Ez országok, Angliát nem is említve, melynek részben kitűnő statistikája más ágakban nem épen tökéletes: Belgium, Svájc s újabb időben Olaszország. Névleg ugyan német Poroszországnak is van alkotmánya, de nem szabadsága, s a mi a porosz statistika dicséretes voltát képezi, valóban sokkal inkább absolutistikus szerkezetű, mint alkotmányos szervezetű közigazgatási rendszerén alapszik.

Nem az absolutismus és alkotmányosság tehát a jó statistika criteriuma, mert az alkotmányos szabadság nem zárja ki az erélyes központi, de felelős kormányt.

Ha pedig elfogadjuk ama korábbi állítást, hogy nagyobb statistikai munkák csakis országos erővel, csakis a kormány támogatásával és közbenjárása mellett eszközölhetők, az ily országos fölvételek költségbeli oldala is számba veendő, a költség kérdésére is ki kell térni. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a közigazgatás teendőivel megbízott tisztviselők az eredeti statistikai fölvételeket, illetőleg a közvetlen adatgyűjtést legcélszerűbben és legolcsóbban eszközölhetik. Legcélszerűbben, a mennyiben, ha feladatuknak híven meg akarnak felelni, mindazt saját érdekükben is tudniok kell, mit általuk az államhatalom megtudni kíván, s mert közvetlen befolyást gyakorolhatnak a népre, fölvilágosíthatják, oktathatják. Legolcsóbban pedig, mert külön felállítandó stat.

közegek helyett, ők maguk értelmes utasítás alapján munkálkodnak e téren.

Azon idők, hála istennek, elmúltak, mikor a statisztikai ismereteket oly kizárólagos valaminek nézték, mivel csak néhány kevés, választott bírhat, s azon általános ismeretet, mely az ősadatoknak gyűjtéséhez szükséges, méltán megkövetelhetjük minden életrevaló közigazgatási tisztviselőtől, méltán a falu jegyzőjétől is. Nem a statisztika tudományos feladatait értem, nem azon kérdések lényegébe hatolást, mely élethossziglan való tanulmányozást, az ügynek szentelést kíván. Nem. Sokkal magasztosabb fogalom előttem a tudomány általában, sokkal több tisztelettel viseltetem bármely ága iránt, semhogy értékéből, becséből levonni akarnék, ily értelmű általánosítással azt profanálnám. De különbség van az adatgyűjtési módozat megállapítása, és kis területen való végrehajtása között. Amott az eszme foganzása, itt foganatosítása; amott a teremtő értelem, itt a felfogó értelmiség; amott a tudomány magaslatai, itt a gyakorlati kezelés. — A mit pedig általánosan követelhetni, az csak az utóbbira vonatkozik.

A közigazgatás emberei által eszközlendő adatgyűjtés egyébiránt többé nem pusztá elmélet, helyes voltát, előnyöségét a gyakorlat is bőven kimutatta. Legjobb példa erre maga Franciaország. Ott, még a 30-as években, utazó műveit statisztikusok által iparkodtak számba vétetni a tudni kívánt tényeket, és tömérdek költség elpazarlása után kénytelenek voltak felhagyni vele, s a létező kormányközegekre bízni az adatgyűjtést, mely jelenleg csodálandó eredményeket képes felmutatni.

Belgium példáját nehéz idéznünk, a hol úgyszólván magántársulatok gondoskodnak a statisztika szükségéről is, támogatva egyébiránt szintén a kormány által, és kutatásait s adatgyűjtéseiket leginkább csak főcéljukra, melyre alakultak, a mezőgazdaság és ipar érdekeire terjesztvén ki. Már a mívelt Poroszországban sem sikerül ezen szervezet, s az ottani híres statisztikai hivatal szelleműs igazgatójának ama tervezete, mely szerint az eredeti adatgyűjtést magántársulatok fognák kezükbe, a pusztában elvesző hang maradt.

De melyek tehát azon statistikai szervezkedés kellékei, hogy az a hivatalos statistikához és méltán kötött igényeket ki tudja elégíteni? E kérdésre *Moreau de Jonnés*, egyik jó-hírű francia nemzetgazda és statisztikus válaszolt. „Azon társadalmi tények kutatására — úgymond — melyek valamely ország közgazdaságát képezik, s melyeket analitikai módon, számokkal szoktunk kifejezni, szükséges: erős kormány, mely nem röstelli az igazságot, és a mely, visszaélést feltűntető valamely számban nem fedez föl — mint régi parlamentinlc és a restauratió — lázítást; — kellenek fölvilágosodott és jóakaró államférfiak; pedig ilyenek, hálistennek! a politikai animositások daczára, még Spanyolországban is léteznek; — kellenek megyefőnökök vagy tartományi kormányzók, kik a gondjukra bízott népességre szerencsés befolyást gyakorolván, azzal a tudomány s az ország érdekében élni is tudnak; — kell egyenetlenkedések nélküli központi bizottság, vagy még inkább munkaszerető, szívós és állhatatos, tapasztalt statisztikus, támogatva néhány, hos.-zú időn át pontos, megbízható munkához szokott számvevő által; — kell levelezés, melynek kiadása, aláírása, elküldése, ha lehet viszonyválasza késedelmet nem szenved. Vannak példák, igaz, régiek, hogy levelek hat hétig jártak valamely hatóságnál s végre is utat tévesztettek; — kell végre cím a budgetben, mely a nyomtatási s egyéb költségeket utalványozza.“

Valóban helyes, czáfolhatatlan eszmék. De vájjon, a jó hivatalos statistika minden kellékét kifejezték-e, az iránt lehet még némi kételyünk. A kellékeket elősorolta ugyan a híres francia író, de a szervezetnek talán még se adta világos képét. Fölemlített ugyan némely föltételt, de a föltételek nincsenek indokolva, s úgy hiszem, nem árthat némileg mélyebbre hatolni ez ügyben s megkísérteni, előbb talán egész általánosságban, később hazai viszonyainkra alkalmazva, azon föltételeket és kellékeket, melyek helyes alapra emelve, egészséges szervezet megalkotását lehetővé teszik.

Miután a statistikának föladata, mint *Herrmann* az 1863-ban Berlinben ülésezett nemzetközi statistikai értekezleten oly helyesen mondá: „számokban fejezni ki azt, a mi a népéletben, valamint az állam létezésében és működésében

megmérhető s megszámlálható“, miután „mennyiségbeli meghatározás és összehasonlítás által, biztos tényekre s megbízható Ítélet alá- kell visszavezetnie azt, a mi különben csak szórványos jelenség vagy zilált vélemény volna;“ — világos, hogy feladata nagy és tetemes, s ennek következtében igazakul kell elfogadnunk *Gneist* ugyanazon alkalommal mondott szavait is: hogy „a statistika csak tömegesen dolgozhatik, s a mi erre kell, egyöntetű erőt csakis az állam hozhat mozgásba, ily tömeges erőt tevékenységre bírni csakis az államnak sikerülhet.“

E tömeges erő mozgósítását a szervezet működését *Moreau* nem jelezte eléggé. Annyi valamennyi államtudós nyilatkozatából kiviláglik, hogy országos vagy állami statistikának csak úgy van értelme, ha az országszerte gyűjtött anyag egy központban összefoly, hol az, hasznára a kormánynak, de hasznára az egyeseknek s így a nemzetnek is, földolgoztatván, ugyanoly módon szétárad ismét, mint a moly módon a közmederbe gyűlt. Ehhez hozzátehetjük, hogy a mily kormány- vagy hivatali szervezete van valamely országnak, ahhoz kellene alkalmazkodnia a hivatalos statistikának is. Ez úton a központi kormányhivataloktól — hogy általánosságban maradjunk — a kerületi, vagy vidéki kormányközegekhez s végre a községhez jutunk. A község volna tehát a véghatár, melyben a központ kormányszálai kisugároznak. És valóban, a mint az állam szervezési végfonalai a községben gyökereznek, a hivatalos statistika szervezete is akkor leghelyesebb, ha adatgyűjtő gyökereinek végszálai a községig hatolnak.

Vájjon ily szervezet eszközölhető-e hazánkban? erre, miután nálunk még semmiféle ily szervezet nem létezik — válaszul ismét néhány külállam példája szolgálhat.

Az európai műveltebb államok közül egyik legújabb egyúttal egyik legtökéletesebb statistikai szervezetet tüntet fel a már több ízben említett Olaszország. Nem tagadhatni, hogy ebben *Maestri*, amaz elismert híru statistikusot illeti a fő érdem; de mindenesetre tisztelettel kell meghajolnunk azon kormány előtt is, mely bokros teendői közepeit sem fedkezett meg a tudománynak, a tudomány, úgyszólván, gya-

korlati művelésének oltárt emelni, melyen fölszentelt papjai az értelmes laikusokkal egyaránt híven áldoznak. Olaszország statisztikus tudósainak és erélyes kormányának buzgó fáradozásait azonban aligha koronázza ily hamar a kívánt siker, ha földrajzi helyzete és népesedési viszonyai oly tetemesen nem támogatják. Olaszországnak ugyanis 22 millió lakossága mellett csak 7000 községe van, úgy, hogy minden községre körülbelül 3000 lakos esik, s így aránylag tekintélyes államerejéhez és hivatalos szervezéshez képest, könnyen veheti számba közvetlenül a községi élet különféle mozzanatait. Minden községben statisztikai bizottsága van, ingyen munkásokkal ugyan, de a kiket kütüntető érmek és dícsérő levelek osztogatásával folyvást buzdít ebbeli teendőik hü és serény teljesítésére.

A statisztikai szervezet Franciaországban is jeles; itt is nemcsak minden megyében, sőt járásban (cantonban) van nagyrészt hivatalbeli személyekből alkotott statisztikai bizottság, de a községig lehatolni ugyan ezen szervezettel még sem bírt, hanem a községi fölvételekkel a maire-khez kénytelen fordulni, azon egyszerű oknál fogva, mert körülbelül 37 milliónyi lakossága közel 37,000 községbe oszlik, melyek közül Páris és néhány nagyobb város tetemes lakosságát leszámítván, alig néhány száz lakos jut egyre-egyre. — Hasonló viszonyok között vagyunk magunk is, a mennyiben a sz. István birodalmának közel 15 millió lelke 14,000-nél több községre oszlik, mely, több lakottabb városainkat számon kivid hagyva, nagy többségében szintén csak néhány száz lakossal dicsekedhetik egyenkint. Ha e csekélyebb lakosságú község értelmiségi s műveltségi állapotát is számba vesszük, csakhamar világossá válhatik előttünk, hogy oly statisztikai szervezet, mely végvonalba a községre támaszkodik, házánkban is aligha lesz foganatosítható.

Ez alkalommal nem lehet célja ez értekezésnek Európa valamennyi miveltebb államainak statisztikai szervezetét ismertetni, vagy talán a mieinktől oly merőben különböző amerikai viszonyokra is kiterjeszkedni, melynek éjszaki Egyesült államaiban egyébiránt az eléggé centralisált kormány, s az angol-német faj erélyes szívóssága és munka-

kedve gyönyörű eredményeket vívott ki a statistika terén is. Csak néhány, statistikai tekintetben méltó hírt szerzett állam szervezetére legyen szabad még kitérnem, s ezen két állam, Belgium és Poroszország eltérő ugyan, de általunk aligha követhető szervezetét legalább futólag megtekintenünk. Mindkét ország hivatalos statistikájának élén két jeles férfi áll, s talán e körülmény gátolhat benne, hogy világosan meg tudjuk különböztetni, mennyi érdem illeti a vezérférfiakat, mennyi a helyes statistikai szervezetet, mi viszont ismét az illető férfiaknak, legalább részben, személyes érdemük. Amott *Quetelet* a statistika nestora, e tudománynak, újabkori szervezetében, úgyszólván, egyik megalapítója; emitt *Engel*, a híres berlini kormánytanácsos, ki az annyira centralisában szervezett Poroszországban is, majdnem független kis minisztériummá tudta alakítani, az igaz már félszázadnál tovább működő porosz statistikai hivatalt.

Belgium, a mívelt lakosságú és rendezett kis állam összes előnyeivel bír a statistikára nézve, s bármily lazán volna is alkotva hivatalos szervezete, oly országban, melyben a társulati élet és működés annyira kifejlett, mint Belgiumban, hol a gazdaságnak, az iparnak s az emberi munkásság majd minden ágának oly tevékeny társulati közegei vannak, ott a hiv. statistika sem szűkölködhetik közegekben. Ezen példa serkentetheti a különben is eszmegazdag *Engelt*, hogy Poroszország hivatalos statistikai szervezetét nem elégelvén, harmadéve statistikai társulatok szervezését javasolta a Landes Oekonom.e-Collegiumhan, s ilyenek hálózatával kívánta borítani az egész országot, hogy támogatói legyenek ott, hol az ügynevezett königl. Landes-Regierung hivatalos közegei nem felmondták ugyan a szolgálatot, de kellő erélylyel, gyakran a távolabb viszonyok kellő tudásának hiányában, nem teljesíthetők kielégítőleg a tőlük kívántakat.

De sikerüljön bár Poroszország legelső statistikusának ebbeli törekvése, és csodáljuk bár Belgium létező hivatalos statistikájának irigyendő állapotát, vájjon mit vonhatunk le ebből saját viszonyainkra nézve? Társulati alapra fektessük-e mi is a hivatalos statistika szervezését? Évtizedek múlva, reformálandó közoktatásunk akkoron már gyümölcsöző kor-

szakában, lehet, nálunk is elérkezik az idő, oly úton pótolni ebbeli hiányainkat, melyen más, noha csak kisebb államok, babérokot arattak. Kisebb államokat mondok, mert Anglia például, melyen az országos statistika, több kevesebb kivétellel, szinten magánkezekre van bízva, koránsem dicsekedhetik oly eredményekkel a statistika minden terén, minőket egyébként, és méltán kiérdemelt tudományos jó híre után várunk lehetne.

De ha ez már Poroszországban sem sikerül, ha Angliában sem vezetett kellő eredményhez, mit mondjunk Magyarországról, ha nálunk hasonló szervezetnek létrehozását terveznék? Oly egyesület vagy egyesületek láncolata, melyeknek feladata a folytonos működés kellő díjazás nélkül, fáradozás közvetlen haszonnak élvezete nélkül, járulék viszontszolgálat nélkül (egy statistikai szaklap pedig, nálunk vajmi kevés vonzerőt volna képes gyakorolni), ily szervezettől ne reméljünk eredményeket. Egyéb közhasznú egyleteinken láthatjuk, hogy azok a letűnt kormányrendszer minden zaklatásai mellett is, sokkal könnyebben tudtak megalakulni, mint később, kedvezőbb viszonyok között, életerősen feuállani, pedig egyikök se követel közvetlen, folytonos működést minden tagjától, s már a vállalt kötelezettségek teljesítésén, a tagdíj rendszeres fizetésén akad meg. Folytonos, beható, lelkiismeretes működés nélkül pedig statistikai társulatnak értelme sincs, sőt ily működés, ha az ország némely megyéjében s egyes városaiban föl is volna lelhető, ha csak egyaránt nem terjed az egész országra, nem vezet célhoz, s az egyes buzgó tagok fáradozása is veszendőbe megy.

A statistikának társulati úton való művelését, föltételeit s következményeit tehát hazánkra alkalmazva, be kell valtanunk, hogy ez úton, jó ideig legalább még nem érhetünk célra. Sem az általános értelmiség a nemzet zömében, sem a statistikai tudomány iránti hajlam az értelmiség többségében, sem a kellő buzgóság a társulati működésben, főképp, ha az anyagi áldozattal is jár, mely nélkül társulat fenállása alig képzelhető, nincs még meg a szükséges mértékben. Ha pedig a szükséges tevékenységet, még pedig országsszerte felállítandó egyletekben föl is tesszük, s csak az anyagi áldozat

hozatalán fenakadva, ez akadályt nyújtandó kormánysegély által véljük mellőzhető, oly terhet rovnunk az állambudgetro, illetőleg saját vállainkra, hogy még talán fizetett kormányközeggel is könnyebben boldogulhatnánk.

Tudvalevő egyébiránt előttem, hogy a merő tagadás — eddig pedig csakis ily eredményekre jutottunk — valamint legkönnyebb, úgy legkevésbé is célhoz vezető. Abból azonban, hogy a hivatalos statistikának eddig, habár csak futólag ecsetelt külföldi szervezeteiben kész átültetni valót nem táltunk, nem is az következik, hogy az Magyarországon szervezhető épen ne legyen. Sőt inkább. Magyarország politikai szervezetében és megyei rendszerében maga nyújtja az alapot, melyen a statistika épülete, az eddig leghelyesebbnek ismert alapon és anyaggal, t. i. a községi életből szerzett éz kézről kézre adva, a központban együvé gyűlt adatokkal felemelhető.

Most, midőn a megyei szervezés küszöbén állunk, midőn helyhatósági rendszerünk, lehet, tetemes változáson keresztül keresztül menni, nehéz a fölvetett tárgy részleteihez szólam, de körvonalozni azt, kifejteni az elveket, megállapítani a kiindulási pontot, s elkészíteni mintegy a keretet, melybe a majdani szervezet be lesz illeszhető, annyit talán most is meg lehet kísérteni.

Bármivé alakuljon egyébiránt megyei életünk, annak világos jelét adta a nemzet, hogy a parlamenti kormányt avult formáknál többre becsüli, s a nélkül, hogy önkormányzati jogaiból azokra nézve, melyek helyhatósági beléletét illetik, csak legkevésébbet is áldozni kellene, könnyen összhangzatba hozhatja a szabad megyei és községi életet erélyes és erős központi kormánynyal.

Nehogy azonban a kormány, bár túlkapási veszély a nemzetet e téren épen nem fenyegeti, nehogy a kormány mégis bármi önkénynyel vádoltathassék, első és mellőzhetetlen föltétel, helyes statistikai szervezetre oly törvény hozása, mely a mint egyrészt a hatóságokat kötelezi mindazon adatok megszerzésére, melyek ismeretét kormányzat és tudomány egyaránt követelik, úgy viszont az egyes állampolgárokat is kötelezi, hogy készséggel, az igazságnak megfelelő-

leg és a kívánt mértékben szolgáltatassák azon adatokat, melyekre a statistikának bármely irányban szüksége van. Szabad, alkotmányos államban ama gondolat is vétek, mely a kormányt, statisztikai fölvételek alkalmával, mellékes financiai és adózási célokkal gyanúsítja. Avagy mit céloz bármely statisztikai adatgyűjtés egyebet, mint a létezőnek, az igazságnak megfelelő kitudását? Legyenek bár e célok adózásiak vagy újonczozásnak is, mihelyt az igazat akarja a kormány tudni, hogy méltányosan járhasson el a nemzet egyes tagjai iránt, az eltitkolás vagy hamis bevallás többé nem a kormányt — ezen, fájdalom, sok helyt még mindig ellenséges fogalomnak tekintett államhatalmat — rövidíti meg, hanem megrövidíti felebarátját, szomszédját, honfitársát, ki több lelkiismeretességgel járván el, még azon teherrészletet is kénytelen vállalára venni, melylyel szomszédjáé jogtalanul megkönnyebbült. — Egyébiránt, bárhogy berzenkedjék némely polgártársunk ily adatgyűjtések ellen, az adózást és újonczszolgáltatást, tehát azt, mi voltaképen terhet ró reá, még sem kerüli ki, ezen fölvételek legtöbb esetben nyíltan, céljok bevallása mellett eszközöltetnek; ama valóban tudományos, a kormánynak inkább tájékozásul, mint közvetlenül célul szolgáló statisztikai fölvételek pedig többnyire egészen ártatlanok, s az illetőre nézve ritkán járnak több teherrel vagy alkalmatlansággal, miut a mennyit a kitűzött kérdésekre adandó válasz, a kívánt számadat bmondása reá röv.

Mert azonban közönségünk nagy részében még nem tehetjük föl a kellő belátást s ama finomabb megkülönböztetést, mely ilyen vagy olyan országos fölvétel céljai és szándékai közt létezik, azért szükséges a törvény; szükséges arra is, hogy a netalán huzavonásra hajlandó tisztviselőket köteleltségökre serkentse.

Másik föltétele annak, hogy a statisztikai szervezet üdvösen működhessék, a helyhatósági tisztviselők jóakarata és értelmisége. Az értelmiség akár a helyhatósági, akár az állami kormányzat terén, egyaránt nélkülözhetetlen s mindketőnek előnyére fog válni. A jó akarat pedig karöltve jár vele. Minél miveltebb, tanultabb a helyhatósági tisztviselő, annál könnyebben, tökéletesebben teljesíti köteleltségét; minél jár-

tasabb rendes vagy különleg rábízott teendőiben, annál több kedvvel jár el bennük; ba pedig külön szakismereteket föl-tételező tevékenységet kell kifejtenie s az illető szakismerettel bir is: kötelességeinek eme része kedvencz teendőjévé válik, s ebben mindenha előszeretettel fog eljárni.

Ily kedvencz foglalatossággá óhajtanám tenni közigazgatási tisztviselőinkre nézve a statistikát, s ha a közgazdasági miniszter által megindított statistikai tanfolyam hivatásának csak csekély részét is képes teljesíteni, két-három rövid év alatt olycadro-jét nyerjük a szaktudományilag mívelt helyhatósági tisztviselőknek és államhivatalnokoknak, hogy a kormány jövőre, statistikai országos fölvételeknél az alkalmazandó erők s a végrehajtó közegek iránt zavarba alig jöhet.

Mind ezek azonban csak általános kellékek és szükségletek, melyek a megállapítandó statistikai szervezet üdvös működésére nézve fontosak s nagy befolyásnak ugyan; de a választandó rendszer és szervezet iránt nem határoznak.

A választandó szervezetnek az ország történelmileg fejlett, tényleg létező politikai szervezetéhez kell, mint említém, simulni. A megyei és városi helyhatóságok volnának tehát azon közegek, melyekhez a kormány mind egyszer mindenkorra szóló statistikai fölvételeknél, mind az évről évre, vagy még rövidebb időközökben ismétlődő statistikai munkálatoknál fordulhat. E tekintetben a szabad királyi s némely bányavárosok helyhatósági szervezete megbecsülhetetlen előnyű mind tudományi, mind kormányzati tekintetben a statistika művelésére, mert általuk eredeti forrásukhoz a községi élethez, vezethetők vissza a közvetlen kutatások. E tekintetben hasonló eljárás volna követendő a, ha nem is szabad királyi, de rendezett tanácscsal bíró városokra nézve is, mert minél több helyen fordulhatunk közvetlenül a forráshoz, annál tisztább, üdébb anyaghoz jutunk, s hogy országszerte nem ezen eljárás követhető, oka csakis községeink nagy számában, csekély lakottságában, s ennélfogva többnyire gyér értelmiségében rejlik.

A megye pedig vagy kerület, szék stb., rendszerint sokkal nagyobb terület, semhogy a statistikai kutatás eme köz-

pontból intézve, megfelelő eredményre vezethetne. A megyében s központján valószínűleg mindenütt van elég értelmiség, hogy a rábízott statisztikai teendők helyesen s czélszerűen végeztessenek. Talán elég jóakarát is mutatkoznék megyei hatóságaink legnagyobb részében, főleg, ha a cél iránt kellőleg fölvilágosítva, érte valamennyire lelkesülni is tudnak; de vájjon a kellő munkaerő is szintoly biztosan akad-e, aziránt egyelőre legalább némi indokolt kételyek támadhatnak. Nem akadna pedig a kellő munkaerő, vagy csak kivételesen akadna, ha nagyrészt tekintélyes terjedelmű megyéinknek s hatóságuknak kell a községhez vagyis azon kiindulási ponthoz fordulni, melyhez az államhatalom épen nagy száma miatt közvetlenül hatolni nem tudott. Az államkormányra nézve felhozott nehézségek tetemesen csökkennek ugyan a megyék közbenjárása folytán, de a tagozás még sem elegeudő arra nézve, hogy az adatok kellő könnyűséggel, elég gyorsan s a számbaveendő terület kisebbsége folytán, közvetlenebb szemlélet alapján, több megbízhatósággal is kerüljenek a központba.

A magyar helyhatósági szervezet azonban egyéb közgazgatási teendőiben is érezvén e nehézséget, czélszerűen gondoskodott ezen hézag kitöltéséről, s a megyénként létező járások a lehető legczélszerűbb területi nagyságok, melyeknek körén belől a statisztikai anyag czélszerű munkafelosztás mellett, okszerűen s megbízhatóan gyűjthető.

A szolgabírói (alkapitányi, dűlői stb.) járások fölemlítésével egyébiránt semmi újat se mondtam volna, s ez eszme megpendítése talán a ráfordított időt sem éri meg, ha statisztikai országos gyűjtésnél, például, egyebet sem czélozunk, mint hogy a kormány a megállapított s kitöltendő mintát kiadja a megyének, ez a szolgabírónak, a szolgabíró a községi jegyzőnek, s ha a megye betöltve visszakapta, beküldi a kormánynak. Nem. Ezen, a megyére nézve kényelmes, a szolgabíróra nézve nem terhes, a^T jegyző által pedig, mert felülvizsgálatnak vajmi ritkán van helye, csak akárhogy végzett munka, helyes statisztikai alapnak el nem fogadható soha.

Midőn a szolgabírói (és hasonló) járást említém, azon területnek, melynek számba vétele nagyságánál s terjedd-

ménél fogva lehetséges, elöljáróját vagyis a szolgabírókat oly tisztviselőnek képzeltem, ki annak közvetlen vezetésével meghívva, a közigazgatás egészséges közege nem is lehet, ha járását tökéletesen nem ismeri. A járás földrajzi, éghajlati, időjárási viszonyainak ismerete arra nézve, ki e járás lakosságának kereseti, ipari s forgalmi viszonyaira hivatalánál fogva akárhányszor közvetlenül befoly, szintoly szükséges, mint a mennyire nélkülözhetlen rá nézve a közigazgatásilag rá bízott lakosság nyelvi, vallásbeli, polgári s politikai viszonyainak, helyzetének, s netaláni fogyatkozásainak ismerete. A mely szolgabíró meg akar felelni a, többnyire gyámoltalan köznép irányában, valóban magasztos hivatásának, ez ismeretek megszerzésére minden áron törekedni fog, számos tisztviselőnk, hiszszült, ha egyébkint nem is, hosszabb gyakorlat, közvetlen gondolkodó szemlélet által meg is szerezte.

A statistika, főleg az okszerűen kezelt hivatalos statistika, oly adatokat nem is kutat, melyek ismeretének szűkebb-tágabb értelemben vett kormányzati vagy társadalmi becse nem volna. Amazokat a szolgabíróknak (a kormányzat egyik tényezőjének), emezeket a lakosságnak, mint a társadalom egy részének, ismerni s tudni nemcsak fölötte hasznos, de sok részt nélkülözhetetlen is. Mai napság pedig a legtökéletesebb statistika, s pedig majdnem minden téren, kis erővel szerzett habár méhszorgalommal, napról napra gyűjtött s híven jegyzett egyes adatokból áll, melyeknek tudományos összeállításából és földolgozásából alakúinak ama, gyakran bámulatos statistikai művek, méltó dicsőségére a haladott tudománynak s a megalakulásukat előmozdító erélyes kormányoknak.

A legszegényebb megye szolgabírája sem maga egyedül áll járásában, esküdt, írnok s egyéb irodai személyzet is van segítségére; miudenekfelett pedig folytonos összeköttetésben van a községi magistratusokkal, melyek legcsekélyebbike is legalább jegyzővel, gyakran segédjegyzővel is rendelkezik. Minden községnek van továbbá lelkésze, legalább fiókját képezi valamely plébániának, ott van tehát a pap, segéd, kántor, tanító stb., mind írástudó egyének, kik, ha a munka köztük okszerűen van felosztva, könnyen egy részét vezethetik azon jegyzékeknek melyeknek egyévi végösszegük vagy

kivonatuk képezi a korábban, habár csak egész általánosságban említett, de azért nem kevésbé becses statisztikai anyagot.

Ama vidéki statisztikai központ tehát, melyet Olaszországban a község stat. bizottságában s a községi titkárnak, Franciaországban a megyefőnöknél (prefet-ben) s Poroszországban a kerületi kormány alatti Amtmannban látunk, nálunk a járási szolgabírónál él a község élők közege, hivatali személyzetében s a község értelmiségében (pap, tanító stb.) bizottságát, a községi jegyzőnél pedig a szolgabíró irányában teljesen felelős, saját jegyzeteire s adatszolgáltatásaira nézve folyton ellenőrzött legutolsó, de bátran azt is mondhatjuk, legelső tisztjét.

Vájjon a járási szolgabíró a megyének nyújtsa-e be statisztikai dolgozatait — ha azok ott megbízható számvevő-ségi művelet alá nem vettek — csekélyebb fontosságú. A rendes közigazgatási eljárás szerint, igenis, a megyéhez volnának azok benyújtandók. De akkor a megyei hatóságnak gondja is lehetne rá, sőt kellene rá lennie, hogy azok a tények alapján és számszerűen megvizsgálva, megbízható alakban kerüljenek a kormányhoz, a megyei hatóságnak a szolgabíró irányában gyakorlott felülőrködésnek csak így lévén értelme és gyakorlati értéke.

Ne gondoljuk egyébiránt, hogy a statisztikai teendők a szolgabíró, valamint járás és községbeli személyzetének teendőit végtelenül megszorítanák. Koránsem. Csak rendszer hozatnék működésükbe, s a most is, előbb is, nagy erőmegfeszítéssel, időközönként s így rendkívüleg, de annál is kevésbé megbízhatóan teljesített munkálatok nagy része csendes folytatólágossággal, ügyszólván naponként és hetenként teljesítenék, s az eddig rohamosan készült, alászárguldozó, hol megáradt, hol kiszáradt hegyipatakhoz hasonló műveletek, rendes mederbe zárt csendes esésű csatornává válnának, s a mi hajdan túlcsapva gyakran a munkaképesség medrén, oly hasztalanul szétáradt, hogy szerény malom kerekét sem lett képes hajtani, az rendszeresített folyamatban egész tájakra jótékonyan kiható, termelő munkássággá válnék.

Ily szervezetid óhajtván, némileg remélvén is, szinte

magától kínálkozik az állandó statisztikai bizottságoknak olasz és francia mintára a megyébe való áthelyezése. Közlebről tekintve azonban a dolgot s kritikailag hatolván ki. szabandó működésükbe, hatáskörük nem domborodik ki eléggé, de körvonalai sem jelölhetők ki elég szabatosan. Avagy mi is akarna ily állandó megyei bizottság lenni az országos statistika terén? Tanácskozó-e vagy működő testület? Működő testületnél, megvallom, nem várhatni elég erélyt és tevékenységet oly ingyen munkálkodó tagoktól, kiknek az eredeti adatgyűjtésben — országos statistikának pedig a tudomány mai színvonalán főleg erre van szüksége — szigorúan körülhatárolt terök sincs, miután a munkálkodás ezen neme a feljebb kijelölt egyénekre sokkal természetszerűbben, s miután községi alapra van fektetve, több eredménnyel biztatólag is háramlik. Statisztikai tanácskozó bizottságokra pedig aligha volna a kormánynak szüksége, nemcsak mert ily testülettel az országos statisztikai tanácsban már is bír; hanem mert az ily vidéki tanácskozó testületeknek egyéb dolga sem volna, mint a központban megállapított minták helyes ségét vagy ezélszerűtlenségét megvitatni. Már pedig száznál több ily kisebb testületre bízni az oly minták feletti tanácskozást, melyek egyöntetűségéről ma már nemcsak egy országon belől, hanem nemzetközi értekezleteken tanakodnak a kormányok képviselői s a tudomány szakemberei — e felett ítéletet mondani csakugyan fölös időpazarlásnak látszik.

Míg azonban az ország statisztikai szervezete oly módon teljesül, mely rendszeres, minden irányban megindítandó adatgyűjtést lehetővé tesz, az időközben szerzett anyagnak közzététele nem szünetelhet, s e tekintetben nagy előny Magyarországra nézve, hogy később fogván e munkába, az e téren külföldön tett kísérleteken és eredményeken végig tekinthet.

A hivatalos statistika használhatóságának ugyanis egyik mellőzhetetlen föltétele: adatgyűjtésének rendszeres, kezelhető és gyors közrebocsátása, vagyis oly közlemények és kiadványok választása, melyek alakjuk, belberendezésök és megjelenésök ideje szerint a tudomány és élet igényeinek megfelelni képesek.

Mily alak választandó a közlésekre, az az illető ország viszonyaitól, az anyag minőségétől, a rendelkezhető munkaerőtől és a közleményekre fordítható költségtől függ. Eddig-
elé a közlemények különböző alakjait ismerjük az egyes államokban, melyek közül több rendbeli is szokott kiadatni egy és ugyanazon hivatal által.

Vannak nagy terjedelmű, több évi időközökben megjelenő s az állami statistika egész körére kiterjedő *táblázatos forrásművek*; vannak rendszeres beosztású, ugyancsak az összes statistikára terjedő *évkönyvek*; rendszer nélküli, de az egyes kérdéseket annál kimerítőbben tárgyaló, időhöz nem kötött *statistikai közlemények*, és vannak, hírlapokhoz hasonló, bizonyos időszakokhoz kötött s mind feldolgozott értekezéseket, mind pedig nyers anyagot közlő *folyóiratok*.

Ezen közlemények mindegyikének van jogosult léte, noha jelenleg az évkönyv alakját, gyorsabb megjelenhetése végett helyesebbnek tartják, mint például a Belgiumban tíz évenkiut megjelenő áttekintéseket, vagy az osztrák három és öt évi időközökben megjelenő nagy táblázatos munkákat. Ily nagyobb és sok költségbe kerülő munkák ugyan legrészletesebben, egyúttal több éven át összehasonlítva közölhetik az anyagot, hiányuk mindamellett abban áll, hogy a közelmúltat illető adatokat tíz vagy öt évig vonják el a közönség tudomása elől. E tekintetnél fogva tehát évkönyv kiadását nem teszik mellőzhetővé, s így voltaképen fölös költséget okoznak; mert az összehasonlítás, ha az évkönyv több folyama már megjelent, a magánstatikusra nézve amúgy is lehetővé van téve, bárha több munkát is okoz neki ez összehasonlítás.

Az évkönyv hiányai viszont abban állanak, hogy ritkán lehet elég terjedelmes, és ennél fogva ritkán is közölheti anyagát oly kimerítően, mint a hivatalos statistika mai színvonalán a tudományos közönség méltán igényelhetné.

Kimerítőbb feldolgozást, egyúttal gyors közlést tesznek lehetővé az időhöz nem kötött füzetes közlemények; de a melyeknek szintén van hiányuk, ez pedig a rendszeretlenség. Ily közlemények ugyanis, a létező anyag mennyi- és minőségétől függenek, s habár azt monográfiai részletességgel tár-

gyalhatják, rendszerhez alig simulhatnak. Légtökéletesebbnek látszanék tehát a közlemények és évkönyv kölcsönös támogatása, illetőleg egyenközü kiadása, mely esetben amaz a gyors és kimerítő, emez pedig a rendszeres közlést teszi lehetővé.

Statistikai hírlap vagy folyóirat kiadását végül csak oly ország engedhet meg magának s folytathat is sikerrel, mely nemcsak gazdag anyaggal, de tetemes munkaerővel, főleg magántudósok kellő számával rendelkezik, s így sem a közlendő tárgyban, sem a tudományos feldolgozásához szükséges munkatársakban fen nem akadhat.

A mondottakból mintegy már magából következik, mily hivatalos statistikai kiadványokkal rendelkezhetnének ez idő szerint hazánkban, s a minisztérium úgy látszik helyesen választott, midőn egyelőre időhöz nem kötött füzetekben megjelenő oly közlemények kiadására határozta el magát, melyek rendszeresség s az összes statistikai anyag teljessége tekintetében hiányt mutatnak ugyan, de lehetőséget biztosítanak a rendszeres évkönyvhez való átmeneteire. Mi helyt pedig a rendszeres évkönyv megindul, az eddigi közlemények azonnal az anyag kimerítőbb, tudományosabb feldolgozására lesznek használhatók.

Bármely alakot öltsenek egyébiránt a közlemények, s itt általánosságban nem épen a hazaiakról akarok szólni, vannak oly kellékeik, melyek nélkül czéljoknak soha meg nem felelhetnek. E kellékek közül az anyag teljességét s helyes, rendszeres beosztását fölösleges többé említenem, erről feljebb volt szó. Említeni kell azonban a szükséges tárgylágosságot, a beható kutatót és nyugodt szemlélést, az előadás világoosságát és lehető átlátszóosságát azon magyarázatokban, melyek nélkül a számok csak úgy szárazán odaállítva, érttetlennek volnának, vagy épen félreértésre szolgáltatathatnának okot.

A tárgylágosság szigorú legyen, nélküle helyes hivatalos statistika nem képzelhető. Bármily részletesen közölje az adatokat a hivatalos statistika, belölök következtetések vonnia, subjectiv ítéletet mondania nem szabad. Az egyéni következtetés a magánstatistikus, még inkább pedig a nem-

zetgazda dolga, ki ítéletmondásával nem is fog késni akkor sem, ha a helyesen csoportosított számok például a kormány eljárása ellen bizonyítanak, a társadalmi tevékenység ferdeségét tüntetnék ki.

Egyéni vélemény és subjectiv következtetés valamely hivatalos közleményben mindig is gyanús lehet vagy ferdének tűnhetik föl a szemlélő közönség előtt. Gyanúsnak hitelenség tekintetében, ha a kormány mellett szól, mert pressiója alatt látszott megszülemleni; ferdének pedig, ha valamely kormány közleményében ellene mondatik Ítélet. Itt azonban meg kell jegyezmem, hogy csakis a közleményekről van szó és nem személyekről; mert valóban szolgálkűnek kellene lenni azon statistikusknak, ki elhallgatja, ha a számok olyasmiről győzték meg, mi méltán gáncsolandó például a kormány eljárásában, sőt épen honpolgári kötelességet mulaszt, ha eme meggyőződését nem nyilvánítja, csakhogy válaszsza meg kellően az illő tért, s ne okoskodjék kormányintézkedések ellen ott, hol épen csak az ő czéjje alatt nyilatkozhatik.

És e tekintetben, helyzetünk minden hátrányai melletti előnyök is kínálkoznak. Hátrány ugyanis, hogy vajmi kevesen vannak, kik hazánkban a statistika tudományával foglalkoznak, s könnyen megeshetik, hogy ezen kevesek munkarejét és szakavatottságát a kormány mind igénybe vegye, mint a hogy a statistikai tanács megalkotásával nagyrészt tényleg igénybe is vette. De a kormány által kiadott hivatalos statistikai közleményeken kívül ott vannak a t. Akadémia „Statistikai közleményei“ is, és az ott közlött adatok méltó tárgyat szolgálhatnak, hogy emitt a tudományos kutató teljes objectivitásával ugyan, de viszont a tudomány kölcsönözze függetlenség önérzetében, bírálólag is tagialtassanak.

Hogy pedig nemcsak ellenzéki nézetek kifejtése végett, mi a statistika terén a legkritkább esetekhez tartozik, szükséges külön közlőny, hanem szükséges és sokkal inkább az anyagnak másnemű tárgyalása végett, arról azonnal meggyőződünk, mihelyt a hivatalos statistika valamennyi kellékein végig tekintünk. A statistikai tudomány egyik leglényesebb alkatrésze és tényezője a szám; de koránsem mindene.

A statisztikai hivatalok tehát nem teljesítik kötelességeiket, helyesen, ha pusztán abszolút számokat csömöszölnék nagy kötetekbe. A legkevesebb, mit ily közleményektől várhatni az, hogy az abszolút számokon kívül a viszonylagosokat, az arányszámokat, a hol felvilágosításul szolgálhatnak, a százalékokat is közölgék. A hivatalnak addig kell forgatni, idomítani, kiegészíteni anyagát, hogy a szóban levő tárgy kimerítő, érdekes képletét nyújtsa. Feldolgozásában annyira kell haladnia, hogy a kutató és olvasó tájékozva legyen, mihelyt táblázataiba tekint; jegyzeteivel pedig mintegy csak jeleznie kell az irányt, melyben haladt, s a cél, mely felé törekedett; minden egyéb magyarázat fölösleges sallang, melyet a valódi tudomány mindenkor s mindenütt kerülni tartozik.

A mértéktartás ennél fogva egyik legnehezebb feladata a hivatalos statisztikának, s ez könnyen túlcsap határán, ha a feljebb jelzett számításokba igen mélyen bocsátkozik. Többnyire nagy anyaggal rendelkezvén, roppant idővesztegetésnek teheti ki magát, és mesterkélt csoportosítással és összeállításokkal könnyen a közlemények megjelenését késlelteti, s a gyors közlés méltányos igényeit sérti. Az aprólékos számítás végül azért is kerülnie kell, mert gyakran oly számokat kénytelen közölni és olyakra támaszkodni, melyeknek teljes hitelessége iránt kezességet nem vállalhat, sőt melyeknek helyessége iránt méltó gyanúját is kifejezi; de nélkülözvén a helyreigazító mértéket, jó hiszemmel elfogadni kénytelen. Matematikai szabatoság amúgy is legritkább esetben illeti meg a stat. számokat, s épen a statisztikában nem mondhatni, hogy a hiányos adat rosszabb a semmi adatnál. Ellenkezőleg nagy gyűjtéseknél mindig hibás számok jutnak eredményül; de a hibák általánossága, többnyire egyformasága bizonyos általános helyességet kölcsönöz a fölvételeknek, melyeket jobbakkal pótolni nem is lehet. Csakhogy azután épen itt van a helye a kellő mértéktartásnak s a gyanús számokkal eszközölt szemfényvesztő műveletek könnyen a statisztikus hitelét is ronthatják.

Hitelének fentartása pedig minden stat. hivatalra nézve egyik legfőbb erkölcsi kötelesség. E hitelt emeli egyrészt annak őszinte közlése, mikép nyertek sz. eredeti adatok,

mely módszer lőn alkalmazva a kutatásban, s mikép dolgoztattak fel. Legfőbb hitelességök azonban mindenha úgy a hivatalos mint a magán statistikánál, a közlő egyéni, illetőleg hivatalos becsületeségében, tudományos meggyőződésében és jóhiszemű munkálkodásában rejlik. Ezen tulajdonság, ezen, hogy úgy mondjam, jellembeli emelkedettség az, melyre eddigelé sok helyt nem voltak még kellő tekintettel. Pedig éppen a statistikában, hol a számokkal való visszaélés oly könnyű, hol egy és ugyanazon számok különböző csoportosításával a legellenkezőbb állításokat lehet igazolni, e szempont végtelen fontos. Nem szükséges hazai példákra hivatkoznunk, elég a védvám és szabad rendszer homlokegyenest ellenkező állításait hoznom fel például, és fentebbi állításom igazolva lesz, mihelyt a mindkét részről számokkal támogatott, nagy részt meddő, még több esetben elfogult nézetekkel vívott küzdelmekre emlékezünk.

A tudományos világban gyakran név után ítélik meg az idézett statistikai források becsét. Vannak számok, melyek keletkezéséről senki sem tud számot adni; de ha jóhírű írók használták, írók, kiknek nevük színarany a tudományos világban, mint bizonyos kereskedő czégeké a kereskedelmi-ben, ama számok is hitelességre vergődnek és kézzől kézre adatnak, mint e czégek aranyat érő váltói. De vannak tudományos színezetű ámítok is, tékozlók és sikkasztok, kik egy ideig felszínen úsznak ugyan, de csak addig, inig valamely jőnevű író közleményeik velejére nem hatolt; ha kívül számaikra, hogy nem teljesen megbízhatók, hitelüket veszítik azal együtt, a ki használta vagy összeállította, s e tekintetben többé nincs mentség s nincs felemelkedés.

Ily névre törekszik, dicsőségökre legyen mondva, hazai íróinknak legnagyobb része, ilyenre óhajt szert tenni statistikai hivatalunk is, mi annál szükségesebb, mert ifjú nemzet vagyunk, s a stat. tudományban például kevésbé ismert a külföld előtt. A mily nevet pedig most szerzünk magunknak, a mily hitelre jelenleg teszünk szert, a szerint fog megítélni a világ, s reméljük, elismeréssel fog nyilatkozhatni e téren való tudományos törekvéseinkről.

A már egyizben említett mértéktartás a mindinkább

tért foglaló közép számokra is vonatkozik. A statistikában ezek adnak legtöbb alkalmat a visszaélésre, mire világos példa egyik legújabb német irodalmi termény. *Dröbisch Vilmos* Lipcsében, 1867-ben e cím alatt: „*Die moralische Statistik und die menschliche Willensfreiheit*“ egy művet bocsátott közre, mely azon téveszmére vezetett, hogy a mit a tudomány az egyes házasságokra, születésekre, halálozásokra, ön yilkosságokra, büntényekre stb. állandó tényékül mutat ki *közép számban*, az valóságos természeti törvény, melyből immár bizton következtethetni, hogy jövő évben ennyi meg ennyi embernek kell ilyen-olyan bünt elkövetni, öngyilkosnak lenni stb., a mi pedig az emberi önállóságot, szabad akaratának kifejtését merőben tagadná. E szemképráztató nézetek több könyvnyelmu következtetésre, élelés elmefuttatásokra, de szomorú zűrzavarra is vezettek. Pedig bátran el lehet fogadni, hogy a statistika nem ismer törvényeket, melyek a cselekvényeket megelőzik, s a *közép* vagy *átlagos ember* tilos tictio, mihelyt az egyesnek részvétet tulajdonítunk abban, mi csak a viszonyok és körülmények tömeges számbavételéből eredt közép számra nézve áll.

A statistika újabb időkben roppant haladásokat tett, s a mit ezelőtt évtizedek alatt nyújtott, azt most hónapok alatt és méltán követeli tőle a tudományos közönség. Ezen haladásában más tudományokhoz való viszonya is tüzetesebben lett meghatározva. A történelem irányában például úgy áll a statistika, hogy amaz a fejlődést magát, ez eredményeit adja elő, és *Schlözer* híres szójátéka az álló történelemből ma már elavult nézet; de azért a statistika maga sem nélkülözhet bizonyos historiai eljárásba mennyiben régibb adatok az újabbak magyarázatára szükségesek, létező viszonyok pedig gyakran csak a múlthoz hasonlítva lesznek érthetőkké. Minél hosszabban művelődik egyébiránt a statistika, annál inkább lesz maga is történelmi forrássá, mely a nemzeteknek, főleg művelődési történelméhez, megbecsülhetetlen adatokat szolgáltat.

Hasonlóképen van a földrajzzal, mely irányában a statistikának annál inkább kell mértéket tartani, mert gyakran ugyan egy téren működnek, főleg a hol a területről, nép-

ról, politikai intézményekről stb. van szó. Itt közös a tere mindkét tudománynak, a határ alig szabható meg láthatóan; s a statistika nem nélkülözhet földrajzi jegyzeteket, a mennyiben ugyanezen földrajzi helyzet alapja mintegy a nemzeti és államéletnek.

De a miben a statisztikai tudomány leginkább halad a tökély felé, a miben úgy szólván új tért foglalt, s roppant fejlődésnek áll küszöbén, az az úgynevezett *demographia*, a községi, helyi leírás. A statistika nem terjedhet kellő részletességgel egész országra. E részletességet elő kell mozdítani megyei, városi, községi statistikákkal, illetőleg földrajzi, történelmi s statisztikai leírásokkal. Többé nem érhetjük be általánosan tartott országos áttekintésekkel, hanem minden egyes állami, nemzetgazdasági vagy társadalmi tüneménynek és jelenségnek mélyére, alapokaira akarunk hatolni.

E téren egészséges lendületnek örvendhetünk már is, és nevezetesen a természetvizsgálók vándorgyűlései alkalmával szerkesztett monográfiák, szerencsés úttörőkül tekinthetők, így például Pozsony-, Gömör-, újabban Hevesmegyéknek általuk, Mosony megyének pedig egy magánstatikus buzgalmából készült ilyféle ismertetése becses dolgozatokul tűnnek fel ez irányban.

Mindinkább fogunk haladni, minél több ily munka lát napvilágot, minél többen érdeklődnek születés- és lakhelyük tüzetes ismertetése iránt és közre is működnek benne. A székelyföld ismertetése *b. Orbán Balázstól*, reméljük, szintén lendíteni fog ez ügyben; legtöbbet lendítene pedig ily leírásoknak általános megindítása, mely a községi statistikákhoz szükséges rendszerességet megállapítva, az anyagnak csoportozatok szerinti beosztását s ne csupán chronologiai feltárlását mozdítaná elő, mi az áttekintést nehezíti.

Csak ebből is látszik, hogy roppant teendőink vannak a statistika terén, hogy úgyszólván csak a kezdetnek küszöbén állunk. Okulunk kell önmagunknak a megszerezhető statisztikai anyag által, de oktattunk viszont, hogy több anyag és megbízhatóan legyen megszerezhetővé. A helyhatósági tisztviselőknek alkalmat kell nyújtani, hogy a statisztikával megismerkedhessenek, a vidék tekintélyesb férfיאiban,

az egyletekben és társulatokban érdeket kelteni iránta, a közhivatalnokokat buzdítani, hogy közigazgatási jelentéseikben tudományos alapra állhatván, az anyag beosztását rendszeresíteni, a számokat olyképp csoportosítani tudják, hogy a belölök készült statisztikai munkálatok államéletünk kellő illusztrációjául szolgálhassanak.

A mai tudomány művelése legtöbb ágban a monográfiák korszakába lépett. A statistika ebben nem képez kivételt, csak tárgyánál fogva más eljárást kell követnie.

A demográfia például helyben szedvén adatait, könyvekben és biztosabban is szerzi meg a szükséges tudnivalókat. Ekkép tanulmányozván pedig a részleteket, mozaikszerűen rakva egymás mellé ezer meg ezer adatból, előre készített terv szerint, az alkatrészeket, így fogunk eljutni azon irigylendő állapothoz, melyben a *nosce te ipsum* többé nem hiú óhaj, hanem valósult tény leszen. Ha megyéink és kerületeink egytől egyig történelmi és földrajzi, geológiai és statisztikai tekintetben le lesznek írva, akkor elkészült a tükör, melyben a tudomány világa mellett, állami és társadalmi életünk kidomborodó képletekben fog mutatkozni, dicsően sugározta fényoldalait, de el nem takarva árnyfoltjait sem. E tükör keretét pedig folytatólagos statisztikai fölvételekkel évről évre tágítva, nemcsak gyakorlati eredményeket szerez a hivatalos statistika az államnak és társadalomnak, hanem fejleszti magát a tudományt, és nemes versenyre kelve a magánstatikus hasonló törekvéseivel, haladásában mindinkább megközelíti a czélt, mely valamennyi tudományágra nézve közös, t. i. az emberiség szellemi tökéletesedése és anyagi jólétének fokozása.

A

RÓMAI JOG

S AZ

ÚJABBKORI JOGFEJLŐDÉS.

PULSZKY ÁGOSTTÓL.

P E S T ,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGY. AKAD KÖNYVÁRUSNÁL.

1869.

Nyom. az „Athenaeum“ nyomdájában. 1869. Pesten.

A római jog, s az újabbkori jogfejlődés.

Pulszky Ágosttól.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1868. october 5-dikén tartott ülésében.)

Kegyelet a múlt iránt követeli, hogy készséges legyen hálánk minden jó miéért; hasonló kegyelet a jelen iránt parancsolja, hogy oly túlzástól óvakodjunk, mely az elhaltak dicsőítését az élők gyalázásává változtatná át.

(Lewes: Aristotle.)

A hasonlat, melyet sokan az; újaknak a régiek fölötti felsősége, s törpének egy óriás vállain emelkedettsége közt képzeltek, egészen hamis és gyermeteg. A régiek nem voltak óriások, s mi sem vagyunk törpék; de emberek vagyunk mindnyájan s egy mérvűek, csak hogy mi magasabban állunk, minthogy az ő nagyságukat a miénkhez hozzászámíthatjuk; mindig feltéve, hogy nem engedünk hozzájuk képest tanulmányban, figyelemben, elővigyázatban s igazságszeretben mert ha e tulajdonok hiányzanak bennünk, nemhogy óriás vállaira emelkednénk, de saját termetünk előnyeit is elvetjük, midőn a földön fetrengve maradunk.

(Ludovicus Vives: ugyanott idézv.)

I.

Macchiavelli állítása szerint az államok erősbödnök, valahányszor eredetük alapjaihoz visszatérnek*). Mert fenntartásukra ugyanazon tulajdonok szolgálnak, mint megalapításukra; ezeknek ismételt előidézéséhez pedig hasonló körülmények szükségesek, mint a melyek közt első Ízben kifejlődtek. S ez áll nem csak a politikára nézve, de igaz egyszersmind a művészet s a tudomány terén is. A szobrászat már kétszer virágzott fel a régiek tanulmányozásának befolyása alatt; a görög nyelv művelése s az ókor tanainak megújított ismerete a 15. században még a matematikai tudományoknak is jelentékeny lendületet adott; az újkor történeti irodalma Voltaire- és Montesquieutól számítható, kiket Bayle nagyszerű biographicus munkálatainak s a St. mauri benczék roppant diplomatikai kutatásainak kelle megelőzni; s hazánkban is Kazinczy, irodalmunk újjá teremtője, egykorú vala Révaival, nyelvünk elemeinek legalaposabb tudásával. De alig van jobb példa a szoros összeköttetés jelzésére, mely a tudomány fejlődése s történetének tanulmányozása közt létezik**), mint az átalakulás, melyet a római jog bensőbb ismerete az összes jogi felfogásban körülbelül hatvan év előtt megindított, s mely szinte forradalmi gyorsasággal terjedvén, a legelvon tabb tanokat is csakhamar áthatotta, s méltán tekinthető a tudomány újjászületésének, minthogy ennek számára általa szereztetett vissza azon gyakorlati befolyás az életre, a jövő módosítására, mely minden emberi igyekezetnek végre egyedüli észszerű célja.

A múlt század végén ugyanis a jogtudomány elvesztette volt a valóság érzetét, s vele együtt eltévesztette létének indokát, feladata tudatát. Az egyetemes elvek, melyekre

*) Macchiavelli: Discorsi sopra la prima deca di T. Livio (Libro Hi. Capitolo I.).

**) E kérdésre vonatkozólag* néhány szellemdús észrevételt tett S a v i g n y: Geschichte des rom. Rechts im Mittelalter (IV. kötet. Előbeszéd III. old., az első kiadás szerint idézve.)

századok igyekezetei folytán alapítottatott, lassanként változatlan képletekké kövesültek; s ezek, eleinte egész következtetések rövid szabatos kifejezésül használva, idővel, a mint eredeti tartalmuk elhomályosodott, többnyire már csak eszmehiány eltakarásáa szolgáltak, midőn az emberek megfedkedtek tulajdonképeni jelentőségükről, többé nem okoskodván azon, a mi előttük kétségbe vonhatlannak látszott. Az élet egyes özszerű jelenségei, melyekre a jog részletes szabályainak irányulni kellene, szem elöl elhagyattak, s iskolai szörszálhasogatások foglalák el helyüket; az ember maga mint elvont fogalom tekintetett, mely inkább elmélkedés tárgya, mint viszonyok teremője; és még az oly nagyra becsült meghatározások és különböztetések is, a mint tárgyaik mindinkább az általánosság kódébe borultak, határozatlanokká lettek, és elmosódtak a gondolatzavar keletkező bizonytalanságában *).

Ezen üres alakiasság terjedésének, mely a jogtudományt hosszas tespedésre kárhoztatá, véget vetett az úgynevezett történeti iskola. A kitűnő férfiak, kik ennek terén közös szükség gerjesztette szellem által utalva találkoztak, a római jog gazdag tárházában lelték fel a tápot, melyet az elsoványodott, kiaszott fogalmak számára kerestek, s míg egyrészt annak közvetlen az életből levezetett ágazataibau teljes és szükség szerint tágítható rendszer vázát szemlélték, másrészt aprólékosságig terjedő határozományaiból bő anyagot merítettek a jelentkező egyes hiányok kitöltésére. Az eszmének történeti származtatása által megtanulták eredeti jelentőségüket; összeköttetésüket kilesték fejlődésük egymásutánjából, melynek szakadatlan folytonosságában a jogköltések valódi helye s értelme is kiderült, s így az előbb pusztán esztani eljárás által nyert eredményeket tényleges adatokkal ellenőrizve s javítva, a jogtudományak szintoly szolgálatot tettek, mint Torricelli s Pascal a physicának, mikor az ürtől irtózás elméletét elvetve, kísérletekkel iparkodtak a jelenségek természetét felfedezni, s a felállított elveket kellően igazolni.

*) Hasonló jelenséget a tizennegyedik században jellemez S a v i g n y: Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter. (VI. kötet 47. Fejcz. 8. oldal).

A szerencsés lendület, melyet a jogtudomány e módszer követése folytán nyert, azt csakhamar általánosítá, elannyira, hogy jelenleg csaknem kizárólagosnak mondható. Mai nap a római jog képezi már mindenütt, igen kevés kivétellel, a jogi tanulmányok alapját; benne gyökerezetnek majdnem minden jogi fogalmaink, s még azok is, melyek világosan más talaj termékei, az övéinek köntösében mutattnak be. Vele foglalkoztak a legélesezübb, legszorgalmasabb tudósok, s csakugyan az képezi korunk legbecsesebb jogirodalmi munkáinak tárgyát. Az egész jogtudomány jövője a római jog művelésétől látszik függővé tétetni, s ha ez elhanyagoltnék, valószínűnek tartatik, hogy, a mint már kétszer megtörtént, az is sülyedne, s fokonként felbomlásnak indulna.

Ezen állítólagos aggodalommal szemközt azonban más nézet is keletkezhetik s érvényesülhet. Midőn egy tudomány oly szorosan kapcsolatik egybe valamely, bárminő terjedelmes, de befejezett szervezettel, hogy haladása ennek fenntartásától feltételeztetik: többnyire nem a tudomány az, mely támogatásra szőrül, hanem a szervezet vesztette életerejét, s annak van a kötelékre szüksége, hogy továbbra is fennálhasson. S így azon, mindenesetre komoly kérdés támadhat, vájjon, nem hogy a jogtudomány segéd forrásai apadtak volna ki, de nincsenek-e inkább a római jogéi kimerítve, s vájjon nem hátráltatja-e inkább mostan ennek módszere a jogtudomány fejlődését, mintsem elősegíteni képes? S minthogy valamely tudomány haladása nem egyéb, mint a viszonyoknak, melyekre vonatkozik, teljesebb magyarázata, illetőleg az eszméknek, melyeken alapú, helyesebb elrendezése az okok s okozatok láncolatában, e kérdés a következőkre oszlik: a j o g i m ó d s z e r mely eszméi származtak a római jogból, s mily hatással voltak a tudományra? s m á s o d s z o r: a tudományban jelenleg mely eszmék vergődnek uralomra, s honnan veszik származásukat? Ekérdések megfejtésétől függ a jogtudomány követendő iránya, s e megfejtés előmozdításához kívánok tehetségem szerint néhány megjegyzéssel járulni.

II.

A római jog, mely rendesen mint egyöntetű egész szokott tekintetni és szerepelni, tulajdonképen három, élesen elkülönízhető elemből áll, melyek, bármint lettek légyen évezredek befolyása alatt az összfoglatban egymással átszöve, mégis mindig megtartották külön létüket, ha más-más arányokat öltve is az idők változtával, s különböző fontossággal felruházva. Mindazonáltal a három közt eredetileg kétségen kívül a jog nemzeti része képezte a szívet, melyhez a világbirodalmi s a bölcselmi eszmék hozzájárulván, testét növelték és gyarapították. E nemzeti elem, melynek elnevezése alá szokás többnyire mindazt venni, a minek eredete kétséges vagy mivelta megmagyarázhatatlan, a római jogban ellenkezőleg igen határozottan kiválik, s annál nagyobb mérvben, mennél inkább nyomozunk hátrafelé a örténetben, míg a jog ősi alakulásához érve, egyedüli tényezőjeként tűnik l el. A régi vallás szertartásainak pontos fenntartása, elavult kifejezések felfrissítése s felvilágosítása képezik első tárgyát, s az élet ügyletei folytán előidézett alakulatai csupán másodrendben sorakoznak e feladata mellé, melynek reájok kiterjedő természete s szentesítése által, ha egyrészt szabatos egyéni vonásokkal lőnek felruházva,[és, a cselekvények szigorú megkülönböztetése szükségletnek kellvén eleget tenniök, bő kifejtést nyertek a részletekben, más oldalt meg lettek sokáig a közvélemény változásainak befolyása s egyéb téren bármenny re elfogadott idegen elemek vegyülete ellen óva. S így történt, hogy még hosszú idővel, miután a rómaiak eredetük köréből kibontakoztak, mikor Carthagót már meghódították, s a görög művelődéssel s a göög művészet és tu lomány szellemével megismerkedtek, a római jogot mind g a „jus pontificium“ s a tizenkét táblás törvények lehellete élteie; hogy Plautus és Terentius korában, melynek általunk ecsetelt társadalmi viszonyait Molière igen kevés változtatással mutathatta fel századának jellemraj gyanánt, az áldozati állatok kellékeinek meghatározása s a felhívandó istenek elsorolása gondos figyelemmel följegyeztetett a jogi írók

által*); s hogy mikor már egyes polgárok idegen tartományok kormányzása, az adók kibérlése által megmérhetetlen vagyonra tettek szert, s a régi erkölcs elenyészett, a családi kötelék bomladoxott, otthon a föld közösségének ős eszméje még jelentékeny szerepet játszott, és a régi fogalmaktól eltérő, a körülményes alakiasságok mellőzésével történt rendelkezések a jogi oltalom jótéteményeiben nehezen részesülhettek.

Az ellentét, mely így a köz élet szelleme s a jog tartalma közt napról napra szembetűnőbbé vált, oly szabatos fogalmu oly fegyelmezett észjárású, az alakiasságokat annyira tisztelő népnél, mint a római, igen hosszú ideig állhatott volna fenn, csak úgy mint pl. Angliában még jelenleg is; s valóban nem hirtelen forradalom végzése által lőn eltörölve, hanem megszűnt, mert léteztek kiegyenlítését közvetítő elemek, melyeknek működését a körülmények hathatósan gyámolíták, még pedig kettős irányban Először kitágult, általánosabb jelleget öltött maga a vallás, mely már régóta nem volt több pusztá külsőségek halmazánál; s midőn most ezek közé felvételtek a meghódított népek istenségei, mondái, babonái, s a vallás szertartásai így sokszorosodtak, s többé nem képezték a nemzeti érzet kiegészítő részét, már a jognak sem szolgálhattak merev zsinórmértékül, a minek folytán meglazultak a kölcsönös kötelékek, s az ősi viszonyoknak köztök lassanként egészen fel kelle bomlani Hasonló, bár ennyire be nem fejezett, átalakulás folyamatát tünteti fel későbbi történeti szakban a kánoni jog; s a különbség, mely a Cicero idejében dívó vallást s jogot az Appius Claudius korától elválasztja, szinte azonos azzal, mely a tizennegyedik századbeli keresztény dogma s jog s az ötödik századnak hite s kánonai közt fennforog. Csakhogy a keresztény tan befolyása a kánoni jogra egészen másszerű, mint az, melyet a rómaiak vallása a római jogra gyakorolt. Amaz főleg benső, szellemi; ez egészen külső, kézzelfogható volt; ott a szertartások jelképiesek, itt a lényeg-

*) Tanulmányok e tekintetben: Fabius Pictor, P. M u -
cius Scaevola, vagy Június Gracchanus iratainak fenn-
maradt töredékei. Kiadva Huschke által a „Jurisprudentiae antejusti-
nianeae quae supersunt“ czímii gyűjteményben.

hez tartoztak. S épen ez kedvezett a római jog világiasodásának, minthogy e szerint csupán alakja volt megköttve, eszméi ellenben háborítatlanul fejlődtek tova mindaddig, míg elég erősekké váltak, a hagyományos mez elmellőzésével is föllépni. Az ilyszerű átmenetet továbbá azon körülmény is könnyítő, hogy az egyházi elem a világitól nem volt külön választva, s a papi tiszteket gyakran ugyanazon férfiak viselték, kik mint praetorok a jogot az új viszonyokhoz illesztették, s azt, a mint Róma nemzet lenni megszűnt, hogy birodalomná váljék, a „jus gentium“-nak kifejtése s terjesztése által gyökeresen megmászították, a benne addig uralkodó elemet háttérbe szorítván, hogy a világalom körülményeihez jobban illőkkel felváltsák.

Az ily módon megindított és keresztülvitt átalakulás természetesen pusztán tapasztalati s gyakorlati volt. Az egyetemes forgalom igényeinek lévén hivatva megfelelni, a jog esetről esetre fejlődött azok felmerültével, minőségét a körülmények természetétől kölcsönözve; mindazonáltal, minthogy a szellem, melyből eredt, egyenletesen terjeszkedett hosszú időn át, minden egyes szabálya bizonyos általános méltányossági érzettől lón áthatva, mely azt a többiek tömegével öszhangba hozta. Ennek folytán pedig, annak daczára, hogy alkotóinak szeme előtt semmi rendszer nem lebegett, a jog mégis megtartó azon összefüggést s benső egyöntetűséget, mely a politikai viták sokoldalú iránylatai által közvetítő engedékenységhöz s tágasabb átnézethez szoktatott elmék termékeinek rendesen tulajdonát képezi, s gyorsan alkalmassá vált a legidegenszerűbb viszonyok rendezésére, a legbonyolultabb ügyletekből keletkező kétségek elintézésére, a nélkül, hogy növekvése miatt eredeti keretét bármikor is szét kellett volna rombolnia.

Midőn azonban kevéssel a császárság teljes megerősülése előtt a nép közvetlen befolyásának a jog fejlődésére végső maradványai is megszűntek, midőn többé nem utólagos szükségérzet, de elérendő cél serkentő a törvényhozást, midőn a jogtudósok már nem mint szabályalkotó praetorok, hanem csak mint „prudentes“ tekintélyvel, tanácscsal, magyarázat által gyakoroltak hatást, új szellem nyomult a jog művelésébe, a mely azután a római élet hanyatlásával együtt

terjedt, minthogy majdnem minden kitűnőbb elme épen annak folytán a jog terére szorult, mint azon egyedüli méhelyre, hol, némi siker kilátásával s veszély nélkül, szabadabban mozoghatott. E szellem pedig a bölcseleti elem feltűntében és erősbödésében nyilvánult, s különféle alakokat öltött. Mindenekelőtt bizonyos hajlamot eredményezett általános észszerű elvek felállítására, s ezek közt találjuk a római jogászok legszebb s maradandóbb mondatait, melyek a jogba tartozó erkölcsi eszméknek jelenleg is legnemesebb megtestesítését képezik, s az ókori bölcsészeinek legbecsesb eredményeként szálltak az utókorra. Mert, ha kétségen kiüil igaz is, a mihez az újkori római jogtannak egyik fő tekintélye ragaszkodik*), hogy t. i. bármelyik külön bölcsészeti iskola sem adott haladásának irányt: az sem szenved kérdést, hogy a bölcseleti szellem, mely kivált Hadrian s Marcus Aurelius idejétől fogva a társadalom épebb, komolyabb részét áthattotta, tetemes befolyással volt a nagy jogászok egész gondolatmenetére, elmékedéseiknek mintegy légkörét képezve, körülbelül úgy, mint a középkor iskolai bölcsészetének a keresztény világnézet. De viszont e befolyásnak ilyenmő általánossága maga ismét azt eredményező, hogy kizárólagos, rendszeres nem lehetett; az előzmények helyességéről pedig tanúságot tett a classicus jogászok által kimondott észjogi tételek természete, s helyzetük a római jog szervezetében, hol a gyakorlati jogszabályoknak épen nem alapjául szolgálnak, hanem egyedül felvilágosítására, díszítésére használtatnak; inkább magyarázatok s példák, mint indokok, elannyira, hogy, ha a Corpus Juris-ból mindny'ájan kitörölnének, a római jog még sem vesztene semmit, sem következetességéből, sem belső összefüggéséből, sem gyakorlati értékéből; csupán azon magasabb méltóság jellegétől foszthatnék meg, mely becsét szinte két évezred nemzedékeinek véleményében folyton csorbítatlanul fenntartotta.

A bölcseleti szellem hatása a római jog e harmadik szakában azonban távolról sem szorítkozott az imént vázolt s utóbbi korban bár nagy horderejű, de közvetlenül minden-

* P u c h t a : Cursus der Institutionen. (I köt. 434. 1.)

esetre meddő tünemény létrehozására. Csakhogy befolyásának összesége, s az alak, melyben az nagyobbbrészt nyilatkozott, csupán úgy becsülhető meg méltányosan, ha számba vették, hogy a római nagy jogászok, talán az egy Gaius kivételével, főleg a gyakorlat terén működtek, s hogy ennek követelményeit, melyeket állásuk velők élénken éreztetett, nem takarta el előlök sem a magas szellemi képzettség, mely által kitűnnek, sem az emelkedett világnézet, melyet elsajátítottak. A míg tehát hajlamainknak s eszményeinknek magasztos elveik nyilatkoztatásával egyrészt kielégítést szereztek, másrészt a jog részleteinek kifejtését sem hanyagolták el, de, s kiválólag ebben különbözik munkásságuk elődeikétől, már nem pusztán az élet felmerülő igényeinek mérvében, hanem a tudományos fejlődés arányait megtartva, a belső egyenetlenségeket elhárítva *), s az egyes tanokat a legcsekélyebb részletig szigorú gondnal s páratlan szorgalommal alkalmazva s kidolgozva, míg szervezetüket a tökély azon fokára emelték, melyen szemlélve Leibnitz azt a mértani írók munkái után az emberi elme legerőteljesebb s egyszersmind leggyöngédebb terményének ítélteté.

A római jog ezen sajátágos alakulata virágzásának fénykorában, — mert hiszen a későbbi századokban haladása megakadt, hacsak gyűjteményekbe szedetését előmenetelnek nem akarjuk nevezni, — még világosabban megérthető, ha a kánoni jognak épen ellenkező rendszerével hasonlítottat össze. Míg a római jogban nincs központi, metapbysikai alapeszme, mely az egésznek kulcsaként szerepelne, míg inkább következtetései szigora bámulatos, mint következetességének tökélye **), míg egyes tanai helyesebben rendelvék

*) E feladatukat mily szellemben fogták fel, érdekesen kitűnik G a i u s kifejezéseiből Institutiói I. könyvének 84. és 85. §-bau, hol Y e s p a s i a n és H a d r i a n két intézkedését, melyek észjogi szempontból ellentétesek volnának, egyenlően az „inelegantia juris“ kikérésének szükségével indokolja.

**) L e i b n i t z egyik levelében (Epistola 119.) a római jogrendszert dicsérve, a következő kifejezést használja: „Illir a est vis consequentiarum“, nem pedig consequentiae; szolgáljon ez a szövegben kifejezett gondolatnak némi igazolásául.

egymás mellé, mint egymás fölé vagy alá, s míg alkata így analyticus jellegű: addig a kánoni jog szorosan syntheticus természetű; egy általános fő fogalom nyugszik: a vallás s egyház változhatatlan dogmaszerű értelmezésén, mely nélkül jelentőségét veszti az egész, s porba dől, mint a test, melyet elhagyott az élet lehellete. Egyes ágazatai különváltak, s csak közvetve kapcsolvák össze egymással a viszony által, melyben a törzseshöz állnak; arány nélkül, egyenlőtlenül kiképezvék; nem az özszerű viszonyok folyományai mint a római jog szabályai, hanem inkább egy merev elvnek alkalmazásai, mely csak ott szenvedett módosítást, hol a gyakorlat eszményi élet megcsorbította és eltompította.

Tévedés volna mindazonáltal, történeti s lélektani tévedés, e különbséget a két jogrendszer közt fejlődésük terére általvinni, s azt állítani, hogy, mivel a római jogban az általános a különlegesnek mintegy képződménye, koronája, a kánonban pedig ellenkezőleg forrása a részlegesnek az általános, az előbbinek fejlődése az emelkedésnek, az eszmei tisztulásnak, az igazságtalanból az igazság felé törekvésnek képét nyújtja, míg a második a hanyatlásnak, az erkölcsi romlásnak, a transcendentalis fogalmak lealacsonyodásának példáját tünteti föl. Történeti tévedés, mert, a mint fentebb kimutattattott, a római jog erkölcsi elvei nem hatották át anyagának szövetét, s keretét képezik inkább, mint egyes fonalszállait; mert továbbá a kánoni jog alakulása a gyakorlatban ép oly kevésbé felel meg a rendszeréből következő esztani egymásutánnak, mint amazé; hiszen alapeszméje maga, az egyház határozott fogalma, is csak fejlődésének késő szakában lön szabatosan felismerve, bár kétségtelen, hogy kezdetől fogva, ha bizonytalanul is, mint cél lebegett törvényeinek alkotói előtt; lélektani hiba, mert a kánoni jogot illetőleg azon feltevésből indul ki, a mely különben a történetírók közt eddig minden ősi kort illetőleg általánosán elterjedt, mintha eredete századaiban, midőn megalapítói a világ bonyodalmaiktól, ügyleteinek zavarától távol, a szegénység és elvonultság egyszerűségében éltek még, az eszmék világosabbak, a fő elvek, meg nem törve a következtetések sokszorososságában s eltéréseiben, nagyobb hathatóságúak lettek volna. Már pedig e nézet a valósággal homlokegyenest össze-

ütközik. Minden hiteles tudósítás, melyet valamely kezdetleges korból bírunk, minden tapasztalat, mely e tekintetben máig feljegyeztetett, azt bizonyítja, hogy az emberi elme mozgékonyasága, élénksége már a műveltség igen alacsony szakában szintoly nagy, mint eddig elért legmagasabb fokán, csakhogy kisebb leven az ismeretek tömege, melyre munkásságát irányozhatja, belévonja ennek körébe a képzeleteket és érzelmeket is, s ha kevesebb elméletet, annál több előítéletet s álmod eredményez; a minék folytán még kevésbé képes az általános elveket akár külön, elszigetelten, akár egész terjedelmükben, jelentőségükben felfogni; hiszen az elvont eszme olyan, mint az átlátszó test; tisztaságában, fényében csupán akkor tündöklök, ha a tudomány sugarai hatják át, míg egyébként csak környezetének színét viseli; és sötét időben, sötét alapon a homály beláthatlanságában rejtőzik tekintet elől.

Ámbár tehát e szerint teljesen hamis azon vélemény, hogy a kánoni jog történeti haladása egyértelmű a síílyedés menetével: annyi mégis tagadhatatlan, hogy általa akasztatott meg a római jogfejlődése, s hogy ez általa vezetett hosszú alárendeltsége felé. A nagy jogászok idejében is már a kereszténységosztotta meg a joggal a társadalom ép elemeit, magához vonzva a democraticus helyzetűeket és érzelmeiket, míg a magasabb állással s műveltséggel bírók a törvények pályájára léptek; később azonban, az elkorcsosodás terjedtével, miután nem maradtak elegendő erők a kétféle hivatás betöltésére, az egyház, mint fiatalabb, s az új eszme megtestesítését képező intézmény, győzött, s a római jog, utolsó támaszától, az ókori bölcsészettől is megfosztva, mindinkább elhanyagoltatott, különösen mióta a kereszténység Constantin alatt államvallássá lőn, s megvédését az eretnekesség ellen a rend barátai sokkal fontosabb feladatuknak tekinték, mint az ügyis szétmálló társadalmi és forgalmi állapotok erősítését és szabályozását. A császári constitutiók ugyan még mindig változtatták a jog egyes részeit, de legtöbbszörre belé nem illő, az egyházi érdekeket előmozdító határozmányok által; a keleten, hol az államélet kevésbé volt kultúráadásoknak kitéve s meg nem szakasztatott, a nagy jogászoktól vett lendület a rendszert fenntartotta; sőt, bár a szellem, melyből eredt, létezni rég megszűnt, képes volt még a jog rö-

vid utóvirágzását is eszközölni Justinian alatt, melynek gyümölcse: azontúl változatlan, végleges alakja, át lőn nyugatra Belizár olaszországi hódításai által szállítva; midőn azonban a barbárok újabb támadásai s győzelmei az ősi császárság helyreállításának minden reményét romba döntötték, a római jog a római nép sorsában részesült, s a tanok, melyeken világbirodalom szerkezete alapult, egy leigázott, szellemileg is tönkre ment faj kisszerű csonka viszonyainak mérvében sorvadtak össze.

Öt századon át ezután a római jognak nem volt egyéb állása, másnemű köre, mint a durva szabályoknak, melyekbe a művelt világot leigázott vad népek szokásai foglaltattak össze. Eltörpült, hagyományai megszakadtak; a tudatlan kor nem is érté már a nagy jogászok kifejezéseit, és rendszerék csekély tudomását főleg nem is azokból, de csupán a tökéletlen gyűjteményekből meríté, melyek akkor készültek még, mikor az ésszeres birodalom emléke újabb volt, mintsem feledésbe merült volna, és az elhaló műveltségnek még némi kétes világa derengett. Egy tekintetben, igaz, a római jog kiváltságos hatáskört nyert, a mennyiben az egyház által, mely a múltat egyedárusítá s ki tudta aknázni, a hol érdekében állott, hozzátartozóinak jogául mindenütt elfogadtattott, minthogy egyrészt némi közös kötelékül szolgálhatott, másrészt pedig a papság minden módot felhasznált, hogy magának általában tekintélyéhez illően a többi osztályoktól elkülönözött helyzetet alkosson; de ezen használtatás folytán, bár egynémely szabálya többször idéztetett, sem részesült akármilyen művelésben; sőt az egyház növekvésével s erősülésével mindinkább alárendelt szerepet játszott, a mint a kánoni jog függetlenebbé s merészebbé vált, s a vallási eszme, az egyedüli, mely a nemzetek akkori értelmetlenségével megfert, önállóbban, leplezetlenebből lépett fel az emberiség fölötti uralmat korlátlanul követelve.

A míg az egyház ezen felsőbbsege kérdésbe nem vonatott, a római jog, mely kiválóan világi jellegű, természetesen fel nem támadhatott. A viszhatás ideje azonban lassanként elérkezett, s vele együtt kedvezőbb sors a jog részére. A mozgalom elején mindazonáltal nem a római rendszer lőn az egyházinak ellenében elfogadva. Olaszország, hol legtöbb nyoma

maradt fenn, az egyháznak volt egyszersmind székhelye; Németországban pedig, mely a világi felek hatalmának e korban fészkeül szolgált, a római jog nemcsak idegen volt, hanem nagyobbára a köztársaságnak valamint a kényuralomnak democratiája alatt alkotva, még ellentétben is állott a társasági egyenlőtlenségen alapuló intézményekkel. Az ezekből keletkező hűbéri rendszer lőn tehát a tizenegyedik és tizenkettedik századokban a zászló, mely alatt az egyház elleni harcz folyt, s mely lényegesen katonai természetű, leginkább is megfelelt az erőszakos ösztönöknek, melyek az emberi mívelődés második fokán, s ezen állott a hierarchia zsarnokságából kibontakozó társadalom, a köz szellemben túlnyomók. De éppen a kizárólag tényleges jellem, melyet az egyház elleni ezen támadás viselt, lehetleníté állandó sikerét; a hűbéri rendszer lassanként maga került azon befolyás alá, melyet megdönteni iparkodott; ostromsánczból védbástyává lőn; s a papság annál biztosabban láthatá előre diadalát, mert tudta, hogy ellenfelei nemzeti különleges szellemének meg kelle törni az egyházi szerkezet s befolyás egyetemességén, melyet csak hasonló általános világbirodalmi eszme veszélyeztethetett.

Ez eszme, az ókor hagyománya, tagadhatatlanul létezett; sőt a pápaság maga költötte fel először Nagy Károly koronáztatásánál. Csakhogy sokáig meddő maradt, mert megtestesítése pusztán a katonai osztály által kíséreltetett meg, mely természeténél fogva a társadalmi szakadozottság fenntartója. Azonban majdnem ugyanakkor, midőn a hűbéri rendszer jellege a lovagiassággá változott át, s az egyháznak alárendeltjévé s támogatójává lett, új elem, a polgárság, mely amaz ellen éppen az egyház által ápolgatott s védszárnyai alatt növekedett, emelkedett jelentőségre, s vállalta el a világiasítási szerepet. S ez elem szükségleteinek felelt meg a római jog. A városok szervezete úgysis folytonos, szinte háborítatlan fejlődésben származott az ókorból, úgysis keblükben lőnek emlékei, a joggyűjtemények kéziratái, ha nem is feledségről, de legalább a végenyészettől megóva. Gazdagodásuk, iparuk, kereskedelmük mozgalmas élet sokszoros viszonyait idézték elő, s ezeket csupán tartalomdús, a részlete-

két felölelő jogrendszer elégíthető ki. E körülmények mind a római jog új művelésére utaltak *), s egyszersmind kitűzték nem csak fejlődésének irányát, de terjedésének módját is. Nem fegyveres erővel eszközöltetett az, rendetlenül és rögtönösen, mint a hűbéri rendszeré, hanem a béke útjain, tanítás és forgalom, szorgalom és munka által, mint az iparé s a vagyoné; s a nyugati császárság romlása óta először történt, hogy Európának majdnem minden országa azonos szabályokat ruházott fel vagy kizárólagos vagy törvénytőló erővel, az előítéletek vagy erőszak nyomása nélkül, egyedül a közös érdek és felvilágosodás helyesen felfogott sugallatai folytán.

A glossatorok, e kor s e szellem jogtudósai, midőn a római jognak megaláztatásából ily magasztos polczra emeléséhez járultak, nem azon módszert követték, melylyel eredetileg fejlesztetett, nem bővítők új tanokkal a gyakorlat igényei szerint, hanem ellenkezőleg, szabályai helyes magyarázatát kutatták, s elméletiikhez iparkodtak az életet alkalmaztatni**); azt pedig nem az elvek rendszeresítése, alapul felvétele által, úgyszólván a jognak új alakba öntésével törekedtek előmozdítani, hanem az egyes határozmányok körülírása s a szavakhoz való szigorú ragaszkodás által vélték erőltethetni. A theologiai viták szörszálhasogatásainak s az iskolai bölcsészet merev módszerének befolyása alatt képzett elméik fel nem foghatták a római jog tisztán inductiv természetét, melynek nem részletei, hanem általánosításai szörszálhasogatásra, s így rendszerének tudományos haladását kevésbé mozdíthatták elő; másrészt viszont, minthogy az életnek sok egészen új alakulata jelentkezett, melyekre nem illettek az ókor szabályai, az ezekhez állhatatosan szító glossatorok tanai s a gyakorlat közti ür is nemhogy betöltetett volna, de mind-

*) Mesteri ecsetelésük S a v i g n y nagy munkája, III. kötetének egész tartalmát képezi, hol mind a városi elemnek, mind a világbirodalmi eszmének befolyása a római jog emelkedésére kimerítően tárgyalta, s csupán ellentéte az egyházi szellemmel nincs kifejtve, ámbár ez szintén megemlítetik. (III. kötet, 81. oldal s még több helyütt).

**) S a v i g n y: Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter (V. kötet, 201. oldal).

inkább szélesbült, a mit még ama körülmény is siettetett, hogy az ókori írók terjedő ösmeretével, a tudományok ébredésével a tudós osztály a polgáritól mindinkább elzárkózott, s a római jog tanítóinak állása is megváltozott. S így lassanként megszűnt hatásuk, melynek oka s értelme sem léteztek többé; hiszen megfeleltek volt hivatásuknak; meg volt döntve a kánoni jog mindenhatósága; a nemzetek érdekközösségének nagy eszméje gyökeret kezdett verni; következményeinek kifejtéséhez, rendezéséhez pedig, mely azóta négy század igyekezeteinek még jelenleg is távol célját képezi, más tényezők szükségeltettek; s a római jog, miután eredeti feladatán kívül egy második műveltségnek jelvényeül s köteleként szolgált, ismét háttérbe szorult azon hatalmasabb egyetemesebb eszmék mellett, melyek az emberiség jólétének még a társadalmi viszonyok rendezésénél is általánosabb s fontosabb követelményeit elégitik ki.

III.

Rómában, s miután uralma alá került minden nemzet, melynek műveltsége a miénknek előzményét képezi, az ókorban általában az állam az egyénnel szemközt mindenható, felelősség nélküli volt. S az összeség e túlnyomósága kitűnik minden téren. Róma nem szült egyetlen nagy gondolkozót sem, ki képes lett volna az emberi tudománynak irányt adni, sőt csak felekezetet is alapítani; az eszmék s vélemények itt inkább növekedtek mint alakítottak; magában a jogban is ismeretlen az egyéniségnek szentsége, mely az intézményeknek korlátlanul vettetik alá; s innen származott többek közt azon elterjedt nézet, hogy a római jog kényuralomi hajlamú és szellemű.

A középkorban folytatódott az egyénnek ez alárendeltsége. A keresztény vallásban ugyan bennfoglaltatik lelkiismeretének függetlensége s önállósága, de az egyház, tanait rendszeresítve, szervezve, azt ismét teljesen kiküszöbölte, A mely mérvben kezébe tudta a felsőbbiséget ragadni, abban avatkozott az élet cselekvényeibe, abban idomította elvei szerint az összes viszonyokat; s ha a fegyelemhez nem szokott

barbár népeknek s egyes hatalmasoknak megengedte is néha a tett szabadságát, ez mindig csak a cél kitűzése mellett s azért történt, hogy a gondolat, az indokok birodalmát annál korlátlanabbik kezelhesse.

A tizenötödik és tizenhatodik századokban azonban az emberi szellem annyira megerősödött, hogy függetlenségének kivívására vállalkozhatott. A szélesebb látkör, mely az óclassicus, s különösen a görök írók megújított ismerete folytán kitért, a nyomdászat találmánya, a gazdagodás folytán élénkülő szellemi forgalom, a nemzetiségi eszmék ébredése, a vállalkozási kedv, melyet Amerika s India felfedezése gerjesztettek, az önállósági törekvést mind elősegíték, míg az végre a reformatio mozgalmában kitört, a mely midőn az egyetemes papságot s vizsgálati jogosultságot kimondá, ez által első sorban az egyéniség jogait emelé ki. Erezte ezt az egyház, valamint tudta azt is, hogy a világiasodásnalt, mely a protestáns országokban majd mindenütt bekövetkezett, forrása épen ezen egyéniségi szellemben rejlik; ez ellen fordult tehát főképen, úgy zsinati végzéseivel, mint egyéb fegyvereivel; sőt annyira át volt az egyéni kiemelkedés veszélyességének meggyőződésétől hatva, hogy a jezsuita szerzetben, mely szándékainak legbuzgóbb képviselője s előmozdítója vala, elfogadó még a világias nézeteket s műveltséget is, csak hogy alapja ellen visszafordíthassa, s azt ronthassa meg. Az egyház pedig, midőn ellenfelei szándékairól és jellegéről van szó, ritkán szokott lényegüket illetőleg csalódni.

Könnyen felfogható tehát, hogy a reformatio nem keregett a római jogban támaszt, annak daczára, hogy két századdal előbb ez volt az egyházi szellem korlátozója. De volt e tüneménynek még más oka is. Az imént érintett egyéniségi mozgalom hosszú ideig a vallásos és a gyakorlati térre szorítkozott. A tudományos módszerre sokkal később hatott át; itt a régi írók tanulmányozása s a keletkező felett túlnyomó műveltségük hosszú ideig fentartotta az ősi gondolatmenetét, a tekintélyek tiszteletét, az elméletek aggodalmaskodását. A római jog művelése pedig már főleg tudományos színezetű s célú volt, s természetesen egészen az ókor vizsgálásából keletkezett eszmék befolyása alatt állott. S így, bárminő kitűnők voltak is magyarázóí, Politianus, Aleiatus,

Haloandor, s különösen a tizenhatodik század végén Cujacius, bármint hatoltak valóban a római jogászok szellemébe, mégsem hozhatták rokonságba a század eszméivel; kitisztázták a gyűjtemények szövegét, halhatatlan érdemet szereztek az által, hogy összehasonlították a régi írók állításaival, s a segédszereket összegyűjtötték a későbbi korban bekövetkezendő történeti részét számára, de nem sikerült független iskolát alapítaniok, annál kevésbé a római jogból a kor életének megfelelő tudományos rendszert fejleszteniök.

Különben ez aligha eszközölthetett volna általok, bármennyire fokozták volna már is oly kitűnő munkásságukat, mert ellenkezett a dolgok természetével. Csupán a közügy korlátlan felsőbbségével az életben egyezhetett meg a jog kétségbevonhatlan elsősége a tudományok közt; a jogtudomány annak folytán volt „divinarum atquo humanarum rerum notitia“ a rómaiaknál, mert isteni és emberi tekintély foglalatját képezte az állam. E feltét hiányzott a tizenhatodik században. Az állam megszűnt alap és ok lenni, eszköznek tekintetvén már; a jog sem maradhatott elemeztlen eszmei központ, hanem helyére utaltatott a többi másodlagos fogalmak közé. Tanai a bölcsészeinek lettek ágává, s rendszere más-más alakot öltött az egyes gondolkodók elméletei szerint.

Igen természetes, hogy az egész tudomány elvesztvén így önállóságát, a jog eszméje sem maradhatott független. >S csakugyan minden jogbölcseleti rendszerben Leibnitzétől, - mert Grotiusé, mely a többinek mintegy bevezetéséül szolgál, nagyrészt még régi fogalmakon alapú, — Kantéig és Hegeléig, a felállított alapeszmék metaphysikai természetűek; nem elemzés által nyertettek, hanem az általános bölcselőin a priori felvett elveiből vezettettek le *). Ennélfogva a metaphysikai eszmék közönséges hiányában szenvedtek: elmosódottak voltak. A rómaiak az igazság és méltányosság eszméit nem igen elemezték; megelégedtek köznapi értelmük határozatlanságával; a jogbölcselők, midőn azokat magasabbakból leszármaztatták, s az emberiség egyetemes céljával

*) Ezt Kant igen határozottan mondja ki. *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. Einleitung II. Von der Nothwendigkeit einer Metaphysik der Sitten.*

vagy cselekvőségével hozták összekötetésbe, de azzal, hogy az egyetemes cél vagy cselekvőség tulajdonképpen micsoda, tisztába jönni nem tudtak, e határozatlanságot bizonytalansággal cserélték fel. Ennek folytán, a mint fel kelle a részletek épületét emelniük, tétovázók voltak 'következtetések, minthogy ezeket nem lehetett az általános eszmék tartalmából szigorúan igazolni, s a fő előzmények elmosódott volta mellett a szabatos iskolai okoskodás alkalmazhatatlannak bizonyult. A mint tehát rendszereik vázlatára került a dolog, kénytelenek voltak tartalmához az anyagot kölcsön venni: s minthogy az élettől meszebbre távoztak, mintsem hogy abból meríthettek volna, a római joghoz folyamodtak. De épen mivel idegen szándékkal, előre meghatározott saját célból fordultak hozzá, s inkább azt tekinték, mi illik elméleteikbe, mint azt, a római jog valamely ágazatának mi a valódi jelentősége, félreértették, félremagyarázták tanait, elferdítván másrészt saját rendszereiket is, és a jogtudományt azon zavaros állapotba ejtették, mely e kísérlet elején ecseteltetett.

A gyakorlat e hossza idő alatt szervezetlen maradt. A nemzetiségek tömörülése be volt nagyjából fejezve, az államoké még nem. A középkori egyházi befolyás, a hűbéri osztály-egyenlőtlenség, a barbar röghöz kötöttség, mind fennállottak még, hol nagyobb, hol kisebb mérvben, bár a szabad egyéniség szellemének következményei körüket napról napra szűkebbre szoríták; e források száma, melyet a mindenütt bőkezűen osztogatott királyi privilégiumok s a pénzügyi szabályok hada szaporítottak, szinte lehetlenné tévék tartalmuk pontos és kimerítő ismeretét, inig gyakori összeütközéseik a zavart bonyodalmasabbá tévék; és a bíróságok önkénye és eljárásuk titkos volta a jogi szervezet összes működését homályba s kétségbe burkolák. Ez állapot tartható volt, míg főleg más kérdések érdekelték inkább, a kedélyeket; de midőn ezek, a lelkiismeret függetlensége, a királyi hatalom foka, az aristocrazia helyzete, hol jobbra, hol balra eldőlték, az elmék a társadalmi viszonyokra irányultak, és ezek tisztulásának ideje bekövetkezett. Elősegítő ezt a többnyire túlnyomóságra vergődött korlátlan királyság, mely csak akkor lehetett valóban az, ha alattvalói is egyenlő szolgaságba süllyedtek; s végre megragadta a bölcsészet is a közvélemény

figyelmét, épen az ellentétek által, melyeket a létezővel szemben feltüntetett; sőt gyakran leginkább a túlzások folytán, melyekkel a kornak tapasztalatok által még le nem hangolt államférfiaiban úgy, mint népeiben, magasztos várakozást gerjesztett, s melyeknek támogatása végezt módszere által a tevéleges tudományokban eszközölt előmenetelre sikeresen utalhatott.

Mind e tényezők, melyek a tizenhatszadik század végén a francia nagy forradalmat idézték elő, s általa elsöpörték a régi rendszerek csaknem minden maradványait, hatásukat a jogra már valamivel előbb éreztették, a codificationalis eszrae alakját öltvén magukra. Az eszme, rokon lévén a kor hajlamaival, viszhangra talált, s rövidebb, hosszabb vajúdas után a törvénykönyvek legtöbb országban létre jöttek. Bennök három elem különböztetendő meg: a nemzeti rész, mely többnyire inkább az anyag felosztásában nyilatkozott, s a tartalomban a személyi állapotok rendezésén kivid aránylag kevés határozmányra szorítkozik: a bölceleti rész, mely szellemüket, irányukat képezi; s a római jog, melyből szabályaik többsége merítettet, vagy a mely szerint még gyakrabban utánoztatott. Nevezetes azonban, hogy e három eszme a törvénykönyvekben sokkal inkább összhangba hozatott, mint az elvont bölceleti rendszerekben, s a római jog felfogásában is, bár nagyrészt ezekéből vétetett át, kevesebb hiány észlelhető. E látszólagos rendkívüliségnek magyarázata pépedig a gyakorlat kiegészítő s kiegyenlítő erejében rejlik: mert az élet a kimondott elvekből és szabályokból gyakran oly következményeket fejleszt, melyeknek csirája bennök lappangott ugyan, de észre nem vétetett, vagy csak homályosan éreztetett első szerzőik által: s a tanok és tételek is, melyeket szük felfogású jogászok netalán megcsonkítva alkalmaztak, visszanyerik jelentőségüket s nyomatékukat, mihelyt mélyebb belátása utókor vizsgálata alá kerülnek; hiszen értelmüket nem annyira a megalapítók, mint a felfogók alanyisága határozza meg.

A rendszeres törvénykönyvek kétségen kívül égető szükségnek feleltek meg, s nagy haladást jeleznek. Mindazonáltal nem igazolták, nem is igazolhatták a reményeket, melyeket alkotóik gerjesztettek, midőn, azt hívén, hogy a

forgalom minden keletkezhető viszonyait kimerítették, ama következtetéseket vonták, hogy a jogot minden készületlen számára teljesen hozzáférhetővé, bárki által bonyolult esetekben is alkalmazhatóvá tették, és hogy további fejlődésnek már lehetőségét is tökéletesen kizárták. Ennek folytán az igények kielégítése után nemsokára a csalódás következett be, melynek érzete, vállvetve a francia forradalom tanai ellen támadó viszhatással, s gyámolítva az egyéniségé szellemtől, mely most már haladása akadályát észlelé az imént belőle kiindult feltétlen általános egyenlőségi eszmében, a jogtudomány terére hatván át, új iskola alapjait veté meg, melynek fő tételét a jogi fejlődés határtalan voltának bizonyítása lcepezé. Ennek támogatására első sorban természetesen csak a történet szolgálhatott, s az új irány csakugyan nevét is ettől nyerte. A történeti kutatások ismét kidomborítok a jogtudomány folytonosságának s'szakai összefüggésének eszméit, s szükségképen a nagy római rendszerre vezet tek vissza, melynek befolyása alig szűnt meg valaha, s mely csupán azért tűnt néha szem elől, mert a módosuló viszonyok szerint más-más eszméje jutott fölszínre, s gyakorolt hatást. Oly nagy szerep azonban még nem esett osztályrészéül a nyugati császárság megdőlte óta, mint a történeti iskola alatt. Mert addig mindig csak részben s legfőlebb azon alakjában vétetett tekintetbe, melylyel a justiniani törvényhozás folytán bírt; az új irányt követő tudósok ellenben összes tartalmát s fejlődését tanulmányozták s fogták fel. De még sok kai többet tettek; eltulajdonították a nagyjogászok szellemét, s bevégzék művöket, kiegészítvén a csonkán maradt tanokat, s a római jog rendszerét a belső következetesség igényei szerint teljesen szervezvén. Igaz, hogy a gondolat-mennettől, melyhez ezen óriási munka fáradalmai alatt hozzászoktak, nehezen bírtak megválni, s hogy az ókor példái benyomásainak engedve, irányukat néha a józan Ítészét szabta határokon túl is követték, mint a midőn a szokásjogi öntudatlan primitív fejlődési modort az újkor határozott célú s előre kiszámítható eredményű codificationalis eljárása fölé helyezték, és szinte sajnálattal emlékeztek vissza a régi jó időkre, mikor a polgárok kitűnőbbjeihez még csak épen úgy folyamodtak a szomszédok jogtanácsért, mint háziszerekért

az egerek ellen*); mindazonáltal a jogtudományának megmérhetetlen szolgálatokat tettek, melyek közt nem legcsekélyebb azon lelkiismeretes józan ítészeti szellem elköltése, melynek élénk fuvallata a tudományt folyvást mozgásban tartva, azt mind a mai napig megmentette a tespedés veszélyeitől. Az o szellemen alapuló eclecticismus képezi egyszersmind e téren az utolsó eredményt, melybe felvétellett mindaz, a mi bármelyik rendszerben jónak látszott, a nélkül, hogy bármelyiknek elvei s módszere kötelezőkül elismertettek volna; mintegy kísérletül, mely eszmék jegezesednek össze, ha erőszakosan szét nem választatnak valamely olőleges elmélet egyoldalúsága szerint; s a mely jele, hogy az elmék minden eddigi álláspontot túlhaladva, kénytelenek ideiglon a tudományos kétkedésre s vizsgálódásra szorítkozni, míg mélyebb alapigazság felfedezése által több világot nyernek, mely majd lehetségessé teszi a viszonyoknak az új szervezéshez elkerülhetlenül szükséges egyetemes átnézetét.

IV.

A római jog, és, a mennyiben nyomdokait tapossa, az újkori jogtudomány is, a jog eszméjét a társadalmi viszonyok rendezésénél egyetemesnek s kizárólagosnak tekinték, s legfőlebb csak a rokon méltányosságé által engedék némileg korlátoltatni. Az emberi cselekvőséget teljesen szabadnak tétélezék fel, csupán alanyi indokait ismervén el, s csak ezek módosítására tulajdonítván a körülményeknek is befolyást; míg a jogelveket oly általánosoknak vélték, hogy lehetőnek tartották a gyakorlati viszonyokat uralmuknak feltétlenül alárendelni.

Az emberi munkásság terjedtével azonban, a mint az egyes foglalkozások egymástól mindinkább különváltak s önállóságra vergődtek, körükben folyton gyakoriabbakká váltak az esetek, melyek a mindennapi élettől annyira eltértek, hogy semmiképen sem voltak a közönséges szabályok

*) A mint Cato feledi egy anecdotából kiténik. Lásd Fragmenta Catoniana, a Huschko által kiadott gyűjtemény 2. oldalán.

alá vonhatók: s lassanként elismert szokások halmaza keletkezett, melyek a jog általános határozányaival is gyakran ellentétben állottak. Így fejlődtek a bányá-, váltó-, kereskedelmi törvények, s legújabbán, a telekkönyvi intézményből, az ingatlanokat illető jog; mely ágazatok mindegyike külön rendszert képez, saját alappal bír, s egyéni irányzatú. Mindazonáltal ama korban, midőn a jogtudománynak még jelenleg is dívó fogalma alakult, terük oly félreeső, tömegük aránylag oly csekély volt, hogy nem igen részesültek figyelemben az elméletek felállításánál, minthogy a zavar s alkalmazatlanság, melylyel tekintetbevéltük járt volna, ügyis nagyobbak látszott, mint tényleges fontosságuk. Sőt alig is kelthetett aggodalmat a különállás, melyet elfoglaltak; hiszen elfogadott igazságnak tekintetett, hogy nincs szabály kivétel nélkül; míg a törvény újabb fogalma, mely az ok s okozat változatlan egymásutánján alapú, alig volt ismeretes, és a történetben sem vonatott még kérdésbe az esetlegesség csodás tana. Jelenleg pedig, midőn szaporodtak, s jelentőségük egyre növekszik, nyomatékuk ugyan éreztetik, s magyarázatukra több kísérlet történt már, de a jogelméletek általános szétmállása közepett még nem sikerült az őket megillető helyet kimutatni, s összeköttetésüket a tudomány egyéb tanaival teljesen felvilágosítani.

Mindazonáltal, ha e különálló rendszerek a jog egyes szabályai általánosságának útját állják, ha például a váltójog nem felel meg a szerződések elméletének, sem a telekkönyvi alakiaságok a tulajdonszerzésének, s a hajlam, mely újabbak fejlesztésére a jelenlegi jogállapotok jellegeként mutatkozik, minden egységes rendszer alakítása elé akadályokat gördít, magok a jog s a jogtudomány eszméi keveset szenvednek tőlök; részint mert módszerük reájok is áthatott, részint mert csak elveinek bizonytalansága engedi meg, hogy kiterjesztessék föléjük a jognak szintén határozatlan s épen ezért nyúlékony fogalma. Sokkal többet ártott az ódon jogi módszernek egy másik, teljesen tudománynya képzett, rendszer, mely alig egy század előtt keletkezve, az elméleti tanulmányok közt páratlan gyorsasággal növekedett, s most erőteljes ágaival nagy részét fõdi azon térnek, melyben addig egyedül a jogelvek vertek gyökeret.

S e tudomány nem egyéb mint a közgazdaszat, a vagyonnak, az emberi anyagi szükségletek fedezése eszközeinek tudománya. Kiinduló pontja: az egyéni egyenlő önzés; tárgya: a munka s eredményei; tartalma: annak kimutatása, hogy a vagyon szerzésének s felosztásának bizonyos törvényei vannak, melyeket semmi emberi igyekezet meg nem másíthat; célja: a társadalomnak e törvények alapján olyatén rendezése, hogy minden egyén kívánalmi kielégíttessenek a nélkül, hogy lehetlenné váljék a többiekének betöltése. Szakai, bár sokkal rövidebb idő lefolyása alatt, csaknem oly számosak, mint a jogtudományéi; szinte egy századig a gyakorlat férfiai által sejtve, kik észlelték, hogy bizonyos viszonyok minden módosításukra irányított rendszabályaikkal daczolnak. megteremtett elvont alapon egy nagy lángész nyugalmas elmélkedése által. Nemsokára gyakorlatilag alkalmaztatott, s az élet fejleményei viszont elveire hatottak vissza, s részletes következtetésekhez szolgáltatott anyagot; utóbb szintén összekapcsolatott bölcséleti rendszerekkel; majd kiváltak összeségéből egyes tanok, s külön jelentőségre emelkedtek; míg ismétösszítés folytán a jog elveivel éles ellentétben álló communista elmélet alakult belőle. Ez képezi a közgazdaszainak utolsó szerves fejleményét, melynek alkalmazhatlanságából kitűnt a benne alapul elfogadott elvek elégtelensége a társadalmi viszonyok végleges rendezésére, s a melynek folytán művelői is tárgyalása hasonló eclecticus modorához járultak, a milyen a jogtudományokat illetőleg már valamivel előbb túlnyomóságra jutott.

A közgazdaszat azonban önálló fejlődésén kívül is jelentőségre tett szert, kivált azon gyakorlati hatás által, melylyel, ha a jogtudományban még nem is, de a jogéletben mindenestre módosításokat eszközölt. Már a jogalkotó szokás elismerése által is, úgy a mint azt a történeti iskola értelmezé s megállapító, a közgazdaszai elemnek tétetett engedmény; mert hiszen a nép közvetlen jogi befolyásának tana napjainkban, midőn azt állítólagos közvetlen törvényalkotási jogából leszarmaztatni már senkinek sem jut eszébe, egyebet nem jelenthet, mint azt: hogy némely társadalmi viszonyok a hivatalos törvényhozó tudtán s akaratán kívül keletkezhetnek, nincsenek az elvont jogeszme önkényének alá

vetve. Még határozottabban nyomták a közgazdasági elvek jellegüket azon különvált jogok rendszereire, melyek fentebb említették, s hol az általános szabályoktól eltérést okozó körülmények, bár nem kizárólag, de nagyjából közgazdaszat! természetűek. De jogi tekintetben a közgazdaszat! eszmék a szerződési tan terén voltak legtermékenyebbek, a hitel fogalma folytán, melyet ott meggyökerezettek, s mely a régi szerződési elméletek fölé növekedve, csaknem mindnyáját beárnyékolá. A római jog szerint ugyanis szerződés, sőt egyáltalán jogviszony, csak határozott s egyszerre létező személyek közt volt megalapítható; a hitel, a személyek alanyiságát a tőkéével pótolván, melyet egyszerűen mint emberi szükségeket fedező eszközt tekint, ez által létrejöttének egészen új, sokkal tágasabb körű feltételt szabja. 8 csakugyan az újkori társasági jog, a részvénytársulatok, a váltó, a papírpénz, mind kimagyarázhatlan rejtélyek a római jogelméletei szerint, s olyanok is maradtak azon jogtudósok előtt, a kik a jelen fejleményeit egy ezer hatszáz év előtt létezett társadalom szeméin át szeretik tekinteni.

Az érintett szakokban, hol a közgazdasági eszmék a jogiakkal egyesültek, az élet a tudományt határozottan megelőzte. S ez természetes; a szemközt álló elméletek sokkal merevebbek, hajthatatlanabbak mint a téyék; ezek láncolatot képezvén a társadalmi viszonyokon végig, számos érintkezési ponttal bírnak, melyeket kimutat a gyakorlat; amazok ellenben, tanaikat központi elveik köré tömörítvén, minél kisebb felülettel jelenkeznek, melyen át kölcsönösen egymásra hathatnának. Ellentétük csupán úgy szüntethető meg, ha mind a ketten közös magasabb elvre vezetnek vissza, melynek mind a ketten következményei és képződményei.

S valóban, ez be is szokott következni a tudomány haladásával. Már a csillagászat egyesült a dynamikával; a physika részei mindinkább közelednek egymáshoz; az elméleti tudományokban is, az észtan a lélektannal szorosabb viszonyba fűződik; sőt napról napra szaporodnak a jelenségek, melyek szerint ez az élettannal azonosodnék. S ugyanez eredményre kell a jog s a közgazdaszat tudományainak jutni. A mint a történet fejlődéséből mindinkább kiderül, hogy az emberiség haladása szabályoknak van alávetve, szűnni kell a

jogeszme feltétlen s önkényes voltának; a mint az egyenlőségé törekvések szilárdulásával, s a béke szellemének terjedésével mind általánosabban elismertetik, hogy az egyéni érdek a társadalméval, a nemzeti fejlődés az emberiségével egybevág, kiviláglik a közgazdászai anyagi önzési eszme hiányossága. S az elmék lassanként egy magasabb eszme méltánylásához szoknak, mely napról napra nyer a közvéleményben, az egyetemes haszonra törekvéséhez, mely *gyakorlatilag* már jelenleg is zsinórmértékül tekintetik, valahányszor valódi javítás forog szóban, s nemsokára elméleti megdönthetetlen igazságként fog szerepelni. Ezen fog azután a társadalmi tudomány, mint az emberiség öntudatos fejlődésének tudománya, felépülhetni, melynek a jog s a közgazdászkat két, bár külön, de együtt egy egészet képező s egy célra irányuló vizsgálati módszerét képviselendő

Fel kell tehát a tudománynak hagyni a jog elvont, kizárólagos, metaphysikai elvével, a mint felhagy az egyéni önzés rideg gondolatával is. S a római jog, mely amannak mindvégig megtestesítését képezé, így kénytelen a szerepből kiesni, melyet két ezredévig viselt: alapja többé nem lehet a jogtudománynak, miután ez már nem mint a társadalom ura s korlátozója, de mint eszköze s fegyvere jelenkezik az általános jóllét kivívására. Helyzetének e változása pedig nem lealacsonyodás. Anyagából mitsem veszít; az elvont eszmék, melyektől megfosztatik. úgyis pusztán nemlegesek; tartalma megmarad, s csupán rendszere módosul az új viszonyokkal öszhangban; hiszen a fogalmak, mint az anyag parányai, megmásíthatlanok s örökösek; csakhogy, valamint ezek a szerves testek mindinkább összetett során végig, úgy ők is új meg új alakot öltenek a tökélyesedés megfoghatlan, de élő törvénye szerint, a folyton magasztosabbakká váló eszmékben, s az elméleteknek és rendszereknek egyre kielégítőbb s a valót nemzedékről nemzedékre inkább megközelítő fokozatában.

GAIUS.

ÍRTA

RENTMEISTER ANTAL

KIR JOGAKADÉMIA TANÁRA

POZSONYBAN.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN.

1869.

Pest. 1869. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

Ha, midőn Gaiusról értekezni akarok, avval vezetném be a századunk elején híre kapott e jeles római jogíró ismeretetését, hogy őt ősi jogunk nagynevű íróját vele hasonlatba téve, — mint a romanisták Verbőczyjét czímezném: erős ellenmondásra aligha készen nem kellene állanom; oly távolinak tetszetik a két írónak irodalmi termékeik általi összefüggése, oly gyengének az összehasonlítás szála, hogy könnyen valami képtelen gondolaterőszakolásnak nyilváníthatná valaki azt a párhuzamot, melyben Verbőczyt és Gaiust léptetik fel mint szereplőket.

Aunyi igaz, hogy míg Verbőczynk oly koreszmék vajúdása közepett, melyek a nemzeties élet folytatása és erőteljesb kifejtésével ellentétes ókori eszmék felelevenítésében keresték a közmívelődés elemét és a társadalmi élet alakítási mintáját, — írta meg jogunknak a nemzet életéből szervesen képződött rendszerét, gátot vetvén ezáltal a nemzeti sajátságokat elsüllyesztő classicai eszmék áradatának, ¹⁾ addig Gaius az ő rendszeres művét, melynek oly sokat köszön a tudomány, épen abban az időben hozta létre, mikor Rómának a világot összetartó ereje és jogának tetőfokát elért hatalma valamenynyi népek törvénye gyanánt biztosítottnak látszott lenni örök időkre. ²⁾ — Gaius életében és holta után magántekintély volt és annak maradt is, még pedig sok ideig igon parányi tekin-

¹⁾ Lásd Suhayda az „Akadémiai Értesítő“ V. kötet 17-dik lapján.

²⁾ Plinius H. N. 14. 2. Quis euhn non commuicato örbe terrarum majestate Roman imperii pvofecisse vitám putet commercio rerum ac societate festae pacis, omniaque quae antea occulta fuerant in promisouo usu facta? — Róma hatalmát és a világ minden népeinél volt nagy tekintélyét érdekes adatok kíséretében eleven színekkel ecseteli Friedlländer ilyen czímű munkája: Darstellung der Sittengeschichte Roms II. kötetének 1-ső és köv. lapjain.

tély, holott a Tripartitum szerzője, elhagyván köztevékenységének magas polczát, a hálás ivadék kegyeletéből csaknem egy nemzet törvényhozójává lett felmagasztalva. — Unicum volt a maga nemében, revelatiója a magyaros életnézlelés legbensőbb valójának az, ami nagy jogászunk remekírói munkásságának hagyományaként szállott a nemzetre; ellenben elméleti vezérfonalnál egyébnek nem igen lehet tekinteni Gaius institutióit, melyekhez hasonlók, tudományos becsre tán semmivel sem alábbvalók előtte is, utána is mások tollából is folytának, csakhogy ezeknek műveit a feledés sírjából, melybe századok viharai sodorták, nincs hatalom, mely napvilágra rántathatná. És ami több ennél: a szóban forgó két jogszerzőt ellentétbe hozza még az a körülmény is, melynélfogva a magyar Íróknak az volt a fő érdeme, hogy korának érvényben levő gyakorlati joganyagát összeírva, annak szervező és tagosító rendszerezés által tudományos létet adott, holott Gaius jelentősége a mostani jogtudományra nézve kétségen kívül, de valószínűleg már a maga korára nézve is, abban rejlik leginkább, ¹⁾ hogy a létező jog mellett a létezetre is egyaránt terjesztvén ki figyelmét, Róma történeti jogának lelhelyévé lett munkája, s fentartván számunkra sok már az ő korában elenyészett volt intézménynek nemcsak pusztá emlékét, hanem határozott és biztos tudósítást adván azokról kezünkbe szolgáltatva az eszközöket, melyekkel a jog képződési folyamának vizsgálatában leszállhatunk egészen azoknak a mélységeknek határáig, melyekben a nemzeti jogmeggyőződés kezdetleges munkássága teremti csodamíveit.

Es mégis, daczára e sok különbzetnek és látszólagos megférhetlenségnek, Gaius tanulmányozása közben önkénytelenül vegyül gondolataimba Verbőczy képe.

A római jogtörténet máris ott van, hogy a legérdekesebb kérdésekben Gaiust tekinti mint azt a középpontot, melyből kiindul, hogy a klasszikus irodalom egyéb földjein kalászolva ismét hozzá visszatérhessen. — S váljon mennyi időbe fog még belélelni, hogy Verbőczyt is csak úgy szólaltathatja

*) V. ö. Hoffmann Pálnak: A r. jog történelme és institutiói I. köt. 264. lapját.

meg a hazai irodalom, mint jogi múltunk híven valló tanúját? — De azért jogtörténelmünkben számára biztosítva marad az a hely, melyet kiérdemelt magának, erős meggyőződésem lévén az, hogy hazai jogtörténelmünk kiépítésében hatalmas oszlopot emelne az, ki a Tripartitumban lerakott gondolat készletet minden oldalról feltárva, megismertetné szerzőjének egész szellemi irányát, s kora tudományához való viszonyát; a római és egyházi jognak ő reá volt befolyását, szóval tudományos egyedisége mibenlétét és irányaiiban mutatkozó minden vonatkozásait. — Ilyen természetű munkát vittek véghez, s általa megbecsülhetlen szolgálatot tettek a római jogtörténet tudományának azok a férfiak, kik Némethonban, a római jog új hazájában, a tudomány melletti buzgólkodásuk egész hevével vetették magokat a remekirodalom egy maradványának feldolgozása- és kiaknázására, mely dohos iratcsomagok közt ezelőtt egy fél századdal felfedeztetvén, eldöntő befolyást gyakorolt a jogtudomány újabb fejlődésére.

Tekintve már most azt az örvendetes tényt, hogy a római jog iránti érdekeltség napjainkban, magánjogunk codificáltatása küszöbén, köztünk is mind jobban terjedez, mert gyökeret ver az a meggyőződés, hogy leginkább ennek az eszmékben és gyakorlati példákban oly gazdag jogrendszernek körében lelhetők fel ama minták, melyeken épül és nemesül a jogászai műérzék, — úgy vélekedem, hogy némi szolgálatot teszek a hazai tudománynak, **midőn Gaius írói személyiségét ismertetem, Institutióinak feltalálását, azok kiadása, valamint a rongált helyek restitúciója körül tett kísérleteket röviden elbeszélve, rendszerének vázlatát, tekintettel egyéb római jogrendszerekre, előadom, s végül arra a jelentékeny gazdagodásra utalok, melyet egyedül az említett nevezetes munkából merített a jelenkori tudomány.**

Ki volt Gaius?

1. §. A emberiség sok jótévőjének jutott már az a sorsa, hogy neve feledésbe menvén, kiléte és volta alig tudatik. Nem egy igazán nagy embert, — mintateremtőt műveiből — csupán a késő időkre terjedő szellemi kihatásából ismer a csudálgató utókor. — A történelem e részben az anyagi világ törvényeivel ellenkező elvnek hódol, mely szerint minél távolabb esik tőlünk a szereplő megjelenése, annál nagyobbak látszik egyénisége: talán azért, mert a dicső tettek káprázatában szemünk a hősokeket kísérő környezet közrehatását észre nem veszi. — Ilyen forma helyzetben van a jogtörténet Gaiussal szemben, ki iránt „a véletlen szeszélye csaknem a nevetségesig sajátzerű helyzetbe hozott minket“¹⁾, kinek oly végtelen sokat köszönhetvén, még sem vagyunk képesek sem hazáját, sem valódi nevét egész bizonyossággal meghatározni.

Hogy „Gaius“ csupán előneve (praenomen) volt a mi szerzőnknek, — bármint erősítették legyen némelyek, pusztá feltevések alapján és okoskodási hiú viszketegből, hogy az az egyedüli teljes neve²⁾ — a jelenben már bizonyosnak, legalább kivétel nélkül elfogadottnak mondható. „Egyébiránt a név helyesen három szótagban ejtendő ki“³⁾, és G betűvel Gaiusnak, nem pedig Caius vagy épen Cajusnak írandó,

¹⁾ Hoffmann id. ra. 226. lapján.

²⁾ Ezt tévők: Perizonius és Cannegieser. — V. ö. Böcking GaiJ Inst. praef. V.

³⁾ Lásd az ¹ alatti jegyzet idézetének d) alatti észrevételét.

jóllehet legújabbán némelyektől ¹⁾ a „Gajus“-nak irás, mint látszik, inkább megkedveltetett ²⁾. Szerző többi neveiről (nőmén *familiare et gentilicium*) csak vélekedéseket tudtak eddig felhozni. Némelyek Caius Cassius-t igyekeznek bizonyítani ³⁾, mások Gnaeus- vagy Titius Gaius, vagy Gaius Bassusról beszélnek; végre legújabb munkájában Hoffmann (id. helyen), hivatkozva Gaii comm. II. 218; Fragm. Vat. 88, és lex 39. Dig. de stipul. sérv. 45. 3-ra, a „Gajus Pomponius'M legalább lehetségesnek tartja. — Azonban az első (és az evvel csak távoli vonatkozásban lévő második) idézet sehogysen szolgálhat a „Gaius Pomponius“ melletti érvelésnek alapjául, miként e következőkből fog kitetszeni.

Ugyanis Gaius Inst. II. 218. §-ában e szavak olvashatók: . . . sed Juliano ex sexto placuit etiam hoc casu . . . etc. (tisztán olvashatólag megírva a veronai kéziratnak folio 24 b) ötödik sorában). E két szó: „ex sexto” sok biztalanságot okozott. — Savigny javaslatára Göschen és Gneist — az általuk eszközölt Gaius-kiadásokban — így emendáltak: et Sexto, Pomponio scilicet, minek megbízhatósága iránt azonban maga Göschen támasztott később kételyeket. Klenze oly értelmezést adott ama szavaknak, mintha Gaius ezeket mondotta volna: Juliano ita placuit in libris, quos ex

¹⁾ P. o. Ascher-től a „Gajus noster“ című értekezésében. Zeitsch. f. R. G. V. köt.

²⁾ Hogy Gaius egy nomen trisyllabum, bizonyítja a többi közt Catullusnál El. 10. vers. 30. és Martialisnál Epigr. IX. 94. XI. 37. a versmérték; ámbár Ausonius Epigr. 75. két-tagu szót csinált belőle. — De az általunk helyesnek állított irás, különösen a G betű használata mellett, még Quinctilianus tekintélye is tanúskodik, kinél — megerősítetvén ebbeli nyilatkozata más régi grammatikusok által — a következők találatnak (Inst. or. I. 7. §. 28.): Quid? quae scribuntur aliter quam enuntiantur? nam et Gaius C littera notatur, quae iuversa [O] mulierem deciarat.“ E szavakban az fejeztetik ki, hogy a inasculinum és femininum (Gaius-Gaia) könnyebb megkülönböztetése végett az előnév rövidítési jegyül amaz esetben C, az utóbbiban G betű szokott használatni. Ezekhez járul még, hogy az antebyzansi görögök Γάιος-t írtak, γαίω (=gaudeo) igéből származtatván a nevet, mely hogy latinul Cajusnak nem írható helyesen, bizonyítja a Vocativus: Gai.

³⁾ Puchta: Civilist. Abhandl. 1823. a 167—72. lapokon.

Sexto focit, mi ellen Lachmann¹⁾ nyelvteni tekintetből tesz kifogást, szerinte ama gondolat kifejezésére más hasonló helyek példájára legalább is ilyformán kellendvén írnia Gaiusnak: Juliano libris ex Sexto. — Böcking⁴⁾ „Juliano libro sexto [Digestorum]“ -ra kívánja változtatni a kérdéses két szót, míg mások azt vagy egészen kiküszöbölendőnek vagy pedig egy régi tudós glossa gyanánt³⁾ tekintendőnek állítják^ csupán Husehke nyilatkozván a kézirati kitétel változatlan megtartása mellett.

Akár már most ezek szerint Pomponiust értjük a „Sexto“ alatt, akár más valakit, vagy más valamit, de Gaiusra a Pomponius vezetéknévét rá nem foghatjuk csupán azért, mert ő az idézett helyen Julianusra hivatkozik, ki maga ismét a hivatkozott helyen talán Sextus Pomponiusból merített. — A lex 39. Dig. eit., mely Gaius teljes nevének meghatározására szintén támaszt nem nyújthat, alantabb fog szóba hozatni.

2. §. Gaius származása és nemzetisége tekintetében is csak hihetőséget alapító adatokkal rendelkezünk. A tudomány mostani állásában alig tévedünk ugyan, ha Gaiust görögnek vagy legalább görög műveltségű férfúnak lenni állítjuk³⁾, de az e kérdés vizsgálatában érdemesült tudósok kombinációi nem annyira biztos és határozottan szóló történeti adatokra, mint inkább Gaius műveiből elvont írói jellemvonásokra, s itt-ott elszórtan találtató értesítésekre alapítvák, melyek gondos egybevetése a kisázsiai görög gyarmatokra utal mint Gaius szülőföldjére. — E véleményt leginkább azzal az értekezéssel sikerült a tudós világ részéről elfogadtatni, melyben éles felfogás és széles nyelvismeretek által közvetített ügyes kombinációk nyomán Mommsen Tivadar egyenesn Troas

¹⁾ Gaius Iustitutióinak a Corpus juris antejustinianum I. részébe felvett kiadásában.

²⁾ „Gaii Institutiones“ 5-ik kiadásának 110-ik lapján a (8) alatti jegyzetben. - E kiadásból fogom idézni értekezésem folytán Gaiust.

³⁾ Mommsen és Hertz a „Jahrbuch des gemeinen deutschen Rechts“ III. kötetének 395-ik lapján.

⁴⁾ Ascher a fenidézett hely 86. lapján.

ázsiai városba helyezi jogászunk bölcsőjét. — Okoskodásának velejét a következőkben adjuk ¹⁾.

Mindenek előtt az a sajátságos körülmény kelti fel Gaius iránti figyelmünket, hogy római polgár létére ²⁾ a „Gaius“ előnév egyetlen neve maradt ez írónak, mi az általán bevett szokással nyilván ellenkezett, mely az efféle névadást legfeljebb oly családok és nemzetségeknél ismerte, melyekben valamely ritka, vagy éppen csak annak a nemzetségnek kizáró sajátját képező előnév dívott, milyen volt például az Appius, a Servius előnév; — mindennapos, közönséges előnevek, Gaius, Lucius, Titus, oly kevésbé lehetvén valakinek a közéletben egyedüli névjelölése, miként nálunk nem könnyen fognának csak amúgy röviden János szolgabíró, vagy Mihály professort emlegetni. Ellenben a görögöknél ama tekintet nem volt, mint látszik, mértékadó, s római embernek csupán előnevén való rövid megnevezése szélében dívott náluk. Nekik Polybius, az idősbik úgy mint az ifjabbik Africanus egyaránt csak Πόπλιος=Publius; Flaminium, a többi nevének elhagyásával egyszerűen Τίσιος-nak írják; Szent Márk evangélistának, aztán Sz. Pál útitársának Titusnak is csak ezt az egy nevet ismerjük; Γάιος ὁ Μάκρον több effélével együtt nem ritkán olvastatnak reánk maradt görög feliratú emlékeken ³⁾. — Azt láttatják tehát ez elszórt adatok, hogy Gaiusunk neve görög szokások légkörében lett állandósítva, s e megállapodottságában hagyomány útján a későbbi századokra átszarmaztatva. — Ennélfogva úgy szabad vélekednünk, hogy Gaius a görögül beszélő keleti részekben tanárkodó, s tudós munkákat író jogász volt, latin nyelven írván természetesen a római polgári jogot fejtegető munkáit. A törvényhozási és diplomatikai nyelv ugyanis akkoron még

¹⁾ Gaius ein Provinzialjurist. — Jahrbuch des germ. d. Rechts III. köt.

²⁾ A római polgárságot és nemzetiséget tökéletes bizonyossággal kizozza Mommsen e helyekből: I. 55. 93. IV. 37. — fr. 233. §. 2. Dig. de verb. signif. 50. 16. — Lehetne ez ellen egyet mást felhozni, csak hogy ilyen kérdésekben mindig bajos dolog a kritikai rostálás.

³⁾ Lásd p. Codex inscript. graecarum Nro. 2047.

majdnem kirekesztőleg a deák volt, mint ez előtt hazánkban s hogy ama jelenségnek még egyszerűbb magyarázatot adjunk, gondoljunk csak arra az egyre, mi természetes dolog az napjainkban, ha tengerészeti kérdésekben s hajózás dolgában angol nyelven írt munkákhoz viseltetünk előszeretettel, a regényírás mesterségében meg tán a francziáknak engedjük át a vezérszerepet. — Ha mégis fejét rázná valaki arra a feltevésre, hogy Gaius görög ajkú lakosság között jögot tanítva deákul írt, elég lesz további megjegyzés nélkül a bithyniai Lactantius, az antiochiabeli Ammianus és alexandriai Claudianus példájára figyelmeztetni. — Hozzá tesszük, ha kinek még mind ez nem volna elég, hogy Gaius nem volt privilegiált jogász ¹⁾. Miután pedig a respondeálást, miként tapasztalati példák nyomán bizton tudjuk, közjogi tekintetek alapján pedig mást fel sem tehetünk, — másutt nem, csak Rómában lehetett gyakorolni, ennél fogva hogy Gaius tartományi jogász volt, és hogy nem respondeált, egymást viszonyosán támogató két argumentum.

Az itt vitatott feltevést hatalmasan súlyosítja a Julianus-féle és a provinciale edictum egymáshozí viszonyának felismerése. Az elsőnek birodalmi, azaz Itáliára és valamennyi tartományra terjedő érvénye volt, mely mellett elenyészett az egyes tartományokban azelőtt képződött részszerű edictalis joganyag önállósága, az idők és helyek szerinti eltérések az edictum Julianum egyformásító befolyása alatt általános egységes szabályoknak engedvén át helyöket. Minden tartományban mégis úgy tekintett a szóban levő birodalmi edictum_ mintha különösen az ő számára volna kibocsátva a tartománybeli főtisztviselő (praeses provinciáé, legátus, proconsul) által. — A juliani edictumot magyarázó jogászok kivétel nélkül mindnyájan Rómában írván könyveiket, minden hozzáadás nélkül röviden csak „edictumról“ beszélnek, annak szerzőjeként pedig, különbséget nem tevén a hirdetményeket kibocsátó különböző tiszti személyek között, mindenütt csak praetort emlegetnek. S valóban nincs ezen mit csudálni —

¹⁾ Erről alantabb szólunk a 4. §-ban.

Rómában összefutott a birodalmi hatalom minden szála, 3 ezekből kötötték itt azt az óriási hálót, melyben fogva tartott a meghódított nemzetek szabadságának nemtője; s magának a jogtudománynak e világtörténeti folyamat létesítésében nem kis része volt. Hogyan tekinthették volna hát Julius edictum-rendszerét másnak, mint a világ felett uralkodó, egyenlően és mereven kimért törvények egyikének azok, kik rég' elvesztették a tartományi sajátságok és nemzeties különérdekek méltatására szükséges érzéket és fogékonyságot? — Egyedül Gaius volt az, ki Juliánus után is külön tárgyalta az edictum praetoris urbani-t, és az edictum provinciale-t¹⁾). Olyan szembeállítás volt ez a jog részeinek, mely képtelenségre menne ki, ha Rómában működött jogász tollából folyt volna, mert ilyen jogász csak birodalmi edictumot ismerhetett el, mely formailag minden egyes törvényszéki kerület számára annak polgári hatósága által kihirdetettnek tekintetett. Mindenkorig kimagyarázhatlan jelenség maradandóit tehát, mikép lehetett ellenébe állítani a városi, vagyis itáliai edictumot a valamennyi tartományéval vagyis a tartományi edictummal átalán, hahogy városi jogásztól vette volna eredetét e felosztás. Másképp áll a dolog Gaius álláspontjából tekintve. Ő saját helyzetéből elég praktikus indokot meríthető a hazájabeli tartományi edictumnak külön tárgyalására, mely ott a részszerű jog alakzatában jelenkezvén, őt és honfitársait mindennél jobban érdekelhette²⁾). Egy szóval: Gaius mint tartományi jogász mond valamit, mikor edictum urbanum et provinciale-ről beszél, míg ellenben

¹⁾ Az első munkának 10 könyvre menő kisebb felét bírták a di desták szerkesztői, csak 10 könyvből vétetvén fel kivonatok ebbe a gyűjteménybe. Ide ezélez az Index florentinus e jegyzete: Ad edictum urbicum τὰ μὲν αὐρεθεντα βιβλία δεκα. A tartományi edictum magyarázatát 30 könyvben írta meg Gaius.

²⁾ Nem nehéz dolog, a szövegben mondottakra egy némileg felvilágosító példát mutatni fel nemzeti életünk közel múltjából. Az ötvenes esztendőkbén mi mindig csak „a Magyarországra behozott polgári törvényiről beszéltünk; a bécsieknek ez mindig „allgemeines österreichisches Gesetzbuch“ volt.

az ilyen tagolásnak a julianusi edictum-szerkezet után semmi értelme nincs egy városi jogíró beszédében.

Jól illik mindez adatok keretébe, hogy (Janis olyan híven utal minket, ahol csak szerét látja, a provinciális jognak határozmányaira, s hogy szinte lesi a jó alkalmat, a deák műszókat görög szólamokkal értelmezhetni. Modorát, mely a szükséges módosítással most is jó szolgálatot tehet sok esetben, egy-két példa megmutatja: Novalis est, terra praecisa, quae anno cessavit, quam Graeci *νεῦσιον* vocant (lex 30. D. de verb. sign.). — Vis major, quam Graeci *θεῶνβίαν* appellat (1. 25. D. locati 19. 2.). — Telum vulgo quidem id appellatur; quod ab arcú mittitur. . . . Dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, graeca voce figuratum *ἀπο τῶν τεύχων*. Et hanc significationem invenire possumus et in graeco nomine; nam quod nos telum appellamus, illi *βέλος* appellat, eoque nomine vulgo quidem id significatur, quod ab arcú mittitur; séd non minus omne significatur, quod (cum) mittitur manu *ἐπὶ τῶν βιάλλεσθαι* (a jaciendo). Admonet nos Xenophon, nam ita scribit (Anab. V. 2. 14.) *Καὶ τὰ βέλη ἄμωστε ἐφέρετο λόγχαι τοξεύματα, σφενδόνας πλείστοι δὲ καὶ λίθοι.* (L. 233. §. 2. D. de verb. sign.) — Ide iktatjuk még Gaius Institutióinak egytanúságos helyét, mely nyomban egymásután négyszer említi meg a provinciát; mind megannyi nyom, azon az ösvényen, mely Rómától el, a provinciák felé kalauzolja a Gaius hazáját keresőket; egyúttal világos jeléül szolgálván annak, hogy mennyire szívéhez nőttek Gaiusunknak a hazája jogállapota iránti gondok. Jus edicendi, mondja Gaius a I. 6. §-ában habent magistratus populi Romani, set amplissimum jus est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum iurisdictionem praesides earum habent; item edictis aedilium curulium, quorum iurisdictionem in provinciis populi Romani quaestores habent; nam in provinciis Caesaris omnino quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his provinciis non proponitur. — Végre még csak egyet fűzök az eddig elmondott érvekhez; t. i. azt a Mommsen által észlelt és súlylyal kiemelt írói hajlamot, mely határozottan a jognak régi korából való forrásokhoz vonzá Gaiust, s őt, az e részben kortársai közt egyedül állót, reábirta a 12

táblás törvény magyarázatának megírására ¹⁾. Ez a vonzódás, ez az irány jól hangzik össze egy valamely tartományi kisebb városba vonult tanár zajtalan életfolyamával, ki is távol a főváros untalan háborgó fórum életének kicsinyes ízetlen töprengéseitől, menekülve a keresetből úzótt respondeálás és rescribálás szüntelen szakadó záporából, csendes magányban csupán a tudománynak szenteli napjait.

De minő nyomok vezették Mommsent Troas városába, midőn az ókori irodalom nyújtotta adatok tengernyi készletével felszerelten útnak indult Gaius szülőföldjét felkeresni?

Tárgyunk kellő kikerekítése végett ide igtatjuk a masterileg összeszerkesztett adatok rövid foglatját.

Bithynia és Galatia kisázsiai kerületek külön jogát jól ismeri Gaius: Apud peregrinos, így mondja a I. 193. §-ában, non similiter ut apud nos in tutela sunt feminae, sed tamen plerumque quasi in tutela sunt; ut ecce lex Bithynorum, si quid mulier contrahat, maritum auctorem esse jubet aut filium eius puberem. — Másutt (I. 55. §.) ezeket olvasuk: . . . nec me praeterit Galatarum gentein credere in potestatem (így!) parentum liberos esse -). — AJ ulius-Papiusféle törvény értelmezéséből való töredék, a Pandekták 50-ik könyvének 15-ik címében a hetedik törvénytétel, az itáliai jogállással ékeskedő görög városok ³⁾ közül példaképpen *Τρωάς, Βήρυτος, Αντιόχεια*-t számlálja elő, Troast bizonyára azon okból első helyen, melyből teszem a debreczeni ember legörömebb Debreczenen kezdené Magyarország városainak lajstromát. Még egy összekapcsoló láncszem ebben a következtetésben az, hogy Troas a proconsularis

¹⁾ Gaius lib. I. ad l. XII. tab. (Dig. I. 2. de orig. juns fr. 1): Facturus legum vetustarum interpretationem, necessario prius ab urbis initiis repetendum existimavi, non quia velim verbosos commentarios facéré, sed quod in omnibus rebus animadverto id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret.

²⁾ Ilyen forma szófűzés: in potestatem közönséges valami a Gaius Intitutióban, s Böcking (az 6 ik kiadás végén excursus I.) három oldalnyi hasonszerkezetű helyeket jegyzett fel, melyeket Gaius és inás latin Írókból szedegetett össze.

³⁾ Az „itáliai jogállás“ magyarázatának itt helye nem lehet. Lásd arról Hoffmann i. m, 201. lapját.

provincia Ázsia-nak egyik előkelő városa volt; pénzek és feliratok bizonyítása szerint hivatalos nyelve a deák, polgárai a jus italicumnál fogva római polgárok valának, mint ilyenek joggal szembe tehetvén magok magokat a vidéket lakó peregrinusokkal ¹⁾. Ezek után magától világosul az a sajátos tünet, melynek megfigyelése nem kevésbbé, mint a feljebb felhordott dolgok mind, becsületére válnak Mommsen bírálói észtehetségének, az t. i., hogy a hol Gaius tartományi edictumának a Paudektákban feljegyzett tételeiben a tartományi helytartókról szól, csaknem mindannyiszor proconsulnak nevezte őket a szerző. Igen természetes dolog! Miután, ha ama commentár a másutt kijelöltem szűkebb ²⁾ láthatárok között mozgott, Gaius csak egyre, t. i. saját tartománya helytartójára gondolhatott kirekesztőleg, ki nem volt senki más, mint a proconsularis provincia Ázsiának proconsulja.

Az eddigiekben vázolt vizsgálódásnak hitelét és tarthatóságát Huschke Eduárd — valószínűleg mert Mommsennél is eredetibbnek kívánt látszani — különféle ellenérvekkel igyekezett ugyan meggyengíteni ³⁾; de miután a tagadásba vett állítások helyébe más elfogadhatóbb véleménynyel egyáltalán nem tud kiállni, sőt czáfoló észrevételei minden pozitív eredmény híjában maradván, ő maga is kénytelen bevallani: „ut si quis üaium natione Graecum et fortasse ex colonia aliqua in partibus orientis oriundum fuisse, quae olim A. Augustini et Fr. Connani fűit sententia, id equidein neque negare neque affirmare ausim,“ — azért az első helyen említett író genialis feltevéseinek egyelőre biztosítva marad az osztatlan tetszés.

Hogy tartományi jogász volt Gaius, azt a bonni egyetemi tanár és porosz k. titkos tanácsos Bluhme, — ki egyébiránt a most ismertettük véleményt nem csak hihetőnek, de sőt teljesen bebizonyítottak vallja — még egy további,

¹⁾ V. ö. erre nézve a 3) alatti jegyzet idézvéueit.

²⁾ A németek is „engeres és weiteres Vaterland“-ról beszélnek; de tán Magyarország integritási joga ellen sem vétkeznének, ha olyan forma kifejezéssel élnék a „kapcsolt részek“-re való tekintetben.

³⁾ A Jurisprudentia antejustinianeában foglalt Gaius kiadásának előszavában

Mommsen figyelmét is kikerült tételből hiszi következtet-
 hetni, melyben szerinte mint tartományi földbirtokost mutatja
 be magát Gaius, midőn ezeket mondja: . . . „in eo solo domi-
 nium populi Romani est veī Caesaris, Uo 4 autóm possessionem
 tantum et usufructum habere videmur“ (II. 7. §.) Mert ha
 sok lakosa Romának, így okoskodik Bluhme ¹⁾, és italiabeliek
 általában bírtak is a birodalom tartományaiban jószágokat, de
 nagyjában mégis csak tartományi lakosok lehettek, kiknek
 jogairól itt szó van; s Rómában tanító jogász szájában a „nos“
 használata e helyen nem eléggé alkalomszerű kifejezés fogott
 lenni. — Én részemről e megjegyzésnek, — a többire nézve
 megmaradván mindenben Mommsen nézete mellett, — semmi
 súlyt nem tulajdoníthatok, mert az a bizonyítási közeget
 használt mondatba észrevétlenül belé csúsztatja s bizonyosnak
 veszi azt, ami még bizonyítandó lenne. Azon fordul itt meg
 minden: a „nos“ alatt csakugyan provinciális telkes gazdákat
 és birtokosokat kell-e akár csak nagyjából is érteni vagy sem, s
 épen ez utóbbit vagyok hajlandó sokkal valószínűbbnek tartani.
 Feltett szándék és erőltetés nélkül olvasván ugyanis Gaius idé-
 zett nyilatkozatát, ekként tűnik fel annak értelme: Ennek a
 földnek (a tartományinak) tulajdoni joga az egész nemzetet
 vagy az uralkodót illeti, mi pedig (t. i. valamennyiét itt
 vagyunk, tanulók és tanító, olvasók és író, szóval az ural-
 kodón és nemzet-egységen kiviil levők mindnyájan) azok-
 ban csupán haszonbirtokot tulajdoníthatunk magunknak.
 Valamint pedig feltenni nem lehet, hogy Gaius minden hall-
 gatóját és olvasóját földbirtokosnak képzelte volna, úgy nem
 volt semmi kényszerítő oka önmagát földbirtokosnak vallani,
 vagy képzelteni, midőn egy füst alatt önmagáról és olvasói-
 ról beszélt. Olykép fejezte ki magát itt Gaius, mint sok más
 helyen tenni szokta, és mint ha valaki a magyar tulajdoni
 viszonyokról értekezve, ezeket találná mondani: „minden
 földtulajdon voltakép a sz. koronáé, mi csupán kevésbé vagy
 inkább megszólított használati joggal birunk abban.“ Senki
 sem fogná ebből következtetni, hogy a ki ezt mondta, magyar
 földesúrnak kellett lennie.

¹⁾ Zeitschrift für Rechtsgeschichte III. köt. 452. lapján.

Több joggal lehet Gaius tartományi származása és görög nemzetisége mellett arra hivatkozni, hogy előadása közben mindenütt különös gonddal, mondhatni hogy előszeretettel emlékezik meg a tartományi lakosok jogállása s különyszerű viszonyairól. Így például e szavakban: Praeterea litterarum obligatio lieri videtur chirographis et syngraphis, id est, si quis debere se, aut daturum se scribat, ita scilicet, ut eo nomine stipulatio non hat: quod genus obligationum proprium peregrinorum est (III. 34. §.) Gaiusnak a görögök szokásai és szólásmódjával való különös otthonosságát szemlélhetjük.

3. §. Sokkal szerencsésebb helyzetben vagyunk ímezzel a kérdéssel szemben: mikor élt Gaius?, az e részben kínáló adatkészlet arra képesítvén bennünket, egész határozottsággal, mint Hadrian, Antoninus Pius és M. Aurelius Philosophus császárok uralkodása idején élt és működött jogtudóst ismertetni Gaiust¹⁾.

Hogy Hadrian alatt született, vagy legalább már életben volt, maga tudatja velünk Gaius a Pandekták „de rebus dubiis“ (34. 5.) címének hetedik törvénytételében. Ez egyébként is felette érdekes hely²⁾ ugyanis Gaiusnak tidei-commissorum libri duó című művéből származván, így szól: Et nostra quidem aetate Serapias Alexandrina mulier ad Divum Hadrianum perducta est cum quinque liberis, quos unó foetu enixa est³⁾. Hogy ez időben — Hadrian ország-lása a keresztény időszámítás szerinti 117—138 évekbe esik — még ifjú éveit élte Gaius, következtetni kell abból, mert Institutióiban e császárra vonatkozó gyakori hivatkozásaiban mindig a „Divus“ (= megdicsőült) névvel tiszteli meg az

¹⁾ Lásd Hoffmann i. m. 227 ik lapján levő b) c) és d) alatti jegy zeteit. V. ö. Vécsey Tamás római jogtana 26-ik lapját.

²⁾ Lásd erről különösen Friedländer fentebb idézett művét az I. k. 38 -43. lapjain.

³⁾ Mellesleg legyen megemlítve, hogy a szerzőnk által referált curiosumot mint megtörtént dolgot Julianus is erősíti (1. 36. Dig. de solut. 46. 3), Paulus pedig (1. 3. Dig. si pars her. 5. 4.) még körülményesebben beszéli el.

uralkodót ¹⁾, s miután ezt mindjárt az első könyv 7. §-ában teszi, ennél fogva Hadrian már elköltözött volt az élük sorából akkor, midőn szerzőnk az Institutiók írásához hozzáfogott. Még bővebb felvilágosítást szolgáltat az Institutiók keletkezési s általában Gaius írói tevékenységének idejére nézve I. 53, és 192. §. Amabban „constitutio sacratiss'mi imperatoris Antonini, az utóbbi cikkelyben „epistola optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus“ említettén, bizonyos hogy a nomeslelkű Pius, ki 161-ben végezte földi pályáját, az idézett két hely megírásakor még életben volt. — Ugyanez tetszik ki a második könyv 126. §-ából is, hol Antoninus imperatornak minap (nuper) kelt egy rescriptumáról van szó; de már a 195. §-ban Antoninus Pius is Divus, s így tehát ennek a második könyvnek végső szakaszai Kr. u. 162 körül Írattak. — Tizennyolcz évvel ezután, 180-ban M. Aurelius halála évében Gaius Institutióit már bevégezve és kiadva találjuk. Többrendű összevágó s egymást kölcsönösen támogató adatot lehet ennek bizonyosságául felhozni. Ali. 177. és köv. §§-a pro herede gestiót tárgyalván, mélyen hallgatnak M. Aureliusnak ama jogügyletet érdeklő határozatairól, nyilván azért, mert e határozatok ²⁾ az idézett helynél későbbben keletkeztek, valamint általában az egész mű folytatában sehol említve nincsenek az említett császár constitutiói, haugyan e részben kivételt nem képezett tán a veronai Codex olvasbatlanná lett 53-ik lapja. — Ezelőtt ³⁾ az Institutiók megjelenését még különösen a 158 körül kelt Tettullianum senatusconsultumnak is elébe tették, de hibásan, mivel az e vélemény alapjául szolgált meggyőződés, mely szerint a nevezett senateltumról mind a négy commentárban egyszer som tétett említés, a kézirat 132. és köv. lapjainak utóbb, bár elég

¹⁾ A szövegben említett névmellékes határozó nélkül Hadrian neve mégis kétszer fordul elő az Institutiókban (I. §. 47. II. §. 57.) Mindazáltal e két hely, — még ha Böcking alapos vélekedése, mely szerint itt a „Divus“ kimaradása a leíró hanyagságának tulajdonítandó, nem állana is, — mit sem bizonyíthatna a fentebbi időhatározás ellen, merőben lehetetlen lévén a „Divus“ elnevezés egyetlen egy helyen is, lia Hadrian akkoron még életben vala.

³⁾ Ulpiani fr. XXII. 34. §.

⁴⁾ Böcking 1841-ki második kiadásának VIII. lapján

sanyarúan történt kibetűzése folytán tévesnek mutatkozott — De a 178-ból való *senatuscrltum Orphitianum*nak csakugyan semmi nyomát nem találták még az *Institutiók*ban, mely körülmény, ka hozzágondoljuk, hogy Gaius, ha ő tanácsvégzést ismerte volna, nem írhatta vala azt, a mit a III. k. 23. és köv. §-aiban olvasunk ¹⁾, arra a feltevésre jogosít, hogy Gaius könyve már 178 előtt is ki volt adva. Mindkét tanácsvégzésről később, az *Institutiók* megjelenése után, Gaius külön értekezést (*libri singulares*) írt, ha ugyan való gyanánt fogadjuk el a *fi.* 8. és 9. *Dig* 38. 17. feliratait (*inscriptio*), melyek némely most élő nagy tekintélyek nézete szerint valósággal Gaiusnak „ad *scltum Tertullianum et Orphitianum*“ egy-egy könyvéből vétetvék, daczára annak, hogy az efféle kérdésekben fő forrásul tekintendő ismeretes *Index Florentinus* Gaiusnak ilyen című műveiről mit sem tud ²⁾,

Mindezekből minden bizonynyal legalább az az egy tetszik ki, hogy Gaius 180 körül virágzott, miért is merőben felesleges azoknak czáfolatába ereszkedni, kik ötét akár Octavianus Augustus elébe, akár Theodosius és Arcadius uralkodó társak idejébe, vagy épen a hatodik századba Justinianus korába helyezték.

4. §. Valamely írónak ismertetésében mindig nagynyomatékú mozzanatként tekintendő, annak az írónak a kortár-

¹⁾ Az idézett §§-ok szavai ezek: *Item femiuae agnatae quaecumque consanguineorum gradum excedunt, nihil juris ex lege habent. — Similiter non admittuntur cognati, qui per feminiui sexus persona» necessitudine junguntur; adeo quidein, ut nec inter matrem et filium filiamve ultro citroquo hereditatis eapiendae ius competat, praeter quam si per in manum conventionem consangninitatis iura inter eos constiterint.*

Az anya és gyermekei közti kölcsönös (törvényes) öröködésnek itt foglalt határozott tagadása nem állhat már a *M. Aurelius* rendeletéből kelt *scltum Orphitianum* szerint, (*V. ö. Capitolinus vita M. Aur. cap. 11.*) mely a gyermekeknek nem-agnatusi édes anyjok után is, egyéb polgárjogi örökösök kirekesztésével öröklési igényt adott. (Lásd *princ. Inst. Justin. III. 4. de selto. Orplxit.*)

²⁾ Erre nézve az adatok Böckingnél a VII. és VIII. lapon találhatók.

sainál volt tekintélye és állására kellő világosságot hozni. — A szellemi törekvés lúgait működésükben látják ekkor szemünk, az izoláltság és magárahagyatott állapotából kilépni, a külvilággal érintkezni, tőle behatást elfogadni, és reá visszahatni látjuk az író, kinek megbírálása abban a mértékben könnyítetik, amint az idevágó adatok és anyagszerek a bíráló kezei között szaporodnak. De óvakodjunk azért, irodalmi termékek bírálatában a belbecsnek egyedüli fokmérőjeként azt a tekintélyt venni fel, melyben kortársai szemében állott a szerző. Hány lángelmét emésztett már önön ragyogásának tüze, észre sem véttetve a szellemi vakultságát megszokott, mindennapi bajain töprengő világtól!

Ilyen nem igen üdítő gondolatokat ébreszt bennünk őaiusnak az ő százada jogászaik közt foglalt állásának vizsgálata. Maga az a szerénység, melylyel másoknak, általa nem osztott nézeteiről szokott nyilatkozni ¹⁾, azt sejteti, hogy sem kortársai részéről tekintélynek nem tartatott, sem maga magát annak nem tartotta. A tekintély külső ismérve és bélyege, a tudomány elismerése és nyilvános kitüntetése akkortájt a *jus respondendi* vala, melyet a császárok, hogy a jogtudomány növekedő hatalmát a monarchikus érdekek hálózatába bevonják ²⁾, a jogászkar egyes kitűnőségeinek osztogattak. E kiváltság értelme az, hogy általa a kitüntetett jogász az esküdtzéki eljárás módjára szervezett törvénykezésre, mint a fenálló jog helyes alkalmazását közvetítő tényező rendkívüli befolyást nyert, hozzája fordulván a kirendelt bírák, valahányszor a bizonyítási eljárásban megállapított tényállásnak a jogtételek alá leendő subsumtíója iránt kétségük támadt; mire nézve, ha a szabadalmazott jogászok a törvényt szabta idomnak megfelelő és egybehangzó nyilatkozatot tettek, ez kétségtelen jogszabvány (*ius receptum*) gyanánt a concret esetre alkalmazandó, jövőben pedig bizton volt követhető. A responsumok e tekintélye átszállít azután a respondeáló jogászoknak más alkalomból

¹⁾ Hoffmann i. h. 227. 1. a) alatti jegy.

²⁾ Ugyanott a 313. és 318. lapokon és Marczzoll Institut. 8-dik kiadása 26. §-ában.

tett összevágó nézetkijelentéseikre, s megállapító idővel jogtani munkáik joglétesítő minőségét (nomothesia) ¹⁾.

Visszatérve már most Gaiushoz, lássuk e jogász állását kor- és kartársai sorában, s vizsgáljuk a kitűzött feladatunk megoldását nem kis mértékben elősegítő azt a kérdést: tartozott-e Gaius is a jelzett kiváltságos osztályhoz?

Két, tekintélyes irodalmi tehetségek által támogatott vélemény küzdött mostanig közelfogadtatásért egymással. Az egyik e szavakba foglalható: Gaius nem respondeált; a másik: Gaius respondeáló jogász nem volt. Világosabban szólva ama vélemény azt tartja jogászunkról, hogy nomothesiával bírt ugyan, de e jogával önszántából nem élt soha, míg az ellenkező nézet szerint a kérdéses joggal nem bírt soha, s így műveire sem származhatott át semmi köztelentély. — Hogy a régibb romanisták könnyen, de sőt szükségképen jutottak el oly nézethez, mely Gaiust a remekírói jogászság egyik legelőkelőbb celebritásának, ennélfogva tehát respondeáló jurisconsultusnak tartá, azt a mindjárt következők nyomán annál természetesebb dolognak fogjuk felismerni, minél inkább számba vesszük azt a tényt, hogy a justiniani törvényszerkesztők magok is nomothesiával bírt jogászként bántak el Gaiussal. De ha e nézet védői közt a Gaiussal foglalkozó irodalomban oly jelesül érdemesült Husehke-t látjuk ²⁾, akkor az ellenkezőnek bevitatása, melyre legújában jó sikerrel Ascher vállalkozott³⁾, kétségen kívül a legérdekesebb jogtörténeti fejtegetések közé számítható. Ő beigazolta, hogy jogászunk a maga korában tekintély egyáltalán nem volt. Mutoztatásai megérdemlik, hogy vázlatban itt közöljük.

Gaius, ha nemzetiségre nem volt volna is görög, de közvetítője volt a görögöknél a r. jognak, s iratai által annak terjesztője; iránya, modora Aulus Gelliuséhoz hasonló, határozottan görögös. — A jognak rendszeresítése, — mit

¹⁾ Ily módon hiszem egyszerűen összeegyeztethetni a Hoffmannál a 320. lap c) alatti jegyzetében megvitatt két ellentétes nézetet a szövegben érintett tárgy iránt.

²⁾ Jurisprudentia antejust. pag. 80.

³⁾ Az I. §. 4) alatti idézetében,

Gaiusnak tulajdonít kiválólag Huschke is, — annak műszerű tagolása feletti elmélkedés, görögösen iskolázott műérzékre mutatnak; ha egyéb munkái nem is, de Institutiói, csekély hiányaik mellett is, remekalkotmányoknak tekinthetők; az érthető, könnyűded előadás, velős rövidség mindon munkáinak közös tulajdona; s ez oly tulajdonság, mely a görög élőknek a római birodalom gyengüléséből táplálkozó hatalmasodása, a jogi tanulmányok elgépiesedése folytán fokozatosan emelé ama munkák becsét, vagy legalább azok hasznavehetőségét. Valentinian hírneves idézési törvénye már a törvényszékeken általános használatban találta Gaiust, s egyszerűen az első tekintélyek közé avatta fel őt ¹⁾. — Meghagyván későbbben Justinian az ő codificáló bizottmányának, hogy a kiváltságot bírt jogászoknak s csakis ezeknek műveiből — antiquorum prudentium, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes prae-buerunt — illeszszék össze a Pandektákat, a codicatorok Gaius responsum-adási jogának történelmi bizonyítékait nyomozni kénytelenítve láták magokat Keresés közben Pomponiusnak azt a tételét kapták fel, mely Gaiusról szól, s egy csalódásba keveredtek, melyben az ő nyomukon járva, napjainkban is számosán fogva tartatnak, gondolván, hogy ama ott említett Gaiusban ráismertek az Institutiók szerzőjére.

Pompunius lib. 22. ad. Qu. Mucium fr. 39. Dig. 45.3. Így szól ²⁾: Cum servus, in quo usumfructum habemus, proprietatis domino ex re fructuarii vel ex operis eius nominatim stipuletur, acquiritur domino proprietatis; sed qua actione fructuarius recuperare possit a domino proprietatis, requirendum est. Item si servus bona fide nobis serviat, et id, quod nobis acquirere poterit, nominatim domino suo stipulatus fuerit, ei acquirat; sed qua actione id recuperare possumus, quaerimus. Et non sine ratione est, quod Gaius noster dixit, condici id in utroquo casu posse domino ³⁾. — A „Gaius noster“ volt az a

¹⁾ Cod. Theod. I. 4. de resp. prúd.

²⁾ V. B. az I. §. végét.

³⁾ A Kriegel-féle Corpus iuris is Caiusnak írja az idézett jogász nevét.

szalmaszál, melybe Gaius tekintélyének megmentésére kétségbeesetten kapaszkodtak a compilatorok ¹⁾, kik, hogy valószínűleg ily nézetnek hódoltak, kiviláglik a justiniani jogkönyvek más három helyéből, melyben kétségtelenül az Institutiók szerzőjére czéloz a „Gaius noster“ elnevezés:

1. A császári Institutiókat kihirdető pátens G. §-a.

2. Inst. (IV. 18.) de jud. publ. 6. §.

3. Constit. Justiniani imp. Oiuueiu reip. 1. §-ának o szavai: In his autem sex libris Gaii nostri Ilistituitiues et libri singulares quatuor, primus de illa vetere re uxoria, secundus de tutelis et tertius nec non quartus de testamontis ot de legatis connumerabantur.

A „Gaius noster“ czímezésnek ily sokszori, mintegy stereotyp ismétlését csak mint tudatos visszaemlékezést Pomponius fentírt szavaira lehet magyarázni, e szavakban találattván az akkori felfogás szerint Gaius tekintélyének óhajtvá keresett okmányzerű tanúbizonytsága. Ide járul még mint a codificatorok ebbeli felfogásának egyik további jele, az a szövegváltoztatás (emondatio), melyot özek a Pandekták I. 2. fr.

2. 44. §-ában eszközöltek, hol ugyanis abban a névsorozatban, melyet Pomponius mint a híres Ser. Sulpicius Rufus tanítványai lajstromát közölt, Catus hely ott Gaius-t írtak ²⁾. Másoknak pedig, mint épen a justiniani törvényszerkesztőknek az emendatiót tulajdonítanunk tiltja, nem csak a rendkívüli hűségénél fogva méltán nagyra tett fioronczii Codex (Florentina), de a későbbi (Vulgat-) kéziratoknak e pontban teljesen egyenlő olvasásmódja is.

¹⁾ A mi Gaiusunkról értették e szavakat: Hommel, ki Paliugenosijában még két helyet idéz a Pandektákból, melyben szerinte Julianus és Javolonus Gaiusra hivatkoznak; Huschke (Jurispr. antej. i. h.) és Böcking Gaiusnak 1856-ben mogjolont 4-ik kiadásában, Ámbár Puchta már 1841-ben (Inst. I. köt. 444. lapon) tagadta volt annak lehetőségét, hogy Pomponius az Institutiókat szorzott Gaiusra hivatkozhatott volna, mely véleményhez utóbb Momrason, Huschko (Gaius kiadásának előszavában 1861) és végtére Böcking is (Gaius 6-ik legújabb kiad. 1866. VIII. 1. 10) alatti jogyz.) járultak.

²⁾ Gaius már a maga koránál fogva sem lehetett S. Sulpicius tanítványa.

Ezeknél fogva tehát nagyon valószínű, hogy a codificátorok Gaiust valamely nagy tekintélynek képzelhették, olyannak tán, minő Qu. Mucius volt, és oly korból valónak, mikor a fejedelmileg adományozott-felelet adási jog még nem dívott, észre sem vevén megszeretett eszméjük feletti örömlükben fonák feltevésöket halomra döntő azt a körülményt, hogy Gaius műveiben számtalanszor történik hivatkozás császári törvényekre. Ezt a gyarlóságot szívesen megbocsáthatjuk a compileroknak, kiknek elég mentségül szolgálhat koruk tudományos viszonyainak kuszáit volta, zűrzavara; tehetjük ezt annál nagyobb készséggel, miután a 23. lap ¹⁾ alatti jegyzetben említett, a múlt század jogtörténelmi gazdag anyagszerével rendelkező Hömmel sem vette észre botlását, midőn Julianus- és Javolenussal idézti Gaiust, kit amaz egy, emez csaknem két emberélet hosszával előzött meg.

Huschke és Böcking nyomán, mint már mondatott, ismét felkapott a compilerok régi nézete, mely Pomponius, „Gaius noster“-jében a mi Gaiusunkat sejté, miután már hosszabb idő óta felhagytak volt avval. E nézet végleges megdöntésének érdeme a jelen §. elején említett tudósé, ki bebizonyította, hogy Pomponius szemében Gaius nem lehetett tekintély, s hogy ama Gaius noster senki más, mint Gaius vagy Caius Cassius Longinus ¹⁾, Sabinus utódja, kitől a Sabinianusok iskolája a Cassianusols nevét is nyeré, mely felekezethez maga Pomponius is szított ²⁾.

Jogi kútfőink közt mindössze 17 tételt találunk, melyben a remekkori jogászok egymásra hivatkozva „noster“-t használnak. Szükséges azért, hogy e tételekhez folyamodjunk, ha felvilágosítást óhajtunk arról a viszonyról, mely az idéző és nosterrel idézett írók közt fenforgott.

Pomponius (az id. helyen) csak egyszer említ Gaius nostert. — Maecianus három helyen Julianus nosterről beszél, Vindius nosterről egyszer. — Terentius Clemens (fr. 6. de vulg. subisit. Dig. 28. 6.) Julianusról egy ízben; két ízben pedig Triphonin Scaevoláról mint nosterről tesznek említést

¹⁾ Hoffmann i. m. 220. lapján.

²⁾ Ugyanott a 224—26. 1.

(fr. 12. §. 1. de distr. pign. 20. 5.; fr. 19. de castr. peculio 49. 17.) — Végre Paulus hasonlólag Scaevoláról kilencz alkalommal.

Paulus viszonyát Scaevolához könnyű meghatározni. Papiniannak ő, t. i. Paulus úgy tekintve jogírói mint politikai pályáját, követője és utódja volt. Miként Papiniant és Scaevolát, ¹⁾ úgy ez utóbbit és az élteinek még ifjabb korában levő Paulust is, a tanító és tanítvány közti viszony kapcsai fűzték egybe, a fr. 19. Dig. de lib. et postbum. (28. 2.) tanúsága szerint: Cum quidam filiam ex asso lierodem scripsisset, tilioque, quem in potestate habebat, decem legasset, adjecit, et in cetera parte exheres mihi érit: et quaeretur, au recte exheredatus videatur? Scaevola respondit, non videtur, et in Disputando adjiciebat, ideo non valere, quoniam nec fundi exheres esse jussus, recte exherodaretur, etc. . . . Látni való ebből, hogy Paulus itt Scaevolának tanításában hallottakat közöl. Hasonló viszony derül ki azokból a jegyzetekből, melyek Paulus és Triphoninustól származva Scaevolának némely homályos tételeinél olvashatók, p. Scaevola lib. III. respons. in fr. 13. de inoff. test. V. 2. — A többi fent kitett hely vizsgálata is azt a belátást eredményezi, hogy az a jogász, ki nosternek hívott egy másikat, ebben vagy tanítóját tisztel, vagy átalán a tudománynak oly mesterét, kinek nézeteihez feltétlenül csatlakozott. Különösen feltűnő pedig e tekintetben az a határtalan függetenség, melyben Terentius Clemens Julianus irányában mutatkozik.

A most megvilágosított viszonyból folyólag tehát Pomponius valami tanítványféléje és követője lehetett volna Gaius nosternek; ez pedig a másutt ránk maradt adatok számbavétele mellett merő lehetetlenség, minthogy lehet ugyan discipulus supra magistrum, de discipulust ante magistrum még nem látott senki, és Pomponius, bár kortársa, de 20—30 esztendővel idősb volt Gaiusnál, ki Hadrian uralkodása végén, — miként ez értekezés elején megmutattuk — még ifjú lehetett, midőn vélt tanítványa egyéb munkáin kívül már a

¹⁾ Spartianus: Caracalla cap. 8. Papinianum amicisimum fuisse imperatori Severo. . . . eumque cum Severo professum sub Scaevola.

nagybecsű Enchiridionját is megírta volt ¹⁾. Az a tapasztalati tény is képtelenségnek tünteti fel tehát a szőnyegen forgó véleményt, hogy t. i. az, ki máris becses munkákat írt, nem igen szokott iskolába menni olyas valakihez, ki maga olyasmire még csak készülni akar. Aztán Gaiustól mit tanulhatott volna egyáltalán egy Pomponius? Tőle, kinek legkiválóbb munkája a jogtannak csak egy rövid, bár ugyanazért annál kezelhetőbb vázlata volt, oly mű, melyből még rendkívül sokat tanulhat ugyan a most élő nemzedék, de e közt olyasmit is, a mit abban az időben az iskolás gyermekek is tudtak.²⁾ Evvel azonban a kérdésnek csak negatív oldalát érintettük. De az a körülmény, hogy a rabszolgák stipulációjáról szóló czítnben Cassius Longinus a szóba hozott fr. 39-en kívül még három helyen idéztetik, a „de verborum obligationibus“ — feliratú, aránytalanul nagyobb hármasszövegben pedig csak egyszer ³⁾, s ekkor is egy rabszolgának, stipulációhoz hasonlító pactumára vonatkozólag, hogy ezek szerint Cassius a szolgák szerződvényeire különös figyelmet fordított jogi munkáiban, úgy győzhet meg bennünket, hogy Pomponius sokat említett két szava egyenesen Caius Cassiusra megyen. Ennél is szilárdabb alapot nyerünk védett nézetünk számára, ha szomügyre veszszük a „noster“ szónak ama összeköttetésben bírt értelményét. Rabszolga az urát, alattvaló a császárt szokta volt így czímezni; s alázatosság, tisztelet igéje lévén e szó, tudósokra az, csak ha a kitűnők közül is kitűntek, a felekezet fejeire, s ezekre is, mint látszik, csak holtuk után illesztetett. — Mindezt arra a férfúura, kit most kiválólag nevezünk Gaiusnak, reáfogni még senkinek sem jutott eszébe.

Megerőtlenítettven ekként az ellenkező állítmány egyetlen érve, annak kimondásával végezhetjük e §-t, hogy Gaius

¹⁾ Ebből való a többi közt a nevezetes fr. 2 Dig. (lo origine iurie I. 2., mely a r. jog történetének egy egész alaprajzát foglalja.

²⁾ Nincs ebben semmi túlzás. Hiszen Cicero által arról értesülünk, hogy a 12. t. törvény tételeit az iskolás gyerekekkel elmondatni szokták; az pedig, hogy a tanuló fiatalságot igen jókor fogták a jog rendes tanulására, máshonnan is tudva van.

³⁾ fr. 104. Dig. de verb. obi. 45. 1,

solia sem volt respondeáló jogász, s ily minőségből származható tekintélyvel nem bírt. Ha az ellenkezőt állítanék, kénytelenek volnánk a valószínűt képtelenségnek mondani, és azt, a mi lehetetlen, való gyanánt elfogadni.

Gaius irodalmi művei; Institutióinak meg lelése és kiadása; a rongált helyek vissza állítására (restitúciója).

5. §. Nem járok talán az alapos tudományosság követelte ösvényen, midőn az olyan nevezetességre jutott írónak, milyen a mi szerzőnk, irodalmi műveit legnagyobb részt pusztán címök szerint sorolom elő, legfeljebb is röviden bíráló megjegyzésekbe szorítván össze a tárgyalás főbb vonásait. Nagy hiba lenne, Így elbánni Gaiussal, bahogy nem csak csekély számú töredéknek sovány maradványaiból, hanem eredeti alakjuk teljességében ismernők a felhozandó könyveket, de így, — hogy sok szót no szaporítsak — csak a többször említett Index florentinus és a Pandekták szövege képezik a forrást, melyből Gaius következő munkáinak létezéséről értesítettünk:

1. Ad edictum provinciáié ¹⁾ βιβλία λ—β [32].
2. Ad edictum urbicum (s. praetoris urbani) *μονα τα εἰρηθεῖται βιβλία δεκα* ²⁾.
3. Ad leges Júliám ot P. Poppaeam ³⁾ βιβλία δεκαπεντε.
4. Aureon (Aureorum s. Rerum quotidianarum) βιβλία *ἑπτα* ⁴⁾.
5. *Δωδεκαδελτον* (sive ad lóg. XII. tab.) βιβλία ἑξ.

¹⁾ A könyvek czímei híven ar Index flór. nyomán közölvék. — Mommsen csak 30 könyvről ad edictum prov. beszél, miként az előbbi §-ban láttuk.

³⁾ Ez értekezés 4. §-ában érintettük. Erre a munkára vonatkozik-e az Inst. III. 33. §-a vagy a 8) alattira vitássá tétetett Mommsen és Böcking által.

⁴⁾ Maga Gaius utal erre a munkájára Inst. III. b4. §-ában: alioquin deligentior interpretatio propriis comuentflrlls exposita est.

⁵⁾ Hoffmann i. m. 266ik lapján.

6. Instituton (Institutionum) βιβλία τεσσαρα 1).
7. De verborum obligationibus βιβλία γ.
8. De manumissionibus βιβλία τρια.
9. Fideicommisson (Fideicommissorum) βιβλία δυο.
10. De casibus βιβλιον εν.
11. Regularion (Regulámra) βιβλιον εν.
12. Dotalicion (Dotaliciorum s. de re uxoria) βιβλιον εν.
13. Ὑποθηκαριας (Ad formulám bypothecarium) βιβ-
λιον εν.

Ezeken kívül még más könyveket is szerzett Gaius; róluk csak a Pandekták tesznek említést, az Index florentinus nem, miért is koholtaknak tartják azokat némelyek. — Ilyen csak a pandektákbeli idézetek nyomán ismert művek:

1. Ad edictum aedilium curulium libri duo.
2. Ad legem Gliciam liber singularis.
3. Regularum libri três 2).
4. De tacitis fideicommissis liber sing.
5. Ad sclt. Tertullianum 1. sing.
6. Ad sclt. Orphytianum 1. sing. 3).

1) „Iustltutorum commentarii“ valószínűleg az igazi eredeti czítn. Többet erről más helyen közlünk.

2) Más munka ez, mint a felebb 11) alatt jegyzett Regularuin liber. V. ö. Mommsen i. li. 7-ik lapon.

3) Az 5—6 alatti monographiák létezését a 3-ik §-som végén felemlítettem két pandekta-töredék felírásából lehet kihozni. Meglépést okoz, hogy a flór. Codex e két töredéket Gaiusnak tulajdonítván, az Indexből mégis kihagyta mind a két munka ezimét. Mommsen azt véli, hogy Gaius a scltum Orphitianum későbbi megjelenése által figyelmessé tétetvén arra a botlására, melyet az Institutiókba a miatt tett, mert a scltum. Tertullianumról szót sem szólt, Írói pályája végén határozá el magát, hibáját az említett két rendbeli törvénymagyarázati értekezés kiadásával helyre ütni. — Tetszietőnek elég tetszető e feltevés, de el nem fogadható az azok részéről, kik Böckinggel a Gaius-féle Institutiók veronai híres kéziratában a 132-ik lapon sok ügyvei bajjal kibetűzhető csonka szavak és betűjegyek combinálása által kihozták, hogy ott a scltum Tertullianum valósággal tárgyalta-tott. — Rendén volna itt, de sőt felettébb tanulságos, ezt a roncsolt helyet utánozva ide írni; egy kis ízeltető volna ez az alantabb tárgyalandó u. n. szövegrestitutio keserves kenyeréből; csakhogy nagyobb tért igényelvén ily szándék kivitele, mint a mennyit egy jegyzetbe

7. Fontosságára nézve, a két edictumcommentar mellett első helyet érdemelne valamennyi elészámlált könyvek közt a „*ius civile*“, inelyet Gaius, az általa megkedvelt történeti módszer és irányhoz tartva magát, nem a hozzá közelebb álló Sahinus ¹⁾, hanem a sokkal korábbi, Marius és Sulla gyászemlékezeti korában élt Quiutus Mucius Scaevola, a *ius civile* megalapítója és befejezője, („*qui ius civile primus constituit*“) nyomán állított egybe ²⁾. — Sorozati rendezetünk legvégén csak az oknál fogva említők e munkát, mert sem az Index, sem a pandekta-szöveg annak emlékét meg nem őrzik ugyan, de utal reá maga a szerző az *Iust. coinment.* I. 188. §-ében, mondván: . . . *uam de ea re valde veteres dubitaverunt, nosque diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione et in his libris, quos ex (i)ii. Mucio fecimus.* A milyen bizonyos tény, hogy Gaius írt „*ius civile*-t ex Qu. Mucio“, épen oly bizonyos vagyok a felől, hogy Böcking a régebben táplált tévelyes nézetébe, melytől pedig már egy ízben el Állott volt, ismét visszatántorog, midőn (XI. pag. praefatio) a fenttárgyaltuk 39-ik fr. de stip. sérv. ímez feliratát: „Pomponius lib. 22. ad Qu. Mucium“ a most érintett Gaiusi *ius civile*re magyarázza. Ha maga Pomponius nem írt volna is ad Qu. Mucium című könyvet, — pedig valóban írt; lásd róla Hoffmann i. m. a 224. lapon — mégis nem lehetne belátni, miképen nyilvánítható Böcking egyetértését Ascher nézeteivel (praef. p. VIII. ¹⁰⁾ alatt), midőn kevéssel odébb, t. i. a XI. oldalon a később működött Gaius>a liivatkoztatja a jóval idősb Pompouius ³⁾.

befoglalnom szabad, azzal kell beérnem, hogy az itt mondottak tekintetében Böckingnelc a Gaius 111. 33-ik §-kére vonatkozó 331 alatti közlött észrevételeire utalhassak.

¹⁾ Hoffmann a 218. 1. belső hasábján.

²⁾ Lásd róla Hoffmann 207-ik s köv. és a 220-ik lapjait.

Nem csak az épen kezünk alatt levő polg. jogi könyvet, de sőt a más helyen ismertettük tartományi hatósági jogot tartalmazó munkáját Gaiusnak szintén Qu. Muciusra vezetik vissza, ki mint helytartó-proconsulja Ázsiának annyira kitűnő egy edictumot hirdetett ki e tartomány számára, hogy nem csupán a kormányzékében volt utódainak hagyatott meg a köztársasági tanács által, hogy Scaevola eljárását kövessék, de még a többi helytartó is örömet alkalmazkodott

6. §. Igen tisztességes száma az a könyveknek, melyeket összerkesztett vala Gaius. Volt légyen azoknak belérteke akárminő, méltán nagy csudálkozást okozott mindmostanig az a rejtelmes körülmény, hogy a sok könyvből soha de egyetlen sem idéz az összes ókori irodalom egészen az 5-ik század második évtizedéig, mikor aztán Valentinianus idézési törvényének (426. évből) soraiban mint egy *deus ex machina* a legeslegnagyobb jogászi celebritások fenséges társaságában jelenik meg Gaius, a nagy világ bámulatára, mely minél kritikaibb szemüvegen át vizsgálta e tünemény okát, annál kevésbé tudott megnyugodni abba, hogy Gaius összes iratait egy Papinianusnak, egy Paulusnak, e *tutti quanti* könyveikkel egyonragu tekintélyre csigázták fel a császárok ¹⁾. Az idézési törvénytől kezdve ellenben sűrűbben találjuk szerzőnket említve is, használva is a nyugoti góthok (506), a burgundusok (502-508) és a görög császárok *codificatióiban*, úgy szintén 512 körül caesareai Priscianus és az 510-bon *consulságot* viselt Boethiusnál végre az egyházi történet híres Írójának Rufinusnak tulajdonított *legum Mosaicarum et Romanarum collatióiban* ³⁾

Miként került hát az idézési törvénybe, azután pedig Justinian császár pártfogása alá Gaius?

hozzá, mint követendő mintához, mikép teszem Cicero az ő *ciliciai edictumában* cselekedett. (Ad Atticum 6. 1. 15.)

Mindezek, ha szükség volna rá, megint bizonyítékul szolgálhatnának a 2. §-ukben felvett állításainknak.

¹⁾ Voltak jogtudósok (?), kik Gaius kora és kiléte körül a bizontalanban tapogatózva és a bírálat nélkül hagyott adatokba vak-tában belemarkolva, a Justiniannál olvasott „Gaius nostor-⁴⁾re támaszkodván, nem átalították avval a véleménynyel szállni a síkra, hogy Gaius Justinian kortársa és a keresztény tanhoz szító jogász volt. E badar állítás miatt Ant. Vacca-t irgalmatlanul ledorongolja Böeking IX. lapon 11) alatt. — A szövegben érintett kérdések ugyanis csak a legújabb időben kerültek a szorosan tudományos bírálat rostájába.

²⁾ Amúgy tühegyről legyen itt megemlítve, hogy Lactantius egyházatyának „De falsa religione“ című művében; aztán az u. n. Pseudoasconius és Servius grammatikusok irataikban is találatnak hol kétes, hol világos utalások Gaiusra.

³⁾ Alzog: Kirchengeschichte (8-ik kiad.) I. k. 16. §.

Röviden fogunk végezni e kérdéssel, mert helyes megoldására képesítenek azok, miket az imént fölhúzottakból megismertünk, és semmi egyébre nincs szükségünk, csak állást foglalni azon a helyen, hol Gaiust működni láttuk, honét elindulva azonnal megtaláljuk a kulcsot minden viszonytagság megfejtésére, mely későbbi időkben érte Gaius könyvoit.

Troas városa tőzsomszédságában volt Constantinápolynak; itt Gaiusnak, ki görög modorban, görög olvasó közönség számára írta munkái nagy részét, bizonyára tudták nem csak hírét, de nagyban használták legkiváltképen provinciális edictumát az iskolákban is. Mi volt hát természetesebb, mint az az intézkedés, molynélfogva a birodalom e részeiben nagy kelendőségnek örvendő tankönyvöt megtartatni rendelők a császárok, midőn 425-ben a constantinápolyi egyetemet rendezvén, két tanszéket emeltek a polgári jognak? ¹⁾ E lépésnek azután szükséges következménye volt az, hogy Gaiust egész pompával az őszbirodalmi jog rendszerébe és a kiváltsággal bírt jogászok czéhébe avatták fel a következő (426) évben kelt egy törvénynek imezek a csengő szavai: Ut Gaium, quae Paullum Ulpianum et cunctos coraitetur auctoritas lectionesque ex omni eius opero recitentur. E naptól kezdve a nyugoti részeken is terjedezett Gaius tanulása ²⁾ és használata; bizonyítja ezt a fentebb említett több rendbeli codilicációk történőie, de legkivált a Gaius Institutióinak Veronában feltalált és a mostani tudós köröket sok oldalról mozgásba hozott kézírata. Ennek ismertetésére térünk át értekezésünk most következő részeiben

7. §. Olasz- és Franciaország könyvtáraiban nem egy nagybecsű régi könyv és kézirat rejtődik még ma is, mely-

¹⁾ L. 3. Cod. Theod. de stud. lib. urb. Constant. It. 9 =1, un. C. J. 11. 18.

²⁾ Eredeti egy ötletet nyilvánított ki e tekintetben Mommsen. Szerinte már Ulpianus liber regularuin ja is Gaius Institutióinak mintájára készült. Ulpianus maga is keleti származású lévén (Hoffmann a 239-ik lapon), legelső jogi oktatását talán még szülőföldjén Gaius vezérfonalából merítette; hivatkoznia Gaiusra persze, hogy nem volt szabad, mert Gaius nem volt kiváltságos jogász.

nek köz kézre bocsátása epochalis forduló pontot jelölhetne némely tudomány haladása útján. Mily roppant haszon hárult pedig legelsőben is a jogtan és nyelvészet minden ágaira régi kéziratok kiadásából, azt tudják mindazok, kik Savigny óta az illető szakokban munkálkodtak.

A vaticáni könyvtár után nincs egy sem, melybe nagyobb hálaérzettel léphetne a jogtörténet kedvelője, mint a veronai káptalané, melynek szekrényeiből vonatott elé Gaius Institutióinak egy régi kézírata, oly nagybecsű a maga nemében, és a tudománynak innét vett lendülete folytán oly nevezetes, hogy avval másnemű irodalmi lelemény uiég soha fel nem ért.

A bőrhártyából készült, hajdan XV-tel, most XIII-mal jelölt codexen kívül, melyben Sz. Jeromos levelei Gaius szövege fölé irvák, még kétrendbeli kéziratnak jutottunk birtokába; az egyik Gaius Institutiói szövegéből kihasított, a praescriptiók és interdictumokról szóló egy levél; másika pedig az ismeretes fragmentum de iure fisci, melynek szerzőjét nem tudjuk ugyan, de mégis bizvást a remekkorból valónak tarthatunk; mindkettő egy csomóba fűzve: „Vetera paralipomena Mss. ¹⁾ Codicum capituli veronensis a J. Jacobo de Dionisiis Ver. canonico in unum collecta. 1758“ felírás alatt találtatott meg; róluk pedig, mint később kiderült, már 1732-ben tett említést Maffei Scipio Verona nevezetességeit ismertető könyvében és a tíz évvel ez után megjelent Istoria theologica-jában, hol a fragmentum de iure fisci második levelének első hasábján olvasott két sort, az institutiókra tartozó másik kéziratból pedig e szavakon kezdve: „secundum naturalem significationem verum esse debet“ több tételt nyomott ki, hozzácsatolván mutatványul a munkája mellé adott réznyomatu ábrában egy pár töredéket, mely az ódon vonásokat híven ábrázolta s egy részében későbbben átvéte-tett a „Nouveau traité de diplomatique (III. 208) Paris 1757“ című munkába.

Hogy a XIII. alatti Codex jogi munkának rejti magában maradványait, azt Maffei, mint látszik, még nem gyanítá,

¹⁾ Mss = r manuscriptorum.

de tudta, hogy az rescribálva van, mert az újabb írás mögül sok helyt világosan kilátszott a régi betűk nyoma, mire nézve a veronai könyvtárnak ő általa összeírt, holta után pedig Antonio Masotti által átnézett könyv-lajstromában ²⁾ ezeket olvashatni: Számos hártylevélből áll egy másik kézirat, melyben a régi írás lemosatván és elpusztítatván (dilutis ac deletis anterioribus literis) fölébe írva látni a mostani sorokat mintha oly ritka portéka lett volna hajdan a birkabőr, hogy új könyvnek színre kerülése csak valamely réginek tönkretételével történhetendtt.

Nem csak ezek az utóbbi adatok, mint a melyek kinyomatva nem lettek, nem jutottak Európa tudós közönségének tudomására, de sőt a fentismerttűk két kisebb kézira vonatkozó tudósítás is végkép feledésbe fogott vala menni, ha Haubold Gottlieb azoknak emléket a lipcsei egyetem 1816-ik évi télszaki lezclcerendének programmjában mintegy véletlenül fel nem eleveníti ¹⁾. Az e programhoz csatolt értekezés jó formán még kiadva se volt, midőn a veronai kéziratok ügye nem várt hatalmas lendületet kapott Niebuhr, a római történet jól ismert kutatója által, ki a porosz királytól követnek neveztetvén ki a szent székhöz, Rómába utaztában útjába ejtette Veronát, hol két napi időzése elég volt arra, hogy nem csak a káptalani könyvtárban kezei közé került Codexben felismerje ama régibb Írás tartalmát, mi végett különösen a 97-ik levélen vegyészti szerekkel tett sikeres kísérleteket, — hanem, hogy a fiscalis jogról és az interdictumokról szóló daraboknak a Maffeitől való utánnymatoknál jobban sikerült másolatait is elkészíthesse s megküldhesse Savignynek Berlinbe, ki azokat haladék nélkül sajtó alá bocsátván³⁾, tudományos alapossággal írt értekezésében oda nyilatkozott, hogy a kérdéses Codex Gaius Institutióit foglalja, s hogy a fragmentum de interdictis szintén o Codexből való.

¹⁾ Masotti 1788-ban vizsgálta át és egészítette ki a Catalogust; kiadva az soha sem lett.

²⁾ Notitia fragmenti Veronensis de Interdictis Lipsiae 1816 (Mense Nov.)

³⁾ Zeitschrift f. gesch. Rechtswissenschaft III. 140—168.

Leírhatlan hatása volt e közleménynek Németország jogtudósaira. — A szélteben felköltött tudvágyat kielégíteni, s a Gaius művének visszaszerzéséhez kötött feszült várakozásnak, a mennyiben tőle függne, eleget tenni öhajtván, a berlini tudományos Akadémia két tudóst, a philologiai karból Bekkert, a jogitól Göschent küldötte Veronába, hogy Niebubrnak kénytelenségből abba hagyott műveleteit folytassák, s ha lehet, a Codex helyreállítását teljesen bevégezzék. Ezek május végével 1817-ben küldetésük helyére megérkezvén, némi próbák után csakhamar belátták, hogy vegyészeti szerek (reagentiák) nélkül a Codexxel nem boldogulnak; engedélyt eszközöltek tehát magoknak arra nézve, hogy a kiállhatatlan bűze miatt utált cser3avauy-oldatot (Gall-äpfel tinctur) használhassák a könyvtárban. Beecsetelvén ezzel a mázzal az elhalványult és ledörzsölt vonások helyét, ezek mintegy megelevenülve szabad szemmel lettek olvashatókká. — így bántak el sokszor naphosszant a Codexxel, — a káptalan dispensálta őket a könyvtári alapszabályok megtartásától, melyek sem a könyvek hazavitelét, sem a napontai egy óránál hosszabb időzést a termekben senkinek meg nem engedték — s fáradozásuk eredménye az lett, hogy Savigny feltevései fényesen igazoltattak, Gaius Institúciói pedig körülbelül nyolcz kileuczed részben még azon év october közepéig restitálva, azóta pedig a r. jogtudomány rendkívül nagy hasznára számtalanszor kiadatva, a classicus irodalom legdrágább ereklyéi közt foglalnak helyet ¹⁾.

¹⁾ Irodalmi fontos vállalatának sikerültével e következő uraknak nyilvánítá Göschen a köszönetét, kik t. i., miként az 1826-ban megjelent kiadásában Gaiusnak bővebben előadja, különfélekép nyújtott segélyezésükkel ez ügyben érdemesültek: Goes grófnak, a lombard-velencei királyság cs. k. helytartójának; Ledorer bárónak cs. kir. tábornoknak és Verona várparancsnokának, ki később Magyarországon főhadiparancsnok volt; úgy szintén Zamboni József és Bevilacqua Lazise Ignác grófnak. Ez utóbbi egy jeles értekezés közzétételével az olaszok rokonszenvét igyekezett felkelteni a német tudósok vállalata iránt. Végre kik legtöbbet tettek az ügy előmozdítására, Marchese Dionysio Dionisi és Conte Bartolomeo Guarientinek mondja köszönetét a kiadó; amaz a veronai püspöknek akkoron közhelyetese a másik a káptalani könyvtár gondnoka volt.

Meg kell említenem, mielőtt áttérek a Codex szerkezetének leírására, — mely szerkezet ismerete nélkül pedig nem igen igazodhatunk el a nyomtatott kiadások olvasásában, — hogy Bekker a munkatársával töltött két havi együttlét után különféle régi kéziratok vizsgálása végett Milanóba távozott, innét azután ugyanazon célból Olaszhon több részét is bejárván; az ő helyét betöltendő pedig Bethmann-Hollweg érkezett Voronába, ki azon időben a berlini egyetemen a jogtudományok negyedik évbéli hallgatója volt, majd azon egyetemnek a köztisztelttől felkarolt tanára s végre Poroszország közoktatási ministere lett, — és tisztán a tudomány szeretetétől és a nehéz, de a dicsőség koszorújával intő vállalat melletti lelkesülestől vezéreltetve szegődött munkatársul Göschen mellé. A Gaius-irodalomnak e még most is élő veteránja, kinek érdemeit maga Göschen nem győzte elég dicsérettel elhalmozni, legújabbán tudomásunkra hozta ¹⁾ az ötven évvel ezelőtt Itália forró napsugarai alatt véghez vitt munkának részleteit, melylyel a lelt kincset birtokába vette a tudomány. Őtöle, Gaius feltámadásának legmeghittebb tanújától tudjuk meg legjobban az emlékezetes jogtörténeti esemény minden körülményeit.

8. §. Az az ócska könyv, melyben sz. Jeromos levelei szövege alá temetve az említettük kincs leledzett, a szó legtulajdonképebb értelmében páratlan valami a maga nemében: az újabb időben felfedezett palimpsest Codexek ²⁾ közt a legnagyobb nehézségeket okozó. — Áll e könyv 127 közép nagyságú negyedréti levélből:³⁾ mely 16 fogásba úgy van összecsomagolva, hogy minden csomag négy-négy kettős levélből vagyis 16 lapra terjedő egy-egy ívből készült; kivéve, hogy az első és utolsó (t. i. a 127-ik) levél sem egymással, sem a tizenhat csomó egyikével se függ össze, és hogy az utolsó csomó 8 helyett csak 6 összehajtott levelet teszen ki. E szerkesztményt az ide igtatott táblázat láttatja, az összekötő vonás a levelek egybefüggését mutatván:

¹⁾ A Zeitschrift f. Rechtsgeschichte V. 357. és köv. lapjain.

²⁾ V. ö. Hoffmann i. m. 263. I. a c) alatti jegyzetet.

³⁾ A „levél“ és „lap“- vagy „oldal“ közt a szövegben tett éles különbség mindenütt szemmel tartandó.

I.	2—9	3—8	4—7	5—6
II.	10—17	11—16	12—15	13—14
III.	18—25	19—24	20—23	21—22
XVI.	121—126	122—125	123—124	—

Kivéve az 1-ső levélnek mind a két oldalát, a 42. és 49-nek külső oldalait, valamint a legutolsó levélnek, melynek liátulja egészen tiszta, innenső oldalát, a többi, pontos számítás szerint 248 lapon kétféle, sőt 62 lapon a 248 közül épen háromféle írásnak azon egy irányt tartó egymást érő sorai voltak kivehetők. E három különböző időszakból való, mindenik más-más kéztől származó írás olyformán helyezkedik egymás fölé, miszerint alól a legrégebb, u. n. uncialis betűkkel formált írás áll: ez a Gaius Intstitutióból való szöveg; kicsivel felette, de evvel sokszor összekeveredve az elébb említett, 62 oldalt betöltő újabb írás látszik, uucialisokban mint ama másik, de melyek kevesebb gonddal és idomtalan vonásokkal a hártylevéltre rakatva, formára inkább közelednek a legfelől tett Íráshoz, melylyel tartalmuk is egyez. Hogy a két rendbeli régebb sorok sok helyt nem csak feláztatva, de sőt késsel vannak levakarva, vagy más valamiképen erőnek erejével lesúroltattak — minek következtében a reagentiák segélyével sem lehetett visszavarázsolni az ilyen helyek vonásait — azt már másutt is szóba hoztuk. Ez irtó üldözést sz. Jeromos leveleinek másolói és Gaius ádáz ellenei nem a bőrnek kemény, szörhagyta oldalán üzték, hanem a másik felén, melyen a simább és puhább rétegekbe jobban behatott Írást kiveszteni nem oly könnyű szerével sikerült. — E furcsa eljárást pedig így lehet megmagyarázni: Valamelyik középkori szerzetes Jeromost szándékolván leírni, iróanyag híjában kapja magát és szétbontja az eredeti codex füzeteit; neki áll aztán, mint mondatott az Írásnak, és késsel, kefével felbarázdolva a bőrhártját, vagy egészen elpusztítva a sorokat, helyet készít a másolatnak; ez befejezetlen marad és sok idő múltával megint körmei közé kerül egy másolónak, ki az elsőnek olyan pénzzel fizet, minővel ő fizetett Gaiusnak.

Így már nem csudálkozhatik senki azon, hogy a codex jelen rendezetéből az eredetileg volt levélsorozatnak minden

nyoma elveszett. Lett pedig az Institutiók kéziratának teszem első foliumából Hieronymus leveleinek 50-ik foliuma, vagyis 100. és 101. oldala, az azelőtt volt legutolsóból pedig a jelenben a 42-ik; növelvén e zavart még az a baj is, mely némely levélpárnak olyképp történt megfordításából származott, hogy most lábbal áll egymásnak a kétféle írás. — Legkönnyebb módon úgy alkothatni az itt mondottakról helyes képzetet, ha megtekintjük a veronai codexnek Göschen és Hollweg nyomán Böckingtől kiadott kőrajzi utánnymotát: Apographum codicis Veronensis. Lipsiae 1866, hol az eredeti Gaiusnak lapszámozása a mostani Codex levélszámaival együtt feljegyezve, ilyen rendezetben, igazabban mondva: rendtelenségben következnek:

Gaius lapszáma Sz. Jeromos

Gaius lapszáma Sz. Jeromos

1-ső és 2-ik lap = fol. 50^a és 50^b

3-ik „ 4-ik „ = „ 27^b „ 27^a

5-ik „ 6-ik „ = „ 75^a „ 75^b

7-ik „ 8-ik „ = „ 54^a „ 54^b

a végén pedig

249-ik és 250-ik lap = fol. 93^a és 93^b

251-ik „ = „ 42^a

mert a legutolsó oldalra nincs írva semmi *).

Czímét sem az egész kéziratnak sem külön-kiülön az egyes könyveknek nem találták, pedig a Pandektákból is tudjuk, hogy könyvekre — négyre — oszlott Gaius elméleti tankönyve. Önálló felíráshoz hasonlítható valamit csupán a 39-ik levél innenső oldalán leltek, t. i. a régi könyvekben szokásos végszavakat: lib. III. explic. — A könyvek kérdésen kívül címekre voltak osztva, de ezeknek mindössze csak a codex elején találták csekély maradványait, míg a többi részekben igen gyakori jelenség az, hogy a szakaszok végén egysornyi hézag maradt, melyet a másoló az egész könyv kiállítása után izmosabb és czifrább betűkből készítenő czimrovattal (rubrica tituli) akart kitölteni. Egyébiránt

¹⁾ A 27- és 27- a megfordított páros levelek egyike; 75^a és 75^b pedig a kétszer rescribált, azaz a háromszor írt Levelek [= t. s.] közé tartozik.

erre a kérdésre Böckingnek újabban folyt nyomozásai hozták a kellő világosságot, ki ugyanis számos címfeliratoknak a szövegbe felvétele által nem egy helyen hozta helyre a librarius e részbeni mulasztásait. A kitöltött, vagy csak kitöltendőnek hagyott címfelírás után többnyire egy kikönyökiülő öreg betű kezdi a szöveget; némely sorok végén pedig egy kis hézag, vagy az utolsó betűhez biggyesztett egy-két pont látható, a mivel aztán vége is van minden interpunctationak, melylyel a leíró egyáltalán semmit nem törődve, egyvég-tibe oda pingálta a betűket, szókat, mondatokat. Furcsa modora van neki a szótagok elválasztásában is, mert ő egész léleknugalommal ily formán hasogatja szét még az egy szó t a g n a k több betűit is: ha|nc, damna|s, infan|s, o|bligatio; P R (praetor), instit|uunt stb. — Egészben véve hasonlít az unciális Írás a florenzi pandekta-codexéhez, avval a nagy különbséggel mégis, hogy valamint ennél jóval régibb, úgy sokkal szaporább benne, az érthetőség és megfejtetés nagy kárára, a sok rövidítés és egész szókat helyettesítő jelvek használata), mi a Florentinában nagy ritkaság.

1) Németül ezeket a jelvényes rövidítéseket Siglen nevezik. P. o.: et, = etiam; qq = quoque j qq = quaeque; vdl. = videlicet; fa = filia stb. — Mennyi bajt, vesződséget szerzett már e jelek fejtegetése és találgatása a némethoni tudósoknak, csak az képes megérteni, ki a rongált vagy hézagos helyek visszaállítására czélzó törekvéseket legalább egy részökben figyelemmel kísérte. Szánalom fogja el kehiünket, ha rá gondolunk, mennyi fáradság ment füstbe már, mily becses szellemi erők emésződtek hasztalanul ama hajdan elharapódzott szórövidítési mánia, vagy — a mi tárgyunkra vonatkozólag tán jobban mondva — a librarius renyhésege és átkos takarékosága miatt. — Előáll például valamelyik ifjú tudós és merésznél merészebb combinatiók, hypothesisek és éles kritikákkal, hogy csak úgy káprázik tőle a szemünk, napfénynél világosabban megmutatja, hogy a veronai codex e vagy ama helyén — ne feledjük el, hogy ennek a codexnek most már egy hú, nagy gondal készült másolatát bírjuk — ilyen vagy amolyan egyenes kampós, szegletes vagy kacskaringós írka-firkájában ez vagy amaz betű, ez vagy amaz Sigle rejtőzik; e szónál mindannyiszor eszembe jut az evangeliumbeli hétpecsétes könyv. — Ebből indulva tehát, a mi tudónk szerint bizonyos, hogy ez a botu vagy jegy ilyen vagy amolyan értelmet ad a szónak, a szó a mondatnak, ez megint az egész §-nak, és így tovább; egy szóval: meg van az eredeti gondolat, és lesz belőle

Még néhány szót a praescriptiókat tárgyazó töredékről. Színre formára szakasztott mássa az a XIII. alatti codexnek, az írás is egyez, s ha volna még szükség valami erősségre Savigny nézete mellett, minden kételkedésnek véget vet a levél végszavainak: „*eiusque vis et potestas haec est, ut quod quisque ex his bonis, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore*“ a codex 49-ik foliumával (a 237 ik oldalon) egybevetése, hol így következik: „*possideret, id ei, cui bon. possessio data est restituaatur*. Látni való hát, hogy ama fragmentum egy darabja a codexnek s ebben eredetileg a 49. folium előtt állott.

De magának az egész codexnek azonságát avval a könyvvel, melyet Justinian idejében Gaii Institutionum vagy Institutionum quator commentariinak neveztek, a Pandektákba ez utóbbiból beleszótt helyek kellő felhasználásával alaposan bevitatta Göschen. Napjainkban e bizonyítással bibelődni, annyi volna, mint buzogánnyal nyitott ajtónak rontani. — Az is be van bizonyítva, vagy legalább — miután az ilyen természetű tárgyban mindig kétes marad e vagy ama pont — a valónak színébe beleöltöztetve, hogy az eredeti kéziratnak, ha nincs is meg a címlapja, vagy talán sohasem is volt, mégis megvan mind eleje mind vége, és csak három levél az mindössze, ami teljességgel hiányzik belőle. Sok fejtörésébe kerülhetett Hollwegnek ezt napfényre hozni; úgy de

tudós értekezés, mely úgy látszik mind leveri lábukról, a kik ellenkező véleményen merészelnék lenni. — De hátra van még a fekete leves! — Ott terem valamelyik tudós szaklapban az irodalmi tusák egyik harczedzett vitéze, s kritikájának éles fegyvereivel kegyetlenül szabdálja a meghökkent ujonczot: Hogy hiszen ezt 10—20 évvel ezelőtt mondta ez vagy az a valaki, megczáfolta pedig amaz. A mit ő — már t. i. az a bizonyos hypothesiseket kovácsoló fiatal tudós — még csak kibetűzni szeretne a 2-ik könyv elején, azt világosan mogolvashatni a 3-iknak végén! Ama helyen egészen más valamiről kellett beszélnie Gaiusnak, s ilyen okoskodásokkal csak az hetykéklodlietik, kinek fogalma sincs az író szójárása, stylusáról stb.!

Sok is már mind ez egy jegyzetnek; nem akarom azért e kitérésemet még hosszabbá tenni példák felhozásával; csak az értekezésem mellé adott könyvomatú táblára utalok röviden, mely az uncialis a b c-t és a Siglák mintáit láttatja. Ha hirtelenében valami chinai vagy héber könyv egy darabjának nézné azt a 6zives olvasó, én nem tehetnék róla.

napfényre hozta mégis, és egy rovatos egybeállítás segélyével, melyben a másutt említett csomagok száma, a levelek mostani száma és összefüggése, az eredeti lapszámolás és minden hiány (elveszett levelek) világosan szem elé állítatnak, kimutatta, hogy az eredeti kézirat is, úgymint a rescribálásra alkalmassá tett, és a régi anyagból új rendben újra összevarrt mostani könyv tizenhat csomót tett, az utolsó tíz, a többi mind nyolcz-nyolcz levélből vagy félannyi összehajtogatott és egymásba illesztett kettős levélből állítatván elő. Véletlenül, vagy tudatlan emberek keze által, — úgy hiszi Hollweg — a 6. és 9. csomó első, a 13-iknak pedig negyedik foliuma kihasíttatván a könyvből, veszendőbe ment és nincs már.

Hogy én mindezeket itt minek hozom fel?? Es hogy ennyi száraz adat felhordásával miként élhetek vissza a tekintetes Akadémia és az olvasó becses türelmével?! — nem lévén ezek az adatok legjobb esetben sem egyebek, csak egy ócska, penészette könyv véletlenül történt előkaparításának körülményei, és mind az, a mit eddigelé Gaiusról mondogattam, elvégre is egy régen élt emberről szól, kinek, — tisztelet bessület a tudományának — de mi közünk nevéhez, hazájához, nemzetiségéhez? Elég volna tán ebből a nagy sokadalomból annyi: hogy egyik munkáját megtalálták és kinyomatták; nekünk azt olvasni, tanulgatni elég, sőt tán sok is, vagy legalább nem épen szükséges!

Aki ilyen kérdésekkel és figyelmeztetéssel jön, jól cselekszik, és nekem igen kedves dolgot teszen, mert alkalmat ad egy megjegyzésre, mely már az egész tárgyalás folytatában lelkesen égett, úgy hogy szinte vártam a perczet, mikor álljak elő vele. — Aztán egyáltalán nem árt, olyan útról, a milyen az, melyen haladok, egyszer-egyszer pillanatra lekanyarodni, hogy kiesb vidékre vethetvén szemeinket, kissé megpihenjünk.

Két megjegyzést akarok ama kérdésekre tenni.

Elsőben is úgy reménylem, hogy senkisésem fog engem annak gyanújába hozni, mintha valami mélységes tudákos-

ság fitogtatása vagy széles olvasottság színében tetszelkedés lenne ez értekezésem megírásának titkos rugója, ámbár tapasztalataim nyomán állítani merem, hogy igen nagy száma azoknak, kik hazánkban a r. jogot tanulmányozták és elvégezték, Gaiusról csak igen keveset tudnak, hogy ne mondjam semmit sem. — Meg leszek óva, úgy hiszem, ama gyanútól, mert hiszen seholsem titkoltam, hogy nem a magam egyengettem úton járok, hanem mások nyomdokain, ami nem is lehet máskép, mivelhogy félszázados, egy pontra irányult tudományos munkálkodás eredményeit szándékozom itt bemutatni, mely munkásság a némethoni tudomány gazdagodásának dús forrása volt. Nem is tétovázom egy perczig sem, s inkább e dolgozatomnak érdemül betudható, sem mint becseből (ha ugyan ~an némi becse) valamit levonó dolognak tekintem, beismerni, a mit más helyzetben más okból az egyszerű philosophiai professor tanítványának examinálása közben kénytelen volt bevallani, hogy t. i. „bi flosculi non sunt ex meo horto.“ Ki fog ezen fenakadni? Es ki az a hazai írónk, ki a római jog körében új irányokat és utakat tört, eredeti eszméket és merőben önálló kutatások nagy eredményeit hozta napfényre?

Másodszor megjegyzem, hogy a jelen -nionographiának határozott és a római jog művelésének haj 'okban jelenleg levő állásához mért célja van, melyről a Dorekesztésben fogok számot adni. Addig tehát az e munkálat haszna vagy becse iránti Ítéletet függőben kérem hagyni; hízelkedem magamnak avval a reménnyel, hogy nem lesz feltétlenül kárhoytató ez az Ítélet, legalább azok részéről nem, kik velem együtt oly meggyőződésben élnek, hogy a r. jognak alapos, a források eredetéhez visszamenő és innen továbbhaladó tanulmányozása reánk nézve is csak oly szükséges, de még sokkal szükségesebb, mint Német- és Franciaországban.

Ott vagyunk hát megint a veronai könyvtárban, hogy megfigyeljük az itt működő két férfiú eljárását, mint szorgoskodnak papírra tenni mindent, mit gondos megfigyeléssel és vizsgálattal a bőrhártyától ellesniök sikerül.

Göschén az egy-egy oldalon olvasott 24 sort — ritkán rúgott az többre, 30-on felül egy oldalon sem — hat-hat sorjával egy egész ívnek négy oldalára másolta le, evvel azt akaráván elérni, hogy a világosan és bizton kivehető betűk és jegyek mellett a lehető eltéréseket és saját vélekedéseit az egymástól távol álló sorok között feljegyezhesse. De mert a feljegyzés a másik munkatársnak fenhangon olvasása nyomán történt, a lehető legnagyobb pontosság kedvéért az, a ki olvasott betekintette s kiigazította az írottakat, a ki pedig írt, megnézte azután a codexet, mely kölcsönös ellenőrzetnek abban mutatkozik kétségtelen nagy előnye, hogy minden szó, minden legkisebb jegyecske felvételét két tanú szemelátása erősíti; egyikökben nagy tanultság és tárgyismeret, a másikban romlatlan éleslátása szemek és semminemű sejtelmek és tárgyi elővélekedésektől nem háborított észlelési tehetség nyújtván a hitelesség biztos kezességét. És mégis, mintha még e rendkívüli pontosságot is keveselné és munkálatával a berlini Akadémia elé járulni nem merészelne, az egészet még egyszer leírta Göschén, most már negyedréti lapokra, veres tentával jegyezvén fel azokat, a miket a cseresavany bőséges fogyasztásával ismételt olvasás után tán inkább kitalálni mint elolvasni képes vala.

Megrakodva ekként az idegen földön lelt kincsek terhével, útra készültek, búcsút vevén minden ügyöket támogatta ismerősüktől. Képzeltetni meglepetésüket, midőn Guarenti gróf, a könyvtár gondnoka, avval a kéréssel állott elő: hagyják neki emlékebe az imént említett negyedréti másolatot, melyért ő cserébe egy kispappal hamarjában lepingáltott egy férczelményt ajánlott fel. Négyhavi munkának gyümölcse kérdésben forgott! — A jó öreg úr csak akkor állott el kérésétől, mikor a búcsúzó tudós avval kezdte őt biztatni, hogy miután jelen irományairól, mint már küldőinek tulajdonáról nem rendelkezhetik, majd sajátkezűleg letisztázza az ő számára ama másolatot és megküldi neki. „Csak aztán a veres betűk (quel rosso) is meglegyenek ám benne“ mondá a kanonok és útnak eresztette a két vándort.

Ezek megérkezvén hazájokba, a magokkal hozott drága jószágot nemzetük fiaival megosztani siettek. Meghittebb

barátok körében az irományok még kinyomatásuk előtt közöltettek. Hugó göttingai tanár számára, ki hírnevével nagyszámú hallgatóságot gyűjtött maga körül, egy külön másolatot készített Hollweg. Megindítatott egyúttal az Institutiók első kiadása, melyet gyorsan egymásután új meg új kiadások követtek. Ezekkel az ezutáni §-ban foglalkozunk. Itt még csak azt az egyet jegyezzük meg, hogy miután minden másolatba tapasztalat szerint más-más hibák csúszhatnak be, a szöveg kritikájának egyedüli biztos támaszául utóvégre is ama legelsőben csinált hatsoros írás ¹⁾ tekintendő, mely szabálynak Lachmann, a nagynevű nyelvész, első szerzett gyakorlati érvényt a Göschenféle harmadik kiadás alkalmával; az ő eljárásához alkalmazkodván Böcking is, ki az alább említendő két rendbeli legújabb kiadásaiban a szóban levő két másolatot, t. i. az elsőbbik nagyretüt és az ezutáni negyedret-alakút Seb. és Gö. jegyekkel különbözteti meg egymástól.

9. §. A már egy ízben említettem első kiadás a berlini tud. társaság megbízásából 1820-ban jelent meg ily cím alatt: *Gaii Institutionum commentarii IV e codice rescripto bibliothecae capitularis Veronensis auspiciis reg. scient. acad. Borussicae nunc primum editi a Jo. Frid. Lúd. Göschen. Accedunt fragmentum veteris Icti de jure fisci ex aliis eiusdem bibl. membranis transcriptrum. Cum tabulis aereis. Béról. 1820.* — Azonban már az első kiadás megjelenése előtt egy másodíknak eszközlése elhatározott dolog volt. Megértvén ugyanis a berlini Akadémia a Veronából visszajött tudós jelentéséből, hogy a codex állapota meg nem engedte mindannak egyszerű helyreállítását, minek ki kutatásához lehetne még reményt táplálni, s Göschenel a mellett állván, hogy miután a vegyész reagentiák élesztő ereje idő hosszával csodálatosan fokozódnék, egy ismételt áttekintés új felfedezésekre fog vezetni és egy jobb kiadást lehetővé tenni, 1820-ban Bluhme-t küldte ki, a kéziratnak, a mennyire csak lehetséges lesz, teljes kiaknázása végett. Ez a meg nem fejtett

¹⁾ Sebeden avagy Cbladde nevezik azt jelenben; de nem csak ezt az egyet, hanem minden ilyes formájú és tartalmú írást.

helyeket a Göschen használta szereknél még sokkal élesebb savanyvegítékek kölönféle nemeivel oly irgalmatlanul dolgozta meg, hogy a codex e munkának bérét sok felettébb fontos és lényeges adalékkal megfizette ugyan, kivált a 3-ik könyv végén, és ami a fő nyeroség benne — a negyedikben; de evvel az oraculum mindörökre elnémult A bőrhártya felszínét már az első míveletek után haragos rozsdaszín futotta el; Bluhme erőszakos elbánása után meg épen a teljes olvashatlanságig sötétbe borult az, s a vonásait eltakaró leplet a tudós kíváncsiság semminemű ingerkedései fellebbenteni többé nem fogják. A kézirat a tudományra nézve most már annyi, mint ha nem is léteznék! Persze, hogy nagy munka is volt ám az, melyet véghez vitt rajta Bluhme; olyan, hogy az csakis a délvidéki nyár derekán egész pompájában ragyogó nap világosságában sikerülhetett, miután maga Kopp a régiség-búvár, ki az Intstitutiók első kiadását kísérő előbeszéd szerint „nostro aevo inter rei diplomaticae peritos principem locum occupat“ a saját szemeláttára tett próbakísérleteket balgatag, reménytelen erőködésnek nyilvánította volt.

Dolgozatait egészen a maga kezére és önállóan folytatta Bluhme, mert Göschen irományait Berlinben természetesen nem nélkülözhatték. Két nyarat töltött Veronában, Gaiust és azonnemű más kéziratokat tanulmányozva. Amit szeme elé tudott idézni, papírszeletekre írta; a fatális helyeken sokszor csak egyes betűket és jegyeket, melyeket érthető szavakba fűzni sok esetben gondolkozásának mindenképen megfeszítése mellett is, nem volt képes sem ő, sem utána senki más. E feljegyzésekből tisztázott le nagyobb szakaszokban a restituált szöveg, s darabonként küldetett el Németországba. Ilyen egyik szállítmányt Hugóhoz címezve Göttingába 1822. october 16-án személyesen postára adott Bluhme, megküldéséről már egy korábbi levélben adván tudósítást. De biz a küldemény a postán eltűnt és Göttingába soha meg nem érkezett. Érdekes egy élelmény volt ez az eset Bluhme olaszországi útjában, és jellemző világot vető Európa akkori politikai helyzetére, kiváltképen pedig a Metternich

kormányozta Austriában lábra kapott rendőrségi garázdálkodásnak szép illusztrációja.¹⁾

Veronában abban az esztendőben a birhedett congressus ülésezett, a szent szövetség áldásait (!) Európa népeinek örök időre biztosítandó. Nagy szerencséjének tarthatta a német fiatal tudós, hogy a policaj megtúrta őt a nagy urak közelében, s valóban nem is kicsi dolog volt, a congressus alatt Veronában maradhatását kieszközölnie.

Hogy a postán járó levelek hivatalos bontogatása ez időben napi renden volt, mi, kik Austriában „etiam alios vidimus ventos“, azon csudálkozni nem fogunk; de mi staatsgefährlich vagy polizeiwidrig dolgot tartalmazhattak Bluhme schedái, hogy sem a velencei posta-igazgatóságnál tett reclamatiók, sem magának a bécsi követségnek közbenjárása azokat előteremteni képes nem volt, az a mindentudó politia titka maradt mai napig. Lehet, hogy a levélvizsgálót titkos kabinet írástudói a Gaius nehéz helyeit utánzó betüidomok és az össze-vissza hányt vonalok, pontok, kérdőjelek tömkelegében valami titkos correspondentiára véltek bukkanni; vagy tán az mondatta ki velők a halálos Ítéletet az alig életre támadt Gaiusra, mert a levélben görög constitutióról volt szó, mely nemsokára készen fogna lenni, és mely alatt a levél írója a veronai könyvtárban lelt egyik törvényét Justinian császárnak értette -), a levélvizsgáló bizottmány pedig talán az akkortájt már szabadságukért küzdő görögöknek adandó alkotmányra — horribile dictu— magyarázta a dolgot. Elég az azon, hogy Gaius és a veronai congressuson képviselt hatalmasságok közt kiütött diplomatikus vizsálynak az lett a következménye, hogy a Bluhme kezében maradt jegyzetekből az elveszett darab vissza nem szereztethetett úgy a mint volt, miért is Lachmann, midőn húsz évvel az elbeszélt történet után (1842-ben) a Göschenféle harmadik kiadást rendező, a szokott német Gründlichkeit ³⁾ alapján többrendbeli általa

¹⁾ V. ö. Zeitschrift f. Rtsgesch. III. k. 447-ik és k. lapjait.

²⁾ Cod. Just. V. 17. 12. — IV. 4. 4. XII. 34. 8.

³⁾ Nem abban a lenező értelemben kívánom itt e szót vétetni, melyben az nálunk helylyel közzel divatba jött. Hiába tagadnék a sokat megnevetett Gründlichkeit nagy vívmányait; a volt bizon az az

constatirozott, bár mind nem sokat nyomó ellenmondásokra utalhatott, melyek a Bluhmetől neki átengedett jegyzetekben hol a hiányzó betűk száma, hol viszont a kitudottak különbözősége tekintetében felmerültek.

Hosszadalmasnak tetszhetik ily aprólékos dolgok elbeszélése az olvasónak, sőt tán untatónak is. De hiába, a jogtudományt, és mindent, ami hozzátartozik, még nem sokan tartották valami kedélyesen mulattató olvasmánynak; aztán meg én e pontra nézve különösen is fentartom magamnak, hogy egy érdekes példán tüzetesen kimutathassam, miként határozza egyszer másszor a legkissebb pontocska vagy betűjegy a leglényegesebb kérdések megoldását.

Bluhme javítmáuyai felhasználásával már 1824-ben jeleut meg Berlinben a második kiadás, melyet, francia fordítással megtoldván a munkát, Boulet J. ismételten kiadott Párisbnn 1826-ban. — Ugyancsak a berlini második kiadás nyomán jött létre Hube Romoald 1827. évi kiadása Varsóban. — Ezt követte a Justinianus császár Institutióit a Gaiuséival párhuzamító kiadás Klenze Ag. és Böcking Eduardtól: Gaii et Justiniani Institutiones iuris Rontani. Berol. 1829. 4° — Sokat használt volt a maga idejében Heffter Vilmos 1830-ki 16-tod réti! kiadása, mely negyedré-alakban változás nélkül kinyomatva a Corpus juris antejustineumnak képezte alkatrészét, helyébe későbbben Göschen kimúlta után a Lachmanntól kiadott (1841) Gaius léptettetvén.

A Böcking által létesített első kiadás — csupán csak Gaiusra szorítkozva — 1837-ben Bonnban jelent meg; kiseretii könyvecske ez, mint minden utóbbi, ugyanattól a kiadótól való példányok. Négy évvel ezután 1841-ben megint szükségessé vált egy kiadás, mi nem csak Böcking kiadmányainak jeleségét bizonyítja, hanem, ami a legörvendetesebb jelenség, a Gaius fontosságáról, valamint a r. jog tanulmányában nélkülözhetlen voltáról terjedő meggyőződésnek is

út, melyen haladva, a tudomány körében jóformán vezéri polczra emelkedett a németek munkaszerető kitaró serénysége, és semmi kétség, hogy jókora adag éhből a fanyarízú táplálékból a magyar jogászságnak sem ártana meg.

tanújeleként vehető. Függelékül hozzátétezt a mindkét Institutiók rendszerét körülíró alaprajz.

Fentebb már megemlítettem, hogy 1842-ben a Gösclien féle 3-ik kiadás (Göscheniana editio tertiá) került ki sajtó alól; ezt gondosan átvizsgálta Laclimann.

Laboulaye ily czímii gyűjteménye: „Juris civilis promptuarium ad usum praelectionum. Lipsiae (így) 1845“ a második, külön czímmel is ellátott kötetben Gaiust foglalta; szép kiállításban megjelent, egyébiránt pedig haladást nem tanúsító munka.

1850-ben harmadszor, 1855-ben negyed ízben adta ki Böcking a Gaiust, ezt Lipcsében, az előbbit Bonnban.

Sok más kiadásnál nagyobb becsű volt és megérdemelőit figyelmet keltett Gneist Rudolph: „Iustitutionum et regularum iuris Romani syntagma“-ja, mely Gaius könyvén kívül Justinian Institutiót is, meg Ulpianus liber sing. regularum-ját, valamint Paulus sententiáit, más adalékok hozzájárulásával tartalmazza. Megjelent Teubnernél Lipcsében 1858-ban. — Ezen a helyen s ugyanazon könyvkiadó intézetből került ki a számos javítmányai, de nem kevésbé merész combinatiói miatt nagy feltűnést okozott az a kiadás, melynek kétségen kívül maradandó tekintélye biztosítva van: Íúschke Eduard boroszlói tanárnak „Gaii Iustitutionum iuris civilis commentarii quatuor“-ja. Egy részét teszi ez a „Jurisprudentiae antejustiniana quae supersunt“ ismeretes gyűjteléknek. Kiadatott 1861-hen; „... in virtutibus,“ mondja e könyvről Böcking, „séd etiam in vitiis, quod bona pace boni viri dixerim, excellere videtur.“ A kezeim közt levő legújabb kiadás a múlt évről való.

Az a kiadás, melyet én jelen értekezésemben, mint már másutt mondtam, használok, a Bückingtól való 5-ik. Élőbe szédében a Gaius-irodalom ez ernyedellen buzgalmu munkása, kinek élte mondhatni csak kegyeltje ápolásának volt szentelve, immár letesz a reményről, de nem arról a vágyról is, bárha megérhetné könyvének még egy új kiadását.

A fordításokról is megemlékezhetünk röviden ez alkalommal.

Németre kétszer fordították Gaius Institutióit. — Az első fordítás abba hagyatott az első füzet megjelenésével; a második is szerencsétlenül kiütött vállalat maradt. — A francia fordítások elsejéről szót ejtettünk a kiadásoknál; a másodikat Dumonjet E. szerzetté 1843-ban. — Olaszra 1859-ben, lengyelre 1865-ben fordították a római jogászt.

Ha kimerítő ismertetése az irodalomnak, mely Gaiuara néz, célom vagy tisztem volna, most ama számnélküli Dissertatiók, Monographiák, kézikönyvek és vezérfonalok kísérletképeni elészámlálására kerülne a sor, melyek előállításában a külföldi jogi irodalom, ennek élén természetesen ismét a némethoni, duslakodó termékenységének adá jelét. — Jól tudván azonban, hogy csak magam alatt vágnám el a fát, ha egy a visszatetszésig hosszú és érdektelen könyv-lajstrom ideigtatásával az olvasónak azt a türelmét is eljátszanám, melylyel tán nem minden önmegtágadás nélkül e pontig tudott megmaradni, — annál örömebb állok el a voltaképp fel sem tett szándékomtól, minthogy az említtem irodalmi termékek jelesbjeit, melyeket belátásom s tehetségem szerint jelen dolgozatomban felhasználtam, mindenütt pontosan idézve találja az olvasó.

E cikkem berekesztése előtt még csak egy könyvnek illő méltatása van hátra, melynek, miként egyrészt a kiállításával járó szerfeletti nehézségek legyőzése sokáig megmaradó emlékezetét tartják fen Böcking nevének, úgy másrészt minden eddig felidézé kiadást messze túlhaladó fontossága abban találtatik legkiváltképen, hogy ez a könyv t. i. Gaii Institutiones codicis Veronensis Apographum ad Göschenii, Hollwegii, Bluhmii schedas compositum scripsit lapidibusque exccptam scripturam publicavit E. Böcking. Lipsiae anno 1866.“ a Gaiussal foglalkodó kritikának jövőben, miután a veronai kézirat eredetije megszűnt lenni, egyedüli alapja lesz, még pedig olyan, melyre bizton építhet a haladó tudomány. Méltán „improbus labor“ nak nevezheti írója e munkát, melyet az Institutiók 5-ik kiadásával egyszerre bocsátott ki,¹⁾ mert már gondolatnak is nagy dolog az, a veronai codexnek

¹⁾ Praefatio huius quintae editionis pagina XVIII.

három embertől nagy munkával készült, több darabban elszagatott másolatait, az ucialis írás pontos utánzásával s minden aprólékos körülmények számbavételével cbemikai tentával leírni, és az egészből a sokat emlegetett kéziratnak mindenben az eredetét találó, mindent híven visszaadó liasonmássát előállítani; és a ki csak képes a dolog érdemét belátui, minden bizonynyal örömeest csatlakozik Bethmann-Holhveghez, midőn az összes mívelt jogászság nevében köszönetét szavaz annak, kinek példanélküli ügybuzgalma ilyen feladattól vissza nem riadott.

Fent, a codex meglelésénok történetében megemlítettem, hogy a szöveg restitutiója körülbelül $\frac{8}{9}$ részben sikerült; a hiányok kipótlása lett ennélfogva az a cél, mely felé irányult minden törekvés, s ne higyjük, hogy a visszaállítási kísérletek csak a tudókos viszketeg haszontalan időtöltése voltak. A legszükségesebb valami ez a restitutio, ha a csonka könyv miibeccét élvezni, s a classicus kor jogrendszerébe mélyebb pillantást akarunk vetni, melyet nekünk jobban mint Gaius egy munka sem közvetíthet.

10. §. Előbbi cikkem vége Szerencsésen a szöveg-restitutióra hozott.

Vegyük kezünkbe az Institutiókat, s olvassuk el legelsőkben, a mint illik, a könyv kezdetét; itt mindjárt ezeket látjuk: *Dejure gentium et civili. Omnes populi qui legibus et moribus reguntur, partim suoproprio, partim communi omnium hominum jure utuntur: | nam quod* (j'nisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius | proprium est vocaturque ius civile, quasi ius projprium ipsius *elvitat is; quod verő naturalis ratio inter omnes jhomines constituit . . . stb.*

A fekvőleg kitett betűk és szók a fr. 9. Dig. de j. et j. I. 1-ből lettek restituálva. Hézaggal kezdődik hát az Iustitutiók legeslegelső tétele, miután a címrovatot jelelő gyanús és csak hozzávetést engedő betűjegyek után harmadfél, egészen megfejtetlen, olvasatlan sor maradt, egyenes vonalakkal jeleztetvén a könyvomatú kiadásban, — a negyedik sorban pedig csak vagy három betűnek való üres tér után

jön a fentebbi szövegben egyenesen felálló betűkkel kitett: quepopulusipesibi ¹⁾).

Vegyünk elé még egy példát, minden keresgetés nélkül, csak úgy találomra nyitva fel a könyvet. — Itt van teszem a II. 20. §-a, mely így áll szemünk elé: ¹⁾

¹⁾ E sorok írása közben a nyomtatott szövegnek az Apographumnak legutoljára említett negyedik sorával való szemesebb egybevetése folytán egy észrevételt tettem, mely gyanús, csaknem azt mondanám, hogy lehetetlennek mutatja nekem Böcking restituálásának legalább egy részét. — Nem akarnék magam is a szövegkiigazítás mesteriségében kontárkodni; élethossziglani e tárggyal tüzetes foglalkozás kívántatnék ugyanis, hogy e téren, ha új kombinációkkal szándékozik fellépni, becsülettel állhasson meg az ember. Ez alkalommal mégis koczázatom saját véleményemet; hadd ítéljen róla, a ki ért hozzá.

Az „utuntur“ utáni felálló vonal (|) azt jelenti, hogy itt egy sornak (t. i. a kéziratban) vége van. A „nam quod quis“ három szótagiak tehát a negyedik sor elején kellene állania, mi nem lehet, minthogy e sor elején, miként már mondtam és bárki meggyőződhetik róla az Apographum megtekintésével, legfeljebb három betű számára van hely. Azért vagy az Apographum nem híven adja a kéziratot, amit feltenni nem lehet és soha sem szabad, de ebben az esetben egyáltalán nem is szükséges; vagy Böcking rosszul választotta el a sorokat és az ezekre eső szöveg tartalmát; vagy pedig — más valami állott a kéziratban ama három szótag helyén. De hogy mi állhatott volna ott, azt vizsgálni avagy pusztá feltevésekkel pótolni akarni, se kedvem, se tisztem. — Hátha a kérdéses három szótag helyén három egymásra következő, a szótagokat helyettesítő sigla állott?? Erre a kérdésre minden szakértő aligha nem avval fogna felelni, hogy az nem lehet.

²⁾ Hogy fejtegetéseim sorát kellenlül meg ne szakaszszam, e jegyzetbe utasítom a következő tájékoztató észrevételemet: A kettős vonalok (||) közötti tér egy egész oldalt jelel. u. m. a háromszorosan rescribált 60-ik lapot, vagyis a 116* foliumot (V. ö. a 8. §-bau foglalt táblázatut), melynek mind a 24 sorát olvasni nem lehetett. A sorok hosszában elnyúló rövid vonalak egy-egy betűcsoportra céloznak, mely világosan volt ugyan kivethető, de semmi értelmes szót nem adott; a pontok által ellenben egyes nem tisztán látható betűjegyek jelöltetnek; ezeket a szövegbe, mert miveltek nem tudatik, felvenni nem lehetett, de igenis megvannak azok a betűjegyek az Apographumbau. — A „v. v. 3 . . 5“ pedig azt jelenti, hogy a kettős vonal után kezdődő oldal 3-ik egészen 5-ik sora (v = versus) üres, holott a 2-ikban egy szó: „unica“ olvastatik; az első sorban szintén semmi.

§. 26. [At si] neque mancipata, neque in iura cessa ait
rés mancipi l] -----

. . unica — . . ----- | -----
6----- vv. 3 . . 5 -----| praedium -----

Nemde önkénytelenül ébred itt vágyunk, vajha módunkban volna, beheggeszteni a sebeket, melyek a könyvnek törvényes szabályossága szép testét dísztelenítve, logikai szervületét is bomlasztani látszanak. Hát ha még az előzményekből és nyomban következő tételekből, avagy egyéb jogforrások nyújtották, analógiával azt tudnék kihozni, hogy abban a hézagban felettébb érdekes, sőt tán merőben vitás és homályos kérdésnek megfejtése kulcsát veszítettük el?

Úgy van e részben a jogtudomány Gaiussal, mint a tudomány és művészet átalán az ókori műveltség maradványaival. Valamint a mostani nemzetek nagy költői, egy Goethe, Shakespeare, Petőfi nem bomalyosíták el Hómért és Virgilt; miként nem tette haszonvehetetlenné a német philosophia Platót és Aristotelest, Rafael nem Phidiast, úgy jogtudományunknak is bármilyen megmérhetlen haladása sem fogja nélkülözhetni a római jog támaszát, s koszorújában minden másnál inkább fog díszleui a római jogászok ápolták kertben leszakasztott hervadhatlan virág.

De hát olyan nagy fontossága van annak a Gaius kis munkájának, mikor sokszorta bővebb s kiterjedtebb könyveink vannak a r. jogról? Ott van a Breviárium Alaricianmn, a Theodosius és Justinian codexei, ott a 39 jogtudós munkáiból való tételek bőségében úszó Digesták 50 könyve! Ott ám, csakhogy — bizonyos fontos kérdések tekintetében — mindezekkel nem megyünk annyira, mint az egy Gaiussal.

Tegyük fel, hogy a görög szobrázat alkotványaiból nem maradt volna meg csak egyrészt a csonka darabok és töredékek nagy sokasága, másrészt meg egyetlen egy egész álló szobor, nem ugyan minden sérülés nélkül, de mégis olyan, hogy nincs megcsonkítva egy része is. Minő áhítattal közeledne ehhez a műértő, hogy ez eszményi alak szemléletével igaz fogalmat alkothasson magának a művészet fenségéről,

mely a részek harmoniás sok szépségeit egy tökélyesen szép egészbe foglalta össze. — A rómaiak kiterjedt jogi irodalmának is szép sereggel maradtak meg emlékei, hol megvesztegetetten tisztaságban meglevő, de szét szaggatott, elszórt darabjai, hol szerkesztett gyűjteményekben lelhető idomított és szándékos változtatást szenvedett maradványok, de mindnyája közt csupán egy munka eredeti teljessége megtartásával, t. i. Gaius könyve, mely megérteti velünk, miként fogták fel egysége és rendszeressége szempontjából saját jogukat a rómaiak, s miként tárgyaltatták az ugyanazon szempontokból a tanodákban. Nem is lesz egyhamar senki, ki kétségbe merné vonni ama nagy szolgálatok érdemét, melyeket Gaiusnak köszönhet a tudomány a most kijelöltem irányban. Gondoljuk csak meg, legyünk elég méltánylással az iránt a tény iránt, melynélfogva, ha Ulpianus és Paulusnak az edictumot, meg Sabinus munkáit tárgyazó elemzése a jogelvek felettébb bőséges részletezését adják is; ha továbbá Ulpianus quaestiói meg responsái egyes elméleti kérdéseket és adott viszonyokat a legbehatóbb észbeli műveletekkel bonczolgtatják, sőt habár ezen író regulái a megállapított jogelmélet logikai rendezőjét s törvényes szabályosságát láttatják is, — mindazáltal mégis csak Gaius helyeztet minket oly állásba, honnan szemünk a jogrendszer minden vidékeit bejárhatván, feltárul előttünk a jog tényészetének szerves menete, mint izmosodik a törzse, mint nyújtja ki egyre megifjuló ágait, hogy a dús lombozatu fa árnyékában oltalmat leljen egy több mint ezredéves társadalom életrendje.

Nem bocsátkozunk még most a soknemű felvilágosítás tüzetesb ismertetésébe, melyet Gaius hozott tudományunknak: oly dúsan, olyan nem sejtett bőségben, hogy a régi jog körül akkorig uralkodott nézetek gyökeres átformálására elégséges voltát és erejét kénytelenek voltak azok is bevallani, kik gyanús szemmel, vagy épen kicsinylő közönnyel nézték kezdetben az addig megszokott nézeteiket kíméletlenül felforgató felfedezést. — Méltányolni tudom s egész valójában átérteni azt, amit Bluhme önmagáról kivallott, mondván, hogy épen a legnehezebb s minden próbáltatásnak legátalkodottabb makacssággal ellene szegülő helyek vonzották és

csalogatták őt leginkább, oly erővel, hogy gyakran már kétségbe esve egy-egy ponton tett kísérleteinek sikere felett, meg-meg viszzatért a már feladott helyekhez, add'g csűrve csavarva, s a nap sugaraiban ide oda forgatva a kéziratot, míg a viszzaverődött fényben megpillantott egyes vonások meg nem jutalmazták kitartását.

A jövőre nézve, mint mondtam, már csak az Apographum szolgálhat a restitutióra czélzó műveletek alapjául és kiindulási pontjául. Az abban feljegyzett csonka mondatok, összefüggés nélkül levő szók, vagy betüelemek használata s kiegészítése tekintetében pedig a következőket kell megjegyeznünk:

1. A hol pontok vagy apró csillagok jelölik a hézagot — nem kevésbé a nyomtatott kiadásban mint a lithographiában — a pontok magokra még nem egész betűket, hanem csak egy-egy vonást jeleznek, mely kitéhet ugyan egy betűt is, p. o. i-t, de kettője, vagy háрма is csak egy egész betűt, u. m. egy u-t, n-t vagy m et. — E körülménynek számba nem vétele tévútra vezetett már nem egy kritikust, midőn a lehetőnél többel akarták kitölteni az űrt.

2. IV. 114. §-a tanuságos példát ad arról, miként a hártáztottan és világosan megállapított szavak olvasásába bemászott hiba az azok után jövő hézagok megfejtését gátolá, míg ama hibának nyomába nem jöttek. Nem lehet ennek kimutatását hosszan tárgyalnom, mert az Apographum és az 5-ik kiadás illető helyeinek gondos és részletes összehasonlítása nélkül homályban hagynám minden, akár milyen hosszú fejtegetés mellett is. Csak annyit teszek még hozzá, hogy Göschen az érintettem téves olvasás folytán a 114-ik §. második felében a „rém actionibus putant“ szavak után többet semmit sem tudott megfejteni, míg ellenben Bluhme a hibát legott észrevehén, még vagy 20 szót kapcsolt oda, úgy, hogy ezek segélyével Huschke már kísérletet tehetett az egész §-t restituuálni.

3. Egyes betűk és betüelemek, melyeket mindjárt az első olvasás alkalmával jegyeztek fel a felfedezők, miután azok minden elfogultság nélkül mint világosan olvasottak lettek leírva, mindenkép hitelt érdemlők. Így például nem

sejtették az *n* és *r* b; tü roppant fontosságát az *actio depositi* formulájában (IV. 47. §.), mégis e két betűnek Huseke által történt szerencsés megfejtése (*nr* = *nisi restituât*) a perjog felettébb fontos egy részét, az *arbitraria actio* lényegét tárta fel nekünk. — Kevésbé megbízhatók, könnyen megfogható okból, azok a betűk és jegyek, melyeket csak Bluhme második revisiója hozott napfényre.

4. Valaki csak e jegyek fejtegetésére adja magát és szavakká kívánja azokat alakítani, folyton szemmel kell tartania a Göschenfölr legelsőbb közzé tett, s utána Böcking Apographumában ismételt uncialis alphabetumot és a siglák listáját, mint a melyek a javaslatba hozandó szók és a kérdéses jegyek hasonlóságát vagy különbözőséget megértető egyetlen biztos jeleket szolgáltatják nekünk.

Es ha végre így vagy amúgy a Codex szövegét megállítani szerencsések voltunk, arra nézve, a mit a kézirat mondománya gyanánt elfogadtunk, elfelednünk sohasem szabad, hogy most még nem a szerző eredeti szavaival állunk szemben, mert ezek közt és a szövegül elfogadott vívmányaink között álló olyan közbenjáró tolakodik fel, kinek tunyasága és ügyetlensége miatt könnyen megromolhatott az az áru, melyet mi ritka drágaság gyanánt fogadtunk el az ő kezéből. Ez arra int bennünket, hogy óvatosak legyünk s minden körülményre figyelők, mikor a librariussal van dolgunk, s jól körmére nézzünk, mit mivel ő a szöveggel. Csak-hogy ebben az ellenörködésben nagy segítségünkre van a másolónak teljes tudatlansága mindazokban a jogi dolgokban, melyekről Gaius Institutióiban említés történik; e járatlanság aztán, nekünk nagy szerencsénkre, elzárja előtte a lehetőséget, olyas változtatásokat vagy toldásokat csúsztatni be a szövegbe, minőket nehezen fogott volna kikerülni a dologhoz félig meddig értő és a jogtudományban jártas leíró. — A szövegbírálatnak ebből kihúzható nyomós szabályát imez példából lehet megértenünk, melyet bővebben tárgyalni annál az oknál fogva szabad is, kell is, mert abban a felette nagy jelentőségű *mancipatio* végbeviteli módját írja le Gaius.

A 31-ik lap 11. és kk. soraiban ezeket írta a librarius: *qui mancipio accipit rém tenens ita dicit: Hunc ego hominem*

. . . Gaius Imtitutióinak e cikke (I. IIP. §.) még más úton is, két rendbeli tudósításban jutott el hozzánk, t. i. a már egyszer említettem Boethiusnak, azután meg Cinusnak, egy a 14. században élt bolognai tanárnak művei útján. Ez az utóbbi (j* 1334-ben) a kéziratunkkal tökéletesen egyező tudósítást ad, melyben a „rem“ szó is üt a fentebbi idézetre, mely körülmény a fő érdekű pontot képezi jelen vizsgálatunkban. Ellenben a Boethius szerinti olvasás „rem“ helyett „aes“-t mutat, s mivelhogy Varrónál (De L. L. IX. 83.) ezeket olvashatni: „Pro assibus nonnunquam aes dicebant antiqui, a quo dicimus assera tenentes. Hoc aere aeneaque libra,“ — azért Huscke ¹⁾, a szóban levő szöveget így szeretné kiigazítani, illetőleg megtoldani: qui mancipio accipit rém aes tenens ita dicit; tőle eltérőleg pedig s Boethiussal egyezve Böcking „rem“ helyett aes-t akar tétetni, miből tehát ez lenne: „qui mancipio accipit aes tenens“ stb. Ez utóbbi nézet mellett erősségül Gaius szólásmódját is lohet felhozni, ki például mindjárt a fentebbi §-re következő 121. §-ban, s egyébütt is, teszem a III. 166. 167. §§-ban ki nem ható íge jelentésében használja a (mancipio) accipere-t. Böcking olvasásához második kiadású könyvében most Huscke is alkalmazkodott ²⁾. Do mind hiába! A librarius ügy avatatlan voltára fektetett szabály más eredményre vezet minket, vagyis tüzetesen kimondva: a kézirat szavai változatlanul megtartására készlet. A másoló ugyanis az előtte feküdt eredetiben „rcm“-et olvasván, oda írta, amint olvasta, se ide, se oda semmire nem gondolva és meg nem kísértetve, sem zavarba nem hozatva az amolyan Varro-féle olvasmány borongós reminiscentiái által.

Máskép kell a dolgot venni a tudós Boethius tekintetében, kihez jól illet, széles olvasottsága tárházából szedett ékitményekkel egyszer másszor felczifrázni a saját irodalmi termékeit, s Gaiust eshetőleg a régi Varróból kiigazítani, mi

¹⁾ Jurisprudentia an tej. editio prima, és Beiträge zu Gaius 25. lapján. — Milyen óvatosan kell könyvek idézetében eljárni, épen ez idézetem mutatja meg, melyből látom, hogy Huschke pag. 25 helyett pag. 27-et írván, hibásan idézi maga magát.

²⁾ Jurispr. antej. editio altera (867. pag. 128—129 not. 4.)

közben azonban abba a félreértésbe esett, hogy észre nem vette, mikép ha szinte joggal mondhatta is Varró a mancipatariusról, hogy ez egy as-t tart a kezében, midőn a régi formula szavaival aes-ről beszél (*hoc aere aeneaque libra*), — azért Gaiusnak, ki nem nyelvtörténeti adatokat közölt, hanem egy jogügylet végrehajtása alakzatáról beszélt, elég siirgetős indokai lehettek arra, hogy a mancipatio lényeges megkivántatóságaként mindenek előtt a mancipált dolognak kézzel érintését állítsa előtérbe, midőn a nyomban oda tett szavakban: „*deinde aere percutit libram, idque aes dat ei, a quo mancipio accipit*“ legott eltaláltatja az olvasóval, hogy a ki az egyik kezével a megszerzendő tárgyat fogja, másik kezében pénzdarabot tart, melylyel a mérleg serpenyőjét megpengetvén, bevégzi az egész solennitást. Igaz ugyan, hogy más alkalommal (II. 16. §.) maga Gaius is legelsőbben azzal kezdi, hogy a felperes (a tulajdonjog érdemébeni peres eljárásban) festucá-t tart kezében, azután pedig a per alatt levő dolgot ragadja meg: „*Qui vindicabat festucam tenebat, deinde ipsam rém aprehendebat, velut hominem*“ etc; csak-hogy ez az ellenvetés inkább a mi malmunkra hajtja a vizet, a fostucát itten csupán azért kelletvén megemlíteni oly nyomatékkai, mert az a mindennapos jogéletben nem oly sokszoros használatú tárgy vala mint a pénzdarab. Sarkalatos elv tehát a mancipatio tekintetében az, hogy a tárgy kézzel érintessék s a vétélár képét viselő érezpénz átadassék; mely szabálynak ellenében az ellenfél abban nem találhat biztos támaszt, hogy telkek mancipáltatása kézzel érintés nélkül is megjárhatja, miután bizonyos, hogy Gaius úgy a mancipatio mint a vindicatio és in jure cessio tárgyalásában ingó dolgokra, a forgalom megszokottabb tárgyaira gondolt; de sőt a mancipatio nevét is a kézzel-érintéssel (II. 121 §: „*unde etiam mancipatio dicitur, quia manu rém capitur*“) hozza kapcsolatba, miből aztán azt következtette Ulpianus, hogy lehetetlen több dolognak egyszerre való mancipáltatása, mint a mennyit kezünkkel megmarkolhatunk. ¹⁾

¹⁾ Ulp. fr. XIX. 66: *réem mobiles non nisi praesentes mancipari possunt, et non plures, quam quot mámi capi possunt.*

Ezen eredményhez, mint látni való az által jutottunk el, hogy a librariusnak nagyobb hitelt tulajdonítunk, épen tudatlansága és lélektelen utánzása kedvéért, mint egy tudós férfiú tudósításának, kit a fenforgó viszonyok közt csakis tudományossága tesz gyanússá előttünk. — Furcsa sora ez a bizonyításnak, az igaz, de biz' a nincs máskép.

Hasznot hozott a mostani tudományra, mert eljárását tetemesen könnyíti a másolónak a nyelvtanbani járatlansága is, és az a könnyűség, melylyel ő a classicus szóalkatokat a maga korabeli barbar idomokkal cserélgeti. — Ezt ugyanis tudva, nem kell fejünket törni azon, hogy forsitaU helyett miért íratik következetesen és mindenütt forsitam ¹⁾). Más rovat alá tartozik ismét az igeszók szenvedő és cselekvő formáinak gyakori összekeveredése; ezt már nem lehet a tudatlanság rovására tenni, mert az egyenesen a librarius gondatlanságának bűne, s különös vigyázatra szólít fel azért is, mivel a t betű fölébe tették (t') a túr ragot jelentvén, cselekvőből szenvedőt csinál. — Némelykor az eredetiben talált javítások és igazítások, úgy szintén a szélén jegyzett glossák hozták zavarba a másolót, kinek aztán innen származó hibáival a mostani kritikuskak nagyon meggyül a baja. Kihagyott betűk és szók kisebb írással a sorok felett jegyezték; viszont pedig a hibásan írottakat és kihagyandókat nem húzta keresztül a leíró, hanem félkörben tett pontokkal jelölte meg. — A régi kézirati másolatokban sűrűn észlelhető az a botlás, mely 'Ὁμοιοτέλειον'-nak neveztetik és úgy történik meg, hogy a másoló bágyadt szemei leletévedve valamely sorról vagy szóról, átugranak egy vagy más hasonló idomú vagy azon egy ragon végződő alantabb lövő szóra, kihagyatván természetesen mind, a mi közbül esik, — vagy huszonhárom ízben ismétlődik a három első könyvben; és ezeknél még sokkal boszantóbb az, a mit például az I. 114. §-ban mívelt a librarius, hol t. i. e mondatot: „quae vero alterius rei causa

¹⁾ Itt t. i. nem értnék czélt azzal, ha az m-et az n-nek egy vonással vigyázatlanul történt megtoldásából akarnék magyarázni, miután a kéziratban n mindenütt így íratik: N, m pedig ilyen formára: m.

facit coemptionem“ egymásután négyszer írta le¹⁾, min megbotránkozva azt mondá Göschen, hogy ezt csak a tökéletes részszegség mámorában tehette a másoló. Enyhébben kell gyarlóságáról Ítélni ott, hol a kézirat elkészítésében használt eredetinek rövidítéseit és sigláit hibásan találta megérteni s megfejteni; ebből minthogy hasonló esetben magunk is könnyen megbotlanánk, ellene szemrehányást nem formálhatunk; de meg az a jó is következik még abból, hogy az ilyes feltevésből kiinduló bírálati műtételek jóval szabadabban mozoghatnak mint mások, melyeknek szőkébb határokat szabnak a kifejtett szabályok.

Nem lesz, úgy hiszem, ki mindezek után könnyű dolognak fogja hinni a Gaius Institutióinak beható kritikával párosuló tanulmányozását Ez ugyanis végső elomzásban a kézirat kritikájára megyen ki, melynek roppant nehézségei erőt vesznek végtére a littera scripta iránti hódolatunkon is, de meg másrészt visszatartanak attól, hogy a legsürgetőbb okok nélkül fel ne áldozzuk az írott betűt, nehogy kizökkenvén józan okoskodásunk kereke biztos sodrából, egy fékot vesztett conjecturalis kritika vezérlete alatt belé tévedjünk a subjectiv vélekedések és képtelen ötletek rengeteg vado-naiba.

És ha végre túlestünk szerencsésen a szövegigazítás gyötrelmes sok fáradalmain, s elérkezve valahára célunkhoz, megpihenni szeretnénk s éldelegni munkánk gyümölcseit, ott emelkedik előttünk s felver nyugalmunkból az a kérdés: valóban így írta-e ezt Gaius? s írhatta-e így egyáltalán? így aztán sokszor esőből a csurgó alá kerülünk, s a munka tartalmából vagy írója egyéniségéből keletkező kételyek új nehézségeket szaporítanak, melyekkel hogy megküzdhessünk, a munka jellemének átértése s szerzője sajátságainak ismerete képesít.

A classicus jogászokról általában áll, de Gaiusról kiváltképen, hogy nem hordozák a korokban felkapott álrrhetorica nyűgét; a gyakorlati étellel mindig benső érintkezésben maradó s impulsusait is abból vevő józan tapintatuk mindnyáját

¹⁾ V. ö. az Apographum 29. 1. (fö. 58^b) 13 — 18 sorait.

megóvta a szörszálhasogató feszegetések szélsőségeitől. — Gaiusban nincs meg a gondolatnak az a mélysége; a kifejezésnek az a kimért méltósága, ami Papinianusban; — az az éles dialektika és szabatoság, mely Ulpianusnál van; de igenis megvan nála a tetszésünket megnyerő természetadta könnyűség egy bizonyos neme, mely jól felel meg nézlelésből inkább, sem mint fogalom-elemzésből kiinduló felfogása és előadása módjának.

Ennélfogva tehát, ha avval támadják meg a bírálat úján megállított szöveg hitelességét, hogy így nem szólhat vala Gaius, ezek az ő szavai nem lehetnek, — a mint meg is támadják akár hányszor — melléje állhatunk a megtámadónak, a mennyiben természetesnek, egyszerűbb- s fesztele- nebnek találjuk az általa ajánlott olvasás módját, még ha ebben nem lenők is azt a praecisiót, mely a szerkesztettebb szó- és mondatfűzés értelméből volna kivethető.

Szép, sőt keresetlen egyszerűségében nagyszerű már maga a munkának bevezetése is, mely a szemlélődés oly magasságára emelkedik fel, honnan messze kilátás nyílik a polgárosult népek összes joglétegzetére. De azért szerzőnk, — neki csak érdemül betudható ellentétben két utódjával, Ulpianus és Florentinussal — még sem barangol soha ama kietlen tájakba, hol annak a bizonyos embert és állatot egy- iránt átfogó jus naturalénak ¹⁾ ködös abstractiói sötétlenek. Egyenesen kitűzött célja, a jog elvei előadása felé haladva, szépen megmarad ő a tényleges jog járt ösvényén, melyet járatlanért soha el nem hagy. Nemzetének joga tárgyalásában mindig figyelemmel van, mint korábbi szakaszaimban is mondtam már, az egész emberiséget érdeklő közönséges jog- elvekre (jus civile — ius gentium) és arra is, mi csak vala- melyik népiség külön joga köréhez tartozik.

Nem benső összefüggés és szerves alakulás törvénye, csupán a szemmel látható külső hasonlóság laza kötelekeivel összetartott tárgyrokonság képezi Gaiusnál a rendszer-ala- kítási fő elvet, melyhez képest tárgyalása alapjául amaz ismeretes, a rómaiak észjárásához jól alkalmaztatott hár-

¹⁾ L. 1. §. 3, 1. 3 Dig. de iust. et jure I. 1.

más felosztást veszi fel: Personae, rés, actiones. Ezen oszlopokról, melyekkel körül támogatja Gaius az ő rendszerét, kevéssel ezután fogunk szót tenni; e helyütt a külső jelek szerinti tárgysorozás egyik példájával akarom még megvilágosítani általános megjegyzéseimet.

A II. könyv 97. §-ban a singularum rerum adquisitiót, melyhez nyilván a legatumok és fideicommissumok is tartoznak, hirtelenül félbeszakítja a szerző és áttér a „quibus modis per universitatem nobis rés adquirantur“ címére, mert a legatumok külsőleg az universalis adquisitió egyik nemével, a végrendelet szerinti örökséggel függnek össze.

Magának Gaiusnak szavai, minden mutogatásnál jobban láttatják be ez eljárás indokait: „Hactenus tantisper admonuisse sufficit quem ad modum singulae rés nobis adquirantur: nam legatorum ius, quo et ipso singulas rés adquirimus, opportuius alio loco ¹⁾ referemus.

Mínthogy már benne vagyunk a bíráltság sodrában, azért a Gaius módszerére tartozó egy dolgot foglalunk még belé e cikkünk keretébe, mely sokfélekép foglalkodtatta már az illetékes írókat.

Böcking Gaiusában a II. ül. §-ko alatt a szöveg közt elhelyezett ilyenforma jegyzetet lát az olvasó ²⁾:

§§. 62. 64. Codicis pag. 68. v. 23 usque ad pag. 69 v. 13.
init. vide suo loco infra post §.79 ante §. 80.

Ezt *) alatt hosszú fejtegetéssel kíséri a kiadó. — A dolog pedig abban van, hogy legelsőben Heimbach, utána pedig Iluschke s most már Böcking is abban a véleményben voltak, illetőleg vannak most is, hogy a 62. 63. és 64 §§-ek eredetileg a 80. §. előtt állottak, tehát a 79. és 80. §§-ek között kellene voltaképp helyet foglalniok, mert csak a librarius hibájából kerültek állítólag oda, hol a veronai codexben most látjuk (Apographum 68 és 69 oldalán). Böcking t. i. visszautasítván a két első bírálónak vélekedését, mely sze-

¹⁾ Az a locus opportuior a 191. és köv. §§-ban találtatott.

²⁾ Hasonló interpolatio Huschkénél a Jurispr. Autej. 159. lapján is látható.

rint avna helyen a kéziratnak egy egész levele kiesvén, hibásan máshová illesztetett volna, hová nem tartozott, miután a három §-nek 15 sorra rugó tartalma egy egész levelet sehogy ki nem tehetett, — e sajtószertű szövegcsereének elfogadhatóbb magyarázata végett a *Ῥοσιτέλευτορ-τέλε* hiba feltevéséhez folyamodik. Szerinte a tárgyalás rendszeres folyamát idegen-szem tartalmukkal zavaró ama három §. úgy került a 61. §. után, hogy ez utóbbinak és a 64. §-nak egyformán túrra kimenő igével végződése (appellatur — solvitur) a fentebb leírt módra tévedésbe hozta a másolót.

Ezen nézeteket mind határozottan félre vetve, s régi saját nézetével most is megmaradva, azt állítja Hollveg, hogy a 62-64 §§-ek csakugyan oda valók, a hol a codexben vannak, és nem hogy háborgatnák az értelmességét ama helynek vagy helyes összefüggését, de sőt igen jól összevág-nak avval s természetes egyszerű eszmetársítás útján jutot-tak az őket megillető helyre, honnan a nevezett írók annyira szeretnék kiküszöbölni azokat. Ez kitetszik, ha az incriminált § ok tartalmát közelebből vesszük szemügyre, s úgy az előzményekhez, mint a mindjárt utánok következőkhez való viszonyát vizsgáljuk. A 43 és 44 §-ban ugyanis arról beszél Gaius, hogy a nem-tulajdonostól jó hiszemben szerzett dolog usucapio által tulajdonunkba mehet át; e szabályt egyrészt avval a megjegyzéssel korlátozván, hogy némely esetben a jólelkűség daczára sincs helye az usucapiónak (45- 51. §§), másrészt ismét oda kitágítván azt (53-61. §§.), hogy bizonyos körülmények közt a bona fides sem szükséges. Erre aztán a 62—64 §-okkal közébe vág előadásának oly észrevétellel, hogy olykor-olykor maga a tulajdonos sem bír elidegenítési joggal, míg ellenkezőleg néha jogosan elidege-níthetjük azt is, ami nem sajátunk. Ezeknek elmondása után ismét visszatérvén az elébb felhozottakra, avval folytatja a szerző, hogy az előadottakból látható, mikép a tulajdon majd jure naturali, majd jure civili ruháztatik át, s evvel hozzá fog az egytől egyig a jus naturaléba vágó eredeti szerzésmódok tár-gyalásához. — Hogy végre a szóban forgó három-czikkes sza-kasznak a 80. §-kel kezdődő előadmányokkal semmi köze és összefüggése nincs, mutatják emennek „Nunc admonendi

sumus“ kezdő szavai, melyekkel szokása szerint Gaius új czíniét és tárgyat szeret bevezetni; mihez mint utolsó bizonyosság járulhat az a körülmény, hogy a 80. §-et egy előtte álló címfeüirat „De pupillis, an aliquid etc.“ elég határozottan választja el az előzményeitől.

Az ellenfél maga véleménye mellett nem hivatkozhatik egyébre, mint a Justinianus-féle Institutiókra, melyek azt, ami Gaiusnál a 80. §-sal kezdődő czímben, és az állítólag ehhez tartozó három cikkolyben tárgyalta tik, egy czímben foglalták össze (I. 8. cjuibus alienare licet vei non). Ez argumentum erejétől azonban nem sokat kell tartanunk, miután — hogy sok szót ne szaporítsunk — könnyen észrevehetni, hogy abban petitio principii lappang, épen az leven itt a kérdés: Justiniáunak vagy Gaiusnak rendszerét és tárgyalási sorozatát kell-e jobbnak vagy rosszabbnak elismernünk?

11. §. Attól félek magara is, hogy a következetlenség és rendszertelen tárgyalás vádjával hibáztatják majd eljárásomat, mivel Gaius rendszerének részletesb ismertetését, melynek útjába szinte akaratlanul vezettek az imént mondtak, — az ez után jövő szakaszra tartottam fen; a most megkezdett cikket pedig a kézirat restitutióját érzékeltető néhány példával töltöm be, melyek az eddigelé felhordottam adatoknak mintegy próbakövél szolgálhatván, egy kis tökörben mutatják nekünk a szöveg helyreállítást irányzó szabályok gyakorlati alkalmazását, s viszont azt a gyakorlatot, mely e szabályok felismerésére vezetett. — Ez a tárgy is szoros vonatkozásban lévén e szerint az eddig tárgyaltakkal, felmenthetem magamat, úgy hiszem a látszólagos rendbontást mentegető indokolástól, és csupán arra az észrevételre szorítkozom, hogy a közlendő példákban s általán minden hasontermészetű műveltekben nem csak az érdemi figyelmünket, ami történik a szöveggel, hanem még inkább az, hogy miért történik e, vagy az, így vagy amúgy; mert, világosabban szólva, a tudománynak gyarapodása, melyet Gaiusnak köszönhetni, jól megtekintve a dolgot, tulajdonképen abban áll, amit elmélkedéssel kihoztak a bizton megállapított helyekből és a mivel indokolják s támogatják a javaslatba hozott javításokat. Így

aztán igen gyakran hosszas tanulmányok eredményei vannak beleszőve az ilyes indokolások közben elejtett megjegyzésekbe, s ez az, ami hasznossá és gyümölcsözővé teszi a szöveg restitútdra irányzott kísérletek tanulmányozását.

I. 2. §.

A jog legfelsőbb felosztásából, — *jus civile, jus gentium* — kiindulva, avval végzi Gaius az első §-t, hogy a római nemzet egy részben saját önkotta jogával, a másik részben pedig az egész emberiséggel közös egy joggal él; ennél azután megmaradván, a 2. §-ban elszámolja a különféle alakokat, melyekben jog létesül és fenáll: „*Constaut autem jura ex legibus plebiscitis, senatus consultis*“ etc. — A kézirat ez olvasás módja ¹⁾ megtámadtatok, mert a „*jura*“ szó, nem tudhatni általán, a jogra vagy csupán az előbbi §. végén érintett jogra, t. i. rómaiakra vagyis a római nemzetére vonatkozik-e, s így tehát bizonytalan, vájjon Gaius a *jus civile*t és *gentium*-ot egyetemben, vagy csak a rómaiknál divó jogot keletkeztéli-e az elősorolt formákban. Avval a követelmes *insinuatio*val léptek itt fel Gaius ellen, mely szerint neki, mert előbb idegen jogokat is pengetett, határozottan meg kellett, vagy legalább kellett volna megemlítenie, hogy a r. államra tartozó jogra czéloz, mivelhogy a szerző nyilván saját nemzetének jogát szándékozott megírni. Ennélfogva „*jura propria*“-t írt Huschke ²⁾. Úgyde a mellett, hogy a Codexbe a „*propria*“-t belé mesterkéltni, s ehez is még *populi Romani*át hozzá kellett gondolni, az ekként képződött olvasás: *Constant autem jura propria ex legibus, plebiscitis stb.* még ferde értelmet és el nem fogadható gondolatot is rejt magában. Ama formák, t. i. a *leges, plebiscita*, az igaz, hogy sajátlag rómaiak, de a tartalom, az, amit magokba foglalnak a formák, nem tiszta merő — *jura propria* római jog; mert van benne idegen származású, másutt termett is, t. i. a *jus gentium*ból való. — Az egészséges italt, ha idegen földről került is, de csak saját serlegeikből, itták.

¹⁾ Rövidség okáért a kézirati olvasást C. vagy A. betűvel (— Codex, Apograplium) fogjuk jelölni.

²⁾ Jurispr. Antej. első kiadásának 91. lapján.

Böcking csekélyebb mértékben változtatván a librarius írásán, az első szóból egy n betűt kihagyván, s helyette „ius“ után r-et illesztvén, így egészíti ki a mondatot: COListat autein jus r. (~ Romonarum) ex legibns . . . Igen szép volna ez az emendatio, mely egészen más értelmet ad mint a „jura propria“, csakhogy megint az a bökkenője van, hogy egyetlen egy remek jogászt sem nevezhetni meg, ki nemzete jogát pusztán „jus romanum“-nak nevezte volna. Első volt, — lagalább az eddig tudott adatok nyomán az első — Diocletianus császár, ki a „romanum“ névmellékes meghatározással járó tárgylagossággal emelkedett fel').

Ha tehát erőnek erejével bolygatni akarják a codex szavait, melyeknek változatlan elfogadásával beérte volt Göschen is, Lachmann is, tegyenek, azt javasolja HOLLWEG „jura“ után „nostra“-t ²⁾. — Ez megint, mint látni való, nem tetszik HUSCHKÉNEK, ki felhagyott ugyan régibb nézetével, de most meg: „Constat autem jus civile populi Románi“-t³⁾ akarna olvastatni, mert hát ő szerinte ez az olvasás inkább telik ki Gaiustól; meg hátba [hibásan fejtette meg a librarius az eredetiben létezhetett (!) ilyenforma siglákát: icpr = ius civile populi Romani. — Az e műtétből kitetsző könnyüded eljárást megengedni látszik ugyan a siglák magyarázata iránt fentebb érintett szabály; mégis úgy vagyok meggyőződve, hogy HUSCHKE, ha az itt tanúsított szabadosságot műveleteiben átalán megtartandó elv gyanánt fogadná el, könnyen kieshetnék egyensúlyából.

I. 168. §.

Agnatis, qui legitimi tutores sunt, item manu missori bús permisum est, feminarum tutelam a|lii in jurecedere:

¹⁾ Coll. leg. Mos. V. 14. §. 4. — Lám ki hitte volna, hogy a r. jog ezer évig élt, még ius r o m a n u m nak lett elkeresztelve l

²⁾ Gyakran írnak ez idomban a jogászok: „Leges nostrae“ (Gaius IV. 37); — „jus nostrum“ (l. 6. §. 1. Dig. I. 1.); — „jure nostro“ (l. 26. pr. Dig. XXVI. 2.)

³⁾ Jurisp- antej. 2-ik kiadásában a 101. lapon a 4) alatti jegyzetben.

pupillarum autem tutelam non est permissum cedere, quia non videtur an* [rosa, cum tempore pubertatis finiatur.

Két betű, sőt talán csakis egy, az, a melyet csillaggal jelöltünk meg, képezi itt a vita pontját; és mégis, amint a dolog áll jelenleg, mondani lehet, hogy nincs semmi kilátás, hogy valaha kibékülhetnének, kik e potoinságon öszszovesztek! — Lássuk csak közelebbről ez érdekes esetet.

Az Apographum a 46-ik lap végén három betűt látat; kettőt bizton olvashatót, a harmadikat bizontalant: an*. A 47-ik lap „posa“-n vagy „rosa“-n kezdődik, mit bizonyosan meghatározni azért nem lehet, mert az uncialis P az R-től csak egy kis kajsza, oldalt kikanyarodó vonással különbözik. A „posa“ vagy „rosa“ olvasását egyhangúlag erősítik Göschen, Hollweg és Bluhme; de vájjon az a és o betűknek sokféle átmentekben egymáshoz közeledő hasonlósága folytán au helyett nem kellene-e inkább on- t olvasni, az egész határozottsággal el nem dönthető; Böcking és Hollweg legalább nem tudnak megegyezni. — Ezen előzmények után áttérhetünk már a felvett szöveg kritikai történetének előadására, mely valóban megérdemli ezt a nevezetet, mert a sok táborra oszlott tudós világnak egy „localisált“ kis háborúját beszéli el nekünk.

Az első kiadók (Göschen és Lachmann) „quia non videtur onerosa, cum tempore pubertatis finiatur“ alakban vették fel a kérdés alatt levő §-t. — E szerint hát azért nem szabadna és nem lehetne a serdületlenek feletti gyámi jogukat másra ruháznunk, mert az efféle gyámság nem terhes: quia non videtur onerosa. — Rudorff ¹⁾ ezt az okadatolást furcsának (sonderbar) találta; Hugó pedig egyenesen kimondta, hogy Gaius ezt sehogysem mondhatta, hanem kétség kívül más valami okot kellett felhoznia, habár nem mondhatni is meg, minő okot. Ez az állítás abból a magánban véve megtámadhatlan igazságból indul ki, hogy a vagyonneveléssel és szigorú felelősséggel együttjáró kor-gyámság sokszorta terhesebb a nők iránti gyámi hatóságnál, mely a nők jogügyleteikben! közbenjáráson kívül s e m m i e g y é b b ő l

¹⁾ Reclit der Vormundschaft I. 201. 1.

nem áll. Lehetetlen ennél fogva, hogy a *feminarum tutela* csakis vagy akár csak kiválttképen is a vele járó onus tekintetéből legyen átruházható, mert ez az ok sokkal inkább a *pupillaris tutela cessióját* látszik javasolni vagy megengedni. — Elmésen igyekszik e bajon segíteni Bluhme, ki *onerosa* helyett *lucrosa*-t ajánl; csakhogy én részemről, daczára mindjárt előadandó, igen megkedveltető színbe öltöztetett okoskodásának nem csatlakozhatom hozzá, mivel a javasolt szót sokkal nagyobb eltérésnek tartom a kézirati szövegtől, mint a milyent valaha megengedni hajlandó volnék. Ha Gaius, így vélekedik Bluhme, ezeket fogta volna mondani: Miután a kor-gyámság, ellentétben a női gyámsággal, egyáltalán nem a gyámnok saját haszna tekintetéből létezik, mi kitetszik abból, hogy a gyámgyermek felserdültével végét éri, — akkor csak egy régen elismert elvnek adott volna, ámbátor nem tökéletesen sikerült formulázást. A női gyámság t. i. magának a gyámnak kedvéért létező, s ennek saját érdekét szolgáló jogviszonyt alapít, mely kezébe adja neki az eszközöket, melyekkel saját családjának őrizheti meg a (vele rokon) nőszemély vagyont; a gyámnak nőgyámoltja iránti jogozatai¹⁾ tehát csak olyan magánjogát képezik a gyámnak, mint akármilyen más magánjog; e jogáról annál fogva szabadon rendelkezik a gyámnok és senkinek róla nem számol. A *pupillorum tutela* ellenben tisztán oltalmi, a gyámoknak érdekét szemmel tartó jogviszony színében jelenkezik — *vis ac potestas ad tuendum* — jobbadán csak terhet róván a gyámra, melyet mint némiképp közterhet tetszése szerint leráznia nem lehet. — Ha még úgy mondta volna Gaius: *pupilloi'um aut. tutelam n. e. permissum cedere, quia potius videtur onerosa*, — akkor még csak lehetne érteni a dolgot; de ennek épen ellenkezője: „*quia non videtur onerosa*“ nem lehet más mint hiba, melyet legjobban üthet helyre a „*lucrosa** szónak felvétele, ezt tanácsolván a fr. 8. §. 1. Dig. (28. 1) is, hol Gaius „*bona, si non videntur lucrosa*“—ró! beszél.

¹⁾ Lásd ezekre nézve a többi közt Marcell „*Institutionen*“ (8-^{ik} kiadás) 189. §-át.

A „lucrativa“ szó, ha elfogadjuk, ezeket az eszméket viszi belé a megvitatott §-ba: A serdületlenek feletti gyámjogot másoknak átengedni nem lehet, mert a római jog elvei szerint a vagyonérdekű jogok átruházására közegnek szolgáló in jure cessio köréből természetsszerűleg kizárva vau minden jogviszony, melyben a jogosított személynek semmi v a g y o n i érdekeit nem találhatni. Es éppen azért a feminarum tutelának szükségkép kell átruházhatónak lennie, mert ebben a tutornak vagyonbeli jogosítványai és érdekei valóssággal fenforognak.

Máskép vélekedik Böcking, ki „lucrosa“ helyett „annosa-t“ ír. — Ezt megtámadja Husehke ¹⁾ avval az észrevétellel, mely szerint annosum az, a minek már is számosak az évei, nem ami még sok évig tarthat. Ezt az észrevételt én is helyesnek, s azért hasztalannak tartván a megtámadott Böckingnek erélyes önvédelmét²⁾, kénytelen vagyok mégis beismerni, hogy ez az általam sem helyeslett conjectura mégis jóval inkább közelíti meg az igazi értelmet, mint a Bluhme ajánlotta olvasás; de éppen azért, mert csak megközelíti a valót, jönnek látom Iíollweggel együtt visszatérni az eredeti olvasáshoz, azaz a codex szövegéhez, mely azt tökéletesen kifejezi; érdeme szerint lévén az által megbecsülve az első kiadók tudománya és hitelük illő tiszteletben tartva.

Gaius t. i. nem a serdületlenek feletti korgyámság és a nőszemélyek iránt fenállott u. n. nemi gyámság (Geschlechtsvormundschaft) intézményeiből, mint két ellentétből indul ki, hanem az ettől megkülönböztetendő feminarum (nem mulierum) és masculorum tutela-ját veszi taglalás alá, az elsőről azt állítván, hogy átruházható, emerről, hogy nem: egészen öszhangban Ulpianussal (XI. 8.): Permissum erat in jure cedere tutelam feminarum tantura, non etiam masculorum. Márpedig a nők feletti gyámság csakugyan terhes (onerosa), mert természeténél fogva életfogytiglan tart, tehát végét tudni nem lehet, még abban az esetben sem, — s ezt különösen hangsúlyozzuk — ha serdületlen leány áll tutelában,

¹⁾ Idézett helyen 141. lapon a 180) alatti jegyzetben.

²⁾ Idéz. h. (5-ik kiadás) 46. 47. lapján levő 1) alatti jegyzetben.

mert serdülésekor ez a gyámság magától átváltozik nőgyámsággá, s mint ilyennek aztán nincs határa. — Evvel szemben tagadhatlanul sokkal csekélyebb teher a pupillorum masculorum gyámsága, mert minden esetben egy bizonyos, évszámmal és korhatárral kijelölt végpontja van.

A I. 168. §-nak tehát helyesen így állapíthatjuk meg szövegét: *Agnatis, qui legitimi tutores sunt, item manunrsoribus permissum est, feminarum tutelam alii in jure eedere; pupillorum autem tutelam non est permissum eedere, quia non videtur onerosa, cum tempóra pubertatis finiatur.*

No de, mondja most valaki, mégis csak bajos, annak a régi jurisprudentiának körmönfont okoskodásaival megbarátkozni, mely a most idézett határozat szerint' megengedi nekem, hogy édes leánytestvérem feletti törvényes gyámi jogaimat s kötelességeimet akármikor akárkire átruházhassam, egy idegen fiúgyermek irányában bírt gyámi hatalmam átengedését pedig tiltja és megsemmisíti. — Annyi igaz, hogy a régi korszakbeli római jogtudományban megvan a fúrfangosság és szeszélyeskedés egy vonása és árnyalata. Ennyiben nem lehet Rudorffal egyet nem érteni, midőn ő a gyámság átszarmazása iránti régi joghatározmányokat egyáltalán igen furcsáknak találja. Én azonban, igazán megvallva, mindezen látszólagos furcsaságokban egy jól átgondolt jogrendszer láncszemeit látom, a jogelvek hosszú sorának jól összefüggő czikkezeit, melyek a római jog praedestinált nagyságának korán kicsirázdott magvait rejtek. Lássuk azért közelebbről ama sajátos határozmányokat, alkalmúl használván az iméutiekben immár befejezett kritikai észrevételeket a tutelára vonatkozó egy pár jogelméleti tétel közlésére.

A tutela „cessitia“ az órómai tudománynak volt talál-mánya, mondhatni, hogy csinál-mánya, mely a tulajdonátruházási formákat u. m. a mancipatiót, in jure cessiót a családi hatalomra alkalmazván, segédkezet nyújtott a szoros családi kötelekek önkéntes és tetszés szerinti feloldására, avval a természetes megszorítással mégis, melynélfogva csak az a családi jog kerülhetett mancipatio és in jure cessio alá, mely vindicatióknak is lehetett tárgya, azaz, melyről a viudicatio formulája szavaival valójában mondani lehetett: *Meum est*

ex jure Quiritium. Ez volt itt az egyedül elhatározó körülmény, nem a Bűhme állította vagyonértékben előny tekintete, mely szerinte mindig feltételezte az in jure cessio megengedhető voltát. A rendeltetésükhez képest tartósságra és állandóságra szánt családi viszonyok körében mesterségesen konstruált megszüntetési módokról különösen gondoskodni nem vala szükséges ott, hol a jogviszony bizonyos idő elteltével magától megszűnt; ilyen volt a serdüléskor végződő gyámjog fiúgyermek gyámoltatása esetében. — A patronus a gyámsága alá tartozó libertusa tekintetében azon egy joggal élt a nőszemélyek agnatusi tutoraival, azaz ő is átengedhette jogát másoknak; úgy szinte a páréns manumissor, ki az atyai hatalmából kibocsátott saját gyermekének lett tutorává; de nem így a fiduciarius tutor, mert a parens manumissor gyermekei, tehát a gyámgyermeknek fivérei, ha rájuk száll a testvérük feletti gyámság joga — fiducia tutela—nem szabadulhatnak ennek terheitől, s hasonlólag nem engedményezheti a gyámi jogait az a férfi, ki a coemionator-tól mancipiumba átvett nőszemélyt manumittálván, ennek, a manumissio folytán tutora lett, mert ezen egész eljárásból kitetszik, hogy ő, t. i. a nő tutora önként vállalkozott a gyámságra. (V. ö. Gaius I. 172. §-t.)

III. 174. §.

Felettebb nehéz, és sok bajt okozott egy czikk ez; mi annál sajnálatosabb dolog, hogy épen itt adta elő Gaius a nexumbéi kötelmet megszüntető jogügylet formuláját (nexi liberatio), melyet egész pontossággal tudni a jogtörténetre nézve rendkívüli előny volna. — Úgy adom először a §-t, a mint Böckingnél kiegészítve olvassuk, a kiegészítéseket szokott módon fekvő betűkkel jelezve.

Adhibentur autem | non minus quam quinque testes et libripens; deinde is qui liberatur | ita oportet loquatur: Quod ego tibi tót milibus eo nomine darnnas sum, *eos tibi* ntmnos solvo lióroque hoc aere aeneaque libra hanc tibi libram primam postremam *ferio* | dare lege jure obligatus.

Beláthatlan hosszú sorát a vélekedések, feltevések, conjecturák és vitázatoknak kellene ide igtatnom, ha az e tételre

vesztegetett sok munkának annyi a mennyi gondossággal készült lajstromát akarnám kimutatni. A §-beli szöveg ugyanis egyáltalán igen bizonytalan, úgy az egésznek laza egybefüggése, mint az egyes betűk felett (a codexben) látható gyakori javítások miatt, s azokon kívül, a miket az imént felvett szövegben különösen kiemeltünk, még sok van abban, amit kritikusaink a betűk és siglából kihozhatni csakis véltek, ami tehát egyéni vélekedésre megyen ki. — Ezt az egész §-t pedig azért fogtam fel példának, hogy végszavain megismerethessem azokat a bajokat, melyek, a mint a kéziratban történt, a betűk és szók egyfolytában és minden közök nélkül való írásából származhatnak. — Amit Böcking a feljebb közlöttek szerint e szavaktól fogva: „hanc tibi“ a könyvébe felvett, azt így adja a kézirat és Apographum:

hantibilibramp' tremanq cerindele geiurelligat'
= hanc tibi libram primam postremamque . . . Eddig csak megjárja a szavak elválasztása, illetőleg kiegészítése; de a „cerin“-nel kezdődik ám a kényes bajos nehézség. A c-uek p-be átváltoztatása és a „re“ szótagnak kettőztetése által ezeket hozza ki Bluhme:

„perinde lege iure relligatus“

a miből Böcking:

„ferio dare lege iure relligatus“-t hozott volt ki.

Ha pedig megütköznék valaki a „relügatus“-nak feloldásra, felszabadításra magyarázott értelmén, — pedig ezt az értelmet okvetlenül kell az utolsó szóban feltennünk, akárhogy kerüljön az ki a szövegből —, akkor segíteni lehet a dolgon egy további betű kihagyása és egy harmadiknak változtatásával: az egyik l-t kihagyva, a g-t pedig keresztül húzott b-nek olvasva, minélfogva a b rövidített „bér“ volna, — ez lesz a javítás eredménye:

perinde lege iure liberatus.

Ehez aztán nem kell bővebb magyarázat!

IV. 44. §.

Ezen a példán azt akarom kimutatni, hogy amit a librarius az eredetiben talált rövidítések hibás felfogásában, vagy egy-egy szónak eltévesztett helyre tételével elvétett, az

végnélküli zavarba hozhat minket. Deuique littera scripta manet!

Két mondatból áll a felidézett cikknek második fele; mind a kettőjében hiba csúszott be, mely a kézirati szöveg változatlan megtartását meg nem engedi, mivel e mellett határozott és némileg kielégítő értelmet kimagyarázni teljes lehetetlenség.

1. . . demonstratio autem et adiudicatio et eodemnatio nunquam solae inveniuntur; nihil omnino sine intentione vei condemnatione valet;

2. item eodemnatio sine démonstratione vei intentione vei adiudicatione nullás vires habét, ob id nunquam solae inveniuntur.

Kísértetes két mondat ez, mely nyugtot lelni nem tud, mióta a világon van Gaius. — A 2. alatti mondatban visszatértek most — post tót discrimina rerum — ahhoz a conjecturához, melyet már 1823-ban ajánlott Unterholzner ¹⁾; az elsőnek helyes megfejtését csak újabban juttatta érvényre Bremer ¹⁾ és Bluhme. — Az általunk használt kiadásban így olvassuk most már a két mondatot:

1. . . demonstratio autem et adiudicatio et eodemnatio nutfiquam solae inveniuntur, nihil [e/n'm] omnino [*demonstratio*] sine intentione vei condemnatione valet; 2. item eodemnatio [vei adiudicatio] sine démonstratione vei intentione nullás vires habét *et* ob id nunquam solae inveniuntur.

Gondos összehasonlítás minden mutogatásnál jobban kitaláltatja a kicsinek látszó változtatás mibenlétét és annak a mondatok értelmességére kiható horderejét. Meg is érdemli ez a cikk, hogy ezt a kis fáradságot ne resteljük, miután itt a perlekedési formulák kérdését érdeklő rendkívül fontos felvilágosítást adott nekünk Gaius. Csupán azt az egy megjegyzést látom jónak, tájékoztatás végett ide igtatni, hogy a zárjelek közé foglalt szónak pusztá áthelyezéséből a mostani helyökre értelmetlanná tétetett ez esetben a librarius hibája, kivéve, hogy némelyek az „omnino“-t is megtartják, és így

¹⁾ Coujecturae de supplendis lacunis, quae in Gaii Inst. etc. V ratisl. 1823.

²⁾ Lásd Böckingnél a IV. 44. §-hoz csatolt 5) alatti jegyzetet.

egy szóval: „demonstratio“-val többet hoznak be a szövegbe; mások ellenben az omnino t a „demonstratio“ rövidítéséből hibásan származottnak s azért egészen elhagyandónak tartják; az „enim“ pedig azért maradt ki állítólag a codexből, mert a leíró annak rövidítését (sigláját) az előtte álló szintén rövidített „nihil“ hibás ismétlésének tartotta talán.

I. 53. §.

Sed hoc tempore neque civibus Romanis, nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi R. sunt, licet supra módum et sine causa in servos suos saevire. Nam ex constitutione sacratissimi Imperatoris Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non minus teneri jubetur, quam qui alienum servum occiderit. Séd et maior quoque asperitas dominorum per ejusdem Principis constitutionem coercetur.

E szakasz, mint nyilván láthatni, elejétől végig hibátlan, — és mégis gáncsot találtak benne, még pedig, mint hiszem, nem ok nélkül.

Már évek előtt, mikor még semmit sem értve Gaius szövegének kritikájához, de sőt róla mit sem tudva, legelsőben olvastam volt az ide irt §-et, tehát elfogulásról még szó sem lehetett, már akkor mondom, bizonyos szintelen bágyadság, erőfogyott kifejezésmód volt az, mit e helyen észrevenni, jobban mondva megérezni véltem. Ennek okát most abban látom, mert az idézetbeli utolsó mondat nem a legszabályosabb logikai rendezetben követi az előzményeit. „Séd et major asperitas“ nyilván az előtte való gondolatnak gradatiója akarna lenni, pedig helye s összefüggésénél fogva nem lehet más, mint annak alábbhagyása, megszorítása. Mert mi lehetne még nagyobb kegyetlenség a rabszolga megöletése, vagy halálrakinoztatásánál? — Hogy „et“ e helyen annyi mint etiam, abban nem kételkedik senki, ki deákul tud; de megbízást azt is állíthatjuk, hogy az a két betű az etiam-nak rövidítési jegye, minek következtében „etiam — quoque“ füleinket s nyelv érzékünket sértő tautológia növi ki magát a mondatból. Minthogy pedig a quoque csak két betűvel (qq = quoque) van írva a codexben, azért legjobb lesz így emendálni: Sed et major quaeque asperitas .. coercetur;

amit magyarul imígy lehetne kifejezni: . . . nem csak megölése a szolgának, hanem akármilyen súlyosabb bántalmazása is ... . tilos. A másik olvasás ellenben azt a képtelenséget jelentené, hogy nemcsak a megölés, hanem az ennél nagyobb bántalom is tiltatik. — A helyes olvasást legelső Pöschmann ajánlotta ¹⁾ s én helyeslem Böcking ellenére is, ki e javítmánynak avval a megjegyzéssel szeretné kitenni a szűrét, hogy Gainsnál „et-quoque“ közönséges szójárás. Ez nem bizonyít, mert ha jó az a szólásmód másutt, nem következik, hogy itt is az.

I. 71. §

A *causae probatio* nevezet alatt ismert jogorvoslati intézmény azokhoz a tanokhoz tartozik, melyek alaposabb ismerete csak Gaius feltalálásával vette kezdetét, minthogy az Institutiók ez intézménynek egy addig ismeretlen igen lényeges részét hozták világosságba.

Három esetben és irányban van helye a *causae probatio*-ciónak: 1. Hogy egy magában véve érvénytelen *manumissio* (rabszolgafelszabadítás) hatályosíttassék. 2. Hogy a *lex Aelia Sentia* rendeletéből *latinitas* jogállapotába (*jus latii*, nőmén *latinum* ²⁾) jutott *libertinusok*, ha törvényes házasságban nemzett egy-éves gyermekük volt, evvel és a gyermek anyjával együtt a teljes *civitasra* szert tegyenek. 3. Valahányszor nem egyenjogú személylyel, kimenthető tévedésből *non legitimum matrimonium* jött létre, *erroris causae probatio*-nak van helye a végből, hogy a házasság teljes érvényűnek elismertessék és az érdekelt személyek az atyai hatalom és örökösödési jog tekintetében annak előnyeiben részesítesenek.

Ez utolsó esetről szól Gaius 1.71. §-a. — Ide írom egymás alá a kézirat tételeit, és Pöschmann, Böcking, Huschke olvasásaikat, az egészhez csak néhány rövid megjegyzést kapcsolván.

¹⁾ Studien zu Gaius. Leipzig 1864.

²⁾ Hoffmann i. m. 72. lapján.

Apographum:

item h . . III ccrécntperegrinosseeccrededis se . I j etperegrin-
 asuxoresduxissentpmittituxes séfilionato eerrorispuarequo-
 factopegr | uxorc retfiliusqá . . tianonsolum . . ou . JI a .
 ec . . pi . I cnus'f . I . I I I I I . potestatepatrisp . ö l e i | I uc.

A szókat könnyebb összehasonlíthatás végett a meny-
 nyire az írás minősége megengedi, elválasztom, és a siglátat
 kiírom:

item h .. 111 c(um) c(ives) R(omani) essent peregrinos se esse
 crededissent et peregrinas uxores duxissent p(er)mittitur ex
 s(enatus) c(onsulto) filio nato c(ausam) erroris probare quo
 facto pe(re)gr(ina) uxor c(ivis) r(omana) ct filius qa ..tianon
 solum . . ou . . I! a . I ec . . pi . I cnus'f . I . I I i t, potestate(m)
 pa trls p . o I c 11 uc.

Pöschmann:

..... quo facto peregrina uxor civis Romani et filius, quem
 est enixa non solum ambo civitatem apiscuntur ') , séd et
 filius in potestatem patris redigitur.

Böcking:

Item | hiis qui cum cives Romani essent, peregrinos se esse
 credidissent | et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex j
 senatusconsulto filio nato causam erroris probare: quo facto
 peregrina | uxor civis Romana et filius quoque civis Romanus
 fit, et non solum ad civitatem Románam pervenit, séd etiam
 in potestatem patris redigitur.

Huschke:

Item iis, qui cum . . . úgy mint Böckingnél: quo facto pere-
 grina uxor civis Romana(fit) et filius, qui item est peregri-
 nus, non solum ad civitatem Románam pervenit . . . a többi
 úgy mint Böckingnél. A kitüntetett szók mutatják, miben
 tért el ez a kiadó az előtte valótól.

A kéziratnak e következő, fent is kitett betűi: qá . . tia
 Bluhme revisiójának nyereményeihez tartoznak, a mennyiben
 a régibb kiadásokban kilencz betűnek való üres hely talál-

¹⁾ Apiscuntur többször fordul elő adipiscuntur helyett p. Gaius
 IV. 117. §: „apiscendae poassessionis.“ — IV. 153. §: „apisci veró
 possessionem.“

tátik ott, miután amit nem elég bizonyossággal olvasott volt Göschen: q lin . . I! a, azokba a kiadásokba fel se vétetett. Mind a bárom olvasásmód voltaképp egyre megyen ki, mi nagyon természetes, mivel a hézagok mellett van annyi épen maradt rész, a mennyi kell, hogy a szerző gondolatát kitálalni lehessen- Pöschmann combinatióinak mind a mellett is elsőséget adok, mert a ki fáradságot vesz magának annak közelebbi megvizsgálására, észre veheti, hogy lelkiismeretesen követte az a kritikus a maga helyén előadott ama szabályt, hogy a pontok csak betüelemek vagy vonásoknak tekintendők, s hogy a kéziratból lehetőleg logkevésbé kell eltérnünk.

II. 181. §.

Ceterum ne post obitum parentis periculo insidiarum subiectus videatur pupillus, in usu est vulgarem quidem substitutionem palam facéré, id est eo loco quo pupillum heredem instituimus: [nam] vulgáris substitutio ita vocat ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres non extiterit; quod accidit cum vivő parente moritur, quo casu nullum substituti maleficium suspicari possumus, cum scilicet vivő testatore omnia quae in testamento scripta sint, ignorentur: illám autem substitutionem, per quam etiam si heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit, substitutum vocamus, separatim in inferioribus tabulis scribimus, easque tabulas proprio linó propriaque cera consignamus, et in prioribus tabulis cavemus, ne inferiores tubulae vivő filio et adhuc impubere aperiantur, set longe tutius est utrumque genus substitutionis separatim in inferioribus tabulis consignari, quod, si ita consignatae vei eeparatae fuerint substitutiones ut diximus, ex prioré potest intellegi in altéra altér quoque idem esse substitutus.

Nem a szövegrostálás üzelmeit akarom e czikkel folytatólag példáztni, mert e részben, egy alantabb megvitatott pontnak kivételével nem nyújt az valamely vizsgálatunkat különösen érdemlő tárgyat. — Két tekintet az, mely végett ide igtattam a meglehetős terjedésű §-et. Első, hogy itt a római társadalom erkölcsi sülyedésének gyászemlékeihez egy

új adat járul, melynek az akkori élet viszonyaiból és a fenállott jogintézményekből magyarázható igaz jelentését kevesen ismerik. A második tekintet, mely értekezésem olvasói előtt eléggé indokolja, úgy reménylem, eljárásomat, azon az örvendetes jelenségen fordul meg, hogy szerzőnk érdemeit a jelen §. végén egy még eddig nem ismert jelességgel látjuk gyarapulni. Gaiusban itt olyan jogászt ismerünk fel, ki nem űzi csupán az elmélet ártatlan mesterségét, hanem a hol sorját látja, rendkívül hasznos utasítást is tud adni, mikép intézze az ember a jogügyeit, hogy magát és másokat bajtól megóvja, vagy rossz tanácsadóktól hínárba ne vitessék. Egyébiránt arról az oldaláról ismerjük már Gaiust, hogy ő nem barátja ama bizonyos modornak, mely a tananyagot, mint a száraz fát hasogatva, a forgácsokat szép rakományba hordja össze, mindent a maga rovatában takarosán oda lapítva I. II., A, B, C, K 3y ő alatt.

De már majd elfelejtettem, hogy a II. 181. §-ról kell szólanom.

Ki ne ismerné a végrendeleti substitutiót, és annak két nemét: a vulgáris és pupillaris substitutiót? Mind a kétrendbeli helyettesítés régi intézménye lehetett a r. jognak, mert a szokásból keletkeztek a jogászok. Köztudatu dolog az a jogelv is, melyet M. Aurelius hozott be, rendelvén, hogy mikor az atya serdületlen gyermekének v a l a m i k é p örökös-utó lót rendelt, kétség esetében mindakét substitúcióra magyaráztassék az (fr. 4. pr. Dig. de vulg. et púp. subst. 28. 6).

A 181. §. előtt megmondja nekünk Gaius, mi módon szokták mind a kettőt kombinálni: Titius filius meus mihi heres csto. Si filius meus mihi heres non érit, sive heres érit et prius moriatur, quam in suam tutelam venerit ¹⁾, Seius heres esto. — Ha ilyenkor a gyermek nem lett atyjának örököse, örökölt a helyettes; ha pedig amaz túlélte atyját és örökölt, serdülése előtt azonban elhalt, akkor a helyettes a gyermek örökségébe is hivattatván, evvel az atyai öröksé-

¹⁾ Talpraesett kitétel. — In suam tutelam venit = a maga tutorága alá kerül, azaz tutorra már nem szorul, tehát felserdült.

get is megszerezte. Az a kettős substitutio tehát két örökségről rendelkező egy végakarat volt. (II. 179. 180. §§)

Ha már most egy végrendeletet képzelünk maguuknak, melyben az iménti formula,— kivéve, hogy a költött nevek¹⁾ helyett a szereplő személyek való neveik alkalmaztattak — szószerint használtattok; e végrendelet felbontása és kihirdetésekor (apertio et recitatio tabularum testamenti) azonnal megtudta a substitutus- hogy ő in utrumque casum rendeltett helyettesnek; és minthogy feltételes öröködési jogának megvalósulását valaha csak túlélte atyját a gyermek és annak örököse lett, csupán abban az esetben remélhette, ha a gyermek még serdületlen korában meghalna, érdeke úgy hozta magával, hogy a gyermeknek mielőbbi kiraultát óhajtsa, — ha lehet, siettesse. — Nem elszigetelten áll, fájdalom, Gaius tudósítása arról, hogy az örökösök az új okban álló gyermek életére törtek, s a bizalmat, melyet a jóakaró örökhagyójok bennök helyezte, avval hálálták meg, hogy édes magzatja orgyilkosaivá lőnek. Ide czéloznak Juvenal satyrájának mérges nyilai:

Vos ego pupilli moneo, quibus amplior est rés. Custodite animas, et nulli credite mensae! Livida fervent materuo adipata veneno. — Ide vágnak Seneca szavai l. 6 contr. 4: Nolite mirari, si tam efficax venenum est. Hercs est, qui dedit. Ilyen nyilatkozatok igaz értelmét egész iszonyatosságában csak a jogtudomány világítása láttatja velünk.

A gyermeket substitutusa részéről fenyegető veszedelem elhárítása végett azt az óvszert találta fel a gyakorlat, inelyett Gaius a 181. §. elején leírt: Az atyai végrendeletbe — eltekintve a netáni hagyományoktól és tutorok kinevezésétől — csupán e szavak írtak: „Titius fiam legyen örökösöm, s ha ő nem fogna lenni, legyen Seius.“ (Vulgáris substitutio). „Az ide rekesztett, külön lepecsételt okmány addig fel ne bontassék, míg fiam él és 14-ik évét meg nem haladta.“

—Ebben az elkülönözött végrendeletben pedig imígy intézke-

¹⁾ Titius, Maevius, Seius, Stickus a jogászoknál közönségesen használt példanerek; mint mikor most Péter, Pál használtatik példaképen.

dett a testator: „Ha fiam örökösöm lesz ugyan, de meghalni talán 14 éves kora előtt, akkor ugyancsak Seius legyen örökös“ (Pupillam substit.) Így, az igaz, nem tudhatta Seius, őt hívja-e a lepecsételt okirat a gyermek örökségébe, vagy más valakit; de mégis gyaníthatta, hogy inkább őt, mint mást, mert tapasztalat szerint közönségesen annak szokták a gyermek örökségét is juttatni, a kit in eventum az atyai örökségben helyettesítettek ¹⁾. Seius tehát, akár jól akár rosszszül vetett hozzá a második végrendelet lehető tartalmához, Titiusnak élete után incselkedett. A jóhiszemben felállított villámhárító tehát megtagadta a szolgálatot.

Jobb sikert ígérő cautelát gondolt ki Gaius. Azt tanácsolja ugyanis a kezünk alatt levő §. végén, hogy mind a két nemit substitutio egy külön megpecsételő okmányba foglalassák, melynek felbontását tiltsa meg a testator míg a gyermek életben maradand és serdültsége korát el nem érte — A végrendeletet ehhez képest, — megint csak egyremásra és példaképen beszélve — ily szavakba foglalták: „Örökösömnök rendelem fiamat Titiust, s a meddig ő élni fog és kora 15-ik évét el nem érte, mindaddig e végrendelet alább következő megpecsételt része fel ne bontassék.“

A titokban tartott záradék aztán imígy hangzott: „Akár örököl utánam a fiam, akár nem, Seius legyen az örökös, ha amaz esetben mint még serdületlen halna meg fiam“ ²⁾.

Ha már most a gyermek túlélve atyját életben maradt, a titkos végrendelet tartalmát megtudni semmi szükség nem volt, s felbontani csak akkor kellett azt, ha akár atyja előtt

¹⁾ Mind a két substitutióknak rendszerint azon egy személyben összetalálkozását bizonyítja a szövegben feljebb említett császári rendelet. Erről a törvényről is feltehetjük, mit sok másról bizonyosan tudunk, azt t. i., hogy csak szentesítést adott az életben képződött tetteles viszonyoknak. Amaz említett praesumptio e szerint azt jelenti, hogy miután ügyis rendszeren együtt jár mind a két substitutio, már magára is úgy tekintessék akármelyikök, mint ha a másik is mellette volna, hacsak világosan ki nem zárta volna a testator ezt a másikat.

²⁾ A pupillaris substit. már fogalmánál fogva is csak a serdültségig bír erővel. Ekkor t. i. a gyermek már maga is csinálhat végrendeletet, s ha nem csinált, törvényes örököseire bocsátja a vagyonát.

szállt sírba a győrinek, akár még serdülődén korában atyját a halálba követte. Most felbontatván a másik végrendelet is, kiszült, hogy a substitutiók egyike felesleges, t. i. ha atya előtt történt a gyermek halála, a pupillaris. ha pedig atya halála után, a vulgáris. Az óvatosság teljesen elérte célját, mert az utóörökös helyettesnek történt megrendeltetését előbb sehogy meg nem tudta, mint a mikor ez már nem lehetett a gyermek ártalmára.

Az ebben a kissé hosszúra nyújtott lehozásban kifejtett gondolatsorozatot figyelmes olvasásra feltaláljuk az előre bocsátott 181. §-ban is. Mondat mondatra értelmesen és világosan folyik benne Gaius előadása, ki megmutatta e helyen, hogyan kell az emberrel bonyodalmas nehéz dolgot is könnyedén és erőködés nélkül megértetni.

És mégis mindezeknek daczára nem tetszik a §. szövegze Pöschmannak. Neki Gaius előadása, hol ez a saját ajánlatát tárgyalja, nem elég érthető, a kifejezések nem elég élesek. — Az „ut diximus“ állítólag csak a közvetlenül előtte álló „sót longe tutius est, utrumque genus substitutionis separatim in inferioribus tabulis consignari“-ra vonatkozhatik szerinte, mert ha az a §-ban feljebb érintett esetre vonatkoznék „ut supra vagy anteo diximus“ lett volna a helyes szólam; ha viszont, folytatja ugyanaz a bíráló, a követelt vonatkozásba tesszük azt a két szót, akkor jó rendin nem áll, hogy ex prioré potest intellegi in altéra . . . esse substitutus, mivel Gaius cautelája szerint a substitutiók egyikét sem tudja meg az utóörökös, inkább az ellenkezője áll tehát, s azért „potest“ helyett non potestnek volna helye. Azután — halljuk csak tovább— avval, amit Gaius javasol, még nem értünk el semmit; nem elég a két substitutiót külön consignálni, hanem szükséges volna, hogy az örökös kinevezésekor a többször említett tilalom is mindjárt oda csatoltassék, mely nélkül az egész óvatossági rendszabály eltévesztené célját; e tilalom megemlítésének szükségét nem volt szabad Gaiusnak nem érintenie . . . Így megyen tovább is a gáncsoskodás, míg végre szerencsésen ilyen emendációnál állapotodik meg:

. . . set longe tutius c-st . . . quod uisi ita consignatae vei

separatae fuerint substitutiones, licet est ut diximus cautum priore potest intelligi in altera alter quoque idem esse substitutus.

Nézetem szerint az ilyen elbánás a szöveggel, mely mintha csak szántsándékkal akarná magának nehezíteni feladatát, nem helyeselhető. Nem tanácsos, a hol okvetlen szükség nincs reá, a nyelvészeti feszegetések sippedős ingoványába belé barangolni. Ilyen eljárás azoban nem egészen elszigetelt egy tény, s Niebuhr jövendölésének már is várni lehet bételjesedését, mely szerint a római jog tudománya utóvégre a philológiával közös akolban fog hajlékot találni.

IV. 13. §.

Emlékszem, hogy valahol olyforma megjegyzést ejtettem el, mely szerint egyetlen szónak, sőt kevés betűnek is miként történő restitúciója merőben új elvek felállítására vagy bizonyítására szolgálhat és régtől fogva következetesen vallott nézeteket, széltiben elfogadott elméleteket hirtelen megdönthet.

Lesznek olvasóim között olyanok is kik az eddigieket megelégelve vagy épen megsokalva is, készek volnának ama állításom megbizonyítását elengedni, ha az eddigi modor szerinti példákkal ezentúl megkímélem őket. De lehetnek másrészt olyanok is, kik teljes jogukkal ezt a tüzetes beigazolást is számon kérik tőlem, melyen azért sem szabad túltennem magamat, mert pusztá állítások felhordása bizony legutolsó érdeme egy tudományos értékezésnek. Hivatkozhatnék ugyan a második példaadásomban felhozott esetre, melyben szintén csak két betű körül forgott a kérdés. Ily hivatkozás azonban lelkiismeretes igyekezethez nem férő ferdítés volna. Akármit tegyünk ugyanis a most érintettem példában a két betű, sőt az egész szó helyébe, az semmit sem változtat azon az ott megismert és magában is bizonyos elven, hogy apupillaris tutelát átruházni, átengedni nem lehet.

Nem így áll a dolog a most következő esetben.

A logis actio sacramento lényege, és a mitől ez függ, a sacramentum szónak ez összeköttetésben való értelme iránt

egészen új nézetet és tanelméletet állított fel legújabbán egy némethoni jó hírű tudós ¹⁾. — Ha a sz. írás egy-egy tétele felett a végtelenig elmélkedni tudó Homiletikát, és a scolasticusok agyafúrt némely okoskodásait kiveszszük, az egész létező irodalomban ritka eset lesz, hogy oly parányi eszközökkel dolgozzék valaki feltett szándéka megvalósításán, oly kevés felszereléssel haladjon kitűzött tudományos célja felé, mint ahogy abban az értekezésben látjuk, melyre szavaim czéloznak. Két három forrás-idézetet addig taglalnak, bonczolnak, párologtatnak abban, míg az össze vissza szűrt adatok és hypotliesisek alján a bizonyítani szándékolt igazság mint tömör, bár igen vézna test meg nem ülepedik. Nincs az a nagyító üveg, az a szellemi görcső, melylyel, — úgy gondolja az ember, ha ama értekezést elolvasva elgondolkozik a tartalma felett — a felhordott kevés anyagban fel tudná valaki fedezni azoknak az elemeknek zömparányait, melyekből összeszövi a szerző állításainak fonalait. — Elég az azon, a legis actio sacramentóban sacramentuni, — minden eddig felállított definíciónak félretételével — miudakét peres fél által állításuk mellett leteendő esküt jelent, szerzőnk szerint, minélfogva az egyik félnek esküje szükségképen hamis, s azért a falsum sacramentumért büntetés fizetendő ²⁾.

¹⁾ Danz: Das sacramentum und die lex Papina. Zoitsch. f. Rechtsgeschichte VI. 339. sqq.

²⁾ Jobban megérti az olvasó, miben forog a szövegbeli tárgyalás, ha ide jegyzem röviden a különféle értelmezéseket, melyek megdöntésére Íratott a szóban levő értekezés:

1. A sacramentuni a pervesztés büntetése, mely a könnyelmű perpatvarkodást sújtja.

2. A sacramentuni fogadás, melyet fogadnak a perben álló felek, hogy a bíró kimondhassa, ki nyerte meg, és ki vesztette el a fogadási összeget: cuius sacramentuni est justum aut injustum.

3. Sacramentuni alatt oly vagyont kell érteni, melynek felajánlásával igazaink iildését, jogaink érvényesíthetését kérjük az Istenektől.

4. Sacramentuni nem más, mint a régtől fogva dívó katonai eskü, melylyel a küzdő önmagát szenteli az Isteneknek.

Azt egyáltalán bizonyítanom nem kell, hogy a legis actiók s kivált azok elsejének, a sacramento-félének alapsabb önálló vizsgálata már magában is figyelemre méltó irodalmi jelenség. Csak a kinek a római jog nem szakmája, azt kell arra kérnem, hogy ezen állításomban egyszerűen megnyugodjék.

Nyerne hát a tudomány, az bizonyos, ha az értekező új tana a maga rendjén bevitatva s a tudomány minden kellei szerint megállapítva volna. — De hát mire állapítja ő tanait? Hát leginkább csak Festus és Varro-nak egy-egy nyelvészeti, szónyomozási közleményére, miből az előbb jellemzett modorban kihozza állítása igazságát. Úgyde Festus és Varró minden jogtörténelembeli fontosságuk mellett is nem jogászai tekintélyek; miből legalább is annyi következik, hogy az ilyen forrásokból származó tanelméltre minden esetben nagyon ráfér a valódi jogforrásokból merített adatok segítségével való kiegészítő bizonyítás. Hatalmas támaszt találna tehát az értekező, az ő tanának, ha teszem Gaiusra, mint tanúra hivatkozhatnék. — És valóban hivatkozik is, csak hogy a véletlennek úgy tetszett, hogy éppen az elhatározó szó, melytől függ minden, a kéziratból nem volt tökélyesen restituálható, miként a IV. 13. §-nak szövegéből mindjárt meglátjuk:

Sacramenti actio generális erat: de quibus enim rebus ut aliter ageretur lege cautum non erat, de his sacramento agebatur: eaque actio perinde periculosa erat faisi _____ atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsionem, qua periclitatur reus, si temere

5. Mikor „sac rámentő agebatur“ csak az egyik fél esküdött. Ha hamisan esküdött, ő fizette a büntetést — sacramentum-ot —, ha igazlelkűn, a másik fél, ki ellenfelét hamis esküvel vádolta.

Hogy mindezeknek a nézeteknek megvan a magok külön litteraturájok, a ki csak nagyjából is körültekintett a német jogirodalom mezején, tudni fogja, vagy legalább készségesen elhiszi. — Mekkora kell lenni már az egész irodalomnak, ha ilyes, az egészhez képest alárendelt kérdés is oly sokoldalú megmunkáltatásra talált?! Bizony ma-holnap nem telik már egy ember életéből az idő, tudományunkban, mely azonértelmű az ő irodalmának ismeretével, a l a p o s j á r t a s s á - g o t szerezni.

neget, et restipulationem qua periclitatur actor si non debi-
tum petat: nam qui victus erat, summám sacramenti praes-
tabat poenae nomine; *eaque in publicum* cedebat, praedesque
eo nomine praetori *dabantur*, non ut nunc sponsionis et resti-
pulationis poena lucro cedit adversario qui vicerit.

Kerülve minden mellékkérdést, csak a kitűzött tárgy-
hoz tartom magamat, melyre nézve kitetszik az idézett sza-
vakból: 1. hogy a legis actio sacramento hajdan oly veszedel-
mes volt, mint most (t. i. Gaius korában) az actio certae
pecuniae creditae; 2. hogy veszedelmességének más volt az
oka, mint a c. cr. pecuniae-féle keresetének; 3. hogy ez a
kérdéses ok, valami falsum volt; 4. hogy a szövegbeli hézag-
helyén a „falsi“-hez tartozó substantivumnak kellett állania.

Ki kételkedik már most, hogy a ki a sacramentumban
minden esetben egy hamis eskü miatt fizetendő bírságot ke-
res, annak tudós pere meg van nyerve ellenfelei ellenében, ha
kimutatnia sikerül, hogy a hézagot, „sacramenti causa“
szókkal kell kitölteni? S ezt annyira mennyire kimutatni
csakugyan lehet, mi közben megint kezünkre dolgozik a lib-
rarius ügytelensége, ki éppen ezt a helyett hat sornak folytá-
ban kétszer írta le. (Apographum 191 lapján a 7. 8. 9. 10. 11.

12. sor). Ide teszem a kézirat szavait, a sorokat is úgy írván,
hogy a kézirattal megegyezzenek:

6.   eaquöpindepericulos. erat
7.   ----- 111 atqh'temporepericulosacio . cer
8.   taecreditapecuniaeppsponsionemquaperi
9.   clitaturactorsindebitumpetatnquivictuser. t
10.   falsiicq .. 11 i atqhtemporepericulosa stb.

Bluhme első olvasásakor ezt hozta ki a 10-ik sorban:
falsiacqadfi; még egyszer alkalmaztatván a reagentiák, már
így tűntek fel a vonások: falsia . . niu: legutoljára pedig
ezeket látta: falsiá . . miun.

Most már az „a“ feletti jegyet fekvő irányban írtnak
lehet tekinteni, melyet kihagyott, s aztán hibáját kijavítván,
a sor fölé írta a librarius; a két pont helyén cr-t lehet sejteni,
az „un“ meg tán „ca“ helyett áll ott, úgy hogy már a kéz-
iratról is kibetűzhetni ezt: falsisaermie. S ha mindezekhez
hozzá tesszük, hogy fasis sacram(enti) c(ausa) nem éppen va-

lami megengedhetlen kiegészítés, — többet mondanunk szükségtelen, mert evvel Danz-nak állítása, hogy a legis actio sacramento eskütétellel járt, s hogy a felekre nézve épen a hamis esküvés miatt volt veszedelmes, jó rendin be van vitatva.

Méltatlanság volna, e szakaszomban meg nem emlékezni arról a maradandó becsű munkáról, melyet Huschke Ed. Gaius kétes helyeinek magyarázatáról írt ¹⁾. Evvel a munkával szerzője épen oly meszsire vitte saját tudományának hírét, mint a milyen széles körökben terjesztette el Gaius Institutióinak alaposabb ismeretét. Tökéletlennek kellene tehát tartanom az e §-ben felhozott példák sorozatát, ha egyet mást fel nem vennék Huschke példáiból is, csak magának és értekezésemnek ártanék, ha ki akarnám tagadni a nevezett írótt abból, a mire, t. i. hogy ő is álljon itt, igaz jussa van. — Minthogy azonban a sok példának tömeges olvasása mindig fárasztó munka szokott lenni, és feladatommak, melyet jelen czikkemhez kötöttem, már az eddigi példákkal is nagy részében megfeleltem, itt már csak olyan szövegjavítási eseteket hozok fel, melyek sem a hézagok kitöltése tekintetében különös nehézségeket nem okozván, sem a kiigazított tételek értelmén lényegesen nem változtatván, hosszú fejtegetéseket nem igényelnek.

I. 106. §.

Set et illa quaestio, an minor natu maiorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis communis est (Böcking).

Ezelőtt így olvasták e §-et: Set et illa quaestio est, an minor natu maiorem natu adoptare possit (id quoque) utriusque adoptionis commune est; mi sem az előtte való §-sal jó összefüggésben, sem Gaius stylusával öszhangban nem lévén, mint az eredeti való olvasásmódot ezt tekinti Huschke ²⁾:

¹⁾ Gaius. Beiträge zur Kritik und zum Verstandniss seiner Institutionen 1855.

²⁾ A Jurispr. antej. legújabb kiadásában bs. V. ö. ennek 125. 1.

„Sed ot illucl q(uod) quaesitum est, au minói¹ u. m. u. adoptare possit, utriusque adoptionis commune est“, miből határozottabban mint a másik kőt olvasásból azt tanuljuk, hogy a tárgyalat kérdés Gaius korában vitás volt — quaesitum est.

I. 116. §.

Nepotibus autem neptibusque ita demum possumus testamento tutores dare, si post mortem in patris sui potestatem jure recasuri non siut.

A „jure“ mint állítólag az előtte való m betű bárom vonásának és az utána járó recasuri] kettőztetéséből származott szó kiküszöbölendő, annál is inkább, mert ilyen szó-füzésben Huschke szerint sohase használják azt a római jogászok. — Én Böckinggel tartok (146. §. 6) alatti jegyzetben), azt gondolván, hogy jól elállhat itt az a szó.

I. 188. §.

Ex áis apparet, quói sint species tutelarum. Si veró qu«eramus, in quo*¹ genera hae species deducantur, lo«ga érit disputatio: nam de ea re valde veteres dubitauerunt, nosque diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione et in his libris quos ex Quinto Mucio fecimus, hoc soíum tantisper sufficit admonuisse

„Nosque“ a kézirat kiigazítása által jött bele a mostani kiadásokba: abban t. i. nosqui = nos qui áll, s ebből Huschke „nos quia“-t akar csinálni, a mondatok viszonylatának innét eredő szükséges változását pedig ilyen interpunctatióval kívánja szemléltetni: . . . dubitaverunt. Nos quia diligentius — fecimus, hoc solum tantisper suffiicit admonuisse.

Több érdeket keltenek szerzőnk észrevételei a

II. 76. §-hoz.

Sed si ab eo petamus fructum vei aedificium, et impensas in aedificium vei in seminaria vei in sementem factas ei solvere nolimus, poterit nos per exceptionem dólí mali repellere, utique si bonae tidae possessor fuerit.

Nehezen találta volna ki az olvasó, mi javítani való lehet e cikkben, — mely egyébiránt egészen úgy a mint

leírtam, áll a codex ama ritka lapjai egyikén, melyeken semmi hézagot nem látni, s minden nehézség nélkül olvasni lehet a sorokat, — ha ki nem jegyzem a „fructum“ szót. Es mégis a legismertebb és közönségesebb jogszabályok egyikét czáfolná ez a cikk, ha a „fructum“-ot „fundum“-mal fel nem cserélnők.

Szorosan a codexliez tartva magunkat és különösen az első mondatra: „si ab eo petamus fructum vei aedificium“ támaszkodva, arra lehetne bizonyosággal használni e §-t, hogy jöllehet tulajdonul szerzi az idegen dolog jóhiszemű birtokosa a dolog gyümölcsseit (hasznait), ezeket mégis elvindicálhatja tőle a gyümölcsstermő dolog tulajdonosa, s hogy ennél fogva a bonae fidei possessor a beszedett gyümölcsöknek is csak b. fidei possessióját szerzi meg, nem tulajdonát.

Tekintve azonban, a következő körülményeket: 1. hogy Gfaius a még csak termő félben levő hasznok és gyümölcsökre nézve (u. m. vetések, faültvényekre nézve) is megtartási jogot ad a b. f. possessornak a költségeket megtéríteni nem akaró tulajdonos irányában; 2. hogy a 73. 74. és 75. §§-ban arról beszélt, quod in solo nostro ab aliquo aedificatum est, a „planta“-ról, quam quis in solo nostro posuerit, és a frumentum in nostro solo satumról, mi minden a háztelkek és mívelt földek hallgatag feltételezett megkülönböztetésére czéloz; 3. hogy Gaiusnál fundus et aedificium mint jogilag rokontermészetű dolgok egymással párosítva gyakran fordulnak elő, p. o. II. 42. IV. 17. 149. 150, szintúgy a Rés quotidianae-ból való fr. 7. § 12. 13, fr. 9 pr. Dig. de acqu. rer. dóm (41. l)-ben, mi még a visigóth Epitome Grati II. 1. §. libán is „terra et rés facta“ kitételekben hagyott nyomot; — mindezeknél fogva mondom Huschke indítványára valamenyi újabb kiadásokba fundum et aedificium minden ellenmondás nélkül lett befogadva.

Egészen ellenkező eljárást követett szerzőnk a

IV. 41. §.

tekintetében, itt ő lévén az, ki a codex szavait vakmerő támadás ellen bátorsággal megvédi.

Intentio est ea pars formulae, qua actor desiderium suum concludit.

Azt a követelést, mely szerint, — mert a felperes az intiéntióból származtatja azt, amit keresetével elérni szándékozik, t. i. a condemnatiót, olvasni kellene: ex qua actor d. s. concludit, nem is volt nehéz tökéletesen és mindenkorra megerőtleníteni, miután nem csak petitio principii-féle ferdeséget foglal az magába, hanem merő meghamisítása is volna a tisztán megállított fogalmaknak. — Igaz, hogy az intentio logikai előzménye a condemnatiónak de azért ezt nem lehet amabból lehozott következtetésnek mondani; már csak azért sem, mert a codemnatio mindig pénzre megyen, a felperesi jogigény pedig, melynek megoltalmazása kéretik az intiéntióban, igen sok esetben másban áll, mint pénzbeli követelésben. Teljes joggal maradtak meg eddig olyan magyarázat mellett, mely a „concludit“ közönséges jelentményéből (= befoglalni, tartalmazni) veszi kiindulását, ellenére az a jelzett változtatást sürgető Bekkernek, ki „következtetni“ értelmében szeretné vétetni ezt a szót, hogy így az „ex“ praepositiót belé csúsztathassa a szövegbe. — Fordításban így lehetne adni az eredetijében kitéttük cikkünket: Az intentio a formulának az a része, melybe felperes [joga elismertetése iránti] kívánságát foglalja.

Ha nehéz, aggasztó sőt bizonyos értelemben véve veszélyes is volt a fentebbi példákban szemléltetett eljárás, vannak viszont Gaius Institutióiban oly fogyatkozások is melyekkel szemben egyszerű és kényelmes a tudomány állása; hova tartoznak mindazok a hézagok, melyeket más forrásokból, kivált a Pandekták és a császári Institutiókból egyenesen és minden kétséget kizáró biztonsággal lehet pótolni. Ezt további vizsgálat nélkül hagyván, tárgyalásom kellő kikerekítése végett csupán egy ide vágó cikkekre hivatkozom, bezárva evvel példaadásaim sorát is.

IV. 61. §.

A codexnek 210. 211. háromszor rescribált lapjai felette hiányosak. Az elsőbbik lap majdnem fele részében, a másik úgy szólva egészen olvashatlan s az ennek végére eső

61. § kezdetét, melynek a 212. lapon folytatása megint olvasható, a császári Institutiókból, névszerint a IV. 6. 39. §-ból okkép restituálta Huschke: *Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur. In bonicijdei enim iudiciis cum libera potestas permitti videatur iudici ex aequo et bono aestimandi, quantum actori restitui oporteat, hac in potestate | (következik a 212-ik lapon:) continetur, ut habita ratione eius, quod in eadem causam non ex eadem causa praestare oportere parat, in re ipsa eum, cuius actum est condemnare.*

Böcking a javítások körüli szokott óvatosságából itt sem engedvén semmit, fel nem veszi ugyan a szövegbe Huschke olvasását; ennek teljes megbízhatóságát mind a mellett mégis egy szóval sem tagadja.

Gaius Institutióinak rendszere.

12. §. Nem szükséges okadatolnom, miért szólok most Gaius tankönyvének rendszeréről; érintettem ezt már előbbi cikkem kezdetén. Arra is [elég szer figyelemztettem már, a jogtörténetnek milyen nagy érdeke forog fen épen annak a rendszernek kellő felismerésében, mely egyedül maradt fen a jogtudomány fénykorából, s azért a most következők fontosságáról s előadásom keretében okvetlenül szükséges elhelyezéséről szót sem akarok már veszteni. — Helyzetem is jóval könnyebb e pontnál, mint másutt volt, miután e kérdés irodalmunkban is rövid bár, de elég tüzetes méltatást talált) a legmegbízhatóbb forrás, Rudorff jogtörténelmi compendiuma nyomán.

Nem szabad nekem e tárgy előadásában a most érintetem forrásnak csupán ismétlésével beérnem. Igyekeztem azért a máshonnan kínálkozó segédzereket oly módon felhasználni, a mint a feladatomban szabta szűkebb mérték megengedi, arra figyelemztetvén itt különösen, hogy a felvett

1) Hoffmann i. m. 264—266. lapjain. — Az érdekes szerzőnek figyelemztetésére legyen szabad megjegyezmem, hogy a 266-ik lapon jelzett g) alatti jegyzet a szöveg alól — valószínűleg a betűszedő hiba. jából — kimaradt.

tárgy teljesen kimerítő megvilágítása másképen nem volna lehető, mint a római jogrendszerek egyetemes történeti vizsgálatának kapcsolatában ¹⁾).

Nem csuda, hogy annál a bizonyos szembeszökő azon-ságnál fogva, mely Gaius és Justinianus jogrendszerei közt elejétől fogva feltűnt, — v. ö. (falus I. 8. §; Instit. Justin. II.

1. 2. §; Dig. I. tit. 5. de statu hóm. fr. 1. — felkaphatott az a hiedelem, mintha a jognak hármás felosztása személyekre, dolgokra és keresetekre — jus quod ad personas, rés et actiones pertinet — a rómaiaknak köz nézete, átalán elterjedt esze járása lett volna, melyet ügyesen ragada meg Gaius, hogy rendszert faragva belőle, kormánypolezra juttassa azt a jogtanban.

A rendszer lényeges alapjainak minden időben volt egyenlőségét — erre üti ki magát t. i. az a feltevés — érősíteni látszik a conservativismus ama bizonyos vonása, mely mint jellemző bélyege a római jog fejlődésének elég sokszor és sokfélekép lett már magasztalva. Természete abban áll, hogy a római jog az alakítás nagyszerűsége mellett is mindig aránylag kevés és ugyanazon eszközökkel érte be, a hozzánövekedő anyagot a mennyire csak lehetett, mindig a régi formákba öntve, s úgy haladva, mint az élő nyelv, mely tökélyének végpontján is beéri azzal a huszonnégy betűvel, melynél kevesebbje pályája kezdetén sem volt. — Annyi bizonyos, hogy valamint Gaius után, úgy előtte is voltak jogászok, kik hason elvekre építék rendszerüket; a többi közt Sexlus Aelius, kinek Tripertitájára vezetik vissza Gaius rendszer-alakítását is. Már S. Aelius is „Personae, rés et actines[^]-re osztotta vala munkáját, csakhogy nála más értelemmel, más érvényi térrel látjuk bírni a rendszer ama három fogantyúját s épen ez értelmi eltérésben nyilatkozik a tudományak időközben tett haladása, a Gaius-féle rendszernek viszonylagos feljebbvalósága. Ott a personae et rés rovatok az egész jus civile-t, az anyagi magánjogot, fogják fel magokba, az alaki jog (actio) pedig, mint a jogosult alany önvé-

¹⁾ V. ö. ezekre nézve Leist Vilmos: Geschichte der rom. Rechtssysteme című művének 70. és kk. lapjait.

delmét tárgyazó szabályok sora magára egy külön való jogvidéket képez; itt az *actio*, mint most nálunk, a kereseti jogot, a törvény biztosította közoltalmat és hatósági védelmet teszi. Sextus actiója lényegileg a régi *legis actio*, a maga szűk körében; Gaiusé az egész polgárjogi kereseti és az ezt tovább fejítő praetori védrendszerre megyen egyetemben. — Az ő rendszerének két első részét, a 12. t. törvényt és az interpretatiót (*jus civile* sajátlagos értelemben) csak külsőleg és formailag, a keletkezési forrás különbségébe kapaszkodva hozza közel egymáshoz Sextus; míg Gaius legott a dolgok benső természetéből kiindulva a kívüllagra — rés — ható személynek — *persona* — a tárgyakhoz való szükség-szerű viszonyában keresi a két részt összetartó kapcsolat szálait. — A nevezetes r. jogrendszer feltalálását Gaiusnak egyáltalán nem lehet tulajdonítanunk; de, ami többet ért a feltalálásnál, a lényeges javítás érdeme az övé tagadhatlanul.

A Gaius rendszerére támaszkodó későbbi írók sorából Ulpianust joglemező kézi könyvének címével együtt már fentebb említettem. Marcianus Institutiói, melyeknek rendszerét Heineccius is vizsgálta volt, Hermogenianus Epitomeja (*Dig. tit. cit. fr. 2.*), Justinian Institutiói, sőt mint látni fogjuk, egy bizonyos pontig a Pandekták is mind ide tartoznak, magától értetvén, hogy ily különböző természetű művek mind a tárgyak elrendezése módjában, mind az anyagnak tartalma tekintetében, sokféle kihagyások vagy toldások folytán, a rendszer azonsága daczára egymásközt is, Gaiustól is sokban eltérők.

Arra nézve *sincis vita* az illetékes körökben, hogy a mi szerzőnk Institutiói írójuk szándéka szerint mint a *jus civile* és *jus honorarium* elmés combinációja tekintendők, amazt a három első, ezt a negyedik könyv adván elő; ily berendezéssel egyszerismind az a nagy előny is biztosítva lévén, hogy az összes jognak elemeit ezentúl egy vezérfonalból, nem mint addig, két rendű, egymást keresztül vágó rendszereknek hódoló könyvekből meríthető a tanuló. Ez az állítás aligha fog valamikor kétségbe vonatni, miután ez csak a szemmel látható tények tagadásával történhetnék: oly gyéren lelhetők a civilis jogot tartalmazó osztályban a praetori

joghatározmányok; s ott is, hol a szerző sehogysz sem kerülhető ki a megemlítésüket, csak futólag érintve jelenkeznek, minden önállás nélkül, mint a fő tárgy nak mellékes pontjai. A negyedik könyvnek ellenben szintoly világos az ellenkező természete, t. i. az edictumból — jus honorarium — szerkesztett volta, egy megemlítendő eltéréssel mindazon által, az edictum szokásos rendszerétől, mely módosítás, mint más-kép feltenni sem lehet, az író nak bizonyos határozott tan-czéljaival volt összefüggésben, melyeknél fogva némely apró-ságot a részletekben, a l a p e l v e k előadásában méltán kiha-gyandónak tarthatott.

Az edictalis rendszernek állandó öt része t. i. ez volt:

1. De jurisdictione, mindenestül, a mi ide vágott.
2. De judiciis, vagyis a szorosabban értelmezett actiók

ból¹⁾: hajdan a legis actiókkal foglalkozó határozatai az edictumnak.

3. De interdictis et extraordinariis cognitionibus.
4. De praescriptionibus et exceptionibus.
5. De stipulationibus praetoriis et satisfactionibus.

A vizsgálat alá vett negyedik könyv tartalmát, mely mint mondtam a jus civile és jus honorarium combinatiójá-nak második részét képezi, ekként sorozhatjuk: az 1-114. §§-ban az actiók, a 115-137. §§-ban az exceptiók, innét egész a 170. §-ig az interdictumok tárgyalatnak; a munka végén még hátralevő czikkek (171 — 187. §§) a calumniáról, konok perlekedésről (poenae temere litigan-tium), a törvénybe idézésről (in jus vocatio) értekezvén, ve-gyes tartalmú f ü g g e l é k k é n t tekintendők, magának a szerzőnek akarata szerint is, ki hogy munkáját az interdictumi szakasszal tervszerűen bevezettnek tekintette, onnan tetszik ki, hogy ezt a szakaszát a 138. §-beli „superest ut de interdictis dispiciamus“ szavakkal vezeti be.

¹⁾ „Actio“ az egész edictumrendszert jelentő kitétel gyanánt is vétetik úgy, hogy az edictum általán az actionalis jog foglatjának értelményével bír. Ilyen szerepet viszen ez a szó p. o. a fr. 37-ben de obi. et act.

Összevetvén már most ezt a tárgysorozatot a feljebbi öt rovattal, azonnal észre vesszük, hogy ezeknek elseje és utósója, vagyis az edictumi rendszernek első és ötödik csoportja Gaiusnál merőben hiányzik. Ilyen eltérés a szokott útról a munkának az írója által kitűzött rendeltetése által vált szükségessé, a rövidebb és tömörebb előadás ózdiainak lényeges szolgálatot tett, és az egésznek kimerítő voltán sem okozott nagy kárt, avval pótolván ugyanis a szerző az elmaradt részek hiányát, hogy például az ötödik rovatba való *satisfactio*król az *actio*knál (88-102. §§.) beszél, midőn másrészt az elhagyott *pars* primára tartozó némely tételeket az *interdictum*okra következő függelékben közöl. Arra is kell figyelmeztetnem, hogy Gaius a maga negyedik könyvében az *edictalis* rendszerbeli harmadik és negyedik rovatot megfordított rendben lépteti fel.

Ezek után már némiképp beigazoltnak tekinthetem a jelen cikkemben kevéssel ezelőtt tett megjegyzésemet is, mely szerint a *Pandekták* tervezete Gaius *Institutió*ival megegyez. Tudjuk magától *Justinianustól*, és a *r. jog* akármelyik kézikönyvében olvashatjuk, hogy a most említettük jogkönyv az *edictalis* rendszer mintájára lett kidolgozva: mint némelyek vélik azért, mert eme rendszer használatába az azon időbeli joggyakorló közönség századok óta jobban volt beleszoktatva, mint a régen elmúlt idők tudományának képét viselő *jus civile*be. Miután pedig Gaius negyedik könyve az imént határozott megszorítással tervezetében az *edictum*nak felel meg, párhuzamosnak kell lennie a *Pandektákkal* is, melyek, mint mondtam az *edictum* rendjét tartják. — Maradjunk meg egy kevés ideig ennél a párhuzamnál, melynek egyes mozzanatai mind a három itt szóban forgó tényezőkre nézve érdekes adatok nyomába vezetnek.

A főbb osztályai szerint közöltem *edictalis* rendszert a *Pandektáknak* nem kevesebb mint 45 könyve, a másodikán kezdve a negyvenhatodikig berekesztőleg állítja elének, oly aránytalan beosztással azonban, hogy az első osztály, melynek a 2. 3. és 4. könyvek jutottak, valamint a három utósó, melyre mindössze csak a 45 könyvnek négy utósója t. i. a 43. 44. 45. 46. esnek, szintúgy elenyésznek parányi törpesé-

gökben óriási nagyságra termett testvérük, az actiókat tárgyzó osztály mellett, mely az 5-iktől a 42-dik könyvig elnyúló rengeteg országot foglalta el; ezeken a széles határokon he-
lül pedig a régi legis actiókat felváltott keresetek és jogin-
tézmények a Justinianus korabeli alkatuk és szervezetükhez
képest tárgyaltaiknak, akként, hogy az itt egymással társított
csoportokon és alosztályokon még elég világosan meglátsza-
nak annak nyomai, hogy melyikük melyik legis actiónak
felel meg, kivétetvén e viszonyból csupán a 23—38 köny-
vek, melyek a házaszági, gyámsági, végrendeleti
és hagyományi (sic) jogot tartalmazzák, és a jogászok-
nál küz szokás szerint „quatuor libri singulares“ néven sze-
repelemek. E könyveknek az edictalis rendszerrel semmi kö-
zük; csak mesterségesen, bizonyos itt továbbra nem vizsgálható
célók kedviért lettek azok már Justinian előtt, lehetőleg már
Julianus által *) a civilis jogrendszerből átültetve az edictumba.

A Pandektákban mint mondtam, az 5—42. könyvek
teszik az actiók tanát. Közölök kiváló fontosságot nyertek a
20-ik könyv előtt állók (5 —19. könyvek), melyek magok
közt megint két csoportra oszolva, képezik a Pandectarum
pars secundát (5—11. k.) „de judiciis“ és a pars tertiát
(12—19. k.) „de rebus“. Az elébbi a fentírt értelemben
a legis actio sacramento és a per judicis postulationem-
félének uralmi vidékét foglalta el, az utóbbi pedig a legis
actio per conditionem országába telepítettett. Mind a két
rész, daczára a pars (edicti) de actionibus körében neki
jutott alosztályi minőségének már Justinian előtt, mint az
egész rendszernek két fő oszlopa (partes edicti) emelkedett
volt ki, mintha nem mollékrovatok hanem főrészek volnának.
A nevé: de judiciis, mely hajdan az egész nagy vidéket (de
actionibus vei judiciis) jelelte, ettől ragadá magához az első-
bik rész, míg a másikkak neve onnan kölcsönözöttetett, hogy
ez a rész (vagy alosztály) a res creditae-vel, jelesen a con-
dictio ex mutuoval vette kezdetét.

Mindezeket, a miket egyébiránt bárkinek is tudni hasz-
nos lehet, ki a Pandektákat forgatja, leginkább csak azért

1) Lásd erről bővebben Leist i. m. 59—63.

írtam ide, hogy rámutathassak a Gaius negyedik könyvében észlelhető hasonlatosságra. Annak a most említettem két résznek t. i. megfelel tüzetesen az a felosztás, melyből Gaius kiindul, mondván: — — *quot genera actionum sint, verius videtur duó esse, in rém et in personam.* Az *actio in personam* (= *pars de rebus*) jövőbeli szerzésnek eszközlésére, a másik *in rém actio* pedig (= *pars de judiciis*) a már megtörtént szerzésnek oltalmazására, annak ami már enyém megtartása vagy visszavételére czéloz. — Szélesebb köre van tehát itt az *in rém actió*ról adott értelmezésnek a jóval szorosabb jelentésű u. n. dologbeli keresetek fogalmánál, melyek úgy vannak azokhoz, mint rész az egészhez és csakis a dologbani jogok (*jura iu re propria aut aliena*) védelmére szolgálnak, holott az *in rém actio* rovatába valamennyi magára álló absolut jogviszony oltalma belefér, akár dologbani jog, akár családi, akár másnemű absolut természetű legyen az a jogviszony.

Egy mulasztásomat kell elébb jóvá tennem, mielőtt új tárgy felé vehetném az irányt. — Már a következetességért is, vagy jobban mondva a tárgyalásnak jó rendén való intézéséért, Gaius három első könyvéről kell vala szólanom, mielőtt fontolóra vettem a negyediknek rendszerbeli alkatrészeit, mi hogy meg nem történt, úgy szólván, tudtom nélkül esett meg, az értekezés során folyton egymásból fejlődő kérdések olykor a feltett tervtől el, másfelé irányozván az író tollát. Már pedig Gaiusnak most jeleltem könyvei csak oly vonzó tárgyat nyújtanak a tudománya történetét nyomozó jogásznak, mint a milyenek véleményem szerint a már megvizsgált szakaszokat tekinthetni, s e meggyőződéssel indokoltnak hiszem, amit ez érdemben még felhozok.

A civiljognak — melynek már említém, hogy módját szerét a munka három első könyvében találni — tárgyalás rendjét ezek a rovatok mutatják nekünk:

1. Örökjog
2. Családi jog
3. Kötelmi (vagyon-) és
4. Dologi (vagyon-) jog.

Ezek az egyes szakaszokat jelelő művek olyan szerepet visznek a régi jus civile körében, mint a népregékben a messze földről jövő idegen királyfiak. A részek olyatén megnevezése t. i. merőben ismeretlen terminológia volt a r. jogászoknál, s ilyes kitételeket: jus hereditarium, jus familiaré, abban az értelemben használva, melyet mi adunk nekik, hasztalan keresnénk, ha felkutatnák is az egész classicus irodalmat. E sajtászerű tényállást, mely szrint t. i. nem volt a rómaiknak az örökjog, a családi jog stb. öszvetes megjelölésére külön műszavuk, nem szükséges bővebben magyarázgatni, köztudatú dolog lévén, hogy tudományunk terén a glossatorok óta feles számú műszók dívnek oly logikai kategóriák, fensőbb fogalmi egységek és osztályok jelölésére, melyeknek elemei és anyagkészletei megvoltak a régi tudományban, csak hogy nem történt meg még akkor közös fogalomnevek jegye alatti összefoglaltatásuk. — Az ókor szellemi irányának abból a sajtáságából magyarázhatni e tény, melynélfogva a gondolkodó elme restelli az általánosítást ott, hol a reális impulsusoktól tevékenyített alany csupa egyedek szerinti különnevőséget vészén észre.

A fentebbi négy osztályt jelelő sokas nevek (collectivumok) tehát csak azt jelentik nekünk, hogy a jus civile rendszerei a mostani értelemben vett örökjogot kitevő több rendű tanokat az első helyen, a családi jog különféle intézményeit a második szakaszban, és i. t. tárgyalják, tehát a magánjognak most nálunk uralkodó rendszerének éppen megfordított rendjében. Ez volt az u. n. Sabinus-rendszer ¹⁾, melynek alapjait a Pandektáknak azokból a töredékeiből sikerült tudományunkban bevitatni, melyek a jus civile most említett nagy mesterének műveihez Pomponius, Paullus és Ulpianustól megírt commentárokból vétetvék.

Gaius három első könyveiben is ezt a tárgysorozatot kell hát találnunk; s találjuk is valóban, egy nagy módosítással azonban: avval, hogy ő az öröklést és hagyományt az élők közti forgalom után teszi, mivelhogy „mi a n n a k -

¹⁾ V, ö. Leist i. m. a 44. lap mellé adott táblázatot.

előtte a szabály s mint ilyen előtérbe állítandó volt, időközben a kivétellé lőn és viszont“¹⁾). Ez azt teszi, ha ugyan kell hozzá magyarázat, hogy az ő s civiljogi rendszer felfogásához képest az öröklés a vagyonátruházás és magánjogi utódlás legszokottabb, kezdeties, vagy bármely tekintetben fő jelentőségű módjaként tekintetett. Reánk nézve meglepő, legalább is felettébb különösnek látszó egy bélyege ez a rómaiak modorának, mely ilyen előszeretettel az egész magánjognak élére állítatja velők az örök-utódlás tanát testamentum és legatum alakjaiban. — De lássuk csak, ha nem lehetne-e a kitüntetőleg jogászainak elnevezett nemzetnél felkarolt ez esetlen logikailagellenes tárgysorozási mód- és rendszert valamiképp természetes úton módon megfejteni akként, hogy mind annak a rendszernek okszerűségét, mind a magánjog jelenlegi rendszerítési elveit helyeseknek megismerni képesek legyünk? En azt hiszem, hogy lehet, ha utána nézünk az ide befolyt tényállapotoknak, s úgy gondolom, hogy minden népnek, a hányat e részben ismerünk, jog dolgában volt fejlődési iránya elég kielégítő feleletet adhat nekünk felvetett kérdésünkre.

A jognak szerves alakulása, a magánjogi Organismus növekedési törvénye úgy hozza magával, hogy elein az örökösöknek és családjognak parancsoló tekintete, a jog egész területét beárnyékoló termete legyen.

Hja mondja valaki, organikus fejlődés, jogi Organismus!. Gyanús szók a jogtudományban, búvó helyek csak, hová a tények végokainak magyarázatában megszorult jogbölcselek meghúzzák magokat, mikor elméleti kirándulásaikban a reájok viharozó ellenargumentumok elől menekülni kénytelenek! — Ismerem én a véleményharczot az „organikus jogtan“ és ama másik irány között, mely már a jognak bölcsőjénél dajkaszolgálatot tétet az ítélő, megkülömböztető és elemező emberi észszel, s merőben tagadni látszik a jogéletben minden természetadta erők hatását, a véletlennek és az okatlan tények hatalmát. Sem hivatást sem képességet nem érzek

¹⁾ Hoffmann n 265-ik lapon.

magamban annak eldöntésére, hogy mennyire szabadjon jogásznak a jog létszeres természetére vagy organikus fejlődésére hivatkozni, s ugyanazért csak annyiban használom itt ez érvet, a mennyiben, hogy az organicus fejlődés ellenei is meg fogják engedni érvelésem helyességét, reménylenem lehet.

Abban tehát úgy hiszem mindannyian egyetértünk, hogy a jog szerves testek hasonlatosságára, kezdetkor t. i. az állami élet keltekor egyszerűbb, fejletlenebb, mint későbbi korszakokban, mert hát miben állana a sokat magasztalt haladásunk, ha ez másképp volna? Ez alatt pedig azt értem, hogy a jog szervületének részei, a joghatározmányok tárgyai nem oly sokasok még, alakjuk és egyediségökben nem oly határozottan különváltak és egymástól megkülönböztethetők, mert az emberek közti élénk vagyongörög, és érdeksürlödés, mely a viszonyok sokaságával azoknak sokféleségét is eredményezi, nem csak hogy nem létezik, de sőt szándékosan tartóztatják azt fel mesterséges gátokkal, miként ezt a rés mancipi tulajdonul átruházása formáságain és hazai jogunkban a *fassio perennalis*, *statutio* s egyebeknek nehézkes és nehezítő ünneplésségein láthatjuk. Szóval az egyéni, családi és állami élet a magáramaradás, elzárkózás békóit hordozza; a magánjogi forgalomban semmi elevenség, semmi forrongás, inkább csak a viszonyok feszességében való veszteglés. Csupán azok a jogforgalmi tények, jogalapítási és szerzési esetek vannak napi renden, s töltik be a magán jogforgalom nagy részét, melyeket a természet kérlelhetlen törvénye parancsol, midőn Isten akarata a vagyona és családja köréből elköltözteti a tulajdonost, a családapát. Az öröklés rendjéről, a család jogviszonyairól tehát minden nemzet kénytelen korán gondoskodni; s innét van egyrészt, hogy a magánjognak most említettem részeiben legélesebben nyomja ki magát a nemzeties typos, hogy a szokások és sajátságok hatalma leginkább rajtok vehető észre, másrészt, hogy kezdetben a fejlődés természetes rendje szerint is az öröklés mint a szerzésnek megszokottabb módja a magánjog rendszerében előtérben, de sőt első helyen áll. De csak oly könnyen belátjuk, hogy fordul-

nia kell ennek a viszonynak, mihelyt a közforgalom egy bizonyos pontig haladt előre, melyen már az üzleti sürgölődés, azaz a jogügyletekbeni emberi cselekvőség képezi a vagyonosodás közönséges forrását, az öröklés már inkább csak véletlen esetnek, a szerencse adományának tekintetvén, melyben a gazdasági tevékenységnek jelentéktelen vagy épen semmi része nincsen.

Semmin se lehet jobban megfigyelni a jognak ezt a történeti perfolymatát, mint épen magyar hazánkbeli magánjogunk múltján és jelenén. — Nemde olyan benyomást teszen reánk a régibb magánjogunkat tárgyazó compendiumok olvasása, mintha abban az örököségi jogon kívül létező minden más dolog egyedül csak amannak kedviért léteznék; mintha minden jogintézmény csupán az öröklésre való vonatkozásából, annak szolgáló működéséből merítené létele jogosultságának alapját? Nem volna min csudálkozni, ha azt találná állítani valaki, hogy magánjogi törvényhozásunk egyéb köteletséget és teendőket nem is ismert, mint rendezni a halálesetbeni vagyonáthárolást, biztosítani a jogosultak közti osztozkodást, a többivel pedig mit sem gondolni. A javak felosztása nem az élők közti rendeltetésük s haszonvehetőségek, hanem a bennök lappangó öröklési igények alapján: a fi- és nőnem jogállása közti különbség, az egész adományi rendszer, mely nem egy jogviszony sem jogintézet, hanem complexusa volt sokféle jogintézménynek, — mindezekben az utódlás eszméje és szempontja az elhatározó mozzanat, mindezek némiképp csak arra valók, hogy kezére dolgozzanak az örökjognak, melylyel szemben forgalmi s gazdasági viszonyaink hátramaradottságát kiáltó hangon hirdette a kötelmi jogba való határozmányok hiányossága. — Az emberiség haladásának világtörténeti eseményekben nyilatkozó törvénye szerint nálunk is gyökeresen megváltozott az a régi viszony, s habár rendszeres törvénykönyvünk, vagy azt pótolni képes jogtudományunk nem létében egész jogéletünk még csak átmenetben és alakulásban van, mégis értelmes jogász köztünk alig fogna akadni, ki a jogrendszer típusa, névszerint az örökjog viszonya körül a régi eszmékörben mozogna. Az élők közti forgalmi jog, a mindennapi

jelenségekből ítélve, tényleg kivívta magának az őt illető helyet, s ez oly nyilvánvaló bizonyítéka haladásunknak, mint Gaius rendszere jele volt és bizonyítéka az ókori társadalmi állapotok haladásának.

Azt látjuk tehát az eddig folytatott fejtegetésből, mely ugyan jobb is lehetne és alaposabb, hogy a régebbi magyar és a római ó-civiljogi rendszerek között, az öröklési jognak mind a kettőben jutott jelentékeny szereplésnél fogva nagy hasonlóság létezik; — de ezen a ponton túl meg is szűnik ám minden analógia, s a további vizsgálat inkább a legélesebb ellentétekre, sem mint az eszmék rokonságára vezet. Sajnálom, hogy e viszony ismertetésével, mert jelen dolgozatom köréhez voltaképp nem tartozik, úgy ahogy a tárgy iránti érdek megkívánná, nem foglalkozhatom. Egy kevés világosságot azonban a következő megjegyzéseim is hoznak tán ebbe a dologba.

Nemezek a rovatok: végrendeleti és törvényszerinti öröklés képezik a római civilistáknál az örökjog alapfelosztását, hanem a *testamentum* és *legatum*. A *testamentum* minden örökölhetőnek mindig első és fő alapjaként tekintetik; a törvényes öröklés csak mellékesen a *testamentumot* érvénytelenítő tények kapcsában tárgyalatik, némileg mint felelet arra a közbevetett kérdésre: mi történjék a hagyatékkal, mikor végrendelet nincs? Innen annak neve is: *successio ab intestato*. — Ulpianusnak ad Sabinum munkatörvényeiből pl. a következő sorozat világosan kilátszik:

A végrendeletekről (*De testamentis*).

- a) A végrendelet alkotása és örökös nevezéséről.
- b) A szükségképeni örökösökről.
- c) Feltételes végintézkedésekről.
- d) Örökösök helyettesítéséről.
- e) Az osztozkodásról, az örökrész megszerzése és átszaporodásáról.
- f) A végrendelet érvénytelenségéről.
- g) A törvényes öröklésről.

h) Felszabadított szolgák utáni öröklésről. — E tanok Ulpianusnak tizennégy első könyvét töltik be; tíz ezután következő könyv pedig szól:

A hagyományokról (De legatis);

köztük kettő a személyes szolgalmak tanát adja, minthogy e jogviszonyok, úgylátszik, leggyakrabban hagyomány útján alapítottak.

A magyar jogban ellenben a törvényes öröklést illeti kétségtelenül az első hely; a végrendelet itt épen oly alantás állásra lévén kárhozzatva, mint amott a successio ab intestato. A magyar jogban ugyanis, ha hitelt adhatunk leg-hivatottabb tudósaink e részbeni nyilatkozatainak ¹⁾ a végrendeleti öröklés olybá volna veendő, mint egy kikerülhetetlen baj/ melyet egészen elhárítani nem, csupán elhalasztani, inkább vagy kevésbé enyhíteni lehet csak. A család őstermészetes létszerének t. i. e nézetirány szerint nem lehet engesztelhetlenebb ellensége a végrendelezési szabadságnál, melynek hatása állítólag csak abban áll, hogy kirekeszthetvéen annak erején a közel családtagok igaz jussokból, szétromtassék a család boldogsága, széttéptessenek a legszentebb kötelekek. Nem felesek ily eszmék híveivel, csak arra utalok röviden, hogy a régi r. jog is czáfolja állítmányaikat; mert itt épen a szabad végrendekezés volt az az óhajtott és sűrűn használt eszköz, melylyel a rokon kegyelet azoknak, kiket az írott törvény mostoha parancsa kitiltott a törvényes örökösök sorából, azt juttatható, a mi megillette őket annál a törvéynél fogva, melyet „Isten vésett minden ember szívébe“. — Visszatérve pedig a magyar jogra, a törvényes öröklés felsőbbségéről tett állításomat avval egészítem ki, hogy azt a kimagasuló állást nem csak az ősiség, hajadoni, özvegyi, közkeresményi jog tisztos intézményei hozzák létre, hanem hogy arányos része van annak létrehozatalában a királyi adományozás rendszerének is, mely nézetem szerint magánjogi oldaláról tekintve, abban az elvben fenekük, hogy

¹⁾ V. 8. ezekre nézve Tóth Lőrincz akadémiai székfoglaló értekezését az Értesítő I—III. kötetében.

a törvényes öröklés rendjét individuális törvény — privilegium — által is lehet meghatározni. Végre megjegyzem, hogy régibb jogunkban a 'hagyomány jogintézménye oly vékonyan van kifejtve, hogy annak az örökjog egyik fő részekénti kitűzésére távolról sem lehet gondolni.

Mielőtt tovább mennék, van még egy kis igazolni való, amivel egy súlyos tévállítmányrólí vádoltatásomnak veszem elejét.

Jelen §-kem folytatában jóval feljebb azt állítám ugyanis, hogy Gaius az élők közti szerzést, tehát az obligációkat is elébe teszi az öröklésnek. Rám idézhetné valaki a III. könyv egész tartalmát, kivált pedig a 88. § felett álló felírást, melyből az ellenkező tűnik ki. — Mind a mellett is igaz marad állításom, ha fontolóra vesszük, hogy az idézett 88. §-ben és annak folytatásában csak mint a külön szerzést (singularis successio) bevezető tények s iigyetek jönnek szóba a kötelmek egyes nemei, jogi minőségöket és mivoltukat már a II. könyv több helyein (14. 38. 85. §§.), főkép a testetlen dolgokkal egy rovatba állítással (servitus, hereditas, obligatio) határozván meg a szerző¹⁾.

A jelen pontig folytatott fejtegetéseinkből is kitetszik már, hogy a magánjognak mostan dívó rend- és módszeréhez közelebb áll Gaius, mint a régi jus civile. Ha még egy pontra irányozza velem figyelmét a türelmes olvasó, úgy fogja találni, hogy a Gaius féle rendszer egyenes, habár csak laza összefüggésben van avval a felosztással, mely a mostani tudományban közfogadásra találván, nálunk is már-már érvényre jut. — Nem hatolok be mélyebben, — ámbár megérdemelné a nyilvánvaló rokonságnál fogva a fáradságot — nem ereszkedem mondom annak vizsgálatába, milyen vonatkozás van a persona, rés et actio elemei, melyek „mint külön tevények minden egyes jogviszonyban lépnek szem elé²⁾”, és ama ismert definitió közt, melynélfogva minden (alanyi) joghoz egy személytárgy és tény vagy cselekvény okvetlenül szükséges; csupán két pontra utalok röviden: elsőre,

¹⁾ Lásd Hoffmannál a 265. lapon levő e) alatti jegyzetet.

²⁾ V. ö. az elébbi jegyzetben említett helyet.

hogy az edictumi rendszer, melyen alapszik a Pandekták rendje, s melynek képét viseli Gaius actiones-része is Hugo- és Heiseéknek mintául szolgált a most uralkodó rendszer felállítására, mely mint tudva van áll:

1. Egy általános részből;
2. a dologi,
3. a kötelmi,
4. a családi s végre
5. az öröködési jogból.

Második észrevételem pedig az, hogy legújában már az uralkodó pentarcbiának teljes mellőztével egyenesen Gaius trichotomiájára kezdik fektetni a magánjog előadását» miként Brinz Pandekta-tankönyvének futólagos megtekintéséből meggyőződtem.

A végéhez közeledő czikkünk tartalmát egyenként és összesen megfontolva, azt látjuk, hogy mikép a természetben, úgy a tudományban is non datur saltus, és hogy jelenlegi magánjogi rendszerünk s annak tanmódszere okszerűen függ össze a római joggal és annak történeti vonatkozásaival; mi egymagában is elég nyomós és érdekes jogirodalmi tény: miért is a bevitatására fordított munkát sajnálni vagy meg sokkálni nincs semmi okunk.

Mit nyert a római jogisme Gaius művének feltalálása által?

13. §. Olyan vizsgálattal, minőt ez a felírás jelöl, szükségképen kellett kiegészítenem értekezésemet. Mert ha legalább egynéhány példával meg nem mutatom, vagy az olvasóval nem sejtetem, mi tulajdonkép az, és mennyi, amit Gaiustól tanultunk és csakis tőle tudtunk meg a r.jogtanban, túlzásnak vagy épen üres szóbeszédnek mondhatnák azokat, a miket különféle tekintetben értekezésem folytában a feltalált Institutiók fontosságáról előhoztam.

Nem is szűkölködöm e vizsgálatban egyáltalán az adatok és források hiányában. — Előttek fekszik az a négy ívre terjedő füzet, melyben rövid idővel Gaius első kiadásának megjelenése után Schrader Ede tübingai tanár az e kér-

elés körül folytatott nyomozásainak eredményeit lerakta¹⁾; s habár nézeteit azóta egyben másban túlszárnyalta is az újabb tudomány oly módon, hogy nem egy adat, melynek ismeretét ő egyedül a feltalált Gaiusnak tulajdoníta, másutt is fel lett kutatva, a r. jog forrásai között, valamint megfordítva sok újat találtak Gaiusban, a mit észre nem vettek az ő szemei a rakásra feltornyosult adatok nagy tömegében, mégis maradandó becse van dolgozatának a Gaius-irodalom keretében s közleményeinek nagyobb része most is olyan igaz, mint volt a munka megjelenésekor.

Amit újat tanultunk Gaius művéből, azt a r. jog most használatban levő jelebb vezérfonalaiából is könnyen lehet kikeresni, s aki tudja a módját, ujjal mutathat reá azokra a tanokra, melyeket csak Gaiusból merítünk. — Egnémely ilyen tételt fel is hoztam már a rongált helyek restitúcióját tárgyazó §-ban.

Nem az anyagnak beszerzése és összehordása okozhat tehát nehézséget, hanem inkább annak kellő megválogatása, nehogy érdekesebb tárgyak a jelentéktelenebbekért mellőztessenek s a felhozandók mennyisége meghaladja azt az arányt, melyet megtartani az ez értekezés többi részeire való tekintet parancsolja.

Tüzetes és kimerítő tárgyalás nem lehetvén ennélfogva célom, olykép sorozom a felhozandó példákat, hogy a jelen §-ben a jogtörténetre és perjogra, — a következőben pedig az anyagi magánjogra vonatkozó tételeket adandóm, azoknak egymással való összefüggése s idősorozati viszonyunkra való tekintet nélkül, mely eljárásomban nem lehet, hogy egy vagy más tárgyat fel ne hozzak, mely nem annyira a tudománynak Gaius általi gazdagodása, mint inkább csak régibb időtől fogva ismert dolgok történeti kapcsolatát s benső összefüggését megmagyarázó felvilágosítás gyanánt tekintendő. — Mielőtt pedig egyes pontok elősorolásába bocsátkozom, egész általánosságban megjegyzem, hogy nézetem szerint a

¹⁾ Was gewinnt die röra. Rechtsgeschichte durch Gaius? Untersucht von E. Schröder. Aus den Heidelberger Jahrbüchern der Literatur besonders abgedruckt. 1823.

legfőbb nyereség, mely Gaius felleléséből reánk hárult, abban a határozottan, hogy ne mondjam kirívóan történeti módszerben és keresetlen plastikus előadásban keresendő, melyben ez az író mindenkin túltesz, vagy legalább senki mögött el nem marad. — Olvassuk csak a szerzőnek elbeszélését a második könyvben a testamentum különböző formáinak keletkezéséről! Elbeszélését mondtam, nem fejtegetéseit vagy előadását, mert egyszerűbb, nyugodtabb és igénytelenebb hangulat nem találkozok sem Aesopus meséiben, sem akárminő beszély vagy népmonda soraiban. A legjelentősb jogügyletek egyikének ezredéves történetének képe állítatik itt egy pár éles erőteljes vonásban szemeink elé, miként azt érthetőbben az egész jogirodalom ide vágó adatainak összehordásával sem volnánk képesek ecsetelni. Valóban! Gaius megczáfolja a jogtudomány ellen száraz élvezhetetlen volta miatt szórt alaptalan rágalmakat.

Hogy a perrendtartásba tartozó kérdések és kételyek iránt a legdúsabb felvilágosítást hozta Gaius negyedik commentárja, tudva levő dolog. Ez főképen áll a IV. 11. §-ával kezdődő legis actiók tekintetében, melyeknek ősi származását a Gaius vázolta formák lényegéből szükségképen kell következtetnünk, ámbár egyes pontok megállapítása csakugyan a 121. törvény után is történhetett, mely időbe Pomponius a Pandekták ismeretes címében általában helyezte a legis actiók keletkezését. Gaius előadásának legvonzóbb mozzanata itt annak a lassú átmenetnek szemléltetése, mely a magánjogoknak esetlen önvédelmi érvényesítését úgy mutatja be, amint az lépcsőzetes haladásban rendezett hatósági tárgyalásba változik át. — Kár, hogy csak három legis actióról birjuk Gaius előadását teljesen; kettőjéről, mert a codexet épen itt nem lehetett restituálni, csak conjecturákra adhatjuk magunkat.

Az önvédelem legdurvább képét a pignoris capio látatja. Nem egyéb ez merő hatalmaskodásnál, az állami tekintélynek minden beavatkozása nélkül, mint ha közhatalom még nem is léteznék; de másrészt olyan vallási és erkölcsi háttérrel, mely kibékít némileg az eljárás bárdolatlan voltaival. — Már a perjognak felejtetlen írója Keller tette alkal-

milag azt a megjegyzést, hogy mennyire tanúskodik egy erőteljes jogérzület romlatlansága mellett az a naiv felfogás, mely az isteneknek áldozatul hozandó állatok vételárát, valamint a katonának vére sanyarú díját, a zsoldot magán zálogolás útján minden huzavona nélkül behajtani engedi.

Emelkedettebb ponton látjuk már a *per manus iniectionem* performát. Oda megyen ki ugyan ez is, hogy a sértett maga szerez elégtételt sértett jogainak, de mégis szelídítve látjuk az erőszakot az által, hogy egyrészt abban hagyandó az adós elhurczolása, ha jótállója (*vindex*) akad, másrészt csak rendes bírói eljárásban marasztaltak ellen van helye, kivéve a kik tartozásukat eleve magok beismervén, ezért a marasztaltakkal egyenlő elbánás alá esnek (Gellius N. A. 20. 1.)

Legkevesebb nyoma van az önvédelemnek a 1. *actio sacramento*-ban; ebben már csupán csak jelképesen, s mint pusztá formáság szerepelvén a hatóság jelenlétében véghezvitt színleges párbaj, mely tudvalévóén a vitás jog feletti fogadásra felszólítással, mások szerint, mint feljebb kifejtettük kölcsönös eskütelre való felhívással végződik. A párbajnak, névszerint a dárdákkal viaskodásnak emlékezetét abban a magyarázatban találják, melyet Gaius az ünnepies cselekvények közben kézből tartott *festucának* adott. — Ennek a performának egyes elemeit már régebben is ismerték ugyan; hü képét azonban, és lényegének tökéletes megismerhetését csak Gaius nyújtotta nekünk.

A még hátralevő két *legis actio*: *per conditionem* és *per iudicis postulationem* egy elveszett lapon volt leírva, miért is legfeljebb neveik szónyomozó értelmezése útján állíthatni fel egynémely sejtelmes vélekedést, mely inkább vagy kevésbé talál megerősítést máshonnan származó adatokban is. — így például a *condictió*ról azt tartják, hogy az a háborúizenetet megelőzni szokott, az u. n. *fetialis* jogban szabatosan körülírt cselekvényekhez hasonlító eljárásban állott. E *hypothesis* támaszául szolgáló bizonyítékképen nem csak a jelzett előkészültre alkalmaztatni szokott „*condictio*“ elnevezést, hanem az *operis* nővi *nuntiatio*-t kísérő s Gaius koráig szokásban volt köhajtást a szomszéd telekre (*ictus lapilli*) is felhozzák, mely utóbbi cselekvény valóban élénken

emlékeztet az ellenség területe ellen intézett, hadizenetet jelentő lándzsadobásra.

A *manus injectio* leírásából nem világosul ki elég határozottan az a viszony, melyben ez a *legis actio* ama cselekvényhez áll, mely azon név alatt az alperesnek törvénybe idézésénél (*in jus vocatio*) fordul elő. Ez utóbbi, úgy látszik, minden ellenszegülő ellen már a *per* kezdete előtt volt alkalmazható, míg ellenben a *manus injectio* kereseti minőségében, azaz mint valóságos *legis actio*, csak bizonyos természetű jogigényeknek megfelelő rendes pertárgyalásra vonatkozik. Aul. Gelliusnak a 12. t. törvény alapján a *manus injecti*óról közölt tudósítását (20. 1.) azelőtt általánosan csak a végrehajtási eljárásra magyarázták; Gaius óta legalább vitatni lehet azt a kérdést: vajjon nem egészen azonos-e a 12. t. törvénynek most idézett határozománya a Gaius ismertette *per manus injectionem*-féle érdemleges pertárgyalással?

A *pignoris capio*ban végre egy erős *argumentum*ot vélték némelyek találni ama ismeretes axióma ellen, mely szerint a régi jog korában a végrehajtás soha a vagyon, hanem mindig csak a személy ellen volt volna intézhető.

14. §. Az anyagi magánjognak a kötelmeket tárgyozó részében legészrevehetőbben tért el szerzőnk előadási szokott *modorától*, mely mint tudjuk a jogintézmények történeti alakulásának ecsetelésében keresi az előadás érdemét és súlypontját. Ennélfogva tehát a szerző korában létezett jogállapot ismertetéséből az *obligatiókra* vonatkozólag nem sokat tudhatunk meg, ami más kútfőkből is tudva ne volna. — Megemlítést érdemel mindazonáltal a már egy előbbi alkalommal is szóban forgott IV. 13. §.-a, mint annak bizonyítványa, hogy nem csak a kész-pénz kölcsönökből eredett keresetnél (*actio certae pecuniae creditae*) dívott valami szokatlan, gyors és szigorú eljárás, miként gyakran és sokaktól állíttatott már, hanem, hogy a 1. *acti*ók körébe tartozó számos *per* végkimenetelében hasonló eredményt mutatott fel.

A jogellenes cselekvények által létesült kötelmek tanában (*obligationes ex delicto*) érdekes felvilágosítást és több részletet nyújt Gaius a *furtum conceptum* és *oblatum* fogalmáról mint a császári *Instituti*ók, melyek e pontot mint ela-

vult dolgot nem igen vették apróra. Szerzőnktől ugyanis megtudjuk (III. 191 —193 §§.), hogy a lopásnak ily módon alakult tényálladéka a háromszoros megtérítés büntetésével Bújtatott a 12. t. törvény által. Ha pedig a kárvallottnak, abban a házban, hol a lopott jószágot rejtve lenni gyanítja, a törvényes óvatosságok mellett (cum linteo et lánccé) megkezdett motozásban akadályt gördítenek elébe, e cselekvény négyszeres kártérítéssel járó furtum manifestummá válik, hahogy valóban meglelik ott a keresett tárgyat.

A kötelmek megszüntetésére vonatkozó ismereteink jelentékeny növekedésnek örvendettek azokban, miket szerzőnk a nexum lényegéről és alkalmazása céljairól feltárt (III. 173 és köv. §§.), mely tudósítás hiányában mindenkorig megfejthetlen fogott volna maradni több rendbeli forrástétel értelme. Így pedig, midőn megtudjuk, hogy a kötelem, miként nexu létesül, úgy ennek erején meg is semmisül, egészen érthetővé tétetik és gyakorlati igazolást nyer ama tudva levő jogszabály, mely szerint a mily módon valami létre jött, végződnie is azon módon kell, ha a keletkezés okainak ellenkezője foglal helyet. — Azelőtt nem lehetett belátni annak okát, az acceptilatio, mint tartozást ünnepélyes szavakban elengedő ügylet miért volt csupán a *verbis contractae obligationes-re* alkalmazható. Most, annak következtében, hogy Gaius a még formásabb és ünnepélyesebb nexumról hasonlót tanít, csak mint észszerű alkalmazása a szabálynak jelenkezik az a megszorítás. Újabb jogtudósok ugyan nem sokan vannak, kik e jogszabálynak bámulói, s Ihering például, ki a jogban a logikai elem érvényét és hatalmát egyáltalán nem sokba veszi, az afféle közhelyek kimondását csak a speculativ tudomány önkényes koholmányának tartja, csak a végből kigondolva, hogy belőle, ha utilitási tekintetek úgy kívánják, még önkénylegesebb következtetéseket lehessen lehozni. — De ha mindenben s mindenkép elfogadhatónak tartanók is Ihering nézetét, azért az mit sem változtatna Gaius tudósításának becsén, miután az a valóban létezett positiv jognak egyik szabványát adja tudtunkra, melyet addig nem ismertünk, s mely, habár ezt világosan nem mondja is a szerző, azt engedi következtetnünk, hogy a nexumbeli

obligatio törlesztésére a valóságos fizetés sem volt elegendő erejű, a mancipaciónak újólagos alkalmazása nélkül.

A litis contestatióknak kötelelem-szünetető és újító hatályáról sem találunk sehol oly világos és részletes tudósítást, mint a III. 180 és köv. §§-aiban, melyek értelmében a per első szakaszának véghatárát jelelő ünnepélyes perbeli cselekvény — litis contestatio — végképen elenyészette, vagy — a források hívebb magyarázatával fejezve ki e fogalmat — felemészttette a kereseti jogot és az alperes kötelezettségét, helyükbe a litis contestatióban gyökerező új kötelmet léptetvén, melynek ismét a jogérvényes elmarasztaló ítélet vet véget azzal, hogy magát helyezi a teljesítés mérvét meghatározó törvény polczára. Helyesen cselekszik tehát és Gaiussal teljes öszhangzásban a mostani jogelmélet, midőn a litis oontestatiót mint a kötelelem újítás (novatio) egyik valóságos esetét tekinti, mi azt a jogszabályt hordja a maga méhében, hogy miként az újítás következtében elavult követelést nem lehet ismét beperesíteni, úgy nem lehet megújítani vagyis ismételni a litis contestatio folytán megsemmisült keresetet sem. Ez a szabály pedig annyira nem furfangos valami elméleti fogás, hogy inkább a legelhatározóbb befolyása van a perek végső kimenetelére.

Nem kevesebb világosságot hozott Gaius az u. n. személyi- és családjog sok pontjára. Itt van például a III. 189. §-a, melyben az adjudicatus, addictus, noxae datus és a valóságos rabszolga közt létezett különbségről határozottan szóló tudósítást adott Gaius. — Hasonlóképen ide tartozik mind az, amit a mancipiumról közölt Gaius, melynek fogalmát közelebről megállapítani csak szerzőnk által lett képesítve a mostani tudomány. Összefoglalván t. i. és összehasonlítván azokat, mik az I. 116. 117. 140. és 141. §-okban felhozatnak, bízvást kimondhatjuk, hogy a mancipium a mások felett gyakorolt és magánjogilag védelmezett potestasnak egyik alfaja, vagy mellékformája volt, mely Gaius korában jobbadán csak mint átmeneti állapot és kiegészítő eszköz használtatott más tartós viszonyok létesítésére, akár a gyermekeknek adoptióba adására, vagy a családi hatalom alóli végképeni felszabadítására, akár egy nőszemély részéről az agnatusok gyámsá-

gától való menekülésére, akár egy családtagnak vagy szolgálónak az általa okozott kár ledolgozása végetti átengedés céljából létesített legyen e jogviszony. Mindezekben az esetekben inkább vagy kevésbé megszorítva és csak ideig tartó hatályú volt e hatalom, mi nem csak abból világosul ki, hogy a potestas birtokosát (mancipatarius coémtionator) akaratára ellenére is elűthetni a jogától, ha adott szavát állani és a mancipiumba fogadott egyénnek elbocsátása iránt elvállalt kötelességét teljesíteni nem akarná (140. §) — kivéve az atyát ki a mancipium minőségében magához visszafogadott saját gyermekének felszabadítására nem kényszeríthető —, hanem abban is erősséget talál, hogy e hatalom a mancipiumban levőnek gyermekeire semmi esetben ki nem terjed (135. §.), s hogy az alávetett méltatlan bánásmód ellen biztosítva van (141. §.), ámbár nem tekintetik a családfőnek családgyermeké gyanánt (filii familias loco), ennél fogva ab intestato nem is örökölhethetvén utána; csak hogy ez utóbbi pontra nézve megint igen jellemzetes kivételt képez az a nő, ki akár csak tutelae evitandae causa saját férjének mint coémtionatornak mancipáltatá magát, mert ilyenkor, bátor a coémtio nem a házasság tekintetéből (matrimonii causa) történt, mégis mindig filiae loco van a nő férje családjában (115. §.).

Mind ezek, az igaz, nem értetik még meg a „mancipium“ szónak és az e néven nevezett jogintézménynek sem elején volt értelmét, sem keletkezése korát. Mind a mellett mégis nagy haladást jelzett Graius tudósítása a tudományban. Jól emlékszem még reá, hogy principista koromban, mikor még a boldog emlékezetű „Quae maribus“ járta, deák grammatikáinkban a „mancipium“ szó minden közelebb meghatározás nélkül csak rabszolgának volt magyarítva, ami magában véve ugyan nem sokat nyomott volna, ha a dolognak még az a bibéje is nem lett volna, hogy kevés idővel azelőtt bizony a jogtudomány is ott állott még, hogy a mancipium és servitus közti különbséggel nem igen tudott mit kezdeni, kivált ha tette, azaz definióra került a sor. Megengedem ugyan, hogy a mancipiumnak definiálása még most is bajos dolog; de megvigasztalhat bennünket e bajban az az aranyat érő

mondat, mely szerint „*omnis definitiu periculosa*“, annál is inkább, mert a szóban levő két fogalom között volt különbség Gaius által minden kétségen felül van helyezve. — Persze hogy rám olvashatná valaki Gaius I. 138. §-át, hol világosan mondatik, hogy a *mancipiumban* levők „*servorum loco*“ vannak, s azoneygy módon felszabadíthatók. Ennek daczára is meg kell maradnom állításommal, melynek bizonyossága mellett nem is szükséges a már elősorolt nyomós különbségekre hivatkozom, vagy a (*servorum*) „*loco*“ szóba kapaszkodni, mely mint a „*quasi*“ tudvalevőleg oly jogviszonyokra szokott alkalmaztatni, melyek csak külsőleg hasonlítanak másokhoz, minélfogva tehát természetük benső különbsége már hallgatag el van ismerve vagy feltételezve. A vitatott különbséget *mancipium* és *servitus* közt egyenesen bizonyítja, ami az idézett §-ra a 139. §-ban következik, hogy t. i. a *lex Aelia Sentia* és *Furia Caninia*, melyek a rabszolgákra vonatkoztak, a *mancipiumokra* nem terjedtek ki, valamint a 117. §., mely határozottan mondja, hogy rabszolgát is lehet *raancipiumba* adni. Már pedig szeretném tudni, hogyan mondhatna egy római jogász olyat, hogy rabszolgát *mancipiumba* is lehet adni, ha *mancipium* és rabszolgaság közt különbség nem lenne.

A házassági viszony körül egy kedvencz eszmétől fosztotta meg Gaius nem a tudományt, hanem csak a tudósokat. Akkortájt, mikor a *Institutiókat* megtalálták, általánosan azt tanították az iskolákban és kézi könyvekben, hogy a r. jog két nemét ismeri a házasságnak, egy szigorút és egy lazát, szabadabbat (*streuge und freie laxa* [sic!] Éhe), a szerint, amint az asszony férje hatalma alá került vagy sem. Hogy az elsőt a *jus strictum*hoz számították, az utóbbit pedig mintegy *bonae fidei negotium* színében tüntették fel, minek folytán a római házasság a kétarczu *Janusra* hasonlított, az egyikkel kecses nyájassággal mosolyogva, míg a másikon komoly méltóság merengett, — azt hosszasan taglalni feleslegesnek tartom. Maga Schrader is ilyen fonák felfogásban sínlődik, s habár Gaius I. 50-ik és köv. valamint I. 108. §-ai benyomása alatt van némi sejtelve e nézet tarthatlanságáról, azért mégis azt állítja, hogy a házasság egységes és egynemű

jogi természetét legalább a r. jog régi korszakaira nézve felteni nem lehet. — Ma már Gaius és a többi források segítségével bizonyossá van téve, hogy valamint a házasság manus nélkül, úgy ez utóbbi házasság nélkül is t ö k é l e t e s e n megállhat, s hogy a férj hatalom a házasság nemét és lényegét semmiben se változtatja meg, de még csak nem is módosítja; hatálya csak abban mutatkozván egyedül, hogy az a nő vagyonostól a férj családjába (agnatiójába) megyen át. Ebből pedig legelsőben is az következik, hogy a manusnak tulajdonkép nem házasság-jogi, hanem csak vagyoni, és a cap. deminutio folytán az önjogság és cselekvési képesség tekintetében voltak bizonyos következményei, a nélkül, hogy ez a házasság jogain és kötelmein legkisebbit változtatott volna. Ennek pedig az volt a folyamánya, hogy a házasság megszűnván, a manus fenmaradhatott, vagy épen maradván a házasság, végét érthette a manus. Ez a következtetés mindazonáltal határát érte, ha a férj a feleségétől való elválást sürgette; ilyenkor t. i. egyúttal a manus feloldására is kényszeríthetett (I. 137. §.), nehogy az asszony, ha más férjhez ment, vagy menni szándékozott, vagyoni és családi jogállapota tekintetében az első férjétől való függésben maradni kényszerüljön.

Sok újat köszönünk Gaiusnak a gyámságról közlőitekben is, melyek szintűgy vetettek véget számos tévelyeknek, mint ahogy az imént a házasság viszonya tekintetében tapasztaltuk. — A régibb elmélet ismerve ugyan a pupillaris és femiuarum tutela közt létezett különbséget, de annak lényegét felderítő részletes tudósításokat még nélkülözvén, nem birta e jogviszonyokat úgy konstruálni, mint a jogtörténeti alapos tárgyalás igényei kívánták volna, s azért biztos elvek híjában sokszor csak hozzávetésképen kimondott nézetekkel volt kénytelen beérni. Így például átalán az a vélemény uralkodott, hogy csupán serdületlenek számára lehetett a végrendeletben tutort rendelni, serdült nőnek nem. De Gaius I. 148. §-a világosan ezt mondja: Uxori, quae in manu est, proinde ac filiae, item nurui quae in filii manu est, proinde ac nepti tutor dari potest (V. ö. ugyanott a 146. §-t). Ennélfogva tehát kénytelenek voltak ama véleménynyel felhagyni, annál

is inkább, mert az uxor alatt serdületlen nőszemélyre gondolni, jogi lehetetlenség. — Igazi okát a női gyámság intézményének, melyről egyet-mást már egy fentebbi cikkünkben is felhoztunk, Gaiustól tudjuk meg legelőször. Szerinte t. i. ez az ok nem a nőnem erkölcsi életfeladatában, természetből való gyarlóságában, vagy a jogügyekbeni járatlanságában keresendő, hanem egyedül az agnatusi tutorok vagyoni érdekében, nehogy leendő örökségek az ő tudtok és akaratuk nélkül megkevesbítették (I. 192 §.) Ez által az a régtől fogva elterjedt vélemény is meg lett erősítve, mely szerint a gyámság kezdetben általában sokkal inkább a gyámnok, sem mint a gyámoknak érdekében állott fen, úgy, hogy e tutela a vele járó kiterjedt hatalomkörnél fogva valóban megérdemelte a „vis ac potestas“ nevét, s mindenben e felfogáshoz képest volt rendezve. — Hogy Vesta szüzei már a 12. t. törvény rendeletéből mentek valának minden gyámságtól, (I. 145. §.) két tekintetből felette érdekes tudósítás. Először is igazságot szolgáltat ki Plutarchusnak, kinek azontartalmu tudósítását azelőtt sokan kétségbe vonták; másodsor pedig szép tanúság rejlik benne a r. jog következetessége iránt. Mert miután a virgo Vestalis ab intestato sem maga nem örökölt, sem utána más (Gellius. I. 12: Virgo vestalis neque heres est cuiquam intestato, neque intestatae quis quarn), az ő örökségének megőrzésére senkinek nem lehetett a legkisebb érdeke is.

Szóljak-e a resmancipi et nec Mancipi-félefelosztásról? Oly sokszor vizsgálták már ezt a tárgyat, hogy jogásznak e felosztást nem ismerni majdnem lehetetlen. — Igaz, hogy e megkülönböztetés valódi értelméről és végső okairól aligha lehet valami bizonyost mondani. Engem legalább, őszintén bevallom, a legjelesebb tudós tekintélyek (p. o. Walter, Ihering) értelmezései és okoskodásai ki nem elégítettek e részben. De nem is a felvett felosztás lényegéről akarok beszélni. Csak azt érintem amit arra nézve Gaiustól újat, másutt nem találtatott tanultunk. Ide tartozik elsőben is a II. 47. §; mely azt tanítja, hogy az agnatusi tutelában levő nőszemély tulajdonához tartozó rés Mancipi-t elbirtokolni nem lehet, hacsak maga a tulajdonos a tutorának közben-

járásával nőin adta át, s hogy ezt már a 12. t. törvény rendelkezte volt. Ez ellen felhozott ugyan, hogy miután a rés Mancipi osztályába a praedia in Italico solo a másik osztályba pedig a praedia provinciába számítottak, az a felosztás nem származhatott oly időből, mikor a r. statusnak provinciája még nem is volt. — Elenyészik ez a nehézség, ha meggondoljuk, hogy a most említett dolgoknak illető osztályaikba sorozása későbbben is történhetett, mikor ennek feltételei a r. állam terjeszkedésével beállottak. Egyébiránt már régen és sokszor volt mondva, hogy a szóban forgó felosztás ős régi származásának bélyegét homlokán hordja, s azért csak örülni lehet rajta, hogy Gaius időhatározása egy positiv bizonyítékkal erősíti azt, amit eddig csak hinni és feltenni lehetett.

Egy másik ide vonatkozó helyéből Gaiusnak fi. 192. §.) kitűnik, hogy ő a rés Mancipi közé nem mondja, hogy a drága dolgokat számítja, de igenis, hogy drága dolgoknak tekinti azokat (rés Mancipi — rebus pretiosioribus.) Erre fektette Waltér is az ő elméletét, azt tanítván, hogy a népközmeggyőződése szerint drágáknak, becseseknek¹⁾ tartott dolgoknál a forgalom biztonsága végett ünnepélyes átruházást tartottak szükségesnek. Minthogy azonban „drága, becses, értékes“ nem jogi fogalmak, melyekkel köztudat szerint a nemzetgazdasátnak is eléggé gyúlt meg a baja, azért ismételve mondja, hogy a rés Mancipi ot nec Mancipi felosztásnak ezélézata és érteménye mindig bizonytalan fog maradni. Hozzá teszem még — arra figyelmeztetve az olvasót, hogy e közt és az elébb mondottak közt nincs semmi ellenmondás — azt a megjegyzést, hogy a rés Mancipi et nec Mancipi és a szintoly sajátságos rés corporales et incorporales osztályok voltaképen nem is a dolgokra, hanem inkább a jogviszonyokra vonatkoznak.

¹⁾ Én úgy vagyok meggyőződve, hogy a Gaiusnál használt „pretiosioribus“-t helyesen és a szerző gondolatának megfelelően csak „becsessel“ vagy „nagybecsűvel“ lehetne fordítani; de nem vitatom tovább e dolgot.

Az eddigi példákkal eleget tettem, úgyhiszem, feladatomban, s azt gondolom, hogy meggyőztem az olvasót, hogy Gaius nélkül a római jogtan, nem állana ott, ahol jelenleg áll.

B e r e k e s z t é s .

Elmondtam immár, ami tervemhez képest elmondani valóm volt Gaiusról: jogtörténeti, könyvészeti és irodalmi tekintetben, s evvel, jól rosszul, bevégeztnek tekinthetem volna értekezésem sorát, ha még egy kötelességnek teljesítése nem néz vala rám, melyre önként ígérkeztem, midőn fentartottam magamnak a szabadságot, jelen dolgozatom megírásának indokai- és végczéljáról igazoló észrevételeimet közölhetni. — Avagy tán nem is szóródna igazolásra az a bátorság, melylyel én munkálatom árva elhagyatottsága szorongó tudatában kilépni merészkedtem a nyilvánosság legilletékesebb fórumára, értekezésem számnélkül fogyatkozásai s gyarlóságai daczára, melyeket én jobban ismertem tán, mint bárki elnéző olvasóim közül? Es kimenthetné vállalatomat a tekintetes Akadémia előtt a tárgynak újdonsága, melynek vizsgálatában római jogbeli irodalmunkban bizton követhető mintát nem találván sehol, töretlen úton botorkázva lehctleü volt minden botlás és bukdosástól menekülnöm? De ha mindezekre nem számolhatnék is, mégis hiszem és reményiem, hogy nem egészen kárba megyen munkám, mert oly tárgy felé akartam avval irányozni a közfigyelmet, melynek elhanyagolásában látom okát a jogtudomány alantas állásának nálunk, az oly gyakran prókátorosnak gúnyolt nemzetnél.

Egész értekezésemnek összes foglalatja gyanánt röviden azt állíthatnám, hogy kimutattam, mit tudott csinálni a német irodalom az egy Gaiusból. — De nem, — sokka több öndicséret volna ez mint a mennyi dolgozatomat igazság szerint megilleti, miután amit itt közlék, a nevezett irodalomnak, a mennyiben az Gaiussal foglalkozik, csak egy kisebb, ámbár tagadni nem lehet, hogy kiválóbb becseesebb része.

Nem tettem tehát egyebet, csak Gaius történetét írtam meg, és megismertettem munkájának a jogi tanulmányban legsikeresebb használhatóságának módját.— Még e mind kevés, vagyis jobban mondva még mindig sok! A ki csupán az értekezésem nyújtotta ismeretekkel felszerelten fogná megkezdeni Gaius beható tanulmányozását, hogy e gazdag forrásból termékenyítse római jogbeli ismeretének földjét, hamar észre venné, hogy a fel-felmerülő nehézségeket csak kitartó szorgalom, összehasonlítás, olvasás segítik leküzdeni; szóval hogy ilyen úton — példában beszélve — kiki csak a maga lábán járhat.

Nem veszem épen semmibe, ha még oly parányinak vagy haszonnélkülinek tartja is valaki dolgozatom eredményét, csak ismerje el velem együtt azt:

hogy széles látkörének, nagy országának kell lenni egy irodalomnak, mely olyan apróra képes feldolgozni egy-egy classicus időkből maradt művet, a milyenre feldolgozták már Gaius Institutióit;

és hogy

minden nagyszerű vívmányait, virágzását, vezérlő tekintélyét a német jogirodalomnak legkiváltkép, vagy épen egyedül csak a kezdettől fogva követett abbéli módszernek tulajdoníthatjuk, mely szerint folytonosan és közvetlenül a jog forrásaival foglalkozott, azokat kutatta, elemezte, nyomozta, minden elméletet azokból vont ki, azokra vezette vissza, szóval tanulót és tanítót egyenesen a jogforrások tanulására utasítá és kényszerítő. — És épen ez az, ami nálunk hiányzik, amire én figyelmeztetni akarok. Nálunk lehetetlen volt eddig a jogirodalom emelkedése, sőt — a fentebbi okból — hiányoznak még jövőbeli emelkedésének is feltételei. Azért a kis fáradtságért pedig, melybe került értekezésem megírása, dúsan leszek megjutalmazva, ha csak az az egy hatása lesz is, hogy olvasóim illetékes körében, ott, ahol már megvan, megszilárdítottam, ahol még nincs meg, felébresztettem azt a meggyőződést, hogy a jogtudományi műveltség terén a külfölddel versenyre csak úgy kelhetünk, ha komo-

lyabban, kitartóbb igyekezettel, az irodalom bővebb figyelembe vételével és a források gondosabb, a részletekig elható vizsgálatával adjuk reá magunkat a tanulásra és tanításra.

Még teljesebb mértékben lesz elérve értekezésem célja, ha az enyimmél jártasabb toll akad, mely megindulva gyarlóságaimon, Gaiusnak dicsőbb, hozzá méltóbb emléket emelend a magyar irodalomban.

ZÁDOR GYÖRGY

MAGYAR AKADÉMIAI RENDES TAG

EMLÉKEZETE.

TÓTH LŐRINCZ

RENDES TAGTÓL.

PEST,
EGGENBERGER FERDINAND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.
1869.

Pest, 1869. Nyomatott az „Athenaeum“ könyvnyomdájában.

ZÁDOR GYÖRGY
MAGYAR AKADÉMIAI RENDES TAG
EMLÉKEZETE.

(Olvastatott az 1868. dec. 14-diki akad. ülésben.)

Midőn Zádor György magyar akadémiai rendes tagnak, a magyar királyi kétszemélyes tábla közbírájának, köztisztviselőként állott társunknak dicső emlékezetét az akadémia kebelében felújítom: nem annyira akár a szépirodalmi Ítéset, akár a jogtudomány terén szerzett, bár nem első rendű, de minden esetre jelentékeny érdemeit akarom felmutatni, mint inkább megragadni ez ünnepélyes alkalmat, bogy egy bíró képét, milyennek lennie kell, állítsam néhány Kivonásban az emlékezet oltárára, tisztelet tárgyául mindenkinek, s kövendő például azon utódoknak, kik hasonló nemes feladat teljesítésére vannak hivatva.

Azt reméllem, hogy a férfú pályája, ki csupán tehetsége- s becsületességének erejével, szerény, mondhatni, szegény helyzetből s a nálunk előbb oly döntő szerepet játszó nagyúri pártfogás emeltyűje nélkül, a legmagasb bírói állásra emelkedett: bátorító s lelkesítő hatást fog gyakorolni mind azokra, kik hasonló körülmények közt vannak, s kikben szintén él a szent akarat s nemes becsvágy: hazájuknak s az emberiségnek ez úton használni, és segít egy fényes adattal támogatni azon meggyőződést, melyet szeretnék minden ifjú kebelbe oltani, miszerint: hamis és lealacsonyító álbölcsesség azt hinni, s rász szolgálattétel az erénynek, azt hirdetni, hogy a férfi akaratlan teremtménye s rabja a körülményeknek, a vak szerencsének. Mondjuk s hirdessük inkább

nemes önérettel s az erény öntudatos bizalmával, hogy legtöbb esetben ura és parancsolója azoknak, hogy saját szerencséjének kovácsa lehet minden ember, a ki el meri mondani magáról a költő büszke szavait „mihi rés, non me rebus subiungere conor.“ — És főleg ezentúl, miután az egykor kizárólagos uralomra vágó s mindent magához ragadó születési aristocrazia békéit összetörte az ellenállhatlan korszellem hatalma: hinnünk s reméllenünk kell, hogy az értelmi s erkölcsi erő, tudomány és jellem hazánkban is biztos tényezői lesznek a siker elérésének, s a valódi érdem, ha kitartással párosul, nem maradhat megfelelő jutalom nélkül. A magasabb értelem, a kitünőbb jellem kétségtelenül kivívja a tőle meg nem tagadható természetes előnyöket, ha a kifejlődés és előhaladás lehetősége, a törekvő erők általános szabad versenyében, a társaság egyik tagjától sem tagadtatik meg.

Mielőtt azonban Zádor György munkás és nemes életének fénypontjára, bírói hivatalviselésére térnék: előre bocsátom rövid életrajzát. Szerény és egyszerű az, mint valódi bölcsé, kit a külső fény hiú ragyogványa, silány pipere, el nem csábított soha; — egyenesen, következetes férfias nyugalommal lépdelt magas célja felé komolyan nemes életpályáján, melyre csupán a családi boldogság nemtője, s a híveihez örökké kegyes Múza hintett üde virágokat.

Zádor, eredeti családi nevén Stettner György, bár német hangzású nevet viselő, de tiszta magyar, s tisztos, noha nem vagyonos köz-nemes család sarja, született a múlt század utolsó évében, július hó 3-án, Vas megye Duka helységében. Édes atyja, szinte György; édes anyja Soós Zsófia, s atyai vagy anyai ágról rokonságban a Mikos, Bersenyi, Halász s több más előkelő családdal. Atyja előbb katona, majd szerény falusi gazda, már 1805-ben elhalván, a hat éves árvát, öt testvérével együtt, édes anyja gondjaira hagyá, ki tehetségéhez képest, mindent elkövetett gyermekei jó neveltetésére. Tanulmányait 1807 óta a német nyelv kedvéért Kőszegen, majd 1809-től fogva a pápai helv. hitvallású főiskolában, s végre a győri királyi akadémiában folytatta s végezte, hol a jogtudományi leckeéveket 1817. s 1818-ban kitünő sikerrel futván keresztül, 1821-ben nyert Pesten ügyvédi oklevelet.

Ugyanakkor elvesztvén derék édes anyját, s a szülői csekély értéken testvéreivel megosztóván, egy pár évig Dukán élt, ügyei rendezésével s tudományos előkészületekkel foglalkodva. Követte a nagy cancellár D'Aguesseau' tanácsát, ki szerint: nem úgy kell tekinteni az ifjúságot, mint a természet által kizárólag könnyelmű multságokra rendelt kort, hanem mint oly időt, melyet az erény komoly munkának s tanulásnak szentel, s magáévá tette a jeligét: „devenir invisible pour un temps, se réduire soi-même dans une captivité volontaire et s' ensevelir tout vivant dans une profonde retraite, pour y préparer de loin des armes toujours victorieuses“ („láthatlanná lenni egy időre, önkéntes fogságba zárni el magát s élve eltemetni mély visszavonultságba, hogy ott előkészítse a mindenkor diadalmas fegyvereket“). Ez előkészület után 1824. év őszén Pestre tette át lakását, a nemzeti törekvések s küzdelmek középpontjába, s Fáy András, Kisfaludy Károly és kedves Vörösmartyja társaságában kellemes s tanúságos órákat töltött. Kiváló tudományát méltányolva, s kebelbarátja Fábián Gábor ajánlatára, előbb Tököly György, majd a Bohus család ajándékozá meg bizalmával, mint rendes uradalmi ügyészét, s ily minőségben 1825-ben Blumenthálon, Ternes megyében, majd octobertől fogva, Világoson lakott. Mert, bár tudományos és irodalmi hajlamai Pestre vonzották: azon vágy, hogy családot alapíthasson, s első ifjúsága választottját, több éven át hűn szeretett aráját, Thaly István Komárom megyei főbíró leányát oltárhoz vezethesse: nagyobb jövedelem keresésére utalák, mint mennyit szerény ősi birtoka s a még akkor igen mostohán jövedelmező irodalom nyújthatott. Független állása feláldozásával s hivatalos perpatvarral kénytelenítették „így írja Kazinczyhoz“ kenyerét s legszebb óhajtása teljesedését a szeszélyes szerencsétől kicsikarni. — Azonban újabb nehézségek merültek fel; czélját e feláldozás árán sem érhetette el; végre elfogyott béketűrése „írja 1826. mártius 26-áról“ s elhatározta magát, hogy minden akadályokon keresztül vágva, a maga módja szerint boldog legyen.“ Ügyészi hivataláról lemondva, január elején elhagyta Világost, mártiusban Budára, majd Pestre tette át rendes lakását, s június 18-án

Csepeli, Komárom megyében, nőül vette szelhetett aráját 1832-ig Pesten lakott s ügyvédi gyakorlata mellett munkás és lelkes tagja volt azon nemes írói körnek, mely Kazinczy szellemének befolyása alatt s Kisfaludy Károly oldalánál, a jó Ízlés zászlaját fenn lobogtatva, bátran szállott síkra a megrögzött előítéletek s fonákságok, irodalmi léhaság s vas-kalapos durvaság ellen. Több becses dolgozatot közölt ez időben a barátai által kiadott folyóiratok- s gyűjteményekben, s bár a szépirodalmi téren nagyobb kitűnőségre nem emelkedett is: szent és buzgó törekvése megérdemli, hogy neve e téren is dicsérettel említették.

Zádor, mint aesthoticus és Ítész, Fenyéry Gyula, szülőhelyének egyik pusztájáról felvett írói neve alatt ismeretes. Azon érdekes képen, mely az akadémia egyik teremében függ, s Orlai Petrich Samu által, több nemes magyar úrhölgy megrendelésére festve, Kazinczy találkozását s kibékülését ábrázolja Kisfaludy Károlylyal, Bártfay László vendégszerető szállásán, — az összegyűlt jóbarátok csoportjában, a középkorú Szemere Pál s Helmeczy, és a még igen iljú, részint pelyhes állú Vörösmarty, Toldy, Bajza mellett ott látjuk Stettner* Györgyöt is, mint e jeles és lelkes koszorú egyik láncszemét. Meleg barátság fűzé a minden jóért szépért hevülő ifjat irodalmunk ez első rendű hőseihez, s ha nem állott is a teremtő szellemek első sorában, ha nem alkotott is korszakot képező műveket mint Vörösmarty, ha nem volt is vezér s pályatörő, mint Kazinczy és Kisfaludy Károly: de volt hű munkás, segéd és bajtárs mindenkor, bátor lovagja az új szellemnek, mely felépíté irodalmunkban a tisztultabb ízlés oltárait, a legyőzött Boeotia romjain. Azon lelkesek közt harczolt ő is, kikről Bajza szól „Kritikai lapjai“ vezérszavában, kik t. i. „egyesültek az előítéletek, tévedések, írói pedantizmus és félszepségek ellen gátakat rakni“; — tagja volt azon szigorú tudományos tribunálnak, mely a nemzeti hiúság álisteneit nem tisztelve s nem kiméivé, az igazság lobogóját fennhordozva, meggyújtotta valahára a sokaknak fájdalmas, de az egésznek üdvös kritika szövéténekét c hazában, melynek fiai — ha igazat akarunk vallani — igen hajlandók ma is, és voltak még inkább az önbálványozásra, míg a

geniális reformátor gróf korbácsa pattogni nem kezdett hátakon, s Bajza és társai ítészete, akkorig hallatlan bátorsággal, halomra nem kezdé döntögetni az öndicsőítő s egymást legyező áldicsőség bálványait.'

Már pápai tanuló korában, azon helyen, hol a neologismus, s Kazinczy szép Ízlésű iskolája, a nem sokára diadalmas, akkor még csak ellenségekre s gúnyolókra talált, hol még maga Fábián Gábor is, Stettner Györgynek tanuló társa és kedves barátja, — egy derék, műveit, de a megszkott régihez kegyeletesen ragaszkodó író-atyának elvét követő s csak későbbben Pesten megtért fia, és Somogyinak, a hírhedett Mondolat kiadójának rokona, az ellenvélemény védője volt s barátjával ily értelemben vitakozott, hol a Debreczenben, a nagy elméjű Fazekas és Diószeglyi tollából termett „Mondolat“, a neologismus e méregbe mártott ostora; világot látott: az ifjú, önálló és nagyratörő Stettner, egyedül és elhagyatva, azon iskola tántoríthatlan híve s ékesszólló védője volt, melyhez tartozni ott s akkor nagy mérvű férfiasságs elszántságra mutatott, — de a mely csakhamar elfoglalta a szenvedélyesen védett csatamezőt, s foglalása határait a magyar haza határaival tette egyenlőkké.

Kazinczy Ferenczczel, a mesterrel, az ifjú tehetségek e bátorító s lelkesítő barátjával, már pápai tanuló s félgyermekkora óta barátságos s igen tanúságos levelezésben állott. — „Kihez folyamodhatnám nagyobb bizalommal s teljesebb hittel“ így ír Dukáról 1823. aug. 14-én kelt levelében „mint honom első fényű literátorai egyikéhez, kit azon általában ismeretes széplelkűség különösen bélyegez, melyszerint a csekélyebbekhez való leereszkedést maga megalacsonyításnak nem véli, s a kezdő ifjaknak az írói pályán példát, ösztönt s atyai tanácsokat adni örömeinek tartja.“ Kazinczy e kegyeletes ragaszkodást levelezésének gondos viszonzásával B a nála szokásos tegezéssel jutalmazd, mely vonzalom csak későbbben, a Kritikai Lapokban megindított irodalmi éles viták folytán hidegült el némileg a túlérzékeny, s a megtámadottak egynémelyike iránt hálás barátsággal viseltető, azoknak sértését az igazság nyugalomával elviselni nem tudó öreg részéről.

Zádornak Dukáról, majd későbbi lakhelyeiről Kazinczyhoz írott levelei minden sora élénken lehell az azon nemes érzelmeket, melyek a nagyratörő, de azért szerény és kegyellettjes ifjú kebelét feszítők, a lángoló haza- és a szabadságszereteit, a tisztult ízlés cultusát, a hamis bálványok megvetését. Azonban csakhamar meggyőződött a nemcsak másokat, hanem önmagát is szigorúan bírálni tudó magas észtehetség, hogy neki más hivatása van. Szerénységének, önismeretének szép tanúságát mutatják azon sorok, melyek fentebb említett levelében foglaltatnak. Sonettjeit, elég csinos, de Kisfaludy Károly kényes ízlését ki még sem elégitő kísérleteit a szigorú szerkesztő nem vette fel az „Aurórába.“ „Engem ugyan sokkal kevésbé izgat a hiúság dolgozataimat nyomtatásban láthatni“ úgymond „és sokkal inkább érzem azon távolságot, melyben állok ideálomtól, minthogy ezen hátrátétetésem megszomorodhatnám; sőt szívesen fogok örvendeni, ha az én sonettjeim helyüket, a mint reméllem, érdemesebb darabok töltendik be. Óhajtanék mindazáltal róluk egy nyílt Ítéletet hallani. „Ugyanazon év szeptember 12-én kelt levelében hálásan köszöni Kazinczynak, hogy „erőlködése éretlen szüleményeit“ figyelmére méltatta. „A mely javításokat méltóztatott gyenge dalain tenni, azokat forró s megismerő hálával veszi s elfogadja“ úgymond „a hyerophantától a beavatandó, a nagymestertől a tanítvány,“ azonban hozzá teszi a férfiúi önérzet, — nem csupán azért, mert ő mondotta, hanem mivel szembetűnő okoknál fogva mondotta.“ — Sonettjei kiadásáról lemond. „Majd ha valamely lelkesítőbb óra ihletése, vagy jobbnak szerzésére buzdítand, vagy legalább ezeket kiengedi javítanom“ folytatja tovább: „akkor lépve fel velők, nem lesz annyi okom pirúlni; ha nem, úgy el se indulok a pályán, melyen csak az nyerhet tapsokat, kinek a genius szerencsésebben sugall. Egyébiránt is több út áll nyitva, melyen a hazának tollal szolgálhatunk.“

És valóban Zádort más mezőre ragadta ösztöne. Mások műveit a classikai műveltség tapintatával megbírálni; szorgalmas méhként gyűjteni, összehordani, rendezni, — erre volt teremtve a későbbi nagy bibliográf s kézirat- és

éremgyűjtő. Már az 1819-ik év, húsz éves kora óta fáradozott a magyar költészet történetének megírásához való előkészületek megszerzésében, s ez iránti tervét közölte is Kazinczyval. Szép világot vetnek e nemű tisztalelkíi s férfiasán bátor törekvéseire Kazinczyhoz intézett levélbeli nyilatkozatai. „Engem a pályának, melyre lépendő vagyok, darabosságai és tövisei nem ijesztenek; de mivel senkinek sem illő inkább őrizkednie, mint a criticusnak, hogy maga critica alá ne essék, erős elhatározásom az, hogy felvállalt munkámban lelkiismeretesen járván el, mellékes tekintetektől ne engedjem felfüggeszteni ítéletemet, és se ne dicsérjek barátságból, se ne gáncsolódjam gyűlölségből.“ Íme, a leendő igazságos bíró kifejezett iránya! — És ismét tovább: „mint-hogy az írótól, mind egykorú, mind legmértányosabb bírálója és a maradék, megkívánhatják, hogy készületlenül ne szóljon: addig is, míg a lehető teljes készülettel bírandok, igyekezem lassanként érleltetni tehetségeimet s tisztítani ízletemet: s elkészülve, szabadon fogom keblem sugalmát követni. Tudom, nem én leszek első áldozatja az igazságnak, s vajha én lennék a legutolsó!“ Egy másik levelében Világosról 1825. dec. 2-áról pedig azt írja: „Boszonkodni s talán még inkább nevetni lehet azon urakon, kik azt kívánják, hogy meggyőződésünket az ő kedvükért (a mint mondják a közjóért) alku szerint adjuk fel. Ennél képtelenebb kívánságot gondolni sem lehetne. Hála az egeknek, a tudományok világa még az, a hol szabad köztársaságban élünk, s lionnét a pacta conventák számkivetve vannak, s mi vetnök-e magunkat önként járomba, s egy-két ember önkénye alá“ — s azután Oken Isiséből idézi a merész mondatot: „Es ist einmal ein Höllenzustand dér Willkühr ausgesetzt zu sein, und wenn dér Willkürliche Gott ware.“ — Nem mulaszthattam el ez idézést, mint Zádor mély és igaz szabadelvűségének bizonyosságát, melyet élte utolsó lehelletéig híven megőrzött keblében, bár a vad önkény előtt, mint csiga héjába, visszavonult.

Azonban Zádor lakása egész 1826-ig távol esvén az érintkezésekre alkalmas fővárostól s minden nevezetes könyvtártól, csak keveset haladhatott említett nemes törekvő-

seben, melyet Kazinczy lelkesen javallott és bátorított; midőn később Pestre tette át lakását, ez irányú munkásságát összeolvasztá barátja Toldy Ferenczével, a „Handbuch der ungrischen Poesie“ nagy érdemű kiadójaival. Kritikai dolgozatai Bajza merész „Kritikai Lapjainak“ díszjei közé tartoznak.— Azon magas iskola híve, melynek tanait Kölcsey a Kritikáról írt remek értekezésében körvonalozá, azok sorába jött ő is, kik a verselést gyakorolván, művészi előadáshoz szoktatták magokat, s prózájukat étellel s virággal gazdagíták meg. A költészeti gyakorlatok nála is, Kölcsey szerint, azon hatást eredményezték, hogy a nyelvet szépségben s erőben tartván fel, a tudományos író s az előadó szónak komoly prózájának összeérés és visszasugárzás által elevenebb szint, s lélegzőnyöködtető sajátságokat kölcsönöztek. Az élet komoly feladatai által igénybe véve, keveset írt; becses gyűjteményeit nem dolgozta fel; de bátran merem állítani mindazokkal, kik őt közelebről ismerték, hogy benne egy nagy író, nevezetesen nagy ítéző, s nagy historicus hallgatott el. — Említett irodalmi érdemei jutalmául a m. akadémia által, azonnal ennek keletkezése után, levelező taggá választatott.

Ifjúságának Pesten töltött néhány éve, az anyagi szükködés, de a gazdag s kifogyhatlan szellemi élvezetek, a magas röptű örömek s édes fájdalmak korszaka, képezi életének rózsaszínű költészetét, melyet azontúl elborított az élet szürke prózája, a férfikor komoly foglalkodásaival. Egyik órában perbeszédet s folyamodásokat írt azon kéz, mely a másokban ódákat és sonetteket; ma a feleknek száraz értesítéseket pereikben, holnap a legszebb alakú epistolákat s a legnemesebb ömledéseket Kazinczyhoz. — Vörösmarty, a vele majdnem egy korú, telve már akkor a hatalmas genius, a jövő nagyság azon gazdag lángjaival, melyek majdan az egész hazára fénysugarakat árasztottak, Fábián Gáborral együtt kebelbarátja, s Júliával együtt, szerelme volt, — egy ideig nála lakott, s vele közölte szívének minden dobbanását, lángszének minden szikráját. — De az ifjúság szimpompája elhalványul; az élet gondjai, a családtya kötelességei más mezőre terelték Zádort is. S mint ő elhagyta a szépirodalmi tündérvásárt művelését, és magát egészen egy

fontos és komoly hivatásnak szentelve, jogtudóssá, tanárrá s bíróvá lett: úgy én is áttérek a buzgó, lelkes, de nem első rendű s tehetségű szépirodalmi munkás rajzáról a jogászs-bíróéra, azon körbe, melyet ő egészen betöltött tehetsége s jelleme fényével.

A férfikorba lépett Zádor, — bár szépirodalmi kedvteléseiről, szobájának négyfala közt soha le nem mondott egészen — kiválólag a jogtudomány elméleti s gyakorlati művelésére fordította törekvéseit. 1832-ben Hartlebennél jelent meg tőle Sáfár Imre kassai jogtanár váltójogának magyar kiadása, — kísérlet az akkor nálunk majdnem egészen ismeretlen mezőn, melynek pariaga csak az 1840-iki országgyűlésen megalkotott váltótörvény életbe lépte után vétetvén gondosabb művelés alá, azontúl oly jeles művelőkre talált Fogarasi Jánosban, Császár Ferenczben, Karvassiban s több társaikban, kik az első kísérletet jelentékenyebb haladásai által elhomályosíták, de a hálás elismerést azon férfítól, ki e térre először fordítá gondos figyelmét, meg nem vonhaták. Nem csak fordította ő a nálunk e téren akkor egyetlen művet, hanem világosító jegyzetekkel is bővítette s Magyarországra alkalmazta; megjegyezte nevezetesen, hol az osztrák váltójog a javaslatban lévő magyar váltó- s kereskedői törvénytől eltért, gondosan felhasználta ezen törvényjavaslatot, Wachtlernek erre tett észrevételeit, s egyéb jogtudósok műveit, különösen egykori győri tanítója Beke Farkas jogtanár kézirati váltójogát; végre rövid, mintegy 300 szóból álló szótárt, vagyis: műszavak gyűjteményét is csatolt a jeles munkához. Előszavában szépen indokolja korszerű vállalatát „A sebesen haladó korszellem által“ úgy mond „mely reptiben sok előítéletek s balvélemények bálványszobrait ledöntögeté, felrázatván mi is egy tétlen Optimismus kórál-mából: érezni kezdjük elvégre s érteni, hogy a kereskedés egy szabad nemzet tagjainak nem hogy becsstelenségére válnék, sőt a szellemi s érzéki tökélyre fejlődésnek s ezáltal a nemzeti fénynek s boldogságnak legsikeresebb s leggyorsabb eszköze. A kereskedésnek hitel az eleme, mely nélkül nem csak virágzásnak s gyümölcsözésnek nem indulhat, de még csak gyökeret sem verhet. A hitelnek ismét az

igazság gyors és szigorú kiszolgáltatása, múlhatlan feltétele.“ — Ez okból kedves szolgálatot vélt tenni hazájának az által, hogy vele az egyetemi váltójogot, rövid foglatban, magyar nyelven megismertette. — Zádor érezte már a kor szellemének fuvlatát, mely 1840-ben megtermékenyíté a törvényhozás földjét s létre hozá a váltó- és kereskedelmi törvényeket. A haza előrelátó atyjai már az 1791-iki 67-ik törvénycikkben választmányt neveztek ki kereskedelmi- s váltótörvény kidolgozására, s addig is, míg a választmány munkálatát elkészíthetné, az 1792-iki országgyűlés 17-ik cikkében elhatározták, hogy Magyarország lakosai a váltótörvényvel már akkor élő osztrák örökös tartományok törvény-székeinek magokat alávehessék. A választmány 1795-ben bevégezé munkálatát, de az idők nem voltak törvényhozásra alkalmasok, s az életbe léptetés évtizedeken keresztül elmaradt, és a munka elavult. Az 1827-iki 8-ik törvénycikk által megbízott országos választmány átvizsgálván a munkálatot, lényegesen megváltoztatta annak alapjait. Így állott a magyar váltótörvény ügye, midőn Zádor azt az irodalmi téren felkarolá, s ez által előkészíté az ügynek megérését, mely azután az 1840-iki országgyűlésen alkotott váltó- s kereskedelmi törvényekben talált megtestesülést. — Zádor neve tehát a hálát érdemlő úttörők során fog említetteti a magyar váltójog történetében; nyelvének csínja, szabatosága meghaladja az azon kor tudományos íróinak színvonalát, s használt műszavai nagy részben felvették a váltótörvénybe. — Ott látjuk már nála a helyesen választott „hátirat, forgatmány, intézvényes, ovatolás, árfolyamjegyzék, látra, rendeletre, tetszésre szóló váltó stb.“ műszavakat; melyeket jobbakkal pótolni azóta sem volt okunk s szükségünk; midőn még maga a j o g, melyet először Jankovich s Döbrentey kezdtek használni, a család, előd, elv, haladék, járuléék, illetőség, kelet, tömeg, záradék, viszkerését, példány, rendszer, oklevél, követelés, térítvény, előtтеzés, láttozás“ stb. most már köznyelven forgó s mindenki által használt kifejezések is újak valának. Némely akkor teremtett műszavak értelme azóta megváltó-

zott: a folyadék, akkor *corollarium*, a kivilágítás akkor *liquidatio*, ma másrt jelent; a létege s léteges ma lényeg- s lényegessé változott; a *cointerestatutus* ma érdektársnak hívjuk s nem közérdekesnek; a *diseréti* öt jelentő méltalom; a *bont* jelentő érlevél, a *firmát* kifejező jelnév stb. kimentek divatból, a *textus* ma szövegnek, s nem szövénynak, a *concurus* csődnek s nem toldulásnak nevezetik. A történeti igazság követeli azonban, hogy a legszerencsésb szóalkotók: Kazinczy Ferencz, Szemere Pál, Vörösmarty, Helmezy mellett, különösen a jogirodalom mezején, meg legyen említve Zádor György neve is, ki már 1832-ben, s majd később 1850 után, tisztelt társunk Zsoldos Ignáczczal együtt, nagy számú igen helyesen alkotott, s közhasználatba ment törvénytudományi műszóval gazdagította nyelvünk kincstárát.

Az alapos és mély itéletü tiszta s velős előadású jogtudós 1832-ben a pápai reformált collegiumban, a jogtudomány rendes nyilvános tanárává választatván, ott, a sárospataki Kövynek méltó társa, 16 éven túl kitűnő sikerrel működött, miről hálás bizonytságot tehet nagyszámú jeles tanítványa, és valóban az e téren szerzett nagy érdemei nem csak közvetlen előjárói, s bitsorsosai, hanem az egész magyar haza által magasztalólag ismertettek el.

Az akadémia, a jogtudomány terén szerzett ez érdemei díjául, már 1835-ben rendes tagjává választotta, hol rendes tagi székét a „kiskorúságtan telt káros szerződésök visszahúzásának eseteiről“ szólló, elég nehéz tárgyú értekezéssel foglalta el, azon kérdést szemelve ki fejtegetésre, melyet már Kövy, a magyar *Astraea* korán elhunyt hőse — mint Zádor nevezé őt — a magyar polgári jog legszövevényesebb tárgyának nevezett. Előadván s megbírálván legjelesb jogtudósainknak, Verböczynek, Kelemennek, Franknak s Kövynek véleményeit, a fő szabályra nézve Kövyével s Frankéval egyező saját véleményét alaposan indokolva állapította meg, s ha értekezésével új felfedezést nem tett is — a mit oly tárgy körül, melyet a legmélyrehatóbb magyar jogtudósok, Frank és Kövy, már minden oldalról megvitattak, nem is tehetett, — a kétes tárgyra mégis

nagyobb s öszpontosítottabb világot vetett, s magát mint gondolkodó s lelkiismeretesen búvárkodó jogtudóst mutatta be az akadémiának.

Midőn Kisfaludy Károlynak hű barátai: Bajza, Bártfay, Bugát, Forgó, Helmeczy, Szalay Imre, Toldy, Vörösmarty és Waltherr azon célra egyesültek, hogy a dicsőnek emléket állítsanak: Zádor volt a tizedik, ki velők kezét fogott, s midőn e kis lelkes kör az emlék költségeiből fennmaradt összeg alapján, széptani s költészeti művek jutalmazására, Kisfaludy-társaság néven, új társulatot alkotott, ezen társaságnak Zádor is alapító tagja lett. Munkálkodásaikban azonban, nagyobb körű elfoglaltatása miatt, csak kevés részt vehetett.

A nyilvános pálya ugyanis, melyet mint egyszerű vidéki jogtanár kezdett meg, 1848-ban, a nemzeti alkotmányos uralom rövid fénykorában, midőn lehetőség s alkalom mutatkozott az érdemkoszorús magyar hazafiak kitüntetésére s a homályból, hová az idegen nyomás s nemzeti függés és alárendeltség idejében rejtve valának, kiemelésére, — szélesebbre nyílt Zádorunk előtt is. Ritka tudományos képzettsége, alapos jogtudománya, különösen pedig jártassága a váltójogban, melyet az említett, e téren hasznos műnek kiadása által az irodalmi mezőn is tanúsított, arra bírták Deák Ferenczet, nem annyira azt, ki Zádornak régi, bizalmas barátja volt, mint az igazságos magyar igazságügyi miuistert, hogy Zádort a pesti váltófeltörvényszék bírójává nevezze, hol tehetségeinek fényesebb pálya nyílt.

Az 1849-iki nagyszerű válság után, melynek szenvedéseiből neki is, bár meleg honszeretetét mélyen érző keble szentélyébe rejtve, a politika viharos mozgalmaitól magát mindenkor távol tartotta, elegendő rész jutott, 1851-ben érdemei díjával a jogi műszavak s codexek magyarítása körül, melyet a birodalmi igazságügyi ministerium megbízásából rendkívüli szorgalommal teljesített, — s mivel az akkori hatalom, bár egyébiránt nem igen mutatta magát szégyenlősnek s épen nem volt könnyén piruló, csak még sem akarta a nemzet előtt mindig s mindenben azon gyűlöletes színt viselni, hogy a valódi érdemet, silány kegyenczek kedvéért, követ-

kezetesen elmellőzi: a soproni kerületi főtörvényszék tanácsosává, 1855-ben pedig a bécsi legfőbb és semmitő törvényszéknél előbb kiegészítő, majd csakhamar valóságos tanácsossá nevezetett, s végre 1861-ben, a királyi Curia visszaállítása után, ennek közbírája lett, s mint ilyen az országbírói értekezlet munkálkodásaiban, s 1865-ben az ezen legfőbb törvényszéknél működött törvényhozási küldöttségben is tevékeny részt vett. — A legfőbb törvényszéknél véleményeinek alapossága, átlátszó tisztasága s correctsége, s minden oldalra kiható széles és mély tudománya miatt csakhamar első fellépése után, vezértaggá emelkedett, s hivatalos kötelmeinek lelkiismeretes és részrehajlatlan teljesítése, jellemének arany tisztasága, és szilárdsága által az egész országban fényes bírói nevet vívott ki magának. A nagyszemöldű német juristák, Verbóczynek s a magyar jogtudománynak és jogéletnek öntelt fitymálói kénytelenek voltak kalapot emelni ezen tiszta s erős logica, ezen rendszeres fő, ezen mély jogtudomány előtt, mely a legfőbb törvényszék teremében csakhamar egyik döntő tekintély lett, s fajunk becsületének tőkéjéhez oly jelentékeny adalékkal járult, hogy az egyoldalú elbizakodottság kéntelen volt, vonakodva is, tisztelettel adózni a magyar jogtudósnak, ki míg egyfelől a magyar ősi jog bonyodalmaiban fáklavivő s valódi nagymester volt, az osztrák codex ezernyi §-aiban is páratlan jártasságot tanúsított.

Nem akarom részletesen felemlíteni azon folytonos, a nagy közönség előtt kevéssé, de a függönyök megett dolgozat közelebről ismerő avatottak előtt jól ismert küzdelmeket, melyekben Zádor, kevés hű társaival, folytonos részt vett; csak annyit említek, hogy midőn több évi Bécsben lakás, reá nézve száműzetés után hazájába, az alkotmányos bíróság asztalához visszatérhetett: úgy érezte magát, mint érezheti a purgatoriumból szabadult lélek, midőn a mennyei boldogság csarnokába lépnie engedtetik. Sokan hazánkfiai közül rász néven vették e férfiaknak, kik Bécsben mindent elkövettek, hogy az általános hajótörésből annyit, a mennyit csak lehetett, megmentsenek a magyarság javára, — a miért ők az alkotmánykivüli hatalom kezéből bírói hivatalt váltaltak. Nem feladatomból őket e helyen igazolni; tegye ezt máj-

dán a részrehajlatlan történetírás; de kérдем mindazokat, kiknek jogügyeikben, miket az életből kitörülni nem lehetett, mert az élet, ezernemű viszonyok s érdekek tarka szövedéke, szünet nélkül él és mozog, és nem állapodik meg senki kedvéért; kiknek, mondom, előforduló pereikben jó bíróra volt szükségük, ki őket megértse s bátorítsa, — és igazságos ítéltre, melyet nem az idegenek gyűlölete, hanem hazafiak, született magyarok rokonszenve mérlegeljen a törvény és igazság könnyen félre billenthető serpenyőjében: nem örültek-e, ha az idegen világban barátokra, jóakarókra s vigasztalókra találtak; s nem volt-e kívánatos, hogy legyenek mégis egynémelyek, kik a teljes beolvasztás átkos irányának, mennyire a viszonyok s körülmények engedték, óvatosan bár, de férfiasán ellenszegüljenek.

A pápai szerény jogtanári széktől kezdve, mint váltó feltörvényszéki bíró, soproni kerületi főtörvényszéki tanácsos és a helyre állított m. kir. hétszemélyes tábla közbírája 1866. august. 17-én a császárfördőben bekövetkezett haláláig, 34 éven át volt közszolgalatban. Vagyon nélkül, szegényen halt meg. Az országbírói helyettes úgy emelte ki halálát, s méltán, mint érzékeny veszteséget az egész országra nézve, s e szavazathoz helyeselve járultak mind azok, felek és azok képviselői, kiknek ügyeiben bíraskodott. Mert valóban: „Vir doctrina et probitate speotabilis“ volt ő is, mint Moore Tamásról írva van.

Zádor, mint már említém, mióta férfikorába lépett, sokoldalú műveltsége mellett, főképen szaktudománya mélységeinek búvárlatára fordította idejét s a szépirodalom buzgó kedvelője s művelője, Vörösmarty és Kisfaludy barátja, idővel szenvedélyes jogtudós lett. — A jogtudomány, míg annak csak fölületén járunk, s a §-okon, e sovány gebéken nyargalunk, igen száraz és unalmasnak látszik, s ezért finom ízlésű, szellemdús embereknél gyakran tapasztalunk elfogultságot, sőt, igazán mondva, némi undort e szaktudomány irányában; a jogi gyakorlat egy-egy pedáns formasága, a jogi műnyelv egy-egy barbár kifejezése sérti a saloni műveltség kényes emberét s gúnyokat idéz elő. De a mélyebb búvárkodás, az okok és következmények kutatása idővel nem csak

türhetővé, hanem valóban kedvessé és élvezetessé teszi azt, a mi kezdetben fárasztott és visszataszított. Midőn a fiatal jogász élénk szelleme a §-usokba s decisiókba merül: e munka eleinte száraznak s unalmasnak tetszik, de később, ha az okok és következtetések egész láncolata, a harmonicus összefüggés, a törvényes szabályoknak az emberiség javára, a szabadságra és jóllétre való befolyása tiszta képben tűnik fel a kutató elme előtt: az, a mi eleinte csüggesztően unalmas volt, gyönyör és élvezet forrásává válik, és egy törvénytudományi probléma megoldása épen úgy mulattat, mint a legszebb költemény. A törvénytudomány hosszas emycdetlen munkát kíván, elemei, a b. c.-je érdektelenek; nem fáradó szorgalommal kifejtett virágai s megérlelt gyümölcsei azonban zamatosak s ízletesek. — A bírói székek és irodák története sok példát mutat, hogy azok, kik e téren magasra emelkedtek s kitűnőségre vergődtek, eleinte a legnagyobb idegenkedést érezték azon tanulmányok ellenében, melyek később szellemük kedvencz tárgyaivá lettek. Az ifjú jogtudós midőn kénytelen poros acták és foliánsok közt turkálni, a nehéz jogi kérdések kétségein rágódni, s a kelő, vagy nyugvó nap arany sugarai bekandikálnak a magános tanuló szobába és a kinn mulatók örömdala felhallatszik a zajos utcáról: nem egyszer földhöz sújtaná vastag könyveit, a fáradt szellem le akarná rázni terhes jármát s korlátain áttörve kiszállani a zajos örömek világába, hol barátai kigúnyolják száraz és érdektelen hivatását: de ha férfiasán kitartja a tanoncz éveit: lassanként az igazság és tudomány felfedezései felé törő szellem bő jutalmat kezd találni a mindinkább szélesedő ismeretkör kincseiben, a tudomány haladásainak vizsgálatában, melyek végeredményeikben a nép, a haza, az emberiség jóllétére vezetnek s elvégre a nemes törekvés megnyeri nagyobb fokú anyagi jutalmát is. Ott áll előttetek hazám ifjú reményei! az angol nagy bírák egész csoportja serkentő például; ott áll Henrion de Pansey, a párisi semmítő szék nagy híru elnöke, társaival, ott állanak, tiszta kezeikkel intve, ékesszólló ajkaikkal hívogatva, a Septemvirátus több felejtetlen bírái, és köztök mai emlékezésünk tisztelt tárgya, Zádor György.

A jogi pálya az, t. Academia, mely igazolva a „dat Justitianus honores“ közzájon forgó mondatot, minden valóban alkotmányos országban a legmagasb méltóságokra vezet. Szép és nemes pálya ez, ha egy egészségéből, szabadságából, erkölcsiségéből kivetkezett ország romlott levegőjében be nem szennyesedik. Nincs társadalmi állás, melyhez magasb és szentebb érdekek lennének kötve s mely hatalmasabb befolyást gyakorolhatna az ország összes társadalmi és politicalai viszonyaira is, mint a bírói és ügyvédi, ha tisztaságát megőrzi. Hol a bírói magas tiszt ép, tiszta és megvesztegeteílen maradt: tagjai, mint a régi franczia parlamenteknél s az angol bírói székeken, kevés s a nép emlékében ma is gyalázzattal s átokkal terhelt nevek kivételével, kiket a zsarnokság maszлага elcsábított a bírói erény s függetlenség írtjáról — már a régibb korban is, a hannoveri ház trónra lépte óta pedig folytonosan s kivétel nélkül látjuk, a legsötétebb, legveszélyesb időkben is nemes bátorsággal védtek a törvények szentségét, egyaránt szegülve ellen zsarnoki fejedelmek önkényének s a korlátot tört demagógia árjainak, férfiasán védve úgy a nép jogait, mint a korona törvényes előjogait. Mert míg a loyaltás, mint Henrion de Pansey oly szépen mondja, egyik természetes erénye a korona által kinevezett bírának, s a hála-érzet ösztönszeriileg vezeti őket azon hatalom jogainak megvédésére, melynek a magas polczot köszönik, melyen állanak: a szintén természetes jogérzet, s még inkább a magasb államférfiúi bölcsesség érezteti velők, hogy e hódolatnak határa van, hogy a koronát a törvények fölé helyezni annyi volna, mint hajszálon feneketlen örvény fölé függeszteni; hogy a korlátlan hatalom egyszersmind gyámoltalan, minden szilárd támaszt nélkülözö hatalom, hogy a törvényes szabadságok azon gránit oszlopok, melyeken nyugszik a fejedelmek biztossága is; és így a jó bírónak, ki egyszersmind jó hazafi és böles ember, védeni kell a hatalmat nemcsak azok ellen, kik azt sérteni akarják, hanem önmaga ellen is. Természetes következése e fontos és befolyásos helyzetnek, hogy az, ha feladatának híven megfelel, a társaság élére emelkedik s általános tisztelet és kitüntetés tárgya lesz. Hazánkban sem hiányoztak e részben a

buzdító és lelkesítő példák, mert a hazai nagy birtokos és magas állású családok egy részét egyenesen a bírói székből s az ügyvédi íróasztaltól látjuk kiemelkedni, melynek díszei valának azon elődök, kiknek utódai, az erőteljes tölgyfák ezen makkjai, ma gyakran nevetséges kevélységgel néznek le a véleményök szerint méltóságukon alul lévő bírói s ügyvédi állásra. Hány most igen előkelő és gazdag nemzetségnek gyökere vezet vissza egy szegény, szerény család fiára, ki esküdtségen, vagy megyei aljegyzőségen kezdve, alispán, főispán, ítélő-mester, királyi személynök, septemvir s ország-bíró lett. — Ezen sorba tartozik — bár nem a gazdagodás tekintetében, mert ezen mesterséghez nem értett — ami Zádorunk is, ki szerény állásból a bírói méltóság legmagasb fokáig emelkedett, de gazdag nem lett, nem lehetett azon korban, midőn az anyagi vállalatok, osztaléköntő részvények, s bársony pamlagokon heverő pénztőzsérek aranyvilága van.

De fájdalom, ha a közelebbi kort tekintjük: a múltnak fényes emlékezete mellett, sötét képre száll elszomordott tekintetünk. Hol a régi tekintély, a régi tisztelet? — Igaz, hogy e kor általában nem a kegyeletek kora, s egy hírhedt szónok, mint a democratia egyik jellemvonását s fényoldalát emelte ki szűkeszűségében, hogy „a nép nem tisztel senkit“, de ezen nem igen örvendetes jelenségtől elvonatkozva is, mint sajnos tapasztalást kell megemlítenem, hogy újabban nálunk egyrésről az ügyvédi állás is mélyen alá-súlyyedt egyes megvetendő rabulák erkölcsi szennye miatt, melyet az elerkölcstelenítő rendszer és czélszerűtlen törvények csak neveltek és felhalmozni segítettek, s másrésről tetemesen csökkent a bírói tekintély is, a mi nem lehet más-képen ott, hol nincs nyilvánosság, mely a valódi érdemnek koszorúkat nyújt s a galádót és silányt meg nem tűri napsugarainak fénye és melege alatt, hol a törvények határozatlannak s bírói önkényre, és azon helytelenségre tág alkalmat nyújtók, hogy a bírói tanácsok hasonló ügyekben különböző Ítéleteket hozzanak, s így a törvény iránti tiszteletet, és mivel a közönség a törvény megtestesülését bíróiban látja, az önmaguk iránti tiszteletet is tönkre tegyék; hol végre e té-

ren is hosszas időn át az elerkölcstelenítés nyomorult rendszere előszeretettel üzetett s olykor a legmagasabb bírói hivatalok politikai ügynevezett „érdemek s jó érzelműség“, azaz haza — és elvárulás — és szolgáltság jutalmazódtak. Míg a szabadság s a reform nagy kérdései, melyek az országot pártokra osztották s a korlátolt eszű és roszakarató bürodalmi kormányférfiakat a hű de szabadságra törő nemzettel szomorú ellentétbe helyezték, szőnyegre nem kerültek az országgyűlések s a megyék zöld asztalainál: addig még nagy számmal láttunk a Curia székein hazafiúi becsületben s érdemben megőszült férfiakat s különösen a septemviri hivatal a tekintély és tisztelet legmagasb fokán állott; de az ébredő nemzet életében elérkezett a szomorú idő, midőn az „udvari“ és a „hazafi“ párt éles ellentétbe jutott s keserűen ellenséges csatarendben sorakozott egymással szemközt; midőn az öreg Balog János hallván az országgyűlésen, hogy a kir. személynök vele egyező véleményt nyilvánított, azonnal visszavonta adott szavazatát, mert azt kezdé gyanítani, hogy az nem lehet igazán hazafias; — a kormány ezentúl nem csupán azon férfiakat kereste ki a tőle függő bírói hivatalokra, kik mint juristák és igazságos férfiak egyszersmind „viri probe et dicendi periti“ tüntették ki magukat honfitársaik közt, hanem részint azokat is, a kik ügynevezett jó szolgálatoakat tettek a megyékben s az országgyűlésen az elnyomó, sötét reactionarius kormánypolitikának. Nem egy példa volt, hogy az utasítást szegő követ, azon székről, melyet hűtlenségével bemocskolt, ugyan akkor, midőn megbízói közé alig mert volna haza menni, a királyi táblához lett átültetve az igazság és becsület magas székére, s így történt, hogy a múlt század utolsó s a folyó század negyedik negyedének politikai pereiben a nemzeti érzelmet kegyetlenül sértő, közbotrányt okozó Ítéletek hozattak, melyeknek az önálló, független kevesebb szám nem tudott sikeresen ellenszegülni. — Kedvezek a neveknek e helyen, bélyegezze meg azokat a részrehajlatlan történet. Ily viszonyok közt a Curia előbbi magas tekintélyének csökkenni kellett s azt a jók és jelesek, kik hivatásuknak emberül megfeleleltek, meg nem őrizhettek azon fokon, hol a politikai pártküzdelmek kitörése előtt állott; s e

sülyedés mélyen elszomorítja azokat, kiknek alkalmuk volt ismerni a régi fényt, — míg végre ütött az óra, hogy a magyar Curia megszűnt lenni, s helyét, az ősi egyházat, idegen nyelvű, idegen törvény szerint Ítéző, egyenruhás „Oberlandes gerichtek“ foglalták el, kikre épen úgy illik Royer-Collard elnevezése, mint illet a régi francia parlamentek helyébe XV. Lajos által állított s közmegvetésben részesült bírói commissiókra: „Fantomes, dönt on avait garni les banes révéris de l'ancienre magistrature (kisértetek, melyekkel a régi bíróság tisztelt padait beültetik.)

Ez idők, hála istennek, elmúltak, s reményiem mindenkorra és soha vissza nem jövendők. — Úgy lesz s kell hogy úgy legyen, hogy a hatalom, melytől a kinevezés függ, embereket keressen a hivatalokra, ne pedig hivatalokat az emberek számára. El fog következni, s reméllem mielőbb, a nyilvánosság és szóbeliség fénykora is, mely szabad pályát nyit az érdemnek s tehetségnek s lehetlenné teszi a korlátolt elmék s a rász akarat uralkodását, s el fog következni a bírói függetlenség büszke korszaka, biztosítva felülről s alúlról jövő kényszerítő befolyások ellen az e l m o z d í t h a t l a n s á g törvényben kimondott elve által; a jó bírák korszaka, kiket nem az érteден tömegek választanak a politikai pártvezérek útmutatása s a pajtáság és sógorság önző sugallatai szerint, hanem a tetteiért felelős s a bírói tulajdonokat kellőképen megítélni képes nemzeti kormány ültet azon székekbe, melyek azontúl szilárdak és tiszteletesek lesznek, mint lenniök kell! s a rendezett, világos codexek korszaka, melyek a törvények eddigi zűrzavaros határozatlanságát, s mely szervezet a bírói önkényt megszüntetik.

Zádor nem tartozott ama csinált bírák közé. Ő távol állott a politikai viharoktól, a szenvedély-gerjesztő pártkérésektől. — Őt egyenesen bírói magas képzettsége s ezzel karöltve járó ép és tiszta jelleme emelték a legmagasabb bírói polezra, melynek dísze volt. És isten óvjon meg, hogy a bíró valaha politikát üzzön. Neki a politikai hullámok felett kell állnia, igazságot szolgáltatni jobb és baloldalnak, koronának és népnek; e nagyszerű részrehajlatlanság, mely csupán a törvényt ismeri és semmi egyebet, mely a természet szerint

ingatag, s rendszeren a szélsőségek felé csapongó politikai vélemények árja által soha el nem kaptik, legfőbb érdeme. Véleményem szerint nem téved és nem ábrándozik azon britt államférfi, a ki mélyen meggyőződve az angol bírói rendszer imént rajzolt jellemének fontosságáról: „ha az ország ezen oszlopai megrendülnek és meggyengülnek“ úgymond „ideje hogy jó időért imádkozunk; — mert mind az, a mit Anglia tisztel, az állam egész gépezete s egészséges működése attól függ, hogy 1—2 jó ember üljön a főbírói székekben.“

S miként távol állott a mi Zádorunk, a jeles bírónak ezen élőképe, a politikai pártszenvedélyek hullámainál: úgy híven követte az angol nagy bírák példáját abban is, hogy a tiszta és szabad ítélet behálózó rokon- s ellenszenvet szülő elfogultságokra vezető érintkezéseket folytonosan kerülte, skevés rokonkeblü barátját kivéve, kiknek társaságában örömet visszaálmódott ifjúkora élményeihez, alig ment társaságba. Szent és tiszta vissza vonultságban, családjá szerető körében, könyvei, kéziratái, érmei közt töltötte pihenő óráit s kizárólag ott kereste enyhülését a bírói szék agyfesztető fáradaimai után. — Ha eszes kis unokáit térdein hintálhatta, ha classicusaiban lapozgathatott, ha felejthetlen barátja Vörösmarty költeményein felmelegült: egy perczig sem vágyott az élet hiú örömei, külső fény s zajos mulatságok után. Az értesítésre jött feleket nyájasan fogadta ugyan s figyelmesen kihallgatta: de az igazságos bíró csupán és kizárólag a periratok és oklevelekből ítél, mintha értesítést nem is hallott volna, megelőző véleményt sohasem hallott s mint gyűlöletet úgy kedvezést nem ismert. Az ítélethozásban oly igazságos, oly vesztegethetlen volt, hogy a roszaakat is elnémult e tisztasággal szemközt. Fáradhatlan figyelmező és csodás emlékező- és ítélő tehetséggel lévén megáldva, a legbonyoltabb kérdéseket is könnyen felfogta, s a legnagyobb világossággal és szabatossággal fejezte ki véleményét, mely legtöbb esetben döntő volt. S rendíthetlen igazságszeretete és pártatlansággal egyesült bírói bölcsesége s tudományáért lett nevéhez a bizalomnak és tiszteletnek oly nagy mértéke csatolva, milyennek csak kevés bíró örülhet, ezért óhajtotta minden fél, hogy azon tanácsban vegyen részt, hol

pere előadatik, s ezért kíséerte általános és őszinte gyász kora halálát.

Vessünk pillantást a kép még egy oldalára. — Zádornak a nagy törvénytudónak s éles ítéletű, mély belátású bírónak kitűnő irodalmi és classicai műveltsége volt. Gazdag könyvtárában ott valónak felállítva legkitűnőbb kiadásokban, melyeket a bibliographia ritka avatottja különös gondal gyűjtött össze és a szakértő tapintatával válogatott meg, Hugó Groot, Filangieri, Montesquieu és Bentliam s a művelt államok codexei és hazai jogtudományi íróink teljes sora mellett a régi és új világ classicusai és költői. S itt van helye elmondanom, hogy a legfonákabb felfogásnak tartom azok szűkkeblű nézetét, kik a jogászt csupán száraz szaktudománya keretébe kívánják szorítani s rász néven veszik a törvénytudótól, ha a pandectakon és Tripartitumon kivül is keres szellemi táplálatot. Sőt meg vagyok győződve, hogy az irodalmi és classicai műveltség a jó bírónak legderekkabb segéd-eszköze, eszméjének s jellemének nemességet s emelkedettséget, styljének és kifejezéseinek szabatoságot s egyszersmind csint és elegantiát adván. Ez Angliában a száraz jogtudomány és törvénykezési formák sajátságos hazájában is elismert igazság. Az ottani bírák, a világ legclassicusabb bírái, gyakran idéznek Horáczból, Virgilből s Ciceróból, s hivatkoznak az ókor nagy történetíróira, bölcseire és költőire, midőn a tárgyakat előterjesztik, vagy az esküdtszékekhez szólnak. Mert, noha ismert példabeszéd az angol inn-ben, hogy „Lady common law must lie alone“ (törvénytudomány asszonyság egyedül hál), azaz: aki nagy törvénytudó, ügyvéd, bíró akar lenni: annak kizárólag e célra kell szentelni életét: e fogalom épen nem zárja ki a classicai taniilmányok hasznát a bíróra nézve, sőt Blackstone hazájában is általános meggyőződés, hogy ezek nagy mérvben ékesítik a magasabb fokú törvénytudót. Maga Eoke is, az angol jogtudomány atyja, szeretett verseket idézni a római költőkből. — Halé, Guilford, Williaín Jones, Denman Coleridge, s Anglia egyéb nagy bírái és cancellárai egyenkint a széptudományok kedvelői és részint művelői voltak; lord Abinger nem átalott a „szépek könyvébe“ verseket írni, a mit nálunk nehezen bocsátának meg az or-

szágbírónak. Nálunk ugyan, hol a törvényszéki nyilvánosság melegítő és világító napja még nem ragyog és a szóbeliség életerős szelleme még ekkorig át nem lengi a törvényszéki életet: a szónoklat ereje és melege nem talál elég szabad tért, hol sugárait szétáraszsa; nincs ünnepélyes alkalom, hol bírói és ügyvédi magasb ékesszóllásnak kitűnnie lehessen. De a classical műveltség nem csupán az ékesszóllás tehetségét emeli s fejt ki, hanem általában jótékonyan hat a felfogás nemességére s az Ítélet erejére is.

A kitűnő bírónak pandektáin és corpus Jurisán kivül még nagyon sokat kell tanulnia. — Hogy lehessen jó bíró emberismeret nélkül, s hogy lehessen emberismerő a történet mélyebb buvárlata és pszichologiai tanulmányok nélkül? Tökéletes bíró a szónak abszolút értelmében csak Isten lehet, ki a sziveket és veséket vizsgálni tudja, a tökéletestet megközelítő bíró csak azon ember, ki történeti és pszichologiai folytonos tanulmányok útján, annyira beható pillantással bír az emberi természet rejtekeibe, a mennyire ez emberileg lehetséges. Kinek juristasága csak abban áll, hogy Cicero szerint „legulejus cautus et acutus praeco actionum, cantor formularum, acceps syllabarum“ legyen: az valóban igen szerény és sajnálatra méltó jurista, habár jövedelmei a piaczról sokszor nagyobbak is, mint az emelkedettebb és több oldalú szellemeké. Mint nem lehet síkon állva messze látni és felfedezéseket tenni „mond Bacon“: úgy nem lehet valamely tudomány távolabb és mélyebb részeit áthatolni, ha csak azon egyetlenegy tudomány vonalán állunk, s magasbra nem emelkedünk, honnét látkörünk szélesebb.

Hol az ügyvédek a piaczi kenyérkereset foglalkozásai mellett időt s kedvet nem vesznek magoknak a tudomány magasb fokozatai felé törekedni, s egész éltüket azon alacsony téren töltik, hogy a furfangosság apró mesterfogásait nyereségre számítva alkalmazgassák: az ügyvédség nem fog a nemesebb életmódok közé számíttatni; s hol a bírák csak előadó és szavazó gépek, kik az elzárt teremekben nem egyébre törekednek, mint hogy minél több ügydarabot morzsoljanak le, nem annyira a felek mint a felsőbbség megelégedésére: ott a bírói hivatal fényesb nyimbusáról szó alig

lehet. Igen kiskorú előítélet tehát hazánkban és bárhol is azon vélemény, mely rász néven veszi a jogtudóstól, a bírótól, ha az nem csupán száraz és egyoldalú jurista. Mindent megfontolva, úgy találjuk, hogy az igazság itt is a középben van, de az emberek szeretnek véleményeikben túlságokig kalandozni. Azért, hogy a jurista, ideje egy részét szelleme és ízlése kiművelésére fordítja, nem kell elhanyagolnia saját legközelebb fekvő tanulmányait, s teendőit. Boldogult Császár Ferenczről, ki váltójogot írt és szaklapot adott ki, de csinos verseket is szolgáltatott az almanachokba, azon élczet csinálták roszakarói, hogy: „a juristák által nagy költőnek s a költők által nagy juristának tartatik,“ de én meg vagyok győződve mindazokkal együtt, kik őt ismerték, hogy azért, mert Beccaria mellett Petrarca sonettjeit is fordította, sokkal kitűnőbb bíró volt számos másnál, ki soha életében egy költőt sem olvasott. — Zádort pedig egyéb tulajdonai mellett classica műveltsége emelte azon magas polczra, melyen őt tiszteletünk kíséri.

De már lehocsátom a függönyt, tekintetes Académia, mélyen tisztelt hallgatóim! melyet e rokonszenves, e tiszta arczképről felemeltem. Egyike valék azoknak, kik becses barátságával és szeretetével dicsekedhetek, s őszinte hálám némi kis részét kívántam leróni az által, hogy dicső emlékezetét e tiszteletre méltó körben felújítottam, melynek keblében a kegyelet érzete társak iránt, kik az emberi és hazafiúi erények oly magaslatán állottak, mint Zádor György, épen oly kevésbé fog kihalni, mint nem fog soha elenyészni a koszorút nyújtó tisztelet hálás tanítványainál, s mindazoknál, kiknek javára magas észtehetsége s igazságos bírói szava súlyát mérlegbe vetette. Mert ha valakire, ő reá illet a bírót jellemző dicséret: *nec precibus nec pretio*; s azon kép, melyet Henri on de Pansey, a nagy francia bírós író egyszermind, állít fel a Dumoulinről, ezen egyszerű és büszke; szegény és részrehajlatlan emberről írt „éloge“-ában: *L e b r e des entraven qui captivent les autres hommes, trop fier pour avoir des protégés, sans esclaves etsansmaitre.* — Bírói éles ész, ítélő tehetőség s tudomány tekintetében pedig felőle lehet elmondani, ha

valaki felől a magyar bírák közül azt, ami az angol törvénytörvények egyik díszéről, lord Mansfieldről van megírva: Száz esőt közül kilenczven kilencben igaza volt, s a századik esetben, midőn igaza nem volt, ezt száz ember közül kilenczven kilenc nem volt képes észrevenni.“

Tóth Lőrincz.

A TÖRVÉNYKEZÉS
REFORMJAI.

ÖKRÖSS BÁLINT,
LEV. TAGTÓL.

PEST.
EGGENBERGER FERD. MAGY. AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSE.
1869.

A törvénykezés reformjai.

Ökröss Bálinti, tagtól.

(Székfoglaló értekezés, olvastatott a m. t. Akadémia 1868. december 14-én tartott ülésében.)

I.

A törvényhozás, midőn jogszabályokat alkot, és azokban a társadalmi rend fennállásának feltételeit meghatározza: csak felét végezte ama fontos teendőknél, melyeket az állami együttlét érdekei követelnek.

A törvény biztos irányt nyújt a közforgalmi viszonyokban s megtanít különbséget tenni a jogos és jogtalan között. Fogja-e mindenki szem előtt tartani ez irányt; fogja-e követni azt, a mit jogosnak ismer? A tapasztalás tagadólag válaszol. Törvények sértetnek meg, jogok vétetnek kérdés alá; a törvényszegés visszatolást von maga után; támadó és védő harc keletkezik, melyben a küzdő érdekek fogyasztják erejüket, s látjuk a harcot megújulni sokféle alakban és minduntalan, míg nem a vitás kérdések, mint összeütköző hullámok, szétfoszlanak s nyugalom száll ismét a felszínre.

Kivételes helyzet, igen is, ha lételéért küzd a jog; ha követelnie kell teljesítést vagy mulasztást, melyet számára törvény biztosít; kivételes helyzet, ha az államkaratnak kell közbelépni, hogy összhangba hozza a jogviszonyok megbomlott húrjait.

És itt nyílik tér a törvényhozás további tevékenységének ama nem kevésbé fontos szabályzat alkotására, melyben a törvény alkalmazást és érvényt, a jogrend ótalmit nyer az önkény vagy erőszak ellen. Itt keressük célját e szabályzatnak, mely abban áll, hogy minél több esetben megelőzze, s ha bekövetkeztek: minél sikeresebben orvosolja a törvényes rend sérelmeit.

Nem mondom, hogy minden per az önkény vagy erőszak műve, s hogy kétely és félreértés nem szolgálhat sok pernek anyagul; megengedem, hogy a nemzeti jólét s a forgalom élénksége fokozza a perek számát, míg a sovány levéltárak rendszerint a lakosság szűk körülményeire engednek következtetni.¹⁾ De mindig haj, ha a per szükségessé vált, s én abban látom az első reformot, hogy a körülmény, mely perre szolgálhat okul, be ne következék.

Alig gondolhat valaki komolyan arra, hogy nélkülözhetőtév tegye a perlekedést. De hogy a perek száma kevésbítették: ezt már többen ajánlották. Isokrates az ó-korban, Mirabeau az újabb időben a nagy költséget tartotta legjobb eszköznek a perlekedési ösztön lehütésére.²⁾ Az 1781-ben kelt porosz perrend az ügyvédek s velők az alaki jogszabályokat akarta mellőzni a nyomozó rendszer által.³⁾ Elvetendő módszer mindegyik. A törvényhozásnak nem lehet szándékában, hozzáférhetlenné tenni az elégtétel és védelem jogos eszközét; feladása az, hogy az eszköz ne váljék szükségessé.

Vannak, kik mindent a törvénykezés javításától várnak. Ám legyünk készen, ha a viszály kitör: ez múlhatlanul szükséges, de a kitörést megelőzni eszélyesebb. Jó, ha a törvényhozás minél több biztosítékot nyújt azoknak, kik a jog útjához folyamodnak; még jobb, ha az esetek számát kevesbítheti, a melyekben folyamodniok kell.

A törvényhozás ne tartson elégnek gyógyszereket; oda hasson, szabatos életrend által, hogy a kór be ne következék. Menjen vissza a kútforhoz, vizsgálja okát az okozatnak s keletkezteben előzze meg a bajt.

Mióta hazánkban az alkotmányos törvényhozás működése megindult s a közvéleménynek alkalma nyílt sorompóba lépni a reformok mellett: a bíróságok szervezése, főleg az ügyvédegyletek részéről, folyvást sürgettetik. Igazuk van;

1) Mittermaier: Dergem. bürg.Process.Bonn, 1822. I. Beitr. 5. 1.

2) R. Bordeaux: Philosophie de la Proced. civ. Paris, 1857, Chapitre XVIII. De la diminution des Procès. 244. 1.

3) Schuster: Die Civil-Prozess-Ordnungen II. Aufl.Wien. 1855. 5 I. és Mit term aier id. m. I. Beitr. 86.1.

hiányos szervezet mellett s rász bírák kezében a legjobb törvény is elveszti jótékony hatását. De ne feledjük, hogy mindig az ügyvéd az első bírója a pernek; tőle függ igen sok esetben kiegyenlíteni a vitás kérdéseket, s megelőzni nagy számát az alaptalan kereseteknek vagy kifogásoknak. ⁴⁾ És ha nagy része ezen első bírának nem elég szigorú az eszközök megválasztásában; ha pert csinál ott is, a hol egy őszinte jó tanács segíthetne; ha üres kifogások által akadályozza a per lefolyását s jogorvoslathoz nyúl, csak azért, hogy időt nyerjen; ha mindezek folytán a bírói teendők száma szükség nélkül nő annyira, a mennyivel a legképzettebb erő és szorgalom sem képes megküzdeni: valóban hézagot látnánk az előzetes reformokban, ha nem gondoskodnék a törvényhozás jó ügyvédi rendtartásról is a bírói szervezet mellett. ⁵⁾

Nem védelme ez egy rég elítélt rendszernek, sem nem vád a t. kartársak ellen; sőt készséggel adok kifejezést e helyen a tiszteletnek, mely a kivételt megilleti.

Egy rajnavidéki tartományban volt alkalmam tapasztalni, ⁶⁾ hogy ott e kivétel általános szabályt képez. Az ügyvéd semmit sem kerül nagyobb óvatossággal, mint a védelmet olyan ügyben, a mely tarthatlan. A fél, ha nincs igazsága, nem számíthat ügyvédi képviselőre; vagy ha sikerült hamis előadás által megtéveszteni ügyvédét és ez a per folyamában

⁴⁾ M. Lavielle: Etudes sur la Procéd. civ. Paris, 1862. pag. 31. „Le vrai bureau de conciliation est le cabinet d' un honorable avocat,” — mint az államtanácsban hangoztatták sokan, a békéltetés ellen.

⁵⁾ „... Sacrosanctis evangelicis tactis juramentum praesent. quod omni quidem virtute sua omnique ope, quod verum et justum existimaverint, clientibus suis inferre procurabunt, nihil studii relinquentes, quod sibi possibile est; non autem credita sibi causa cognita, quod improba sit, vel penitus desperata et ex mendacibus allegationibus composita, ipsi sedentem prudentesque mala conscientia liti patrocinabuntur; sed et si certamine procedente aliquid talibus sibi cognitum fuerit, a causa recedant.“ C. 14. §. 1. C. de iudiciis.

⁶⁾ A bajor Pfalz s felebbviteli törvényszékének székhelye Zweibrücken, hova az igazságügyi minister ur megbízásából a szóbeli eljárás tanulmányozása végett tettem kirándulást. — A rajnai tartományok a Luneville-i béke folytán csatoltattak Franciaországhoz s nyerték a francia törvényeket, mely utóbbiak, — némi eltéréssel — ma is hatályban vannak.

más meggyőződésre jut: önmaga ítéli el saját felét a barre-auból, kijelentvén a törvényszék, a felek és a hallgatók előtt, hogy az ügy nem védelmezhető. 7)

Ilyen tényezők által meglepő eredményhez jutunk. Az utolsó évi kimutatás szerint 2450 befejezett per közül csak 178 esetben nem volt a keresetnek alapja. Négy járási törvényszéknek 4346 elintézménye közül 1994 volt makacssági, s ennyi ügyszám mellett nem több, mint 73 felebbvitel, egy év alatt.⁸⁾

A törvényhozásnak törvény az alapja, ama titkos erő, melynek csak hatását látjuk az általa intézett jogrendben, mint a nedvkerengés hatását az üde szirmokon. A hulló szirmok láthatóvá teszik, hogy az életerő megfogyatkozott, s a gondos kertész az által segít hervatag betegén, hogy az anyaföldet javítja, melynek kiszáradt emlői megtagadták a tápnedvet. Így lesz láthatóvá a jog, ha kérdés alá vétetik, a törvény, ha védelmét egyik vagy másik fél kéri, . . . s a törvényhozás elégnék tartsa, ha a kérdésbe mélyed s a megoldást lehetővé tette? Nem! Gondoskodjék törvényekről, melyek a kérdést teszik lehetetlenné.

Tudjuk a gyakorlatból, hogy a hiba sokszor a törvényben van, s a felek csak kényszerűségből folyamodnak a bírói felfogás bizonytalan eszközehez. Vagy kevesebbet, vagy többet mond a törvény, mint a szabatosság kívánná: s ez mindegyik hiba, mely a perek nagy száma által bosszúlja meg magát.

7) Mily befolyása van e részben a nyilvánosságnak, könnyen érthető a következőkből: „Der Versuch eines Anwaltes Rechtsverdrehungen und Ränke zur Geltung zu bringen, bliebe niemals in stummen Aktenbänden verschlossen, sondern träte, so oft es unternommen würde, nicht nur dem Gegner, sondern täglich, stündlich allen Collégén, wie dem ganzen versammelten Gerichte unter die Augen, und fände bei jeder Wiederholung nicht nur stumme, sondern laute Missbilligung durch Gegner, Collégén, Staatsanwaltschaft, Vorsitzenden, und Erkenntniß; würde in kurzem Missachtung zur unausbleiblichen Folge haben, somit nachtheilig auf die amtliche, die sociale Stellung und dadurch nothwendigerweise auf das Vertrauen des Publikums und die finanzielle Lage des Anwaltes äussern“ Bomhard: Die Civilrechtspflege in der bairischen Pfalz München, 1861. Pag. 36.

8) Die Resultate der Rechtspflege bei den verschiedenen Gerichten der Pfalz während des Etats-Jahres 1866/7, Zweibrücken, 1867.

A törvényhozás kerülje a végleteket; gondolja meg, hogy a törvények nagy általánosságban ép úgy hiányosak, mint ki nem elégitők a részletekben. ⁹⁾

Az általánosság különböző értelmezésekre nyújt alkalmat majdnem minden esetben: ezáltal a perkérdések számát neveli. A bírói felfogás iránt kevesebb bizalmat enged, s ez által a felelőseket szaporítja.

A részletesség uralkodókká teszi a formákat, és ezzel utat készít a semmisségi panaszoknak; chablone-ok járszalagán vezeti az Ítéletképeket, s ez által könnyelműekké teszi a bírakat.

A helyes irány középutat tart. Válaszsa ezt a törvényhozás mindenkor, a mint választották, bölcs tapintattal, a „Code de procedure“ szerkesztői: „nem mellőzni semmit azokból, a melyek szükségesek; nem venni fel semmit azokból, a melyek nem hasznosak.“¹⁰⁾

Minden törvénynek van bizonyos célja, s a cél, engedjük meg: mindenben a jó és hasznos. De a siker nem függ csupán egy törvénytől, hanem a törvények összegétől. A törvényhozás igyekezzék a számító vezér ügyességével rendezni egybeváágólag az erők működését, s ott, a hol egy törvénytől célhoz jutni nehéz: másokkal tegye könnyebbé az utat, — gondoskodván az akadályok előleges elhárításáról. Szépen kifejti R. Bordeaux ez irányban az anyakönyvek és telekkönyvezés érdemeit. Amazok a házassági, születési, örökösödési s más hasonló ügyekben biztosítják a személység érdekeit; utóbbi a hitel- és birtokviszonyok nyilvántartása által hat jótékonyan a perkérdések megelőzésére. ¹¹⁾

Találkozunk ármányokkal, melyek vizsga szemmel keresik a fedetlen pontokat, s mint éji had, szállják meg és ássák alá a nem jól őrzött érdekeket. Itt ismét előzetes reform

⁹⁾ Jogtud. Közlöny 1867. „Bevezetés a curiai ítéletekhez.“

¹⁰⁾ „Ne rien omettre de ce qui était nécessaire, ne rien prescrire qui ne fut utile: — telles ont été les bases de notre travail (Treillard a fr. perrend készítésére kiküldött bizottság előterjesztésében. Locré: „La législation de la France.“ Paris, 1827. Tome XXL, pag. 5.)

¹¹⁾ Id. m. 247. s köv. 11. Ajánlja még a határoknak ültetvények és árkokkal való nyilvántartását a határvillongások megelőzésére, u. O. 249. l.

segít. A törvényhozás, mint Aguesseau ajánlja, tartson egyenléptekeket az ember gonoszságával, hogy elejét vegye a visszaéléseknek.¹²⁾

Csak egy példát említek a gyakorlati életből. Az utóbbi években szokásba jött színlett vagyónátruházások és kölcsön-szex-ződések által meghíúsítani a hitelezők kielégítését. Egy udvari rendelvény 1863-ik évből¹³⁾ a fenyítő törvények szigorát alkalmazza a hamisítók ellen; az igényperек azonban még mindig tekintélyes számot képviselnek. Vájjon, ha törvényünk volna, mely közhatósági hiteles közeg előtt rendel bejegyeztetni minden magánszerződést, s az okirat kelteül a bejegyzés napját tekinti: nem lenne ez által mind a jogos követelés a meghíúsítástól, mind a bíróság számos pertől megkímélve? így van ez a francia törvények szerint, s legalább a pfalziak e rendszer mellett a hamisítást lehetetlennek tartják.¹⁴⁾

Nagy számát a jogviszonyoknak maguk a felek szabályozzák; a jog és kötelezettség feltételeit ilyen esetben az akarategység határozza meg, a szerint, a mint az a jogügyletben nyert kifejezést. A törvényhozás nem maradhat közönyös olyan cselekmények iránt, melyeknek a felek célzatahoz képest törvényerőt tulajdonít; nem utasíthatja el a fenforgó érdekek jogos követelését, melyet a szabatosság hiánya ép úgy veszélyeztet a jogügyleteknél, mint a törvényekben; sőt oda kell hatnia, hogy eleve eltávolítson minden kórányagot, melyből a félreértés vagy roszakarat fejleszti később a pereket. Ezt a hiteles helyek közvetítésétől várjuk. Az intézmény képzettsége s elfogulatlansága kezeskedik a

¹²⁾ „La sagesse du legislateur est obligée de faire les mêmes progrès que la malice de l'honime, afin que chaque mai trouve sôn remède, chaque fraude sa précaution.“ (Locré: id. m. Tome I., pag. 145).

¹³⁾ Függetlék az id. törv. szabályokhoz. Első f. XLVI. sz.

¹⁴⁾ Az „Enregistrement“ célja szorosán véve az illetékek nyilvánartása és beszedése; de egyszermind az is, hogy a magán-okiratoknak biztos keletet adjon. W eisz „Handbuch für Huissiers.“ II. Ausg. 1841. §. 31. Bomhard: id.m. 40.1. „Dritte, welche bei Errichtung einer Privaturkunde nicht Contraheil teil waren, diese Urkunde erst von dem Zeitpunkte an gegen sich gelten lassen müssen, wo das Bestehen der Urkunde entweder durch Erwähnung derselben in einer Öffentlichen Urkunde, oder durch Einregistrierung derselben im Einregistrierungs-Amte dargeben ist.“

kötések szabályszerűségéről s az érdekek biztonságáról; hitellessége teljes védelmet nyújt a bizonytalanságok ellen, melyek a perlekedés ingerét táplálják s veszélybe döntik annyiszor a nem eléggé óvatos felek jogait.¹⁵⁾

Nemcsak közvetve lesz azonban megelőzve ilyen intézmény által sok esetben a per, hanem egyenesen kizáratik a végrehajthatóság által, mely a hiteles helyek közokmányait illeti. A jogosított fél egy lépéssel jut azon álláspontra, a hová a per hosszú és költséges úton vezet.¹⁶⁾

Nevezék aztán némelyek gyámkodásnak az állam részéről, ha némi befolyást tart fenn magának, — nem a felek akaratára, hanem csak módjára az akaratkifejezésnek. En valamint a népnevelést s a közbiztonság előzetes garantiáit, úgy a közforgalmi viszonyok és jogügyletek értelmes vezetése és biztosítása iránti gondoskodást is a törvényhozás tisztében állónak, tehát köteletségnek tartom.

II.

A törvényhozás igyekezzék a lehető legszelídebb eszközt alkalmazni a vitás kérdések elintézésére, ott, a hol a kérdéseket megelőznie nem sikerült. Ez a második lépés a törvénykezési reformokban.

Az egyezség megkísérlésének nyomait már a rómaiaknál szemlélhetjük. A nép, mint Svetonius írja, oszlopot emelt Caesarnak a fórumon, s szokásba vette ez oszlopnál áldozni, fogadásokat tenni s peres viszályokat a haza atyjának nevére tett eskü mellett kiegyenlíteni.¹⁷⁾ Sőt bizonyos személye-

¹⁵⁾ Bluntschli és Brater Staatswörterbuch. „Notariat“ alatt. VII. köt. 326.1.

¹⁶⁾ Carré: Les lois de la Procéd. civ. Bruxelles 1833. Ötödik kiadás, II. köt., 279. 1. „Toutes les dispositions, que la loi contient a ce sujet n'ont pas uniquement pour objet l'execution d'uno decision judiciaire; elles s'appliquent également a celle d'un acte notarié par la raison qu'il a toute la force d'un jugement passé en force de chose jugée, et est exécutoire comme lui, suivant les dispositions des arts. 1317 et 1319 du Code civ. 545 et 547 du Code de proc. et 19 de la loi du 25 ventôse an 11, sur le notariat.

¹⁷⁾ Jul. Caes. Cap. 85. Már a XII. táblai törvények is emlékeznek az egyezségről: „Endo. via. rem. úti. paicuut. orato“, azaz Si dum in ius veniunt de re trausactum fuerit inter vocantem et vocatum: ita jus esto. Boncenneltrod. á l' étude de laProc.civ. Paris, 1859. pag. 289. Seligmann n : les reformes de la Proc. civ. Reims. 1855. pag. 113.

két, péld. a rokonokat perbe sem hívhatta a felperes, míg arra előbb a praetor engedélyét ki nem eszközölte.¹⁸⁾ Az egyezés megkísérlése később szabály lőn, alkalmazva kötelezőleg vagy ajánlólag s különféle alakban, de majdnem minden törvényhozás által s mindig azon czélból, hogy a per kérdése bírói ítélet nélkül oldassék meg.¹⁹⁾

Mégis alig akad védője ez intézménynek az írók közt; a nagy többség egyenesen kárhóztatja, vagy legalább hiú eszköznek tartja azt, mind alapjára, mind eredményére nézve.

Bentham szerint az egyeztetés nem más, mint a jogszolgáltatásnak részletes megtagadása; mint vásár, a melyben mindegyik fél alkuszik, s az előny a makacsabbat illeti Meier még szigorúbb: a kötelezett békéltetést a felek jogai s az értelem ellen intézett merénynek nevezi²¹⁾. Mittermaier azok közé tartozik, a kik nem roszeják ugyan feltétlenül, de nem is várnak tőle eredményt²²⁾.

A vád súlyos, különösen a két előbbi, mely az alapot támadja meg. De túlzott és igaztalan. A kísérletnél nem maga az egyezés, hanem csak a felek közelítése van kötelezőleg kimondva. Feltételeket szabni és elfogadni egyedül a felek akaratától függ, épen úgy, mint minden más nemében a szerződéseknek. Bizonyos jogok ez utóbbiaknak is hozatnak kölcsönösen áldozatul, nagyobb mérvben elégszer, mint a méltányosság kívánná; de azért senki sem fogja a szerződést jogok ellen intézett merénynek nevezni. Aztán a jogkérdés sem mindig világos. Gyakran mindkét részen van jog, vagy mindkét részen van hiba; az Ítélet bizonytalan, s mindegyik fél érdeke ajánlja, hogy megmentsen valamitabból, a mit egészen elveszíthet.

A harmadik az eredményt vonja kétségbe. E vádnak mérve attól függ, mennyit követelhetünk méltányosan a kísérlettől.

¹⁸⁾ Fr. 4. §. 1. de in jus vocando. lib. II. tit 4.

¹⁹⁾ Mittermaier a. i. e. rid. m. I. Beitrag 129. I. Boncenne Introduction a l'étude de la Procédure civile. Paris, 1859. I. köt., 289. I. E. Bordeaux Philosophie de la Proc. civ. Paris, 1857. pag. 405. stb.

²⁰⁾ De l'organisation judiciaire. Chap. 22. De bureaux de Conciliation.

²¹⁾ Esprit et origine des inst. jud. de l'Europe. IV. köt. 365 I. és V. köt. 563. I.

²²⁾ Id. m. I. Beitr. 131. I.

Franciaországban az ügyek száma, melyeket a Code de procedure 48-ik szakasza előleges egyezségi kísérletre utasít²³⁾, 1847-ben tett 64,593-at. Az alperesek nem jelentek meg 11,341 esetben. A többiekből 24,806 ügy nyert egyezés útján elintézés, tehát 47 százaléka azoknak, a melyekben mindkét fél megjelent²⁴⁾. Ugyanott 1851-től 1860-ig, tehát tíz évi időközben átlag évenként 54,706 ilyen ügy fordult elő. Alperesek nem jelentek meg 9449, meghatalmazott által megjelentek 5233 és személyesen 40,024 esetben; s 45,257 megjelentek ügyénél 19,433-ban, vagyis 42 esetben 100 közül sikerült a kibékülés²⁵⁾. Majdnem hasonló az eredmény a bajor Pfalzban, 1860-ból. Az ügyek száma t. i. 1072. Alperesek nem jelentek meg 208 esetben. A többiekből 256 ügyben jött létre egyezés.²⁶⁾

Én mind az alapot helyesnek, mind az eredményt eleendőnek látom arra, hogy ez intézmény fentartassék a törvénykezési szabályok közt. De a siker a helyes alkalmazásban rejlik, azon kérdésekre nézve, hogy ki és mikor kísérelje meg az egyezséget.

A békéltetést vagy a per bírója, vagy egy harmadik személy eszközli.

Helyesen jegyzi meg Mittermaier, hogy nem érhet vá-

²³⁾ Célunkra csupán ily esetek tartoznak. Másnemű egyezségeket is ide értve, még kedvezőbb az eredmény. 1847-ben t. i. 2847 békebíró 2,312, 165 ügyben kísérletté meg az egyezséget. A megidézettek közül 1.005,322 ügyben jelentek meg a felek, s ezek közül 733,284 ügyben egyeztek ki, tehát 73 esetben, 100 közül. (Bordeaux: id. m. 413. 1.) Ugyancsak Franciaországban 2863 békebíró elé 1851—1860. évig átlag évenként 1.928,000 peres ügyet vittek a felek önként, kiegyenlítés végett, s azok közül átlag évenként 1.483,810, vagyis 77% egyenlített ki barátságosan. (Kőnekapóig, törvénykezés statistikája. „Jogt. Közl.“ 1866. évf. 109. 1.)

²⁴⁾ R. Bordeaux: id. m. Compte général de Tadministr. de la just.civ. 1847.

²⁵⁾ Konek: id. ért. „Jogtud. Közl.“ 1866. évf. 109. 1.

²⁶⁾ Die Resultate dér Rechtspflege bei den Gerichten dér baierisch. Pfalz 1860. Az utóbbi három év nem volt ennyire kedvező, t. i. 1865-ben az ügyek száma 1465, az egyezségeké 268; 1866-ban az ügyek száma 1565, az egyezségeké 198; 1867-ben az ügyek száma 1541, az egyezségeké 222.

lasztás békéltető közegnek alkalmatlanabb egyént annál, a ki a perben ítélni van hivatva.²⁷⁾

Ha két fél közt békéltetőleg lép fel egy harmadik, szükség, hogy érvekkel hasson a felingerült kedélyekre. Tehát vagy a követelőt igyekszik meggyőzni arról, hogy követelése egészben vagy részben a jogos alapot nélkülözi, vagy a panaszlottat az ellenkezőről. Ez érveknek súlyt azon különbség ad, melynél fogva a felek maguk szabnak feltételt az egyezségben, míg a perkérdés megoldása a bíró kezében van. Vájjon maga a bíró figyelmeztesse erre a feleket? Ez minden tekintetben veszélyes volna. Mert vagy a meggyőződés hangján szól, s akkor a jóakarát is fenyegető alakot ölt; vagy csak fogás volt a figyelmeztetés, melyet nem igazol a hozandó ítélet, s akkor a bírói tekintély szenved.

A felek sokat elmondhatnak egyezkedés közben, a mit a perben felhozniok vagy fölösleges, vagy káros hatású lennének. A bíró olyan körülményekről is vesz tudomást, melyek a per eldöntésére nem tartoznak, de a melyeknek befolyásától nem mindig képes menten maradni. Vájjon tanácsos-e a bírót ellentétbe liozni az emberrel, a méltányosságot a joggal, a jobb tudomást a jogi meggyőződéssel? Van egy szempont, mely talán megnyugtatóna, de ez nem jogi szempont, nem az, mely szerint a bíró csak a perben előadottak nyomán köteles határozni.

Az egyezség megkísérlése nem maradhat a hideg formáság mellett, hanem az értelem és meggyőződés hangján ajánlja a békét a harcz helyett, — mindkét fél érdekében és előnyére, ba lehetséges; némi áldozat mellett, ha másképp nincs kilátás a sikerre. Az egyeztetés tehát bizonyos határok közt annyi, mint a rábeszélés. Vájjon, ha feltehető is, hogy a bíró mindkét félre nézve kielégítőleg s a részrehajlás gyanúja nélkül oldja meg e kényes feladást, — nem fog a közvetítés által oly színben tűnni fel, mintha a per nehéz munkáitól akarna könnyű úton menekülni?

Tegyük hozzá, hogy sok bírót a hév elragad; minden pert el akar nyomni, minden egyezséget keresztülvinni, a feleket tehát tekintélyének egész súlyával kényszeríti. Vájjon nem

²⁷⁾ Id. m. I. Beitr. 132. 1.

fogja az ilyen bíró átvenni boszúját a perbe, s éreztetni azon féllel, a kinek merevségén a kísérlet meghiúsult?²⁸⁾

De legfontosabb azon érv, mely a bírónak állásából merül fel a közvetítő szerep ellen. És ha Bentham vádjá nem elég arra, hogy alapjában megingassa magát az intézményt: indokoltnak és dönthetlennel tartom azt az alkalmazásnak ezen módjára nézve. A bíró hivatása nem lehet alku a jogok felett, hanem szigorú alkalmazása a törvénynek: elégtétel vagy védelem, a szerint, a mint a támadó vagy a támadott részén áll a jog. A felek szabad elhatározásának nem szabhat ugyan korlátokat s nem akadályozhatja, ha többet enged az egyik vagy többet ajánl a másik fél, mint a mennyire a törvény kötelezné -⁹⁾; de állásával volna összeférhetlen, hogy a törvénytől, melynek őre, eltérést ajánljon; hogy a méltányosságra szálljon alá, melyre a törvény nem lehet tekintettel, s hogy a felek közé lépjen akkor, a midőn az egyezés által épen a bírót sa „*summum jus summa injuria*“-t akarják nélkülözni.

Hagyjuk tehát a bírót a tribunálon s keressünk kifogástalan egyeztetőket külön békehíruk személyében. A vád, mely a békéltetés ezen módját éri³⁰⁾, az intézménynek nem megsemmítését, hanem javítását ajánlja a törvényhozás figyelmébe.³¹⁾

Az egyezségi kísérletnek vagy az eljárás megindítása előtt, vagy az eljárás befejezése után lehet helye.³²⁾

²⁸⁾R. Bordeaux eseteket említ, amelyekben a bíró csak azért marasztalta el a felet, mert jogaiból nem akart engedni, vagy mert ügyvédt vitt magával segélyül. Id. m. 421. l.

²⁹⁾Az ügyvédi utasítás is meghagyja az ügyvédeknek, hogy az egyezséget ne akadályozzák. Instruct. advoc. §. 12.

³⁰⁾L. alább 45. jegyz.

³¹⁾Van még egy harmadik mód is, t. i. a Berni- vagy vegyes rendszer, mely abban áll, hogy a fél először a per bírójánál jelentkezik az egyezés megkísérlése végett s a bíró e célból egy részrehajlatlan magánegyént bíz meg. Az egyeztető bizottságok — Vergleichsjury — az előbbi tekintet alá esnek, a szerint, amint bírói- vagy magán személyekből alakítatnak. Mitterm. id. m. I. Beitr. 135. l. A genfi perrend azon esetben, a midőn természeténél fogva kiegyenlíthetőnek látszik az ügy: azt kívánja, hogy a törvényszéka békéltetésre egyik tagját küldje ki. (Lói sur l'organisation jnd. art. 78. Seligmann: id. m. 122 l.)

³²⁾A porosz perrendt. a középutat követi, akkora halasztván az egyeztetést, a midőn a tárgyalás folytán a vitás pontok megállapítottak.

Ha meggondoljuk, hogy itt csak a határozat, amott az egész per s annak minden költsége s kellemetlenségei előzetnek meg az egyezség által; hogy az utóbbi már későn érkezik, midőn a felek más módon gondoskodtak jogaik védelméről; hogy a védelem sokszor az ellenfél gyengeségeiből vagy mulasztásából ism örít érveket; hogy a rendszeres dolgot, a dialectika erejére támaszkodva, biztos feltevésre jogosítja sok esetben a perlekedőt, — nem, hogy igaza lenne, hanem hogy a pert megnyerheti, hogy tehát épen az eljárás folyamában kifejtett körülmények teszik hajthatlanná vagy követelővé; hogy minden rábeszélés a védelmi okok megfontolása után, vagy a jogosított felet renditné meg, vagy az ellenfélnek adna jogosítlan kilátást; végre, hogy kísérlet által fennakadást szenvedne az ügy akkor, midőn a bírói határozata már úgyis megérett: az előbbi mód látszik helyesnek, t. i. egyezség a per helyett, egyeztetés a peres eljárás megindítása előtt.³³⁾

A mit ez ellen felhoznak némelyek, a többek közt Mittermaier, hogy t. i. sem a felek, sem a békéltető nem tudják még kellőleg a védelmi alapokat ³⁴⁾, csak előnyére

Preuss. Gerichtsord. Tit. XI. Ellenben a genfi perrendt. a bíróság tegzésére bízza az időpont választását — a plaidoiries előtt vagy után — a melyet legalkalmasabbnak vél az egyezség megkísérlésére. Seligmann: id. m. 120. s. köv. 11.

34) Érdekes egy levéltöredék 1745-ből, mely a hollandi szokásról naiv hangon és nagy elismeréssel nyilatkozik. „La meilleure loi, le plus excellent usage, le plus utile que j'aie jamais vu, c'est en Hollande. Quand deux hommes veulent plaider l'un contre l'autre, ils sont obligés d'aller d'abord au tribunal des juges conciliateurs, appelés faiseurs de paix. Si les parties arrivout avec un avocat et un procureur, on fait d'abord retirer ces derniers, comme on ôte le bois d'un feu, qu' on veut éteindre. Les faiseurs de paix disent aux parties: Vous êtes de grands fous de vouloir manger votre argent a vous rendre mutuellement malheureux; nous allons vous accommoder, sans qu' il vous en coûte rien. Si la rage de la chicane est trop forte dans ces plaideurs, on les remet à un autre jour, afin quele temps adoucisse les symptomes de leur maladie: ensuite les juges les envoient chercher une seconde, une troisième fois; si leur folie est incurable, on leur permet de plaider, comme on abandonne a l'amputation des chirurgiens des membres gangrenés; alors la justice fait sa main. Boncenne: Introduction à l' étude de la proc. civ. Paris. 1859. pag. 293.

³⁴⁾ Id. m. 136. 1.

szolgál az első módszernek. „Nem tudják, de ne is tudják.“ Minél kevésbé van a fél elkészülve arra, hogy mit mondjon: annál valószínűbb, hogy igazat fog mondani, s minél őszintébb a felek kölcsönös előadása: annál könnyebb fellelni a közeledés pontjait.

Ezek a javítás praeventiv eszközei. Vajha emelt ujjal mutathatnék vívmányokra, melyeket hazai törvényhozásunk e téren szerzett. Most csak ajó szándék egyedül, a mit említhetek.

Nemes célja volt a törvényhozásnak, hogy hiteles helyekről gondoskodott, azon korban még, a midőn a tudomány, sőt maga a betűismeret is csak keveseknek volt birtokában.³⁵⁾ Sokat tett a törvényhozás a hiteles helyek szabályozására később is³⁶⁾, de mindig a régi alapon, és szűk határok közt; nem tudta vagy nem akarta a közélet piaczára vinni ez intézményt, s fejleszteni egyenlő arányban a kor igényeivel. Az újabb törvényhozás, midőn az osztrák törvények alatt behozott közjegyzőségtől elfordulva, a régi rendszerhez tért vissza, csak romokat talált, melyeket lakhatókká többé nem tehet, s hullákat, melyek az első érintésre szétporlanak.³⁷⁾

A legjobb szándékból történik, hogy a hétszemélyes tábla egyezségre utasítja a feleket, valahányszor egyensúlyba akarja hoznia jogot a méltányossággal³⁸⁾, de legkevésbé sem helyeselhető az alkalmazás módja. Nem elég, hogy a per-

³⁵⁾ II. Endre 1231. évben kiadott rendelvényének XXI-ik cikke már intézkedik a megyés püspök vagy káptalanok és conventek hitelesítő jogköréről. „Et quia multi in Regno laeduntur per falsos Prestaldos, citationes, vei testimonia eorum non valeant, nisi per testimonium Dioecessani Episcopi vei Capituli; nec falsificatus Prestaldus possit se justificare, nisi eorumdem testimoniis. In causis verò minorum, vicinorum Conventuum vei claustrorum testimoniis.“ (Kovácsli: Vest. Comit. Budác, 1790. pag. 113.)

³⁶⁾ Hármask. II. 21. 1486: 11, 12. 1552: 41. 1723: 39. 43. 1741: 16. 1765: 11. stb.

³⁷⁾ Az 1858. febr. 7-keu kelt cs. nyiltparancs által a közjegyzői rendtartás hazánkba is behozatott; a magyar törvények visszaállításáért azonban az id. törv. szab. VIII. 8. §-a által hatályon kívül téve, ismét az előbbi hiteles helyek — káptalanok és conventek — állítottak vissza.

³⁸⁾ E szokás már a XV-ik században réginek ismertett. „Quemadmodum antiqua et laudabilis Regni nostri consuetudo, huius modi coucordiam... libere faciendam dictet et conseruit.“ (14:29: 39.)

nek utolsó stádiumában történik a békéltetés, nem elég, hogy bíró által történik; hanem épen a legfőbb bíróság által, hogy fokozott mérvben lássuk az aggályokat, melyek a közvetítés ezen módja ellen minden oldalról felmerülnek.

Magasabb szempontból s az alapelvek okszerű alkalmazásával akarta az 1832/6. évi országgyűlés ez intézményt létrehozni, a midőn a bíróságok rendezéséről egy 25 cikkből álló javaslatot készítve, első helyen a „perlekedési viszálykodások barátságos elintézéséről és az e végre rendelő békéltetőkről“ intézkedett³⁹⁾. Megmondja okát, hogy miért „mert a perek összehalmozása az igazság kiszolgáltatásának súlyos és káros késedelmet okoz, s mert köztapasztalás után bizonyos, hogy a perek megelőzésére legsikeresebb eszköz az egyezés előleges próbálása, azon hajdani szokásnál fogva, melyet mind az ország törvénye, mind a törvényhatóságoknál és Ítéző székeknél divatozó gyakorlat hasznosnak bizonyít.“

Főbb elvei a javaslatnak, a kötelezett egyezségi kísérlet a per megindítása előtt ⁴⁰⁾ békéltetés külön közegek által ⁴¹⁾ alperesnek a költség-megtérítés terhe alatt leendő megidézése mellett ⁴²⁾, azonban az állam és az ügyfelek terhel-

³⁹⁾ Olvasható az 1832/6. évi országgyűlés írásai közt. Pozsony, 1834. II. köt. 313. 1.

⁴⁰⁾ 1. §. A perlekedni szándékozóknak, valamely keresetek iránt, a rendezett bíróság előtt mindaddig formás part indítani szabad nem leendőig meg nem mutatják azt, hogy azon pernek elintézése tekintetében, melyet előmozdítani készülnek, közbenjárói segedelemért már az illető békéltetőhöz folyamodtanak.

⁴¹⁾ §. Mely végre az ország minden részeiben, kerületeiben és községekben, a mennyire eszközölhető, azok közül, kik a közönség vagy községek hivatalaikra velek egyenlők bizodalmból rendeltettek ki, bizonyos személyek fognak kijelölteni, kik a közigazgatás minden új terhe, és perlekedők terhelése nélkül, lakostársaik között támadó viszálykodások kiegyenlítésével foglalatoskodjanak. Ily közegek lettek volna, a javaslat szerint, „az ország lakosai különböző állapotukhoz képest“, a szolgabíró és esküdt társa, a helybeli községbíró egy hitessel és a jegyzővel, a nemesek hadnagya a többi előljárók egyikével, rendezett tanácsú városokban a helybeli körülményekhez képest megkívántató számmal választott békéltetők.

⁴²⁾ 4. § ..... az alperesi megjelenés elmulasztása esetében, erről nyert bizonyáglevél mellett, melyet a békéltető nyomban kiadni tartozik.

tetőse nőikül; az egyezkedési szabadság biztosítása⁴³⁾, s végrehajtási jog a létrejött egyezség alapján.⁴⁴⁾

A javaslat sokban hasonlít a francia békebírói-szervezethez, ennek ismeretes hiányai nélkül⁴⁵⁾, s azon álláspontra helyezte volna ez intézményt, a hová harmincz s néhány év után igyekszik jutni az osztrák törvényhozás a múlt évben megjelent békebírói tervszel⁴⁶⁾.

Sajnos, hogy csak javaslat maradt.

A következő országgyűlés beérte azon hiányos intézkedéssel, mely a bírónak tette kötelességévé az egyezséget a tárgyalás kezdetén megkísérlem.⁴⁷⁾

a felperesnek azonnal szabad lesz perét megindítani, az alperes pedig még azonkívül a békéltetés előmozdítására fordított s következőleg ugyanazon tárgyú perben bebizonyítandó felperesi költségeket, melyek különben a megjelenés esetében megtérítendőek nem lettek volna, — visszafizetni köteleztetik.

⁴³⁾7. §. A békéltetők hatósága a felek kölcsönös meggyőződésével eszközzendő önkénti egyezsége szoríttatván, a perlekedők bővebb biztosításául nyilván rendeltetik, hogy a munkába vett békéltetés folyamata megszüntetésére, a felek egyikének az iránt elhatározólag közbevetett kinyilatkoztatása, hogy megegyezni nem kíván, — elég lesz, s ennek közbejöttével a békéltető minden további lépésekkel felhagyni köteleztetik, és semmi esetben valamely ítéletozás nemébe nem bocsát - kozhatik, sem pedig ugyanazon koreseti tárgy iránt következőleg indítandó perben nem bíraskodhatik.

⁴⁴⁾8. §. Valamint pedig a munkába vett békéltetést a felek, mi helyest tetszik, félbeszakaszthatják: úgy az igazság kiszolgáltatása tekintetével összeillik, hogy a békéltetők előtt készült és legalább két tanú jelenlétében megmagyarázandó s ezek által is bizonyosásképp aláírandó szerződések azon erővel bírjanak, melylyel a szerződések szabad akaratából származott más egyéb kötések bírnak, s így azoknak foglalatjaik valósággal végrehajthatanak a törvény rendes útján végre csak azon hibák orvosolthatnak, melyek az ily végrehajtásokban ejtettek.

⁴⁵⁾Az érintett javaslat csupán a váltó- s kereskedelmi, szóbeli, vásári, büntető és egyéb köztiszti pereket vette ki a békéltetés kötelezettsége alul; a code de proc. 48. art. pedig általában szól a demande principale-ról s csak néhány ügyet vesz ki a 49. art.-ban, a mi vitás kérdésekre ad alkalmat; továbbá a békobíró előtt kötött egyezség nem bír végrehajtási foganattal.

⁴⁶⁾Gesetzentwurf über Friedonsgerichte. Wien, 18G7. E szerint a békebíró és helyettese a községi választmány által választatnék, 3 évre (5. §.), s kijelölt területi illetőséggel (3. §.); a létrejött egyezség pedig bírói egyezség minőségével bírma s végrehajtható lenne[^] épen úgy, mint az ítélet. (24. §.)

⁴⁷⁾ 1840: XV. tcz. II. r. 83. §. A váltóeljárás az id. törv. szab.

Az új törvénykezési rendtartás az eljárás módjai szerint tesz különbséget. Sommás ügyekben az előbbi intézkedést fogadja el⁴⁸⁾; 30 forint értéket meg nem haladó személyes keresetekre nézve a községi bíróságot teszi egyeztető békebíróvá⁴⁹⁾; a rendes eljárásnál ellenben, valamint a bírói közvetítést, úgy az egyeztetést is nélkülözi⁵⁰⁾ s szabad kezet enged a törvényhozásnak a végből, hogy ez utóbbit külön közegek által eszközöltesse.⁵¹⁾

I. 43. §-a által a polg. peres ügyekre is kiterjesztetvén, az idézett § a rendes szóbeli eljárásban is alkalmaztatik. Ugyanez áll az osztr. polg. perrendben is, a szóbeli perekre nézve. (45. §.).

⁴⁸⁾ 117 §. Az egyezség jogérvényes ítélet erejével bír. 124. §.

⁴⁹⁾ 470. és köv. §§.

⁵⁰⁾ A rendes eljárás bírói közvetítés nélkül megy végbe, akkopen, hogy a felek a portárban adják és veszik át a periratokat. A felek tehát nem jönnek a bíróval érintkezésbe, és így nem lehetséges az egyezség megkísérlésének azon módja, mely a sommás eljárásban alkalmaztatik.

⁵¹⁾ Ezen értekezés folytatása lesz a perlekedés módja és javítása.

A

BÜNTETÉS RENDSZERRŐL ALTALABAN,

KÜLÖNÖSEN

A HALÁL-BÜNTETÉSRŐL

POROSZORSZÁGBAN.

CSATSKÓ IMRE

II. TAGTÓL.

P E S T,

HAGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

1 8 7 0.

Pest. Nyomatott az „Athonaeum” nyomdájában 1870.

A BÜNTETÉS-RENDSZERRŐL ÁLTALÁBAN.

KÜLÖNÖSEN A HALÁLBÜNTETÉSBŐL

POROSZORSZÁGBAN.

CSATSKÓ IMRE L. TAGTÓL.

(Olvastott a M. T. Akadémiának 1869. martius 1-ső napján tartott ülésében.

A büntető törvénykönyvnek *feladata*: a büntethető cselekvényeket körülírni, s az azok elleni büntetéseket meghatározni.

A jogosság *követelménye*: hogy minden büntetés a büntett nagyságának fokozatához mért legyen.

A büntett *nagyságának* fokozata tárgyi és alanyi mozzanatoktól függ.

A *tárgyiakat* képezik: a megtámadott jognak fontossága, azt magában vagy viszonyban a közjogrenddel tekintve, a mint t. i. a fenforgó körülmények szerint valami jognak megtámadása a közjogrendet nagyobb vagy kisebb mértékben veszélyezteti, és az elkövetett sérelemnek nagysága; az *alanyiakat*: a büntett végbevitelkor nyilvánuló bűnösségnek foka, és annak a közbiztonságra nézve veszélyessége.

E mozzanatok nincsenek mindig egymáshoz *egyenes arányban*. Mert külsőleg nagy büntettnak kisebb gonoszság lehet oka, és nagy gonoszságnak csekélyebb lehet külső eredménye; és mert kisebb fokú sérelmek, ha azok elharpóznak, a közjogrendre nézve veszélyesebbek lehetnek, mint a ritkán előforduló nagyobb jogsérelmek; szintén lehetséges, hogy egyes esetenél jelenlevő *nagyobb bűnösség* az esettel kapcsolt rendkívüli körülmények miatt kevésbé veszélyes, mint a kisebb bűnösség. *Például*: rokongyilkosságnak a rokonok közt fenforgó viszonyoknál fogva, lehetnek olyan indokai, minők a bűnösre nézve »többé eléjőnni nem fognak, s azért az ily *rokongyilkostól* félni alig leendő ok; lopás olyan

körülményekkel lehet kapcsolatban, minők mindennap előfordulnak, s ez okból a közjőrendre nézve a kisebb *tolvaj* is lehet igen veszélyes.

Midőn a *törvényhozó* a büntettek ellen büntetéseket szab, leginkább az azokkal kapcsolt *tárgyi* mozzanatokot veszi figyelembe akként, mint azok az életben rendszerint előjönni szoknak; az *alanyi* mozzanatokot tekintve, betudható bűnösséget tételez fel általában a végre, hogy a törvényben kiszabott büntetést egyes esetekben alkalmazni lehessen.

A bűnösségnek kellékeit és fokozatát a törvényhozó szintén az életben rendszerint mutatkozó mozzanatok alapján szabályozni igyekszik; de annak meghatározását: vajjon vau-e egyes esetben bűnösség jelen és mily fokozaton, minthogy azt az esetek különfélesége miatt előre látni nem lehet, a bíróra bizza. Miután a büntettek már tárgyi mozzanataik szerint különféle fokozatúak, kell, hogy a büntetések is *különböző nagyságnak* legyenek. Jogi és politikai nézetek, mint: hogy a büntetés a büntett nagyságának megfelelő, s annak indokai ellen irányzott legyen, vezették leginkább a törvényhozókat a büntetések választásánál; csak hogy e választásnál gyakran tévedtek, mint ezt a büntető-jognak története elég szomorúan tanúsítja.

Legegyszerűbb és természetesnek látszó nézet az, hogy valamint büntett által valami jogunkban támadtatunk és sértetünk meg, úgy a bűnöst *büntetés gyanánt* valami jogbani megtámadás, s attóli megfosztás érje. Tehát: a ki az *élethezi jogtól* valakit megfosztott megölés által, az életétől fosztassék meg; a ki *testi fájdalom* okozás, vagy csonkítás által a jogot testünk sértetlenségéhez támadta meg, az annak ebbeli jogát nem kiméivé, szintén testi fájdalmat vagy csonkítást szenvedjen; a ki *lopás, csalás* által vagyonunkhozi jogunkat sértette meg, annak vagyona, nem tekintve ahhozi hasonló jogát, vétessék el stb.

S valamint minden jog lehet büntettnek tárgya, úgy ehét minden jog tárgya büntetésnek is, vagyis: minden jogtól lehet a bűnöst *büntetésképen* megfosztani. De valamint a büntettek által leggyakrabban sértetünk: életünkben, testi épségünkben, vagyonunkban, becsületünkben, külső szabad-

Ságunkban: úgy a büntettek ellen használt büntetések is *e javak* ellen irányulnak, mint: a halál-, testi-, jószág vagy pénz, becsület- és szabadság-büntetések.

Lehetnek azonban más jogok is, ha nem is a szoros értelemben vett büntetésnek tárgyai, azok gyakorlatában végkép, vagy csak némiképp korlátoztatván. Így *például*: korlátozást szenvedhetünk a *házassághoz*i jogban, vagy a jogban bizonyos társulatnak tagja lehetni, különösen akkor, midőn a házassági jogkötelességek ellen cselekszünk, vagy a *társulatnak* szabályait megszegjük, s ez által annak jogos léteit és működhetését akadályozzuk. Minthogy azonban az említett cselekvények rendszerint nem közveszélyességük, az azoknak megfelelő büntetések nem alkalmaztatnak a közveszélyességű és szigorúbb értelemben vett büntettek ellen, nem legalább önállólag.

Mely büntetések, mily módon, és mily mértékben, mily egymáshoz arányban használtassanak a büntettek ellen? ez a törvényhozásnak első állapotában eldöntendő egy *legfontosabb kérdés*; mert a szerint, a mint e kérdés eldöntetett, fogja a törvényhozó az egyes büntettek ellen a büntetéseket kiszabni. Így különösen ha a büntetés-rendszerből a *halál-büntetés* kihagyott, akkor az akármely, bár legnagyobb büntett ellen sem fog a büntető-törvénykönyvben rendelteni; ha a *szabadságbüntetés* a büntetés-rendszerben akként lett elfogadva, hogy azt a bűnhöncz holtig vagy bizonyos ideig, magányosan vagy közösen, bizonyos osztályozás mellett vagy a nélkül, szigorításokkal, mint: vas, közmunka, böjt, testi fenyíték, sötét kamra, vagy ezek mellőztével töltsé, akkor a szerint fog az az egyes büntettek ellen a törvénykönyvben kimondatni. Így van a többi büntetésekkel is, mint pénzbüntetés, jószág-elkobzás, becstelenítő büntetés. Ha ezek a büntetés rendszerből *kihagyottak*, akkor az egyes büntettek ellen sem fognak azok a törvényben kiszabtatni.

Annyira szabályozza az elfogadott büntetés-rendszer magának a *törvényhozónak* további eljárását. De szabályozz i az a *bírónak* cselekvőségét is, mert ennek főhivatása lévén: a büntető-törvényt az előforduló esetekre alkalmazni, s a bűnösre, ennek érdeme s a törvény rendelete szerint a bün-

tetést kimondani; a bíró csak a törvényben *kitűzött határok* közt mozoghat, és olyféle büntetéseket, oly módon s oly mértékben mondhat ki csak ítéletileg, mint a melyek, mily módon és mértékben a büntetés rendszerben elfogadtattak.

Ezekből eléggé kitűnik a büntetés-rendszernek a büntető-törvénykönyvbeni *nagyfontossága*, mi az egyes büntetésekről, s az azok elleni büntetésekről szóló *anyagi* büntető törvénykönyv különös részének mintegy alapját képezi, mint ezt már az 1843-diki országgyűlésen igen helyesen megjegyzé mélyen tisztelt elnökünk (L. *Krit. Zeitschr. für Rechtswiss. u. Gesetzgebung des Auslandes.* 17. köt. 133 ik lap.) Vájjon a lehetséges büntetések közül melyeket, mily módosítással és mily mértékben fogadjon el a törvényhozó? erre nézve több *mozzanatok* folyhatnak be, és gyakorolhatnak döntő hatást. Ily mozzanatok lehetnek a büntetőjogi *elmélet*, melyet a törvényhozó követendő vezérelvül elfogadott; az eddigi törvények és törvényes *gyakorlat* a népnek műveltsége, életviszonyai, erkölcei, jogi érzülete.

Tagadhatatlan, hogy e mozzanatok szerint a büntetés-rendszer eddig is változott, és azok változtával ezután is változni fog. Így a büntetés-rendszer más, ha a törvényhozó a büntetések általi jogkiszolgáltatás mellett *elrettenteni*, más ha *javítani* akar; az eddig érvényben volt büntetések tapasztalt hatásaik szerint meghagyatnak, módosíttatnak vagy mellőztetnek; *durva népnél* a büntetések is durvák, kegyetlenek, de a népnek haladó műveltségével és szelídültével a büntetések is enyhülnek, és emberségessé válnak.

És valamint a *tudománynak* befolyása a büntető-jogi elméleteknek kifejtésére s megállapítására, a nép műveltsége, erkölcsi és jogi érzületének szelídítésére, a törvények és törvényes gyakorlatnak tökéletesítésére tagadhatatlan: úgy tagadhatatlan a tudománynak befolyása a büntetés-rendszerre. S valóban, ki a büntetőjog *történetében* csak egy kissé is jártas, az tudván, hogy mennyivel enyhébbek, emberségesebbek a büntetések mai nap, mint voltak ezelőtt csak száz évvel, az említett állításnak igazságát, a köztudományosságának haladása mellett belmegnyugvással s a jövődőt illetőleg a legalaposb, legszebb reménynyel fogja elismerni

A *népnek* műveltségét, szokásait, erkölcsi és jogi érületét a törvényhozónak figyelőmbé kell ugyan venni, ha törvényének sikert szerezni óhajt; mert a magában legjobb törvények is siker nélkül maradnak, ha azok a nép által *nem helyesletnek*, nem pártoltatnak; de no feledje a törvényhozó, hogy ő a népnek a haladásban *vezére*, és hivatása a haladásra vezető biztos utat a népnek kijelölni, szem előtt tartván a nagy *Baconuk* e mondatát: „Loquendum est, ut vulgus, sentiendum, ut sapientes.“

Ámbár — mint már említettem — a törvényhozó a bűntetteknek leginkább *tárgyi* külső körülményei szerint igyekszik a büntetéseket meghatározni, ezt mégis az életben lehetséges, elő nem látható körülményeknek különfelesége miatt kimerítőleg nem teheti, s már e tekintetből is a *büntetéseknek* egyes esetekbeni kiszabását a bíróra hagyni kénytelen; e kénytelenség még nagyobb mértékben mutatkozik az *alanyit*, a betudhatást s annak fokozatát tekintve, miket előre mintegy az egyes esetektől elvontan, a törvényben csak legfőbb vonalai szerint lehet körülírni, azoknak emberileg lehetséges pontos *meghatározása* a bűnösnek oly számos módosításokat tanúsító egyéniségétől függvén.

Másrésről méltán támadhat aggodalom a bíróságnak *önkényes* eljárása iránt, ha az a törvényben kellőleg körülírva nincsen.

S e két ellentét közt, t. i.: a büntetendő eseteket büntetéseikkel együtt a törvényben *mind elősorolni*, és a bíróságnak elegendő tág ítéletési tért engedni, az üdvös *közepet* eltalálni úgy, hogy a bírósági ítéletés a jogosság rovására túl ne korlátoztassék, de a jogok biztosítását tekintve, a bíróságnak *korlátlan* hatalom ne engedessék, a törvényhozói bölcseségnek egy fontos feladata.

A büntetések kiszabása körüli bírói *ítélhetést* az alkotott törvényekben különfélekép szabályozva találjuk; a mint p i. a büntető törvények a büntettek ellen: 1. vagy *kizárólag*, általában (absolut) alkalmazandó büntetéseket rendelnek, mikor aztán a bírónak kötelessége, bebizonyult bűnösség esetében a törvényben foglalt büntetést minden további *mérlegetés* nélkül kimondani, *például*: a halálbüntetést, ha az a

gyilkosság ellen kizárólag (egyedül) van a törvényben elfogadva; 2. vagy a büntettek ellen *több különfajú* büntetéseket szabnak, és az azok közti választást a bíróságra hagyják, *például*: ha halálbüntetés mellett, holtiglani börtön van a gyilkosság ellen a törvényben kimondva; 3. vagy a büntettek ellen *egy fajú* büntetéseket rendelnek, de hogy a bíróság a büntett nagysága szerint a büntetést egyes esetben kimondhassa, a bíróságnak ítélhetési tért engednek akként, hogy az a törvényben kiszabott büntetésnek *legnagyobb és legkisebb* foka közt választhasson; 4. vagy csak a büntett elleni büntetésnek *legnagyobb fokát*, melyen túl tehát a bírónak menni nem szabad, határozzák meg, és megengedik, hogy a bírónak a büntettnek tárgyi és alanyi csekélysége szerint a legalsóbb fokú büntetést is minden megszorítás nélkül kimondhassa.

Annak *bírálatát*, hogy az előadott módszer közül melyik legcélszerűbb és hogy a büntetés-rendszerben, mely büntetések, mily módosításokkal és mily mértékben fogadhatók el, máskorra hagyom.

Csak azt látom még jónak megemlíteni, hogy az, vajjon a bíróságnak milyen tér engedtetik az egyes büntettek elleni büntetéseknek kiszabásánál, lényeges *kapcsolatban* van a *kegyelmezési* jognak gyakorlatával. Mert a hol a bírónak ítélhetése, és a büntetésnek a büntett fokozata szerinti kiszabhatása korlátolva lévén, ez a bíróságot szigorú büntetéseknek kimondására kényszeríti, ott e *szigorúságot* a jogosság és méltányosság követelménye szerint a kegyelmezés útján kellend enyhíteni; mi ritkábban fog szükséges lenni ott, hol a törvény által a bíróságnak *elegendő* tér engedtetik a végre, hogy a büntetést a büntettnek fokozatához képest ítéletében nagyobb vagy kisebb *mértékben kimondhassa*.

Ezek után tanulságosnak látom a porosz büntetés-rendszert előadni, mert a porosz büntetőtörvénykönyv hiányai mellett is, a német büntetőtörvénykönyvek közt, béltartalmánál fogva, és mert az legrövidebb, casuisticától ment, egyes büntetteknek körülírásában szabatos, világos és hibátlan, *jelesnek* van elismerve, min aligha fog csodálkozni az, ki tudja, hogy a porosz büntetőtörvénykönyv elkészítésén 1826-tól 1851-ig, tehát 25 év folyama alatt majdnem szakadatlanul jeles tagok-

ból álló több miniszteri és országgyűlési *bizottmányok* fáradoztak, és e közben módosított, javított *több javaslatot* készítettek, melyek közül az 1843-ki javaslat nyomda útján is közzététvén, hírlapi cikkekben és önállólag megjelent, számos *bírálatoknak* írására adott okot s alkalmat; az önállók, melyek száma 64, nagyobb részben ki is nyomattak, a többiek pedig kéziratban a jogügyi minisztériummal közöltettek. Ezek tanulságos voltáról bizonyosságot tesz az, hogy a bírálatoknak szerzői közt voltak az akkori *legjelesb* német *jogtudósok*, kik közül elég legyen megemlíteni ezeket: Abegg, Martin, Mittermaier, Schwarze, Temme, Zachariae.

A sok és tartós munka után végre az utolsó javaslat 1851-ki január 3-án az országgyűlés eleibe adatván, itteni elfogadás után 1851-ki ápril 14-én királyi megerősítést nyert, és ugyanaz évi július 1-ső napján életbe lépett. Mert továbbá a porosz büntetőtörvénykönyv még 1866 előtt *több német államban* elfogadtatott és életbeléptetett, mint Hohenzollernben, 1851-ki január 1-ső napján; Anhaltbernbúrgban 1852-ik márczius 31-én; Waldeckben és Pymontban 1855-ki october első napján; *Oldenburgban* fontos változásokkal, illetőleg javításokkal 1858-ki nov. 1-ső napján; Lübeckben 1864-ki márczius 1-ső napján a büntetés-rendszerbeni változással. Mert végre a porosz büntetőtörvénykönyv egy, 1867-ki jun. 25-én kelt rendelet által a Poroszországgal azelőtt legközelebb *kapcsolt államokban* behozatván, Németországnak legnagyobb részében érvénynyel bír, és a többször nyilvánított óhajtás szerint *behozandó német közös* büntető-törvénykönyvnek elkészítésénél valószínűleg alapul szolgálni fog.

Mellőzve a porosz büntetőjog történetéhez tartozóknak bővebb előadását, csak azt akarom megérteni, mi a mostani porosz büntetőtörvénykönyvnek készítésére, különösen az abban elfogadott büntetés-rendszernek *megállapítására* közvetlen befolyással volt. Poroszthonban ezelőtt a büntetőjog terén *három* különböző *törvényhozás* volt érvényben; mint a német közös büntetőtörvény, a tartományi köztörvény (Allgemeines Landrecht-féle, és a rajnai tartományokban hatályban volt francia büntető codex, melyeknek javítását az előhaladott korszellem, egy törvénykönyvbeni egyesítését az államnak

egysége követelte. Az eziránti eljárásnál *alapul* vétetett: a tartományi jogban és a rajnaiban kifejezett fenálló jog, figyelemmel a büntetőjognak *tudományos kifejelettségére*, haladására, valamint Poroszországnak különös viszonyaira, kívánataira és szükségére, mely mozzanatoknak szerencsés *összeegyeztetéséből* támadott a jelenlegi büntető-törvénykönyv.

Poroszthonban különösen a büntetés-rendszer nem felelt meg a jelenkor igényeinek. A közös *tartományi jog*, mi 1794-ki február 5 én kihirdetett, és u. az évi jún. 1-ső napján életbe lépett törvény II-ik részének 20-dik címében foglaltatik*); a büntetésekről általános szabályokat nem foglalt magában, azoknak rendszerét tehát az *egyes határozatokból* lehet megismerni. A tartományi jogban következő büntetések jönnek elő: 1. a *halálbüntetés*, mi végrehajtott kerékkel alulról vagy felülről, tűzzel, kötéllel, karddal, később bárdal. A halálbüntetés *szigorított*: a bűnösnek tehenbőröni csúsztatásával a vesztőhelyre, és a holt tetemnek kiállítása által; 2. *szabadságbüntetések*, mint: fegyház, büntető munka, fogság és várbüntetés; ez utóbbi vagy *vármunka*, mi a szabadságbüntetésnek legszigorúbb faja volt, vagy *várfogság* (árestom), a fogságnak legenyhébb faja, az úgynevezett *custodia honesta*; a vármunkát és fegyházat lehetett kiszabni rövid időre vagy élethosszigan. A szabadságbüntetéssel kapcsolt *szigorítások* voltak: megbélyegzés, vesszőzés, nyilvános kiállítás, testi fenyíték; 3. *testi büntetés* (önállóság); 4. *óeesüiet-büntetések*; 5. *jószág elkobzás*; 6. *pénzbírság*; 7. *hivataltóli elmozdítás* vagy *felfüggesztés*; 8. *száműzés*.

A *rajnai* büntetőjog szerinti büntetések különböztek, a mint azok a francia büntető-törvénykönyvvel elfogadott büntethető cselekvények *három osztálya* ellen voltak kiszabva. A *büntettek* elleni büntetések itt mindig *becstelenítők*, ilyelt: 1. a *halálbüntetés* lefejezés által, és ha szülőgyilkos ellen mondott az ki, a bűnösnek kiállítása és jobb kezének levágása által szigorított; 2. *élethosszigliani kényszermunka*; 3. *elszállítás*-, e két büntetésfaj az elítéltnak *polgári halálát* vonta

*) „Die Strafgesetzbuch in Deutschland.“ Leipzig

maga után; 4. ideiglenes kényszer-munka, 5 évtől 20-ig; 5. *elzárás* (la reclusion) 5 évtől 10-ig; 6. szegényfa-pelengér; 7. *számkivetés*; 8. a polgári becsület elvesztése.

Becstelenítő büntetésekkel a törvényben meghatározott esetekben lehetett *megbélyegzést* és jószág-elkobzást kapcsolni, és az előbbi mindig összekapcsolandó volt az élethossziglani kényszermunkával; azok, kik általában kényszermunkára vagy elzárásra ítéltettek, a büntetés megkezdése előtt a *bitófánál* nyilvánosan kiállítottak.

Itt megjegyzést érdemel, hogy Franciaországban az 1832-ik ápril 28-ki törvény által a büntetés-rendszer *enyhítette*, a mennyiben különösen az említett kézlevágás, megbélyegzés, kiállítás és jószágelkobzás megszüntetett, s az ideigleni kényszermunka és fegyház közé a *letartóztatás* hozatott be, mi szintén becstelenítő. A rajnai tartományok azonban, mint ez időben nem a francia törvényhozás alá tartozók, ez enyhítésekben nem részesültek.

A *vétségek* elleni büntetések voltak: 1. *fogság* 6 naptól 5 évig; 2. bizonyos állampolgári, közpolgári és családi *jogok gyakorlásátóli* eltiltás: mint a jogtól szavazni, választani, gyám vagy gondnok, vagy szakértő lehetni; 3. pénzbírság.

A büntettek és vétségek ellen *közösen* lehetett kimondani a *rendőri felügyelet* alá helyezést és egyes tárgyaknak elkobzását.

Az *áthágások* elleni büntetések voltak: 1. a *fogság* 1 naptól 5 napig; 2. *pénzbírság* 1 franktól 5-ig; 3. bizonyos lefoglalt tárgyaknak *elkobzása*.

A *közös német büntetőjognak* büntetéseit, melyek igen kegyetlenek voltak, a szokásjog, mi a jogtanban és gyakorlatban nyilvánult és tulajdonképen jogászok joga volt, folytonos változás által a mai nézetekhez alkalmazta, módosította; mely eljárást egyes országokban a törvényhozás a büntető-törvénykönyvek behozatala előtt is részletes törvényekkel és a börtönök rendezésével igyekezett kiegészíteni, A *szokásjog* által a halálbüntetés korlátoltatott, a kegyetlen testi büntetések megszüntettek, és majdnem kizárólag a *szabadságbüntetés* használtatott. A porosz államnak ama tartományai, melyekben a közös német büntetőjog érvényes volt, a büntetőjognak e kifejlődésében részt vettek.

A porosz törvényhozás a büntetőjognak átvizsgálásánál czélszerű büntetéseket megállapítani, s azok közt az igaz *arányt* meghatározni igyekezett. Az 1851-ki büntető-törvénykönyvi büntetésrendszer különösen a porosz és francia büntetőjognak *összeegyeztetéséből* származott. Jobban közelít az mégis a francia, mint a köztartományi joghoz, és mindkettőt megelőzi *enyheség* és emberiség által; mert a mostani büntető törvényben nemcsak a büntetések mértéke alábszállítva, mint a francia büntető-törvényben, hanem a büntetésfajok is egy fokkal alább vannak megállapítva.

A porosz büntetésrendszer kapcsolatban van a büntethető tetteknek *hármias osztályzásával*: büntettek-, vétségek- és áthágásokra. A büntetések választásánál a rendek (polgári osztályok) ktilönféleségét, mire a tartományi jogban figyelem volt, mellőzte és a francia jogot követve, a törvény előtti *egyenlőség elvét* fogadta el.

A tartományi jogban foglalt büntetések közül *kihagyott*: 1. a szigorított halálbüntetés; 2. a testi fenyíték; 3. a megbélyegzés; 4. a nyilvános kiállítás; 5. a bírósági megdorgálás; 6. az arcképnek és névnek az akasztófáni kiszégezése; 7. a jószág-elkobzás; 8. a helybéli kiutasítás; 9. a várbüntetésnek különféle fajai.

Szintén *ismeretlenek* a jelenlegi porosz büntető-törvényben a rajnai jogban (a francia code penal szerint) elfogadva volt: kényszermunka, bélyegzéssel vagy a nélkül, az elszállítás, a pellengér és a polgári halál.

Mint *mellékbüntetések* újak: a rendőri felügyelet alá helyezés, elvesztése a képességnek vagyónáról rendelkezni és a javított becsületbüntetési rendszer.

A mostani *főbüntetések* Poroszországban ezek: 1. a *halálbüntetés*; 2. száomisagbüntetések, mint: fegyház, elzárás és fogság, ez utóbbi vétségeknél és áthágásoknál; 3. *pénzbírság* vagy egyedül, vagy szabadságbüntetéssel vagylagosan, vagy azzal kapcsolva. — *Mellékbüntetések*: 1. becsület-büntetés; 2. nyilvános hivataloknak viselésére ideigleni képtelenség; 3. képtelenség az eddigi hivatalra, művészet vagy iparüzlet gyakorlására; 4. egyes dolgok *elkobzása*; 5. a vagyonról rendelkezhetésnek megszorítása; 6. a büntető Ítéletnek nyilván-

nos hirdetése; 7. *rendőri felügyelet* alá helyezés; 8. dologház-bani elzárás; 9. az országból kiutasítás.

A porosz büntető-törvénykönyvben a büntetések közt első helyet foglal el a *halálbüntetés* (7. §.). A halálbüntetés jogosságáról, czélszerűségéről a porosz büntető-törvénykönyv készítésénél is folyt a vita, mint ez az illető irományokból kitűnik. A törvénykönyv utolsó javaslatának *indokolásában* mondatik: hogy a halálbüntetés *ellen* érvül felhozatik, miszerint az sem a jogosság, sem a kereszténység, erkölcsösség és emberiség alapelveivel meg nem egyez, hogy a halálbüntetés nem annyira büntetés, mint *megsemmisítés*, a töredelemre és javulásra az utat elzárja, a népre nem hat elrettentőleg hanem erkölcstelenítőleg.

Azonban, ha kell, hogy a büntetés gyanánt kiszabandó rosznak nagysága az elkövetett büntett súlyának megfelelően, és hogy ama czélt, mely az által szándékoltatik, elérhesük: akkor az életnek elvesztése, mi által lehet egyedül a büntettes bűnösségét kiengesztelni, s a halálbüntetés, melynek végrehajtása által lehet egyedül az államnak léteit biztosítani, valamint a jog és jogosság álláspontjából, úgy az állam fogalma szerint tökéletesen jogosultnak látszik. A népnek *jogtudata* is elismeri a szükségét, a legnagyobb büntetteket halál által kiengesztelni, és a halál-büntetésnek megszüntetése e jogtudatra rász hatást gyakorolna és ama véleményre vezetne, hogy a törvénynek szigorú alkalmazása ál-emberieségen nyugvó enyheségnek lett feláldozva.

Az országgyűlés 2-ik *kamrája* bizottmányának jelentésében mondatik: hogy a bizottmány reménye, miszerint az előrehaladó polgárisodás a halálbüntetést korábban vagy későbben nélkülözhetővé fogja tenni; hogy négy szavazat annak megszüntetése mellett nyilatkozott, de a többség a halálbüntetésnek megtartását kívánta, mert a népességnek még nagy része ama meggyőződésben van, hogy a halálbüntetés a legnagyobb büntettekre nézve a jogosság által követelt, és az elrettetés végett nélkülözhetlen büntetésfaj, melynek helyébe az *elszállítást* tenni nem lehet, és a halálbüntetés megszüntetésének következménye az volna, hogy miután a halálbüntetés helyébe az *életfogytiglani* szabadság-

büntetés lépne, az egész büntetési fokozatot megváltoztatni kellene.

Az *első kamara* bizottmánya pedig abbeli nézetét nyilvánította, hogy a halálbüntetés megszüntetéséről kérdést miután az jelenleg még szükségesnek látszik, nem kell ismét feléleszteni.

A porosz *országgyűlésnek* kamrái figyelembe véve azt, hogy az elébök terjesztett javaslatot több korábbi javaslat feletti gondos tanácskozások előzték meg, és a tartományi gyűléseknek észrevételei is használtattak; valamint ama nézettől vezetette, hogy a kamrák bizottmányai a javaslatot szorgalmasan *bírálták* és czélszerii javításokat indítványoztak, és végre indíttatva ama fontos körülmény által, hogy a büntető-törvénykönyv minél előbb létrejöjjön: az egyes határozatok feletti különös tanácskozásról lemondottak és a javaslatot egészben a bizottmányok előterjesztése szerint elfogadták, miből méltán azt következtethetni, hogy a halálbüntetésnek elfogadása iránt a kamrai bizottmányok által előadott indokokat az országgyűlés is döntőknek tekintette, és magáévá tette.

Beseler, greifswaldei jogtanár, ki 1851. évben a 2-ik kamra által, a javaslat megbíralására kiküldött bizottmánynak *elnöke* volt, a porosz büntető törvénykönyvről írt *jeles commentárjában* halálbüntetésre vonatkozólag ezeket mondja: „Az államok története tanúsítja, hogy akármiféle kormány nyal bíró állam soha sem mondott le végkép az élet és halál körüli jogról, *péld.* háborúkori árulásnál vagy bellázadásnál; és hogy most is a népnek *jogérzete* a legnagyobb büntetteknek kiengesztelését csak a halál-büntetés által tartja lehetségének. Hogy e mozzanatok azok, melyeket a törvényhozónak *figyelembe venni* kell, ha az a további kifejlödhetést nem gátolva, a jelen kornak és népnek számára kíván tevékeny lenni.“

A halálbüntetés Poroszthonban *lefejezés* által hajtatik végre (7. §.). Az 1827. és 1830-ki javaslatok a nyaktilót említik mint eszközt, melylyel a kivégzés végrehajtassák. Ebbéli javaslat a későbbi javaslatokban hiányozván, az egyesült rendek választmánya, mely 1848-ki év elején tanácsko-

zott, majdnem egyhangúlag ajánlotta, hogy a lefejezés a *nyaktiló* által hajtassék végre, és ez a törvényben határozottan kimondassék. Az 1850-ki javaslat azonban ez indítványt nem fogadta el, és abbeli határozat, hogy a lefejezés mily eszköz által történjék, a törvénykönyvbe nem igttattott.

A 2 ik *kamra* bizottmányának jelentése ez iránt ezt mondja: „A javaslat a lefejezést, mint az egyedül megengedhető halálbüntetést állapítja meg, arról azonban, hogy az mikép hajtassék végre, hallgat. Ebből következik, hogy további intézkedésig az eddigi határozatok mellett kell maradni; tehát a *kölni* felebbviteli törvényszéknek területén a *nyaktilót*, a monarchia többi részeiben pedig a hóhérnek *kardját* használni. A bizottmány kívánatosnak látja, hogy az egész porosz államban a lefejezésnek csak egy módja engedessék meg. Ez, ha ez iránti határozatot kellene a törvénykönyvben elfogadni, habozás nélkül a *nyaktilónak* közös behozatala mellett nyilatkoznék; elismeri azonban, hogy a közvélemény a kivégzésnek e módja ellen van, s azért előnyöst), az egyforma kivégzésnek behozatalát későbbi törvényre bizoni.“

A rajnai jogban (Codepen, 27-ik §.) foglaltatik a rendszabály, hogy a halálbüntetést *terhes nőn* csak a szülés után lehet végrehajtani. Ez mint magából érthető, a törvénykönyvbe nem foglaltatott, miután a méh-magzat is a törvények oltalma alá van helyezve, és a halálbüntetésnek végrehajtása terhes nőn, a törvénynek és az ítéletnek czélzatát túlhaladná.

A büntető-törvénykönyv 8-ik §. szerint a halálbüntetésnek végrehajtása *bekerített téren*, vagy a börtön-intézetnek falain belüli téren vagy más elzárt téren történjék. A kivégzésnél *jelen legyen* legalább két tagja az elsőfolyamodási bíróságnak, egy hivatalnoka az államügyészségnek, egy törvényszéki írnok, s egy felsőbb börtön-tisztviselő. A kivégzésről a helységnek, hol az végrehajtatik, községi *előjárója* tudósítandó, ki a községnek képviselőiből vagy a községnek más tiszteletet érdemlő tagjaiból 12 személyt küldjön ki, hogy a kivégzésnél jelen legyenek. Ezeken kívül az elitét vallásabeli egy *lelkésznek* a jelenlét megengedendő. — A védelme-

zőnek és különös okoknál fogva *más személyeknek* is a jelenlet megengedtetik. Az Ítélet végrehajtása *harangozás* által adatik tudtul, mi a kivégzés befejeztéig tart.

E szerint tehát a nyilvános kivégzés, mi addig az *elretten-tési* elméletnek értelmében megszorítás nélkül elfogadva volt, Poroszországban megszüntetett, és a falak közti kivégzés hozott be.

Beseler commentárjának (95-ik l.) hivatkozik a tapasztalatra, miszerint a halálbüntetésnek nyilvános helyeni végrehajtása, a népsokaságnak tolongása közben, több hátránnyal van kapcsolva, és a kíváncsiaknak könnyen látványul szolgál. Ez okokból Amerikában a nyilvános kivégzés helyett a börtönfalak köztit fogadták el, és minden bizalmatlanságnak elhárítása végett a kivégzést *több személyek* jelenlétében rendelték el; különösen oly személyeknek jelenlétében, kik részint hivatásuknál fogva arra kijelölvék, részint a helységnek polgárai közül választatnak és meghivatnak.

A 2-ik *kamra* bizottmánya egyhangúlag a kivégzésnek e módját fogadta el, s arra nézve, hogy a kivégzésnek titkosága mellőztessék, biztosítékot abban keresett, hogy megengedtetett, más a törvényben meg nem nevezett, személyeknek is jelen lehetni; s itt különösen a *kivégzettnek rokonaira* gondolt a bizottmány.

Mittermaier a porosz büntető törvénykönyvrőli bírálattában a falak közti kivégzésről (Arch. d. Cr. R. 1851. 310-ik köv. l.) így nyilatkozik: „Méltányoljuk az okokat, melyek az új törvényhozókat arra bírják, hogy a *korlátlan* nyilvánosságú kivégzéseknek tagadhatatlan hátrányait mellőzzék. Megjegyzést érdemel, hogy a német törvényhozók ez új intézményt Amerikából kölcsönzik. Az új indítványok által némely *botrányos jelenetek*, melyek a nyilvános kivégzéssel kapcsolva voltak, kétségtelenül mellőztetni fognak. E részben a tapasztalatok Németországban még hiányoznak. Mi részrehajlatlan férfiakhoz Éjszakamerikában fordultunk, hogy megtudhassuk, vajjon a *falak közti* kivégzés oly jónak bizonyult-e, mint azt némelyek Németországban remélik. *Websternek* kivégzése Bostonban 1850-ki augusztusban legjobb alkal-

mát nyújtott, tudomást szerezni. A kapott tudósítások bizonyítják, hogy az e kivégzésmódnak német védői aggodalommal nézhetnek az időre, melyben az új törvény alkalmaztatni fog. A kivégzés napján a nép közti *izgatottság* rendkívüli volt, úgy hogy a népnek törekvése a kivégzés helyére juthatni, legzavargóbb jeleneteket idézett elő; hogy sokan nagy költséggel igyekeztek a szomszéd házakból, ablakokból, tetőkről a fogda-helyiségbe nézhetni, míg mások a legerősb nyilvános kifejezéseket használták a végre, hogy a halálbüntetés iránti ellenszenvüket kinyilatkoztassák; mi okozta, hogy Websternek kivégeztetése óta Bostonban a halálbüntetés *ellenzői* feltűnőenleg szaporodtak.

„A halálbüntetés megtartásánál hivatkozni szokás a néptudatra, de következetesen meg kell engedni azt is, hogy a nép e büntetéssel a *nyilvános végrehajtás* eszméjét kapcsolja össze, és alapos érzületénél fogva a titkos kivégzések ellen bizalmatlanságot és undort tanúsít.

Mi Angolhonban és Belgiumban többször tudakozódunk az errőli vélemény iránt, és megtudtuk, hogy túlnyomó népszavazat a nyilvános kivégzésnek *fentartását* kívánja, ha a halálbüntetést megtartani van akarat.

„Az előfordult jelenetek, miszerint a kivégzendő borzasztólag *küzködött* a hóhérral, vagy a kivégzés eszméleten kívül levőn hajtattott végre; valamint az, hogy az emberi jogszolgáltatás csalókasága mellett *büntelen* is lehet kivégzés tárgya, oly kifogások, melyek a falak közti kivégzésnél is *előjöhetnek*.

„Ehhez járul még, hogy Belgiumban felebbviteli törvényszékek, különösen a *brüsseli*, emlékiratban határozottan ama kötelezettség *ellen* nyilatkoztak, miszerint két bíró mint tanú a kivégzésnél részt vegyen; hasonló hangulat nyilvánul a népnél, ha a községi *képviselőknek* kötelességül akarják tenni, hogy kivégzésnél jelen legyenek. Meg nem foghatni, miként lehet ez új kötelességet oly emberekre róni, kik talán legnagyobb *irtózáttal* viseltetnek a kivégzések iránt, vagy leik érzik, hogy e borzasztó jelenet látása egészségökre is káros hatású lehet.“

Angolhonbani tudakozódásának eredményeként megjegyzi *Mittermaier*, hogy egy tiszteletreméltó gyakorló ügy

nyilatkozott, miszerint ha a kivégzéseknél szerencsétlen esetek jönnek elő, jobb, ha a nép jelen volt és azoknak *igaz történetét* látta, mintha (többnyire elferdített és nagyított) hírek jönnek a titokban végzettekről a nép közé, s így nagyobb ingerültséget és a kormánynak hátrányt okoznak.

Atörvényben említett *elsőfolyamodású* bírósági tagok alatt Poroszországban nem értetnek az esküdtbíróságnak, mely a bűnös felett Ítéletet hozott, tagjai, hanem tagjai *az illető kerületi* vagy városi, vagy országos törvényszéknek, mely az esküdtbíróság előtti tárgyalásokra szükséges előkészületeket végzi, és a hozott bírói határozatokat végrehajtja; tehát oly bíróságnak tagja is jelen lehet a kivégzésnél, mely az illető perügyben nem Ítélt. A kivégzésnél jelen leendőket az *elnök* választja.

A kivégzésnél megjelenendő 12 községi tagot illetőleg a kormányjavaslatban e kifejezés választatott: kik a kivégzésnél *jelen lehetnek*. Ez nem látszott a határozat céljának megfelelni, s azért az előbbieket helyett e szavak tétettek: kik a kivégzésnél jelen lenni *tartoznak*. Nehogy azonban ama nézet támadjon, mintha egynek vagy másiknak távolléte a kivégzésnek elhalasztását okozná, végre e kifejezést választatott: hogy a kivégzésnél jelen legyenek.

A törvényben említett más személyeknek az *engedelmet* a rajnai tartományokban a *főállamügyész*, a többi államrészekben az illető bíróság adja.

A 9-ik §. szerint a kivégzettnek *hullája* rokonainak, ezeknek kívánságára, kiadatik, egyszerű minden, akármifelo ünnepélyesség nélküli eltemetés végett. Ez intézkedés szükséges volt, mert a kivégzettnek eltakarítása iránt addig csak a *rajnai jog* rendelkezett hasonlóképen, a Code penal 14-ik §-a szerint.

A halálbüntetéssel Poroszországban (a 7-ik §. szerint) a *polgári becsületnek* elvesztését lehet kimondani, ha az vagy egyes esetekre a törvényben határozottan szabva van, vagy ha megállapítatik, hogy a halálbüntetéssel fenyegetett bűntett *különösen súlyosító* körülmények közt vitetett végbe.

A 2-ik *kamrának* bizottmánya a polgári becsület elvesztésének kapcsolatát a halálbüntetéssel nem akarta tulajdonképeni szigorításnak tekinteni, s ez okból e kifejezést elhagyta;

mi annyiban helyes, a mennyiben e szigorítás t. i. a *becsület vesztés* nem a főbüntetésnek módosításából áll.

A polgári becsületvesztésnek a halálbüntetésseli összekapcsolása ellen fontos észrevételeket tehetni. A halál, mint legnagyobb büntetés, a legnagyobb bünt kiengeszteli e földön; itt is fokozatokat állítani fel, meghaladja a büntető jogszolgáltatásnak feladatát. Ha mégis ahhoz szigorítást kell adni, akkor annak a korábbi törvényhozás értelmében a főbüntetésre közvetlenül kell vonatkoznia, hogy azt, mi gyalázó és becstelenítő, a nép közvetlenül lássa, s az az elítéltnak családját a bűnös helyett ne sújtsa. A polgári becsület-től! megfosztásnak itt tulajdonképen *nincs értelme*, mert miután az bizonyos állam- és közpolgári jogoknak elvesztéséből áll, annak a kivégzendőre nézve alig lehet valami jelentősége. Az, hogy a *megszököltre* vagy megkegyelmezetre nézve a dolog más hatású, az ebbeli büntető határozatnak általános kimondását nem igazolja. A bizottmány azonban ez okokat el nem fogadta, és különös fontosságot helyezett abba, hogy a *becsület-büntetésnek* némi hatását, legalább a jogérvényes ítéletnek napjától a kivégzésig, eltagadni nem lehet.

Ama kérdés eldöntésénél azonban, vájjon a halálbüntetéssel a polgári becsületnek elvesztése összekapcsolandó-e? egyes esetekben nem a bűnösnek aljas becstelen érzülete fog határozni, hanem a törvény szavai szerint az, vájjon a halállal fenyegetett büntett *különösen súlyosító* körülmények közt vitetett-e végbe.

Melyek az ily hatással bíró különösen súlyosító körülmények? a törvényben nincsen kimondva, s ennél fogva minden egyes esetben az esküdtekhez intézendő általánosan e kérdés: vájjon különösen súlyosító körülmények vaunak-e jelen?

Érdekes tudni, hogy a halálítéletnek megerősítése Poroszthonban az uralkodó által mikép gyakoroltatik? A korábbi törvényhozás szerint a bíróságok büntető Ítéleteinek megerősítése tág terjedelemben gyakoroltatott az uralkodó és a jogügyi *minister* által. Az uralkodóra nézve a *köztartományi, jog* II. rész XIII. cikk 8. §-a azt határozza, hogy a

halálra és 10 évi fogságra vagy hosszabb, vagy keményebb büntetésre szóló ítélet az állam főnökének kifejezett megerősítése nélkül végre nem hajtható.

A *ministeri* helybenhagyásra nézve a krim. ordn. 508—512. §§-ai a büntetteknek egész sorát foglalják magukban, melyeknél a hozott Ítéleteknek 'megerősítése a jogügyi ministeriumnak büntető-osztálya által szükséges volt.

A ministeri helybenhagyás az 1849-ki január 3-án kelt rendelettel végkép megszüntetett, s az *uralkodó* általi megerősítés többszöri módosítások után végre a halálbüntetésre szóló Ítéleteknél hagyatott meg. Remélhető azonban *Beseler* szerint (98-ik l.), hogy az előrehaladó törvényhozás e helybenhagyást meg fogja szüntetni. Mellőzhető itt a kérdés: hogy az uralkodónak e helybenhagyási joga mennyire felelt meg a porosz állam- és jogszerkezetnek, vagy hogy azt, mint az uralkodó Patrimonialis jogának kifolyását lehet-e igazolni? A mostani törvényhozás állapotának az meg nem felel.

Minden Ítélet jelenleg a király nevében hozatik, tehát már magában *ellenkezést* foglal: az uralkodó nevében hozott ítéletet még ő általa megerősíttetni, és azt, míg ez nem történik, mint nem hozottat tekinteni. E helybenhagyási jog még azért is aggodalmas, mert az uralkodót oly helyzetbe hozhatja, mely a kegyelmezési jognak a fenforgó viszonyoknak szabad, *tárgyilag* megfontolása szerinti gyakorlatát nehezíti s az uralkodót oly térre viszi, melyen csak a *bitónak* határozata állhat meg csorbíthatlan tekintélylyel. Ily és hasonló fontos okok lehettek kétségkívül azok, melyek az akkori királyt, Fridrik Vilmost kormányzatának kezdetén arra bírták, hogy a halálítéletek megerősítésének korábbi formulájával felhagyjon, és a következőt: hogy a jogosságnak szabad folyam engedtessek, fogadja el.

Amaz ellenvetés, hogy az uralkodó helybenhagyási jogának mellőzése folytán az uralkodónak kegyelmezési joga *csorbát* szenvedhet: meghiúsul, ha a büntető perrendtartás szerint halálítéletet nem lehet előbb végrehajtani, mint midőn bizonyos, hogy a király kegyelmezési jogával *élni nem akart*, s úgy látszik, hogy ez az igaz út, melyen a halálítéleteknek az uralkodó általi megerősítési jog iránti kérdés helyes, a

jogosságnak és az uralkodó tekintélyének megfelelő módon a törvényhozás részéről megoldandó lesz. (Beseler 97-ik l.)

Mittermaier említett bírálatában megemlíti: hogy mily igen aggodalmas helyzetbe hozza a *megkegyelmezőt* a halálbüntetés fenállása.

Tudva van, hogy nem minden halálbüntetés hajtatik végre, a kegyelem minden egyes esetben a rendkívüli körülmények miatt támadott *aránytalanságot* a büntett és halálbüntetés közt igyekszik mellőzni. De mily nehéz a választás a különböző esetek között. Mily könnyen lehetséges, hogy ha egy esetben a kegyelmezés megtagadtatik, a nép a közvetlenül megelőzőt elítélést, melyre nézve kegyelmezés következett, összehasonlítja és úgy találja, hogy az utóbbiban még több okok voltak a megkegyelmezésre, mint abban, melyben az megadatott. Mily gyakran képződik itt a vélemény, hogy *önként* vagy esetleges befolyások egy esetben kegyelmet eszközölnek, míg a másikban a folyamodvány meghallgatás nélkül maradt. Mily kellemetlen helyzet támad az *alkotmányos* monarchiában, ha a kegyelmezésre hajlandó uralkodónak nézete a miniszternek ellenkező, s elhatározott megingathatlan nézetével összeütközésbe jő?

Épen a *gyilkosságnál*, melynél a halálbüntetés megtartatni kívántatik, tudja minden gyakorló, mily nehéz elhatározni, vájjon az eset gyilkosság vagy *agyonütés-e?* és hogy az eziránti eldöntés mily gyakran különbözik a törvényszékeknél. Az időben, midőn még az agyonütés is *halállal* biintettetett, volt a népnél alapja annak, hogy vért vértért (életet életért); de mióta a halálbüntetés az agyonütésnél megszüntetett, az említett régi tétel nem igaz többé. (*Arch. d. Cr. R.* 1851. 308—9. l.)

A porosz büntetőkönyvben a halálbüntetés következő büntettek ellen van rendelve, mint: 1. *felségárulás*, ha az végbevitetett, 61—62-ki §§. 2. *honárulás* különösen súlyos esetekben, 67 —69-ik §§. 3. a *király* személye elleni tettelegesség, de csak súlyosabb esetekben, 74-ik §. 4. *gyilkosság*, 175-ik §. 5. *agyonütés*, ha az valami büntettnek vagy vétségnek végrehajtásánál az akadálynak elhárítása, vagy az elfogatásnak akadályozása végett, vagy máskor felmenő ágoni *vérbeli*

rokonon vitetik végbe. 178—179-ik §§. 6. közveszélyességű bűntettek, mint: *gyújtogatás* 285. §.; *víz-áradás* okozás 290. §.; lőpor, vagy más fellobbanó anyag általi épület, hajó- vagy más helyiség *elrombolása* 289. §.; *vasútoknak* elrontása 294. §.; *hajónak* elsüllyesztése 302—303. §.; kutaknak, árúknak *megmérgezése* 304. §., ha ezek következtében ember életét veszítette.

16 éven alóli személyek ellen halálos ítéletet kimondani nem lehet, 43-ik §. 1. pont.

Az esetek, melyekben a halálbüntetéssel a *polgári becsület* elvesztését ítéletileg kimondani kell: 1. a *felségárulás*, ha az által a királynak élete, egészsége vagy szabadsága veszélyeztetik, 61. §. utópt.; 2. *honárulás*, ha porosz alattvaló külkormányval szövetségbe lép a végett, hogy azt Poroszország elleni háborúra indítsa, és a háború valóban kitör, 67. §.; 3. *gyilkosság*, ha az felmenő ágoni vérbeli rokonon, vagy házastárson vitetik végbe. *Beseler* 93—94. (1. *Bemer*: „Die Strafgesetzgebung in Deutschland.“ Leipzig. 1867. 246—7-ik lap, és *Mittermaier* Arch. d. Cr. R. 1851. 303. 1. 30. jegyz.

A halálbüntetésnek alkalmazásáról tanulságos az, mit *Kraeivel* (főtörvényszéki tanácsos Naumburgban) az „Alig. deutsche Strafrechtszeitung“ 1863-ik évi folyamában a 252. és köv. lap közöl. A legmagasabb megerősítés végett a jogügyi minister által felterjesztett jogérvényes halálítéleteknek 1858, 1859-ki és 1860-ki *kimutatásából* kitetszik, hogy az e három évben hozott 101 halálítélet közül 13 elintézetlenül maradt, 11 megerősített, míg 77 halálra ítélt megkegyelmezett. E szerint 7,-a a halálítéleteknek megkegyelmezés miatt végre nem hajtott.

E körülmény legkomolyabb megfontolást ébreszt a porosz jogszolgáltatás iránt a halálbüntetés kiszabására nézve.

Feltehetni, hogy mindaz esetekben, melyekben megkegyelmezés következett, a halálbüntetésnek végrehajtása *igazolatlan* lett volna, mert a megkegyelmezés Poroszországban nem csupa tetszésnek vagy esetleges hangulatnak eredménye. Az a tett jelentések komoly megfontolása után és csak a jogosságának és méltányosságának okaiból következik be. Ha tehát így van, lehet-e igazolni, hogy a büntető-törvénykönyv a

birákat oly halálos ítéletnek hozatalára kényszeríti, mely legtöbb esetben azért nem hajtatik végre, mert annak végrehajtása a jogérzettel ellenkezik?

Lehet-e menteni azt, hogy a vádlott, ki ellen ily nem igazolható halálbüntetés kimondatik, a megkegyelmezésig a halálraítéltnak *kinjait* szenvedje? Ismerjük a bírának és esküdteknek *idegenkedését* a halálítélet hozatala iránt. Tudjuk, hogy a halbüntetés és felmentés közt a választás nem ritkán az utolsó mellett üt ki, oly esetben is, melyben a dolog állása szerint *elítélés* következett volna be, ha a törvény megfelelő szabadságbüntetésnek kiszabását megengedné. Így vezet a büntető-törvénykönyvnek jogtalan *szigora* a végbevitt büntetteknek büntetlenségére.

E szerint nemcsak a vádlottnak, bírának és az esküdteknek érdekében fekszik, hanem a jogszolgáltatás érdeke maga is megkívánja ama *kérdésnek* vizsgálatát, vajjon a porosz büntető-törvény nem bőkezű-e a halálbüntetésnél?

Nézzük a büntetteknek egyes fajait. Kivégeztetett: 1. *gyilkosság* miatt halálra ítélt 69 közül 10; 2. *agyonyítás* miatt valami büntettnak vagy vétségnek végrehajtásánál 11 halálra ítélt közül csak 1; 3. *gyűjtogatás* miatt elítélt 8 közül egy sem; itt tehát fel kell tennünk, hogy a gyűjtogatás miatt 8 halálra ítéltnek kivégzése a jogosság és méltányosság kívánalmainak meg nem felelt volna.

Miként lehet azt helyeselni, hogy a porosz büntető-törvény. 285-ik §-a szerint, ha valaki *gyűjtogatás* folytán életét veszti, a gyűjtogató mindig *halállal* büntetendő, ha az szándékosan: 1. épületet, hajót, gúnyhót, mik embereknek *folytonosan lakásul* szolgálnak, vagy ha isteni szolgálatra szánt épületet gyűjt fel; 2. vagy épületet, hajót vagy gúnyhót, mik időközben (*időnkint*) emberek tartózkodására szolgálnak, olyankor gyűjt fel, mikor abban emberek *tartózkodni* szoknak; 3. vagy vasúti kocsikat, bányákat vagy más, az emberek tartózkodására időnkint szolgáló helyiségeket (térsegeket) oly időben gyűjt fel, midőn abban emberek *tartózkodni* szoknak.

Azért tehát sürgősen kell ama kérdést fontolóra venni, vajjon a 285. §-ban a gyűjtogatás ellen kimondott halálbüntetés nem más által helyettesítendő-e?

Feuerbachch tankönyvének 63-ik §. utáni 1. jegyzetben (13. kiadás, Giessen, 1840. 109—10. l.) azt mondja, hogy oly büntető-törvényeknél, melyek magukat túlélték, a *nugkegvelmezés* csak kisebb rész, mi a jobb törvényhozásra az átmenetet előkészíti.

Ámbár a porosz büntető-törvénykönyv élete csak 1851. évtől számíttatik, az mégis a 285-ik §-bani büntetés kiszabásánál túlélte magát. Ezt tanúsítja nemcsak az, hogy a 285-ik §. folytán hozott halálítéletek egy esetben sem nyertek meg erősítést, hanem a mellett szól az újabb német büntető-törvényhozás is.

Az 1861-iki *bajor* büntető-törvénykönyv 347-ik köv. §§-aiban, a *braunschwoeigi* büntető törvénykönyv 204-ik köv. §§-aiban, a *thuringiai* büntető-törvénykönyv 161-ik köv. §§-aiban, és a *würtenbergi* büntető-törvcnykönyv enyhített 378-ik §-ában, a *gyújtogatás* ellen halálbüntetést nem rendelnek többé.

Mi az említett gyilkossági és agyonitési eseteket illeti, melyekben a porosz büntető-törvénykönyv 175. és 178-ik §§-ai szerint mindig halálbüntetésre kell ítélni, e törvényes határozatoknak *igazolatlan szigorát* illetőleg alig lehet döntőbb bizonyíték, mint az, hogy a halálra ítélt 69 gyilkos közül csak 10, a 12 agyonütő közül egy végeztetett ki.

A porosz büntető-törvénykönyv 179-ik §-a, mely rendel, hogy a ki valami büntettnek vagy vétségnek elkövetésekor az akadály elhárítása, vagy pedig magának a bűnösnek az elfogatástól szabadítása végett *embert megöl*, az halállal büntettség, magát szintén túlélte; mi kitetszik abból, hogy az *agyonütés* ellen sem az 1855-iki *szász* 156-ik §., sem az 1861 -ki *bajor* büntető törvénykönyv 229-ik §-a nem szab halál-, hanem csak fegyház (Zuchthaus) büntetést.

Ellenben a *szász* büntető-törvénykönyv 155-ik §-a, mint a *bajor* büntető-törvénykönyv 228-ik §-a, és a *porosz* büntető-törvénykönyv a *gyilkosság* ellen feltétlenül (kizárólag) halálbüntetést rendelnek. A *szász* büntető-törvénykönyv 157-ik §-a szerint mégis a *beleegyezőnek* megölése csak fogóság vagy dologház-büntetéssel egész 4 évig büntethetik.

A porosz büntető-törvénykönyv *előmunkálatainál* is

értekezés tárgya volt e kivételes eset. Eleinte enyhébb büntetést akartak szabni az ellen, ki egy *halálos betegségben* szenvedőt, vagy öngyilkost azok kívánatára megöl. De az 1845. évi revisiókor mind a két rendelet kihagyatott; az előbbi a *nehézség* miatt, a betegség valóban halálos fokozatának tényálladékát, minek jelenléte iránt a beteg maga is tévedésben lehet, utólagosan megállapítani, és mert általában e valóban figyelemreméltó eseteket biztosabban lehet a királyi kegyelemre bizni.

Megjegyzi még *Kraewel*, hogy a törvényhozó tisztjét sérti, ha egyes büntettek ellen oly büntetéseket szab, melyek a tapasztalás szerint, jogtalan *szigorúságuk* miatt legtöbb esetben a kegyelem útján enyhítetni szoktak.

Ily jogtalanul szigorú büntető-törvényhozás által a korona viselői irányában oly *igények* támasztatnak, miknek eleget tenni hivatva nincsenek, és nem is képesek. A kegyelmezés útja ekkép valódi folyamodássá válik. De így a királyt *bíróvá* teszszük. Es hogy valóban az legyen, magának kellene bíraskodni, magának mindent látni és hallani. Ez azonban nem történik; sőt inkább a király kénytelenítetik *egyoldalú* jelentések alapján, melyek az esetnek vizsgálásakor felvett tárgyalásoknak rövid tartalmából állanak, a legfontosabb kérdést: vajjon a vádlott éljen-e, vagy meghaljon? eldönteni.

Mily könnyen lehetséges itt (midőn a *vádló tuak* az ily jelentésekről tudomása sincsen), hogy fontos az ő javára szolgálható körülmények meg nem említettnek, vagy hiányosan adatnak elő. Szintoly könnyen lehet a megkegyelmezést oly előadásokkal kieszközölni, melyek nincsenek elegendőképp megalapítva. S épen e legutolsó folyamodás egészen *szabályozatlan*. Hiányzik annál a leglényegesebb biztosíték: a nyilvánosság és szóbeliség.

Ha tehát a tapasztalat azt tanúsítja, hogy a fentemlített esetekben, melyekben a porosz büntető-törvénykönyv a halálbüntetést *kizárólag* rendeli, annak végrehajtása rendszerint jogtalan *szigorúság* volna, akkor legalább szükséges e kérdésnek feloldását: vajjon ez esetekben halál- vagy szabad-

ságbüntetésnek legyen e helye, a kegyelem-folyamodástól elvonni, és a *bírósághoz* utasítani.

Az itt követendő utat a német *jogászok* 3-ik gyülekezete kijelölte, majdnem egyhangúlag azt határozván, hogy abszolút, *kizárólagos* büntetés-fenyegetések elvileg mellőzendők. Minek úgy kellene történni, hogy a büntető-törvénykönyvben, *'például* a gyilkosságra nézve mondatnék: a *gyilkosság* halállal, vagy ily s ily börtönbüntetéssel büntetendő; mikor a bírónak volna aztán kötelessége a legnagyobb büntetteknel is, tekintettel az esetnek *egyediségére*, különösen a bűnösnek erkölcsi bűnösségére, a büntetést kimérni, mi által a valóban jogos büntetés lehetségessé tétetnék.

Vége *Kraewell* az iránti óhajtását fejezi ki, hogy ez elv minél előbb nemcsak Poroszthonban, hanem egész Németországban egy *közös német büntető-törvénykönyv* által létrehozassék. A Poroszországban elfogadott többi büntetésekről szólni, a kiszabott idő rövidsége miatt máskorra kell hagynom.

Az előadottakból kitűnik, mily sok és nagyfontosságú *kérdések* döntendők el a büntetés-rendszernek megállapítása, a halálbüntetésnek el- vagy nem fogadása és ha elfogadtatott, mikénti alkalmazása körül; s miután az emberi gyarlóságnál fogva, oly *boldog aranykort*, melyben büntettek nem vitetnek végbe, nem reménylhelni, szükséges hogy az állam a *magáuboszúnak* korlátozása, és a *közjogrendnek* fentartása végett mindenekelőtt a büntettekre okot s alkalmat szolgáló viszonyokat megszüntetni igyekezzék, s a bűnösök ellen czélszerű fenytető eszközöket használjon, a mint ezt a büntetőjognak *alap elveiről* múlt évben tartott felolvasásomban előadni volt szerencsém

A büntetés-rendszerben helyet foglaljon-e a halálbüntetés, vagy nem? még ma is vitás kérdés. S valamint általában annak, mi századok, sőt *ezredévek* óta elfogadva volt; megszüntetése rögtön nem reménylhető, hanem csak úgy, ha az annak szükségtelenségéről és czélszerűtlenségéről meggyőződés más *czélszerűbb eszközöknek* behozatala és használata mellett terjed; úgy van ez a halálbüntetéssel is.

Örömmel tapasztalja azonban minden emberbarát, hogy a halálbüntetésnek szükségtelenségéről és czélszerűtlenségéről

röli meggyőződés nemcsak az elméletben, hanem a *gyakorlatban* is terjed, különösen több *büntető-törvényben*, miben a halálbüntetés még megvan, az, a magántermészetű bünteteket tekintve, csak a *gyilkosság* ellen rendeltetik; ilyen a *thüringiai* 119-ik §.; *braunschweigi* 145-ik §.; az 1861-diki *bajor* 228-ik §.; 1863-ki *lilbecki* 144-ik §.; az enyhített *württembergi* 237-ik §. Az 1863-ki, Dr. Hye által készített osztrák büntető-törvénykönyvi javaslat 218-ik §-ában van egyedül a halálbüntetés elfogadva gyilkosság ellen.

Több, életben levő büntető-törvénykönyvben a halálbüntetés végkép *mellőztetett*; így *Oldenburgban*, *Anhaltban* *Nassauban*, hol azonban az 1867-ik évi július 25-ki porosz rendelet által a porosz büntető-törvénykönyvvel együtt behoztatott; Új-Chatelben, Toscanában, Portugálban.

Több újabb büntető-törvénykönyvi *javaslatban* a halálbüntetés mellőztetni indítványoztatik, mint az 1843-ki magyarban, mely indítvány az 1843-ki országgyűlésnek karok és rendek (alsó) *tábláján* el is fogadtatott; a jóval később *Zürich* canton számára 1866-ban, az *olasz* királyság számára 1867-ben, és legújabban *Jolin* által a *német éj szaki* szövetség számára készített magán-munkálatban.

De legfontosabb *esemény* a halálbüntetésre nézve, hogy az a *szász királyságban* 1868-ki június 6-án eltöröltetett. (L. „Alig. deutsche Strafrz.“ 1868-ki 244-ik l.), s ez által megszűnt a halálbüntetés mellett használni szokott egy érv, miszerint arra történt hivatkozás, hogy még a *műveit, szelíd* Szászországban is a halálbüntetés szükségesnek tartott. (L. az 1840. 5. törvénycikk által kiküldött bizottmány jegyzőkönyve 29. l.)

Ezek után méltán lehet *reményleni*, hogy a műveltség haladásával, az erkölcsök szelídülésével, az erkölcsi és jogi érzület kifejtésével, a büntetésekre szolgáló okok és alkalmak lehetséges mellőzésével, a büntetés-rendszernek javításával, és különösen a *célszerű* óriöu-rendszer behozatalával a halálbüntetésnek tere szűkebb körre szoríttatni, s az végkép *megszüntetni* fog; és hogy valamint a jeles *Waechternek* állításaként („Staatslexikon“ 15. köt. 223-ik l.) a múlt század-

beli nem hinné, hogy a *mostani szelídebb* büntetésekkel a közbiztonságot fentartani lehessen; úgy be fog *következni* az idő, midőn azon fognak csodálkozni, hogy még a jelen században a *hivatalbóli* nyakszegést és megfojtást nélkülözhetlen eszköznek tartották a közjogrendnek biztosítására. Mi hogy mielőbb bekövetkezzék, legbensőbbem óhajtom.

A

BÍRÓSÁGI SZERVEZET

KÜLÖNÖSEN

A BÍRÓSÁGOK MEGALAKULÁSA.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

BAINYNER JÁNOSTÓL.

Olvastatott dec. 13. 1869.

PEST.

EGGENBERGEK FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

1870.

Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában. Pesten 1870.

A BÍRÓSÁGI SZERVEZETRŐL.

KÜLÖNÖSEN A BÍRÓSÁGOK MEGALKULÁSÁRÓL.

Hogy az előmbe tűzött tárgyat kellőleg megoldhassam, szükségesnek láttam a rómaiak intézeteit, mennyiben előtünk ismeretesek, tekintetbe venni, mivel tudva van, hogy a jogot főleg bepanaszolhatására s így érvényesítésére nézve tekintették, s azért a bíróságoknak is legalább akkor, midőn a jog érdeke leginkább volt kifejtve, oly szervezetet adtak, melynél fogva egy részről a szabadság megőriztessék, más részről azonban a felek érdekeinek elégtétessék, s az anyagi jog igazságai érvényre hozassanak.

Minthogy azonban a későbbi kor közelebb áll hozzánk, s az Európa szerte elfogadott rendszer reánk nézve is legtalánulságosabbnak látszik, ezt is figyelembe vettem.

De hazánk sajtóságos viszonyai sem kerülhették el figyelmemet, mert a tárgy maga olyan, hogy annak csak akkor van bece, ha concret viszonyokat veszünk alapul, s kevésbé célra vezető mód volna, ha oly rendszerről szólnék, mely másutt jó lehet, de hazánkra nem illik. A concret viszonyokat tehát hazánkról vettem. Különben is semmi sem érdekelhet annyira, mint saját hazánk, és a tudománynak is legközelebb célja hazánk boldogsága.

E három alaptól indultam ki, s azért rövid vázát adom annak, kik mondották rómaiaknál az igazságot, azaz, milyen volt náluk a bírósági szervezet; minőt találunk jelenleg a többi európai államokban, s minő mutatkozik nálunk, mint legkívánatosabb? mert jóllehet a bírósági szervezet nálunk törvényileg már el van intézve, a tudomány azonban nemcsak azt tárgyalja, mi létezik, hanem a meglévőnek okára is

tekint. Ha ez helyes, az élet is fogja a meglevőt igazolni, de ha nem helyes, a tudományon áll kimutatni, miben hiányos a létező, s mennyiben kell azt javítani.

A rómaiak hosszú állami életet élvén, s náluk az állam kiterjedése is változván, úgy mint a társadalmi élet, és a nemzet-gazdasági viszonyok fejlődvén, a kormányforma is változást szenvedvén, a bírósági szervezet is nem maradt ugyanaz. Azonban méltán tekintünk a kifejlett köztársasági időszakra, mert ez legtöbb tökélyt tüntet fel, s az emberi méltóságot legjobban sugározza vissza. A későbbi időben is a császárok alatt ezen korszakot vették mintául, s habár ezek alatt a bírósági szervezet tetemesen változott, a császárok is azt akarták, hogy az újabb bírák is csak úgy szolgáltassák az igazságot, mint a régiek; nem akarták tehát, hogy az új bírósági szervezet által az igazság csorbát szenvedjen.

Azonban még eddig nem képes a mostani kor kimutatni, milyen volt mindenben a bírósági szervezet hajdan a rómaiaknál, s mennyiben s mi okoknál fogva változott az később? Ezt bevallják P u c h t a és K e l l e r, kiket méltán mint tekintélyeket tekinthetünk a római jogra nézve. Ok sokban csak valószínűséget állítanak fel, jelesen az előbbi ennek alapján Savignynek ellenmond, habár ennek érdemeit s előtte még senki által nem tett tanulmányait a római jogban az egész világ ismeri, és bámulja. Ezen jeles férfiak fáradozásai mutatják, mily nehéz a régi viszonyokról valami bizonyost mondani. A régi kort mi csak töredékesen, mindenesetre tehát homályosan látjuk; a mint halad a világ, annál hasonlóbbak a viszonyok a miénkhez, de ekkor is fel kell ismerünk a különbséget. Tévedünk pedig, ha azt hiszszük, hogy mivel bizonyos okok más nemzeteknél bizonyos okozatot szültek, az nálunk is okvetlenül be fog állani, így péld. ha valamely nemzetnél, melynél a jogérzet igen ki van fejtvé, és elterjedve, bizonyos bírósági szervezet jó, nem következik, hogy az máshol is jó fog lenni, hol még a jogérzet hiányzik. Az absolut kormányzati forma, péld. mívelt nemzeteknél, nem lesz oly kártékony és veszedelmes, mint mi véletleneknél, hol

Ezen különválasztást okozá, mint P u c h t a mondja,¹⁾ részint az, hogy különben a magistratus túl lett volna terhelve, részint mert a szabadság idejében veszélyesnek látszott a birói hatalmat egészen a magistratusok kezébe letenni.²⁾

Voltak pedig törvényhatósággal felruházott magistratusok Rómában: eleinte a királyok és consulok, egy ideig talán a censorok. Ezek után a praetor urbanus, és később a praetor peregrinus, és az aediles curules; a harmadik korszakban különös ügyekre nevezett praetorok, mindenek előtt azo: bán a princeps, és az általa rendelt új magistratusok; az itáliai városokban a duumvirek és a praefecti; a harmadik korszakban a consulares és juridici; végre a tartományokban azoknak kormányzói a quaestores provinciáé és procuratoresek mellett.³⁾

Ezen magistratusok a bírónak csak a vitás pontokat határozták meg, úgy hogy ehhez a per mint egy megalakult egész jutott. Téves volna azonban azt hinni, miszerint a rómaiak bírái hasonlók voltak a mi időnkbeli esküdtekhez, kik csak a ténykérdést vizsgálták és határozták el. A magistratus ugyan határozott a jog igények általános megalapítására nézve, s annyiban előtte mind a panasznak, mind ellenbeszédnek volt helye, de legegyszerűbb dolgoknál is, péld. bizonyos pénztartozásoknál előadhatták magukat in iudicio is jogkérdések, még inkább megtörtént az ott, hol a bíró magistratus által utasítva lett, megvizsgálni, mit tartozik valamely fél a másiknak ex bona fide teljesíteni, és épen úgy do'ogi panaszoknál, péld. rei vindicationál, hol a bíró csak általában lett utasítva, vajon a panaszló tulajdonos-e, ez esetben a szerzési módok érvénye szóba jött. Ennél fogva lehet mon-

¹⁾ Cursus der Institutionen. II. köt. 6. és 7. lapon.

²⁾ Cicero in Verr. II. 2. c. 12; dubium nemini est, quatinus omnes omnium pecuniae positae sint in eorum potestate, qui iudicia dant et eorum, qui iudicant: quia nemo nostrum possit aedes suas, nemo fundum, nemo bona patria obtinere, si, cum haec a quopiam vestrum petita sint, praetor improbus, cui nemo intercedere possit, det quem velit iudicem, iudex nequam et levis, quod praetor iusserit, iudicet.

³⁾ P u c h t a Cursus der Institutionen 9. és 10. lapon.

dani, miszerint a római bírák intézménye ugyanazon politikai indokokon nyugszik, mint a jelen időbeli esküdszéké, de ettől mégis különböző.¹⁾

A *judicandi* munust pedig gyakorolták, mint fenebb mondtam, részint állandó testületek, részint magánszemélyek, melyeket a *magistratus* a felek hozzájárultával bizonyos erre minősített egyének sorából azon egyes esetre akár mint egyedbiróságot, akár többeket nevezett és felhatalmazott.²⁾

Állandó testületek voltak: *Decemviri* litibus *judicandis*, és *Centumviri*; magán bírák (*judices privati*) pedig voltak *judices*, *arbitri*, és *recuperatores*. Az előbbi kettő mint egyedbíró (ámbar a régebbi idő arbitereket többes számban is felmutat), az utóbbiak mindig többes számban.

A viszonyt ezen többnemű bírák közt úgy kell gondolni, hogy eleinte az öszves bíraskodást a *Decemvirek* és *Arbiterek* bizonyos illetőség szerint megosztva gyakorolták; később egy része a bíraskodásnak a *Decemvirekről* átment a *Centumvirekre*, és még később legnagyobb része a *judices*re. A *recuperatores* eleinte foglalatostoktak csak az idegenek irányában való törvényhatósággal (*jurisdictio peregrinorum*), később azonban egyes viszonyaival a rendes római pernek is, de jobbra inkább a *judiciumra*. mint az *arbitriumra* nézve.³⁾

Eredetileg a *decemvirek* bíraskodtak minden egyes rendes magán ügyben, és még csak később lett azok hatósága a *status-féle* perekre szorítva.⁴⁾

A *Centumvirek* egy testületet képeztek, mely eleinte 105 tagból (minden *tribusból* három), később legalább 180 tagból állott. Abban elnökölt valószínűleg a *praetor*, jelvénye volt a *dzsida*, miért is az *judiciura hastae* hivatott. Egyébként mind erre nézve, mind eredetére és

¹⁾ Puehta: *Cursus* dér *Institutionen* 5. kiad. 25. és 26. lapon. Ugyanott 20—26. lapon.

²⁾ Keller: *Der römische Civilprozess* 2-dik kiad. 17. lapon.

³⁾ Keller: *Der röm. Civilprozess* 2. kiad. 17. és 18. lap.

⁴⁾ Ugyanott 19. és 20. lapon.

megszűnési idejére nézve eltérők a vélemények. Biráskodott pedig e népbíróság az örökségi ügyekben, de valószínű, hogy az eleinte a szélesebb értelmű vindicatiókban, különösen pedig azon vagyoni jogi kérdésekben is eljárta, melyektől a polgárnak állása az államban a censusra nézve függött.)

A Decemvirek és Centumvirek állandó bírói testületek voltak, azonban nem egyszerre képeztettek, és hatóságuk később változott, nevezetesen a Decemvirek hatóságát megszorították a Centumvirek, úgy hogy amazoknak hatósága, mint láttuk, csak igen kevés ügyekre maradt szorítva. A Centumvirek hatósága szintén bizonyos ügyekre volt szorítva.

A többi ügyeket minden egyes esetben a felek befolyásával adott bírák (a judices, arbiterek és recuperatores, az arbiterek Ítélték ott, hol szabadabban kellett Ítélni, egyéb esetekben a judices, ámbár a judex és arbiter nevezet később felváltva fordult elő) látták el. Milyen volt a feleknek befolyása, azt mindjárt látni fogjuk, előbb csak megmutatom, micsoda nézetek idézték elő e bírának keletkezését.

Erre nézve P u c h t a ezeket mondja¹⁾: Mindenekelőtt ily bírák kívánatosaknak mutatkoztak, midőn a fél kételkedett, vajon az állandó bíróság hajlandó lesz-e az igazságot kitalálni és kimondani; de ha ily kétsége nem is volt, aggályosnak látszott csak az állandó bíróságoknak létezése. Néha az ügy oly természetű volt, hogy annak helyes megítélése a közönséges bírónál fel nem tehető szakértelmet igényelt, mi csak oly bírótól várható, kinek választására a perlekedő felek befolytak; végre igényelte e bíróadást az idegenekkel való érintkezés is, kik sem a rómaiak állandó bíróságának nem voltak alávetve, sem a római polgárookra nézve fenállott eljárás alá nem vettethettek.

Az első ok, úgy látszik, alapul szolgált a lex pinaria szabálynak, mely szerint a feleknek meg volt engedve, legalább a személyes keresetknél egy bírónak nevezését ki-

¹⁾ Ugyanott 20—26. lapon.

²⁾ Cursus der Institutionen 5-ik kiad. 32. és köv. lapjain.

vánni, melyet nekik a praetor 30-ik napon a logis actio után adott. — A második ok előfordult a tizenkét tábla szerint, midőn határvillongások, vagy vízmenet volt elintézendő, vagy az, ki időleges birtokjogot nyert, a tulajdoni keresetben pervesztes lett (*qui vindio iam falsam tūlit*) és ellene most a dolognak haszonve'teleivel együtt leendő kiadására panasz emeltetett; vagy midőn a gyámoknak igényei voltak gyámja ellen megítélendők. De volt egész sora is oly jogügyeknek, melyeknek helyes megítélése a sokféle körülményeknek szabad és méltányos megfontolásától függött, mikor t. i. a felek nem voltak képesek az ügylet megalkotásánál mindent előre meghatározni, hanem kénytelenek voltak egymás becsületébe bízni. Így péld. midőn valakinek kölcsön adatott, akkor a hitelező meghatározhatta, mit tartozik neki az adós megtéríteni; de máskép áll a dolog, ha valaki sajátját másnak használatul engedte át. Ez vétke nélkül kevesbedhetett, vagy növedék által szaporodhatott. Ekkor indokolva volt, hogy a bíró a jogviszonyt szabadabban Ítélje meg. Azért is szokásban volt, ily ügyletekhez e záradékokat csatolni: „*ut inter bonos bene agere oportet et sine fraudatione*“ — „*ūti ne propter te fidemve tuam captus fraudatusve sim*“ — „*quod aequius melius*“ — „*ex fide bona.*“ Mind ezen esetekben meg volt engedve a legis actio per judicis arbitrive postulationem, hogy a bíró tágasabb hatalmat nyerjen, mint a közönséges bíró. Azért is ezen eseteket arbitrariaknak nevezték, egy részét ezeknek *bonae fidei judicia*. — A harmadik ok előidézte a bíróadást, midőn valamely római idegennel jött érintkezésbe. Ekkor a praetor rendszerint három recuperatort adott, később azonban előfordulnak a rómaiak közt is recuperatorok, valamint az idegenek pereiben a *judices*.

A tizenkét tábla utáni időben e bírászkodási mód mindinkább elterjedt, s az állandó bíróságok köre mogszűkült, s ámbár eleinte sok esetben három arbiter adatott, a későbbi kornak iránya azonban oda ment, hogy az *officium judicist* csak egy személy gyakorolja.

Mi a felek befolyását a bíróválasztásra nézve illeti, erre

nézve mondja Keller¹⁾): „Von Alters her lebte der Gedanke, dass die Wahl des Richters aus der Vereinbarung der Partéien hervorgehen müsse. Dabei unterliegt es aber keinem Zwt'ifel, dass die förmlicbe Ernennung von dem Magistrat ausgieng.“

Nem volt nehézség, midőn a felek egy bizonyos judexet vagy arbitert kértek, hogy a magistratus azt adja nekik, ha csak valami képtelenségi ok nem forgott fen, péld. a kért bíró eszelős volt; különben a panaszló hozott egyet indítványba a bíráskodásra előlegesen kiszemeltek sorából (ex albo iudicium) s ezt hívták: iudicem ferre adversario. Ez el-
lenezhette az ellenfél a nélkül, hogy e részben okokat felhozni tartozott volna, de köteles volt esküt letenni az iránt, hogy az indítványba hozottól igazságot nem vár. Ha ez bozszantásig ment, akkor a praetor nem adta ugyan a per bírójául a visszautasítottat, de úgy bánt a panaszlottal, mint azzal, qui recte et úti oportet, se non defendit. Midőn az alpe rés elfogadta a felperes által választott bírót, ezt iudicem sumere hívták.

Az album iudicium állott eleinte a senatusból, később, különösen Augusztus alatt az nevezetesen táult, mert az különféle rendekből nagyobb számmal készült.

Látjuk ezekből, hogy a bíróvétel az albumra volt szóritva, hogy azonban a pörlekedő feleknek az abba foglaltak közt meg volt a választás engedve.-)

Most a miveit Európában a bírák a kormány által neveztetnek, csak hazánkban tapasztaljuk, hogy a bírák egész az utolsó ideig nem ugyan a perlekedő felek, hanem a polgártársak által választattak. Amaz azon elv kifolyásának tekinthető, hogy a bíráskodhatás az államhatalomnak kifolyása, ezt pedig legközelebb a kormány gyakorolja. Most tehát csak állandó bíróságok működnek, s a felek befolyását a bíróságok megalakítására egészen kizárva találjuk, ámbár pedig a felek érdeke felebbviteli bíróságok által védetni

¹⁾ Der römische Civilprocess 39. lapon.

²⁾ P u c h t a: Cursus der Institutionen 40—48. lap, és Keller der rom. Civilprozess 36—42. lap.

szándékolttatik, ez mégis az ügynek késleltetésével jár s így a gyorsaság elvének meg nem felel, azon felül a felek megnyugtatóására (miután ők a bíróságok alkotására semmi befolyással sincsenek) nem szolgál. Hasonlít e tekintetben Európa a rómaiak azon korszakához, midőn a császárok alatt az igazságot főhatalmilag adott bírák mondották.

De e részben is nem ugyanazon elv uralkodik mindenhol; némely országokban ugyanis főleg társas bíróságok működnek¹⁾, máshol, mint Poroszországban, kivételesen a társas bíróságoknak egyes tagjai, mint küldöttek (Deputation), egyedbíróként járnak el¹⁾; máshol léteznek ugyan egyedbírók, de az igazságszolgáltatás a többi kormányzattól el van különözve, mi hazánkban is jövőre úgy lesz; máshol végre az egyedbíróval megbízott hivatalok egyéb kormányzattal is foglalkoznak, mint az ausztriai tartományokban. Hogy ez legalantabb áll, nem szükséges bizonyítgatnom.

A felebbvitelre nézve általában el van fogadva, hogy bárom bíróság ítélhessen az egyesek ügyeiben, mely bíróságok fokozatos rendben vannak egymás felett; így legmagasabbban áll a legfőbb törvényszék; ez alatt állnak középen a felebbviteli bíróságok, melyekhez az első bíróságoktól felebbvitetnek az ügyek. De az ausztriai tartományokban a legtöbb törvényszéket az ügyfelek rendszerint csak akkor használhatják, ha az első és felebbviteli bíróság eltérőleg határozott, azaz, ha a felebbviteli bíróság nem hagyta helyben vagyis megmásítá az első bíróság határozatát. Rendkívülieg csak akkor szabad a feleknek az ügyet a legfőbb törvényszékhez fölvenni, ha a felebbviteli bíróság a törvényt vagy hibásan magyarázta, vagy alkalmazta, vagy határozatát oly feltevésekre alapítá, melyek a periratok világos tartalmával ellenkeznek. Nálunk ugyan a két alsóbb bíróságnak határozatát, ha az egyenlő, lehet végrehajtani, de bármi

¹⁾ W ä p p ä u s: Handbuch der Geographie und Statistik 7. kiad. B r a c h e l l i, die Staaten Europas 2. kiad.

²⁾ R ö n n e: Das Staatsrecht der preußischen Monarchie II. köt.

esetben szabad felelvtel útján a legfőbb törvényszékhez járulni. Nálunk tehát rendkívüli felülvizsgálatnak nincs helye.

Elismerést érdemel az is, hogy Poroszthonban nincs egy általános perrendtartás, hanem, mint a rajnamelléki tartományokban, a francia eljárás alkalmaztatik, s e szerint a bíróságok szervezete is különböző. Poroszország ugyanis azon nézetből indult ki, hogy amihez hozzászoktak az emberek, s különben a czélnak megfelel, az megtartassák. Erről mindenki magának meggyőződést szerezhet R ö n n e munkájából (Das Staatsrecht der preussischen Monarchie II. köt.).

Mi különösen hazánkat illeti, a bírói szervezet érdeklí országunkat, kiválólag pedig a helyes igazságszolgáltatás után sóvargó közönséget.

Két elv állott legközelebb időben egymással szemben, a kormány általi nevezés, és a választás. Kik amazt pártolták, csak az előbbi időök visszaéléseire, s a legujabbi választások szenvedélyeire tekintettek, s határozottan azt állíták, miszerint jobb, részrehajlatlanabb, függetlenebb bíráink csak akkor lesznek, ha azokat a kormány nevezi. Ezek a választásokat egészen elvetették, s nem gondolták meg, a jó, a mit várnak, abszolút jó-e, vagy csak relatív, nem vizsgálták, mikép lehet relatív jót a nemzet életében gyökerező választás mellett is létesíteni.

A kik pedig csak a választásokhoz ragaszkodtak, a nemzet régi szabadságára támaszkodtak. Mellettök szól az ujabbi kornak nem ok nélkül a decentralisatio felé hajló törekvése, és a centralisatióval szükségkép járó veszedelem.

Hogy a két ellentétet egymással kibékíteni lehessen, felmerült az utolsó időben egy harmadik nézet, t. i. az, hogy a törvényhatóságok a bírákat bizonyos, a törvényben meghatározott qualiticiatiók szerint jelöljék ki, a kormány pedig a kijelöltek közül egyet nevezzen.

Az előbbiek azonban mind a szabad választási, mind a módosított választási módban, azaz a kijelölésben nem látanak egyebet, mint önérdeket. Ezek azt mondják, a népnek egyik osztálya, mely 1848 előtt uralkodott, tovább is ural-

kodni akar, s ezzel azt bizonyítja, hogy más osztályokhoz hasonló, ezekkel egyenjogú lenni nem akar. Mutatják ezt az utolsó megyei választások, melyeknél nem néztek az igazságszolgáltatás érdekeire, hanem csak saját rendük előnyeire. Ezt láthatni általában az alkotmányosságban. Az alkotmány jótéteményeiből is ez osztálybeliek más osztályokat részint régi nevükkel, részint vagyonukkal, részint társadalmi felsőbb állásukkal kiszorítanak, s követelik, hogy az ő tettök a nemzet akaratának tekintessék. A valódi szabadságot szerető ember kívánja, hogy a fejedelem ne csak a nemzet, hanem ezen osztály felett is uralkodjék, s a kormány ne csak ezek szűkkeblű törekvéseitől távol tartsa magát, hanem bátorsággal is bírjon, ezekkel szembe szállni. Azért a bírónevezést korlátlanul gyakorolja.

Ha ezen vád igaz volna is, a kormány ugyan azt tekintetbe és számba veheti, mikép kell e törekvéseket ellensúlyozni; ő megbírálhatja, kell-e azok felett higadtan, és csendesen elmenni, vagy⁷ szükséges-e neki erélyesen ellenállni; e helyen azonban csak azt mérlegelhetjük, mely elv érdemel elsőbbséget? van e arra általános vagy relatív szabály? megvannak-e hazánkban az ez kívánta feltételek? szükséges volt-e a választásokkal egészen felhagynunk, vagy kellett-e azokat módosítanunk, s mikép?

Tagadni ugyan nem lehet, hogyha az utolsó választások jobban ütöttek volna ki, akkor azok elvetését nem lehetne oly határozottan kívánni. Akkor a bírói állomások e betöltési módja nem csak mint nemzeties, hanem mint célirányos is bebizonyult volna.

De a rász siker miatt nem kell megint más szélsőségbe esnünk, hanem látnunk kell, nincsenek-e a bírónevezésnek oly árnyoldalai, melyeket csak a helyes választás által tarthatunk távol, s ha ez eddigi formában nem helyeselhető is, kellett e azt általában megsemmisítenünk, vagy tanácsosabb lett volna-e azt reformálnunk.

E tekintetben legelőször vizsgálnom kell, az igazságszolgáltatás olymemű-e mint a többi adminiatratio?

Az adminiatratioát az állam vagy tételes alkotmányánál,

vagy a dolog természeténél fogva közvetlenül gyakorolja. Mind az administrationál, mind az igazságszolgáltatásnál ugyan szóban jó a jogosság, de ezt az administratióban csupán a czélszerűség határozza meg; ámbár pedig az újabb kor kívánja, hogy a jogosságot közigazgatási dolgokban is akkor, midőn az állam, és valamely testület vagy magányos ember közt vita támad, bírák határozzák meg, mert nem helyes, hogy az állam, ki ekkor csak mint követelő fél lép fel, egyszersmind mint intézkedő, végleg határozzon. Annyit azonban észreveszünk, hogy ily kérdések nem vitethetnek a közönséges bírák elé, hanem ezek felett tekintélyes más bíróságnak és pedig rögtön kell határozni, mert különben az állam élete megakaszthatnék; az államnak pedig minden perczen kell államnak lenni és maradni.

Máskép áll a dolog ott hol egyes, habár több emberek, sőt az állam maga is magánjogi viszonyokban maga részére követel igazságot. Ekkor ugyan szinte néha az állam tételes intézményei jönnek alkalmazásba, mint péld. lehet-e vala mely halálesetre tett intézkedést végrendeletnek tekinteni, de legtöbbször a bírák a dolog természete szerint, habár azt a tételes jog szentesíti, vagy kimondta, határoznak. Ez esetben az állam élete nem érintetik közvetlenül, hanem csak közvetve, mennyiben a rász igazságszolgáltatás, vagy annak teljes hiánya végre az állam felbomlására vezet.

Az igazság elhatározása ily esetekben egyedül szakértők dolga. Hogy mondhatja pedig az állam, hogy ő legjobb szakértő? hogy azt mi jogos, ő érti legjobban, s legjobban fogják az igazságot szolgáltatni azok, kiket ő nevez. Ha az állam ezt meggondolja, vissza fog attól riadni, mit most követendőnek követel.

Azt mondják erre sokan: a kinevezett bírák mellett működhetnek választott bíróságok is, kikben a törvény nem kíván semmi qualificatiót, kiknek hatalmát az állam elismeri, csak a felek bizalmának legyenek kifolyása. Lám a lejárt időben is, akkor t. i. mikor Magyarország nélkülözd alkotmányát, meg volt a bíróságnak e neme; noha pedig Magyarország az idegen intézményeket gyűlölő, s azt lehetett volna

hinni, miszerint honbelieink az ausztriai korszak alatt nevezett bírakat e törvény engedte intézmény folytán mellőzni fogják, azt tapasztaltuk mégis, miszerint azok inkább felkeresték a hatalom által nevezett bírakat, mintsem, hogy honbeliek Ítélete alá vetették volna magukat, és a választott bírák intézete egészen elhanyagolva maradt. Ez legfényesebb bizonyossága annak, mit lehet a választott bíróságról tartani.

De a választott bíróságok, és a bíróválasztások közt van különbség. Mind a kettő bizalmon alapszik ugyan, de a választott bíróságoknál a bírák csak akkor tartoznak eljárni, ha arra önkényt vállalkoztak, s így megtörténhetik, hogy a bíráskodásra leginkább azok nem fognak vállalkozni, kikhez a felek legtöbb bizalommal viseltetnek. Azon kiviül mind a két félnek meg kell egyezni, hogy választott bíróság járjon el ügyében. Ez maga a választott bíróságok intézetét lehetétlenné teszi, vagy csak igen ritka esetekre szorítja, azokra t. i. midőn valamely fél joga iránt kétségben van, s hajlandó azt tenni, mit mások vélnek; oly esetek azonban, mikor egyik fél jogsértésről panaszlik, a másik pedig azt elismerni nem akarja, s a bírónak kell őt erre kényszeríteni, és a jogserelmet szükség esetében erőhatalommal megszüntetni, a felek bizonyosan nem fogják ügyöket választott bíróságok eleibe vinni. Tekintetbe kell még vennünk, hogy választott bíróságoknál a bírák a bíráskodást nem teszik élethivatásuknak, oly egyének tehát, kik azzal foglalkoznának, eltekintve a jártasságtól, és ügyességtől, csak kevesen fognak egy nemzetben lenni.

A választás által meghatározandó bírák ellenben nem vállalkozhatnak tetszésök szerint az elejébe vitt ügyek megbírálására; a felek mindegyikének beleegyezése nem szükséges, hogy bíráskodhassanak; a bírói hivataloskodás élethivatásukhoz tartozik. Ezek tehát a kormány által nevezett bírákhoz e tekintetben hasonlóak, s különböznek ezektől csupán az által, hogy miglen azokat a kormány belátása, ezeket polgártársaik bizalma helyezi a bírói székbe. Az, hogy a választásoknál gyakran hatalmasok tekintélye, gyakran befolyásos egyes emberek néha csak később napfényre

jövő önérdéke szerez némely kevésbé képes egyénnek bírói állomást, nem jöhet tekintetbe s azért a választási elvet általában elvetni nem lehet. Hiszen, a bírónevezéseknél is a pártfogásnak különféle nemei működhetnek, s a nevezés sem lesz képes mindig a legképesebbeket kitalálni.

A bíróválasztásokat tehát a választott bíróságokkal azonosítani, s ezektől amazokra következtetéseket vonni nem lehet.

De már a fenebb mondottakból látjuk, s több tudós azt ki is mutatta, miszerint a közigazgatás az igazságszolgáltatástól lényegesen különbözik. A közigazgatásban az állam közvetlenül működik, mert ezt az állam élete úgy kívánja. Midőn az állam így működik, életet fejt ki, mely nélkül nem létezhetik. Létének feltétele ily működés. S habár akkor, midőn egyesek és az állam közti nehézségek felett az erre különösen felállított bíróságok kell határozni, az e részbeni eljárás még is az állam működését nem akaszthatja meg. Ellenben, mikor a bíró polgári magánügyet végez, őt ugyan az állam gyámolítja; az állam ad neki tekintélyt, és hatalmat; ő végrehajtja a bíróság határozatát, ő teljesít olyanokat, melyeket némely intézet (mint a telekkönyvi intézet) megkíván, de annak elhatározása: mi legyen két fél közt polgári ügyekben a jog, a bíraktól egyedül mint szakértőtől függ. Itt az állam nem közvetlenül működik, ő közvetlenül csak végrehajtja azt, mit ezen szakértők határoznak. De épen azért nem szükséges, hogy ő ezen szakértőket nevezze is, sőt czélszerű, hogy ebben a pörlekedő felek bizalmának helyt, s így ezeknek választási jogot adjon.

Miután azon különbséget megismertük, mely a közigazgatás és igazságszolgáltatás közt létezik, átmegyek most az igazságügyi miniszter állásának előnyeire, úgy mint árnyoldalai taglalására.

A parlamentarizmus természete ugyan már magával hozza a felelősséget, mert habár nem lehetetlen, hogy valamely országnak alkotmánya a kormánynak a végrehajtó hatalmat felelet nélkül átengedje, s így azt egyedül belátására bízza; nem lehet még is feltenni, hogy midőn erről nem szólt,

ezt hallgatag kell következtetni, mert mily parlament volna az, mely határozhatna, de a kormány annak határozatait teljesíteni nem köteleztetnék, vagy azokat tökéletesebben vagy csak névszerint teljesíthetné?

De az igazságügyi minister nem lehet megint minden Ítéletért felelős, azért vannak felsőbb bíróságok, hogy az ab sóbbaknak netaláni hibáit helyrehozzák. Annak azonban, mit a bíróságok mondanak, meg kell állani, s azt már most sem az állam, sem a közvetlenül képviselő kormány nem változtathatja meg. De valamint az igazságügyi minister nem felelős a bíróságok által hozott Ítéletekért, úgy ha más mód van a bíróságok betöltésére nézve, például a választás, a választók sem lehetnek a bíróságok ítéletéért felelősek.

A bíróságok betöltése mind a két esetben, ha a bírói tagok ellen alapos aggályok mutatkoznának, például valaki közülök rendellenesen hivatalos helyéről hosszabb ideig elmarad, felületesen dolgozik, a szabályok ellen üzérkedésbe bocsátkozik, botránkoztató életet él, vagy a bíróságok tisztük ellen vétének, például valamely hozzájuk tartozó ügyben bírászkodni nem akarnak vagy más hatóság körébe vágnak, tisztükben hanyagul járnak el, akkor az igazságügyi minister van hivatva: észrevételeket tenni, illetőleg fegyelmi eljárást rendelni.

Látjuk ezekből, miszerint az igazságügyi minister ugyan nem parancsolhatja meg a bírónak, minő ítéletet hozzon, akár ő nevezte azt légyen, akár mások választották, de mind a két esetben jogosítva van a bírákra és bíróságokra felügyelni, ellenük szükség esetében a fegyelmi eljárást elrendelni.

Azért is akkor, midőn a bírák rász és alaptalan ítéleteket hoznak, eltekintve attól, mennyi rosztat tesznek s mikép sértik a jogérzületet s a jogbátorságot, a minister becsületérzése mégis leginkább megkívánja, hogy ilyenek ne történjenek; azért is meg kell neki engedni, hogy a bírászkodás iránti oly törvény hozatala ellen nyilatkozhassék, melyről, tekintve a fenforgó viszonyokat, előre felteheti, hogy azzal az országgal, közvetlenül pedig ő becsületet vallani nem

fog. De épen azért, mivel a bírának senki sem parancsolhatja meg, minő ítéleteket hozzanak, sem azokat senki sem változtathatja meg, nemcsak a bírák iránti törvénynél, hanem azok kiszemelésénél is legnagyobb óvatossággal kell eljárunk. Minthogy azonban ezek kiszemelésénél legközelebb van az igazságügyi miniszternek becsülete érdekelve, helyesen cselekszünk, ha neki e részben kellő befolyást engedünk. Mennél nagyobb lesz e befolyás, annál inkább lesz az ő becsületérzésének tér engedve, de annál nagyobb felelősséggel is fog az államnak tartozni. Az államnak és az igazságot kereső közönségnek pedig kétségkívül akkor nyújtatik nagyobb biztosíték, mikor az ő becsülete köttetik le, mintha polgártársainknak Csak bizalma, gyakran egyesek szenvedélye és kedvezése határozza meg a bírói személyeket, de helyes választásukért semmivel sem kezeskednek.

Az igazságügyi és a többi miniszterek közt az a különbség van, hogy ezek gyakran csak rendeletekkel intézkednek, ezt az ő szakjukba vágó végrehajtás így hozván magával; ellenben az igazságügyminiszter ritkábban intézkedhetik rendeletekkel; ő ezekkel a feleknek csak akkor adhat szabályt, ha arra a törvényhozótestület által felhatalmaztatott; legtöbbször csak a törvény korlátai közt a bíróságokat teendőik miképi teljesítése iránt rendeletekkel utasíthatja. Ha pedig rendeletekkel az igazságügy érdekét sérti, például daczára a bíróságok szorgalmának, szám szerint Ítéli meg a bíróságok és ezek tagjai tevékenységét, nem tekint a tárgyak tartalmára, hanem csak azt rendeli el, hogy a számok mennél hamarabb feldolgoztassanak, s így a bíróságokba maga oltja a felületességet, akkor még feleletre is vonható.

Előnye tehát az, hogy a felek ügyeiben nem ő, hanem a bíróságok határoznak, s ő azoknak tetteiért közvetlenül nem felelős, s hogy a felek ügyeibe csak a törvényhozás engedőimével avatkozik.

De ez előnye csak a többi ministeriumokhoz képest áll, mennyiben ezek az alárendelt hatóságok tetteit megvizsgálhatják; ezeknek határozataitól tehát felebbvitel hozzájok lehetséges, ellenben a bíróságok intézkedéseitől ő hozzá nincs

felelőssel. A felek ugyan a bíróságok visszaéléseit s az ezeknél mutatkozó hiányokat az igazságügyi miniszternek feljelenthetik, de azoknak határozatait ő sem változtathatja meg. Ha azonban a bíróságok nem általa, hanem választások útján töltetnek be, az ő állása anuái kevésbé lesz előnyös, mennél inkább töltetnek be ez után a bíróságok feladatuknak meg nem felelő egyénekkel. Ekkor ugyan ő kevésbé lesz felelős, mintha a bírakat maga nevezné, becsülete azonban könnyen sértethetik, ha az igazságszolgáltatást olyanok kezében látja, kik magas hivatásuknak megfelelni nem képesek, s kiket ő soha sem nevezett volna. Állása annyira lesz előnytelen, hogy ő később lesz miniszterségre nem vállalkozni, mint az igazság kiszolgáltatásának ily egyének által élni állani.

Ebből kitetszik, miszerint ő neki a bíróságok betöltésénél befolyást kell engednünk, ámbár másrészt indokoltnak látszik, hogy arra azoknak is befolyás engedessék, kik érdekelve vannak. Ekkor korlátolva lesz az igazságügyi miniszter' egyrészt a parlamenti felelősség, másrészt az egyes ügyekben érdekelt felek bizalma által. Amazt kívánja a parlamenti rendszer, ezt a peres feleknek saját érdeke és megnyugtatósa.

A mondottakból kitetszik az is, hogy az igazságügyi miniszternek áilása, tekintve becsületét s tekintetbe véve azt, hogy ő kevésbé felelős, mint a többi miniszterek, ott előnyösebb, hol a bírakat maga nevezheti.

De ennek vannak árnyoldalai is. Ő t. i. legjobb szándéka mellett is nem mindig találhatja ki az értelmes, ügyes és jellemes bírakat. Ő ki van annak téve, hogy pártfogásoknak a közérdek rovására helyt adjon. Néha nagy tekintélyű és befolyású emberek, néha parlamenti tagok pártolnak valakit, és ezáltal az igazságügyet fosztják meg képesebb bíraktól. A veszedelem annál nagyobb, mennél követelőbbek, érzékenyebbek az ajánlók s mennél nehezebb az ő helyzete ezek irányában, s félre nem lehet ismerni, hogy ezeket ritkábban fékezheti az ő ellenállása, mint a jogérzület által áthatott közszellem. Ha az tiltja, hogy valaki alaptalan és pártérdekből jövő

ajánlatokkal neki alkalmatlankodják, és az ajánlás csak hasonjogúakra szorítkozik, ő is e szerint fog eljárni, s ez által a közügy tökéletesebben fog eléretni. Mit az ajánlásokról említettem, hasonlóképp áll a parlamenti tagok maguk részére való követeléseiről. Ha a parlamenti helyeket nagyobb részt olyanok foglalják el, kik hivatalt, különösen pedig bírói állomásokat akarnak nyerni, akkor sem a kormány nem lesz szabad, sem a parlament feladatának nem fog megfelelni; különösen ily parlamenti tagok nem fognak a hozandó üdvös törvényekre, hanem csak arra tekinteni, hogy a ministerek* nők, kiktől hivatalt várnak, akaratát teljesítsék.

Az igazságügyi miniszternek ugyan sorsa e tekintetben ugyanaz, mi a többi miniszterké; de ezek az általuk nevezett tisztviselők hibáit felelősségük útján helyrehozhatják, ő ellenben azt a bírák határozataival nem teheti. Ennyiben tehát az ő állása kevésbé kedvező, mint a többi miniszterké.

Ily visszaélések és kinövések távoltartására ő, kiváltsággal oly országban, hol a közszellem őt még gyámoltalanul hagyja, arra van utalva, hogy oly intézkedésekről gondoskodják, melyek az alkalmazandó bírák értelmiségét, ügyességét és jellemét lehetőleg legjobban tüntetik ki. A választások, a mint azok nálunk eddig gyakoroltattak, a fentebb elősorolt bírói kellékekre nézve biztosítékot nem nyújtanak, s lehet mondani, miszerint ha a bírói állomások választások által lennének betöltendők, azok e korlátokon túl nem mehetnének. A választók sem választhatnának bírónak senkit, ki értelmes, ügyes bíró és jellemes ember nem fogna lenni, hacsak a választás mint valami önkényes tény nem akarna gyakoroltatni. Egyébként miképp álltunk addig a bíróválasztásokra nézve, azt később fogjuk látni.

Kell tehát az értelmiséget s z i g o r ú vizsgálatnak meghatározni, az ügyességet a gyakorlatnak, a jellemet pedig az alkalmazandó bíró élet-előzményeinek. Ezeket szem előtt kell mind a kinevező miniszternek, mind a választóknak tartani.

Ha a vizsgálatok csak felületesek lesznek, a célnak

megfelelni, és sem a miniszternek, sem a választóknak támogatást nyújtani nem fognak. Ezeknek, hogy céljuknak megfeleljenek, leginkább bírák által kell vitetniük, mert ezek leginkább képesek megítélni, mi várakozik a vizsgálandókra, mint egykori bírákra. De ezen vizsgáló-bírának kell először maguknak a tudományok azon nemét, melyből mint vizsgálók fognak alkalmaztatni, tökéletesen ismerniük, kell tudományos öntudattal bírniok másodszer, tudjanak vizsgálni is. Ki csak a tudomány tételeit ismeri és a vizsgálandóban nem a rendszert, hanem ezeket keresi, ki ehhez a kérdéseket nem a rendszerre való vonatkozással intézi, vagy maga sem gondolkozott a felől, vagy ezt nem veszi észre, az nem alkalmas a vizsgálatra. Harmadszer, a vizsgáló-bírónak azt is folytonosan szem előtt kell tartania, hogy jószívűsége, vagy egyéb gyengesége a ministert úgy mint a választókat könnyen tévedésbe hozhatja, a perlekedő feleknek pedig gyakran kipótolhatlan kárt okozhat. Neki tehát mindenekelőtt igazságosnak, s hajthatatlannak kell lennie, ki sem a tekintélynek, sem az ajánlatnak és pártfogásnak ne engedjen. A vizsgálatoknál való eljárás épen oly részrehajlatlanságot és szigort kíván, mint a peres kérdések elintézése. Hibás is a világnak azon nézete, miszerint új törvények szerinti eljárásra régi emberek is alkalmasak. Midőn az új törvények csak pótolják a régieket, akkor ez megjárja, de ha a régiektől eltérő rendszert foglalnak magukban, más és lényegesen eltérő elveken alapulnak, úgy hogy a régi bíró egész felfogása az újabb törvényektől eltérő, s méltán attól lehet tartani, miszerint ő régi nézeteit az új eljárásba fogja átvinni, vagy azok miatt az új törvények szellemét nem kellőleg fogja fel: akkor nem céltalan a bírakat új vizsgálatnak alávetni, és a kik a régi nézettől menekülni, vagy megválni nem tudnak s az újabb törvények szellemét nem fogják fel, azokat elejteni.

A leendő bírák ügyességét a gyakorlatból lehet megítélni, azért azok gyakorlatát kell valakinek ellenőrizni. Ki pedig erre leginkább alkalmas és hívott, mint épen az igazságügyi miniszter? Kérdés csak az, mikép lehet neki a bíróság-

got keresők gyakorlatáról meggyőződést szerezni, s milyen legyen ezen gyakorlat?

Mi az elsőt illeti, az igazságügyi minster csak nyíltan megítéli meg a bírójelöltek gyakorlatát, ha a neki tartozó felelősség mellett, valaki azok gyakorlatára és ennek eredményére felügyel. Azért oly országokban, hol az ebbeli eljárás már ki van fejtve, a bíróságok vannak erre hivatva. Czélszerű volna, ha ezek nálunk is a bírójelöltek működéséről félénként lelkiismeretes kimutatásokat mutatnának be az igazságügyi minsternek. De éppen ebből tetszik ki, miszerint a bírójelöltek gyakorlatának bíróságinak kell lenni, s ez természetesen, mert közönségesen olt szoktunk magunknak jártasságot szerezni, hol egykor magunk is alkalmaztatni akarunk. Legközelebb áll a bírói gyakorlathoz az ügyvédi gyakorlat, mert mind a kettő törvényes esetekkel foglalkozik, s kétséget nem szenved, miszerint a bírójelölt leginkább az ügyvédeknek fogja látni a jogeseteket nyers állapotban; fogja látni, mikép öntetnek azok törvényes formába. De az ügyvéd mindig követel valamit a bírótól, s nem mindig áll hatalmában csak a szoros igazságot követelni. Gyakran követeli csak a méltányosságot mint jogigazságot, néha még azt sem, mert felének, kit nem könnyű elhagynia, érdeke más. Mindig azt látjuk, miszerint ő csak győzni akar. Ellenben a bírónak osztogatni kell az igazságot. Azért is némelyek azon nézetben vannak, miszerint a bírójelöltnek a bíróságoknál kell megszerezni gyakorlatát. Ezek azon véleményben is vannak, miszerint az ügyvédek rendszerint nem alkalmasak a bíróságokra, mert megszokván mindig valamely fél részére állni, ritkán képesek-e szokást elhagyni, és a felekre való tekintet nélkül a szoros igazságot kimondani.

A becsületesség az, mire az alkalmazandó bírónál leginkább kell tekinteni; mert jóllehet, az maga, tudomány és jártasság nélkül nem elegendő, a tudomány és jártasság mégis jellemtelen emberben veszedelmes eszköz, kivált bíróban, kinek az állam tekintélyt nem adhat, hogy az álgazságot való helyébe állítsa. Gúny is volna, és a jobbátorságot merőben megingatná, ha a felek államilag kényszerítették, hogy a jellemtelen

bírák részrehajló nézeteit tiszteljék. De a jellemet csak a múltból lehet megítélni; kinek múltja nem szeplőtlen, attól azt, hogy jó, igazságos és lelkiismeretes bíró fog lenni, várni nem lehet.

De valakinek múltját sem a minister, sem a választók mondák szerint ne Ítéljék meg. Ha amaz nem jól választja meg bizalmi férfiút, vagy ezek, mások gyanúsítása melletti csak pajtásokat ajánlanak, vagy nem képesek mások tulajdonait megítélni, a minister rosszul cselekszik, ha ezekre hallgat, vagy nekik az ajánlási jogot odaengedi. Ha pedig a választóknál gyanúsítások győznek, gyanúsítások, melyek ellen nem is védheti magát az illető, akkor az igazságügy gyakran legjellemesebb szolgájától fosztatik meg.

Ha most tekintjük, mikép léteztek nálunk a választások, nem szabad elfelejtenünk, miszerint e tekintetben három néposztályt kell megkülönböztetnünk, először ugyanis a nemesiséget, másodsor a sz. kir. városok lakóit, harmadszor a jobbágyokat. A szab. kerületek lakóit nem számítom, mert azok a nemzetnek csak kisebb részét tevék.

A jobbágyok ugyan kisebb tárgyakra maguk választották meg községenként a bírót, de ennek a helyben lakó nemesség nem volt alávetve és csak azok közül választhattak, kiket a földesül kijelölt. Fontosabb ügyekben azonban bíráskodtak a földesúr által meghívott úriszékek, a parasztek választási joga tehát igen meg volt szorítva.

A szab. kir. városokban bíráskodtak 1848 előtt a választott polgárok által választott bírák. De a választott polgárok számszerint igen kevesen voltak, s maguk egészítették ki magukat, úgy hogy a lakosságnak nagyobb része nem az általa választott bírák alatt állott. 1848. évben ez ugyan megváltoztatott, de e törvény csak ideiglenes volt.

Másképp volt ez a nemességnél, s itt-ott az u. n. honoratoroknál, hol ezeknek az újabb szokás a választásokra befolyást engedett. A megyékben t. i. minden nemes (néhol újabb időben a honorator) egyén volt választó. De ezek jobbára csak maguk közt pörlekedtek; s jóllehet Fényes szerint minden tizedik ember nemes volt, tekintetbe véve mégis a parasztek

rendnek és a szab kir. városok lakóinak fentebb mondott megszorításait, a bíróválasztást, mint az előbb fennállott, nem lehet általánosnak mondani; azért is nem helyes volna, ha a nemesse'g jövőben a paraszt helyett is választana, mert tudva levő dolog, hogy valamint másokban, úgy a bíróválasztásoknál is csak a megyében befolyásos nemesség egy része dönt. OD ámitás volna tehát, sőt a parasztrendnek ámitása, ha azt hitetnök el vele, hogy ő is választja a bírákat, miglen azokat, habár választási apparatus mellett, mások adják neki.

A választásoknak e három neme mind a polgártársak bizalmán alapul. Ez legtökéletesebb kifejezést nyert a megyékben a nemességnél, mert e felett megyékben csak annak lehetett volna bíráskodni, kit polgártársai bizalma erre kiszemelt; de ha őszinték akarunk lenni, ez részben csak a paraszt-ságnál éretett el, noha ott is a földesúri kijelölésnél fogva igen kérdéses volt, mert valószínű, sőt természetes volt, hogy a földesül kevésbé tekintett a község javára, mint arra, ki neki kedves volt.

Most azonban megváltoztak a viszonyok. Ha létesíteni akarnók a választásokat, azon kellene lennünk, hogy az először az érdeklettek bizalmának kifolyása legyen, legyen tehát a választás való, ne pedig csak névszerinti; másodsor lehetséges legyen általa a legjobb bírónak kitalálása, mert ha a választás ezt nem eszközli, mint czélt tévesztő nem pártolható.

A régi mód szerint a paraszt felett az bíráskodott, kit földesura akart, ő neki tehát a birtokos nemesség adott bírót. Ezt most sokan akkép akarják megváltoztatni, hogy a bírák megyénként választassanak meg, és a nemsségnek és paraszt-ságnak egy bírója legyen. Ez ily általánosságban helyesnek látszik, mert senki sem tagadhatja, miszerint, ha a bírák polgártársaik bizalma által határozatnak meg, ha azok rendi különbség nélkül mindenki felett bíráskodnak, az nem csak nép-, hanem időszerű is.

De nem elég, hogy csak a phrasisoknak elég tétessék. Ha mellettük a valóságot nem értük utól, nem értünk el semmit,

akkor helyesebben cselekszik az, ki a valóságot, s azt megközelítő lehetőséget tartja szem előtt.

Az élet társadalmi viszonyait senki sem változtathatja meg. Hibás volna tehát, ha ezeket a számból kifelejténék. A társadalmi viszonyok szerint kénytelenek vagyunk tehát az igazságügyet is rendezni; a föld népét pedig annál inkább tekintetbe venni, minthogy az képezi nagyobb részét az államot, ő tehát számra nézve sokkal nagyobb, mint a többi osztályok. Másrészt tapasztalhatjuk, miszerint egy osztály sem kívánja a szoros, és a valóságnak megfelelő igazságot úgy, mint a föld népe.

A többi osztályok könnyebben barátkoznak meg a formai igazsággal, mint a föld népe. Ő megkívánja az igazságot a maga valóságos mivolta szerint, akár van bizonyíték reá, akár nincs. Ő a bizonyítékról előleg nem gondoskodhatik, részint mert nem tudja, mikép kell neki egykor bizonyítani, részint mert ellenfele igazságszeretében bízik. Ezen többnyire önbevallás, azaz elismerés segít, de nagy szerepet játszik a bíró iránti bizalom is, melyet nem parancsolhat meg senki. Nála az egyességek leginkább vannak indokolva, s innen van az újabb időben olyannyira elterjedt törekvés, a pereknek ügyesség által véget vetni, mely nem annyira reméltetik más osztályoknál, mert ezek többnyire számításból perlekednek, a föld népe pedig jobbra azért perlekedik, mert reményeiben csalózkodott, máskép képzelte jogi helyzetét és ha ismeri is kötelezettségét, de azt nyomban teljesíteni tehetetlen, hajlandó lesz az egyességre, ha az által a halasztást elérhetni, s így kötelezettségének későbbi teljesítését reményű. Nálunk is az új perrendtartás igyekszik az egyességeket előmozdítani.

Téves volna azonban azt hinni, miszerint az ügyességnek szabad akárminőnek lenni. Senki sem akar ügyesség által rosszabb karba jutni, mintsem per által fogna jönni; az ügyességet csak azért óhajtja, mert általa a bizonytalanságnak véget akar vetni, s a perlekedési költségeket megkímélni. Ha az ügyességet csak azért óhajtja, mivel jó ítéletet igazságos ügyében sem vár, ez az igazságügy nem kedvező helyzetére

mutat, s akkor az egyességek intézményét nem mint absolut jót lehet tekinteni.

Nem helyeselhető tehát azoknak szándéka, kik minden áron csak egyességeket óhajtának, s azért a békebíró intézetét létesíteni akarják. Ezek meg nem gondolják, hogy leginkább a föld népe lesz egyességre utalva, s ha ez nem kellőképp létesítettik, mily kevéssé biztosítatik az ő igazsága. Már pedig nincs ország, mely közönyös lehetne az iránt, vájjon a föld népénél a jogérzület gyökeret ver-e vagy sem, s nincs veszedelmesebb, mint ha az jogérzület nélkül marad, ha ő személyében a jogosságot sértve látja. Ámbár tehát igen kívánatos, hogy legtöbb jogeset egyességileg véget éljen, ennek mégis, ha a czélnak megfelelni akar, valószínűleg azt kell eredményezni, mi egy igazságos ítélettől várható.

Ennélfogva nem akármily egyességnek kell létesülni, hanem olyannak, mely felérjen egy kedvező ítélettel vagy legalább kedvező helyzetbe hozza az egyezkedőt. Kedvező fogna az egyezkedő helyzete még akkor is lenni, ha valaki tartozása más irányában világos, de ez egyességileg megengedné, hogy az adós azt később teljesítse. Néha a hitelező az adós iránti könyörületből másképp engedékeny, s ez egyességben talál kifejezést, péld. a tőke után járó kamatokat elengedi. Mindig azonban az egyességes fél csak saját joga értelmében cselekedjék; soha sem szabad az egyességnek olyannak lenni, mely a per valószínű kimenetelétől tetemesen különbözzék, mert ily eset másokat óvatosokká fog tenni, s ezek az ügyeségtől inkább idegenkedni fognak, mintsem hogy arra hajlandók volnának.

Megengedem, hogy néha más, mint jogász, képes lesz egyességet létesíteni, gyakran méltányosság és engedékenység alapján; de legtöbb esetben egyesség úgy fog létrejönni, ha a pernek valószínű kimenetele tekintetbe vétetvén, a feleknek elfogadható *egyességi terv* terjesztetik elő. Ezt pedig csak a per bírója teheti, nem pedig nem jogász ember. Ez fogja a hozandó Ítélet előtt sikerrel az egyességet megkísérlem.

A fentebbiekben megmutattam, hogy a társadalmi viszonyok-adta osztálykülönbség a bírósági szervezésnél is

szem előtt tartandó; hogy e tekintetben a föld népét, mint legerősebb osztályt, számításból kifelejtünk nem szabad, hogy ennél leginkább mutatkozik az egyességi szükség és hajlam; hogy az egyesség azonban, mely legtöbb esetben helyes egyességi terv előterjesztése által fog eszközöltetni, bizalmat a bíróban, ebben pedig képességet a per valószínű kimenetelét előreláthatni, tesz fel.

Ha tekintjük a bíróba való bizalmat, mit használ az, ha a bírót azok fogják megválasztani, kik felett az bíráskodni nem fog. Előbbi időben a megyei bíró, bármely járásra is választott meg, bíráskodott a megyében bárhol lakó nemes vagy honoratior felett, azért is indokolva volt, hogy a megyebeli nemesség minden megyei bírót egyaránt válaszszon, de most minden bíró csak saját járásában működhetik. Hibás volna tehát, ha a megyei bírák a megyei választók által közösen választatnának, helyesebb, ha egyedül azok, kik felett a bíró bíráskodni fog, hivatnak a választásra, csak akkor lehet mondani, miszerint a bírót a netaláni perlekedők bizalma választotta.

Ha pedig a bírót a kormány nevezi, mint most, merészség volna azt hinni, miszerint a kormány nevezésével a felek bizalma is jár. Az igazságügyi minister, mint fentebb láttuk, sokra tekinteni lesz kénytelen, s ritkán fogja a maga pártembereit háttérbe szoríthatni az ellenpártiak irányában. Ha már most a bíróságok mind egyszerre betöltendők, mint jelenleg nálunk, akkor az ellenpárt kedvezőtlen helyzetbe jő, ³ csodálni nem lehet, ha ő a kormánynak ezen befolyását ellenzi; ha fél, hogy sorai megritkulknak, mert senki, a ki a tetteges kormány nézeteihez nem simul, nem remélheti, hogy a kormány bíróságra alkalmazni fogja.

De nem elég a perlekedő felek bizalma. Ez ugyan üdvös és kívánatos, hanem maga nem biztosítja a helyes igazságszolgáltatást. A felek bizalma csak annyiban van indokolva, ha mellette a lehető legjobb bírónak kitalálása lehetséges. Ez korlátozza a választást. Ha a választás olyan, mely a lehető legjobb bírónak meghatározását lehetlenné teszi, vagy csak kérdéssé, célját veszíti, és többé indokolva nincs.

A már országgyűlésileg elfogadott és szentesített új perrendtartás szerint nálunk, kétféle első foyamodású bíróság lesz, u. m. egyed-bíróságok és testületi bíróságok. Amazok a vidéken leginkább a föld népe ügyeiben fognak eljárni. Nem is volnának irányadók a statisztikai adatok a föld népének mostani ügyei felett, mert ez még most gyámoltalan, sokszor eltúri a jogsértést, mivel panaszkodni nem tud, vagy nem mer. Merész emberek kizsákmányolják ezen gyámoltalanságát, s vele úgy bánnak mint jogtalanul, mert tudják hogy ő panaszkodni nem fog. Ez által a jogérzület nála kifejtetlen marad, s ő az igazságügyi intézmények iránt bizalmatlan. A mint azonban a műveltség nála is haladni fog, s gyámoltalansága megszűnik, ügyei is szaporodni fognak. Fognak ezek szaporodni még inkább, ha a bírói szervezet az élet szükségének megfelelőbb lesz, s először a föld népe bíráját nem messze keresni lesz kénytelen, másodsor mindennemű ügyeit, vagy legalább azoknak nagyobb részét ugyanazon bíró intézi. Azért is a jövő fogja megmutatni, nem kell-e az egyed-bíróságok hatáskörét leginkább ez osztály érdekében tágítani.

Sokan ellenei az egyed-bíróságoknak s pártolják a testületi bíróságokat, mondván, az egyes-bíró csak egyes ember, ki könnyen tévedhet; ellenben a testületi bíróságoknál a mi egynek nem jut eszébe, eszébe jut a másoknak. Csak ezeknél található fel a való igazságszolgáltatás.

De e nézet sem absolut érvényű. Tegyük fel, hogy az egyed-bírák jók, a testületi bíróságok tagjai egy része pedig gyenge; akkor bizonyosan az egyed-bíróságok helyesebben fogják az igazságot szolgáltatni, s ezeket nem fogja a többség leszavazhatni. Ha pedig a testületi bíróságoknál egyes emberek tudománya és tekintélye győz, akkor ezen egyesek fognak a testületi bíróságok nevében határozni. A testületi bíróságok tehát csak akkor fognak céljuknak megfelelni, ha annak minden tagja jó bíró lesz; akkor meg fog történni, hogy egyik tagnak helyes véleménye ma fog győzni, holnap másnak helyesebb nézete. Mindig azonban tekintetbe veendő az erő, melyről rendelkezhetünk, és a közszükség; ha vagy nem elegendő erő van, vagy a közszükség testületi bíróságok mellett

nem mutatkozik, azon kell lennünk, hogy az egyed-bíróságok talpraesett jogászok által töltsenek be,

Mind az egyed-bíróságnál, mind a testületinél az alkalmas egyének meghatározása egyik főkéllék. A választás csak a bizalomnak megszavazása, de ki legyen a bíróságra alkalmas, azt a választás nem határozhatja el. Némelyek azon véleményben vannak, miszerint a választók csak az alkalmasakat határozzák meg, az igazságügyi minister pedig ezek közül egyet nevezzen, vagy nevezésre a felségnek terjeszse fel. Ez volna a minősített választás. Igaz ugyan, hogy akkor, midőn a bírójelöltek vizsgálata szigorú lesz, midőn a bírójelölt a gyakorlatról bizonyítványt mutat fel, midőn jelleme ellen semmi alapos észrevétel sem fordul elő, s a választók ezekre szorítóznak, annyi hiba és visszaélés nem fog történni, mint jelenleg; de daczára mindezeknek mily különbség van egyén és egyén közt? Minthogy pedig az igazságügyi minister van hivatva arra felügyelni, ki legalkalmasabb valami bíróságra, de neki is van legtöbb módja, magának erre nézve legbiztosabb tudomást szerezni, másrészt az ő becsületérzése megkívánja, hogy e részben neki szabad kéz engedessék, nem lehetnék hajlandó kívánni, hogy ő a bíróságokra alkalmas egyének meghatározásától megfosztassék. Másrészt indokoltnak látszik, hogy azok közt, kiket ő alkalmasaknak ítél, a választás határozza meg azt, ki iránt viseltetnek a választók legtöbb bizalommal.

Eddig is a főispán, mint a kormány embere jelölte ki a választható bírakat. Ha tehát jövőben a főispán helyett az igazságügyi minister fogná azt tenni, ebben a régi intézményeknek semmi esetre oly változtatása nem volna, mintha minősített választás hozatván be, a választók jelölnék ki a kormány által nevezhető egyént, mert akkora választás kijelölési joggá változnék.

A választásnak alapja a bizalom, azaz kit a választók bírónak választanak, arról elmondhatni, hogy a választók bizalmát bírja. Ha azonban a választás akár a kinevezési catliegioriák felállításában, akár a választási szabadságra és módra nézve nem helyes, akkor az igazságot keresők bizalma is

csak költött lesz, nem való. Hol tehát a választás elfogadtatik, az olyan legyen, hogy az által a perlekedők bizalma fejztesék ki.

Egyedbíróságoknál az máskép el nem érhető, mintha a járásbeli választók választják meg azon járásra kijelöltek sorából a bírót; a testületi bíróságoknál azonban eszközölhető, hogy a nevezett bírák közül az járjon el valakinek ügyében, kihez ő legtöbb bizalommal viseltetik. Minthogy azonban igazságos, és a tudósok által el van ismerve, hogy mind a két perlekedő joga egyforma, nem lehet máskép, mintha a felperes a kinevezett bírák közül valakit választ, ugyanazok közül egyet az alperes is szabadon választhasson, kik azután a törvényszéki elnök elnöksége alatt eljárának. Ez volna a lehető legközelebbi választás.

Igaz, akkor léteznék a felek részéről még nagyobb szabadság, ha ők szabadon és minden megszorítás nélkül, tehát azok közül is, kiket a kormány nem nevezett bírákul, választhatnák meg bíráikat; de tekintve azt, hogy oly egyének, kik a bíraskodásból élethivatást tennének, még most nincsenek, hogy tehát senkit, ki bírónak nevezve, vagy az eddigi mód szerint megválasztva nincs, a bíraskodásra kényszeríteni nem lehet, nem marad egyéb hátra, mint hogy a felek ügyeiben csak azok járjanak el, kik bíraskodási hatalommal fel vannak ruházva. En azon véleményben vagyok, hogy ezen egyéneket a kormánynak kellene nevezni, mert szerintem meg leven a perlekedő feleknek szabadság adva ezek közt választani: nem lehetne ezeket is választás által elhatározni. Oly választásnak semmi alapja sem volna.

Az egyedbíróságokra tehát (a megyékben a szolgabíróságokra, a városokban a városbírószágra) kijelölést tenne az igazságügyiminister, választanának pedig a járás, városokban a város választói, például azok, kik a politikai tisztviselőket is választanák; a *testületi bírószágnál* a megyékben a megyei, a városokban a városi, kerületekben a kerületi törvényszék ülnökeit nevezné, vagy kinevezés végett felterjesztené az igazságügyi minister, a perlekedők pedig ezek közül választanák az eljárókat. Ki legyen az előadó: az-e, kit a felperes, vagy

az, kit az alperes ajánl, azt elhatározhatná a törvényszéki elnök.

Nagyobb városokban működhetnének mint egyedbírák a város albirái, kik azon városrész választói által, hol eljárának, választatnának miniszteri kijelölés folytán.

Ekkor mind a két kívánalomnak elégtétetnék. Először ugyan a minister érdekének, mert senki sem válasszathatnék kit ő nem akarna, de másrészt a választók, illetőleg a perlekedők bizalmának is. A minister senkit sem jelölhetne ki, ki bíróságra alkalmas nem volna. Ha ő alkalmatlant jelölne ki s a választók ezt választanák, ő, nem ezek volnának felelősek. De ő épen a kijelölés által volna korlátolva, mert nem lehetne róla mondani, hogy ő osztogatja a bírói állomásokat. Ha a három kijelölt közül nem az, kit ő akar, választatnék meg, az annyi volna, mintha ezer más választatott volna. Másrészt ez által a választóknak mód nyújthatnék, bizalmuknak kifejezést adni, de ők is volnának korlátolva, mert csak azok közt választatnának, kiket a minister maga bírának alkalmasnak ítél.

Ha némelyek a választási fondorkodásoktól és izgatásoktól tartanak, és azért a bírónévezést pártolják, gondolják meg, mily árnyoldalai, mily nehézségei vannak a nevezésnek. A választások vizátságai csak arra utalnak bennünket, hogy azokat rendezzük. Mi volna például, ha azok, kik polgártársai k bizalmát leginkább bírják, titkos szavazás útján megbizatnának, hogy a bírákat ismét titkos szavazás útján ők válasszák meg? A titkos szavazást azért tartanám helyén, mert ez védhetné meg a választók szabadságát.

Igaz, ha a minister a bírákat nem nevezné ki, az ő keze részben meg lesz kötve, de csak az érdeketek bizalma által, ez pedig ha valahol, a bírónál nagy szerepet játszik, és az igazságszolgáltatás már természeténél fogva megkívánja, hogy az érdeketek bizalmának is tér engedtessek.

Megengedem, hogy most, midőn minden bírói állomás egyszerre betöltendő, az igazságügyi miniszternek nehéz lesz egy-egy állomásra több alkalmas egyént kijelölni; de tekintetbe kell vennünk, hogy ez csak átmeneti szak; nem volna

tehát helyes, ha a rendes viszonyokra is ez elveket akarnék felállítani. Ezeket a valószínűség szerint kell vennünk. Ha egyszer az igazságügy rendezve lesz, a bírakat, ha nem is ugyanazon megyéből, a szomszéd megyékből, melyeknek egyéneit a választók hivataloskodásukból ismerhetik, kijelölni lehet.

A törvényszéki ülnököknek a peres felek általi megválasztását azért véleményezem, mert tudom, a mostani rendszer mellett, mennyi befolyása van az elnöknek a törvényszéki bírák meghatározásában. A peres feleknek kétségkívül akkor lesz legnagyobb megnyugtatásuk, ha legalább egy részét a bírának ők fogják megválaszthatni, a nélkül, hogy a kormánynak befolyása teljesen mellőzhető. Ezen mód leginkább közelíti meg a választott bíróságokat.

Akarok még most a bírák függetlenségéről szólni, mert sokan azt hiszik, hogy bíránk jövőben inkább tisztviselők lesznek, mint független bírák.

A bíró függetlenségének első kelléke, hogy elmozdítatlan legyen, hogy tehát újra sem megválasztatnia ne kelljen, se hivatalától másképp megfosztható ne legyen, kivéve, ha bírói ítélet folytán bírói tisztre érdemtelenné találtatnék. De ne legyen tovább más állomásra akarata ellen áttehető, sem előléptethető. Ehez járul még újabb törvényünk szerint függetlenségének megóvása tekintetéből, hogy más sem állami, sem törvényhatósági, sem községi hivatalt, sőt tanárságot se vihessen, még országgyűlési képviselő se lehessen, ne lehessen polit. folyóiratnak sem tulajdonosa, sem kiadója, vagy szerkesztője; ne lehessen valamely polit. vagy munkás-egyletnek tagja, valami ipartársulat elnöke, igazgatója, vagy más közege, magánosoktól nyugdíjt, vagy javadalmat ne húzhasson, kereskedést, iparüzletet vagy más hivataloskodása függetlenségével össze nem férő foglalkozást ne folytathasson, sőt még hatóságilag nevezett gyám, vagy gondnok se lehessen.

Kétségkívül ezek által függetlensége igen biztosítottik, kiváltképp pedig lefelé függetlenné tétetik, de nem lehet mondani, hogy éppen oly független felfelé. A mondottak nem me-

rítik ki függetlenségének kellékeit. Ezt tudják mindazok, kik az újabb korban bíraskodtak. Mennyi módja van az elnöknek az ülnökkel kegyét vagy megalégedetlenségét éreztetni, mennyire van ennek kezében előléptetése? Az elnök például rendjelet akarván nyerni vagy egyéb kitüntetést, vagy kedves akarván felfelé lenni és mindent feldolgoztatni, a mi a törvényszéken megfordul, azon ülnök neki legkedvesebb, ki sokat, habár kevésbé alaposan végez; az alaposan eljáró ülnök pedig előtte nehézkes. Hát ha még bármily okból kedvezni akar egyik félnek, ha szenvedélyes, akkor bizonyosan nem fogja dicsérni az ellenkező tulajdonú és irányú ülnököt. Ezt látván az alattvalók, szintén becsmérélni bánnak ily ülnökkel. Az elnököt illetvén a munka-felosztás, a mely ülnöknek kedvezni akar, annak sok és könnyű ügydarabokat oszt, kit pedig sújtani szándékozik, annak kevés, de nehéz ügydarabokat ad.

Látni ezen néhány példából, mily kevésbé szabad az ülnök az elnöktől, és az ülnök gyakran csak azt veszi észre, hogy ő nem független bíró, hanem csak tisztviselő vagy még ennél is kevesebb.

Miután ezeket megízléltük, oda kell törekednünk, miszerint bíránk ne csak lefelé, hanem felfelé is függetlenek legyenek. Nem volna helyes, ha e hiányokat felfedezvén, azal érnök be, mit tesznek a kormányok más nemzeteknél, mikép gondoskodnak ők az igazságszolgáltatásról. Azon felül nem szabad elfelejtenünk, miszerint ott, hol a kötelességérzet jobban ki van fejtve mint nálunk, ott oly eszközökről nem kell gondoskodni mint hazánkban, hol még az önkény nagy szerepet játszik. Fügjön a bíró csak eszétől és jellemétől, semmi emberi hatalomtól, és ne szoruljon előléptetésre.

Igyekezni fogok e részben nézeteimet kifejteni, melyek már régen támadtak bennem, s azon meggyőződésben vagyok, hogy nem könnyelműen tanácslok nemzetemnek, sem olyat nem ajánlok, mi kivihetetlen.

Hozott e gondolatra a nemzetgazdasági elv. A nemzetgazdaság igazságai naponként nagyobb kiterjedést nyernek, azok mindinkább szabályozzák az élet viszonyait, és ennél-

fogva az államéletben is érvényesítik magukat, azért a jogintézmények alakulására is nagy befolyással vannak.

Az igazságszolgáltatás szintén munka, a munka pedig annál jobban jutalmazandó, minél ritkábbak azon tulajdonok, melyeket az megkíván, mert ily munka nem igen fog kinálatni. Ne is ejtsen bennünket tévedésbe az, hogy még most másképp van; ennek oka részint a nemzet öntudatának még nem érzett hiányában keresendő, részint mert a viszonyok még meg nem szilárdultak; de most is tapasztaljuk azt, hogy az államszolgálat a képesek által nem annyira keresett, mint annak előtte. Már pedig a helyes igazságszolgáltatás követeli, hogy arra a legkiválóbb egyének szenteljék magukat. Azért is az efféle egyéneket kellőleg kell jutalmaznunk. Nem is mentség az, hogy az államnak pénze nincs, mert az állam szintén azon szabályok alatt áll, mint a magánember. Ha ez munkást akar fogadni, egyiket kevésbé ügyeset és olcsóbbat, másikat pedig ügyeset, ki a munkát tökéletesebben végzi, de drágábbat: nem áll neki hatalmában eszközölni, hogy ez teljesítse a munkát olcsó áron.

Legfelebb azt lehet ily körülmények közt következtetni, hogy az államon kívül azok is, kik az igazságszolgáltatást igénybe veszik, részben járuljanak efféle költségekhez. Ezt tapasztaljuk másokban is: így csak az fizet vámot, ki az utat vagy hidat használja.

Ha az állam nem képes kellően fizetni bírait, akkor a többletet, melyet a bírák illő jutalmaztatása megkíván, pótolják a felek a *közpénztárba* fizetendő, helyesen megállapítandó taksák által. Fizettek ilyeket 1848 előtt a perlekedők, miből láthatjuk, hogy nem régen Magyarországon az igazságszolgáltatás nem vétetett oly ügynek, melynek költségeit a köz egyedül tartozott volna viselni, hanem azokhoz a felek is já mini kötelezettek. Lehetne pedig e taksáknak felét az ügy kezdetével, felét az ügy végeztével az első bíróság előtt fizetni. Ezen taksák fizetését indítványozom csak a törvényszékeknél, mert az egyedbíróságok előtt többnyire a föld népe és a szegényebb sorsú emberek fognak perelni, kiket pertaksákkal is terhelni nem lehetne.

Az ülnök az állana részéről kapna például az első tíz éven át fizetéskép 1200 o. é. triót, a második 10 éven át 1500 irtot, a harmadik 10 éven át pedig 1800 frtot. Ha valaki 30 éven át bíraskodnék, jogosítva volna, egész fizetését nyugdíjképen kívánni. A taksák úgy volnának kiszámítandók, hogy azon ülnök, ki a lelek részéről nagyobb részben igénybe vétetnék, közép számítás szerint évenként 1500 o. é. forintot kereshetne. Ekkor lehetne az öregebb ülnök évi jövedelme 3300 forint, a fiatalabbiké 3000 frt, a legifjabbiké pedig 2700 forint. Látni ezekből, hogy a bíró épen úgy mint más tisztviselő, nagyjépsznt nemes foglalkozása adta lelki élvezetére volna utalva, de jövedelmére nézve nem függne sem a törvényszéki elnöktől, sem az államtól, és sorsa javulását nem volna kénytelen az előléptetéstől várni.

Az egyedbíró húzna például szabad lakáson, fán kívül az első 10 évben rendes fizetéskép 1400 o.c. forintot, a második 10 évben 1700 frtot, a harmadik 10 évben 2000 frtot. Ezeknek fizetését azért gondolom nagyobbra szabandónak, mert taksákat nem húznának és rendszerint vidéken lakván, hol gyermekeik számára iskolák nincsenek, e célból nagyobb költségeknek volnának alávetve. Azon felül vidéken a társadalmi életet is nélkülözni kényteleníttetnék.

A végrehajtás az államot illetván, azon bírák, kik a bűnügyeket látnák el, azt is végezhetnék, természetesen a végrehajtásban előforduló kérdések határozat általi elintézése a perben eljáró előbb mondott bíróságokat illetván.

Mínthogy a végrehajtás úgy mint a bűnvádi eljárás az államot illeti, és az ő tekintélyével teljesítendő, a bírák, kik ezt fognák végezni, állami tisztviselők lennének, és azokat egyedül a kormány nevezné minden választás kizárásával. Lehetne pedig ezeknek fizetése az, a mi az egyedbíróságoké. Állana ezek élén a közönséges törvényszéki elnök, kit szintén a kormány nevezne. A bírák ily megkülönböztetését a dolog természete javasolja, és az nem lehet ok a különböztetés mellőzésére, hogy azt máshol nem találjuk; hiszen mi bíróságainkat akarjuk szervezni, nem egyedül más nemzeteket utánózni. Különbben is a rómaiak legfényesebb korszakában

is volt a feleknek a bíróság alakítására befolyás engedve, mint azt fentebb láttuk.

Mi a felebbvitelt illeti, sokan azon véleményben vannak, miszerint az első-bíróságok bármiképp ítélnének. Az ő határozataikat, úgymond, a felsőbb bíróságok megváltoztatják. Én e nézetben nem vagyok, nem csak azért, mert az első-bíróságoknak alaptalan határozatai a feleknek sok nyugtalanságot szerezhetnek, sőt kárt is okozhatnak, de azért is, mert ezen elv szerint az első-bíróságok egészen feleslegesek volnának. Azért is azt hiszem, miszerint az első-bíróságok határozatainak oly igazságosoknak kell lenniök, hogy azokat a felsőbb bíróságok csak ritkább esetekben legyenek kénytelenek megváltoztatni.

Azt kérdezik mások, kell-e tovább is a három folyamodásnál maradni, vagy két folyamodást behoznunk ügyi mint Franciaországban. Kik az előbbi nézetet pártolják, leginkább abból indulnak ki, miszerint meglehet, hogy a két alsóbb bíróság eltérő nézetben van, kell tehát egy harmadik bíróságnak lenni, mely végleg határoz. De e harmad-bíróság egy harmadik nézetben is lehet, s miután e szerint ez nem mindig fog határozni, melyiknek volt az alsóbb bíróságok közül igaza, ily esetben tulajdonképp egyetlenegy bíróság fog határozni. Franciaországban nem a felett ítélt a felebbviteli bíróság, volt-e az alsó bírónak igaza, hanem a felett, melyik fél részén áll az igazság. Azért is ott, ha a felek akár az első bíróság határozata folytán, akár különben valami hiányt tapasztalnak, azt a felebbviteli bíróságnál pótolhatják, mi által legtöbb esetben a perújítás mellőztetik.

Szerintem a két folyamodás volna pártolandó, mert a felebbezésnek az én tervem szerint az az értelme, hogy a felek az állam, mint legfőbb hatalom által megvizsgáltatják, vajjon az ő befolyásukkal eljáró bíró helyesen ítélt-e vagy nem, s miképp kellett volna az ügynek elintéztetni? Helyesebbnek látnám, ha a perújítás, midőn annak helye volna, azonnal az első bíróság határozata után engedtetnék meg. Ekkor a másod-bíróság azon helyzetbe jutna, hogy a pótlás

a felek részéről megtörténvén, biztosabban ítélné, ki részén áll az igazság?

De kétség kívül e rendszer mind az első-, mind a második-bíróságok tökélyét teszi fel, melylyel mi még most nem dicsekedhetünk. E terv tehát a későbbi kornak hagyandó fenn, s azért áldozatot kell hoznunk az alaposságnak, habár a gyorsaság rovására.

Mínthogy a felebbviteli bíróságok az államot fognák képviselni, annak tagjai a kormány által volnának novezendők. Csak annyit látok mégis megérintendőnek, hogy a felebbviteli bírák rendszerint az első folyamodású bírák közül vétessenek.

Végre megjegyzem még, miszerint a bírói szervezet az eljárással szoros összeköttetésben van. Ha ez egyszerű, akkor a bíró is többet végezhet, s akkor kevesebb bíróra lévén szükség, ezek jobban fizettethetnének. Az egyszerű és sok írástól ment eljárás tehát nem csak közvetlenül, hanem közvetve is előlfogná mozdítani helyes igazságszolgáltatásunkat, mert lehetségessé tenné a bírói függetlenség főkellékét.